

Volodymyr YEVTUKH

Collected works

VOLUME 2

1982-1985

**Kyiv
2013**

**Володимир Борисович
ЄВТУХ**

Зібрання творів

ТОМ 2

1972-1981

**Київ
Видавництво «Фенікс»
2013**

УДК 323 1
ББК 66.094
Є27

Упорядкування та підготовка до друку: Л.В. Савенкова, О.М. Коротич

Є27 **Євтух, Володимир Борисович.** Зібрання творів. Т.2.
1982-1985 / Володимир Борисович Євтух; упор. Л. В. Савенкова,
О.М. Коротич; ред. Г.О. Голіцина. – К.: Вид-во «Фенікс», 2013. –
506 с.

У другому томі зібрання творів видатного українського вченого представлені праці у галузі філософії, історії, етнології, соціології, які були опубліковані у період з 1982 по 1985 рік. Праці подані мовою першої публікації.

УДК 323 1
ББК 66.094

© Євтух В. Б., 2013

ISBN

БУРЖУАЗНІ ТЕОРІЇ Й КОНЦЕПЦІЇ ЕТНОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ США

Сполучені Штати Америки справедливо називають іммігрантською країною. В результаті постійного припливу іммігрантів країна відзначається складною етнічною структурою. Тут мешкає близько 30 млн. вихідців з Англії, Шотландії та Уельсу, понад 25 млн. — американців німецького походження, 16,4 млн., — ірландського, 8,8 — італійського тощо. Таким чином, етнічна історія й культура американського народу значною мірою становить систему традицій, які приносили з собою іммігранти з Європи, інших континентів, й тих, що культивувалися корінним населенням. На їх основі, власне, й розвивалася нова американська культура, характерною рисою якої «була різноманітність елементів, що включалися в неї. Ця різноманітність зумовлювалася культурною своєрідністю етнічних (і расових) складових частин американського населення»¹.

Урядові кола США, розуміючи величезне значення імміграції для економічного й культурного розвитку країни, тривалий час сприяли цьому процесові. Разом з тим вони спрямовували імміграційну політику, як і політику щодо етнонаціональних груп, у вигідне для монополістичної буржуазії русло прискореного «розчинення» іммігрантів у середовищі американців-старожилів, їх етнічної асиміляції. У відповідності з цим будувалися і всілякі теорії й концепції, які мали на меті ідеологічно обґрунтувати місце й роль іммігрантів, які відводились їм експлуататорським суспільством. Однією з таких була теорія «англоконформізму», що найбільш точно відтворювала офіційну структуру кінця ХІХ — поч. ХХ ст. «Англоконформізм» передбачав і обґрунтовував

¹ *Богина Ш. А.* Начало американской нации (этнокультурные аспекты).— Сов. этнография, 1980, № 1, с. 63.

«закономірність» утвердження англійських державних інститутів, а мова і культура англосаксонського взірця мали стати домінуючими в американській нації.

Буржуазними ідеологами США був вироблений «класичний» тип американця, зразком якого послужив англосаксонець.

Відтак новоприбулі мали пристосовуватися до способу життя, інструкцій, які вже існували. На практиці це означало, що англосаксонські правлячі кола використовували свої панівні позиції для економічної і політичної дискримінації іммігрантів. Останні змушені були відмовитися від культури і традицій батьківщини й прийняти англомовну культуру ядра американської нації — англійців, шотландців, ірландців.

Шовінізм ідеології «англоконформізму» з найбільшою силою виявився під час так званого руху «американізації» (90-і роки XIX—10-і роки XX ст.). Вихідці з інших країн піддавались жорстоким нападам, їх звинувачували у всіх гріхах, притаманних капіталістичному суспільству. Офіційні кола США без огляду на національні почуття іммігрантів вимагали безперечного прийняття американського способу життя: «Забудь свою рідну землю, забудь рідну мову, негайно облиш всі успадковані тобою звичаї, відкинь геть, як вийшла з ужитку свитку, всю твою спадщину, забудь про те середовище, яке тебе створило, все це відкинь і за один день стань американцем»².

Однак, незважаючи на зусилля правлячих кіл і шовіністично настроєних політиків, кампанія «американізації» не дала очікуваних результатів — далеко не всі іммігранти стали, так би мовити, чистими американцями англосаксонського зразка. У Сполучених Штатах, як і раніше, у великих містах зберігалися етнічні квартали, де мешкали переважно італійці, греки або ж представники інших країн. Нові ж переселенці приносили з собою відчуття батьківщини, посилюючи серед іммігрантів збереження традицій країни їх походження.

За таких умов стало очевидним, що теорія «англоконформізму» не виправдала сподівань правлячої Америки, а тому на зміну їй приходить інша — «плавильного казана». Термін «плавильний казан» в американській науковій літературі й політичній практиці вживається з початку XX ст., власне після появи 1908 року п'єси Зенгуїла під такою ж назвою. Згідно з цією теорією, в Америці всі національні групи, змішуючись між собою, утворюють єдину американську націю, єдину культуру.

На перший погляд ця теорія відтворює реальний об'єктивний процес

² *Handlin O.* Immigration as a factor in American history. Englewood Cliffs. New York, 1959, p. 147.

асиміляції. Однак відомо, що асиміляція за умов експлуататорського суспільства набирає чіткого класового характеру, і панівні кола силкуються спрямувати її у вигідне для них русло. Буржуазні теоретики всіляко намагалися рекламувати теорію «плавильного казана» як дієвий інструмент у досягненні не тільки національної однорідності населення, а й соціальної — в міжнаціональних відносинах використовувався навіть спеціальний термін — «американська симфонія». Як стверджували буржуазні автори, «розвиток нашої промисловості і сільського господарства з їх ієрархією дозволяє і вимагає, щоб члени етнічних груп виходили за межі своїх етнічних підсистем і брали участь у суспільному житті Америки. Громадські школи вчать населення бути в центрі нашого життя, забезпечують його професію, щоб воно могло просуватися вгору по соціальній драбині»³. Однак реальна дійсність засвідчує фальшивість подібних декларацій. Загальновідомо, що вихідці з інших країн, а особливо ті, в кого колір шкіри темніший, зазнають дискримінації при наймі на роботу, в оплаті праці, в сфері освіти, культури. Отже, виходячи з цього, питання про досягнення «американської симфонії» надто проблематичне. В умовах загострення національних протиріч серед етнічних груп спостерігається потяг до цінностей насамперед демократичних традицій в культурі, що створювалися протягом віків на батьківщині іммігрантів. Так, спеціальна комісія Міністерства соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти США, що була створена в 60-х роках (до її складу входили соціологи й мовознавці) для вивчення мовної ситуації в країні, відзначала жваву діяльність іммігрантських організацій, особливо культурно-освітніх, шкіл з мовою навчання країни походження, незважаючи на прискорення асиміляційних процесів, значний попит на етнічну пресу⁴. Ці факти свідчать, що етнічні групи стали структурним елементом американського суспільства, а посилення тенденції до збереження етнічних культурних цінностей в умовах насильницької асиміляції слід розглядати як один з проявів специфічної реакції на політику дискримінації. Все це, безперечно, свідчить про банкрутство теорії «плавильного казана», що дедалі більшою мірою визнають американські дослідники етнокультурного розвитку країни.

У 60-х роках на зміну «плавильному казану» з різними його модифікаціями приходить інша теорія — «культурний плюралізм», висунута буржуазними соціологами саме в згадуваний період. Основоположник цієї теорії

³ Warner W. L., Srole L. The social systems of American ethnic groups.— New York, 1954, p. 283.

⁴ Див.: Жлуктенко Ю. О. Становище мов іммігрантських національних груп у Сполучених Штатах Америки.— Мовознавство, 1971, № 4.

професор Гарвардського університету Г. Каллен у статті «Демократія проти «плавильного казана» і в книзі «Культурний плюралізм та американська ідея» (1956 р.) стверджував, що лише «культурний плюралізм» відтворює реальну картину національних відносин в американському суспільстві. В 60-х — на початку 70х рр. «культурний плюралізм» зайняв особливе місце у політиці правлячих кіл щодо етнонаціональних груп США. Згідно з заявами буржуазних ідеологів, «культурний плюралізм» дозволяє національним групам зберігати й розвивати культуру та окремі елементи побуту країни походження й тим самим робити відповідний внесок у культуру США.

Варто відзначити, що культурний плюралізм був фактором національного розвитку США ще до того, як став офіційною теорією. Трудова імміграція, прибуваючи на континент, не могла відразу засвоїти культуру, яка насаджувалася верхівкою Сполучених Штатів. Попри всі труднощі і гоніння, цькування шовіністичних кіл іммігранти зберігали прогресивні традиції і демократичні надбання культури свого народу; водночас вони налагоджували контакти з демократичною культурою країни поселення. Саме цим визначається той неоціненний внесок іммігрантів у розвиток фольклору, образотворчого та інших видів мистецтва. Буржуазні ж інтерпретатори цей факт трактують інакше — вони намагаються переконати, що все це досягалося завдяки «демократичності» американського суспільства. І тут вони посиляються на політику «культурного плюралізму», яка нібито є проявом демократії уряду щодо етнічних груп та національних меншостей. Свого часу в США був гучно розрекламований законопроект сенатора Р. Швейкера про «підготовку дослідницьких матеріалів, та поширення інформації про історію культури та традицій різних етнічних груп США». Після довгих дебатів цей законопроект був схвалений у конгресі, однак на його здійснення була виділена значно менша сума, ніж вимагалось.

Згадуваний захід уряду та деякі інші дали привід для тверджень, нібито сучасне американське суспільство створює умови для розвитку національної культури етнічних груп. Свого часу В. І. Ленін наголошував, що «капіталізм взагалі і імперіалізм особливо перетворює демократію в ілюзію — і в той же час капіталізм породжує демократичні прагнення в масах, створює демократичні установи»⁵. Справжню роль законопроекту Швейкера можна оцінювати саме так. Крім того, слід мати на увазі, що він був висунутий республіканцями у 1972 році — період, коли розгорнулася передвиборна кампанія, а отже мав неабияке значення у боротьбі за «етнічні» голоси.

⁵ Ленін В. І. Повн. збір. творів. Т. 30, с 68.

Плюралістські концепції у тому вигляді, в якому вони існували наприкінці 1960-х р. не могли бути взятими на озброєння сучасною американською соціологією; «культурний плюралізм» вичерпав себе. Все більш вразливою виявляється й спроба буржуазних теоретиків США центр уваги в трактуванні національного питання змістити саме в сферу культури. Практика змушує етносоціологів виходити за межі культурної сфери, досліджувати й інші аспекти соціальних відносин. Наприклад, відомий американський вчений М. Гордон у праці «Асиміляція в американському житті» на противагу поширеному уявленню про культуру як основу «ідентичності етнічної групи» чи «етнічності», зосереджує увагу на зв'язках, відносинах, що становлять внутрішню структуру етнічної групи або субсуспільства, визначають їх відносну відокремленість. Для характеристики етнічного складу американського суспільства М. Гордон пропонує термін «структурний плюралізм». На його думку, в недалекому майбутньому окремі субсуспільства будуть продовжувати своє існування, підтримувати комунальне життя, незважаючи на акультурацію, постійне зменшення культурних розбіжностей та розвиток міжетнічних зв'язків⁶.

Концепції М. Гордона, як і всім іншим новітнім концепціям буржуазної етносоціології, притаманне ідеалістично-метафізичне трактування проблем міжнаціональних відносин, ігнорування їх класової природи. Намагаючись підтягнути свої абстрактні побудови до дійсності, якоюсь мірою відобразити складну расово-національну ситуацію в США, М. Гордон обрав шлях конструювання нових понять. Так з'являється певний «етклас», що нібито поєднує етнічні та соціально-класові підвалини, причому саме поняття «клас» визначається тенденційно — нібито існують класи вищий — вищий, нижчий — вищий і т. ін. Та претензії М. Гордона на новаторство виявились неспроможними; в кінцевому рахунку аналіз міжнаціональних відносин він традиційно зводить до сфери психології⁷.

З таких же позицій підходить М. Гордон і до проблеми расово-національної дискримінації. Визнаючи її існування, він замовчує той факт, що саме дискримінація етнонаціональних груп становить головну перешкоду на шляху нормального розвитку їх асиміляції, приховує її соціально-класові основи. Вирішальним питанням міжнаціональних відносин М. Гордон вважає не необхідність знищення широко розгалуженої системи дискримінації, а збереження неіснуючої «етнічної гармонії», протистояння «невиправданним»

⁶ Gordon M. Assimilation in American life. The role of race, religion and national origin.—New York, 1964, p. 158, 264—265.

⁷ Gordon M. Op. cit., p. 53.

вимогам і ексцесам з боку пригноблених етнічних груп. За умов зростання руху за громадянські права заклики до стриманості набували недвозначного політичного забарвлення.

Погляди, викладені М. Гордоном, відбивали позицію численної групи американських етносоціологів. Цілу низку його ідей в «доопрацьованому» вигляді знаходимо в теорії «етнічності» — найпопулярнішої моделі міжнаціональних відносин з тих, що їх зараз пропонує буржуазна соціологія, її поява пов'язана із загостренням в 1960 — 1970-і роки міжрасових та міжнаціональних конфліктів у Сполучених Штатах, посиленням центробіжних тенденцій, що виявилось в так званому етнічному відродженні — посиленні етнічної самосвідомості, прагненні представників етнонаціональних груп критично оцінити становище в соціальній структурі американського суспільства тощо. Цей процес захопив як «кольорові», так і «білі» етнонаціональні групи і розвивався під безпосереднім впливом руху за громадянські права. Однак, взаємозв'язок між названими соціальними явищами мав складний, суперечливий характер, з чого і розраховували скористатись правлячі кола США. Концептуальною базою їх розкольніцької політики, продиктованої бажанням спрямувати невдоволення трудящих «білих» національних груп проти «кольорових» американців, не допустити їх об'єднання в боротьбі проти монополій, повинна була стати теорія «етнічності».

Як же визначає поняття «етнічності» американська етносоціологія? Майже кожен автор дає своє пояснення, але одним з найбільш авторитетних вважається формулювання, наведене в книзі Р. Шермерхорна «Порівняльні етнічні відносини». За його визначенням, «етнічність» - це синтетичний термін, що стосується багатьох рис чи компонентів, які визначають природу будь-якої етнічної групи. Таким чином, етнічність поєднує в собі цінності, вірування, норми, смаки, свідомість, що їх поділяє вся група, і тенденцію до продовження завдяки... ендогамії»⁸. Це визначення доповнюється формулюванням поняття «етнічна група» як «колективу в межах більшого суспільства, що має реальне чи уявне спільне походження, спогади про спільне історичне минуле і культуру, яке виходить з одного чи кількох символічних елементів, що виступають як втілення національної суті»⁹. Немає потреби детально аналізувати визначення Р. Шермерхорна, вони повністю витримані в «плюралістських» традиціях, коли соціальні явища визначаються через етнопсихологічні та етнокультурні категорії.

⁸ Schermerhorn R. Comparative ethnic relations.—Chicago-London, 1978, p. XIV—XV

⁹ Ibid., p. 12.

Визнаними лідерами «етнічного» напрямку досліджень у галузі міжнаціональних відносин виступають Н. Глейзер та Д. Мойніхен. Основна думка, яку вони настійливо проводять,— це примат «етнічності» над класами, її становлення як нової узагальнюючої категорії. Вони стверджують, що на зміну класу приходять «форми соціальної ідентифікації та конфліктів, в основі яких лежить етнічність», адже етнічні групи нібито перетворюються на якісь автономні форми соціального життя, спроможні до самооновлення і самотрансформації. Ідучи слідом за Д. Беллом, автором теорії «постіндустріального суспільства», Н. Глейзер та Д. Мойніхен пишуть, що «етнічність» набула нової ролі, перетворилася за умов «держави загального добробуту», якою вони вважають США, в найефективніший засіб досягнення політичних та інших цілей¹⁰.

Неважко здогадатись, до чого ведуть теоретики «етнічності»; підміняючи «етнічністю» клас, вони намагаються відмовитися від класової структури й ігнорують класові суперечності, характерні для буржуазного суспільства, перекручують саму суть класової боротьби. Свою аргументацію автори підтверджують висловами про «депролетаризацію робітничого класу», «принципову спільність інтересів» усіх членів суспільства в США та інших країнах Заходу. Нормальними, природними визнаються розбіжності в соціальному становищі етнічних груп тощо.

Роз'яснюючи теорію «етнічності», Н. Глейзер і Д. Мойніхен пишуть про зміну змісту самого поняття, про нібито зміщення акценту з питань культури, мови й релігії на економічні та соціальні. Насправді, жодним теоретиком цього напрямку не вдалось «подолати» бар'єр ідеалізму та метафізичності при аналізі міжнаціональних відносин.

Теорія «етнічності» відіграла важливу роль в ідеологічній підготовці галасливої расистської кампанії, що була розгорнута в 1970-і роки за вказівкою великого бізнесу та при підтримці федеральних властей. Вона була спрямована на створення в США атмосфери непримиримості щодо вимог фактичної, а не формальної рівності, які висували «кольорові» американці, на стимулювання напруженості в сфері міжнаціональних відносин. Спекулюючи на невдоволенні «білих» етнічних груп з приводу їх приниженого становища в американському суспільстві, погіршення економічної ситуації, їм намагалися довести, що причина полягає в програмах допомоги «кольоровим», що «білі» — жертви, «дискримінації навпаки». На щит було піднято тезу про «сліпу щодо кольору

¹⁰ Commentary. 1974, N. 4, October, p. 33.

шкіри», тобто расово нейтральну конституцію¹¹.

Принципову оцінку концепції «етнічності» дали американські комуністи: «Якщо клас підміняється «етнічністю»,— писав Національний Секретар Компартії США Г. Уінстон,— тоді одна раса нацьковується на іншу замість того, щоб орієнтувати багатонаціональний робітничий клас, національні меншості на боротьбу з правлячим класом білих». «Стратегія «етнічності»,— продовжував Г. Уінстон,— полягає в тому, щоб розколоти робітничий клас і не допустити його незалежних дій. Ця стратегія має на меті внести розбрат не тільки в ряди робітничого класу, але й в ряди пригноблених меншостей»¹².

Дещо специфічну позицію в американській соціології займають дослідники — представники «білих» етнічних груп. Саме вони складають основу течії «етнічного відродження» в етносоціології (іноді його називають «етнічним екстремізмом»). Такий екстремізм полягає в тому, що поряд з прийняттям головних постулатів теорії «етнічності», вони абсолютно заперечують можливість і в перспективі асиміляції етнічних груп. Причому деякі з них, наприклад Р. Гамбіно, вважають, що не асимілюються, або «не плавляться» навіть ті групи, які належать до англосаксонського «ядра» нації. Як модель етнічної структури американського суспільства він пропонує «мозаїку», де кожен клаптик є нерухомим, ізольованим од інших. Та частина мозаїки, до якої належать етнонаціональні групи, «безперервно виштовхується на периферію»¹³. Ця фраза вказує на ще одну відмінну рису представників «етнічного відродження» в соціології: їх твори позначені різним підходом до етнічної ситуації. «Америка,— пише один з лідерів напряму М. Новак,— це країна, де гордість за англійські традиції поступово перетворилась на уславлення англосаксонських традицій, що дуже близько до уславлення нордичної раси»¹⁴.

Розвиток критичних тенденцій у межах «етнічного відродження» викликав занепокоєння у правлячій верхівці США. Оскільки загострення міжнаціональних суперечностей практично виключало можливість повернення до асиміляціоністських догм, з'являються дослідження, в яких, як необхідна умова існування й «прогресу» американської «плюралістичної демократії» висувається збереження внутрішньої єдності нації. Під нею розуміють відданість спільним ідеалам та інститутам. Але за умов буржуазного ладу вони не можуть бути іншими, аніж ідеали та інститути монополістичної верхівки, англосаксонського «істеблїшмента». Під вогонь критики потрапили програми вивчення етнічної

¹¹ Glazer N. Affirmative discrimination. — New York, 1975.

¹² Winston H. Class, race and black liberation.—New York, 1977, p. 58—59, 62.

¹³ Gambino R. The blood of my blood. — 1975. p. 243.

¹⁴ Novak M. The rise of unmeltable ethnics. — New York, 1972, p. 81.

історії, жорстока боротьба розгортається навколо програм двомовного навчання або білінгвізму. Подекуди зі сторінок «великої преси» лунають заклики, повернути «плавильний казан»¹⁵.

Шукати шляхів до «відродження спільної віри» закликає американців відомий буржуазний вчений Дж. Хайхем. Він пропонує компромісну, на його погляд, концепцію міжнаціональних відносин — «плюралістичну інтеграцію». На противагу «інтеграціоністичній моделі» вона не знищує етнічних кордонів, але не залишає їх недоторканими. Така концепція стверджує цінність спільної культури поряд з одночасною підтримкою зусиль меншостей, спрямованих на збереження та посилення власної цільності¹⁶. В цій досить поширеній нині «плюралістичній інтеграції» увага акцентується на мобільності, відносності етнічних бар'єрів. Таким чином, буржуазні етносоціологи знову намагаються ігнорувати соціально-економічні підвалини етнокультурних відносин, применшити реальність існування в США системи дискримінації за ознакою раси і національного походження, зводячи все до індивідуальних розбіжностей. Проте історична практика засвідчує, що всі суперечності етнонаціонального розвитку можуть бути подолані лише на базі корінних соціальних перетворень самих підвалин капіталістичного суспільства.

*Опубліковано: Народна творчість та етнографія. –
1982. – № 4. – С. 45-48.*

¹⁵ U. S. News and World Report. 1977, december, 5, p. 92

¹⁶ Higham J. Send these to me. — New York, Garden City, 1975, p. 373.

ИСТОРИОГРАФИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В США И КАНАДЕ (60-70-е годы)

ПРЕДИСЛОВИЕ

Своеобразие формирования американской (США), англо- и франкоканадской (Канада) наций состояло прежде всего в том, что экономическое освоение территорий США и Канады осуществлялось выходцами из разных стран мира. Углубляющиеся противоречия между угнетенными меньшинствами и правящей верхушкой господствующей нации в значительной степени влияли и влияют на развитие общественно-экономической жизни страны. Угнетение национальное переплетается с социальным и в кризисе национальных отношений в США и Канаде обнажаются все пороки капиталистического общества. Дискриминируемые национальные группы и этнические меньшинства, составляющие значительную часть населения этих стран, не желают мириться с тем положением, которое им отводит буржуазное общество в социально-экономической жизни, и ведут постоянную борьбу, направленную не только против гнета национального, но и на ликвидацию социального неравенства. Первые исследования национальных отношений в Северной Америке относятся к 70-м годам XIX ст. – периоду массовой иммиграции. С тех пор появилось большое количество работ, представляющих самые разные школы и направления. Значительную часть из них составили историко-социологические исследования, в которых в той или иной степени затрагивались отдельные аспекты истории формирования наций в США и Канаде, положения национальных меньшинств и этнических групп, исследовались межэтнические отношения на современном этапе. Следует

подчеркнуть, что социологическим и историческим работам буржуазных авторов присуща искаженная трактовка этнонациональных процессов в североамериканских странах. Так, объектом исследования берутся национальные группы, классифицированные по какому-то одному признаку (взятому из переписей), например происхождению, религиозной принадлежности и т. д. Для изучения межнациональных отношений американские и канадские буржуазные социологи выбирают группы людей, объединенных по профессиональному, возрастному и другим признакам. Порочность методологической основы в подходе к освещению современных этнических процессов в североамериканских странах приводит к игнорированию классовой сущности этих процессов, диалектической взаимообусловленности различных их аспектов.

В работах буржуазных авторов если и говорится о существовании расовой и национальной дискриминации в США и Канаде, то это лишь констатация – не устанавливаются ее социальные корни, не анализируются социальные причины обострения национально-расовых противоречий на современном этапе, а также усиления классовой борьбы за демократическое решение национального вопроса.

Представители господствующих школ, по-разному трактуя те или иные явления национальной жизни, не выходили за рамки методологии буржуазной науки. Поэтому исследования такого рода не отражают реальной картины, а зачастую, в угоду правящему классу сознательно искажается сущность этнонациональных процессов.

Марксистская историография в противовес буржуазной исследованию национальных проблем начинает с анализа социальных причин, порождающих эти проблемы, дает глубокое научно-теоретическое обоснование причин экономической, политической и национально-расовой дискриминации выходцев из других стран в американском и канадском обществах. Говоря о перспективах современного движения национальных меньшинств и этнических групп, ученые-марксисты США и Канады указывают, что залог успеха – в объединении на классовой пролетарской основе всех антиимпериалистических сил независимо от национального происхождения. Следует отметить, что становление и развитие марксистской американской историографии проходили в условиях господства расистских и шовинистических концепций в историографии США и травли прогрессивных авторов. К тому же выход в свет работ ученых-марксистов США и Канады сопряжен с огромными финансовыми трудностями, поэтому большинство их публикуется в периодических изданиях –

теоретических журналах компартий США (Political Affairs) и Канады (Communist Viewpoint).

В Советском Союзе широкая разработка вопросов национального развития североамериканских стран началась в середине 50-х годов. За истекшее время советская историческая наука накопила значительный опыт и достигла весомых результатов в исследовании роли и места иммиграции в общественно-экономическом развитии США и Канады, ее влияния на этнонациональные процессы. Исследуются различные аспекты современного положения этнических групп в этих странах: социально-исторический, в частности роль иммиграции в формировании американского пролетариата и участие иммигрантов как составной части пролетариата североамериканских стран в рабочем движении, этнографический и экономико-географический, правовой, в первую очередь критика дискриминационных положений в иммиграционном законодательстве этих стран.

Интерес к исследованию национальной проблематики в США и Канаде наблюдается и в других странах – в Польше, Венгрии, Болгарии, Чехословакии, Италии, Франции, Греции и т. д. Очевидно, при оценке историографии национальных процессов на североамериканском континенте следует учитывать итоги их исследований в разных странах, подвергая критическому анализу работы буржуазных авторов.

Обращение к историографии национальных проблем США и Канады объясняется назревшей необходимостью обобщить накопленный материал, а также возможностью использовать его для дальнейшего изучения развития этнонациональных процессов в североамериканских странах.

В результате комплексного анализа историографии указанной проблемы, можно установить основные направления исследований, проводимых в США и Канаде, показать принципиальную противоположность буржуазной и марксистской методологии; кроме того, на основе обобщения достижений имеющейся историографии и учета особенностей этнонационального развития США и Канады в определенных социальных условиях обрисовать перспективы изучения национальных процессов в этих странах; определить место, которое занимает эта литература в современной борьбе идей, особенно с учетом возрастания роли национального вопроса.

В данной монографии автор предпринял попытку проанализировать труды американских и канадских исследователей, достижения советской историографии национальных отношений в США и Канаде, критически рассмотреть основные положения буржуазных авторов североамериканских

стран, а также кратко осветить главные направления исследований данной проблематики в других зарубежных странах. При этом предметом исследования является историография, созданная преимущественно в 60-70-е годы, в период обострения национального вопроса в США и Канаде и связанного с ним появления большого потока литературы по национальной проблематике как в этих странах, так и за их пределами. Правда, автор иногда выходит за указанные временные рамки, что обусловлено необходимостью охарактеризовать литературу 50-х годов, поскольку именно в эти годы зарождалась советская историография национальных отношений в североамериканских странах. Что касается буржуазной историографии США и Канады, то краткие экскурсы в прошлое предприняты автором с целью показать преемственность методологии в трактовке тех или иных явлений в национальной жизни этих стран как подтверждение того, что буржуазная наука всегда выполняла социальный заказ господствующих классов.

В ходе анализа работ автор попытался не только изложить свою точку зрения по поводу отдельных утверждений, содержащихся в исследованиях советских, американских, канадских ученых, но и дать оценку некоторым процессам, факторам, определяющим развитие национальных отношений в исследуемых странах. Поскольку это практически невозможно без ознакомления с общей этнонациональной ситуацией и особенностями национального развития США и Канады в прошлом и настоящем, возникла необходимость написания раздела «Некоторые особенности формирования североамериканских наций и национального развития США и Канады на современном этапе». В нем освещены основные этапы формирования наций в Северной Америке, роль иммиграции в складывании этнических конгломератов на территории США и Канады и социально-экономическое положение выходцев из разных стран мира на современном этапе. Кроме того, введение данного раздела позволило отказаться от подробной передачи содержания анализируемых работ и сосредоточить основное внимание на разборе их главных теоретических положений, а что касается буржуазной литературы – на критике ее методологической основы.

В процессе исследования автор использовал такие понятия, как «нация», «национальное меньшинство», «этническая группа». Согласно классификации, данной в первом томе двухтомного труда «Народы Америки» под редакцией А. В. Ефимова и С. А. Токарева (М., 1959), на территории США в рамках американского социально-политического организма (государства) существуют американская нация, национальные меньшинства (афроамериканцы,

мексиканцы, пуэрториканцы, индейцы, эскимосы, филиппинцы, китайцы, японцы), этнические группы (польская, украинская, греческая, итальянская, французская, немецкая, скандинавские и др.); на территории Канады – две нации – англо- и франкоканадская, национальные меньшинства (индейцы, эскимосы, негры, выходцы из Китая, Японии), этнические группы, в которые входят те же категории населения, что и в Соединенных Штатах. В некоторых случаях термины «национальное меньшинство» и «этническое меньшинство» (особенно, когда они стоят рядом) употребляются автором для выражения количественного соотношения выходцев из той или другой страны к господствующему в стране этнонациональному образованию.

Монография выполнена в отделе проблем стран Западной Европы и Северной Америки Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР.

ГЛАВА I

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИХ НАЦИЙ И НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ США И КАНАДЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В современном мире практически не существует этнически гомогенных (однородных) государств. Население их в большей или меньшей степени составляют выходцы из различных этносов. Только 12 государств (9%), где основное этническое большинство составляет приблизительно 100%, условно можно считать этнически гомогенными. В 25 государствах (18,9%) основное этническое большинство составляет 90% всего населения, еще в 25 странах оно приближается к 75-89%, в 31 (23,5%) составляет от 50 до 74%, а в 39 странах (29,5%) – меньше половины населения. В некоторых случаях количество этнических групп в одной стране превышает 100, а в 53 странах (40,2%) их насчитывается пять [1].

Классическим примером в этом плане выступают Соединенные Штаты Америки и Канада. Как известно, сложный этнический конгломерат населения этих стран был образован в результате постоянного прилива иммигрантов на протяжении двух столетий. Только за 150 лет (1820-1970 гг.) в США прибыло свыше 45 млн. человек [2], за этот же период Канада приняла более 8,5 млн. иммигрантов [3]. Данные анкетирования 1971 г. дают следующую картину этнического состава населения США (см. табл. 1).

По данным переписи 1971 г. установлено, что население Канады по своему

происхождению распределяется таким образом (табл. 2).

Изменения в этническом составе населения США и Канады и их национальном развитии были обусловлены общественно-экономическим развитием этих стран и особенностями иммиграции в различные исторические периоды.

Таблица 1. Этническое происхождение населения США

Состав населения	Численность	
	тыс. человек	в % ко всему населению
Англичане, шотландцы, уэльсцы	31 006	15,3
Французы	5189	2,6
Немцы	25 661	12,7
Ирландцы	16 325	8,0
Итальянцы	8733	4,3
Поляки	4941	2,4
Русские	2139	1,1
Лица испанского происхождения	8956	4,4
В том числе:		
мексиканцы	5023	2,5
пуэрториканцы	1450	0,7
Прочие	93 288	6,0

Составлено по: Current Population Reports. Population Characteristics Series P-20, № 224. Washington, 1971, p. 3

Таблица 2. Этническое происхождение населения Канады

Состав населения	Численность	в % ко всему населению
Все населения	21 558 290	100
Выходцы из Британских островов	9 624 115	44,6
Французы	6 180 120	28,6
Немцы	1 317 195	6,1
Итальянцы	730 820	3,4
Украинцы	580 655	2,7
Голландцы	425 945	2,0
Выходцы из скандинавских стран	384 790	1,8
Поляки	306 425	1,5
Индейцы	295 210	1,4
Прочие	1 713 015	7,9

Составлено по: Statistics Canada. Advance Bulletin. 1971. Census of Canada. Population by Ethnic Group Ottawa, 1973, p. 2.

В период докапиталистического развития иммигранты прибывали в США и Канаду преимущественно из стран Северо-Западной Европы (Англия, Ирландия, Шотландия, Голландия и др.). Ощутимый количественный перевес

иммиграции с Британских островов над иммигрантами из других стран способствовал утверждению англоязычной культуры как господствующей для североамериканского региона. Именно выходцы из Англии, Ирландии и Шотландии составили первоначальное ядро американской нации. Что касается Канады, то здесь в этот период существовали не только английские, но и французские колонии, что привело к формированию двух наций – англо- и франкоканадской.

То обстоятельство, что в колониальный период в США и Канаду прибывали в большинстве случаев иммигранты из северо-западных стран Европы, близких по своему экономическому и культурному развитию к Англии, в значительной степени обусловило их сравнительно быструю ассимиляцию. Но вместе с тем в этот же период серьезным барьером на пути вrastания иммигрантов в новое общество выступала национальная дискриминация, которая тесно переплеталась с социальным угнетением.

В период развития капитализма в Северной Америке иммиграция в США и Канаду приобретает массовый характер. Основоположники марксизма-ленинизма, исследуя причины эмиграции населения из стран Европы, указывали, что они порождаются экономическим развитием как европейских, так и североамериканских стран. С одной стороны, отмечал В. И. Ленин, «...только крайняя нищета заставляет людей покидать родину», а с другой – «быстро развивающиеся в промышленном отношении страны, вводя больше машин, вытесняя отсталые страны с мирового рынка, поднимают заработную плату выше среднего и привлекают наемных рабочих из отсталых стран» [4].

Массовый прилив рабочей силы, среди которой значительную часть составляли европейские иммигранты, содействовал быстрому развитию капитализма в Америке. К. Маркс и Ф. Энгельс, определяя место иммигрантов из Европы в историческом развитии североамериканских стран, указывали, что «именно европейская иммиграция сделала возможным колоссальное развитие земледельческого производства в Северной Америке, которое своей конкуренцией потрясает европейскую земельную собственность – и крупную и мелкую – в самой ее основе. Она дала, кроме того, Соединенным Штатам возможность взяться за эксплуатацию их богатых источников промышленного развития в таких размерах и с такой энергией, которые в короткое время должны положить конец промышленной монополии Западной Европы и особенно Англии» [5].

С 80-х годов XIX ст. население США и Канады пополняется уже за счет

так называемой новой иммиграции из стран Юго-Восточной Европы^{*}. При этом в количественном отношении иммигранты с Юга и Востока превосходили «старую» иммиграцию. Так, к примеру, в 1891-1900 гг. 51,9% всей иммиграции в США составляли выходцы из Южной и Восточной Европы, в то же время из Северной и Западной – 44,6%, в 1901-1910 гг. – соответственно 70,8 и 21,7% [6].

В конце XIX и особенно в первые два десятилетия XX ст. наблюдается также массовая иммиграция из стран Азии и Латинской Америки. Этот поток в определенной мере компенсирует абсолютное уменьшение европейской иммиграции, которое имело место в упомянутый период. Но уже в 20-30-е годы с введением нового иммиграционного законодательства, предусматривавшего квотную систему, прилив выходцев из Южной и Центральной Америки почти прекращается [7].

В период развития капитализма в США и Канаде и перерастания его в империализм ассимиляция выходцев из других стран значительно ускорилась. В. И. Ленин, обращая внимание на это явление, подчеркивал: «Особо благоприятные условия развития капитализма в Америке и особая быстрота этого развития сделали то, что нигде в мире не перемалываются так быстро и так радикально, как здесь, громадные национальные различия в единую «американскую» нацию» [8]. Это было одним из проявлений установленной В. И. Лениным общей исторической закономерности развития национальных отношений при капитализме, для которого свойственны две тенденции: «Первая: пробуждение национальной жизни и национальных движений, борьба против всякого национального гнета, создание национальных государств. Вторая: развитие и учащение всяческих сношений между нациями, ломка национальных перегородок, создание интернационального единства капитала, экономической жизни вообще, политики, науки и т. д.» [9].

Сложность и противоречивость этнических процессов в странах Северной Америки в период развития капитализма и перерастания его в империализм определяются, прежде всего, обострением социально-классовых антагонизмов. Наряду с этим она обуславливается тем, что на территории США в основном уже сформировалась американская нация с определенными устойчивыми элементами культуры и традициями, которые были характерны именно для

^{*} В советской исторической литературе существует несколько терминов для определения иммиграции разных периодов – «старая», «новая», «новейшая». К «старой» относятся ирландцы, шотландцы, англичане, небольшая часть немцев, голландцев, уэльсцев и французы, которые поселились на территории США и Канады еще в XVII-XVIII ст.; к «новой» – иммиграция после второй мировой войны (см.: Берзина М. Я. Формирование этнического состава населения Канады. М., 1971, с. 25, 59); под «новейшей» подразумевается иммиграция в период после второй мировой войны и до сегодняшнего дня.

американского общества и отличали американскую нацию от наций, существовавших на родине иммигрантов.

Американскими буржуазными идеологами был определен «классический» тип американца, который ближе всего был к англосаксу, а само развитие американской нации было близким к англосаксонскому образцу. В соответствии с этим строилась официальная политика правительства по отношению к иммигрантам, основной чертой которой было стремление к ассимилированию вновь прибывших и превращению их в «стоцентных» американцев по англосаксонскому образцу.

В конце XIX – начале XX в. увеличился приток иммигрантов, которые пополняли уже существующие и сравнительно устойчивые иммигрантские группы. Они привносили национальные традиции, тем самым усиливая тенденцию к сохранению национальных черт в быту и культуре среди этнических групп.

Для этнических процессов в Канаде рассматриваемого периода в основном были характерны те же черты, что и для США. Вместе с тем ряд факторов – колониальная зависимость от Англии, отставание в экономическом развитии от своего южного соседа и зависимость от него, наличие незаселенных территорий, вовлечение иммигрантов преимущественно в сельское хозяйство, формирование на территории Канады двух (франко- и англоканадской) наций – обусловил отличие этих процессов от им подобных в США. Главной их отличительной чертой является то, что ассимиляция в Канаде по сравнению с США проходила менее интенсивно, здесь образовались более устойчивые этнические группы, более четко проявлялась тенденция к обособлению иммигрантских групп.

Значительные особенности в этнические процессы североамериканских стран внесли иммигранты, которые прибывали сюда после второй мировой войны. Характерной чертой иммиграции этого периода является то, что из числа стран массовой эмиграции выбывают страны Юго-Восточной Европы, где с победой народно-демократических революций ликвидируются причины, порождающие ее.

Нынешняя иммиграция, в которой значительно возрос вес выходцев из испаноязычных стран Америки – пуэрториканцев, мексиканцев и др., играет немаловажную роль в увеличении количества населения США и Канады. Если, к примеру, в 50-х годах иммигранты давали 10,5% прироста населения Соединенных Штатов, в 60-х – 16 [10], то в течение 70-х годов – до 30% [11]. Особую роль иммиграция послевоенного периода сыграла для Канады, где в 50-х годах наблюдается ускоренная индустриализация страны, требовавшая

множество рабочих рук, в частности иммигрантских.

Многонациональный состав населения в условиях эксплуататорского общества постоянно порождает комплекс проблем, связанных с положением национальных и расовых групп, их развитием и ролью, которую они играют в экономике, политике и культуре общества. Нередко национально-расовая дискриминация выходцев из других стран была причиной обострения противоречий между ними и правящей верхушкой господствующей нации. 60-70-е годы в общественном развитии Соединенных Штатов Америки и Канады стали именно тем периодом, о котором В. И. Ленин писал, что в условиях углубления классового антагонизма возможно «...временное появление на авансцене политической драмы и того или иного национального вопроса» [12].

Для более детального исследования противоречий в национальном развитии стран Северной Америки* следует отметить условия, в которых они углубляются: а) характерные для обеих стран, а также для развитых капиталистических стран вообще; б) вытекающие из национальных особенностей развития Соединенных Штатов и Канады.

Среди причин общего характера, которые обусловили обострение национального вопроса в США и Канаде, на первый план выступают социально-классовые факторы, так как именно под их непосредственным влиянием формируется национальный вопрос и определяется степень его решения. Советские авторы подчеркивают, что «...коренные причины обострения национальных проблем являются общими для всех стран развитого капитализма, обусловлены одним и тем же фактором – засилием финансовой олигархии, которая выступает главным виновником сохранения национального и расового угнетения» [13]. Это особенно проявилось в условиях экономических кризисов капитализма. Можно заметить, что именно в 60-70-е годы, когда углублялись кризисные явления в США, национальный вопрос выступает на передний план.

Острые проблемы, порожденные экономическим кризисом, наиболее остро ощущаются на национальных группах, находящихся на самых низших ступенях социальной структуры общества обеих стран. Это можно проследить на примерах американской и канадской действительности.

В Соединенных Штатах проживает около 25 млн. афроамериканцев, принадлежащих к наиболее эксплуатируемой категории населения. Следует отметить, что доход негритянской семьи не превышает 58% доходов семьи белых американцев [14], уровень безработицы среди негров постоянно более

* В данном контексте термин Северная Америка употребляется в узком его значении и включает две страны – Соединенные Штаты Америки и Канаду.

высокий, чем в среднем по стране. Например, 40% молодежи гетто не имеют работы [15]. В тяжелом положении находится и коренное население Америки – индейцы, которое может служить примером жесткого курса правящей Америки по отношению к национальным меньшинствам. Почти по всем основным показателям, определяющим их социальный статус, американские индейцы занимают последнее место среди национальных групп США. Ежегодный доход индейской семьи едва достигает 50% среднего по стране, а в резервациях (их насчитывается 115) он и того меньше; 40% индейцев проживают ниже официального уровня бедности, а безработица среди них в три раза превышает среднеамериканский уровень [16], он наиболее высокий в стране – 42%, а в резервациях, где проживает 28% коренного населения, составляет 75% [17].

К наиболее дискриминируемым американцам принадлежат и испаноязычные жители США – мексиканцы, пуэрториканцы, выходцы из других латиноамериканских стран. По данным бюро переписи от мая 1977 г. из 11 млн. жителей этого происхождения каждый четвертый проживает ниже уровня бедности, т. е. из 2,5 млн. семей – 630 000, а среднегодовые доходы составляют 69% доходов, зафиксированных в среднем по стране [18]. По свидетельствам отчета «Пуэрториканцы в континентальных США: неопределенное будущее», подготовленного в 1976 г. Комиссией США за гражданские права, выходцы из Пуэрто-Рико* в основных сферах социально-экономической жизни имеют значительно меньшие возможности трудоустройства, чем представители других испаноязычных групп. Упомянутые показатели среди них составляют соответственно: каждый третий пуэрториканец проживает ниже уровня бедности, доход семьи – 59% среднеамериканского [19], в то же время безработица превышает 25%, а в отдельных штатах, например Нью-Джерси, 50% [20].

Среди национальных групп и меньшинств Канады в наиболее тяжелом положении находится коренное население – индейцы, метисы, инуиты, которые составляют около 5% населения страны: безработица среди них превышает 60%; 90% всех семей индейцев живут на грани бедности или ниже ее; 40% коренного населения живет исключительно на помощь правительства, размеры которой незначительны; количество жилищ индейцев, находящихся в угрожающем состоянии, в восемь раз больше, чем у других национальных групп. Следствием ужасных условий жизни стали массовые заболевания, высокая смертность

* Пуэрто-Рико считается «государством, которое добровольно присоединилось к США». В действительности – это колония Соединенных Штатов Америки, захваченная силой. О статусе этой страны и внутреннем положении см.: Пояркова Н. Пуэрто-Рико. М., 1975

(новорожденных вдвое выше, чем в среднем по стране), небольшая продолжительность жизни – 34 года [21].

Следует отметить, что и другие этнические группы Канады по уровню жизни уступают представителям господствующей англоканадской нации и у многих он ниже среднего по стране, в чем можно убедиться на примере данных об их ежегодных доходах. Средний доход по Канаде в 70-е годы составлял 4414 дол., выходцев с Британских о-вов 4852, немцев – 4207, итальянцев – 3621, канадцев украинского происхождения – 4128, других – 4153 дол. [22].

В приведенных данных не учтены франкоканадцы. Об их положении речь будет идти ниже, когда будут рассматриваться особенности обострения национального вопроса в США и Канаде, характерные для каждой страны. О дискриминации этнических групп свидетельствуют также данные табл. 3 [23].

Приведенные выше факторы стали одной из причин обострения национальных проблем в североамериканских странах. К этому следует добавить, что представители различных национальных групп сталкиваются целым рядом проблем и в других сферах социальной жизни: они лишены одинаковых возможностей с господствующим меньшинством в области образования [24], охраны здоровья, обеспечения жилой площадью.

Таблица 3. Занятость представителей этнических групп

Категория занятости	Выходцы с Британских о-вов	Немцы	Украинцы	Итальянцы	Средняя заработная плата за год (в дол.)
	в % ко всему населению				
Менеджеры	21,4	14,4	12,9	9,4	6833
специалисты					6573
квалифицированные,	30,1	38,1	36,5	62,9	3723
неквалифицированные рабочие					2257

Выходцы из разных стран, как в США, так и в Канаде подвергаются также политической дискриминации, когда речь идет о натурализации и предоставлении прав гражданства, демократических свободах и деятельности прогрессивных организаций национальных меньшинств и этнических групп. Пример США и Канады подтверждает вывод В. И. Ленина о том, что «буржуазной демократии, по самой природе ее, свойственна абстрактная или

формальная постановка вопроса о равенстве вообще, в том числе о равенстве национальном» [25].

Условия, в которых постоянно находятся угнетенные меньшинства, вынуждают их вести борьбу против засилья капитала, за предоставление равных прав всем категориям населения США и Канады. В годы экономических кризисов эта борьба становится более решительной. Взрыв национального движения в Соединенных Штатах в 60-70-е годы – своеобразная реакция на усиление дискриминации национальных меньшинств правительством. Толчок широкому движению национальных групп дала борьба негритянского населения США против социальной несправедливости и расовой дискриминации. По примеру негров антиправительственные выступления усилили и другие национальные меньшинства – индейцы, мексиканцы, пуэрториканцы, что нашло свое проявление в демонстрациях протеста, походах на Вашингтон, вооруженных столкновениях, как это было в Вундед Ни.

Движение национальных меньшинств в 60-х годах приобрело такой размах и остроту, что его с правом можно назвать одним из наиболее мощных и влиятельных социально-политических движений Америки. Его значение выходит далеко за рамки интересов национальных меньшинств, чья борьба способствовала активизации движения «переходных этнических групп» белого населения США. Хотя в Соединенных Штатах формально и провозглашено равенство всех этнически-расовых групп, но выходцы из других стран терпят унижение и притеснения со стороны американской буржуазии. По утверждению советского исследователя истории иммиграции США Ш. А. Богиной, для Соединенных Штатов характерна «этническая дискриминация», которая проявляется в негативном отношении основного этнического большинства (ее капиталистической верхушки.– В. Е.) к этническим группам, которые существуют на их территории [26].

В свое время В. И. Ленин подчеркивал, что «в Соединенных Штатах иммигранты из Восточной и Южной Европы занимают наихудше оплачиваемые места...» [27]. Сегодня их дискриминация проявляется в более низком уровне зарплаты, в некоторых штатах для представителей этнических групп недоступны высокооплачиваемые должности, при найме на работу предпочтение отдается американцам англосаксонского происхождения. Необходимо отметить, что в последнее время дискриминация этнических групп белого населения приобретает более завуалированные формы. Одним из проявлений подобного рода дискриминации в сфере трудоустройства является ограничение возможностей для трудящихся США, в первую очередь выходцев

из национальных групп, получить профессиональную переквалификацию с возникновением новых отраслей промышленности и использованием новой техники, которые обуславливают профессионально–отраслевое перераспределение рабочей силы [28]. Такие явления характерны и для Канады.

Различия во внутреннем развитии обеих стран дают право говорить об особенностях условий обострения национального вопроса. В первую очередь следует обратиться к особенностям формирования наций в Соединенных Штатах Америки и Канаде.

Американская нация сложилась в результате сложного процесса ассимиляции [29]. По утверждениям советских историков эта нация сформировалась в основном до 20-х годов XIX ст. Однако некоторые процессы ее формирования не завершены и на современном этапе. Об этом свидетельствует, в частности, существование в США национальных меньшинств и этнических групп с особенностями в их развитии, которые отличают их от ядра американской нации – англичан, ирландцев, шотландцев. Наряду с этим для Соединенных Штатов характерен постоянный (хотя и не такой мощный, как в конце XIX или в начале XX ст.) прилив иммигрантов, который в 60-70-х годах составлял в среднем 300 000 человек ежегодно. Следует учитывать, что в условиях снижения естественного прироста населения иммиграция даже при ее незначительных размерах оказывает большое влияние на общий прирост. Это обстоятельство является важным для определения перспектив национального развития США в будущем и состояния национального вопроса в этой стране. Проанализировано, что прибытие новых иммигрантов способствует усилению чувств этнической идентификации среди выходцев из разных стран, активизации деятельности этнических организаций и товариществ, а это обуславливает торможение ассимиляционных процессов.

Другой важной особенностью национального развития США является наличие значительного количества так называемых безвизных, или нелегальных, иммигрантов. Они – особое явление в американском обществе. В начале 70-х годов их насчитывалось до 3 млн. [30], в 1976 г. по данным иммиграционных и натурализационных властей – от 6 до 8, а по данным профсоюзов – 12 млн. [31].

В США они прибывают в поисках работы (в основном это выходцы из приграничных зон Мексики). Довольно часто миссионеры промышленников вербуют эту дешевую рабочую силу на сезонные работы непосредственно в странах ее проживания. Нелегальные иммигранты не имеют никаких гражданских прав, подвергаются жесточайшему притеснению, могут быть уволены с работы в любое время и депортированы за пределы США. Ежегодно

иммиграционные власти депортируют около 750 тыс. человек. Дважды в палате представителей конгресса США принимался закон против нелегального въезда иммигрантов, но сенат его не утверждал, ибо промышленники заинтересованы в дешевой бесправной рабочей силе – источнике большой прибыли.

Что касается Канады, то особенности обострения национальных проблем связаны с такими двумя факторами: углублением противоречий в развитии и отношениях между англо- и франкоканадской нациями; современным состоянием американо-канадских отношений.

Известно, что в результате раннего (XVII-XVIII ст.) заселения Канады образовались колонии французских и английских поселенцев. Их дальнейшее развитие, в частности этническое (французские колонии пополнялись преимущественно выходцами из Франции, что способствовало их консолидации; в то же время английские колонии заселялись выходцами не только из Англии, но и Шотландии, других североевропейских стран, которых характеризовало определенное культурно-языковое отличие, что мешало объединению в единую общность), вело к ярко выраженной противоположности французской и британской Канады. Стремление англоканадцев вытеснить французских поселенцев, подчинить их своему влиянию стало одной из главных причин напряженности в отношениях между англо- и франкоязычной Канадой в течение столетия, которая в определенные периоды, в частности в 60-70-е годы, необычайно обострялась [32].

Провинция Квебек, где в настоящее время проживает 80% франкоязычного населения страны, занимает особое место в Канадской конфедерации. По площади – это наибольшая провинция Канады и вторая – по численности населения [33]. Сегодня Квебек дает 1/3 промышленной продукции страны, причем ведущими являются такие важные для экономики всей страны отрасли, как переработка нефти, машиностроение, текстильная и швейная. Вместе с тем политика федерального правительства по отношению к Квебеку не соответствует той роли, которую он играет в экономической жизни страны. Поэтому кризисные явления, характерные для Канады 60-70-х годов, в провинции проявлялись наиболее остро. Например, если уровень безработицы в 1976г. в среднем по стране колебался между 7-8%, то здесь он достиг 10% [34]. На практике это означает, что 40% всех безработных Канады находится в Квебеке, хотя здесь занято менее 25% рабочей силы.

В Квебеке уровень жизни значительно ниже, чем в других промышленно развитых провинциях. Учитывая, что более 4 млн. человек, или 80% населения Квебека, составляют лица французского происхождения, то речь в первую

очередь идет о неравноправном положении последних. По данным канадской прессы, среди 14 этнических групп Канады франкоканадцы занимают 12-е место по доходам семей, за ними стоят лишь итальянцы и индейцы [35]. За последние 20 лет ощутимых перемен в их положении не произошло. В 1961 г. доходы франкоканадцев были ниже среднего уровня по стране на 12 [36], а в 1976 г. – на 11,4% [37]. За это же время стоимость жизни в провинции возросла на 400%.

Показательны и другие данные, например уровень образования, свидетельствующие, что в социальной иерархии лица французского происхождения занимают низшую ступень по сравнению с англоканадцами (табл. 4) [38].

Таблица 4. Сравнительная характеристика уровня образования англо- и франкоканадцев

Уровень образование	Англоканадцы	Франкоканадцы	В среднем по стране
Безграмотные	0,2	0,6	0,6
Начальное образование	27,0	49,8	37,5
Средняя школа (1-2 года обучения)	25,5	22,5	23,1
Средняя школа (3-4 года обучения)	35,8	21,2	29,6
Университетское образование	11,5	5,6	9,3

Уровень образования, как правило, отражается и на занятости населения. Более высокий позволяет населению британского происхождения занимать ведущие посты и высокооплачиваемые должности. В аппарате управления, например, насчитывается 12,1% всех работающих англоканадцев, в то же время франкоканадцев — только 7,6% и, напротив – среди рабочих соответственно 25,5 и 31,4% [39]. Даже в провинции Квебек, где на долю франкоканадского капитала приходится 20% общей суммы капиталовложений, дискриминация французских канадцев проявляется в перераспределении рабочей силы: инженерно-технические должности заняты в основном англоканадцами и американцами, а франке канадцы составляют основную массу рабочих [40].

Что касается политической и государственной сфер, то и здесь франкоканадцы находятся на вторых ролях. Показательны в этом отношении цифры об их представительстве в федеральном правительстве. За период с 1867 (год создания Канадской конфедерации) по 1965 г. в кабинете министров франкоканадцы занимали 26,9% мест, а лица британского происхождения – 71,7% [41].

Хотя в общем количестве населения Канады эта разница составляет меньше 15%.

Существует множество других факторов, свидетельствующих, что «развернувшийся за последние 25 лет процесс индустриализации Квебека, в основном за счет иностранных капиталовложений, сопровождался обострением самых различных, как по характеру, так и по времени возникновения, проблем (культурно-языковых, социально-экономических и политически-правовых), которые в своей совокупности явились источниками длительной внутривнутриполитической напряженности в стране» [42]. Своего апогея напряженность достигла осенью 1970 г., когда в соответствии с принятым федеральным правительством законом в провинцию были введены войска для «наведения порядка». Этот акт положил конец так называемому периоду «тихой революции» – «тихому движению Квебека к особому автономному статусу в рамках Канадской конфедерации» [43]. После 1970 г. движение за выход провинции из состава конфедерации (сепаратизм) приобрело открытый характер. Его возглавила Квебекская партия (КП), которая появилась на политической арене в 1968 г. В своих рядах КП объединила националистически-сепаратистские элементы, которые входили в Ассоциацию сторонников суверенитета, Национального объединения и партии «Движение за национальное освобождение». Социальную базу КП составляют средние слои населения – мелкие предприниматели, служащие государственного сектора (адвокаты, ученые, инженеры и т. д.), которые поддерживают националистически-сепаратистские стремления лидера партии Рене Левека.

С возникновением КП довольно остро стоял вопрос о единстве конфедерации. Многочисленные заявления ее лидеров о намерении бороться за выход провинции из Канады подкреплялись конкретными акциями. В 1970 г. партией была принята программа «Решение» (имеется в виду решение всех проблем, связанных с развитием Квебека). И эти проблемы, по убеждению руководства КП, могут быть решены лишь сепаратистским путем. С такой платформой КП впервые выступила на провинциальных выборах в 1970 г., где она заявила о себе как о силе, которая реально претендует на успех. За нее проголосовало 23% избирателей. Прошло шесть лет, и на выборах 1976 г. КП одержала убедительную победу (44% голосов), что позволило ей сформировать провинциальное правительство во главе с Р. Левеком.

После прихода к власти Р. Левек снова заявил о намерении вывести провинцию из конфедерации. С этой целью квебекское правительство решило через два-три года провести референдум о дальнейшей судьбе провинции. В начале 1977 г. были опубликованы «Правила референдума», в соответствии с которыми население Квебека было поставлено перед альтернативой: сохранить

существующий status quo или выйти из состава конфедерации. Такой подход мог привести только к углублению кризиса конфедерации. В заявлении Компартии Канады по этому поводу подчеркивалось, «что status quo – означает сохранение национального и социального неравенства в Квебеке в силу того, что он не затрагивает источника этого неравенства – власти монополий, сепаратизм же не в интересах как франкоканадцев, так и страны в целом» [44].

Демократическая альтернатива, которую Компартия Канады выдвинула совместно с Компартией Квебека*, предусматривала разработку и принятие новой, подготовленной в Канаде конституции**, в которой Канада определялась бы как двунациональное государство, основанное на равноправном и добровольном партнерстве двух наций – англо- и франкоканадской. Параллельно с этим в стране должны быть осуществлены демократические реформы, которые ограничили бы власть монополий.

Именно таким путем можно решить острые проблемы Канады и, в частности, Квебека, так как те мероприятия, которые проводит или собирается проводить провинциальное правительство Р. Левека, в силу своей ограниченности не могут способствовать устранению напряженности в отношениях между двумя канадскими нациями. Результаты проводившегося в мае 1980 г. референдума в Квебеке показали, что большинство населения провинции проголосовало против ее выхода из конфедерации.

Важной причиной обострения национального вопроса в Канаде выступают американско-канадские отношения. В советской литературе уже исследовалось состояние этих отношений [45]. В данном случае остановимся на общих аспектах и их влиянии на развитие национальных процессов в Канаде.

Соединенные Штаты Америки подписали с Канадой двусторонних договоров больше, чем с какой-либо другой страной. Одно их перечисление на январь 1976 г. в отчетах парламента занимает пятнадцать страниц. Большая часть касается торгово-экономических связей. Собственно говоря, договоры узаконивают власть американского капитала на территории Канады. Свыше 30% зарубежных капиталовложений США находятся в Канаде. Американские компании контролируют 58% добычи природного газа и нефти, 45 – нефтегазоперерабатывающей промышленности, 43 – добычи угля и сталеплавильной промышленности, 36 – деревообрабатывающей и бумажной промышленности. В 70-х годах Канада продавала США 3/4 экспортируемых

*Коммунистическая партия Квебека, образованная в 1965 г., является составной частью Компартии Канады.

**Сейчас в Канаде действует конституция под названием «Акт о Британской Северной Америке», принятая еще в 1867 г. английским парламентом. В соответствии с Актом была создана федерация «Доминион Канада».

товаров, покупала у них 1/5 [46]. Все послевоенные годы Соединенные Штаты Америки оставались главным партнером Канады. Их доля в канадской внешней торговле значительно превышала долю других стран, взятых вместе.

Подобное засилье американского капитала в канадской экономике означает, что много проблем внутренней жизни Канады решается за ее пределами. В этот период четко проявляется тенденция к выходу страны из-под влияния США, которая со временем усиливается. Как показали результаты опроса представителей различных полов и возрастов, разных профессий и социального положения, разных политических взглядов, большая часть населения считает, что иностранная собственность причиняет вред канадской экономике. Если в 1968 г. каждый второй утверждал, что зависимость Канады от США полезна, то сегодня девять из десяти убеждены, что Канада должна сама контролировать свою экономику. Показательно, что 44% участников анкетирования заявили о своем согласии на более низкий уровень жизни, чтобы только покончить с владычеством иностранных монополий [47].

Естественно, что стремление Канады избавиться от экономической и политической зависимости от США наталкивается на сопротивление американского капитала, который, наоборот, старается расширить сферы своего влияния. В результате углубляются противоречия в отношениях между США и Канадой, стимулирующие движение за национальную независимость среди канадцев и способствующие росту у них национального сознания.

Рассмотренные выше факторы обострения национального вопроса в североамериканских странах влияют и на современные этнические процессы в этом регионе. Одна из наиболее характерных черт последних – рост этнического самосознания среди выходцев из разных стран мира, что ощутимо сказывается на их ассимиляции. Такое явление позволяет говорить о том, что при доминирующей тенденции ассимиляции представителей этнических групп в 60-70-х годах усиливается стремление к сохранению национальных черт страны происхождения в культуре и быту. А это сдерживает процессы консолидации и завершения процесса формирования наций в США и Канаде. В условиях обострения упомянутых проблем более очевидными становятся противоречия в развитии, скажем, англоканадской нации, в состав которой кроме выходцев из англоязычных стран (Великобритания, Ирландия) входят также другие этнические элементы (итальянцы, поляки, украинцы, болгары и др.). Коэффициент сопротивления насильственной ассимиляции в современных условиях растет и в свою очередь отражается на размахе движения национальных меньшинств и этнических групп США и Канады.

В движении угнетенных национальных групп принимают участие представители разных слоев общества. В нем, как и в каждом социально-политическом движении, существуют определенные тенденции, сталкиваются интересы различных классов.

Специфическая особенность национального движения в североамериканских странах заключается в том, что в нем принимают участие слои населения, которые в разной степени страдают от национального гнета. В Канаде – это нация (франкоканадцы), национальные меньшинства (индейцы, эскимосы, негры), «переходные этнические группы» (итальянцы, украинцы, поляки, немцы и др.); в Соединенных Штатах Америки – национальные меньшинства, среди которых особое место занимают негритянское население, разные этнические группы. Каждая из групп ставит перед собой специфические задачи, вытекающие из их социального и национального статуса в американском или канадском обществе. Сила национального движения в этих странах в значительной мере зависит от того, насколько интересы каждой национальной группы совпадают с социальными и экономическими требованиями всех трудящихся, с общей борьбой против власти монополистического капитала.

Правительственные круги США и Канады, обеспокоенные ростом национального движения, ищут выход из кризиса. Однако это не говорит о их стремлении решить национальный вопрос. Главную цель они видят в ослаблении движения и для этого используют разные средства. В частности, буржуазные идеологи США для «решения» негритянской проблемы предложили создать «черный монополистический капитал». Эта идея, по замыслам буржуазии, должна создать иллюзию того, что негритянское население уравнивается в правах (иметь свою буржуазию) с белыми американцами. Наряду с этим они возлагают большие надежды на «черных капиталистов», которые помогут свести на нет результаты негритянского движения, внести раскол в ряды рабочего класса США.

Именно эти причины были решающими в создании «негритянского монополистического, капитала», развитие которого американская буржуазия видит в рамках, необходимых для привлечения на свою сторону негритянской буржуазии. Идею «черного капитализма» следует рассматривать как «...новую государственно-монополистическую тактику, разработанную в конце 60-х годов в ответ на рост освободительной борьбы негритянского народа... Главная цель такой политики – удержать негритяское движение в рамках существующего строя, подорвать изнутри его боевой дух, усилить влияние буржуазной идеологии, буржуазных взглядов, ориентации и ценностей среди черного

населения» [48].

Подобным целям относительно национальных меньшинств и этнических групп служат буржуазные теории «культурного плюрализма» (США), «многокультурности» и «единства в многообразии» (Канада) и др., которые рекламируются как проявление демократии капиталистического общества в национальном вопросе.

Приведенные выше факты о положении национальных групп в США и Канаде опровергают декларативные положения о демократизме капитализма в отношении выходцев из других стран. Они подтверждают марксистско-ленинское положение о том, что окончательное решение национального вопроса в рамках капиталистического общества невозможно. Ведь решение национальной проблемы завершается ликвидацией всяких проявлений национального гнета, который «при капитализме уничтожить... *нельзя*» [49]. Оно завершается обеспечением действительно свободного развития национальных меньшинств и этнических групп, установлением равноправных отношений между представителями различных наций, которые проживают в рамках одного социально-политического организма, т. е. на территории одной страны. Такое решение возможно «только на основе социалистического преобразования общества» [50].

Указывая пути решения национального вопроса, В. И. Ленин подчеркивал, что в капиталистическом мире возможно лишь условное решение национального вопроса и единственным путем к этому является «последовательный демократизм» [51]. Однако демократия при капитализме слишком ограничена. В свое время вождь мирового пролетариата указывал на характерную тенденцию в развитии капитализма: «Капитализм вообще и империализм в особенности превращает демократию в иллюзию – и в то же время капитализм порождает демократические стремления в массах, создает демократические учреждения...» [52]. В современных условиях правительства США и Канады под давлением борьбы демократических сил идут на разного рода маневры, чтобы сохранить неприкосновенными сами основы капиталистического общества. В условиях дальнейшего обострения противоречий капитализма «...правлящий класс, – подчеркивается в программе Коммунистической партии США, – приветствует любую новую реформу как демонстрацию гибкости существующего строя, которая избавляет от необходимости его коренного преобразования» [53]. Исходя из этой точки зрения можно дать соответствующую оценку и тем мероприятиям правительств североамериканских стран, которые они осуществляли в последнее время в

отношении национальных групп. Имеются в виду различного рода подачи этническим группам США в связи с празднованием Соединенными Штатами двухсотлетия со дня их образования. По стране ездил специальный поезд – музей-выставка, большая часть экспонатов которого была посвящена национальным группам, организовывались выставки и телепередачи, посвященные отдельным национальным и этническим меньшинствам.

В Канаде, например, правительство ассигновало определенные суммы (размеры их незначительны) для развития культуры этнических групп. Как правило, эти ассигнования попадают в руки этнической верхушки групп и используются как стимул для антикоммунистической деятельности, в том числе направленной на раскол единства демократических сил национальных меньшинств.

Подобные тенденции имеют исторические корни и в американском, и канадском обществах, они культивируются современной доктриной и практикой межнациональных отношений в этих странах. «В ней (доктрине – *B. E.*) мы видим, с одной стороны, стремление к форсированной «американизации» под флагом официального патриотизма, с другой – стимулирование расово-национальной разобщенности и розни, игру на национальных, точнее националистических чувствах, особенно активизирующуюся в период предвыборных кампаний. Эту противоречивость мы видим и в политических акциях правящих кругов, и в основах государственного устройства страны, и, наконец, в буржуазных теориях расово-национальных отношений» [54].

Такая противоречивость в политике официальной Америки (Канада не является исключением) объясняется несколькими факторами: а) национальные меньшинства и этнические группы стали структурным элементом американского и канадского обществ, а мероприятия по ассимиляции, как оказалось, не в состоянии «переплавить» выходцев из разных стран мира в единую нацию; б) существующая дискриминация переселенцев во всех сферах экономической жизни обусловила возникновение этнических гетто и усиление тенденций к сохранению элементов культуры и быта страны происхождения; в) в современных условиях особенно очевидной стала пропасть между вкладом иммигрантов и их потомков в развитие экономики и культуры североамериканских стран и тем положением, которое они занимают сейчас в США и Канаде; г) в 60-70-е годы усилилось движение национальных меньшинств и этнических групп и оно превратилось в одно из наиболее мощных и влиятельных социально-политических движений в американском и канадском обществах.

Таким образом, изучение этнической истории США и Канады свидетельствует о том, что нации североамериканских стран складывались из различных этнических элементов, которые в разные периоды вносили своеобразие в формирование наций. В послевоенный период наблюдается определенная стабилизация этнического состава населения Соединенных Штатов и Канады, хотя до завершения национальной консолидации еще далеко. Более того, обострение национального вопроса в странах Северной Америки иллюстрирует противоречивость этнических процессов, которую невозможно ликвидировать в условиях классового эксплуататорского общества, так как она порождается самой сущностью капитализма.

Литература

1. World Politics, 1972, April 24, p. 320
2. The Statesman's Year-Book 1971-1972. London, 1972, p. 546.
3. Подсчитано на основе данных статистического ежегодника переписей населения Канады «Canada Year-Book» разных лет.
4. Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 24, с. 89.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е, т. 19, с. 304-305.
6. The American People's Encyclopedia. Chicago, INC., vol. 10, p 957.
7. См.: Национальные процессы в США. М., 1973, с. 45.
8. Ленин В. И. Поли. собр. соч., т. 30, с. 355.
9. Ленин В. И. Поли. собр. соч., т. 24, с. 124.
10. Осколкова В. Население США: проблема стабилизации численности.— Мировая экономика и международные отношения (далее – МЭ и МО), 1973, № 1, с. 118.
11. Newsweek, 1974, July 15, p. 35.
12. Ленин В. И. Поли. собр. соч., т. 7, с. 239.
13. Степанов Ю. Капитализм и национальный вопрос.— МЭ и МО, 1972, № 2, с. 37.
14. Геевский А. И. Социальный мир или обострение противоречий? – США: экономика, политика, идеология, 1975, № 10, с. 27.
15. World Magazine, 1976, February 21.
16. Шлепаков А. Н. США: социальная структура общества и его национальный состав. Киев, 1976, с. 162.
17. Мейер У. Коренные американцы. Новое движение сопротивления индейцев. М., 1974, с. 48.

18. Daily World, 1977, August 6.
19. People's World, 1976, December 18.
20. World Magazine, 1974, October 24.
21. Neues Deutschland, 1976, den 23/24. Januar; Canadian Tribune, 1977, October 10.
22. *Boily R., Dubuc A., Gagnon F. M., Rioux M.* Donnee sur le Quebec.– Les presses de l'Universite de Montreal, 1974, p. 119.
23. *Manzer R.* Canada: a socio-political report. Toronto, 1974, p. 213, 215.
24. *Євтух М. Б., Євтух В. Б.* Дискримінація національних меншостей США в галузі шкільної освіти.– Радянська школа, 1976, № 5.
25. *Ленин В. И.* Поли. собр. соч., т. 41, с. 162.
26. *Богини Ш. А.* Некоторые вопросы развития американской нации. – Советская этнография, 1968, № 4, с. 61.
27. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч., т. 27, с. 404.
28. *Ершов С. А.* Проблемы рабочей силы в развитых капиталистических странах. М., 1974, с. 221.
29. Национальные процессы в США, с. 4.
30. People's World, 1973, May 19.
31. Neue Zurichher Zeitung, 1977, den 12. Januar.
32. Детальнее об истории противоречий между французской и британской Канадой см.: *Сороко-Цюпа О. С.* Из истории франко-канадского национального вопроса.– В кн.: Национальные проблемы Канады. М., 1972; *Тишков В. А.* К истории возникновения франко-канадского национального вопроса. – Вопросы истории, 1974, № 1; *Фурсова Л. Н.* Обострение франкоканадского вопроса. – В кн.: От Аляски до Огненной земли. М., 1967.
33. Экономико-географическую справку о Квебеке см.: США: экономика, политика, идеология, 1976, № 11, с. 124-127.
34. Canadian Tribune, 1976, December 27.
35. *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible. – Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, № 1, p. 6.
36. *Boily R., Dubuc A., Gagnon F. M., Rioux M.* Op. cit., p. 119.
37. *Fuyet H.* The national question in Canada and the right of the French-Canadian nation to self-determination.– Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, № 1, p. 32.
38. *Manzer R.* Op. cit., p. 119.
39. *Manzer R.* Op. cit., p. 214.
40. *Уолли С.* За признание франкоканадской нации.– Проблемы мира и

- социализма, 1974, № 10, с. 79.
41. *Manzer K.* Op. cit., p. 252.
 42. Критика буржуазных теорий национализма и расизма. М., 1976, с. 122.
 43. Критика буржуазных теорий национализма и расизма. М., 1976.
 44. *Canadian Tribune*, 1977, August 27.
 45. *Милейковский А.* Канада и англо-американские противоречия. М., 1958; *Гусева В. С.* Американо-канадские противоречия. – США: экономика, политика, идеология, 1972, № 7; *Алехин Б. И.* Капитал США в Канаде: новый этап. – Там же, 1973, № 11; *Баграмов Л. А.* Канада – США: узлы противоречий. – Там же, 1974, № 2; *Хрипунов А. И.* Квебек и канадо-американские противоречия. – Там же, 1975, № 8.
 46. *Current History*, 1977, April, p. 146.
 47. *Баграмов Л. А.* Канада от океана до океана. – США: экономика, политика, идеология, 1976, № 6, с. 80.
 48. *Геевский И. А.* Черный капитализм. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 10, с. 22-23.
 49. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч., т. 30, с. 22.
 50. О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик. Постановление ЦК КПСС. Киев, 1972
 51. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч., т. 24, с. 118.
 52. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч., т. 30, с. 71.
 53. Новая программа Коммунистической партии США. – США;
 54. экономика, политика, идеология, 1971, № 1. с. 90.
 55. *Шлепаков А. Н.* США: социальная структура общества и его национальный состав, с. 166.

ГЛАВА II МАРКСИСТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В США И КАНАДЕ О НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ В СТРАНАХ СЕВЕРНОЙ АМЕРИКИ

Марксистская историография рассматриваемой, проблемы представляет собой, с одной стороны, результат отражения практики борьбы коммунистов США и Канады за решение национального вопроса в этих странах, а с другой – итог попыток теоретического обобщения особенностей национального развития североамериканских стран на разных этапах их истории. Условия борьбы коммунистических партий США и Канады за, демократические преобразования и социальный прогресс, за освобождение трудящихся от капиталистической

експлуатації завжди були і остаються чрезвычайно, сложными. Трудности борьбы, особенно в организационном плане, усугублялись тем, что на территории этих, стран проживают выходцы из самых разных стран мира. Коммунистам США и Канады постоянно приходится вести огромную работу по преодолению пережитков в сознании различных слоев трудящихся, связанных с их национальным происхождением, а также прилагать большие усилия по нейтрализации расистско-шовинистической травли представителей разных национальностей. Учитывая то обстоятельство, что выходцы из других стран составляют огромный потенциал революционного движения, компартии США и Канады уделяют национальному вопросу значительное внимание как в теории, так и на практике.

Стратегическая линия деятельности американских и канадских коммунистов в сфере национальных отношений основывается на марксистско-ленинской теории по национальному вопросу. В своей теоретической и практической деятельности компартии США и Канады руководствуются генеральной линией, выработанной в этом вопросе на международных совещаниях коммунистических и рабочих партий. «Мы, коммунисты, – подчеркивается в итоговом документе Международного Совещания коммунистических и рабочих партий в Москве 1969 г., – выступаем против любых форм угнетения наций и национальных меньшинств, высказываемся за то, чтобы каждая нация или национальная группа развивала собственную культуру и язык, и мы твердо защищаем право всех наций на самоопределение» [1].

Именно это принципиальное положение марксизма-ленинизма легло в основу разработки разделов по национальному вопросу Программ коммунистических партий США и Канады.

Программа Коммунистической партии США, принятая в 1969 г. на XX съезде, значительное место уделила национальному вопросу, в частности освободительному движению черных, освобождению от национального гнета американцев мексиканского происхождения, пуэрториканцев, индейцев. Детальный анализ их положения и борьбы позволяет определить перспективы развития национальных отношений в стране в направлении создания единого фронта борьбы «цветного» населения США за свое освобождение. Главным оружием правящего класса в борьбе против него, отмечается в Программе, является расизм, который используется «как орудие оправдания грабежа и угнетения чернокожих американцев, американцев мексиканского происхождения, пуэрториканцев и индейцев. Расистские обычаи и разговоры о

превосходстве белых способствуют раздуванию ненависти и внесению раскола между рабочими – белыми и их черными и коричневыми братьями» [2].

Разработанные в Программе положения по национальному вопросу явились основой для дальнейшего исследования национальных отношений американскими учеными-марксистами. В рассматриваемый период вышли в свет ряд крупных работ, посвященных негритянскому национальному меньшинству США [3], в которых большое внимание уделяется разработке теоретических вопросов. Развивая традиции марксистской историографии 30-40-х годов, исследователи, в первую очередь видные деятели Компартии США Гэс Холл, Генри Уинстон, Герберт Аптекер, Джон Питтман и др., в своих работах анализируют разные аспекты негритянской проблемы, уделяют большое внимание вскрытию социальных причин угнетенного положения афроамериканцев. Интерес ученых-марксистов к исследованию негритянского вопроса обусловлен ролью черного населения страны в американской истории и положением, занимаемом им в современном обществе США. Г. Аптекер – видный историк, философ, социолог, в частности, подчеркивал, что жизнь Америки невозможно понять без знания истории негритянского народа. В своих трудах он обращается к подлинной истории афроамериканцев, раскрывая их вклад в экономическое, культурное развитие США, проникая в классовую сущность расовых отношений. Фактический и статистический материал, содержащийся в книгах и статьях Г. Аптекера, базирующиеся на нем теоретические положения разбивают расистские измышления о «специфике негритянской расы». Г. Аптекер убедительно доказал, что «расизм – социальный феномен» [4], порожденный самой природой американского общества, а теоретические построения идеологов расизма нужны правящему классу для того чтобы «оправдать существующие в капиталистическом обществе политическую неразвитость..., моральную дикость, алчное стяжательство и социальную несправедливость» [5].

Позицию Г. Аптекера подтверждают исследования других марксистских авторов, обращающихся к самым разным аспектам негритянской проблемы, в частности работы известного ученого-экономиста В. Перло, внесшего весомый вклад в разработку критики экономических аспектов расизма [6].

В книге «Экономика расизма в США» автор, используя обширный статистический материал, освещает экономическое положение негритянского населения, его социальную и профессиональную структуру, действительные размеры его дискриминации. Анализируя существующие антидискриминационные законы, принятые под давлением борьбы трудящихся,

В. Перло подчеркивает, что без экономического равенства не может быть достигнуто реальное равенство и в других сферах жизни. «Экономическое равенство, – пишет исследователь, – является необходимым условием для дальнейшего развития движения за гражданские права и закрепления его успехов, для осуществления на практике формального политического и социального равенства, предусмотренного законами». В работе дана критика мер правительства США, направленных якобы на улучшение положения афроамериканцев. Миф о «черном капитализме» остается только мифом, поскольку, как показывает В. Перло, это мероприятие правящих кругов не может существенно улучшить положения негритянского национального меньшинства. Успех может обеспечить лишь борьба за уничтожение национально-расового и социального угнетения, причем «жизненно важно создать в масштабах всей страны новую, широкую в своей основе политическую организацию негров и белых, которая рассматривала бы достижение равноправия как главную стратегическую задачу наряду с задачами антимонополистической и антивоенной борьбы» [8].

Это еще раз подтверждает, что американские коммунисты рассматривают негритянский вопрос не изолированно от проблем, с которыми сталкиваются трудящиеся слои белого населения. Учитывая рост движения негров в политической борьбе за гражданские и социальные права, руководители Компартии США одну из главнейших задач своей деятельности видят в объединении движения афроамериканцев с другими массовыми движениями социального протеста. Это, безусловно, нашло отражение и в марксистской историографии, в частности в работах национального председателя Компартия Генри Уинстона [9]. Автор отводит значительное место критике националистически-сепаратистских тенденций в движении черных американцев, преследующих цель разъединения трудового народа США по национально-расовым признакам. Подобные настроения среди лидеров движения афроамериканцев, отмечает Г. Уинстон искусно подогреваются правящими кругами США, которые через своих апологетов постоянно «поощряют националистические настроения среди этнических групп в национальных меньшинств, сеют антагонизм между ними и в то же время насаждают идею превосходства одной этнической группы перед другой. Всем национальным группам и каждой из них в отдельности внушается мысль о расовом превосходстве» [10]. Монополии, о чем свидетельствует практика, обладают большим арсеналом средств натравливания одной национальности на другую – от материальных до идеологических, Г. Уинстон, разоблачая такую политику,

подчеркивает, что этим самым капитал пытается «блокировать прогресс в борьбе за достижение социального, политического и экономического равенства» [11].

Марксистские исследователи детально анализируют националистические тенденции в движении афроамериканцев, указывая на то, что они могут негативно повлиять и на движение других национальных меньшинств США. В предисловии к книге Клода М. Лайтфута «Восстание в гетто за освобождение негров» Генеральный секретарь Компартии США Гэс Холл дал такую оценку национализма: «Национализм – обоюдоострый меч. Для угнетенных он является точкой опоры в борьбе против угнетения и империализма. Он служит этой цели, когда жертвой угнетения является целая страна или целый народ. Но поскольку в основе национализма лежит отрицание классовой сущности борьбы за свободу, он имеет слишком ограниченный характер, чтобы быть революционной теорией. Те, кто этого не понимают, подменяют классовую борьбу национализмом, и тогда он становится силой, враждебной интересам рабочего класса» [12]. Говоря о двойственном и ограниченном характере национализма, Г. Холл напоминает, что «революционной партии никогда не следует забывать, что при реакционном руководстве националистическим движением национализм может стать орудием реакции» [13]. Поэтому в условиях обострения национального вопроса в США, когда активизируются выступления угнетаемых национальных меньшинств и существует благодатная почва для распространения идеологии национализма, особый вес в деятельности коммунистов приобретает разъяснительная работа среди выходцев из различных стран, проживающих на территории США. Главнейшая задача коммунистов, подчеркивал Г. Уинстон, анализируя условия движения национально-расовых меньшинств, состоит в том, чтобы объяснить миллионам трудящихся, что «классовое и расовое угнетение присущи самой капиталистической системе и борьба за равенство должна быть направлена против этой системы, а в конечном итоге на ее уничтожение» [14].

Марксистская историография, как видим, рассматривает негритянскую проблему в комплексе и предлагает пути ее решения; вместе с тем разоблачаются тенденциозность буржуазной историографии и устоявшиеся в буржуазной науке откровенно расистские взгляды на афроамериканское меньшинство в США.

Она же разрабатывает и другие важные аспекты национального вопроса в США, например роль коренного населения в складывании современной национальной ситуации в стране, мексиканская иммиграция и ее влияние на

межнаціональні відносини, внесок вихідців з інших країн в економічне розвиток США, в американське робоче рухання і т. д. Правда, історіографія названих аспектів небагаточисленна. Однак її значимість визначається глибиною і ретельністю вивчення предмету дослідження і об'єктивністю трактування розглянутих питань. Це роботи, присвячені індіанцям США і, в частині, подіям в Вундед Ні.

Клод Лайтфут в своїй статті «Соціальне розвиток американських індіанців» досліджує стан корінного населення на протязі століть. Проаналізувавши конкретні факти з повсякденного життя індіанців, він приходять до висновку, що в їх соціально-економічному положенні практично не спостерігається ніякого прогресу, основним перешкодою якого виступає геноцид – складова частина політики США в сфері національних відносин [15].

Автори підкреслюють, що корінне населення постійно надає опір насильственої асиміляції, виступає проти заходів уряду, спрямованих на знищення індіанців. Прикладом цьому стали події в Вундед Ні, висвітлені в статті Дж. Пітмана, в якій приділено увагу не тільки опису власне подій, скільки аналізу причин, в першу чергу соціальних, що привели до озброєним зіткненням між індіанцями і державними військами. Цей інцидент в американській історії 70-х років ще раз підтвердив висновок марксизму про неможливість вирішення національного питання в умовах експлуататорського суспільства. Тут же автор говорить про вирішення національного питання в СРСР, тим самим показуючи, що тільки соціалізм гарантує рівноправне розвиток представників різних національностей [16].

Відомо, що широко рекламувана майже десятилітня кампанія з нагоди святкування 200-ліття Сполучених Штатів Америки (1976 г.) викликала величезний потік буржуазної літератури, присвяченої етнічній історії США. Американські історіографи в своїх роботах намагалися розповісти про величезний внесок представників різних націй в розвиток США. Але вони практично не досліджували причин, породивших існуючу пропасть між їх внеском в економіку, сільське господарство і культуру США і сучасним соціально-економічним станом. Лише в роботах Ч. Клемма, К. Комаровски і К. Йонеді дається марксистська оцінка ролі американців іноземного походження в історії США [17]. К. Комаровски, в частині, показує значення європейських іммігрантів в розвитку економіки США на протязі майже двох століть, їх внесок в боротьбу за

демократию, чего практически невозможно найти в буржуазной историографии. Очень важным является вывод автора о том, что если американцы, родившиеся за пределами США, хотят достичь успеха в американском обществе, они должны за это бороться и побеждать реакционные силы [18].

Американское общество никогда не предоставляло трудящимся из другой страны необходимых условий для существования. «По-прежнему потомки иммигрантов из Восточной и Юго-Восточной Европы, – пишет Ч. Клемм, – считаются американцами более низкого сорта. Они могут надеяться на лучшее будущее только в том случае, если ассимилируются в высшую культуру «северных» (имеются в виду выходцы из Великобритании. – *В. Е.*), отбросят культуру своей родины» [19]. Ч. Клемм, проанализировав социально-экономическое положение граждан Америки, родившихся за ее пределами, пришел к выводу, что «борьба, статус лиц иностранного происхождения является барометром, штормом, предупреждающим о приближении глубоких социальных конфликтов» [20].

К. Йонеда в год празднования Америкой 200-летия опубликовал обстоятельную статью «Краткая история рабочих США азиатского происхождения». Конкретный материал о положении выходцев из Японии, Китая, Филиппин и других стран опровергает постулаты буржуазной пропаганды о демократичности американского общества, об «обществе процветания». Автор убедительно показал, что «как и другие этнические меньшинства, азиатские рабочие страдали от жестокой эксплуатации, расовой дискриминации и специальных репрессивных мер» [21]. В частности, японцев и китайцев под самыми неблагоприятными предлогами депортировали; за пределы страны, против них принимались рестрикционные иммиграционные законы. Четко видно, как срабатывали расистские принципы иммиграционной политики, которые применялись только к так называемым нежелательным иммигрантам, и отступали на задний план, когда речь шла о реакционерах, бежавших от возмездия. «Военные преступники, венгерские, кубинские контрреволюционеры и другие лица, виновные в преступлениях перед своим народом, освобождались от квот и других ограничений, им был разрешен въезд в США» [22]. Однако, как замечает К. Йонеда, трудящиеся азиатского происхождения, несмотря на гонения и преследования, принимали активное участие в выступлениях трудового народа Америки за улучшение условий быта и труда, за уничтожение любой дискриминации, в том числе и по национальным признакам.

Судьба испаноязычного населения США, в частности выходцев из Мексики, всегда привлекала внимание марксистской историографии. В работах,

посвященных мексиканскому национальному меньшинству [23], рассматриваются истоки и причины эмиграции из Мексики, особое внимание при этом обращается на существующие отношения между США и Мексикой и географическое положение этих стран, которое обуславливают своеобразие миграционных процессов, порождая такое явление, как нелегальная иммиграция. Предметом исследования выступают трудовые слои мексиканского происхождения на юге Соединенных Штатов Америки, где сосредоточена основная масса выходцев из Мексики. Марксистские авторы глубоко анализируют демографические процессы среди мексиканоамериканцев, социально-экономическое положение сельскохозяйственных рабочих (именно они составляют большинство мексиканцев в США), участие лиц мексиканского происхождения в рабочем и демократическом движениях Соединенных Штатов. П. Белл, в частности, показала активность американских мексиканцев в антивоенном движении во время войны во Вьетнаме. Авторы делают вывод, что наиболее активными в этом плане были промышленные рабочие, организованные в профсоюзы.

Одной из острейших проблем, с которой ежедневно сталкиваются мексиканцы в США и которая оказывает большое влияние на этнонациональные и социальные процессы в их среде, является проблема языка. В статье П. Белл отмечается, что власти США не заботятся о создании условий для скорейшей их языковой адаптации, а следовательно – расширения возможностей продвижения по социальной лестнице. Вместе с тем из содержащегося в статьях материала можно сделать вывод, что языковой барьер способствует сепарированию лиц мексиканского происхождения от американского большинства, что сказывается на ослаблении единства демократических сил.

Марксистские исследователи США в своих разработках, посвященных мексиканцам, пользуются двумя терминами «мексиканоамериканцы» («Mexican-Americans») и «чиканос» («Chicanos»), причем первый охватывает практически всех выходцев из Мексики, а второй чаще всего употребляется тогда, когда речь идет о рабочих, участниках движения социального протеста.

Марксистская историография национальной проблемы США, учитывая то обстоятельство, что американская нация складывалась путем ассимиляции представителей различных народов, активно разрабатывает вопросы ассимиляции. В журнале «Политикл эффэрз» было опубликовано несколько теоретических статей, в которых излагаются марксистская позиция по поводу ассимиляционных процессов в США, а также марксистская концепция ассимиляции вообще [24]. Хаймер Лумер в своей статье «Марксизм и

ассимиляция», основываясь на ленинской теории по национальному вопросу, в частности ее положениях об ассимиляции, глубоко анализирует этот процесс в условиях США. Особое внимание Х. Лумер обращает на объективный характер ассимиляционных процессов. «Безусловно, – пишет он, – главной тенденцией является тенденция к национальному слиянию, к конечному исчезновению отдельных наций через их растворение в больших, интернациональных формах социальных общностей. Это – фундаментальное историческое направление процесса, вытекающее из развития современных производительных сил» [25]. Однако этот процесс сложный и длительный.

На примере Соединенных Штатов можно убедиться что процесс ассимиляции имеет два аспекта, две тенденции: с одной стороны, на нее оказывают влияние национальные узы и национальное сознание; с другой – интеграция в окружающее общество, принятие его культуры, вступление в смешанные браки и т. д. В связи с этим Х. Лумер отмечает, что «любое усиление преследования и дискриминации по национальным признакам укрепляет первую тенденцию, в то время как каждый шаг к полной демократии и равенству усиливает вторую тенденцию» [26]. Данное положение чрезвычайно важно в процессе определения направленности ассимиляции и выработки тактики в национальном вопросе на том или ином этапе. Кстати, автор в своей статье критикует тех, кто, не понимая механизма взаимодействия указанных тенденций, склонен переоценивать действия первой, особенно в условиях обострения национальных отношений в стране. В конечном итоге это ведет к отрицанию ассимиляции как исторически прогрессивного «явления», о чем в свое время говорил В. И. Ленин. Американские марксисты, в частности Х. Лумер, считают, что неверная позиция в отношении ассимиляции (отрицание ее объективного характера, прогрессивности) порождает оппортунистические настроения и открывает дорогу влиянию буржуазной идеологии. Лишь с учетом всех особенностей национального развития США можно выработать правильную тактическую линию в вопросах ассимиляции в частности и национальных отношений вообще.

Но при всех обстоятельствах, подчеркивают марксистские исследователи, важно помнить, что одним из основных положений марксизма в национальном вопросе является «отрицание любых привилегий какой бы то ни было нации или национальности и требование равенства, взаимного уважения, а не превосходства» [27]. Поскольку национальный вопрос может быть решен лишь в подлинно демократическом обществе, то они считают, что борьба за демократизацию является необходимым условием достижения равноправия в

отношениях между нациями и национальными группами, создания добровольного многонационального союза, свободного от национальных конфликтов и розни. «Любая борьба за национальную свободу и равноправие способствует созданию условий для национального объединения, утверждению статуса равноправия, которое обеспечивает добровольное объединение наций. Полное достижение такого статуса, – подчеркивает Х. Лумер, – возможно лишь при социализме, который уничтожает экономическую основу национального угнетения» [28].

Марксисты-историографы в своих исследованиях говорят об условиях совместных выступлений американцев и иммигрантов различного национального происхождения. Оценивая участие выходцев из других стран в социальной, общественной и политической жизни США, они особо подчеркивают те моменты, которые способствуют консолидации усилий в борьбе представителей разных наций и народов. Марксисты считают, что социальное происхождение представителей разных наций в данном процессе играет главенствующую роль. «Рабочие, – пишет Ч. Клемм, – независимо от того, родились ли они за пределами нашей страны, или в ней, как класс являются составной частью нашей национальной жизни, главной движущей силой ее будущего. И здесь важно не их происхождение, а то, кому они служат – народу или капитализму» [29]. Такой подход к определению исходной позиции весьма актуален как для ведения практической работы в среде национальных групп, так и освещения их места и роли в американской истории.

Современная канадская марксистская историография, ведя активное исследование национальной проблематики, опирается на положения, выработанные теоретической мыслью и закрепленные в Программе Коммунистической партии Канады, принятой на XX съезде в 1971 г.

В ней со всей определенностью изложена позиция коммунистов по поводу национального характера канадского государства: «В Канаде существуют две нации: франкоканадская, проживающая в Квебеке, и англоязычная нация. Каждая из этих двух исторически сложившихся наций обладает национальной идентичностью и сознанием, на формирование которых оказали влияние культурные традиции этнических групп нефранцузского, неанглийского происхождения, иммигрировавших в страну и в значительной степени слившихся с этими двумя нациями» [30]. В данном определении содержится характеристика национального состава населения Канады и особенностей его формирования: ядром двух наций стали выходцы из Англии и Франции, но в их формировании большую роль сыграли иммигранты и их потомки из других

стран. В Программе также дается оценка вклада представителей разных стран в развитие Канады: «Рабочие-иммигранты из многих стран сыграли существенную роль в создании канадской промышленности, постройке железных дорог и в развитии сельского хозяйства. Новые иммигранты составляют значительную часть рабочей силы Канады» [31]. Отмечая значение иммиграции для экономического развития страны, Программа вместе с тем дает ключ к пониманию сложного комплекса отношений между иммигрантами и двумя канадскими нациями: «Хотя главной тенденцией среди иммигрантов и их потомков является интеграция в канадскую жизнь и слияние их с двумя нациями, в то же время существует сильная тенденция сохранения этнической идентичности, в частности в области языка и культуры. Этот двухсторонний процесс – длительный, он влияет на канадскую культуру в целом и обогащает ее» [32].

В Программе Компартии Канады большое внимание, уделяется также месту и роли коренного населения страны, в частности, подчеркивается, что «индейцы были лишены их земель и согнаны в резервации; они были, лишены равных прав гражданства и самоуправления. Угнетение индейцев, метисов и инуитов (эскимосов) является позором для Канады и должно быть уничтожено, а их права полностью восстановлены. Долг всех демократических сил Канады – помочь завоевать им признание как самостоятельных народов» [33].

Выделенные три положения Программы составляют важнейшие ее компоненты, характеризующие национальную ситуацию в стране. Одновременно с этим Программа дает возможность определить основные направления марксистской историографии национальных отношений в Канаде, ибо, как можно заключить из ее анализа, главными объектами исследований марксистских авторов являются: а) формирование и развитие англо- и франкоканадской наций и взаимоотношения между ними на разных этапах истории страны; б) роль иммигрантов и их потомков в экономическом, культурном и национальном развитии Канады; в) социально-экономическое положение коренных жителей Канады и этнонациональные процессы в их среде.

Взаимоотношения между двумя канадскими нациями оказывают решающее влияние на складывание этнонациональной ситуации в стране и развитие межнациональных отношений вообще. Более того, кризисные явления в сфере национальных отношений со всей неприглядностью проявляются во взаимоотношениях англоканадской и франкоканадской наций. Зачастую они переносятся и на другие сферы. Примером может служить глубочайший кризис канадской конфедерации. Поэтому в работах Тима Бака, Лесли Морриса,

Уильяма Каштана, Сэмуэля Уолша и других марксистских авторов проблемы взаимоотношений двух наций занимают центральное место.

В плане исследования данного аспекта национальных отношений важным этапом развития марксистской историографии была разработка теоретических определений англо- и франкоканадской общностей. Как известно, в буржуазной литературе практически до 60-х годов Канада рассматривалась как однопациональное государство, иными словами признавалась лишь англоканадская нация и игнорировалось существование другой – франкоканадской. Это отражало точку зрения господствующей верхушки англосаксонцев: в стране существует одна нация, которая тем или иным образом соединила две культуры – французскую и английскую.

Основываясь на учении марксизма-ленинизма о нациях, канадские марксисты доказали, что на территории Канады существуют две нации, сложившиеся в ходе исторического развития страны [34]. В 60-е годы в научную литературу и практику деятельности Компартии Канады были введены термины для обозначения двух наций: «Canadian» («канадиан») – англоканадской и «Canadien» («канадиэн») – франкоканадской.

В ходе изучения процесса складывания двух наций марксистскими исследователями со всей определенностью было установлено, что каждая из них сформировалась путем ассимилирования выходцев из других стран. Н. Кларк, в частности, подчеркивал, что «меньшие национальные группы в значительной степени сливаются с ними (двумя нациями), внося свой вклад из своих собственных культурных и национальных традиций» [35].

В теоретических работах марксистских авторов большое внимание обращается на содержание, сущность понятий, которыми они пользуются, в первую очередь такими как «нация», «этническая группа». Главными признаками этнических групп, в отличие от понятия «нация», У. Каштан считает следующие: «Этнические группы живут в разных частях Канады. Они не представляют собой устойчивую общность людей на базе общего языка, территории, экономической жизни и психологического склада, проявляющегося в общей культуре. Они, вообще говоря, являются частью или английской или французской Канады» [36]. Такая четкая позиция чрезвычайно важна в определении тактики коммунистов в национальном вопросе на данном этапе, когда растет национальное и этническое самосознание иммигрантской населения Канады (в такой же мере это относится и к коренным жителям, но об этом речь пойдет ниже).

Очевидно, рост национального самосознания у франкоканадцев

обусловливает и углубление нынешнего кризиса Канадской конфедерации, который в свое время Т. Бак определил как кризис канадской демократии [37]. Его сущность он усматривал в неравноправном статусе англо- и франкоканадской наций. Путь к решению кризиса государственного устройства страны, доказал Т. Бак, лежит через его демократическое урегулирование, предполагающее предоставление одинаковых прав обеим нациям. С решением национального вопроса связано и завоевание Канадой подлинной независимости от других государств, в первую очередь Соединенных Штатов Америки.

Проблема двух наций в Канаде, единства конфедерации постоянно разрабатывается в трудах У. Каштана [38]. Развивая положения своих предшественников, У. Каштан обращает внимание на новые моменты, которые возникают в процессе углубления кризиса конфедерации, а именно – усиление националистически-сепаратистских тенденций в условиях движения за предоставление франкоканадцам равных прав с англоканадцами. Но такое явление не отвечает интересам рабочего класса и его можно избежать при условии демократического решения национального вопроса – к таким выводам приходит У. Каштан в своих работах последних лет.

Существуют ли реальные пути преодоления кризиса в национальных отношениях в Канаде? Этот вопрос ставится в марксистской литературе и на него дается утвердительный ответ. Одна из работ У. Каштана называется «Немедленное и длительное решение национального вопроса в Канаде возможно». Такой вывод строится на основании глубокого анализа, в первую очередь причин, вызвавших кризис национальных отношений. У. Каштан акцентирует внимание на трех взаимосвязанных причинах: господствующем положении в экономике страны Соединенных Штатов Америки; продолжающемся экономическом кризисе; углубляющемся кризисе конфедерации [39]. Лишь после устранения этих причин может идти речь о разрешении национальных проблем Канады. В работах У. Каштана и других авторов-марксистов подчеркивается, что «в современных условиях высокоразвитого монополистического капитализма решение национального вопроса связано с решением экономического и политического кризиса капитализма» [40].

Движение франкоканадцев за равноправие оказало огромное влияние и на этносоциальные процессы в среде других национальных меньшинств Канады. Последние привлекают пристальное внимание марксистов-исследователей. В первую очередь это этническое и социальное развитие коренных жителей страны. В работах Бена Суэнкея анализируются экономическое положение:

индейцев и эскимосов и новые тенденции в этнонациональных процессах в связи с активизацией движения первых жителей Канады за равноправие. Б. Суэнкей подчеркивает, что наиболее характерной чертой индейского населения является ускоренная его урбанизация. В одном только Виннипеге проживает сейчас, по данным автора, 40-50 тыс. индейцев. Выделяя урбанизацию как характернейшую черту демографической ситуации индейцев, Б. Суэнкей считает, что она порождает множество социальных проблем, означает конец раздробленности на мелкие группы в резервациях, отделенных друг от друга. Это, по мнению автора, в значительной степени способствует формированию новой общности, которая получила название «паниндианизм». Об этой тенденции свидетельствуют приводимые Б. Суэнкеем факты консолидации движения индейцев, возникновение таких организаций, как, например, «Индийское братство», или «Комитет коренных жителей Канады», объединяющий незарегистрированных индейцев [41]. В Манитобе выходит журнал «Новая нация». Само название издания отражает точку зрения руководителей индейского движения на формирование новой общности и эту общность они зачастую называют «нацией», или «народом». Выяснение социальной и этнической сущности данной общности является предметом марксистских исследований. Их авторы, анализируя новые тенденции в этнонациональных процессах в среде индейцев и эскимосов, выделяя стремление к консолидации, тем не менее, не делают окончательных выводов об индейской общности как сложившейся нации. У. Каштан, рассматривая этот вопрос, пишет: «что касается индейцев и эскимосов, то в строго научном смысле в настоящий момент они не являются нациями, хотя таковыми они могут стать. У них нет общего языка, общей экономической жизни или территории, они разбросаны по многим частям страны и по разным племенным образованиям» [42].

Альфред Дьюхерст – редактор журнала «Communist Viewpoint», развивая теоретические положения о нациях в Канаде, в одной из статей указывает на ошибочность причисления индейцев и эскимосов к нациям. Эту идею используют буржуазные теоретики, чтобы, с одной стороны, исказить само понятие «нация», а с другой – противопоставить франкоканадской нации меньшинства, не являющиеся нациями. Автор, излагая марксистское понятие нации, об индейцах и эскимосах говорит как об «этнических общностях, социально организованных в ряд племенных образований, расселенных по огромной территории без четко определенных территориальных границ» [43]. А. Дьюхерст связывает возможности образования индейской или эскимосской

наций с иным социальным строем, ибо, как он подчеркивает, «чрезвычайно сомнительно, что такое развитие может произойти в условиях капиталистической Канады» [44].

Учитывая особенности национального развития Канады и сложившейся этнической ситуации в стране, на данном этапе движения коренных жителей важнейшим является борьба за обеспечение права на их национальную идентичность и развитие их культуры. Так определяют цели этого движения в этническом аспекте коммунисты Канады. «Это, – подчеркивает У. Каштан, – включает полное уважение их автономии с учетом регионального самоуправления, культуры, языка, образования и, не в последнюю очередь, право голоса в определении экономического развития и распределения его результатов в тех районах, где они проживают, основываясь на полномочном принятии решений по всем вопросам, касающихся их как коренных жителей» [45]. Марксистские авторы в своих исследованиях указывают, что объединение разрозненных групп в этом движении представляет прочный фундамент для достижения поставленных целей. Б. Суэнкей в упоминавшейся статье обращает внимание на еще одну особенность индейского движения – сотрудничество с другими движениями и более активное вовлечение коренного населения в антимонополистическую борьбу народа Канады.

В рассмотренной литературе канадских авторов-марксистов всесторонне оценивается роль иммиграции и ее потомков в экономической, культурной жизни страны; рассматривается своеобразие, вносимое ею в национальное развитие Канады на разных этапах истории. Характерной чертой историографии данного вопроса является то, что она рассматривает представителей разных этнических групп, ее трудовые слои как часть канадского народа.

Анализ литературы США и Канады свидетельствует о больших возможностях, которые дает марксистско-ленинская методология исследования процессов общественного развития. Эти возможности успешно реализуются в разработке теоретических положений по национальному вопросу в конкретных условиях Соединенных Штатов Америки и Канады. Марксистская историография не ограничивается одним лишь анализом этнонациональных процессов в прошлом и настоящем, она на основании обобщения главных тенденций в их развитии указывает возможные пути решения острейших национальных проблем стран Северной Америки. И в этом проявляется творческий характер теоретической мысли ученых-марксистов США и Канады.

Литература

1. Международное Совещание коммунистических и рабочих партий. Документы и материалы. М., 1969, с. 324.
2. Новая программа Коммунистической партии США. – США: экономика, политика, идеология, 1970, № 12, с. 86.
3. Холл Г. Империализм и расизм. Двойное орудие угнетения. В кн.: Революционное рабочее движение и современный империализм. М., 1974; *Hall G. Racism is the nation's most dangerous pollutant*, -Political Affairs, 1973, № 2; *Winston H., Hall G., Lightfoot C., Patterson W. Negro liberation – a goal for all Americans*. New York, 1964; *Аптекер Г. История американского народа: колониальная эра*. М, 1961; *Американская революция, 1763-1783*. М., 1962; *Аптекер Г. Американский негр сегодня*. М., 1963; *Аптекер Г. История афроамериканцев*. М., 1975; *Aptheker H. Imperialism and racism: a history*. – Political Affairs, 1973, № 7; *Лайтфут К. Восстание в гетто за освобождение негров*. М., 1972; *Lightfoot C. Black power and liberation: a communist view*. New York, 1967; *Lightfoot C. Black America and the world revolution*. New York, 1970; *Davis A. Racism and male supremacy*. – Political Affairs, 1977, № 3.
4. *Aptheker H. Imperialism and racism: a history*, p. 75.
5. *Аптекер Г. Американский негр сегодня*, с. 25.
6. *Перло В. Расовый гнет в США*. – *Международная жизнь*, 1978, №6; *Perlo V. Economics of racism USA. Roots of black inequality*. New York, 1975.
7. *Perlo V. Economics of racism USA*, p. 2.
8. *Perlo V. Economics of racism USA*, p. 203.
9. *Уинстон Г. Рабочее движение и негритянский народ*. – *Проблемы мира и социализма*, 1967, № 3; *Уинстон Г. Стратегия борьбы черного населения. Критика новых теорий освобождения черных в США и Африке*. М., 1975; *Уинстон Г. К вопросу о расизме в США*. – В кн.: *Критика буржуазных теорий национализма и расизма*. М, 1976; *Winston H. Black and white – one fight: the role of white workers in the struggle against racism*. New York, 1972; *Winston H. Class race and Black liberation*. New York, 1977.
10. *Уинстон Г. Интернационализм против национализма*, – *Рабочий класс и современный мир*, 1972, № 4, с. 10.
11. *Winston H. Affirmative action: the road to genuine equality*. – *Political Affairs*, 1978, № 2, p. 1.
12. *Лайтфут К. Восстание в гетто за освобождение негров*, с. 7.

13. *Лайтфут К.* Восстание в гетто за освобождение негров.
14. *Уинстон Г.* Интернационализм против национализма. – Рабочий класс и современный мир, 1972, № 4, с. 10.
15. *Lightfoot C.* Social development of the American Indians. – Political Affairs, 1975, № 4, p. 82.
16. *Pittman J.* Wounded Knee and the Indian future. – Political Affairs, 1973, № 7, p. 74.
17. *Klemm Ch.* The foreign born and the nation. – Political Affairs, 1961, № 6; *Komorowski C.* The foreign born in U. S. history. – Ibid., 1976, № 7; *Yoneda K.* The heritage of Sen Katayama. – Ibid., 1975, № 10; *Yoneda K.* A brief history of U. S. Asian labor. – Ibid., № 9.
18. *Komorowski C.* Op. cit, p. 53.
19. *Klemm Ch.* Op. cit., p. 39.
20. *Klemm Ch.* Op. cit., p. 32.
21. *Yoneda K.* A brief history of U. S. Asian labor, p. 28.
22. *Klemm Ch.* Op. cit, p. 40.
23. *Bell P.* Mexican-Americans in the Southwest. – Political Affairs, 1967, № 9; *Torez L.* A short history of Chicano workers, – Ibid., 1973, № 10; 1975, № 10.
24. *Lumer H.* White americans and civil rights. – Political Affairs, 1964, № 5; *Lumer H.* Marxism and assimilation. – Ibid., 1965, № 1; *Novick P.* A proper approach to the national question. – Ibid., 1965, № 1.
25. *Lumer H.* Marxism and assimilation, p. 39.
26. *Lumer H.* Marxism and assimilation, p. 40.
27. *Jackson J.* On certain aspects of bourgeois nationalism. – Political Affairs, 1977, № 9, p. 39.
28. *Lumer H.* Op. cit., p. 40.
29. *Klemm Ch.* Op. cit., p. 37.
30. The road to socialism in Canada. The Program of the Communist Party of Canada. By the Communist Party of Canada. Toronto, Ontario, Canada, 1972, p. 19.
31. The road to socialism in Canada. The Program of the Communist Party of Canada. By the Communist Party of Canada. Toronto, Ontario, Canada, 1972, p. 23.
32. The road to socialism in Canada. The Program of the Communist Party of Canada. By the Communist Party of Canada. Toronto, Ontario, Canada, 1972.
33. The road to socialism in Canada. The Program of the Communist Party of Canada. By the Communist Party of Canada. Toronto, Ontario, Canada, 1972.

34. Об этом речь идет в работах: *Моррис Л.* Коммунисты и национальный вопрос. – Проблемы мира и социализма, 1964, № 9; *Уолли С.* За признание франкоканадской нации. – Там же, 1974 № 10; *Clarke N.* The English Canadian nation. – Viewpoint, 1961 vol. 4, № 3; *Kashtan W.* A just and lasting solution of the nations question in Canada is possible. – Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, № 1.
35. *Clarke N.* The English Canadian nation, p. 24.
36. *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible, p. 15.
37. *Бак Т.* Народы Канады против монополий. – Избр. произведения. М., 1972, с. 402.
38. *Кауштан У.* Политическая обстановка в Канаде. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 4; *Кауштан У.* Что показывает барометр в Канаде. – Проблемы мира и социализма, 1973, № 5; *Kashtan W.* Some questions of theory and crisis of confederation. – Communist Viewpoint, 1977, № 2; *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible. – Ibid., № 1; *Kashtan W.* A principled approach to the national question. – Ibid., № 3.
39. *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible, p. 4.
40. *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible, p. 16.
41. *Swankey B.* New concepts, new trends among Canada's native people. – Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, № 6, p. 51.
42. *Kashtan W.* A just and lasting solution of the national question in Canada is possible, p. 15.
43. *Dewhurst A.* Inuits – nation or people? Marxism-Leninism in today's world. – Canadian Tribune, 1977, March 21.
44. *Dewhurst A.* Inuits – nation or people? Marxism-Leninism in today's world. – Canadian Tribune, 1977, March 21.
45. *Kashtan W.* A principled approach to the national question, p. 7.

ГЛАВА III **НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В США В ОСВЕЩЕНИИ** **АМЕРИКАНСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

Вопросы, связанные с формированием и развитием американской нации, стали предметом глубокого и обстоятельного изучения в США сравнительно

недавно – в 50-60-е годы. И до этого времени отдельные американские исследователи обращались к проблемам национальных отношений, но основная масса литературы более раннего периода, скажем 20-30-х годов XX ст., была посвящена иммиграции в Соединенные Штаты. Это обуславливалось несколькими причинами: во-первых, иммигранты составляли значительную часть населения страны и оказывали огромное влияние на промышленное развитие США, во-вторых, большинство исследователей данной проблемы – это выходцы из разных иммигрантских групп.

В данной работе мы не останавливаемся на анализе американской литературы, созданной до 60-х годов, а проследим основные направления буржуазной историографии (тем более, что советские авторы анализировали иммигрантоведческие работы [1]) США за два последних десятилетия. Конечно же, в одном историографическом обзоре невозможно охватить все работы американских буржуазных авторов, относящиеся к данной проблеме. Только в одном аннотированном справочнике «Иммиграция и этничность» дана краткая характеристика 1500 исследованиям по вопросам иммиграции и этнического развития США. В последнее время появилось также значительное количество работ, в которых рассматриваются и другие аспекты этнонационального развития Соединенных Штатов. Поэтому из огромного потока буржуазной литературы 60-70-х годов в данном разделе анализируются работы, отражающие основные тенденции национального развития США в указанный период на теоретическом уровне, содержащие большой фактический материал, представляющий базис для исследования процессов внутри отдельных этнических групп и национальных меньшинств, освещающие вопросы межгрупповых отношений и процессы складывания этнонациональной ситуации в стране.

В соответствии с известной классификацией исследовательских работ в области этнических процессов, предложенной американским социологом Р. А. Шермерхорном, в английской и американской историографии существует пять направлений. Она включает труды чисто описательного характера, описательные с теоретической интерпретацией, классификационные разработки, фактологические исследования с точки зрения определенной теории и работы теоретического плана [2].

Увеличение исследований межнациональных отношений США непосредственно связано со своеобразием национального развития страны в 60-70-е годы, основной чертой которого явилось обострение национального вопроса (об этом речь шла в первом разделе). В силу сложившихся

обстоятельств – роста национального самосознания в среде этнических групп и национальных меньшинств под влиянием мощного движения афроамериканцев и населения латиноамериканского происхождения – основное внимание исследователей США (историков, этнографов, социологов) концентрируется на этнических и расовых отношениях в стране. Следует отметить все более четко проявляющуюся тенденцию в изучении национальных процессов буржуазными учеными: если в ранние периоды вплоть до середины 60-х годов их работы носили преимущественно эмпирический характер, то в последних работах, в первую очередь американских социологов, теоретический аспект этнической проблематики как части национальной проблематики приобретает все больший вес. Некоторые американские социологи, например Д. Симпсон и Дж. М. Ингер, высказывали сомнения в возможности создания единой и всеобъемлющей теории этнических и расовых отношений [3].

Они ограничились анализом психологии поведения индивидов этнических групп в определенных ситуациях, где главенствующее значение придают бихевиористским качествам и культурным факторам, а социальные отодвигаются на второй план. Ценность их разработки состоит в том, что в ней содержатся данные о действии механизма взаимоотношений между малыми этническими группами или национальным меньшинством и большинством населения [4].

В исследованиях 70-х годов несколько корректируются утверждения упоминавшихся выше авторов о невозможности теоретических обобщений в области расово-этнической проблематики. В одной из работ социолога Т. Петтигрю делается попытка осмыслить условия, под непосредственным воздействием которых определяется сущность расовых отношений в современных Соединенных Штатах Америки [5]. Кроме того, еще в 60-е годы в американской историографии появились работы, в которых наблюдается стремление к созданию (исходя из позиций буржуазной науки) теории расовых и национальных отношений на современном этапе, предпринимаются многочисленные попытки подвести сколько-нибудь стройную теорию под происходящие процессы в области национальных отношений в США. У М. Гордона – это разработка теории ассимиляции национальных меньшинств и этнических групп с учетом новейших тенденций; Р. Вильямса – этнические отношения на уровне отдельных (преимущественно негритянского) национальных меньшинств; П. Роуза – исследование закономерностей и особенностей в отношениях между этническими меньшинствами и принявшим их американским обществом и т. д. [6]. Не останавливаясь на подробном анализе

работ названных авторов (они рецензировались в советской периодике) [7], следует отметить, что ими положено начало исследованию такой важной теоретической проблемы национальных отношений, как ассимиляция в новых, изменяющихся под влиянием научно-технического прогресса, условиях.

В последующие годы в американской буржуазной историографии появляются исследования, в которых непосредственно разрабатывается общая теория национальных и, в частности, этнических процессов в североамериканских странах. В центре внимания таких работ находятся этнос как система, его компоненты, развитие и характерные черты в условиях Америки 60-70-х годов. В американской историографии данной проблемы сформировалась своя школа, известная, как «бихевиористская», или «аккультурационистская», рассматривающая этнос, а соответственно и происходящие в нем процессы, главным образом с точки зрения этнопсихологии и культурных черт отдельных групп. Отсюда основные понятия «этничность», «этническая общность», «этническая группа» представители этой школы трактуют как проявление некоторых форм индивидуального и группового поведения, а группы или этнические общности они предлагают различать на основе культурных характеристик, оставляя вне поля зрения социальные факторы [8]. Такой методологически неверный подход к трактовке основополагающих понятий в этнической проблематике приводит к выводам: существующее неравенство национальных меньшинств и этнических групп определяется фактором этнической принадлежности, т. е. оно обуславливается внутренней природой самой группы, а не социальными условиями ее развития [9].

Подобный, довольно распространенный подход буржуазных теоретиков к этнонациональным процессам явился результатом создания некоей универсальной схемы, которую они применяют к оценке этнических и национальных отношений во всех странах, в том числе и социалистических.

Подтверждением является публикация сборников типа «Этничность: теория и практика», «Этнический конфликт в современном мире» [10], где практически с одинаковых позиций рассматриваются национальные процессы в разных странах. Однако работы некоторых западных этнопсихологов, в том числе американских, представляют определенную ценность, когда речь идет об исследовании ассимиляционных процессов, сущности этнического самосознания и соотношения его с сознанием как гражданина данной страны и т. д. [11].

Значительная часть теоретических работ буржуазных авторов посвящена исследованию ассимиляции иммигрантов и их потомков. Это вполне

закономерно, учитывая, что американская нация складывалась путем сложного и многогранного процесса ассимиляции выходцев из различных стран мира. Многие американские авторы и в новейших работах обращаются к освещению этого вопроса, начиная анализ ассимиляционных процессов с середины XIX ст. Тогда появилась первая научно разработанная теория ассимиляции «англоконформизм». Но основное внимание уделяется ассимиляционным теориям – «плавильного котла» (melting pot) и «культурного плюрализма» (cultural pluralism) [12], – созданным несколько позднее (начало XX ст.). В этом плане заслуживает внимания работа уже упоминавшегося М. Гордона «Ассимиляция в Америке: теория и реальность» [13]. Детально проанализировав теории «англоконформизма», «плавильного котла», «культурного плюрализма», автор, однако, не делает определенных выводов относительно их места в политике правящих кругов на современном этапе. Обращаясь к видам ассимиляции (в данной работе М. Гордон останавливается на двух – структурной и бихевиористской, или аккультурации), автор склонен утверждать, что культурная ассимиляция этнических групп в США достигла более высокого уровня, чем структурная [14].

Понимая под структурной ассимиляцией вращение иммигрантов и их потомков в социально-классовую структуру принимающего общества, следует не забывать, что структурная (в американской литературе ее зачастую называют социальной) ассимиляция под влиянием научно-технического прогресса проходит значительно интенсивнее [15]. Учитывая также тот факт, что она составляет основу всех других видов ассимиляции (такого мнения придерживаются советские исследователи. Ш. А. Богина, Л. Н. Фурсова) [16], утверждение М. Гордона об опережающих темпах аккультурации оказывается несостоятельным. В действительности степень культурной и поведенческой адаптации иммигрантов и их потомков, иначе говоря, их этнопсихологической ассимиляции, определяется социально-производственными отношениями, в которые вынуждены вступать прибывающие в новое общество. Это обстоятельство, как видно на примере упомянутых работ, игнорируется американскими авторами.

Аналізу буржуазних теорій ассимиляції посвящені як окремі книги, так і розділи в дослідженнях об адаптації іммігрантів на американському континенті. Наприклад, Ф. Тейлор в книгу «Притягальна сила: європейська імміграція в США» включив розділ «К вопросу об ассимиляции» [17].

Однако автор ограничивается описанием теорий ассимиляции. В нашем

контексте важны те исследования, где наблюдается стремление более глубоко проникнуть в сущность теорий ассимиляций и показать их практическую ценность в определенных условиях. В первую очередь это относится к теории «плавильного котла». С момента своего возникновения (начало XX ст.) «melting pot» стала господствующей концепцией при изучении ассимиляционных процессов. Согласно этой теории в американском обществе все этнические элементы, как в котле, переплавляются в национальный конгломерат нового образца. Длительное время считалось, что «melting pot» действует безотказно. Это, в частности, подтверждали приводимые в трудах американских авторов данные о складывающейся национальной однородности общества США, уменьшении лиц, рожденных за границей, о снижении процента выходцев из других стран в структуре американского общества. Однако этнонациональное развитие США 60-70-х годов заставило буржуазных историков, социологов и этнографов говорить о том, что «melting pot» не срабатывает и в общем-то уже не является господствующей теорией при исследовании ассимиляционных процессов.

В предисловии к интересной с точки зрения оценки современных явлений в национальном развитии США книге Л. Диннерштейна и Д. Реймерза «Этнические американцы: история иммиграции и ассимиляции» утверждается, что ее авторы впервые в американской историографии открыто заявили о «несработке» «плавильного котла» [18]. Приоритет названных авторов в данной проблеме – вопрос спорный. Еще в 60-х годах в США появились работы, в которых обращалось внимание на несоответствие теории «melting pot» действительности. По крайней мере, в них оспаривалась эффективность этой теории, например, в монографии Н. Глейзера и Д. Мойнихена «За плавильным котлом» [19]. И хотя авторы не всегда последовательны в отстаивании своей точки зрения о банкротстве «melting pot», они дают возможность сделать вывод, что при главенствующей тенденции «американизации» иммигрантского населения США последние сохраняют черты в быту и культуре, свойственные этносу, из которого они вышли. В частности, в работе содержится большое количество материала, свидетельствующего об устойчивости крупных этнических групп Нью-Йорка: негритянской, еврейской, итальянской, ирландской и др. [20].

Более подробно следует остановиться на книге группы американских исследователей «Языковая лояльность в Соединенных Штатах» [21], являющейся результатом научной обработки фактического материала, собранного комиссией министерства социального обеспечения, охраны здоровья

и образования, изучавшей состояние языковой ситуации среди разных этнических групп. Оказалось, что в Соединенных Штатах существует около 1800 культурно-просветительных организаций иммигрантов, 2000 общественных школ с обучением на языке страны их происхождения. Помимо этого, в США издается этническая пресса тиражом в 5,5 млн. экземпляров (по подсчетам исследователей ее читают 11 млн. человек).

Приведенные в книге факты позволяют говорить о том, что «melting pot» не способен переплавить этнические элементы в единую этническую общность. Во всяком случае, в том смысле, что эта теория ассимиляции не оправдала надежд правящих кругов Америки на скорейшее размытие этнических групп – устойчивого элемента национальной структуры американского общества. Более того, осуществляемая насильственная ассимиляция с насаждением образцов англосаксонского поведения и культуры с доминированием английской группы во всех сферах социально-экономической жизни [22] вынуждала другие этнические группы замыкаться в себе и по мере возможности через свои организации утверждать культуру и быт страны происхождения. И не удивительно, что авторы коллективного труда при более пристальном внимании к различным группам, при всестороннем изучении внутригрупповых процессов пришли к выводу о жизнеспособности многих этнических образований на территории США.

Как уже отмечалось, книга в основном освещала языковую ситуацию в 23 наиболее крупных этнических группах. Авторы, однако, не замыкаются исключительно на ней (хотя языковая ассимиляция является важным индексом ассимилирования выходцев из той или другой страны), а рассматривают ее в контексте с такими компонентами, как роль этнических организаций в сохранении языка и культуры страны происхождения, место религии в жизни отдельных групп, процессы этнической идентификации и их связь с национальным самосознанием и т. д. Приводя фактический материал, авторы, на наш взгляд, слишком доверчиво относятся не только к официальной американской статистике, но и к данным, почерпнутым из этнической прессы и публикаций религиозных организаций. Как в первом, так и во втором случае необходима тщательная корректировка данных: общеизвестно, что переписи США в определении этнической принадлежности граждан исходят из одного признака («родной язык»), а в этнических публикациях порой несколько завышаются данные как о численности самой группы, так и эффективности деятельности этнических организаций. Последнее, очевидно, связано со стремлением лидеров этнических групп поднять престиж и роль в американском

обществе, которое постоянно их дискриминирует.

Появившиеся в конце 60-х – 70-е годы исследования национальных отношений США свидетельствуют о новом подходе к изучению этой проблемы в среде буржуазных историков и социологов. Речь пойдет о тех работах, в основе которых лежит (по крайней мере ей уделяется огромное внимание) проявившаяся в условиях обострения национального вопроса тенденция обособления этнических групп и меньшинств. В предыдущие периоды буржуазной историографии США, за редким исключением, национальные процессы рассматривались с точки зрения ассимиляции и игнорировалась другая тенденция в этнокультурном развитии страны – стремление к этнической идентификации и сохранению в быту и культуре черт страны происхождения. Указанная тенденция имела место на протяжении всей истории США, но наиболее четко она проявилась в условиях обострения национальных конфликтов в стране, в частной в 60-70-е годы.

Для характеристики сущности названного направления в американской буржуазной историографии и определения его основных концепций назовем несколько работ теоретического плана, являющихся, на наш взгляд, наиболее типичными для данного направления: М. Новак «Подъем непереплавляемых этнических групп», Б. Вайсберг «История наследия американского народа», Э. Грили «Почему они не могут быть таким, как мы», М. Леви и М. Креймер «Меньшинства предрешают результаты выборов».

Уже в самом названии книги М. Новака «Подъем непереплавляемых этнических групп» [23] видна позиция автора к теории «плавильного котла». Далее, приводя конкретный материал «живучести» национальных групп в США, он отвергает теорию «melting pot» как неэффективную. В книге содержатся факты, подтверждающие участие в движении за социальные права не только черных американцев или латиноамериканцев (такие примеры можно найти и в других работах), но и граждан Америки европейского происхождения, хотя автор и не вникает в истинные причины их участия. Очевидно, здесь сказывается утвердившееся в буржуазной историографии мнение, что объектом дискриминации по национальным признакам являются афроамериканцы и чиканос и это не относится к лицам европейского происхождения. Действительность, в частности условия найма, оплаты труда, жилищно-бытовые условия, опровергает установившееся мнение. В названных выше работах мы находим факты дискриминации европейцев неанглосаксонского происхождения, особенно выходце из Юго-Восточной Европы.

Одной из особенностей работ, в центре которых находится проблема

обособления национальных групп в современных условиях, является некоторая односторонность подхода к рассмотрению процессов внутри отдельных групп. Это выражается в том, что авторы исследуют национальные процессы в стране с точки зрения самой группы, а это зачастую приводит к гиперболизации тех или иных явлений и игнорированию общих закономерностей национального развития буржуазного общества. В частности, преувеличение роли этнического самосознания ведет к проявлению националистических тенденций, к сепарированию группы. Такая позиция, имеющая место в практике движения национальных меньшинств и этнических групп, сказывается в конечном результате и на историографии данной проблематики. Кроме того, следует учитывать и то обстоятельство, что много работ по этническим группам принадлежит выходцам из этих групп, не лишенным националистических устремлений.

Если в предыдущих работах основное внимание уделено тенденции обособления этнических групп и порой в них национальное самосознание возводится в абсолют и преувеличивается его влияние на этнические процессы в стране, то уже упоминавшейся нами книге «Этнические американцы» свойственен более умеренный стиль. Авторы подошли к анализу явлений в национальном развитии США с учетом новейших тенденций в ассимиляции. Отмечая возрождение этнического самосознания среди населения США, они справедливо связывают его с движением за гражданские права различных слоев американского общества. Но Л. Диннерштейн и Д. Реймерз не склонны к абсолютизации этнического самосознания в оценке современной национальной ситуации. Более того, они убеждены, что «европейские этнические меньшинства находятся на пороге своего исчезновения» [24]. Возможно, данный вывод несколько поспешный, но он указывает на преобладающую тенденцию в национальных процессах – ассимиляцию по крайней мере представителей первых поколений европейских иммигрантов и их потомков, родившихся в США. Здесь же авторы отмечают, что это не относится к вновь прибывшим и особенно к испаноязычному населению. В доказательство тезисов в книге приведен и проанализирован большой фактический материал. В частности, Л. Диннерштейн и Д. Реймерз обращают внимание на резкое уменьшение количества ежедневных газет на итальянском и французском языках; снижение употребления других, кроме английского, языков в церкви; ослабление контактов особенно второго и последующих поколений с культурой стран Старого Света; рост смешанных браков (отмечена интересная тенденция увеличения браков между американцами восточного и европейского

происхождения) [25]. Авторы считают, что этническая ассимиляция той или иной группы завершается тогда, когда ее представители на 100% заключают браки вне своей группы [26]. В данном случае, не отрицая важность показателя смешанных браков в ассимиляции, во избежание односторонних оценок следует принимать в расчет и другие, не менее важные, индексы в определении степени ассимилирования выходцев из других стран.

В движении за гражданские права в США в 60 – 70-е годы национальные меньшинства и этнические группы сыграли весьма заметную роль. Это нашло свое отражение во многих исследованиях американских буржуазных авторов. Например, в работах М. Дектера, П. Рэстоджи, А. Кэнтрила и Ч. Ролла [27], признается существование расовой проблемы, «этнической напряженности» в стране, но тут же утверждается мысль о постепенном искоренении дискриминации национальных меньшинств, сглаживании расовых противоречий, интегрировании выходцев других наций в качестве равноправных членов американского общества.

Однако подобные утверждения опровергаются материалом, на основании которого строятся исследования современного социально-экономического положения отдельных национальных меньшинств и этнических групп Северной Америки. В последние годы буржуазная историография США пополнилась большим количеством работ такого плана, что является прямым следствием внимания в условиях усиления движения национальных групп к их структуре, жизни, быту и культуре. Остановимся на анализе тех работ, которые позволяют сделать выводы относительно тенденций буржуазной историографии в исследовании процессов в конкретных национальных группах Соединенных Штатов.

Судя по библиографическим изданиям, на первом месте стоят публикации об аборигенном населении Америки и американцах испаноязычного происхождения. Повышенный интерес к коренному населению объясняется отнюдь не чисто научными целями, он продиктован скорее необходимостью выработки более гибкой политики правящих кругов в отношении индейцев в новых условиях. В последние два десятилетия индейцы все активнее включаются в борьбу национальных групп за обеспечение основных прав граждан США, а политика геноцида аборигенов, проводившаяся на протяжении столетий, вызывает волну протеста как внутри Соединенных Штатов, так и за их пределами. На наш взгляд, эти факторы предопределяли существующий интерес к индейской проблеме среди буржуазных историков и социологов.

Советский исследователь Ю. П. Аверкиева в своих работах детально

проанализировала основные тенденции буржуазной историографии, посвященной индейцам: традиционный подход к изучению этой проблемы – оправдание жесткой колонизаторской политики по отношению к индейскому населению, а также выражение сочувствия индейцам и осуждение колонизаторской политики [28]. Это в полной мере можно отнести и к работам, появившимся в 70-х годах [29]. Возможно, в них более ощутима последняя из указанных тенденций, что, собственно, совпадает с основной линией изучения национальных отношений в условиях их обострения: максимум внимания к внутренней жизни национальных групп. На этом буржуазные исследователи, как правило, и останавливаются. Ко многим из них применимо высказывание из послесловия Нэнси Лурье к книге «Американский индеец сегодня»: «Люди, сочувствующие индейцам, признавая справедливость их доводов, все же зачастую не решаются предложить индейцам безоговорочную помощь или поддержку, считая, что, как ни печально, неизбежной участью индейцев со временем станет ассимиляция и утрата ими этнической самобытности» [30].

Практически ни в одной из названных работ не содержится предложений выхода из создавшегося положения. Здесь не учтены также такие важные тенденции в индейском движении, как стремление к консолидации усилий всех индейских племен и постепенное налаживание контактов за равноправие с движением других национальных меньшинств и этнических групп. Попытки буржуазной историографии представить индейские общины обособленными, как, впрочем, и другие группы, восходят к традиционной политике правящих кругов разъединения фронта антимонополистической борьбы по расовому и национальному признакам.

Что касается литературы, посвященной американцам испаноязычного происхождения, то она явилась отражением все возрастающей доли этого населения в стране и его роли в движении национальных меньшинств. В американской печати высказывается мнение о том, что при нынешнем потоке иммигрантов (легальных и еще в большей степени нелегальных) из стран Латинской Америки они по численности могут превзойти афроамериканцев.

В работах по историографии чиканос в основном анализируются текущие события, в частности миграция их в юго-западных штатах, где преимущественно расселены выходцы из испаноязычных стран. Приводимая статистика дает довольно ясную картину социально-экономического положения этой категории населения Америки. Чиканос в американском обществе находятся на самых низких ступенях социальной лестницы. И хотя социально-экономическое положение представителей второго и третьего поколений несколько лучше [31],

их про движение вверх в социальной иерархии довольно медленное и не оказывает сколько-нибудь значительного влияния на общую ситуацию. Это, в частности, подтверждают данные, приводимые в книге Д. Гомеса «Мы чиканос. Чужие в собственной стране». В среднем чиканос учатся 7,1 года, т. е. на 5 лет меньше, чем белые американцы: на юго-западе США, основной территории сосредоточения чиканос, 29% в возрасте старше 14 лет практически неграмотны; студенты мексиканского происхождения составляют всего лишь 2% всех студентов колледжей [32].

Современные процессы внутри мексиканского национального меньшинства (в первую очередь его консолидация в борьбе за равноправие, против социального и национального угнетения) Д. Гомес склонен рассматривать как процесс превращения этого меньшинства в новую нацию, именуемую им «ацтлан» .

Огромное количество фактов, свидетельствующих о дискриминации чиканос на протяжении десятилетий, содержится в сборнике «Хрестоматия “Ла Раса”. Двадцатый век». Автор одной из статей обращает внимание на важную деталь движения американцев мексиканского происхождения – формирование предпосылок для сближения с афроамериканцами в борьбе против погранных социальных и политических прав [33].

Обращаясь к вопросу о депортации нелегальных иммигрантов, который часто поднимается в работах буржуазных авторов, необходимо отметить, что большинство исследователей оправдывают такой шаг иммиграционных властей, ссылаясь на существующую в США безработицу. Но они уходят от рассмотрения возможностей решения проблемы нелегальных иммигрантов, не скрывают ее механизм, что важно для установления истинных причин данного явления. Ведь известно, что американские предприниматели в погоне за сверхприбылями, пользуясь бесконтрольностью со стороны государства, вербуют дешевую рабочую силу в приграничных зонах Мексики без каких-либо гарантий стабильности ее социального статуса.

В современной буржуазной историографии США уделено не так уж много места иммиграции из славянских стран. Ее объем и вклад в экономику и культуру страны заслуживают более глубокого и всестороннего исследования в плане воздействия этой категории иммигрантов и их потомков на национальные процессы в Соединенных Штатах. Укоренившаяся традиция пренебрежительного отношения к выходцам из Южной и Восточной Европы

Такое название получили юго-восточные районы США, которые населяют потомки древних племен индейцев чичимеков.

(еще в начале 1900-х годов в резолюциях комиссии по иммиграции, а затем в иммиграционном акте 1924 г. славяне были определены как низшие нации) наложила свой отпечаток и на историографию: долгое время выходцы из указанных регионов Европы не были предметом научных исследований. Стереотип «неполноценности» славян исследователь славянской иммиграции в США Й. Ручек также связывает с недооценкой роли, которую играли страны Центральной и Юго-Восточной Европы в мировой истории [34].

В 60 – 70-е годы в монографиях общетеоретического плана, в научных периодических изданиях появляются темы, посвященные славянским иммигрантским группам. В частности, это относится к книге У. Корнблума «Община синих воротничков» [35].

Программой празднования 200-летия США (1976 г.) как «доказательство» демократичности американского общества по отношению к национальным группам предусматривалось издание книг о существующих на территории США этнических образованиях. В этой серии были опубликованы книги и о славянских группах. Однако, судя по имеющимся в нашем распоряжении изданиям (а они практически выдержаны в одном духе) [36], данная серия преследовала скорее пропагандистские цели и на основании изложенного в них материал трудно делать какие-либо научные выводы о внутренних процессах в этнических группах и их связи с современным национальным развитием США. Если история иммиграции и образования этнических групп представлена в таких изданиях несколько подробнее, то интересующий нас период (60-70-е годы) по сути дела не рассматривается, разве что за исключением названий основных мест расселения славян, деятельности некоторых этнических организаций и церкви.

В буржуазной историографии США всегда уделялось пристальное внимание выходцам, образовавшим собственно ядро американской нации, – ирландцам, англичанам, шотландцам, валлийцам. Исследования этих иммигрантских групп велись еще в XIX ст. и продолжают в настоящее время. Но работы, выходящие в рассматриваемый период, в своем большинстве обращены в прошлое. Объяснение следует искать в той роли, которую выходцы из Британских островов сыграли в формировании американской нации. Складывающиеся устои жизни американского общества базировались на англосаксонской основе, и прибывающие в последующем иммигранты, в частности в конце XIX – начале XX ст., должны были приспособливаться к образу жизни, утверждавшемуся выходцами из Англии, Шотландии, Ирландии. В нынешних условиях движение протеста представителей других этнических

групп и национальных меньшинств в значительной степени направлено против порядков, насаждавшихся англосаксами, и против проводимой их верхушкой насильственной ассимиляции иммигрантов из других стран.

Собственно говоря, выходцы из Британских островов составляют то этническое образование, которое ассимилировало более поздних иммигрантов. Поэтому процессы обособления, которые свойственны другим этническим группам и которые явились одной из причин заинтересованности буржуазной историографии этими группами, не характерны для американцев англосаксонского происхождения. Хотя можно согласиться с мнением Ш. А. Богиной, что в появившихся в последнее время работах о группах британского происхождения все в большей степени чувствуются националистические тенденции [37].

Своеобразен, на наш взгляд, подход буржуазных историографов к этническим группам из Северной и Центральной Европы [38]. Считается, что выходцы из Скандинавских стран, американцы немецкого происхождения и некоторые другие в основном ассимилировались.

Такое мнение имеет основание, поскольку на базе определенной близости языков, культур ассимиляция этих групп происходила значительно быстрее, чем тех которые вышли из стран Юго-Восточной Европы или Азии. В работах предшествующих лет центральное внимание уделялось выяснению вклада названных групп в экономику и культуру американской нации, частью которой, ассимилировавшись, они стали. В работах 70-х годов прослеживается тенденция отыскать то своеобразие, которое отличает одну группу от другой. Показательна в этом плане книга в серии публикаций германского общества Пенсильвании «Ферма немецкой семьи в Пенсильвании» [39]. Вполне закономерно объектом исследования избрана сельская местность: именно здесь процессы ассимиляции менее интенсивны, чем в городе, и поэтому в деревне легче отыскать сохраняемые немецкими поселенцами черты быта и культуры страны эмиграции. Собранный и детально проанализированный в книге материал явился основой для изучения аккультурационных процессов среди лиц немецкого происхождения.

Характерной чертой историографии, рассматривающей группы, считающиеся в значительной степени ассимилированными, является обращение к тем временам, когда эти группы жили обособленно. Переиздаются книги, освещающие раннюю историю, например, скандинавских групп [40]. Хотя они и не касаются вопросов современного национального развития страны и места в не выходцев из Финляндии, Дании, Норвегии, такие работы, тем не менее,

важны при определении закономерностей ассимиляции иммигрантов и их потомков из соответствующих стран и степени их ассимилирования.

В последние годы в США активно изучается итальянская иммиграция, поскольку начиная с середины 60-х годов XX ст. по своей численности она значительно превосходит иммиграцию из любой другой европейской страны и соответственно оказывает определенное влияние на складывание общей национальной ситуации в стране. Известный социолог Дж. Лопреато в своей книге «Итальянские американцы» [41] отмечает своеобразие, привносимое итальянцами в процесс формирования американской нации, который и сегодня далеко не завершен. Но, основываясь на фактах реальной жизни Америки, он утверждает, что тенденция ассимиляции и интеграции является господствующей в национальном развитии США.

Обстоятельное исследование нынешнего социально-экономического положения американцев итальянского происхождения опубликовано в работе Р. Гамбино «Кровь моей крови» [42], в которой подвержены анализу все стороны жизни как итальянца-иммигранта, так и его потомков: причины, побудившие к эмиграции, социологический анализ семейного уклада итальянцев в Америке, проблемы религиозного порядка и стереотипы отношения других американцев к членам итальянской этнической группы. В заключительном разделе книги «Что значит быть италоамериканцем в современных Соединенных Штатах?» автор приходит к выводу, что итальянцы находятся в состоянии дискриминации и на пути повышения их социальной мобильности приходится преодолевать ощутимые преграды, возводимые американским обществом.

Примерно такого же мнения придерживается П. Галло в исследовании «Этническое отчуждение. Италоамериканцы». Автор поставил своей задачей проверить достоверность оценки, бытующей среди американцев и сводящейся к тому, что италоамериканец «является консерватором, правым экстремистом» [43] и т. д. Анализируемый материал (результаты интервьюирования 45 человек) позволяют сделать вывод, что принятые оценки обусловлены самой сущностью американского буржуазного общества, верхние слои которого всегда с пренебрежением относились к иммигрантам.

С точки зрения оценки современных процессов в среде американцев итальянского происхождения большой интерес представляет книга А. Мелони [44]. По его определению, италоамериканцы находятся ныне на так называемой третьей фазе иммиграции, которая располагает двумя возможностями: этническая группа может позволить исчезнуть старым ценностям и традициям и ассимилироваться или же она, напротив, оживит эти

ценности и обычаи [45]. Автор склонен считать, что италоамериканцы выберут вторую [46].

Если упомянутые национальные группы в той или иной степени постоянно находились в поле зрения буржуазных исследователей, то этого нельзя сказать об иммиграции из азиатских стран, насчитывающей на протяжении 150 лет (1820-1971) свыше 1170 тыс. человек. Лишь в последние 10-15 лет историческая наука США, в частности иммигрантоведение, активно обращается к освещению роли выходцев из стран Азии в социально-экономическом и национальном развитии Соединенных Штатов. Активизацию исследований в этом направлении американские авторы связывают с якобы «предоставлением меньшинствам больших прав» [47]. Однако будет точнее ставить ее в зависимость от борьбы национальных меньшинств и групп за свои социальные и национальные права, поскольку если американское общество и пошло на незначительные уступки, то только под давлением развернувшегося в 60-70-е годы движения американцев иностранного происхождения и их потомков против национальной и социальной дискриминации. Оценивая исследовательский интерес к иммиграции из данного региона, следует учитывать и тот факт, что в конце 60 – начале 70-х годов, после вступления в силу иммиграционного закона 1965 г. об отмене квот, иммигранты из Азии составляли от 15 до 20% всех прибывающих в США [48].

В последнее десятилетие возникли центры исследования азиатской иммиграции, в особенности на Западном побережье (Калифорния и Гавайи) – месте основного ее сосредоточения. Знакомство с библиографическими изданиями, подготовленными Калифорнийским университетом и Центром изучения азиатской иммиграции в США, свидетельствует о том, что большинство исследований посвящено американцам китайского и японского происхождения [49]. Это обстоятельство объясняется их преобладанием в общем количестве иммиграции из стран Азии, а также наиболее сильно проявляющейся тенденцией сохранения быта и культуры страны эмиграции и обособления этих групп в американском обществе. Из указанного выше объема азиатской иммиграции за 1820-1971 гг. около 80% составляли выходцы из Китая и Японии – соответственно 450 900 и 370 033 [50].

В названных работах по китайскому и японскому населению США исследуются внутренняя жизнь национальных меньшинств и вопросы влияния на их этническое обособление в национальном конгломерате Америки, существующие традиции и связи со страной происхождения. Это – отличительная черта историографии, так как авторы этих работ в основном сконцентрировали внимание на истоках и результатах антикитайского,

антияпонского движения в США с анализом рестрикционного иммиграционного законодательства [51].

В буржуазной историографии США, за исключением нескольких работ, практически не освещаются хотя бы в общих чертах процессы внутри других национальных меньшинств – выходцев из стран Азии. Причем появившиеся статьи или отдельные темы в монографиях по этнической проблематике если и касаются таких групп, как филиппинцы, корейцы, то скорее обращаются к их прошлому, не подвергая анализу современное социально-экономическое положение.

Выше уже отмечалось, что не все существующие в США этнические группы и национальные меньшинства (а их более 50) удостоивались равнозначного внимания американской буржуазной историографии, а некоторые из них вообще не исследовались. В последнее время в историографии США наблюдается тенденция в какой-то мере коснуться тех групп, которые раньше фактически не были предметом научных изысканий. Речь идет о так называемых новейших иммигрантских группах – арабах, греках, пуэрториканцах [52]. Иммиграция из арабских стран, Греции, Пуэрто-Рико имела место еще в конце XIX – начале XX ст., но была незначительной. В настоящее время она принимает все большие размеры и, с одной стороны, привносит своеобразие в этнический конгломерат США, а с другой – сталкивается с множеством проблем в ходе приспособления к условиям жизни высокоиндустриализованном буржуазном обществе, что часто приводит к конфликтным ситуациям. Интерес к названным группам определяется также возрастанием их роли в политической жизни страны, в частности участием арабских иммигрантов в манифестациях за мирное урегулирование на Ближнем Востоке, греческих – против засилья американских военных баз в Греции, пуэрториканских – против колониальной политики США по отношению к Пуэрто-Рико.

Конечно же, буржуазные авторы не поднимают в своих работах данных вопросов. Они, как это делается в одной из наиболее характерных для названного направления работе «Этнические семьи в Америке», отмечая недостаточную изученность американских этнических групп, а еще меньше их семейного уклада, останавливаются именно на последнем [53]. Через призму арабской, пуэрториканской, греческой и других семей авторы знакомят нас с проблемами иммиграции указанного происхождения вообще. В случае с греческой семьей автор дает фазы ее трансформации: первичные контакты с населением принявшей страны; вступление в конфликт; приспособление и ассимиляция [54]. Такая классификация заслуживает внимания, так как, на наш

взгляд, она дает возможность проследить особенности ассимиляции этой, равно как и других, группы в течение определенного отрезка времени. Однако исследователь ограничился фрагментарным изложением, что, конечно же, не позволяет проникнуть в сам механизм складывания взаимоотношений, с одной стороны, между греками-иммигрантами и их потомками и американцами-старожилами, а с другой – между греческими переселенцами и американцами иного этнического происхождения. Именно эти моменты, вслед за выяснением условий развития принимающей страны, социальной природы иммиграции, социально-экономического положения этнических групп и официальной политики по отношению к этим группам, приобретают первостепенную роль в определении состояния межнациональных отношений в стране.

В американской буржуазной историографии рассматриваемого периода (это можно отнести и к более ранним периодам) редко встречаются работы, в которых исследуются вопросы межгрупповых отношений. Буржуазные авторы касаются их лишь в плане фиксации смешанных этнических браков как индекса ассимиляционных процессов. Правда, во многих работах речь идет о стереотипах отношений к иммигрантским группам, складывающихся преимущественно на основе их оценки официальными кругами, т. е. насаждается выгодная правящим кругам точка зрения, что например, итальянцы и выходцы из азиатских стран являются воплощением преступности и т. д.

Исходя из таких позиций, Н. Глейзер и Д. Мойнихен в книге «За плавильным котлом», переизданной в 1971 г., преувеличенно концентрируют внимание на существующих трениях и конфликтах в отношениях итальянцев с другими национальными группами. Не вносит необходимой ясности и Р. Гамбино, который утверждает, что между итальянцами, с одной стороны, и китайцами, евреями, с другой, несмотря на долготное совместное проживание, не возникало никаких конфликтов, а если они и были, то ушли в прошлое. Что касается трений между итальянцами, неграми и чиканос, то, по мнению Гамбино, они не оказывают определяющего влияния, как это пытается представить Н. Глейзер и Д. Мойнихен [55].

Межгрупповые отношения рассматриваются и в работе по социальной мобильности американского населения. Рассматривая, в частности, современный Чикаго, где 2/3 населения – первое и второе поколения европейцев и афроамериканцев, автор отмечает, что выходцы из Европы консервативны в отношении проникновения в их среду черных, а пуэрториканцы и мексиканцы служат прослойкой между черными американцами и европейцами [56]. П. Вэнс такую ситуацию связывает еще и с тенденцией мобильности этих категорий

населения: если европейцы двигаются в пригород, то черное население практически остается на месте, хотя в общем их мобильность в последнее время возросла [57]. Автор считает, что возможности преодоления существующей напряженности в отношениях между разными национальными группами имеются, и как путь ее преодоления он приводит пример совместных выступлений чикагцев разного происхождения (поляков, итальянцев, черных) против социальных бед современного американского города, что имело место в 1972 г. 58].

Авторы статьи «Социология расовых и этнических отношений» Д. Симпсон и Дж. Ингер, рассматривая некоторые случаи межгрупповых отношений (белые этнические и азиатские группы), высказывают мнение, что «общение на равных началах» между членами различных групп приводит к ослаблению предубеждений друг к другу [59].

Однако как в последней, так и в предыдущей работе не ставится вопрос о решающей роли в формировании этих предубеждений реально существующих социальных условий и официальной политики правящих кругов США и необходимости их существенной перестройки. Говоря о воздействии юридических и политических мероприятий по улучшению социально-экономического положения национальных групп на межнациональные отношения, Д. Симпсон и Дж. Ингер отмечают на примере шести штатов нарушение равновесия между расами в ходе осуществления программ реконструкции и обновления городов. Данный случай так же, как и приводимые П. Вэнсом, еще раз подтверждает мысль о том, что формальное законодательство остается бессильным существенно изменить ситуацию, если социальный уклад возводит всяческие преграды.

Представляется целесообразным кратко остановиться на литературе, появившейся в связи с принятием в 1972 г. Закона о программах изучения этнического наследия, согласно которому в американских школах вводится курс изучения истории и современного положения этнических групп США. В этой связи потребовались специальные разработки для учебных пособий, выполняемые в центрах этнических исследований, образованных в 30 штатах. Одним из первых пособий был учебник «Корни Америки», составленный Национальной ассоциацией образования и Ассоциацией образования штата Нью-Джерси [60], в который были включены наиболее общие сведения о восьми крупных национальных меньшинствах и этнических группах: афроамериканцах, пуэрториканцах, мексиканцах, итальянцах, евреях, коренных американцах, выходцах из Азии и поляках.

Подобного рода издание имеет определенную ценность и с точки зрения исследования современных национальных отношений в США. Кроме сугубо учебного материала данное пособие содержит определение таких терминов, как «этническая группа», «этничность», «американская идентичность» и др. Так, например, «этническая группа» определяется как «группа людей, которую можно отличить от всего населения общества по тем ценностям, традициям, стремлениям и другим аспектам своеобразного социального и культурного наследия, которые ими признаются и переходят от одного поколения к другому» [61]. Данное определение не полностью отражает сущность этнической группы, – оно вытекает из задач, заложенных в самих программах изучения этнического наследия, – пропаганды культурных ценностей отдельных этнонациональных групп. Не анализируются изменения, которые происходят внутри групп под влиянием условий американского общества. Этот аспект, а также поведение представителей разных этнических групп внутри своей группы, их самооценка, по мнению антрополога П. Вробеля, менее всего были объектом исследования у американских историков и социологов [62].

К сознанию необходимости более углубленного анализа внутригрупповых связей приходят авторы и других публикаций, помещенных в сборниках «Этнические исследования в Мичигане» и «Этнические исследования на локальном уровне» [63]. Поэтому рекомендательные программы изучения этнического наследия в данных сборниках ориентированы в первую очередь на аспекты, которые до сих пор не исследовались американскими учеными. К выполнению отдельных проектов по изучению этнического наследия привлекаются выходцы из разных групп, что дает возможность проводить анкетирование, опросы в изучаемой среде в различных ситуациях. Это имеет огромное значение в определении места и роли каждой группы в современных национальных отношениях в стране.

Опыт деятельности Этнического центра при Уэйнском университете (Детройт, штат Мичиган), с которым автору пришлось познакомиться, дает основание сделать вывод, что с созданием подобных центров в США активизируется исследование демографических, социально-экономических и культурно-ассимиляционных процессов внутри самих этнических групп, без которых невозможно дать реальную оценку национальным отношениям в США на современном этапе. Так, в начатой серии «Население Мичигана» предполагается давать подробную информацию обо всех этнических группах, населяющих этот штат.

На рубеже 70-х – 80-х годов буржуазная историография США значительно

пополнилась. Интерес представляют публикации по методологии исследования национальных отношений, библиографические издания, книги, выходящие в продолжающихся сериях: «Хронология этнических групп», «Этнические группы в американской жизни», «Иммигрантское происхождение Америки», «Создатели Америки». «В Америке». В дальнейшем автор обратится к их анализу, что позволит подтвердить преемственность концепций буржуазной историографии и выявить ее новые тенденции.

Литература

1. *Богина Ш. А.* Иммигрантское население США. М., 1976, с. 237-270.
2. *Schermerhorn R. A.* Comparative ethnic relations. A framework for theory and research. New York, 1970, p. 10.
3. *Симпсон Д., Ингер Дж. М.* Социология расовых и этнических отношений. – В кн.: Социология сегодня. Проблемы и перспективы. М., 1965, с. 417.
4. *Симпсон Д., Ингер Дж. М.* Социология расовых и этнических отношений. – В кн.: Социология сегодня. Проблемы и перспективы. М., 1965, с. 439.
5. *Петтигрю Т.* Расовые отношения в Соединенных Штатах Америки: социологическая перспектива. – В кн.: Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. М., 1972, с. 314-315.
6. *Gordon M. M.* Assimilation in American life. The role of race, religion and national origin. New York, 1964; *Lipset S. M.* The first new nation. The United States in historical and comparative perspective. New York, 1963; *Rose P.* They and we. Racial and ethnic relations in the United States. New York, 1964; *Williams R. M.* Stranger's next door. Ethnic relations in American communities. Englewood Cliffs, 1964.
7. *Богиня Ш. А.* Национальные отношения в США в освещении новой американской литературы. – Советская этнография, 1967, № 1.
8. Более подробно об этом см.: *Бадалян И. А.* Некоторые методологические аспекты этнической проблематики в работах современных социологов и этнографов Запада. – Советская этнография 1976, № 1.
9. *Liebersohn S.* Stratification and ethnic group. – In: A. Richmond (ed.). Readings in race and ethnic relations. Oxford, 1972, p. 199, 200; *Segal B.* (ed.). Racial and ethnic relations: Selected readings New York, 1966.
10. Ethnicity: theory and experience. Ed. by N. Glazer and D. Moynihan. Cambridge London, 1976; Ethnic conflict in the world today. – In: The annals of the American Academy of political and social science, September, 1977.

11. *Aboud F. E., Taylor D. M.* Ethnic and role stereotypes: their relative importance in person perception. – *Journal of social psychology*, 1971, vol. 85, № 1; *Stonequist E. V.* The marginal man. A study in personality and culture conflict. New York, 1961; *Race relations. Current perspectives.* Cambridge, Winthrop, 1973.
12. Об этих теориях см.: *Євтух В.* Теорії асиміляції в історичному розвитку США. – *Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн*, 1977, вип. 3.
13. *Gordon M. M.* Assimilation in America: Theory and reality. – In: *The ethnic factor in American politics.* New York, 1970.
14. *Gordon M. M.* Assimilation in America, p. 40.
15. Более подробно см.: *Євтух В.* Вплив науково-технічної революції на структурну асиміляцію етнічних груп США і Канади. – *Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн*, 1976, вип. 2.
16. *Богина Ш. А.* Историческое развитие американской нации? (XIX в.). – В кн.: *Национальные процессы в США.* М., 1973, с. 60; *Фурсова Л. Н.* Иммиграция в Канаду после второй мировой войны (1945-1965 гг.). – В кн.: *Национальные проблемы Канады.* М., 1972, с. 207.
17. *Taylor Ph.* The distant Cagnet. European emigration to the USA. New York, 1974.
18. *Dinnerstein L., Reimers D.* Ethnic Americans: a history of immigration and assimilation. New York, 1975, p. XII.
19. *Glazer N., Moynihan D.* Beyond the melting pot. The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York city. Cambridge. 1963.
20. Об основных положениях работы Н. Глейзера и Д. Мойнихена см. рецензию Ш. А. Богиной. – *Советская этнография*, 1966, № 1, с. 184-187.
21. *Language loyalty in the United States* by A. Fishman, C. Nahirny, E. Hofman, R. Hayden and others. London, 1966.
22. *Language loyalty in the United States* by A. Fishman, C. Nahirny, E. Hofman, R. Hayden and others. London, 1966, p. 340.
23. *Novak M.* The rise of the unmeltable ethnics, The new political force of the seventies. New York, 1972.
24. *Dinnerstein L., Reimers D.* Op. cit, p. 140.
25. *Dinnerstein L., Reimers D.* Op. cit., p. 140, 141.
26. *Dinnerstein L., Reimers D.* Op. cit., p. 146.
27. *Decter M.* Loathing and liberal racism. – *Commentary*, September, 1977; *Rastogi P.* Time path of total society system. The case of US society 1951-1972. *Simulation*, 1972, № 1; *Cantril A., Roll Ch.* Hopes and fears of the

- American people. New York, 1971.
28. *Аверкиева Ю. П.* К истории изучения индейцев в США. – В кн.: Основные проблемы истории США в американской историографии. М., 1971, с. 8.
 29. The American Indian today. Ed. by S. Levine a. n. o. Lurie. Baltimore, 1970; The American Indian. – Current History, 1977, December; *Hoyt O.* American indians today. New York, 1972; *Washburn W. E.* Red man's land – white man's law. A study of the past and present status of American indian. New York, 1971.
 30. The American Indian today, p. 300.
 31. *Penalosa F.* Education – income discrepancies between second and later generation Mexican-Americans in the Southwest. – Sociology and Social Research, 1969, № 4, p. 450-451.
 32. *Gomez D. F.* Somos Chicanos: Strangers in our own land Boston, 1973, p. 104.
 33. Readings on la raza. The 20th century. Ed. by M. S. Meier, F. Rivera. New York, 1974, p. 276-277.
 34. *Rousek J.* The image of the slav in U. S. history and immigration policy. – The American Journal of Economics and Sociology, 1969, vol. 28, № 1, p. 29.
 35. *Kornblum W.* Blue collar community. Chicago; London, 1974.
 36. *Kuropas M. B.* The Ukrainians in America. New York, 1972; The Ukrainians in America, 1608-1975. A Chronology and fact book. Complid by V. Werstman. New York, 1976.
 37. *Богина Ш. А.* Иммигрантское население США, с. 262.
 38. *Barron M. L.* Minorities in changing world. New York, 1967; Minorities in California history. Ed. by G. E. Frakes. New York, 1971; History of the Scandinavians and successful Scandinavians in the United States. Ed. by O. N. Nelson, vol. 1/2, New York, 1969; *De Jong G. F.* The Dutch in America, 1609-1974. Boston, 1975.
 39. The Pennsylvania German family farm. Breinigsville, Pensylvania: The Pennsylvania German Society, 1972.
 40. History of the Scandinavians and successful Scandinavians in the United States. Ed. by O. N. Nelson, vol. 1/2.
 41. *Lopreato J.* Italian Americans. New York, 1970.
 42. *Gambino R.* Blood of my blood. The dilemma of Italian-Americans. New York, 1975.
 43. *Gallo P. J.* Ethnic alienation: the Italian-Americans. New York, 1974, p. 15.
 44. *Meloni A.* Italian Americans. A study guide and source book. San Francisco,

- 1978.
45. *Meloni A.* Op. cit., p. 75-76.
 46. *Meloni A.* Op. cit., p. 78.
 47. *The Asian American: The historical experience.* Ed. By N. Hundley. Oxford, 1976, p. 23.
 48. *The Asian American*, p. 3.
 49. *Japanese Americans: The evolution of a subculture.* New York, 1969; *Japanese Americans. Oppression and succes.* New York, 1971; *Melendy H. B.* *The oriental Americans.* New York, 1972; *Light I. H.* *Ethnic enterprise in America: Business and welfare among Chinese, Japanese and Blacks.* Berkeley; Los Angeles, 1972; *Farrar N.* *The Chinese in El Paso.* El Paso, Texas, 1972; *Sue S., Wagner N.* (eds.). *Asian-Americans: psychological perspectives.* Palo Alto, 1973; *Damels R.* *The Asian American experience.* – In: *The reinterpretation of American history and culture.* Washington, 1973.
 50. U. S. department of commerce. *Statistical abstract of the United States*, 1972. Washington, 1972, p. 92.
 51. *East across the Pacific. Historical and sociological studies of Japanese immigration and assimilation.* Ed. by H. Conroy, T. S. Miyakawa. Santa Barbara, 1972.
 52. *Fitzpatric J. P.* *Puerto Rican Americans. The meaning of migration to the Mainland.* Englewood Cliffs, 1971; *The Greeks in America 1528-1977.* New York, 1978.
 53. *Ethnic families in America. Patterns and variations.* Ed. By Ch. H. Mindel, R. W. Halenstein. New York, 1976, p. 3.
 54. *Ibid.*, p. 185.
 55. *Gambino R.* Op. cit., p. 12.
 56. *Vance P.* *A nation of strangers.* New York, 1972, p. 110.
 57. *Vance P.* *A nation of strangers.* New York, 1972, p. 115.
 58. *Vance P.* *A nation of strangers.* New York, 1972, p. 286.
 59. Симпсон Д., Ингер Дж. М. Указ. работа, с. 444.
 60. *Roots of America. A multiethnic curriculum resource guide for 7th, 8th, and 9th grade social studies teachers.* A National Education Association Publication, 1975.
 61. *Roots of America*, p. 19.
 62. *Wrobel P.* *It's time to right the wrong approach.* – In: *Ethnic Studies in Michigan.* Detroit, 1977, p. 143.
 63. *Ethnic studies in Michigan; Ethnic studies at the Local Level.* Detroit, 1977.

ГЛАВА IV

ИММИГРАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ КАНАДСКИХ БУРЖУАЗНЫХ АВТОРОВ

Переселенцы из многих стран мира сыграли огромнейшую роль в освоении Канады, ее экономическом, национальном и культурном развитии. Эта роль на отдельных этапах истории Канады определялась различными факторами, главными из которых, с одной стороны, были численность, социальный, профессиональный и национальный состав иммиграции, а с другой – социально-экономические условия развития принимающей страны. К концу XIX ст. – периоду массовой иммиграции из других стран – на территории Канады образовались устойчивые этнические общности англо- и франкоязычных поселенцев, из которых впоследствии сложились англо- и франкоканадская нации.

Массовая иммиграция в Канаду в конце XIX – начале XX ст. послужила толчком к активизации этнических процессов. Характерной чертой последних было образование на канадской территории новых этнических групп – выходцев из стран Восточной и Южной Европы, Азии, Латинской Америки. Постоянный приток иммигрантов (в последнее время в связи с экономическими трудностями, переживаемыми Канадой, все более ограничивающийся) – один из факторов существования в стране «переходных этнических групп».

Становится очевидным, что проблема иммиграции и национальных отношений была и остается важной для исторического развития Канады. Этим объясняется интерес канадских исследователей – историков, географов, социологов – к данной проблеме.

В настоящем разделе прослеживается освещение в канадской историографии вопросов, связанных с иммиграцией, положением национальных и расовых групп, их ролью в экономике, политике и культуре, национальном развитии Канады.

Предварительно следует сделать несколько общих замечаний, касающихся исследования упомянутых вопросов в канадской историографической литературе. Объем, тематика, направленность литературы рассматриваемой нами проблемы позволяют разделить ее на несколько периодов: 1) начиная с 20-х годов нынешнего столетия и до 50-х годов, 2) 50-е годы – начало 60-х, 3) середина 60-х – 70-е годы. В основу такой периодизации положены процессы, которые были характерны для внутреннего развития Канады и соответственно оказывали влияние на иммиграцию и национальные отношения в стране.

Поскольку данная работа посвящена анализу литературы, появившейся в 60-70-е годы, то историография двух первых периодов будет рассмотрена в общем плане с тем, чтобы установить, существует ли преемственность в трактовке явлений национальной жизни, в сохранении исследовательских направлений и спектра рассматриваемых вопросов.

Хотя отдельные труды по иммиграции появились еще в конце XIX ст., системное изучение иммиграционных потоков и путей формирования этнического состава населения Канады начинается в 20-х годах XX ст. Именно в это время появляются первые обобщающие труды канадских авторов, в частности работы У. Дж. Смита «Исследования канадской иммиграции», К. А. Фостера «Наша канадская мозаика», Р. Ингланда «Иммигранты из Центральной Европы в Канаде», теоретические статьи [1]. В 30 – 40-е годы историография данной проблемы пополняется целым рядом исследований, раскрывающих влияние иммиграции на этнические процессы в стране. Среди них работы Джона Гиббона, Джона Корми, Бернарда Сэндуэлла [2] и др.

Какие же характерные черты можно выделить в канадской историографии начала XX ст. и всего довоенного периода? Основное внимание исследователей сосредоточивалось на отображении общей картины этнического состава населения страны. Поэтому в большинстве работ буржуазных авторов используется довольно-таки простая методика: объектом исследования выбирается несколько иммигрантских групп и анализируются различные стороны их жизни – от расселения и до деятельности этнических организаций. Как правило, в работах этого периода отсутствует глубокий анализ социально-экономического и политического развития страны эмигрантов и страны, принимающей их. Вне поля зрения авторов остается и такой важный вопрос, как отношения между иммигрантами из разных стран, складывавшиеся в процессе производственной деятельности.

В рассматриваемый период формируются концепции канадской буржуазной историографии, которые долгое время оставались господствующими в исторической литературе, посвященной иммиграции и национальному развитию Канады. В первую очередь это относится к концепции «канадской мозаики», а также шовинистической теории, выдвинутой еще в начале века Дж. С. Вудсвортом, о «неспособности» славянских иммигрантов интегрироваться в канадское общество.

Отмечая наличие определенного количества работ буржуазных авторов, посвященных роли иммиграции в национальном развитии Канады, следует подчеркнуть, что историография первой половины XX ст. даже по своему

объему, не говоря о направленности и содержании, не может претендовать на полное освещение данной проблемы. Она была скорее отражением бытующих в ту пору воззрений буржуазной верхушки на иммиграцию, анализировала существующее законодательство, но никогда не поднимала вопрос о предоставлении иммигрантским группам статуса в канадском обществе, соответствующего их вкладу в развитие страны.

Повышенный интерес к иммиграции в послевоенный период со стороны правящих кругов и монополий, а также дискуссии вокруг этой проблемы, не могли не отразиться на историографии. В появившейся в 50-х годах иммигрантоведческой литературе внимание исследователей концентрируется в основном на всестороннем анализе иммиграционной политики и законодательства [3] и адаптации послевоенных переселенцев к новым условиям жизни [4].

В 50-е годы спектр вопросов, исследуемых канадскими историками в рамках большой проблемы «иммиграция и национальные отношения в Канаде», значительно увеличивается. Знакомство с основными работами (Д. Корбетта, В. Кейя, Дж. Портера, Л. Рейнольдса и др.) дает основание говорить о том, что в них предпринимаются попытки углубленного анализа (конечно же, с позиций методологии буржуазной науки) иммиграции и ее места в различных сферах канадского общества. Однако ограниченность методологической базы в силу классовых позиций авторов зачастую не позволяет им вскрыть истинные причины тех или иных явлений, скажем, низкого социального статуса иммигрантов, расовой сущности иммиграционной политики Канады, существующей (в действительности искусственно раздуваемой) среди определенной части населения страны враждебности к вновь прибывшим иммигрантам и т. д.

Более того, ни в 50-е годы, ни ранее в канадской историографии практически не освещались вопросы взаимоотношений между иммигрантскими группами. Последнее чрезвычайно важно для определения направленности национальных процессов и оценки этнонациональной ситуации в стране.

В последующие годы эти вопросы, как и многие другие, не освещавшиеся ранее канадскими историками, все в большей степени привлекают их внимание. Особенно примечательными в этом отношении являются 60 – 70-е годы, когда поток литературы по национальным проблемам значительно увеличился. Это обуславливается особенностями национального развития страны.

Именно в этот период противоречия между англо- и франкоканадской частями страны достигают своего наивысшего после восстания 1837 г. пункта.

Отношения между англо- и франкоканадцами постоянно оказывали влияние на внутреннее развитие страны и в особенности на этнические процессы. В последние годы это влияние сказывается довольно ощутимо: при преобладающей тенденции ассимиляции выходцев из других стран несколько усиливается и противоположная – консолидация внутри этнических групп, основным стержнем которой является повышенный интерес к сохранению и развитию черт культуры и быта страны происхождения. В отдельных же случаях, например в реакционной теории «третьего компонента», доходит до противопоставления интересов других групп требованиям французской Канады.

В конечном итоге эти явления в национальном развитии страны стимулировали изучение таких вопросов, как пути формирования канадских наций, социально-экономическое положение этнонациональных групп, этнический состав населения, межнациональные отношения в стране.

Поскольку наиболее сконцентрировано кризис в национальном вопросе выразился в обострении конфликтов между двумя нациями – франко- и англоканадской, то, естественно, основная часть литературы по этнонациональным проблемам рассматриваемого периода посвящалась отношениям франко- и англоканадцев. Причем большинство исследователей обращаются к освещению положения франкоканадской нации, или «проблемы Квебека». Лишь за период с 1940 по 1969 г. в Канаде было опубликовано свыше двух тысяч книг такого рода. Но так как в них не поднимаются вопросы об иммиграции, за исключением ранних периодов канадской истории, то в данном разделе работы по квебекской проблеме не будут анализироваться. Ограничимся лишь замечанием общего порядка, так как ее появление в определенной степени стимулировало изучение и других аспектов национального вопроса в Канаде, в результате чего буржуазная историография пополняется новыми книгами, статьями.

Помимо увеличивающегося количества публикаций по всей стране на разных уровнях проводятся представительные конференции. Скажем, в Торонто с 1961 по 1967 г. Комитет по улучшению культурно-бытовых условий жизни населения провинции Онтарио при поддержке местного департамента по гражданству и иммиграции созывал ежегодную конференцию, посвященную вопросам интеграции иммигрантов. Несколько конференций такого же рода состоялось в 70-х годах в Альбертском университете (г. Эдмонтон). Четыре

Основные исследования буржуазных авторов по данной проблеме проанализированы в статье В. А. Коленеко. Квебекская проблема в послевоенной буржуазной историографии. – В кн.: Проблемы историографии Канады. М., 1981.

национальные конференции провел Межуниверситетский комитет канадских славян, организованный в 1964-1965 гг. Материалы этих конференций, опубликованные в четырех томах [5], представляют исследования самых различных аспектов жизни славян-иммигрантов на канадской земле: фазы иммиграции из славянских стран (при этом обращается внимание на закономерности расселения славян в степных и западных провинциях Канады), профессиональный, возрастной и половой составы иммигрантов и их потомков в середине 60-х годов, особенности процесса адаптации в условиях канадского общества. Значительная часть разделов посвящена исследованию быта и культуры выходцев из Восточной Европы и их вклада в канадскую культуру. Собственно, данное издание до сих пор остается единственным обобщающим трудом в канадской буржуазной историографии о славянской иммиграции на территории Канады.

В 60-х годах в Институте психологических исследований Йоркского университета началась разработка Программы этнических исследований под руководством известного канадского социолога профессора А. Ричмонда. Основная задача этой Программы – изучение социально-экономического положения иммигрантских групп в Торонто, составляющих свыше 30% всего населения. Почти за два десятилетия действия Программы А. Ричмондом и другими ее участниками было опубликовано несколько работ, внесших большой вклад в изучение социально-экономической интеграции переселенцев и их ассимиляции, в частности в исследование социальных структур канадского общества в целом и отдельных этнических групп, а также взаимосвязи между иммиграцией и изменениями в структуре существующих иммигрантских образований. Программа этнических исследований Йоркского университета по сути дела продолжила новое социально-экономическое направление канадского иммигрантоведения, начатое работами Дж. Портера еще в 50-е годы.

Одним из координирующих органов изучения этнических процессов в стране является организованный в 1969 г. Центр этнических исследований Калгарского университета (г. Калгари), издающий бюллетень «Канадские этнические исследования». В нем публикуются как теоретические разработки канадских ученых, так и результаты конкретных социологических исследований, в частности анкетирования, объектом которых выступает та или иная этническая группа или ее часть в определенных ситуациях. Зачастую к таким исследованиям привлекаются студенты – представители этнических групп. В это

Впоследствии Межуниверситетский комитет канадских славян был преобразован в Канадскую ассоциацию этнических исследований с центром в Оттаве.

же время возрастает количество статей по национальным отношениям в таких периодических изданиях, как «Канадский журнал экономических и политических наук», «Мозаика», «Канадский журнал политических наук», «Канадское историческое ревю», «Канадский журнал психологических наук», «Канадское ревю по социологии и антропологии», «Королевский кварталник» и др. В названных изданиях преимущество отдается статьям теоретического плана, авторы которых исследуют истоки иммиграции в Канаду, формирование канадских наций, их взаимоотношения на разных этапах, особенно в последние два десятилетия, а также раскрывают сущность иммиграционного законодательства и его влияния на складывание межнациональных отношений в стране.

В 60 – 70-е годы активизируется также библиографическая работа, появляется ряд изданий, отражающих состояние исследования проблемы. Среди них наиболее значительные сборники «Гражданство, иммиграция и этнические группы в Канаде», «Иммиграция, миграция и этнические группы в Канаде», «Этнические группы», «Библиография канадских этнических групп», «Исследования по меньшинствам в Онтарио» [6].

Следует подчеркнуть, что упомянутые библиографические издания охватывают практически все работы, опубликованные в виде отдельных книг и статей или представляющие завершённые исследования, но не вышедшие в свет. Правда, это касается лишь работ буржуазных авторов. Вне поля зрения составителей библиографических сборников остаются многие работы канадских ученых-марксистов и авторов прогрессивного направления в историографии национальной проблематики.

В настоящее время основная библиографическая работа ведется в библиотеке Торонтского университета, в Национальной библиотеке Канады (Оттава), публичной библиотеке г. Торонто, библиотеках госсекретаря и Макмастерского университета.

Так как иммиграция составляет часть этнической истории Канады, а въезд в страну новых контингентов иммигрантов, имеющий место и сегодня, вносит своеобразие в национальное развитие, то эти вопросы занимают немалое место в общем потоке литературы по национальным проблемам. Им посвящены как отдельные главы общетеоретических работ по современным этническим и национальным процессам, так и самостоятельные исследования – монографии, статьи. Характерной особенностью канадского иммигрантоведения 60-70-х годов является комплексный подход к освещению значения иммиграции для Канады и ее роли в становлении и развитии национальных отношений, от

первых европейских поселенцев, прибывших в страну в начале XVI ст., до сегодняшнего дня. Причем анализируются различные аспекты жизни иммигрантов на территории Канады. В этой связи представляется целесообразным выделить основные направления, по которым ведется ныне исследование этой многогранной проблемы:

- история иммиграции и вклад выходцев из других стран в экономическое, политическое и культурное развитие Канады;
- социально-экономические характеристики контингентов иммигрантов на различных этапах и их приспособление к условиям жизни в новом обществе;
- анализ иммиграционной политики и иммиграционного законодательства;
- иммиграция и современные этнические процессы в Канаде.

Следует отметить, что проводимые правительством в 60-70-е годы мероприятия в области межнациональных отношений не замедлили сказаться на характере трактовки буржуазными авторами названных вопросов. Как известно, в 1963 г., накануне празднования столетия образования Канадской конфедерации (1867 г.), была создана Королевская комиссия по билингвизму и бикультуризму. Ее задачей являлось выяснение этнической ситуации в стране и показ вклада иммигрантов; в историю Канады. Впоследствии материалы Комиссии были опубликованы в четырех томах [7]. В них изложены результаты деятельности Комиссии практически без каких-либо комментариев. Но несмотря на это, данные публикаций дают возможность представить всю сложность процессов, происходящих внутри каждой этнической группы, и они составляют хорошую базу для теоретических заключений об участии иммигрантов и их потомков в национальных процессах в Канаде 60-70-х годов. Однако, учитывая тот факт, что материалы об сдельных группах готовились преимущественно представителями националистической верхушки, например канадцев украинского происхождения, они требуют критического к себе отношения, поскольку не всегда отражают реально существующую картину этнической ситуации в стране.

В связи с деятельностью Королевской комиссии правительством выделялись некоторые средства этническим группам для изучения их истории и развития самобытных культур. Несколько позже, в октябре 1971 г., премьер-министр П. Трюдо объявил о принятии политики «многокультурности», которая, признавая важность вклада иммигрантов в этническую историю страны, якобы предоставляет национальным группам возможности для развития их языков и культур [8]. На основе этой политики были даже разработаны так называемые этнические программы, в соответствии с которыми группам выдавались

правительственные дотации для их осуществления. Эти половинчатые шаги буржуазной демократии широко рекламируются официальными кругами и их пропагандистским аппаратом. Такую цель преследовала, к примеру, первая национальная конференция по многокультурности, состоявшаяся в октябре 1973 г. в Оттаве.

Подобная тенденция свойственна и считающемуся в Канаде капитальным труду «Древо канадской семьи», изданному к столетию Канадской конфедерации^[9]. В нем даются сведения о 47 этнических группах, образовавшихся на территории Канады в результате иммиграции на протяжении столетия (1867-1967). Материал о расселении иммигрантов, их культурах и вкладе в развитие Канады подобран так, как будто переселенцы не сталкивались со сложными проблемами и их вращение в канадское общество проходило довольно спокойно, без присущих капиталистическому обществу социальных и национальных конфликтов.

В действительности же, выходцы из других стран постоянно чувствуют на себе бремя дискриминации, проявляющейся во всех сферах общественно-экономической и политической жизни страны. Их социально-экономический статус всегда был и остается значительно ниже англоканадцев, занимающих ведущие позиции в канадском обществе. В буржуазной историографии имеются работы, в которых отражено неравноправное положение иммигрантов. В первую очередь здесь следует назвать работы двух известных канадских социологов Дж. Портера [10] и А. Ричмонда [11], являющиеся результатом проведенных ими конкретно-социологических исследований по иммиграции. Авторы широко применили метод анкетирования среди различных иммигрантских групп в сочетании с анализом официальных статистических данных. Таким путем А. Ричмонд установил, в частности, дискриминацию лиц украинского происхождения в оплате труда, высокую степень социальной мобильности иммигрантов из Великобритании по сравнению с выходцами из других европейских стран.

Определенную А. Ричмондом в 60-х годах тенденцию подтверждают также данные социологического исследования К. Мерриджоя, проведенного им в начале 70-х годов: в 100 крупнейших корпорациях Торонто лица неанглосаксонского происхождения, занимающие высшие посты, составляют всего 7%, несколько большее их доля в профсоюзной элите, провинциальных и городских органах управления [12]. Что же касается

См. раздел «Некоторые особенности формирования североамериканских наций и национального развития США и Канады на современном этапе».

социальной сферы, то, как подчеркивает исследователь, «лидерство в Торонто практически исключительно находится в руках англосаксонцев». К. Мерриджой отмечает, что последние неохотно допускают в свой круг лиц другого этнического происхождения [13]. Здесь, как нетрудно заметить, этническое происхождение граждан Канады играет не последнюю роль, и такое положение в торонтской элите как нельзя лучше подтверждает дискриминацию иммигрантов и их потомков в социальной жизни общества. Дискриминационные барьеры значительно осложняют интеграцию иммигрантов в канадское общество. К подобным заключениям приходит в своих работах Дж. Портер [14].

В одной из последних работ Дж. Портер обращает внимание на тот факт, что при проведении переписей многие жители Канады отрицают свое европейское происхождение и идентифицируют себя с Канадой, особенно это свойственно тем, кто родился в этой стране [15]. Автор ограничивается лишь констатацией, забывая напомнить, что этническое происхождение граждан страны наряду с другими факторами в значительной степени определяет их место в социальной иерархии общества: наивысшие ее ступени занимают выходцы из Британских островов, а низшие – представители южноевропейской и азиатской иммиграции. Это обстоятельство зачастую сказывается на определении этнической принадлежности граждан Канады, что усложняет установление количественного состава той или иной иммигрантской группы.

Материал упомянутых работ позволяет сделать вывод (ни у Портера, ни у Ричмонда его нет), что социально-экономическая дискриминация представителей иммигрантских групп по расовым и национальным признакам является постоянным источником острых социальных и национальных конфликтов в стране.

Социологическое направление в исследовании канадской иммиграции и ее влияния на национальные отношения в стране, начатое Дж. Портером и А. Ричмондом, нашло свое продолжение и в работах других авторов. Например, У. Кальбах во многих своих работах обращается к социологии связей между иммигрантами и канадским населением в целом (миграционные движения внутри страны и участие в них выходцев из других стран и континентов, влияние иммиграции на рост населения Канады и т. д.) [16].

Показательна в плане социологических исследований роли иммиграции в канадском обществе книга Хоэ Сенг Бэна «Структурные изменения двух канадских общин в Альберте (Канада)» [17], в которой на протяжении почти столетнего периода существования китайских поселений в Канаде прослеживаются наиболее характерные изменения в среде китайской

иммиграции. В ней дано не только описание жизни китайских переселенцев, но и анализируется этническое и социальное развитие иммигрантов из Китая и их потомков. В частности, автор поднимает вопрос об ассимиляции китайского национального меньшинства как в теоретическом плане, так и в конкретно-социологическом. Наряду с отражением общих тенденций в ассимиляции выходцев из Китая (медленное вращение их в структуру канадского общества, тяготение к сохранению традиций страны происхождения и т. д.) рассматриваются и другие аспекты этого многогранного процесса.

Особый научный интерес, на наш взгляд, представляют разделы, где речь идет о взаимоотношениях между разными поколениями в самых различных ситуациях и формах, например об отношении молодого поколения к этническим организациям китайцев (автор говорит, что у них по сравнению со старшим поколением интерес к организациям значительно слабее), отношении последнего поколения лиц китайского происхождения к лидерам общин. Сравнение структур, профессиональной занятости, семейного уклада семей иммигрантов первых поколений, вновь прибывших иммигрантов и лиц китайского происхождения, родившихся в Канаде, дает возможность проследить в конкретных ситуациях социальные изменения в китайских общинах. Становится очевидным, что социальная структура группы лиц, родившихся в Канаде, наиболее близка структуре канадского общества в целом. Но вместе с тем сравнение структур подтверждает существование дискриминации по этническим признакам, которая препятствует их выравниванию, особенно это сказывается на иммигрантах первых поколений.

Кроме названных разделов в книге Хоэ Сенг Бэна есть и другие, не менее важные с точки зрения установления взаимосвязи между китайской иммиграцией и национальными отношениями в стране. Это разделы, где рассматриваются вопросы об ограничении иммиграции из Китая после 1947 г. и исследуются различные аспекты смешанных в расовом отношении семей. Первые представляют возможность определить влияние китайских переселенцев на рост населения Канады и интенсивность завершающего этапа формирования китайских общин, а вторые – проследить становление и развитие межгрупповых контактов лиц китайского происхождения и их значение в ассимиляции последних.

Анализируемая монография значительно отличается от работ более ранних периодов подходом к исследованию китайского национального меньшинства и азиатской иммиграции в целом. Прежде большинство канадских историков основное внимание сосредоточивали на вопросах о регулировании ее

допуска в страну и изложении позиции государственных и политических деятелей Канады по отношению к китайцам и японцам, а также исследовании стереотипов отношения к ним местного населения. Лишь в некоторых работах, например Ч. Янга «Японские канадцы» (1939 г.), мы находим определенные описания социально-экономического положения данной категории переселенцев. Причем подавляющее большинство канадских исследователей стояли на шовинистических позициях, проповедуя тезис о неполноценности выходцев из азиатских стран. Объяснение такого подхода канадской историографии к иммигрантам из Японии и Китая, очевидно, следует связывать с политикой правящих кругов в отношении выходцев из Азии, основывающейся на расистских принципах. Известно, что формирование иммиграционной политики Канады происходило под влиянием шовинистических и расистских концепций о превосходстве англосаксов, о неполноценности цветных и т. д. Практическое воплощение эти концепции нашли в рестрикционистских законах конца XIX – начала XX ст., ограничивавших, а в некоторых случаях исключавших китайскую и японскую иммиграцию.

В книге Хоэ Сенг Бэна также рассматриваются ограничительные мероприятия канадского правительства относительно китайской иммиграции, однако, как уже отмечалось, автор основное внимание уделил внутренним процессам в китайском национальном меньшинстве в их динамике.

Истории другой крупной иммигрантской группы в Канаде – японской – посвящены две интересные книги, содержащие оценки процессов внутри группы и ее отношений с различными слоями канадского общества [18].

Первая из них дает представление о восприятии японскими иммигрантами Канады и оценку социально-экономического положения выходцев из Японии в стране.

В книге собраны высказывания японских переселенцев, прибывших в Канаду в начале XX ст. Научная ценность этой публикации заключается в том, что по ней можно судить о сформировавшихся стереотипах представления о стране поселения и то, на какое место (а это чувствуется в высказываниях) в социальной, экономической и культурной жизни Канады могут рассчитывать вновь прибывшие. Данный фактор играет важную роль в исследовании процесса ассимиляции японских иммигрантов, особенно в определении их подготовленности к адаптации в новых условиях жизни.

Вторая книга – исследование ассимиляционных процессов среди японского национального меньшинства, образа жизни нескольких поколений японских иммигрантов. В работе освещены пути и формы сохранения

культурных традиций страны происхождения в культурной среде, резко отличающейся от таковой на родине.

Практически ни одно исследование азиатской иммиграции не обходится без анализа иммиграционной политики канадского правительства. В упомянутой книге автор выделяет дискриминационные меры по отношению к японцам, которые вводились иммиграционными властями Канады на протяжении всей истории японкой иммиграции.

В плане исследования социальной структуры китайкой и японской общин в Канаде интересна работа «Другие канадцы: профиль шести меньшинств» [19]. Правда, лица китайского и японского происхождения составляют лишь часть объекта исследования, но авторы дают в целом полную картину социально-экономического положения выходцев из Азии в канадском обществе. В книге обращается также внимание на постоянную дискриминацию цветного населения страны, выражающуюся в первую очередь в ограничениях возможностей обеспечения капиталистическим обществом социальных и экономических прав гражданам с другим цветом кожи.

Со всей очевидностью это проявилось в период обострения национального вопроса в Канаде в последние десять – пятнадцать лет, что вызвало много новых явлений в этнонациональной ситуации и в межнациональных отношениях в стране. Последние обусловили и новые тенденции в освещении буржуазной историографией этнических процессов в Канаде и места в них как уже сформировавшихся иммигрантских групп, так и вновь прибывающих контингентов иммигрантов. Если в работах предыдущих лет основное внимание уделялось интеграции, ассимиляции переселенцев и их потомков и консолидации англо- и франкоканадской наций, то в последнее время обращается внимание на другую сторону этнических процессов – обособление иммигрантских групп и рост в их среде национального самосознания. В частности, У. Мортон – известный буржуазный историк, учитывая названные тенденции, рассматривает канадское общество как общество плюралистическое. В своих работах, основные идеи которых в наиболее концентрированном виде изложены им в книге «Канадская идентичность» и в докладе на XIV Международном конгрессе исторических наук (Сан-Франциско, 22-29 августа 1975 г.), автор подчеркивает вклад иммигрантов в экономику, культуру страны и на основании этого выдвигает тезис о том, что канадское общество развивается и будет продолжать развиваться в направлении плюрализма [20]. Согласно этой концепции иммигрантские группы получают возможность для своего развития.

Таким образом, канадское государство в работах У. Мортоня предстает

как некий демократический организм, создающий условия для развития культур этнических групп и повышения уровня социальной мобильности их представителей. У. Мортон, перечисляя уступки правительства этническим группам, сознательно умалчивает о том, что правящие круги вынуждены идти на них, чтобы хоть в какой-то мере смягчить остроту национального вопроса в Канаде и несколько заполнить пропасть между вкладом переселенцев и их потомков в развитие страны и их социально-экономическим положением на современном этапе. Указанная тенденция свойственна и другим работам рассматриваемого периода, к примеру, коллективному труду канадских авторов «Канадские меньшинства» [21], вышедшему в двух томах. Первый посвящен коренным жителям Канады, второй – современным иммигрантским группам.

В правительственных кругах Канады делается более чем достаточно заявлений о признании многоэтнического характера канадского государства. Например, премьер-министр страны П. Трюдо в одной из своих работ, представляющих либеральное направление в историографии рассматриваемой проблемы, в частности, пишет: «В Канаде существует много меньшинств, которые избрали интеграцию в наше общество. Это не значит, что они не могут сохранить определенное количество черт. У них есть выбор... Я за интеграцию в Канадскую федерацию» [22]. Однако признания не решают ничего, если они не подкрепляются конкретными мероприятиями правительства, позволяющими, с одной стороны, сохранять и развивать своеобразные черты культур выходцев из других стран, а с другой – способствовать их интеграции в канадское общество.

История Канады не раз свидетельствовала о том, что буржуазные правительства под натиском борьбы широких слоев народа, в которой активное участие принимали и пролетарские слои национальных групп, шли на значительные уступки. Множеством фактов это подтверждает и история иммиграции. Известно, иммигранты создавали организации социалистического толка, вступали в профсоюзы, включались в демократическое движение канадского народа. В результате совместной борьбы складывались предпосылки объединения представителей разных иммигрантских групп. Буржуазные авторы фактически уклоняются от анализа данных явлений, оказавших огромное влияние на национальные процессы в стране, в частности на формирование национального самосознания у выходцев из разных стран мира.

Одной из наиболее характерных черт историографии последних лет является признание факта существования двух наций и большого количества этнических групп в стране. В работе под редакцией Ж. Эллиота «Две нации, много культур» подчеркивается, что Канада как социально-политический

организм – единое целое, но в национальном плане она состоит из англо- и франкоканадской наций. Причем авторы склонны причислять к последней не только жителей Квебека, но и франкоязычное население других провинций [23]. В результате признания двух наций и этнических групп авторы отказываются от ранее распространенного термина «канадская идентичность», а считают более верным отражением сложившейся ситуации термин «канадские идентичности», подчеркивая тем самым усиливающиеся консолидационные процессы внутри каждой группы. Тем не менее, социологи приходят к выводу, что «по мере прогресса модернизации и индустриализации этнический фактор в жизни будет проявляться не так выпукло» [24]. Очевидно, здесь речь идет именно об обострении межэтнических отношений в стране, и мы наблюдаем попытку авторов несколько сгладить эту остроту. Конечно, осуществляемые правительством мероприятия в рамках политики «многокультурности», рестрикционистские меры в новом Иммиграционном акте, вступившем в силу в 1977 г., будут в определенной степени способствовать смягчению остроты этнонациональных проблем в Канаде. Но поскольку причины их обострения остаются (они коренятся в самом капиталистическом обществе), то вспышки национальных конфликтов неизбежны. Кроме всего, фактор иммиграции, по мнению канадских авторов, невозможно исключить из истории страны, и он будет иметь место и впредь, потому что «в начале 80-х годов прирост внутренней рабочей силы будет происходить более медленными темпами, чем сейчас» [25]. Поэтому новые контингента иностранной рабочей силы будут пополнять старые этнические образования и, таким образом, этнические черты иммигрантского населения будут постоянно поддерживаться и сохраняться.

Многие канадские ученые, обратив внимание на это обстоятельство, в современных условиях по-иному трактуют ассимиляционные процессы. На конференции, проведенной в 1975 г. Канадской ассоциацией этнических исследований в Виннипеге (труды ее участников были выпущены отдельным изданием), социолог В. Ньюмэн выступил против традиционного, принятого в буржуазной литературе понятия ассимиляции, которое предполагало ослабление и исчезновение этнических культур. Он придерживается мнения, что ассимиляцию следует понимать как процесс изменения культуры этнических групп, благодаря которым представители разных групп становятся частицей вновь образовавшейся социальной структуры [26]. Но здесь не раскрывается до конца сущность самого процесса интеграции в новую структуру выходцев из разных стран, в котором доминирующими и определяющими направленность ассимиляции остаются англосаксонские ориентации.

На наш взгляд, опубликованные материалы конференции содержат интересные положения о современной природе этнических процессов в Канаде. В них освещаются такие вопросы, как этническая идентификация (В. Ньюмэн, например, выделяет шесть ее видов), структура внутриэтнических отношений, внегрупповые связи, значение психологических факторов в этнонациональных процессах. Позиции практически всех упоминавшихся авторов если не полностью, то значительно близки к позициям либерального направления канадской историографии, признающей вклад иммигрантов в экономику, культуру страны и пытающейся всесторонне осветить этот вклад.

Традиционно в канадской буржуазной историографии большое количество работ посвящается иммигрантам и их потомкам с Британских островов. 60-70-е годы не являются исключением. По-прежнему, иммиграция из этого региона количественно превосходит другие страны: из 149429 человек, въехавших в Канаду в 1976 г., 22 187 составили выходцы из Британских островов, из всех стран Азии – 44 328, США – 17315, Вест-Индии – 14 723, Португалии – 5 344 и т. д. [27]. Но исследовательский интерес к этой категории иммигрантов определяется не только количеством, но и местом, которое они занимают в канадском обществе. Характерной особенностью историографии британской иммиграции является то, что наряду с исследованиями ее социально-экономического положения и влияния на национальные процессы в стране значительная часть работ посвящена биографиям отдельных англичан, принимавших участие в колонизации Канады, распространению на канадской территории обычаев и традиций своей родины, развитию англоканадской литературы и искусства.

Буржуазная историография 60-70-х годов, продолжая традиции историографии более ранних периодов, придерживается тенденции о превосходстве англосаксов над выходцами из других стран, пропагандируя мнение о том, что эстетические и моральные ценности ядра англоканадской нации должны быть восприняты представителями франкоканадской нации и этнических групп. Такая политика осуществляется верхушкой англоканадской нации во всех областях общественной жизни и является одним из главных источников национальных конфликтов в стране и обострения взаимоотношений между англоканадской нацией и другими этнонациональными образованиями. Однако в работах о британской иммиграции данный аспект не находит должного отражения, ибо с точки зрения шовинистической историографии дискриминация выходцев из других стран оправдана. В работах буржуазных авторов наблюдается односторонний подход к освещению влияния иммиграции на

развитие национальных отношений в Канаде: в основном рассматриваются роль британской иммиграции в освоении страны (а она, конечно же, значительная), вклад в экономику, культуру Канады, в формирование англоканадской нации, но не затрагиваются вопросы, связанные с негативным влиянием проводимой англосаксонской верхушкой политики дискриминации в отношении других этнонациональных групп на складывание национальной ситуации и межэтнических отношений в стране.

Важное место в определении влияния иммиграции на формирование современного этнического состава населения Канады и развитие национальных процессов занимают иммиграционная политика и законодательство. Этой проблеме посвящены работы Д. Корбетта, Ф. Хоукинса, М. Тимлина, А. Грина [28], в которых анализируется преимущественно законодательство послевоенного периода, дается подробная характеристика иммиграционных актов 50-60-х годов. Ф. Хоукинс обращает внимание, например, на то, что до введения новых иммиграционных правил в 1962 г. иммиграционная политика Канады была «белой, насколько это возможно» [29]. Это еще раз подчеркивает, что въезд в страну населения с цветной кожей ограничивался, а европейцев поощрялся. Такой политики, несмотря на иммиграционные законодательства 60-х годов, которым якобы устранялись препятствия, базировавшиеся на расовых принципах, канадское правительство на практике придерживалось все послевоенные годы. Принятый в 1975 г. новый иммиграционный акт (в заявлениях официальных кругов это, конечно же, камуфлируется), устанавливая жесткий контроль над иммиграцией, предоставляет для иммиграционных властей большие возможности ограничения ее неевропейских источников [30]. Этому способствует и введенная согласно акту «система очков». Она обеспечивает въезд преимущественно высококвалифицированным специалистам, а число таковых (в силу уровня высшего образования) из Западной Европы значительно превышает их количество из развивающихся стран.

В конечном итоге все эти мероприятия правительства отражаются на этническом составе населения Канады – выходцы из стран Азии, Африки, Латинской Америки, региона Карибского моря составляют незначительный процент. Однако влияние иммиграционной политики и законодательства на национальные процессы в стране этим не ограничиваются. Зачисление

Включает различного рода требования, предъявляемые к иммигранту. Каждому требованию соответствует определенное количество очков, максимальная сумма – 100. Если претендент набирает 50 очков, ему разрешается въезд в Канаду.

переселенцев из названных районов в разряд «неблагожелательных» еще до того, как они прибывают в Канаду, находит свое продолжение в дискриминационной политике в отношении формирующихся иммигрантских групп из выходцев с азиатского и латиноамериканского континентов.

В рассматриваемых работах канадских авторов (не только исследуемого нами периода, но и более ранних) не содержится анализа взаимосвязи между иммиграционной политикой и иммиграционным законодательством и существующей напряженностью в отношениях между некоторыми группами белого и небелого населения Канады. Названный фактор, по нашему мнению, занимает важное место в национальных процессах в капиталистическом обществе.

Среди работ, посвященных современным этническим процессам, месту иммигрантов в национальных отношениях, большой вес приобретают работы, написанные представителями национальных групп. Как отмечала М. Я. Берзина, для них характерно «любовное выписывание частностей», в то же время «гораздо реже исследование подытоживается взглядом на группу в целом, оценкой ее этнической природы и перспектив ее дальнейшего существования и развития» [31]. Возьмем как пример одну из последних книг об украинской этнической группе в Канаде [32], в которой содержится огромное количество сведений и фактов о том, как прибывали украинские иммигранты в Канаду, в частности в провинцию Альберту, подробно рассказывается об их расселении, возникновении и деятельности соответствующих организаций (преимущественно взаимопомощи), быте и взаимоотношениях в семье и т. д. Эти описания занимают 4/5 книги и лишь несколько страниц отведено освещению таких важных вопросов, как отношение украинских иммигрантов и их потомков к правительственной политике «многокультурности», место украинской этнической группы в «канадской мозаике» на современном этапе. Не затронута проблема социально-классового расслоения среди лиц украинского происхождения и влияния его на внутренние процессы в этой группе, а также отражения на направленности ассимиляции – если верхушка всегда стремилась интегрироваться в буржуазные слои, то трудовая иммиграция укрепляла союз с пролетарскими массами канадского общества.

Несмотря на присущую таким работам описательность, чрезмерное внимание к тенденции сохранения национальных черт культуры и быта страны

После провозглашения политики «многокультурности» часть работ издается на средства так называемых этнических программ, субсидируемых правительством. Известны отдельные книги или главы в общих работах, посвященные 52 этническим группам Канады.

происхождения и др., они позволяют, как бы увидеть жизнь той или иной иммигрантской группы изнутри, познакомиться с волнующими ее проблемами. Это особенно важно при определении уровня внутреннего развития национальных групп и степени ассимилированности иммигрантов и их потомков в разных группах (безусловно, при критическом анализе фактов и явлений, описываемых авторами таких работ).

В литературе, изданной выходцами из этнических групп, обращает на себя внимание то обстоятельство, что она практически не касается анализа причин (социальных, экономических и др.) их неравноправного положения в капиталистическом обществе, хотя приводимый фактический материал дает достаточные основания сделать подобные выводы. Это объясняется в первую очередь тем, что авторы иммигрантоведческих книг – в основном представители элитарной части национальных групп, и они, как большинство буржуазных авторов, выражают интересы господствующего класса.

Посмотрим, как трактуется рост национального самосознания среди выходцев из других стран. Как правило, авторы таких работ главную причину, вызвавшую иное явление, усматривают в движении франкоканадцев за равноправие. При таком подходе остаются в тени социальные истоки роста национального самосознания в среде этнических групп – устои капиталистического общества, породившие и саму франкоканадскую проблему. Совсем не говорится о влиянии, которое оказывает на рост национального самосознания в этнических группах решение национального вопроса в СССР и других социалистических странах. Более того, иногда в таких работах прямо или косвенно восхваляется канадское общество, которое якобы предоставляет разносторонние возможности для развития национальных групп. Подобный прием используется в так называемых исследованиях буржуазно-националистической верхушки этнических групп. В этом плане особенно усердствуют украинские буржуазные националисты, издавшие в 60-70-е годы несколько книг по истории и современному положению канадцев украинского происхождения [33]. Да и ряд других авторов подобного толка выступают с таких же позиций [34].

Реакционные круги Канады в спекулятивных целях используют некоторые идеи националистических авторов для раскола складывающегося единства национальных групп в борьбе за свои права. В частности, речь идет о выдвинутой лидером украинских буржуазных националистов Полем Юзиком так называемой теории «третьей силы», или «третьего компонента». В докладе «Канада: многокультурная нация» [35], сделанном в канадском сенате в 1964 г.,

П. Юзик под этим названием искусственно объединил все этнические группы и выступил с требованием предоставления им такого же статуса, как англо- и франкоканадской нациям. В условиях возрастающей борьбы франкоканадцев за равноправие в составе Канадской конфедерации такие действия следует рассматривать как противопоставление «третьего компонента» интересам франкоканадской нации. Буржуазная верхушка других этнических групп, поддерживая идею «третьей силы», пыталась занять более влиятельные позиции в экономической, политической и культурной жизни страны. Придерживаясь выдвинутой им теории, П. Юзик во всех упоминавшихся работах, и в частности в книге «За лучшую Канаду», гиперболизировал «украинский элемент» в отстаивании принципа «многокультурности».

Подобные работы в искаженном виде трактуют современные национальные процессы в Канаде, затушевывая основные их противоречия, прямо, а зачастую в завуалированном виде, противопоставляя капиталистическое общество социалистическому в плане решения национального вопроса. Поэтому исследования, проведенные представителями националистической верхушки той или иной иммигрантской группы, требуют особенно тщательного критического анализа. Хотя они и не дают отражения сущности национальных процессов в Канаде, но позволяют определить точку зрения буржуазной верхушки групп на эти процессы, их отношение к ассимиляции, государственной политике в сфере национальных отношений.

Анализ литературы буржуазных канадских авторов по рассматриваемой проблематике дает основания утверждать, что в этой стране возрастает интерес исследователей к национальным проблемам, в частности к такому их аспекту, как влияние иммиграции на национальные отношения и складывание этнонациональной ситуации. Среди авторов – не только историки и этнографы, в последнее время исследованиями вопросов национального развития все активнее занимаются экономисты, социологи, лингвисты и представители других областей гуманитарных знаний. Характерной чертой историографии 60-70-х годов является все более четкое оформление направлений как по линии соответствующих областей знаний, так и по классово-мировоззренческой, причем одно не исключает другого. В первом аспекте можно выделить два направления: а) историко-этнографическое, охватывающее работы по истории иммиграции, этнокультурным и языковым процессам (Д. Моррис, Ж. Эллиот, Ф. Хоукис, Д. Корбетт и др.), б) социально-экономическое, объединяющее работы по социологии иммигрантоведения и национальных отношений, а также по вопросам демографии и влияния иммиграции на экономическое развитие

Канады (Дж. Портер, А. Ричмонд, К. Мерриджой, А. Грин и др.).

В соответствии с мировоззренческими позициями авторов в буржуазной историографии Канады по данной проблеме можно выделить либеральное и консервативное направления. Зачастую сложно произвести разграничение между литературой либерального и консервативного направлений, при одной и той же методологической базе здесь речь скорее идет о некоторых различиях в трактовке определенных аспектов национальных отношений в стране. В частности, для литературы, посвященной деятельности лоялистов, эмигрировавших в Канаду, характерны консерватизм, «демонстративная лояльность к британским монархическим институтам, законам и существующему порядку вообще» [36]. Подобный консерватизм ощущается также в работах, рассматривающих роль британской иммиграции в формировании этнического состава населения Канады и их вклад в экономическое и культурное развитие страны. Как правило, в таких работах недооценивается, а иногда заведомо умаляется роль иммигрантов из других стран мира.

В работах авторов, придерживающихся либеральных взглядов (П. Трюдо, Ж. Эллиот, Л. Дридгер и др.), наблюдается попытка определить место каждой иммигрантской группы в историческом развитии Канады, в них больше внимания уделяется популяризации теорий «канадской мозаики», «политики многокультурности», якобы отражающих демократическое развитие национальных отношений в стране. Однако, как уже отмечалось, буржуазная историография умалчивает о том, что, несмотря на огромный вклад в экономику, культуру страны, иммигранты практически остаются самой дискриминируемой частью населения Канады.

Литература

1. *Smith W.* Study in Canadian immigration. Toronto, 1920; *Foster K.* Our Canadian mosaic. Toronto, 1926; *England R.* The central European immigrant in Canada. Toronto, 1929; *Gibbon J.* The foreign: born. – Queen's Quarterly, 1920, vol. 27, April – June; *Lindford L.* Canadian immigration. – Toronto: Canadian Club of Toronto Addresses 1928-1929.
2. *Gibbon J.* Canadian mosaic: The making of a northern nation. Toronto, 1938; *Cormie R.* Canada and the new Canadians. Toronto, 1931; *Sandwell B.* The Canadian peoples. Toronto, 1941.
3. *Friedmann C.* The German immigration into Canada. Toronto, 1953; *Corbett*

- D.* Canada's immigration policy: A critique. Toronto, 1957; *Barkway M.* Turning point for immigration? Toronto, 1957.
4. *Reynolds L.* The British immigration: His social and economic adjustment in Canada. Toronto, 1955; *Kaye V.* Political integration of ethnic groups: the Ukrainians. – *Revue de l'Universite d'Ottawa*, 1957, vol. 27; *Vallee F., Schwarz M., Darknell F.* Ethnic assimilation and differentiation in Canada. – *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 1954, vol. 23, № 4.
 5. *Slavs in Canada*. Toronto, 1967, vol. 1; 1968, vol. 2; 1971, vol. 3; 1972, vol. 4.
 6. *Citizenship, immigration and ethnic groups in Canada: A bibliography of research published and unpublished sources. 1920-1958.* Ottawa, 1960; *Citizenship, immigration and ethnic groups in Canada: A bibliography of research published and unpublished sources. 1959-1961.* Ottawa, 1962; *Immigration, migration and ethnic groups in Canada: A bibliography of research. 1964-1968.* Ottawa, 1969; *Ethnic groups. Bibliography.* Toronto, 1971; *Canadian ethnic groups. Bibliography: A selected bibliography of ethno-cultural groups in Canada and province Ontario.* Toronto, 1972.
 7. *Report of the royal commission on bilingualism and biculturalism.* Ottawa, 1967-1972, vol. 1-4.
 8. *The Toronto Star*, 1971, December 4.
 9. *The Canadian family tree.* Ottawa, 1967.
 10. *Porter J.* The vertical mosaic. An analysis of social class and power in Canada. Toronto, 1965; *The human community.* – *The Canadians 1867-1967.* Toronto, 1967; *Language, ethnicity and religion.* – In: *Canadian social structure.* Toronto, 1967; *Ethnic pluralism in Canadian perspective.* – *Ethnicity. Theory and experience.* Cambridge, 1976.
 11. *Richmond A.* Social mobility of immigrants in Canada. – *Population Studies*, 1964, vol. 18, № 1; *Immigrants and ethnic groups in metropolitan Toronto.* Toronto, 1967; *The post-war immigrants in Canada.* Toronto, 1967; *Ethnic origin, occupational status and income in metropolitan Toronto.* Toronto, 1968; *Sociology of migration in industrial and post-industrial societies.* Toronto, 1968; *Immigration and pluralism in Canada.* – *The International Migration Review*, 1969, vol. 4, № 10; *The impact of immigration on urban planning in Toronto.* Toronto, 1970; *Ethnic residential segregation in metropolitan Toronto.* Toronto, 1972.
 12. *Merrijoy K.* Ethnic penetration into Toronto's elite structure. – In: *Social stratification Canada.* Scarborough, 1973, p. 100.
 13. *Ibid.*, p. 103.

14. Более подробно о работах А. Ричмонда и Дж. Портера см.: *Фурсова Л. Н.* Некоторые исследования о послевоенной иммиграции в Канаду. – Советская этнография, 1970, № 5.
15. *Porter J.* Ethnic pluralism in Canadian perspective, p. 282.
16. *Kalbach W.* Some demographic aspects of Ukrainian population in Canada. – In: *Slavs in Canada*. Edmonton, 1966; *The impact of immigration on Canada's population*. Ottawa, 1970.
17. *Hoe Seng Ban.* Structural changes of two Canadian communities in Alberta (Canada). Ottawa, 1976.
18. *Steveston recollected. A Japanese-Canadian history.* Ed. by D. Marlatt. Victoria (B. C.), 1975; *Adachi K.* The enemy that never was. A history of the Japanese Canadians. Toronto, 1977.
19. *Morris D., Krout J. F.* The other Canadians: profiles of si minorities. Toronto, 1971.
20. *Morton W.* The Canadian identity. Madison, 1965; The historical phenomenon of minorities: The Canadian experience. XIV International congress of historical sciences. San Francisco, August 22-29, 1975, p. 27-30.
21. *Minority Canadians.* Ed. by J. L. Elliot, Scarborough, 1971.
22. *Trudeau P. E.* Conversation with Canadians. Toronto, 1972. p. 15.
23. Two nations, many cultures. Ethnic groups in Canada. Ed. by J. Elliot. Scarborough, 1979, p. 2.
24. Two nations, many cultures. Ethnic groups in Canada. Ed. by J. Elliot. Scarborough, 1979, p. 167-169.
25. *Green A.* Immigration and the postwar Canadian economy. Toronto, 1976, p. 225.
26. *Driedger L.* (ed.). The Canadian ethnic mosaic: A quest for identity. Toronto, 1978, p. 45.
27. The world almanac and book of facts 1978. Published annually by Newspaper Enterprise Association. New York, p. 507.
28. *Corbett D.* Canada's immigration policy. – International Journal, 1963, vol. 18, Spring; *Hawkins F.* Canada and immigration. Public policy and public concern. Montreal, 1972; *Hawkins F.* Canadian immigration policy and management. – International Migration Review, 1974, vol. 8, № 26; *Timlin M.* Canadian immigration policy: An analysis. – International Migration. Geneva, 1965; *Green A.* Immigration and postwar Canadian economy. Toronto, 1976.
29. *Hawkins F.* Canadian immigration policy and management, p. 144.
30. Immigration, citizenship, refugees. Debate on immigration Bill. –International

- Canada. Toronto, 1976, № 11; 1977; №3.
31. Берзина М. Я. Формирование этнического состава населения Канады, с. 16.
 32. *Potrebenko H.* No streets of gold. A social history of ukrainians in Alberta. Vancouver, 1977.
 33. *Woycenko O.* The Ukrainians in Canada. Winnipeg, 1964; The annals of Ukrainian life in Canada. Winnipeg, vol. 1-4, 1961-1969; *Yuzyk P.* Canadiens Ukrainiens. Winnipeg, 1967; *Yuzyk P.* Ukrainians Canadians: Their place and role in Canadian life. Toronto, 1967; *Yuzyk P.* For a better Canada. Toronto, 1973; The Ukrainians in American and Canadian society. New York, 1976.
 34. *Gellner L, Smerek J.* The Czechs and Slovaks in Canada. Toronto, 1968; *Krychowski T. W.* (ed.). Polish Canadians: Profile and image. Toronto, 1969; *Nicolov S.* Bulgarian ethnic group and Canada's centennial. – Slavs in Canada, 1968, vol. 2.
 35. *Yuzyk P.* Canada: A multi-cultural nation. – Canadian Slavonic papers. Toronto, 1965, vol. 7.
 36. *Тушков В. А.* Американские лоялисты. Старые мифы и новые интерпретации. – Вопросы истории, 1976, № 1, с. 178.

ГЛАВА V СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В США

В 60-70-е годы советская американистика пополнилась значительными исследованиями по национальным проблемам США. В первую очередь внимание привлекают работы (как монографии, так и отдельные статьи), в которых наблюдается комплексный подход к исследованию состояния национального вопроса в стране в целом или всестороннее углубленное изучение некоторых его аспектов.

Из всего количества работ по рассматриваемой нами проблематике можно выделить те, которые являются основополагающими, заложившими фундамент системного изучения национальных отношений в Соединенных Штатах. К таким работам с полным правом можно отнести коллективный труд «Народы Америки» [1], монографию и статью А. В. Ефимова [2]. Среди научной литературы последних лет особого внимания заслуживает коллективная монография, подготовленная в ведущем центре по изучению этнонациональных процессов в мире – Институте этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР [3]. В ней известные советские исследователи (М. Я. Берзина,

Ш. А. Богина, А. В. Ефимов, Э. Л. Нитобург, А. Н. Шлепаков и др.) освещают целый ряд вопросов, связанных с историческим развитием американской нации, современным положением национальных меньшинств и этнических групп, влиянием различных факторов, в первую очередь социально-экономических, на формирование американской нации и т. д.

В предисловии к книге мы находим следующее замечание авторского коллектива: «Настоящая книга задумана в плане поиска – как постановка важных, зачастую спорных вопросов этнического развития США и как исследование этих проблем» [4]. Поиск оказался довольно удачным. Стремление авторов охватить широкий спектр компонентов, из которых складывалась американская нация, проследить их судьбу в конкретных исторических условиях и во взаимосвязях друг с другом позволяет получить целостное представление о таком феномене, как американский этносоциальный организм (нация). Развитие национальных процессов в прошлом, их сегодняшняя направленность требуют глубокого изучения с учетом изменяющихся социальных условий на конкретных исторических этапах. Их познание открывает возможности к воспроизведению реально существующей картины национальных отношений и состояния национального вопроса в США.

На наш взгляд, в плане изучения современных явлений национального развития Соединенных Штатов особую значимость приобретают несколько утверждений и научных посылок, выдвинутых и доказанных в книге:

- американская нация в основном сформировалась ко времени первой буржуазной революции;
- иммиграция представляет собой главный механизм этнического складывания американской нации;
- этнические группы являются структурным элементом американского общества;
- процессы формирования американской нации далеко не завершены.

На основании этих теоретических положений можно исследовать такие аспекты национального вопроса, как социально-экономическое положение национальных меньшинств и этнических групп (в данной книге в той или иной степени речь идет о неграх, мексиканцах, пуэрториканцах, славянских группах и коренном населении Америки), вклад иммигрантов и их потомков в развитие США, межэтнические (межгрупповые) контакты и их влияние на современные этнонациональные процессы в стране и т. д. Правда, последний аспект в книге не нашел своего полного отражения.

Определяющим положением для изучения главенствующей тенденции

этнических процессов в современных США – ассимиляции – является утверждение о том, что «основу ассимиляции всех иммигрантов следует искать в их включении в экономическую и социальную структуру американского общества» [5]. Этот вид ассимиляции – структурная ассимиляция – «составляет ту основу, на которой развиваются все другие виды ассимиляции – культурная, языковая, бытовая и т. д.» [6]. Правда, в книге не прослеживается четкая классификация всех факторов, влияющих на структурную ассимиляцию. Подобная классификация, более того, разработка схемы влияния разных факторов на ассимиляцию этнических элементов – необходимое условие исследования самого процесса ассимиляции и определения его возможных результатов.

Монография содержит довольно оригинальный и интересный с научной точки зрения раздел «Религия в формировании американской нации». Это, собственно говоря, первая попытка определить столь четко роль религии в складывании и развитии американской нации и, в частности, место иммигрантских церквей в жизни этнических общин. Наблюдения А. А. Кисловой о двойственной роли иммигрантской церкви в современных условиях подтверждаются конкретным материалом. Если ранее церковь рассматривалась как фактор, сдерживающий ассимиляцию иммигрантов, то сегодня, правда, еще не полностью освободившись от функций консервирующей силы (то есть сохранения особенностей национального характера, обычаев, языка, культуры той или иной группы), она превращается в самый мощный ассимилирующий фактор [7].

Очевидно, оценивая роль иммигрантской церкви в современных этнических процессах, следует учитывать вывод А. А. Кисловой о том, что «различные американские церкви решают национальный вопрос в зависимости от политической обстановки и экономических интересов тех имущих слоев, которые они обслуживают» [8]. И в этой связи нам представляется целесообразным говорить об иммигрантской церкви как факторе, более политическом, нежели этническом. Хотя, как уже отмечалось, этнические черты церковь сохраняет, но все больше и больше превращается в политический инструмент манипулирования сознанием трудящихся слоев разных этнонациональных групп. Конкретным примером может послужить украинская униатская церковь в США, выполняющая роль пособника украинского буржуазного национализма и активно включающаяся в антисоветскую деятельность [9].

Монография «Национальные проблемы в США» представляет собой не

только основу разработки теоретических проблем современного национального развития Соединенных Штатов, о чем речь шла выше, но и дает возможность составить определенную схему анализа советской историографии национальной проблематики, поскольку в ней выделены узловые проблемы и вопросы, которые отражают основные направления исследований советскими авторами этнонациональных процессов в США:

- общетеоретические исследования формирования и развития американской нации;
- конкретные исследования о роли и месте национальных меньшинств и этнических групп в Америке;
- критика буржуазных теорий и концепций межнациональных отношений в США.

Отнесение многих работ к тому или иному направлению, особенно когда речь идет о двух первых, иногда весьма условное, оно основывается на преобладании в исследованиях того или иного материала – теоретического или конкретного. В советской историографии практически невозможно найти работ теоретического плана, положения которых не подтверждались бы фактами из жизни разных национальных групп, и наоборот, в конкретных исследованиях обязательно содержится теоретический материал, вводящий читателя в сущность национальных процессов в странах Северной Америки. Такой подход вполне закономерен, логичен, он всегда присущ советской историографии и отличает ее от историографии буржуазной, которая зачастую выхватывает отдельные явления в национальном развитии США и рассматривает их вне взаимосвязи друг с другом и общими социальными проблемами.

Приведенное выше условное деление предпринято нами с целью более тщательного анализа достижений и не использованных еще возможностей советской американистики национальных проблем. В дополнение к двум основным направлениям следует упомянуть и группу работ, которые, на первый взгляд, имеют опосредствованное отношение к рассматриваемой нами теме, но тем не менее во многих случаях дают ключ к пониманию чрезвычайно сложных феноменов в национальной жизни Америки.

Основы для общетеоретических разработок национального развития США были заложены еще в 50-х годах и первые весомые результаты нашли свое отражение в двухтомном исследовании «Народы Америки». Одной из первых обобщающих работ, отражающих вклад иммиграции в самые различные сферы жизни США, была книга Л. А. Баграмова «Иммигранты в США» [10]. Вообще с иммигрантоведческой темой советской американистики связаны, на наш взгляд,

наиболее значительные достижения в области изучения этнического развития американской нации и его социальных аспектов. Кроме рассмотренной нами коллективной монографии сюда с полным правом можно отнести исследования Ш. А. Богиной [11] и А. Н. Шлепакова [12].

На примере этих работ представляется возможность проследить основные этапы формирования нации в Соединенных Штатах и определить роль многих ее компонентов не только в национальном, но и в социально-экономическом развитии страны. Правда, большинство перечисленных работ посвящены в основном периодам, несколько отдаленным от сегодняшних дней. Тем не менее положения упоминавшихся исследований имеют важное значение для установления главенствующих тенденций в современных этнонациональных процессах США. Да и в этих работах, скажем, в книге Ш. А. Богиной «Иммигрантское население США. 1865-1900 гг.» содержится ряд разделов («Межэтнические отношения в США», «Историография иммиграции в США»), теоретические концепции которых вполне могут быть применимы к анализу межнациональных отношений в 60-70-е годы XX ст., в частности, об определяющей роли структурной ассимиляции в ассимиляционных процессах, или довольно интересная в научном плане постановка вопроса о складывании межэтнической ситуации в стране и влиянии на межнациональные отношения национальной и расовой дискриминации, а также вопрос об этнических стереотипах как индикаторе состояния межэтнических отношений в стране.

Особо хотелось бы в контексте анализа советской литературы по национальному вопросу в США остановиться на двух моментах, имеющих важное значение в процессе изучения ассимиляции этнических элементов сегодня и в будущем. Первый момент касается вопроса о маргинальности иммигрантов и их потомков. Автор в тексте употребляет прошедшее время: «Иммигранты и их потомки, находившиеся на разных стадиях ассимиляционного континуума, были маргинальными людьми, стоявшими на грани двух культур, причастными к обеим. Маргинальность была свойственна и переходным этническим иммигрантским группам» [13].

Речь идет о XIX столетии. Однако и в нынешних условиях практически все иммигранты и большинство их потомков, по крайней мере во втором и третьем поколениях, остаются маргинальными людьми. Определение степени их маргинальности (а, по нашему мнению, это возможно на основе имеющихся в американской литературе социологических исследований в области аккультурации и изучения интерференциальных явлений в иммигрантских языках) представляет необходимую ступеньку в определении уровня

этнопсихологической ассимиляции выходцев из других стран. Последнюю мы рассматриваем как завершающий, наиболее сложный этап в ассимиляционных процессах. Сущность ассимиляции индивидуума на данном этапе заключается в идентификации себя с этнической группой, выходцем из которой он является, или в отрицании таковой, а в соответствии с этим и строится поведение индивидуума в окружающей его среде. Все это, конечно, происходит под определяющим влиянием социально-экономических условий, характерной чертой которых является социальная и этническая дискриминация американцев иностранного происхождения.

Второй момент связан с выдвигаемым Ш. А. Богиной положением, что «тенденция к общенациональной интеграции является ведущей по отношению к тенденции группового этноцентризма» [14]. Можно говорить о разном уровне соотношения этих двух тенденций (на определенных этапах очень резко может усиливаться вторая из них, как, например, в 60-70-е годы, что было связано с обострением национального вопроса в США), но первая всегда остается ведущей. Это находит свое подтверждение как в объективном характере интеграционных процессов, так и в политике правящих кругов Соединенных Штатов, направленной на ассимиляцию выходцев из различных стран мира. Последняя, однако, не исключает и натравливания одних национальностей на другие, искусственного и, скажем, временного торможения ассимиляции и т. д.

В советской историографии имеется ряд работ, в которых анализируется национальная политика американского государства [15]. Как видно из перечисленных названий, они посвящены преимущественно одному аспекту политики государства в области национальных отношений, а именно связанному с иммиграцией. Конечно, национальная политика США не ограничивается только иммигрантами, она исходит также из факта существования давно образовавшихся этнических общностей, в частности коренного населения, афроамериканцев, европейских этнических групп и т. д. Следовательно, анализ политики государства в отношении всех национальных категорий населения представляет большой интерес и имеет немаловажное значение для оценки политики правящих кругов Америки в сфере национальных отношений. Правда, советские авторы, исследуя положение того или иного национального меньшинства или этнической группы, раскрывают политику государства в отношении к ним. Но опять же, в них обращено основное внимание на практику, то есть на последствия проводимой государством политики. В плане исследования теоретических вопросов национальной политики США выделяется монография И. А. Геевского «США: негритянская проблема» [16], в которой

всесторонне освещается политика правящих кругов Соединенных Штатов в отношении негритянского населения в послевоенный период. Автор, проанализировав многие законы, издаваемые конгрессом, показал юридическую основу политики США, обрекающую афроамериканцев на нищенское положение. Анализ становления и эволюции политики американского государства, предпринятый И. Ф. Черепановым в одном из разделов коллективного труда «Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала», подтверждает выводы, сделанные в исследованиях предыдущих советских авторов в отношении негритянского национального меньшинства [17].

Что касается других национальных меньшинств и этнических групп, то анализ законодательных актов правительства в их отношении не нашел еще отражения в отечественной литературе. Не исключая такого подхода в исследованиях, когда объектом выступает то или иное этнонациональное образование, в настоящее время следует говорить о необходимости комплексного анализа государственной политики в национальном вопросе, то есть доктрин и практики государства, причем обращая больше внимания именно на доктрины, поскольку, как известно, практика межнациональных отношений в советской историографии освещена более полно. В последнее время уже сделаны некоторые шаги в этом плане. В частности, в книге А. Н. Шлепакова «США: социальная структура общества и его национальный состав» имеется раздел «Доктрина и практика межнациональных отношений», в котором прослежена взаимосвязь между правительственными установками в области национальных отношений и состоянием национальной проблемы в США вообще и зависимостью второй от первой. Необходимо более тщательное и всестороннее изучение этой зависимости, особенно на нынешнем этапе развития США.

Углубленный, детализированный анализ доктрин правительства США диктуется еще и необходимостью вскрыть истинные цели принятия множества новых законопроектов и так называемых этнических программ. Ведь очевидно, что борьба национальных меньшинств, представителей различных национальных групп в США за равноправие во всех сферах жизни общества, пример успешного решения национального вопроса в СССР вынуждают правительственные круги Америки лавировать. В результате поисков выхода из затруднительного положения в сфере национальных отношений и появляются различного рода законопроекты и программы или, скажем, такое явление в социальной жизни США 50-70-х годов, как «черный капитализм» [18], или

«дискриминация наоборот». В контексте критики доктрин национального развития США следует учитывать то обстоятельство, что, создавая всевозможные теории, правительственные круги, с одной стороны, пытаются несколько сбить остроту национальных проблем в стране, а с другой – представить американское общество как демократическое, якобы позволяющее решить национальный вопрос (взять хотя бы к примеру теорию «культурного плюрализма»).

Литература 60-70-х годов по национальной проблематике США свидетельствует, что наибольших успехов советские исследователи достигли в области изучения социально-экономического положения выходцев из разных стран мира, проживающих в этой стране.

Можно выделить часть работ, в которых объектом исследования выступают несколько этнонациональных образований или дается общая картина места этнических групп в современной социальной структуре американского общества с акцентом на их дискриминацию [19]. Безусловно, литература по афроамериканскому национальному меньшинству самая обширная. И закономерность этого явления не только в том, что афроамериканцы составляют более 10% населения Соединенных Штатов, но и в том, что это меньшинство как одно из наиболее жестоко дискриминируемых и наиболее активное в движении социального протеста оказывает огромное влияние на развитие национальных процессов в стране.

Советская историография негритянской проблемы включает несколько монографий и более двух десятков статей по самым различным вопросам: от роли негритянского населения в ранние периоды истории США до анализа идеологии и практики негритянского движения. Среди них можно выделить две статьи, которые, на наш взгляд, заложили фундамент теоретическим исследованиям национальных аспектов негритянской проблемы в США. Речь идет о статьях А. В. Ефимова и Э. Л. Нитобурга [20]. Утверждение Э. Л. Нитобурга дает ключ к исследованию этнических процессов внутри черного населения Америки: «Естественно, что угнетение и дискриминация вызывали у негров, как этнического коллектива, ответную реакцию, проявляющуюся в разных формах и прежде всего в развитии их этнического

«Дискриминацией наоборот» расистские элементы назвали те меры правительства, которые якобы призваны внести реальное улучшение в положение национальных меньшинств в США.

Автор данной работы в одной из своих статей предпринял попытку критического анализа теоретических построений в отношении национальных групп США, в частности эволюции концепций их ассимиляции. См.: *Євтух В. Б. Буржуазні теорії асиміляції в історичному розвитку США. – Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, 1977, вип. 3.*

самосознания. В частности, в развитии этнического самосознания негритянского народа США наряду со стремлением к полной интеграции в американское общество время от времени достаточно отчетливо проявлялась и другая тенденция – к выделению в особую этническую общность.

Как правило, усиление той или иной тенденции было связано с подъемом и спадом демократических движений в Соединенных Штатах и во всем мире» [21].

Другие работы, появившиеся позже названных статей, посвящены исследованию различных аспектов этой ложной проблемы, которые в статьях А. В. Ефимова и Э. Л. Нитобурга были подняты в плане постановки вопроса. В частности, такие работы, как «Черные гетто Америки» и «Негры США» Э. Л. Нитобурга, «Черные пасынки Америки» Р. Ф. Иванова, «Черное население США сегодня» И. А. Геевского [22], дают обобщенное представление о социально-экономическом положении негритянского населения США и о комплексе тех проблем, с которым оно сталкивается в повседневной жизни. В них находим большое количество фактического материала о дискриминации афроамериканцев, их бесправии, социальном и национальном угнетении. В историко-этнографическом очерке «Негры США» Э. Л. Нитобург наряду с указанными аспектами рассматривает этнические стороны развития негритянского населения Соединенных Штатов: культурную ассимиляцию, формирование расово-этнического самосознания, процессы адаптации этнокультурных ценностей негров к существующим условиям американского общества.

В 70-х годах известные советские исследователи обращаются к изучению вопросов, связанных с идеологией негритянского движения в США [23], которое в 60-е годы превращается в одно из самых массовых движений социального протеста. Его сложность, определившаяся изменившимися социальными условиями – безработицей, инфляцией, вздорожанием жизни, – накладывает отпечаток на отношение к движению черных американцев со стороны трудящихся слоев белого населения. К тому же, в определенных случаях националистические тенденции в движении афроамериканцев вели к его сепарированию. Все это, отмечают И. А. Геевский и С. А. Червонная, «вызывает порой негативное, а иногда и враждебное отношение к требованию улучшения социально-экономического положения черных» [24]. Кроме того, авторы обращают внимание и на характернейшую черту движения негритянского населения США последних лет: «Логика повседневной жизни черных американцев подводят их к пониманию того, что нельзя ограничивать борьбу

местными рамками и вести ее изолированно от других демократических движений» [25]. Преодоление сепаратистских настроений – одно из важнейших задач движения черных, и в этой связи актуально звучит вопрос об исследовании консолидации и взаимосвязей движения черных и движения другие национальных меньшинств.

В названных выше работах частично прослеживается процесс влияния движения афроамериканцев на движения других групп, что представляет особый интерес выяснении таких вопросов, как взаимоотношение негритянского населения с другими категориями цветного населения, а также с белыми американцами. К сожалению, приходится констатировать, что данный аспект еще не нашел должного отражения в исследованиях советских авторов. А ведь чрезвычайно важно установить параметры такого взаимодействия, это позволило бы определить условия совместных выступлений представителей негритянского меньшинства и других национальных и этнических меньшинств Соединенных Штатов на конкретных этапах исторического развития страны.

Немалые возможности в этом плане открывают исследования внутренней миграции населения США в последние годы, вызывающие новые тенденции в расселении и ведущие к новым межгрупповым контактам. Что касается непосредственно негритянского населения, то в советской историографии прослежены особенности расселения черных американцев за последние 30 лет [26], определившиеся изменениями в перераспределении размещения промышленного производства и миграционными процессами черных с Юга на Север и Запад страны. Т. В. Бочкарева, к примеру, с новыми тенденциями расселения и занятости негритянского населения связывает рост его политической активности, усиление борьбы за демократические права, против расовой дискриминации [27]. Такое утверждение вполне закономерно: ведь поселение черных в городах увеличивало количество промышленного пролетариата, а контакты с пролетариатом другого национального происхождения оказывали революционизирующее влияние на трудящиеся слои афроамериканцев.

В 60-е годы советские исследователи, преимущественно этнографы, обращаются к интенсивному изучению проблем коренного населения США – индейцев и эскимосов. По численности оно составляет менее 0,5% всего населения страны – 800 тыс. – 1 млн. человек.

Однако, несмотря на малочисленность, исследование процессов в среде коренных жителей Америки и их взаимоотношений с другими американцами имеет большое значение для понимания сущности национального развития

капиталистического общества. Именно на примере геноцида индейцев раскрываются самые неприглядные стороны национальной политики правящих кругов США. В работах советских авторов эти аспекты – внутренние процессы и государственная политика в отношении индейского национального меньшинства – находят полное отражение. Так, в исследованиях Ю. П. Аверкиевой прослеживается этническое развитие индейского общества от родового строя к классовому, а также современное социально-экономическое положение первых жителей Америки [28]. Большое внимание уделено своеобразным чертам коренного населения и попыткам сохранить их в первую очередь в быту, культуре и семейно-родовых отношениях. Своеобразие индейской культуры, в которой, как правильно отмечают авторы, наиболее очевидно проявляются этнические черты коренного населения, нашло отражение в комплексном исследовании «Культура индейцев» [29]. Кроме этого, оригинальная статья И. А. Золоторевской «Индейское влияние в культуре народов США» [30] дала возможность взглянуть на ту сторону контактов индейцев с американцами, которая в нашей литературе менее изучена. Материал, приведенный автором, вопреки утверждениям буржуазных исследователей свидетельствует о наличии такого влияния. Но, как можно заметить, оно значительно ограничивается дискриминационной политикой правительства США в отношении коренных жителей Америки.

Советские исследователи в своих работах ищут ответ на вопрос, существует ли единая индейская общность? И он вполне правомерен. Известно, что на территории Соединенных Штатов насчитывается 300 племен или их остатков и 100 живых языков [31]. Но в последнее время под влиянием многих факторов социального и национального развития США заметно активизировались процессы консолидации индейских племен. Немаловажную роль в этом сыграли движение социального протеста индейцев, а также их участие в массовых выступлениях. И. А. Золоторевская, отмечая рост «общеиндейского самосознания, понимания своей общности как этнического целого», говорит о его неустойчивости, своеобразном характере, «так как главным связующим моментом послужила в этом случае общность судьбы разрозненных индейских племен» [32]. Очевидно, более точна в определениях Ю. П. Аверкиева, которая обозначает индейское население США как «паниндейскую этническую общность», формирующуюся именно под знаком общности судеб различных племен: «Проводившаяся правительством США на протяжении более 100 лет ассимиляторская политика ускорила процесс формирования паниндейской этнической общности. Поселение в одной

резервации разноплеменных групп, запреты и преследование племенных обычаев и обрядов, обучение в школах, где детям разрешалось говорить лишь по-английски, – все это способствовало распаду племенных общностей и формированию резервационных общин, осознавших себя как индейские, несмотря на то что за ними сохранились племенные названия» [33].

В данном случае, в условиях жесточайшей дискриминации, насильственной ассимиляции общность судеб вступает прочным связующим социальным фактором формирования паниндейской этнической общности. Собственно говоря, этнические черты здесь играют не главенствующую роль. При этом следует учитывать и то обстоятельство, что, находясь в постоянных контактах с другими категориями населения, индейцы, хотя и медленно, но все же теряют самобытные черты в культуре и в быту и все в большей степени приобретают характер и черты ядра американской нации. Однако известно и то, что «приобщение» индейцев к «современной американской жизни» зачастую означает истребление индейских племен и уничтожение их культуры. Единственным путем самосохранения в таких условиях является консолидация разрозненных племен и активная борьба против угнетения. Лидеры индейского движения, выдвинув идею паниндианизма – идею создания новой этнической общности, включающую всех американских индейцев, ставят целью стимулировать консолидационные процессы, основой чего как раз и служит общность судеб коренного населения США. На этом основании будут складываться и развиваться общие этнические черты в быту и культуре. А таковых, как видно из исследований советских этнографов, уже сейчас немало, и в первую очередь это те, которые сформировались под влиянием социальных факторов развития индейских племен в условиях американской действительности.

Подобные процессы характерны и для эскимосов США, по крайней мере, в том случае, когда речь идет о формировании эскимосского национального меньшинства. Правда, в советской литературе [34] пока нет исчерпывающего ответа на вопрос, каким образом протекают этнические процессы в среде эскимосов в последние годы. В частности, требует раскрытия интересная мысль, высказанная Л. А. Файнбергом о том, что определенные факторы (экономические, появление организаций коренного населения) «вызовут рост национального самосознания и замедлят или даже временно приостановят процесс ассимиляции» [35]. Прав, очевидно, автор в том, что в определенных условиях, а это подтверждает национальное развитие США в 60-70-е годы, ассимиляционные процессы замедляются при усилении тенденции к

етническому обособлению под влиянием различного рода факторов. Но правомерно ли говорить о «приостановке» этих процессов? В этом случае мы опять обращаемся к уже упоминавшемуся утверждению Ш. А. Богиной об ассимиляции как ведущей тенденции в этнических процессах в условиях Соединенных Штатов. То обстоятельство, что ассимиляция происходит яри наличии контактов между двумя или большим количеством групп населения, которые невозможно исключить из реальностей повседневной жизни эскимосского этнического меньшинства, не дает оснований говорить о «приостановке» ассимиляции последнего.

Немало актуальных вопросов возникает при анализе советской историографии, посвященной и другим национальным меньшинствам и этническим группам. Взять хотя бы испаноязычное население современных Соединенных Штатов Америки – мексиканцев, пуэрториканцев, филиппинцев, выходцев из стран Латинской Америки и Карибского бассейна, составляющих свыше 5% численности населения страны. Практически все авторы работ об испаноязычных американцах сосредоточивают внимание на исследовании социально-экономического положения этой категории населения и в связи с этим на борьбе испаноязычного населения США за улучшение условий труда, быта [36]. Действительно, в названных работах содержится обширный фактический материал, подтверждающий дискриминацию выходцев из испаноязычных стран, отражающий демографические процессы и социальную структуру, детально анализируются основные направления их борьбы. Как видим, социальные аспекты развития указанной группы населения Соединенных Штатов на данном этапе довольно полно и основательно изучены советскими исследователями, чего нельзя сказать об этнических аспектах, которые до сих пор практически не поднимались в советской историографии.

Быстрое увеличение в США количества выходцев из Мексики, Пуэрто-Рико, других испаноязычных стран порождает не только социальные проблемы, но и проблемы национального плана. Скажем, новые иммигранты, в том числе и нелегальные, прибывающие в страну, привозят с собой традиции и обычаи родины, усиливая тем самым элементы быта и культуры стран происхождения в американском обществе и тенденцию к этническому обособлению; с их прибытием связано и возникновение новых, порой сложных отношений как в самой испаноязычной среде, так и между ними и другими национальными группами. Испаноязычное население США представляет интересный объект для исследований таких факторов в ассимиляционных процессах, как постоянный приток иммигрантов, связи со страной происхождения, влияние экспортной

американской культуры на формирование стереотипов американского образа жизни и на адаптацию иммигрантов в новых условиях и т. д.

В связи с активным участием лиц испаноязычного происхождения, в частности выходцев из Мексики, в социальной жизни и их огромным влиянием на межнациональные отношения встает вопрос о названии этой категории населения США. В советской литературе имеется несколько терминов: «американцы мексиканского происхождения», «мексиканоамериканцы», «чиканос». В. А. Скрозникова в своей работе «Чиканос – американцы мексиканского происхождения» дает этимологию слова «чиканос» и ставит знак равенства с термином «мексиканоамериканцы». На наш взгляд, права С. А. Червонная, уточняющая употребление этих терминов: в частности, под «чиканос» подразумеваются те представители мексиканской этнической общности, которые принимают непосредственное участие в движении протеста. Таким образом, термин «чиканос» объединяет часть лиц мексиканского происхождения, а термин «мексикано-американцы» применим ко всем выходцам из Мексики. Такое уточненное употребление рассматриваемых терминов совпадает с точкой зрения американских коммунистов (см. раздел II данной работы) .

В заключение анализа советской историографии национальных отношений в США хотелось бы остановиться еще на двух, на наш взгляд, очень важных и перспективных направлениях: публикации справочного материала по отдельным национальным меньшинствам и этническим группам и критическом анализе теорий и концепций буржуазных исследователей национального развития США.

Как первое, так и второе направление пока не представлено большим количеством работ. Однако можно говорить, что начало положено. На страницах журнала «США: экономика, политика, идеология» уже опубликовано несколько справок [37]. Ценность подобного рода публикаций в том, что они дают читателю концентрированное отражение тех проблем, с которыми сталкиваются выходцы из разных стран мира в повседневной жизни, и обрисовывают в общих чертах место различных национальных меньшинств в современном американском обществе.

Как свидетельствует опыт первых публикаций, их авторы успешно справились с поставленными задачами.

Во втором направлении есть работы чисто историографического плана, содержащие детальный разбор исследований американских авторов, и работы, посвященные критике концепций буржуазной этнографии и социологии, в том числе тех ее аспектов, которые имеют непосредственное отношение к вопросам

етнического развития наций и народов. В статьях Ю. П. Аверкиевой, Ш. А. Богиной, А. Н. Шлепакова рассматриваются основные положения американской историографии индейцев, иммиграции и национальных отношений [38]. В них дана характеристика основополагающих исследований в американской литературе, под влиянием которых формировались те или иные концепции, подходы и школы в освещении различных аспектов национального вопроса.

В ряде работ советских исследователей [39] подвергаются критике буржуазные концепции межнациональных и межэтнических отношений в капиталистическом мире, в том числе и в Соединенных Штатах, в первую очередь те, в основу анализа которых положены биологические, психологические и исключительно этнические факторы. В названных работах однозначно ставится вопрос о необходимости учета всех факторов, их взаимосвязи в формировании межнациональных и межэтнических отношений в капиталистическом обществе.

Критика методологии буржуазных исследований по этнической проблематике находится в центре внимания статей И. П. Труфанова, И. А. Бадаляна и одного из разделов монографии И. И. Антоновича «Социология США: проблемы и поиски решений» [40]. Авторы раскрывают содержание и социальную сущность ряда терминов, которыми буржуазные исследователи пользуются в изучении различных явлений национального развития. Кстати сказать, буржуазная терминология этнонациональных отношений чрезвычайно пестра, она изобилует множеством параллелизмов, для нее характерно появление новых, порой неоправданных терминов. В данном контексте попытка советских авторов дать точную характеристику используемых американскими исследователями терминов приобретает огромное значение. Мы видим, что зачастую обилие терминов или их специфическая трактовка, например «этничность», «этническая общность», «расовый конфликт» и т. д. (см. раздел «Национальные отношения в США в освещении американской буржуазной историографии»), преследуют цель завуалировать, скрыть социальную природу национальной проблемы в капиталистическом обществе.

В связи с активизацией исследований места и роли выходцев из разных стран и коренного населения в историческом развитии Соединенных Штатов в историографии США наблюдается тенденция углубления в этнические факторы, в частности в область культуры, быта и психологии различных этнических общностей. Конечно, эти аспекты имеют большой вес в оценке процесса развития той или иной общности и они во всем своем разнообразии должны

учитываться каждым исследователем. Нетрудно заметить, что буржуазные авторы именно им отдают предпочтение, игнорируя социальные аспекты. В итоге это ведет к смещению акцентов при изучении этнического развития. Советские этнографы (Ю. П. Аверкиева, С. А. Токарев, Я. В. Чеснов и др.) подвергали критике такого рода взгляды и концепции, широко распространенные в американской этнографической литературе [41]. Критический анализ теоретических установок буржуазных исследований является мощным подспорьем в изучении национальных процессов в США, оказывает практическую помощь в определении их сущности и направленности, поскольку изучение конкретных явлений в национальной жизни страны базируется в основном на материале, содержащемся в научных и статистических публикациях Соединенных Штатов.

Учитывая происшедшие и происходящие значительные изменения в социальной структуре, экономическом положении и демографии иммигрантского населения Соединенных Штатов, особенно в условиях научно-технического прогресса, представляется важным продолжать исследования как общетеоретических проблем, так и вопросов, связанных с той или иной этнонациональной группой США. Анализ имеющейся в нашем распоряжении литературы показывает, что советские историки, экономисты, этнографы, социологи, языковеды в своих исследованиях охватили довольно широкий круг вопросов межнациональных отношений в такой многоэтнической стране, как Соединенные Штаты Америки. Характерной чертой советской историографии является сочетание исследований этнического и социального аспектов национального вопроса, что и предопределяет объективность оценки его состояния в США. Такой подход к анализу фактов и явлений позволяет изучать их в комплексе и взаимосвязях. В данном направлении видится и дальнейшее развитие исследований межнациональных отношений в Соединенных Штатах с углубленной разработкой тех моментов, которые не нашли еще своего полного отражения в проанализированной нами литературе.

Литература

1. Народы Америки / Под ред. А. В. Ефимова и С. А. Токарева. М., 1959, т. 1.
2. *Ефимов А. В.* США. Пути развития капитализма. М., 1969; *Ефимов А. В.* Ленин о развитии капитализма и некоторых национальных проблемах в США. – Советская этнография, 1970, № 5.
3. Национальные процессы в США. М., 1973.

4. Национальные процессы в США, с. 3.
5. Национальные процессы в США, с. 60.
6. Национальные процессы в США, с. 63.
7. Национальные процессы в США, с. 395.
8. Национальные процессы в США. М., 1973.
9. *Дмитрук К.* Безбатченки. К., 1980; *Вовк О. Л.* Емігрантські клерикали – провідники соціального регресу. – В кн.: Буржуазний націоналізм – знаряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки. К., 1979; *Симоненко Р. Г.* Спільниця й опора націоналізму. – Людина і світ, 1974, № 8, 9.
10. *Багримов Л. А.* Иммигранты в США. М, 1957.
11. *Богина Ш. А.* Ассимиляция иммигрантов в США (50-60-е годы XX ст.). М., 1964; *Богина Ш. А.* Иммиграция в США накануне и в период гражданской войны (1850-1865 гг.). М., 1965; *Богина Ш. А.* Иммигрантское население США. 1865-1900 гг. Л., 1976; *Богина Ш. А.* Немецкие иммигранты и гражданская война в США. – В кн.: От Аляски до Огненной земли. М., 1967; *Богина Ш. А.* Некоторые вопросы иммиграции в США. – Советская этнография, 1963, № 1; *Богина Ш. А.* Некоторые вопросы развития американской нации. – Там же, 1968, № 4; *Богина Ш. А.* Как складывалась американская нация. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 7; *Богина Ш. А.* Ирландские иммигранты и гражданская война в США. – В кн.: Проблемы истории и этнографии Америки М., 1979.
12. *Шлепаков А. М.* Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). К., 1960; *Шлепаков А. Н.* Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. М., 1966; *Шлепаков А. Н.* США: социальная структура общества и его национальный состав. Киев, 1976.
13. *Бовина Ш. А.* Иммигрантское население США, с. 224. 10
14. *Богина Ш. А.* Иммигрантское население США, с. 234.
15. *Шлепаков А. Н.* Расово-национальные основы иммиграционной политики США в 20-60-х годах XX в. – В кн.: Национальные процессы в США; *Филиппов С. В.* США: иммиграция и гражданство. М., 1973; *Филиппов С. В.* Очерк американского законодательства в области иммиграции и гражданства. – США: экономика, политика, идеология, 1970, № 9; *Полищук Э. А.* Об изменениях в иммиграционном законодательстве США. – В кн.: Исследования по новой и новейшей истории. Л., 1972;

- Євтух В. Б.* Рестрикціонізм в імміграційній політиці урядів США і Канади. – Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, 1979, вип. 5.
16. *Геевский И. А.* США: негритянская проблема. Политика Вашингтона в негритянском вопросе (1945-1972 гг.). М., 1973.
17. *Черепанов И. Ф.* Расово-национальная проблема в политике правящих кругов США. – В кн.: Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала. Киев, 1979, с. 9-55.
18. *Геевский И. А.* Черный капитализм. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 10.
19. *Чиркин В. Е.* Дискриминация национальных меньшинств в США. М., 1958; *Шлепаков А. М.* Расова і національна дискримінація в США. К., 1960; Страна национального бесправия. М., 1966; *Лузин К. С.* США: научно-техническая революция и положение расовых меньшинств. Киев, 1976; *Жлутенко Ю. О.* Становище мов іммігрантських національних груп у Сполучених Штатах Америки. – Мовознавство, 1971, № 4; *Топольницький Л., Євтух В.* Етнічні групи в США та їх опікуни. – Всесвіт, 1974, № 4; *Євтух М. Б., Євтух В. Б.* Дискримінація національних меншостей США в галузі шкільної освіти. – Радянська школа, 1976, № 5; *Овсяк О.* Пасинки капіталістичного світу. – Всесвіт, 1980, № 11.
20. *Ефимов А. В.* В. И. Ленин о развитии капитализма и некоторых национальных проблемах в США. – Советская этнография, 1970, № 5; *Нитобург Э. Л.* Ленин о негритянском вопросе в США. – Советская этнография, 1970, № 2.
21. *Нитобург Э. Л.* Ленин о негритянском вопросе в США, с. 39.
22. *Нитобург Э. Л.* Черные гетто Америки. М., 1971; *Нитобург Э. Л.* Субурбанизация и негритянское гетто в США. – Советская этнография, 1968, № 5; *Иванов Р. Ф.* Черные пасынки Америки. М., 1978; *Геевский И. А.* Черное население США сегодня. – США: экономика, политика, идеология, 1976, № 12; *Нитобург Э. Л.* Негры США. М., 1979.
23. *Митрохин Л. Н.* Негритянское движение в США: идеология и практика. М., 1974; *Нитобург Э. Л.* Борьба черных американцев против расизма, за равноправие. М., 1976; *Геевский И. А.* Борьба черных: некоторые теоретические проблемы. – США: экономика, политика, идеология, 1974, № 4; *Иванов Р.* Прошлое и настоящее американского расизма. – Международная жизнь, 1975, № 6; *Ножнова Н. Ф.* Черные рабочие Америки: с кем и против кого? – Рабочий класс и современный мир, 1975, № 2; *Геевский И. А., Червонная С. А.* Движение черных

- американцев. – В кн.: Массовые движения социального протеста в США. М., 1978.
24. *Геевский И. А., Червонная С. А.* Движение черных американцев, с. 117.
25. *Геевский И. А., Червонная С. А.* Движение черных американцев, с. 139.
26. *Нитобург Э. Л.* Об изменениях в размещении и социальной структуре негритянского населения США. – В кн.: Труды VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук в Москве. 1964, 1971, т. 11; *Бочкарева Т. В.* Новые черты в расселении негритянского населения США после второй мировой войны. – Известия АН СССР. Сер. географ., 1976, № 1.
27. *Бочкарева Т. В.* Указ, работа, с. 84.
28. *Аверкиева Ю. П.* Индейское кочевое общество XVIII-XIX вв. М., 1970; *Аверкиева Ю. П.* Индейцы Северной Америки. От родового общества к классовому. М., 1974; *Аверкиева Ю. П.* Индейцы вчера и сегодня. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 1; *Аверкиева Ю. П.* Движение американских индейцев сегодня. – Там же, 1981, № 2.
29. Культура индейцев. М., 1963.
30. *Золоторевская И. А.* Индейское влияние в культуре народов США. – Советская этнография, 1962, № 6.
31. *Мойкин Н. П.* Индейцы США сегодня. – США: экономика, политика, идеология, 1977, № 5, с. 34.
32. *Золоторевская И. А.* Индейцы – коренное население США. – В кн.: Национальные процессы в США, с. 150.
33. Национальные процессы в США, с. 154.
34. *Файнберг Л. А.* Формирование эскимосского национального меньшинства США (1867-1970 гг.). – В кн.: Национальные процессы в США; *Лопуленко Н. А.* Коренное население Аляски: современное положение и борьба за равноправие. – Расы и народы, 1977, вып. 7; *Мойкин Н. П.* Самые северные американцы. – США: экономика, политика, идеология, 1978, № 9.
35. *Файнберг Л. А.* Указ, работа, с. 195.
36. *Дридзо А. Д.* Дискриминация пуэрториканцев в США. – В кн.: Народы против расизма. М., 1970; *Дридзо А. Д.* Пуэрториканцы в США. – В кн.: Национальные процессы в США; *Скрозникова В. А.* Дискриминация испаноязычного населения США в области образования. – В кн.: Народы против расизма; *Скрозникова В. А.* Дискриминация «чиканос» в США. – Расы и народы, 1972, вып. 2; *Скрозникова В. А.* Чиканос – американцы

- мексиканского происхождения. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 6; *Скрозникова В. А.* Филиппинцы в США. – Расы и народы, 1978; *Хорошаева И. Ф.* Мексиканцы США. – В кн.: Национальные процессы в США; *Червонная С. А.* Борьба рабочих-чиканос за организацию в профсоюзы. – Рабочий класс и современный мир, 1976, № 5; *Скрозникова В. А.* Подъем социально-политической активности чиканос. – В кн.: Массовые демократические движения в США. М., 1978.
37. *Аверкиева Ю. П.* Индейцы вчера и сегодня. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 1; *Голенпольский Т. Г., Сафина Г. П.* Японцы в Америке. – Там же, 1975, № 1; *Тер-Григорян М. Г.* Пресса этнических групп. – Там же, 1976, № 1; *Геевский И. А.* Черное население США сегодня. – Там же, 1976, № 12; *Бирюков В. И.* Китайское национальное меньшинство в США. – Там же, 1978, № 6.
38. *Аверкиева Ю. П.* К истории изучения индейцев США. – В кн.: Основные проблемы истории США в американской историографии. М., 1971; *Богина Ш. А.* Национальные отношения в США в освещении новой американской литературы. – Советская этнография, 1967, № 1; *Шлепаков А. Н.* Американская историография о роли иммиграции в истории США. – Новая и новейшая история, 1966, № 3.
39. *Баграмов Э. А.* Буржуазная социология об источниках межнациональных конфликтов. – В кн.: Социологические проблемы международных отношений. М., 1970; *Шлепаков А. Н.* Критика буржуазных концепций межнациональных отношений. – В кн.: Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала. Киев, 1979; *Громов Ю. А.* Антинегритянские расистские концепции в американской буржуазной социологии этнических отношений. – В кн.: Народы против расизма. М., 1970.
40. *Труфанов И. П.* О некоторых тенденциях в исследовании этносоциальных процессов в США. – Советская этнография, 1972, № 4; *Бадалян И. А.* Некоторые методологические аспекты этнической проблематики в работах современных социологов и этнографов Запада. – Советская этнография, 1976, № 1; *Антонович И. И.* Расовые взаимоотношения и конфликты как объект социального контроля. – В его кн.: Социология США: проблемы и поиски решения. Минск, 1976.
41. *Аверкиева Ю. П.* Современные тенденции в развитии этнографии США; *Бахта В. М.* Проблемы аккультурации в современной этнографической литературе США. – В кн.: Современная американская этнография. М.,

1963; *Чеснов Я. В.* Теория «культурных областей» в американской этнографии. – В кн.: Концепции зарубежной этнологии. М., 1976; *Токарев С. А.* Этнопсихологическое направление в американской этнографии. – В его кн.: История зарубежной этнографии. М., 1978.

ГЛАВА VI СОВЕТСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В КАНАДЕ

Советская историческая наука, исследуя внутренние проблемы Канады, значительное место уделяет вопросам национального развития этой страны. К освещению отдельных сюжетов национальной проблематики обращались и представители других областей знаний – географы, экономисты, языковеды. Интерес советских ученых к национально-этническим проблемам Канады определяется той ролью, которую они играют в истории страны. Ведь известно, что формирование современного состава населения Канады происходило и происходит в значительной степени в результате приплыва выходцев из разных стран мира. Естественно, что, изучая основные события канадской истории, невозможно обойти вопрос участия в них иммигрантов и их потомков, внесших огромный вклад в экономику и культуру страны, оказавших ощутимое влияние на национальное развитие Канады. Зачастую отношения переселенцев и коренного населения – индейцев и эскимосов, особенно в ранние периоды канадской истории, и еще более отношения между англо- и франкоканадцами в последующем в известной степени определяли накал политической борьбы в стране.

Знакомство с достижениями советской историографии в области изучения национальных процессов и межнациональных отношений в Канаде позволяет выделить несколько узловых проблем, которые стали объектом исследований в монографиях и статьях советских ученых:

- социально-экономическое положение аборигенного населения;
- причины и история возникновения франкоканадского вопроса и его влияние на национальные отношения в современных условиях;
- проблемы иммигрантоведения, охватывающие целый комплекс вопросов, связанных с механизмом иммиграции в Канаду, иммиграционной политикой и законодательством, вкладом иммигрантов в развитие страны, с социальным и экономическим положением иммигрантских групп в разные периоды истории Канады;
- современные этнонациональные процессы, в первую очередь обострение

национального вопроса в 60-70-е годы, межэтнические отношения, ассимиляция и др.

В целях более предметного анализа основных положений советской историографии по указанным проблемам представляется необходимым разделить ее на два периода: до середины 60-х годов и середина 60-х – 70-е годы. Основания для такого деления дают следующие обстоятельства: во-первых, до середины 60-х годов, за исключением известной книги А. Н. Шлепакова «Українська трудова еміграція в США і Канаді», национальному развитию Канады были посвящены лишь отдельные разделы в книгах об экономике и географии страны; во-вторых, с середины 60-х годов начинается более интенсивное изучение национальных процессов историками, что выразилось не только в значительно большем количестве публикаций, но и в качественно новом подходе к исследуемым проблемам. Если в работах первого периода содержится преимущественно информационный материал об индейцах, эскимосах, отношениях между английскими и французскими поселенцами, то в исследованиях 60-70-х годов эти вопросы прослеживаются в их развитии и дают возможность установить основные тенденции в национальных отношениях.

Обращаясь к характеристике литературы до середины 60-х годов, в первую очередь следует выделить упомянутый двухтомный труд Института этнографии АН СССР «Народы Америки» [1]. В первом томе этнографический очерк «Современное население Канады» содержит материал о жизни и быте, национальных особенностях англо- и франкоканадцев, канадцах украинского происхождения, краткие сведения о немецкой, русской и польской этнических группах. Собственно этот очерк дал толчок для последующего, более углубленного и детального исследования этнических и социальных процессов в среде иммигрантского населения Канады.

В других разделах книги довольно обстоятельно прослеживаются такие вопросы, как происхождение коренного населения Америки, в том числе и на территории нынешней Канады, его языки и письменность, характерные элементы культуры в доколониальный период. На наш взгляд, раздел «Современное положение индейцев и эскимосов Канады» дает полное представление о жизненном укладе и социально-экономическом статусе коренного населения в 50-е годы. Его автор Ю. П. Аверкиева обращает внимание на то, что «дискриминация, эксплуатация, тяжелые экономические условия вызывают в индейцах чувство протеста против социального неравенства» [2]. В последующих своих работах Ю. П. Аверкиева совместно с другими авторами развивает данный тезис, раскрывая на конкретных примерах

участие индейцев в борьбе за свои права.

Известный советский исследователь населения зарубежного Севера Г. А. Агранат в своих работах поднимает вопрос об этническом составе населения северных районов Канады, где кроме индейцев и эскимосов проживают также пришлые европейцы. Автор описывает не только уклад, быт, культуру, занятия тех и других, но и стремится уяснить вопрос о европейском влиянии на национальную культуру аборигенов [3]. Он приходит к выводу, что под воздействием колонизаторов изменялись жизненный уклад и культура индейцев и эскимосов, т. е. имела место ассимиляция. Г. А. Агранат не склонен давать однозначную оценку последствиям контактов коренного населения с европейцами: отмечая прогрессивные элементы, привнесенные европейской цивилизацией, он вместе с другими исследователями указывает на уродливые явления, появившиеся в культуре индейцев и эскимосов. В частности, капиталистическая цивилизация не способствовала преодолению их культурной отсталости, показателем которой может являться крайне низкий уровень грамотности: у индейцев – 25%, у эскимосов и того меньше – 10% [4]. Виной тому – дискриминационная политика правительства по отношению к индейскому и эскимосскому национальному меньшинствам, что со всей очевидностью было подтверждено и на Международной конференции «Против дискриминации туземного населения Америки» (Женева, 1977 г.).

В работах Г. А. Аграната рассматриваются отношения между коренным населением и пришлыми жителями в процессе производственной деятельности. Этот аспект чрезвычайно важен и необходим в определении путей формирования поведенческих стереотипов как одних, так и других, которые в определенной степени являются индикаторами сложившейся на данный момент этнической ситуации в стране. К сожалению, указанные моменты не получили дальнейшего освещения в силу характера задач, стоявших перед исследователем.

Экономическим мотивам взаимоотношений между коренным населением и европейцами в колониальный период, а также между французской и английской Канадой уделено значительное внимание в книге А. Г. Милейковского «Канада и англо-американские противоречия» [5]. Хотя национальная проблематика, судя по названию работы, и не является предметом исследования, однако сообщаемые автором сведения позволяют определить экономические истоки и причины возникновения противоречий между англо- и франкоканадцами. Стремление англоканадской буржуазии к экономическому господству сопровождалось дискриминацией франкоканадского меньшинства,

его насильственной ассимиляцией, что собственно и породило франконациональный вопрос, проявляющийся с особой остротой в Канаде сегодняшних дней.

Значительный вклад в исследование национальных отношений в стране кленового листа внесла работа А. Н. Шлепакова об украинской трудовой иммиграции в США и Канаде конца XIX – начала XX ст. [6]. Автор впервые в советской литературе обратился к иммигрантоведческому аспекту канадской истории, детально проанализировав причины эмиграции, социально-экономические условия их адаптации на новом континенте. Приводимые автором сведения о повседневной жизни выходцев из украинских земель позволяют ощутить те трудности, которые они вынуждены были преодолевать, интегрируясь в новое для себя общество. В книге также анализируется вклад трудовой эмиграции из Украины в экономику страны. Автор подчеркивает, что «прибыв в страну, эмигранты влились в канадское общество, стали его частью, и их положение определялось общими законами, действующими в капиталистическом мире» [7]. Данный вывод методологически важен в изучении всех процессов, происходивших внутри украинской, равно как и других иммигрантских групп. Развивая эту мысль, А. Н. Шлепаков всесторонне освещает участие лиц украинского происхождения в общественно-политической жизни, рабочем и социалистическом движениях как интегральной части всего канадского народа, что позволяет сделать вывод об их огромном вкладе в экономику, в частности в освоение Западной Канады. Выходцы из Украины оказали определенное влияние и на национальное развитие страны, став камешком в канадской этнической мозаике.

Из краткого анализа названных выше работ можно выделить три основных аспекта, рассматриваемые в них: коренное население Канады и его контакты с европейскими переселенцами; экономические основы взаимоотношений между складывающимися англо- и франкоканадской нациями; вклад иммигрантов в развитие страны.

Эти вопросы, как и ряд других, нашли свое дальнейшее отражение в исследованиях советских ученых в 60-е и особенно в 70-е годы, что объясняется, на наш взгляд, двумя причинами: возрастанием роли национальных проблем во внутривнутриполитической жизни страны и обострением национального вопроса, проявившегося в углублении противоречий между англо- и франкоканадской нациями и правящей верхушкой англоканадцев и другими этническими группами; расширением и улучшением взаимоотношений между СССР и Канадой, стимулирующих взаимный интерес друг к другу, в том числе и в

области истории.

Среди аспектов национальной проблематики, названных в начале данного раздела, советскими исследователями наиболее обстоятельно, на наш взгляд, освещен франкоканадский вопрос как в историческом плане, так и его современном состоянии [8].

Вскрывая причины возникновения франкоканадской проблемы, авторы единодушны в мнении, что вопрос о взаимоотношениях англо- и франкоканадской наций является центральным в комплексе национальных проблем в стране. Данное утверждение прослеживается на множестве конкретных примеров. О. С. Сороко-Цюпа, к примеру, рассматривает франконациональный вопрос на нескольких этапах его развития: от английского завоевания Новой Франции до образования Канадской конфедерации (1867 г.), от создания конфедерации до первой мировой войны, между двумя мировыми войнами и в период после второй мировой войны. На каждом из этапов, подчеркивает автор, были свои особенности франконациональной проблемы, связанные с внутренним развитием страны и политикой правящей верхушки англоканадской нации в отношении Квебека и его франкоканадского населения. Однако, как это явствует из изложенного материала, независимо от особенностей на каждом этапе наблюдается преемственность в сохранении причин, создающих напряженность в отношениях между двумя канадскими нациями.

Своеобразный подход к освещению истории возникновения франкоканадского национального вопроса у В. А. Тишкова, который, обращаясь к критическому анализу буржуазной историографии, выделяет две точки зрения: концепцию английского завоевания, представленную историками французского происхождения, и проанглийскую, изложенную англоканадской историографией. Отмечая чрезмерный «национализм» франко-канадских авторов и апологетику концепций англо-канадцев, В. А. Тишков на основе аргументированного освещения событий канадской истории приходит к методологически верному выводу: «...английское завоевание Канады привело к установлению нового жесткого колониального режима, опиравшегося на складывающийся союз английской колониальной администрации, привилегированного меньшинства населения английского происхождения и старого господствующего класса в лице феодальных сеньоров и католического духовенства. В колониальном Квебеке усилиями метрополии и английского меньшинства наряду со старыми узами подчинения и зависимости начинает устанавливаться система социального неравноправия и национального гнета по

отношению к населению французского происхождения, представлявшего в своей массе эксплуатируемых крестьян, низшие и средние слои городского населения. Это привело к возникновению в Канаде франкоканадского национального вопроса» [9]. Данный вывод обосновывается автором и в другой работе, посвященной проблемам канадской истории до образования конфедерации [10].

Анализируя реальные факты и события, В. А. Тишков в монографии «Освободительное движение в колониальной Канаде» подчеркивает, что «колонизаторская политика метрополии и английского меньшинства вызвала ответное стремление франкоканадцев защитить свои национальные права, не позволить «низвести себя до положения рабов» [11].

Авторы упомянутых работ по франкоканадскому вопросу не ограничиваются лишь выяснением причин, его породивших, или отражением его нынешнего состояния, но и (например, О. С. Сороко-Цюпа, Л. Н. Фурсова, А. А. Шлихтер) прослеживают тенденции в национальном движении франкоканадцев против засилья англо-канадцев в провинции Квебек, а также пути выхода из создавшегося кризиса Канадской конфедерации. «Важная особенность франкоканадского движения, – отмечает Л. Н. Фурсова, – заключается в том, что и национальное движение, и социальные конфликты развиваются на почве незавершенных буржуазно-демократических преобразований в Квебеке...» [12].

Это в значительной степени предопределяет тот факт, что одной из наиболее активных сил движения являлась интеллигенция – выходцы из мелкобуржуазной среды, которая и захватила руководство франкоканадским национальным движением, привнеся в него буржуазный национализм, впоследствии ставший в нем преобладающим [13]. Затем, с укреплением позиций сепаратистской Квебекской партии в политической жизни провинции националистические тенденции еще более усиливаются [14], а с ее победой во главе с ее лидером Р. Левеком на провинциальных выборах в ноябре 1976 г. националистически-сепаратистские устремления возводятся в ранг официальной политики правительства Квебека [15].

Советские исследователи обращают внимание на то, что в последние годы создаются благоприятные условия для совместных действий прогрессивных сил в франко-канадском национальном движении, прежде всего рабочего класса [16]. Однако данному аспекту в советской историографии уделено еще недостаточно внимания, хотя многие авторы его так или иначе касаются. Проблема Квебека, в частности и ее часть – франконациональный вопрос,

очевидно, и в будущем будет предметом пристального внимания советских канадологов, поскольку «от ее решения зависит теперь не только государственная целостность Канады, но и общее положение в Северной Америке» [17].

Историография социально-экономического положения коренного населения Канады в 70-е годы пополнилась несколькими интересными разработками, среди которых можно выделить раздел «Аборигенное население Канады» в коллективном труде «Национальные проблемы Канады» и главы книги В. А. Тишкова «Страна кленового листа».

Первая упомянутая работа, построенная в форме очерка этнической и социальной истории индейцев и эскимосов, знакомит читателя практически со всеми аспектами жизни коренных жителей, начиная от доколониального периода и кончая 60-ми годами XX ст. Авторы анализируют изменения во всех областях жизни индейцев, происходившие на разных этапах под влиянием условий развития страны. В работе подчеркивается, что «вовлечение индейцев в капиталистическую экономику вызвало глубокие, полные противоречий процессы внутри индейского общества, в частности, хотя и медленный, но все более отчетливо проявляющийся процесс классового расслоения» [18]. Эта мысль имеет большое значение в выявлении тенденций в современном индейском движении сопротивления, которое особенно активно развивается в последние десять – пятнадцать лет.

Перспективы индейского движения авторы связывают с этническими процессами (в первую очередь консолидационного характера) среди аборигенного населения, основной тенденцией которых является формирование «...своеобразной индейской общности, символом которой и средством ее утверждения как народности, отличной от остальных канадцев, является складывающаяся гибридная панидейская культура» [19]. Формирование новой общины, считают авторы, станет переходным этапом к ассимиляции индейцев канадским обществом [20]. Поэтому прогрессивные лидеры индейского движения, осознавая историческую закономерность ассимиляции, стремятся направить движение сопротивления против ее насильственного характера, за установление экономического и политического равноправия аборигенов. Именно эти тенденции, отмечается в работе, находят поддержку всех демократических сил страны, и в первую очередь Компартии Канады [21].

Книга В. А. Тишкова возвращает читателя в те времена, когда индейцы и эскимосы были хозяевами своей земли, знакомит с жизнью индейских племен в начальный период колонизации, с сопротивлением индейцев колонизаторам,

всесторонне раскрывает взаимоотношения коренных жителей с англичанами и французами до образования на территории Канады конфедерации. Сведения из столь ранних периодов позволяют глубже проникнуть в сущность национальных проблем Канады сегодняшних дней, особенно когда речь идет о социальном и экономическом статусе «первых канадцев».

Заметными разработками иммигрантоведческих аспектов национальных проблем Канады являются монография и отдельные публикации советского этнографа Л. Н. Фурсовой [22]. В них практически подняты все вопросы, связанные с иммиграцией периода после второй мировой войны, но главный спектр исследований включает взаимосвязь между иммиграцией и национальным развитием страны, рассматриваемую в контексте с важными социально-экономическими проблемами канадского общества. В частности, изменения в социальном и профессиональном составе послевоенных иммигрантов Л. Н. Фурсова увязывает с изменившимися потребностями в рабочей силе Канады 50-60-х годов, что в конечном итоге отразилось на иммиграционной политике и законодательстве правительства. Важно подчеркнуть, что автор, анализируя особенности переселенческого движения в послевоенное двадцатипятилетие, обращается к генезису иммиграции вообще, что позволяет более четко проследить эти особенности. Последовательное освещение сложных вопросов канадской иммиграции помогает читателю проникнуть в сущность самой проблемы, понять статус этнических групп в обществе, определить их вклад в развитие страны.

Интересен, на наш взгляд, материал о взаимозависимости между масштабами иммиграции и ростом общей численности населения Канады. Диаграммы и таблицы о профессиональной занятости выходцев из других стран убедительно подтверждают вывод советской историографии, содержащийся также в монографии Л. Н. Фурсовой, о том, что британцы занимают более высокое по сравнению с другими иммигрантами, например итальянцами, социально-экономическое положение [23]. Эти и другие данные, тщательно анализируемые автором, показывают, что в Канаде в условиях национально-расовой дискриминации этническое происхождение населения влияет на его социальный статус [24].

Раздел монографии «Иммиграция и этнические процессы» по своему содержанию и научному анализу явлений национального развития Канады – один из основных. Именно в нем сконцентрирован материал, который помогает решить главную задачу исследования – выяснение связи между иммиграцией и современными этнонациональными процессами. Автор, с одной стороны,

детально показываает внутреннюю жизнь так называемых переходных этнических групп – итальянской, украинской, греческой и др., а с другой, на обширном фактическом материале прослеживает процессы ассимиляции представителей разных этнических групп в новейшее время. В основе анализа находятся социальные факторы. В то же время Л. Н. Фурсова тщательно учитывает воздействие и таких явлений, как языковая ситуация в этнических группах, смешанные браки, деятельность разного рода этнических организаций и т. д. На наш взгляд, изложенные данные дают возможность для более четкого, чем это содержится в книге, уяснения соотношения между господствующей тенденцией в этнических процессах – ассимиляцией и параллельно существующей, а в условиях обострения национального вопроса усиливающейся тенденцией обособления переходных этнических групп.

В советской литературе до сих пор не было специальных исследований, посвященных аккультурации иммигрантов и их потомков в канадском обществе. Между тем вопросы культурной ассимиляции приобретают все больший вес в национальной проблематике, так как здесь переплетается целый комплекс проблем – сохранение в быту и культуре национальных черт страны происхождения, их взаимодействие с культурой страны поселения, место и роль культурных связей иммигрантов и тех, кто родился в Канаде, со страной эмиграции и т. д. Некоторый материал такого плана содержится в уже упоминавшихся работах Л. И. Фурсовой, а также в очерке А. Н. Шлепакова «Славянские группы Канады» [25]. А. Н. Шлепаков наряду с исследованием роли славян в экономике страны (для этого автор привлекает данные об их занятости, социальном составе и другие показатели), участия их в рабочем и общедемократическом движении Канады останавливается на характеристике черт культуры и быта иммигрантов из славянских стран и их потомков. Отмечая интенсивность аккультурации, в частности восприятие многих элементов культуры более крупных групп, в первую очередь англосаксонской [26], автор раскрывает процесс борьбы славян за сохранение культурных традиций, добавим прогрессивных, стран эмиграции. И это подтверждают приведенные в работе примеры. Важно то, что стремление национальных групп поддерживать демократические традиции культур «страны отцов» связывается с борьбой за общедемократические цели [27]. И в этой борьбе неопределимую роль играют прогрессивные этнические организации, которые не только сохраняют привезенные иммигрантами элементы культуры своей страны, но и способствуют популяризации в Канаде достижений современной культуры, тем самым внося заметный вклад в упрочение позиций демократического искусства

в буржуазном обществе. В данной работе о славянских группах мы находим интересные детали, которые, конечно, пока в недостаточной степени, дают возможность ознакомиться с их бытом, а через него и с психологией выходцев из славянских стран и их потомков.

В плане выяснения места иммиграции в общественно-политической жизни Канады важное значение приобретает их отношение к профсоюзному движению и участие в классовой борьбе пролетариата. В ходе совместной борьбы трудящихся разных национальностей рождается новый тип ассимиляции, получивший в советской науке название пролетарский [28]. В некоторых работах по рабочему движению в Канаде этот аспект я тем или иным образом затрагивается. В частности, Б. Алтаев и К. Ломов, выясняя причины подъема рабочего движения в 50-е годы, показали дискриминационное положение пришлых рабочих, их сверхэксплуатацию монополистическим капиталом [29], что в результате побуждает иммигрантов принимать участие в борьбе канадских рабочих за свои права. В одном из последних исследований классовой борьбы канадского пролетариата речь идет (хотя и не в достаточной степени) также о рабочих-иммигрантах и представителях национально-расовых меньшинств [30]. В нем не содержится вывода о масштабах и эффективности участия названных категорий трудящихся в рабочем и профсоюзном движениях, однако, как и в первой работе, основание для некоторых выводов в этом плане может дать материал о социально экономическом положении иммигрантов, как и населения иностранного происхождения вообще. Вполне закономерно, что большая часть исследований советских авторов 70-х годов по национальной проблематике Канады посвящена современным этнонациональным процессам, которые, как отмечалось выше, в 60-70-е годы развиваются довольно бурно, порождая новые явления и тенденции. Прекрасной базой для классификации этих процессов, установления их главных направлений и интенсивности является этностатистическое исследование М. Я. Берзиной [31]. В работе дана методика проведения анализа статистических данных, относящихся к этническому составу населения Канады. Автор учитывает важнейшие факторы, оказывающие непосредственное влияние на формирование современного этнического состава населения, – двунациональный характер канадского государства, смешанные браки, языковая ассимиляция, характер расселения и т. д.

На основе глубокого анализа данных, почерпнутых из официальной статистики и исследований канадских ученых, направленности и интенсивности ассимиляционных процессов М. Я. Берзина приходит к утверждению (кстати, получившему широкое признание в советской историографии), что этнические

группы Канады – это переходные группы [32]. Определение таким образом сущности этнических групп, с одной стороны, с присущими чертами этноса страны происхождения, а с другой – этноса принявшей страны (добавим, превалирующими) является исходным пунктом для уточнения перспектив их существования в Канаде.

Выделяя выходцев из Азии в особую категорию пришлых канадцев, автор отмечает, что в их среде традиции страны происхождения сохраняются более четко и по степени ассимилированности, в частности языковой, они находятся на последних местах среди переходных этнических групп. Сведения о каждой группе (численность, расселение, родной язык, роль религии и др.) дают полную картину ее места в этническом конгломерате страны.

В публикации «Этнический состав населения Канады» [33], как и в названной выше работе, М. Я. Берзина обращается к характеристике процессов внутри двух канадских наций – англо- и франкоканадской, а также их взаимоотношений. Вполне обоснованы поиски автором причин противопоставления французской Канаде – британской в экономическом развитии не только этих частей страны, но и Франции и Англии в период колонизации канадских территорий [34]. Экономические и социальные факторы, как явствует из излагаемого материала, отразились самым непосредственным образом на этнонациональном развитии, наложив глубокий отпечаток на взаимоотношения наций на современном этапе. Эти обстоятельства в полной мере учитываются советскими авторами в работах, посвященных обострению национального вопроса в развитых капиталистических странах, в том числе в Канаде в 60-70-х годах [35].

Подчеркивая, что основные причины обострения национальных конфликтов в капиталистическом мире общие для всех развитых стран [36], авторы на конкретных примерах раскрывают их особенности в Канаде: своеобразие формирования этнонационального конгломерата, в котором существуют две нации и многочисленные этнические группы. Их взаимоотношения в условиях углубления социально-классовых противоречий в канадском обществе порождают целый комплекс сложных проблем, связанных в первую очередь со стремлением англоканадской правящей верхушки ассимилировать другие этнические образования. Здесь следует учитывать, что капитализм не способен осуществить ассимиляцию другим путем, кроме насильственного [37]. Последнее, естественно, вызывает сопротивление в среде национальных групп Канады, особенно усилившееся в результате обострения конфликтов между англо- и франкоканадской нациями и под влиянием

франконационального движения в 60-70-х годах. Именно поэтому советские исследователи в эти годы уделяют большее внимание процессам ассимиляции этнических групп и внутренним явлениям, характерным для той или иной группы.

В значительной степени эти процессы и явления в историографии последнего времени рассматриваются сквозь призму языковой ассимиляции [38]. Скажем, в работе Е. А. Реферовской речь идет не только о статусе французского языка в Канаде, но и содержится много сведений о франкоканадской нации – ее развитии, расселении лиц французского происхождения и т. д. Довольно интересны, на наш взгляд, и всесторонне обоснованы наблюдения и выводы о сущности французского языка в Канаде: «Язык франкоканадцев – это французский язык или, точнее, его вариант, отмеченный особенностями, вытекающими из условий его жизни и развития» [39]. При этом обращается особое внимание на то, что он создавался в условиях англоязычного окружения, под воздействием обстоятельств, характерных для Канады.

Учитывая эти факторы, известный советский лингвист Ю. А. Жлуктенко называет, например, украинский язык выходцев из Украины и их потомков украинским иммигрантским языком, что, по нашему убеждению, наиболее соответствует его статусу в языковой ситуации страны. Автор доказывает в названной выше работе, как и в других [40], правомочность такого названия на множестве примеров в интралингвистическом, межъязыковом и экстралингвистическом аспектах.

Подобный подход к определению языков, которыми наряду с английским пользуются выходцы из других стран в Канаде, дает дополнительные возможности выявить сущность самой этнической группы, что подтверждает ее переходный характер. Однако в работе Е. А. Реферовской делается несколько поспешный и категоричный вывод о том, что «еще несколько десятилетий – и французский язык, отдельность франкоканадской культуры и особое национальное самосознание франкоканадцев растворится в понятии единой канадской нации, говорящей на английском языке». В доказательство своего утверждения автор ссылается на то обстоятельство, что иммигранты, приезжающие в Канаду из разных стран, примыкают к англоканадскому населению [41].

Действительно, такое явление имеет место в Канаде. Но, как показано в работах В. А. Тишкова, в 70-е годы вследствие борьбы франкоканадцев за национальное равноправие в самой провинции, да и на федеральном уровне, был

принят ряд программ и мероприятий по двуязычию [42]. Хотя не все они выполняются, однако в некоторой мере способствуют усилению позиций французского языка в Квебеке и за его пределами. Что касается других языков, скажем, украинского, польского, итальянского и т. д., то их статус, конечно же, не настолько прочен, как французского. И при определенных обстоятельствах (увеличение численности третьего, четвертого и последующих поколений, в совершенстве владеющих английским или французским языками, отсутствие приплыва новых иммигрантов и т. д.) можно говорить об уменьшении их значения в повседневной жизни этнических групп, а в дальнейшем – исчезновении из активного употребления.

Очевидно, предсказывая перспективы развития того или иного явления в национальных процессах, следует учитывать совокупность и взаимодействие факторов как социального, так и этнонационального характера. Это, к примеру, мы наблюдаем в коллективной статье «Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки» [43]. В части, посвященной Канаде, дана обобщающая характеристика основным тенденциям в национальном развитии страны в 60-70-е годы по таким аспектам: состояние франкоканадского вопроса, положение и борьба коренного населения, современные этнические процессы. Что касается последнего, то авторы выделяют стремление к обособлению этнических групп. «Интенсивное пополнение некоторых этнических групп иммигрантами, говорящими на родном языке, сохраняющими привязанность к родине, к ее обычаям и культуре, усиливает тенденцию к обособленности некоторых численно увеличившихся этнических групп, создает новые трудности на пути их ассимиляции» [44]. Подчеркивается также рост национального самосознания этнических групп под влиянием движения франкоканадцев и т. д. Но авторы не склонны преувеличивать данные явления в национальном развитии Канады, ибо господствующей тенденцией в этнических процессах, как и прежде, остается ассимиляция. «...Индустриализация страны, быстрый технический прогресс и научно-техническая революция способствуют росту двуязычия, нивелировке быта и культуры, сближению канадцев разных национальностей в процессе производства, создавая тем самым условия для ассимиляции» [45].

В одной из последних работ, посвященных исследованию современных национальных процессов в мире «Государственная политика и обострение национального вопроса в странах капитала», в разделе о Канаде рассматриваются межэтнические отношения в стране в послевоенный период [46]. Рисуя общую картину состояния национального вопроса, авторы

значительное место отводят освещению правительственной политики, в частности, в отношении Квебека. В работе содержится вывод, что усилия правительственных кругов англоканадской нации направлялись на закрепление вековой несправедливости в отношении франкоязычного национального меньшинства, они прибегали к любым методам, вплоть до применения оружия, как это было в 1970г., когда в Квебек были введены федеральные войска.

В этой же работе практически впервые сделана попытка проанализировать доктрину «многокультурности», официально провозглашенную правительством в 1971г. Приводя основные положения «новой политики» Оттавы в отношении национальных меньшинств и этнических групп, авторы развенчивают их апологетичность. Реальная действительность Канады (в работе приводится множество конкретных фактов о положении выходцев из различных групп населения) показывает, что по истечении почти десятка лет осуществление политики «многокультурности» не принесло сколь-нибудь ощутимого улучшения дискриминируемым по этнонациональным признакам меньшинствам. Читатель еще разубеждается в том, что любые мероприятия, проводимые буржуазным государством, носят классовый характер и выражают интересы господствующего класса.

Анализ советской историографии по национальной проблематике Канады (работ, вышедших из печати к моменту написания данной книги) говорит о том, что авторы в своих исследованиях поднимают наиболее важные вопросы национальных отношений в стране в разные периоды ее истории. Как правило, сложные этнонациональные процессы рассматриваются на фоне и с учетом особенностей социально-экономического развития Канады, с привлечением широкого круга отечественных и зарубежных источников и литературы. Отличительной чертой работ советских авторов является обобщение опыта борьбы Коммунистической партии Канады за демократическое решение национального вопроса в стране, а теоретические разработки видных ее деятелей используются в проанализированных трудах в качестве основы изучения национальных процессов в конкретных условиях.

Вместе с тем не все вопросы, имеющие важное значение для осмысления сущности, направленности и возможных результатов современного этнонационального и развития Канады, получили достаточно глубокое освещение, а некоторые практически не рассматривались. В первую очередь это касается таких проблем, как национальные процессы и научно-техническая революция, влияние иммиграционного законодательства и иммиграционной политики правительства Канады 70-х годов на процессы формирования

этнических общностей в стране, критика теории «третьего компонента», участие представителей этнических групп в борьбе за справедливое решение национального вопроса и др. Исследуя эти проблемы, советская историография может внести еще более весомый вклад в изучение национальной проблематики и истории Канады вообще.

Литература

1. Народы Америки / Под ред. А. В. Ефимова, С. А. Токарева. М., 1959, т. 1.
2. Народы Америки, с. 350.
3. *Агранат Г. А.* Зарубежный Север. М., 1957, с. 144.
4. *Агранат Г. А., Куприянов А. Б., Пузанова В. Ф.* Население и ресурсы Американского Севера. М., 1963, с. 109-110.
5. *Милейковский А. Г.* Канада и англо-американские противоречия. М., 1958.
6. *Шлепаков А. М.* Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ–початок ХХ ст.). К., 1960.
7. *Шлепаков А. М.* Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ–початок ХХ ст.). К., 1960, с. 124.
8. *Фурсова Л. Н.* Обострение франкоканадского вопроса. – В кн.: От Аляски до Огненной земли, М., 1967; *Сороко-Цюпа О. С.* Из истории франкоканадского национального вопроса. – В кн.: Национальные проблемы Канады. М., 1972; *Сороко-Цюпа О. С.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов ХХ в. – Расы и народы, 1973, вып. 3; *Тишков В. А.* К истории возникновения франкоканадского вопроса. – Вопросы истории, 1974, № 1; *Хрипунов И. А.* Квебек и канадо-американские отношения. – США: экономика, политика, идеология, 1975, № 8; *Шлихтер А. А.* О концепциях по национальному вопросу в Канаде. – В кн.: Критика буржуазных теорий национализма. М., 1975.
9. *Тишков В. А.* К истории возникновения франкоканадского национального вопроса, с. 90.
10. *Тишков В. А.* Страна кленового листа: у истоков канадской истории. М., 1977.
11. *Тишков В. А.* Освободительное движение в колониальной Канаде. М., 1978, с. 40.
12. *Фурсова Л. Н.* Обострение франкоканадского вопроса, с. 194.
13. *Сороко-Цюпа О. С.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов ХХ в., с. 226.

14. Критика буржуазных теорий национализма и расизма, с. 125-126.
15. См.: *Банцекин Н. Б.* Квебек: год после выборов. – США: экономика, политика, идеология, 1977, № 11; *Евтух В. Б.* Политика Квебекской партии в условиях обострения национального вопроса в Канаде. – В сб.: Социальная природа буржуазных партий в современном капиталистическом мире. Киев, 1980.
16. *Сороко-Цюпа О. С.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов XX в., с. 232.
17. *Банцекин Н. Б., Тишков В. А.* Квебек на перепутье. – В кн.: Канада на пороге 80-х годов. М., 1979, с. 258.
18. *Аверкиева Ю. П., Суанкей Бен, Файнберг Л. А.* Аборигенное население Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады, с. 39-40.
19. *Аверкиева Ю. П., Суанкей Бен, Файнберг Л. А.* Аборигенное население Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады, с. 55.
20. *Аверкиева Ю. П., Суанкей Бен, Файнберг Л. А.* Аборигенное население Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады.
21. *Аверкиева Ю. П., Суанкей Бен, Файнберг Л. А.* Аборигенное население Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады.
22. *Фурсова Л. Н.* Иммиграция и национальное развитие Канады (1946-1970 гг.). М., 1975; Расизм в иммиграционной политике Канады. – В кн.: Народы мира против расизма. М., 1970; Этнический состав и расселение послевоенных иммигрантов Канады. – Расы и народы, 1971, вып. 1; Иммиграция в Канаду после второй мировой войны (1945-1965 гг.). – В кн.: Национальные проблемы Канады.
23. *Фурсова Л. Н.* Иммиграция и национальное развитие Канады, с. 239.
24. *Фурсова Л. Н.* Иммиграция и национальное развитие Канады, с. 260-271,
25. *Шлепаков А. Н.* Славянские группы Канады, – В кн.: Национальные проблемы Канады.
26. *Шлепаков А. Н.* Славянские группы Канады, – В кн.: Национальные проблемы Канады, с. 166.
27. *Шлепаков А. Н.* Славянские группы Канады, – В кн.: Национальные проблемы Канады, с. 171.
28. *Богина Ш. А.* Как складывалась американская нация. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 7, с. 15.
29. *Алтаев В., Ломов К.* Рабочее движение Канады на современном этапе. М., 1960, с. 15.
30. *Цысина Г. А.* Канада: профсоюзы и классовая борьба пролетариата. М.,

- 1977, с. 9, 42, 43.
31. *Берзина М. Я.* Формирование этнического состава населения Канады. М., 1971.
 32. *Берзина М. Я.* Формирование этнического состава населения Канады, с. 9, 26, 191.
 33. *Берзина М. Я.* Этнический состав населения Канады. – Советская этнография, 1968, № 1.
 34. *Берзина М. Я.* Формирование этнического состава населения Канады, с. 43.
 35. *Колпаков А., Сороко-Цюпа О.* Обострение национального вопроса в странах развитого капитализма. – Коммунист, 1972, № 8; *Степанов Ю.* Капитализм и национальный вопрос. – МЭ и МО, 1972, № 2; *Агомогланов В. Ш.* Обострение национального вопроса в условиях общего кризиса капитализма (на примере Канады). М., 1976; *Наумов Д. М.* Національні проблеми Канадської конфедерації. – Український історичний журнал, 1969, № 9.
 36. *Степанов Ю.* Указ, соч., с. 37.
 37. *Колпаков А., Сороко-Цюпа О.* Указ, соч., с. 107.
 38. *Реферовская Е. А.* Французский язык в Канаде. Л., 1972; *Тишков В. А.* Язык и политика. – США: экономика, политика, идеология, 1977, № 2; *Тишков В. А.* Политика двуязычия в Канаде. – Расы и народы, 1977, вып. 7; *Жлуктенко Ю. О.* Українська іммігрантська мова в мовній ситуації Канади. – Мовознавство, 1976, № 6.
 39. *Реферовская Е. А.* Указ, работа, с. 209.
 40. *Жлуктенко Ю. О.* Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді. К., 1964; *Жлуктенко Ю. О.* Явища інтерференції в писемній мові двомовців. – Вісник Київського університету, 1976, № 6. Сер. іноземної філології.
 41. *Реферовская Е. А.* Указ, работа, с. 57.
 42. *Тишков В. А.* Политика двуязычия в Канаде, с. 213.
 43. *Богина Ш. А., Козлов В. И., Нитобург Э. Л., Фурсова Л. Н.* Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки. – Советская этнография, 1975, № 5.
 44. *Богина Ш. А., Козлов В. И., Нитобург Э. Л., Фурсова Л. Н.* Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки. – Советская этнография, 1975, № 5, с. 15.
 45. *Бовина Ш. А., Козлов В. И., Нитобург Э. Л., Фурсова Л. Н.* Национальные

процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки. – Советская этнография, 1975, № 5, с. 15.

46. *Лещенко Л. А., Евтух В. Б.* Национальный вопрос в Канаде. – В кн.: Государственная политика и обострение национального вопроса в странах капитала. Киев, 1979.

ГЛАВА VII

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В ЗАРУБЕЖНОЙ АМЕРИКАНИСТИКЕ И КАНАДИСТИКЕ

В 60-70-е годы работы по этнонациональным процессам в Северной Америке, открывшие новое направление в американистике и канадистике своих стран, появились и в других странах мира, кроме США, Канады, Советского Союза. Однако их количество и глубина исследований национальных отношений – не равнозначны. Знакомство с географией исследований говорит о том, что более или менее интенсивно они ведутся в тех странах, выходцы из которых ныне проживают в Соединенных Штатах и Канаде, и, конечно же, основная масса работ посвящена непосредственно этническим группам, образовавшимся из иммигрантов из этих стран и их потомков. Это отнюдь не означает, что в зарубежной американистике и канадистике не находят своего отражения и другие вопросы, которые выводят читателя за рамки одной определенной группы.

На основании имеющейся в нашем распоряжении библиографии можно выделить следующие основные направления исследований национальных отношений в США и Канаде в этот период:

- разработка вопросов, связанных с миграционными процессами (эмиграция и иммиграция) и их особенностями на современном этапе;
- исследование социально-экономического положения аборигенного населения Северной Америки и этнические процессы в его среде;
- роль и место в социально-экономическом и национальном развитии США и Канады выходцев из отдельных стран, их статус в американском и канадском обществах;
- франконациональный вопрос и кризис Канадской конфедерации;
- особенности этнонациональных процессов в США и Канаде в последние годы.

Среди работ первого направления особого внимания заслуживает фундаментальный труд итальянского исследователя – марксиста П. Чинанни

«Эмиграция и империализм» [1]. Массовая эмиграция итальянцев в ФРГ, Францию, США и Канаду, как показал автор в своей книге, – вынужденная. Ее причины еще в свое время были вскрыты В. И. Лениным. Высокий уровень безработицы, особенно среди молодежи, инфляция, постоянное вздорожание жизни – вот причины, которые ежегодно вынуждают сотни тысяч людей покидать Италию. Привлекая богатый документальный и фактический материал, автор показывает, что вынужденная эмиграция превратилась в одну из острейших социальных проблем, порожденных капитализмом. На первый взгляд, эта работа, кажется, не имеет отношения к этнонациональным процессам в США и Канаде, поскольку исследователь оперирует в основном данными из жизни Италии. Но сведения о профессиональном составе итальянских иммигрантов, их социальном происхождении дают возможность проследить степень их социальной мобильности, изменений в социально-классовой структуре в США и Канаде. Большое значение в определении уровня ассимилированности итальянцев в американском и канадском обществах имеют также данные о возрастном составе эмигрантов, направляющихся за океан, или о целях, которые ставят перед собой различные группы итальянских эмигрантов. Все это необходимо учитывать в анализе таких вопросов, как устойчивость групповых связей (в данном случае внутри итальянской этнической группы), межгрупповые контакты и уровень национальной самосознательности. Такие исследования, как труд П. Чинанни, предоставляют хорошую почву для размышлений о тех аспектах ассимиляции (например, этнопсихологической), которые не поддаются цифровому учету.

Современным миграционным процессам посвящены две книги, которые можно рассматривать как социологические исследования. Первая из них [2] обращается именно к социологическим аспектам миграции, выделяя основные ее потоки и направления. В ней показана динамика международных миграций, однако нетрудно заметить, что по-прежнему Соединенные Штаты и Канада активно участвуют в миграциях сегодняшнего дня. Другая работа [3] о явлении, сравнительно недавно появившемся в миграционных процессах, – «утечке умов». Это первое крупное исследование данной проблемы в международном плане. Венгерский ученый Ваш Золтан показал, как на смену иммигрантским рабочим рукам приходит иммигрантский ум. Из материала книги можно заключить, что при всей разнонаправленности потоков «умов» в общем этот процесс односторонний, т. е. империалистические государства выкачивают у менее развитых стран высококвалифицированных специалистов. Соединенные Штаты и Канада находятся во главе стран, ввозящих этих специалистов.

Обширный фактический материал позволяет провести сравнения социального состава въезжающих в США, Канаду и определить возможные формы и продолжительность их адаптации в новых условиях. Этот же аспект «утечки умов», в частности в Северную Америку, освещается и в научных публикациях ученых ГДР [4]. Обобщение фактов, приведенных в названной литературе, способствует изучению данного явления в плане его влияния на межнациональные контакты в странах поселения, особенно в плане различия социально-профессионального состава вновь прибывших и ядра одноименной этнической группы, что ослабляет внутригрупповые связи и способствует их ассимиляции.

Разработка вопросов, связанных с социально-экономическим положением коренного населения Северной Америки, ведется во многих европейских странах. В основном работы зарубежных авторов носят информативный характер, что объясняется стремлением дать общую картину места индейцев и эскимосов в современном американском или канадском обществе. Среди исследований об аборигенах Америки обращает на себя внимание остротой постановки вопроса и глубиной его исследования труд западногерманских марксистских авторов М. Вибиха и Н. Винтера «Капитализм и индейцы в США» [5]. Анализируя современное положение индейцев, авторы со всей очевидностью показали, что капитализм ни на каких этапах не стимулировал развитие (экономическое, культурное) аборигенного населения. Более того, по многим направлениям соприкосновение индейцев с капиталистической цивилизацией оборачивалось для них несчастьем. Материал, кстати сказать, довольно разнообразный, подтверждает, что вина за нищенское положение индейцев в обществе «всеобщего благоденствия» лежит на самом государстве.

К названной работе очень близка по характеру работа известного ученого ГДР Ф. Розе [6]. Ведя речь об угнетенном положении национальных меньшинств (теперь уже на примере Канады), автор подчеркивает, что и в последнее время среди коренного населения страны усилилось движение за освобождение индейцев от гнета, за равноправие. В статье Ф. Розе содержится весьма интересный и ценный в научном плане материал, на котором автор строит теоретические рассуждения. В частности, он пытается проникнуть в сущность процесса ассимиляции индейцев, выделяя его особенности, интенсивность в современных условиях. Поскольку в работе основной объект исследования – борьба за эмансипацию, то другие аспекты подчинены главному и рассматриваются через его призму. Ф. Розе уделяет особое место борьбе Коммунистической партии Канады за освобождение коренных жителей страны.

История американских индейцев находится в центре исследования итальянских авторов П. Пьерони и Р. Гаттески. В заглавии книги вынесено выражение «Индейцы, проклятые индейцы!» (такой панический возглас в свое время вырывался у белых, когда они видели индейцев). Однако авторы, поставив целью отразить объективную картину истории индейцев, говорят о том, что вместо этого изречения можно было бы употребить и другое – «Белые, проклятые белые!». Ибо правящие верхи белой Америки обрекли «первых американцев» на нищету и вымирание и индейцы в современных США в социально-экономическом плане – это последние люди в обществе [7]. Так называемая политика приобщения к цивилизации, сменившая политику полного уничтожения индейцев, подчеркивают авторы, явилась лишь камуфляжем геноцида коренного населения Америки. Мероприятия правительства по оказанию помощи индейцам касаются не жизненно важных сфер, поэтому, по мнению П. Пьерони и Р. Готтески, «такие меры «по сохранению индейцев» приведут лишь к их дальнейшему вымиранию от нищеты, голода и болезней», поскольку «американское правительство и по сей день не выплачивает индейцам свои старые долги в несколько миллионов долларов, столь необходимые для спасения индейского населения от медленного угасания» [8].

Политике правительства Канады в отношении эскимосского национального меньшинства посвящена статья английского исследователя Х. Броуди [9]. Уже само название «Эскимосская политика: угроза с Юга» раскрывает ее содержание. Речь идет о политике угнетения этого национального меньшинства со стороны Оттавы. Подобного рода политика может привести к исчезновению самобытной группы канадского народа – к такому выводу приводят читателя анализируемые факты и события.

В названных выше работах исследовались социальные аспекты проблемы коренных жителей североамериканского континента. Менее изучены в канадистике и американистике других стран этнический аспект данной проблемы. Правда, в польской историографии в 60-70-х годах были опубликованы работы, в которых освещаются некоторые вопросы индейской культуры, роли религии в жизни индейского меньшинства, процессы аккультурации индейцев и т. д. [10] Хотя эти вопросы рассматривались в отношении отдельных племен, однако, несмотря на имеющиеся различия в культуре, быту, выделенные характерные черты, скажем, культурной ассимиляции в той или иной степени свойственны всему индейскому населению Северной Америки.

В рассмотренных нами работах практически не поднимается вопрос о

складывании новой общности индейцев, хотя авторы неоднократно обращают внимание на рост национального самосознания у коренных жителей США и Канады.

В этот же период в зарубежной историографии национальных отношений в североамериканских странах появляется ряд интересных работ, посвященных отдельным этнонациональным и этническим меньшинствам. О причинах, вызвавших появление сравнительно большого количества работ по этой проблематике, речь шла в предыдущих разделах. Они полностью относятся и к историографии других стран.

Определенных успехов в изучении отдельных этнических групп в США и Канаде достигла польская историография. В настоящее время она располагает несколькими крупными исследованиями самых различных аспектов жизни польской этнической группы. В них раскрывается роль иммигрантов в формировании современного этнического состава населения США, определяется место польской иммиграции в историческом развитии этой страны.

В некоторых исследованиях польских ученых предпринята попытка выяснить степень связи лиц польского происхождения с представителями других этнических групп, рассматривающиеся через призму формирования стереотипов у разных групп.

Заметный вклад в польскую американистику и канадистику национальной проблематики внесла конференция, проводившаяся Польской Академией наук в 1976 г. По опубликованным материалам конференции [11, 12] можно судить о достижениях ученых ПНР в исследовании иммигрантского населения США и Канады польского происхождения. Доклады, представленные в книге, свидетельствуют о широком спектре вопросов, исследуемых социологами, историками и этнографами ПНР. Но, как можно заключить из материалов конференции, основное направление в изучении национальной проблематики США и Канады – социальные и этнические процессы внутри польских групп североамериканских стран и участие их в межэтнических отношениях.

В первую очередь обращают на себя внимание разделы теоретического плана. В частности, в вводной части книги предпринята попытка определения сущности ассимиляции, ее типов, интенсивности и факторов, влияющих на ассимиляционные процессы. Авторы коллективной работы обращаются к таким важным вопросам, как роль стереотипов и автостереотипов в жизни американцев польского происхождения и в межэтнических отношениях вообще, к самому термину «лица польского происхождения», считая его наиболее соответствующим сущности выходцев из Польши, проживающих в США и

Канаде, к методологическим проблемам исследований миграционных процессов и этнических образований в условиях чужого этнополитического организма. Все эти вопросы, на наш взгляд, являются чрезвычайно важными в исследовании самих этнонациональных процессов в странах Северной Америки.

В 60-70-е годы в Национальном центре социальных исследований Греции активно изучались вопросы миграции населения, в том числе эмиграции из этой страны в Соединенные Штаты Америки и Канаду. Исследования этого центра имеют четко очерченную социологическую направленность: в них анализируются данные анкетирования, опросов, охватывающих самые различные стороны жизни греческих иммигрантов, проживающих в США и Канаде [13,14]. В ряде трудов разработана методика проведения анкетирования (на примере иммиграции в Западную Европу) [15], которая применима к изучению греческой иммиграции и в странах Северной Америки. Такие исследования, как «Греческая общность в Монреале» П. Статопулоса и «Семья и мобильность грекоамериканцев» Н. Тавухиса, дают обширный материал для определения места иммигрантов из Греции в социальной и национальной структурах канадского и американского обществ, степень их структурной ассимиляции и сравнительной характеристики изменений в структуре принимающего общества и греческой этнической группы. В названных работах затронута и такая важная проблема, как устойчивость внутрисемейных, внутригрупповых связей греческих иммигрантов разных поколений и их влияние на ассимиляционные процессы. Меньше места уделено вопросам культуры выходцев из Греции, аккультурационным процессам. Правда, в книге «Ассимиляция греков в Соединенных Штатах» рассматриваются вопросы дуализма культуры грекоамериканцев и их американизации [16], но автор больше внимания уделяет социальным аспектам аккультурации и практически не касается ее этнических сторон.

Очевидно, в зарубежной историографии сравнение этнокультурных, этнонациональных процессов в странах одной и той же социально-экономической системы, где проживают выходцы из самых разных наций и народов, в последующем будет приобретать все больший вес. Такие примеры уже имеются в советской и американской историографии. Подобное сравнение при учете факторов исторического развития каждой из стран способствует выделению общих закономерностей в этих процессах, свойственных капиталистическому обществу. Такую возможность представляет и работа французского исследователя Д. Шнаппера «Культурный централизм и федерализм: итальянские эмигранты во Франции и в США» [17]. Прослеживая

условия адаптации иммигранта в США и Франции, автор указывает, что, несмотря на существующие различия, определяющими условиями ее и в том и другом случае являются социальные и их сходство базируется на общих основах социальной системы. Данная работа имеет огромное значение в определении сущности маргинального человека, ибо иммигрант, как подчеркивает Д. Шнаппер, воплощает в себе контакт двух культур: в данном случае, в одних условиях – итальянской и французской и в других – итальянской и американской.

Зарубежная историография социокультурных и этнонациональных процессов в среде отдельных национальных меньшинств и этнических групп США и Канады в течение 60-70-х годов пополнилась исследованиями кубинских, испанских, западногерманских, финских и других авторов. Значительный вклад в разработку вопросов положения и развития испаноязычного национального меньшинства внесла работа пуэрториканского ученого М. Мальдонадо-Дениса, изданная на Кубе и посвященная историко-социологическому анализу пуэрториканской иммиграции в США [18]. Материал книги еще раз подтверждает, что тезис американской пропаганды о Пуэрто-Рико, как о якобы добровольно присоединившемся к Соединенным Штатам государстве, не соответствует действительности, а выходцы из нее подвергаются в США жесточайшей дискриминации во всех областях общественно-экономической жизни. Усилившееся движение социального протеста пуэрториканцев в значительной степени стимулировало рост национального самосознания в их среде, способствовало сплочению пуэрториканского национального меньшинства. В ходе этого движения расширились контакты пуэрториканцев с представителями других национальностей, что в конечном итоге отразилось на межнациональных отношениях в стране: активизировались этнокультурные процессы внутри пуэрториканской общины как своеобразная реакция на социальное и национальное угнетение правящей Америкой. Такие общие характеристики пуэрториканского меньшинства можно вывести на основе материалов упомянутой книги.

Испанские авторы М. Пенуэлас и С. Фернандес-Шау исследовали роль испанцев в истории Соединенных Штатов на протяжении всего периода их существования [19]. Основное внимание они уделяют вкладу испанцев в развитие американской культуры. Отличительной чертой испаноязычного меньшинства в США является то, что традиции культуры и быта у них особо живучи и, несмотря на длительное пребывание испанцев в условиях чужого социально-политического организма, они не только сохранили эти традиции, но

и активно используют их в повседневной жизни. Последнее в значительной степени объясняется тем, что испаноязычное меньшинство США, и особенно на юге страны, постоянно пополняется за счет иммигрантов, прибывающих из Мексики, других стран Латинской Америки, культуры которых в некоторой мере близки друг другу. Приплыв новых контингентов иммигрантов способствует активизации элементов культуры и быта страны происхождения и возрастанию их роли во внутригрупповых связях.

Среди других исследований этого периода по отдельным этнонациональным группам Северной Америки интерес, на наш взгляд, представляют работы итальянских авторов, в которых рассматриваются механизм иммиграции и процесс интеграции и ассимиляции иммигрантов в условиях индустриального общества [20], анализ социально-экономического положения и освещение различных сторон жизни в США иммигрантов и их потомков из Финляндии [21], серия публицистических репортажей с привлечением богатого фактического и документального материалов о немцах в Северной Америке [22].

Несколько подробнее остановимся на книге «Против ветра и течения», вышедшей на Кубе в 1978 г. [23]. В основу ее легли результаты анкетирования, проводившегося прогрессивным журналом «Арейто», который выходит в Соединенных Штатах и вокруг которого группируется молодежь кубинского происхождения. Ответы, помещенные и прокомментированные в книге, позволяют проникнуть в сущность социальных, национальных и политических процессов, происходящих в среде кубинской эмиграции, покинувшей родину после победы революции 1959 г. Ценность данной книги в том, что для изучения современных этнонациональных процессов в американском обществе она дает возможность определить место в них молодого поколения и его позицию в таких вопросах, как ассимиляция, отношение с окружением, связи с родиной и т. д. В частности, молодые кубинцы с первых дней испытывали давление, которое в Соединенных Штатах оказывают «на людей иной культуры и национальной принадлежности». Бремя насильственной ассимиляции, американизации, по свидетельствам участников анкетирования, ощущалось уже в начальной школе, колледже. В результате насильственной ассимиляции большинство молодых кубинцев выучили английский язык, усвоили определенные привычки, отдельные элементы американского образа жизни. Однако, как подчеркивается в книге, это не сделало их американцами. По-прежнему в повседневной жизни они сталкиваются с проявлениями расизма и дискриминации, что в значительной степени определяет их национальное самосознание, усиливая защитную

реакцию, которая проявляется хотя бы в том, что многие называют себя кубинцами, чем выражают позитивное отношение к тем преобразованиям, которые происходят на Кубе.

Упомянутые моменты (как и другие, например, межгрупповые отношения кубинцев с пуэрториканцами, представителями других национальностей) составляют ключевые пункты анализа процессов с целью установления степени ассимилированности выходцев из Кубы в американском обществе и влияния на сам процесс ассимиляции разного рода факторов – социальных, политических, национальных.

События внутренней жизни Соединенных Штатов и Канады оказывали определенное влияние на развитие исследований тех или иных ее аспектов социологами, историками, представителями разных наук в других странах. В ряду таких событий особое место занимает обострение отношений между франко- и англоканадской нациями в Канаде в 60-70-е годы. Показательно, что в период так называемой тихой революции – проведения различного рода реформ в провинции Квебек, означавших ее движение к автономии (60-е годы), в историографии других стран не наблюдалось большого интереса к исследованию проблем Квебека. Правда, в 50-60-х годах в английских научных журналах было опубликовано несколько статей о франкоговорящем населении Канады, а во Франции была издана работа Ж. Бержерона, освещающая различные аспекты жизни франкоканадцев на протяжении двух столетий их проживания на территории Канады [24]. Но уже такие конкретные события, как ввод федеральных войск в Квебек в 1970 г., вызвали соответствующую реакцию в европейских странах, в первую очередь Англии и Франции.

Появились книги и статьи, в которых авторы рассматривают обострение национального конфликта между двумя нациями [25]. В работах английских авторов сделаны попытки оправдать политику правящей верхушки англоканадской нации в отношении франкоговорящего населения Канады; в работах французских – фетишизируются сепаратистские настроения в Квебеке и симпатии большинства авторов на стороне квебекских сепаратистов во главе с их лидером Р. Левеком. Отражая со всеми подробностями события сегодняшнего дня, ни английские, ни французские авторы, за исключением Ж. Превоста, не вникают в сущность кризиса Канадской конфедерации. Кроме того, они практически не рассматривают вопрос о влиянии углубления конфликта между английской и французской Канадой на развитие национальных отношений в стране, вызвавшего, в частности, небывалое обострение национального вопроса в Канаде. Этот аспект в некоторой степени

поднят в работе западногерманского автора К. Юргенсена [26].

В упомянутых работах, в которых так или иначе затрагиваются проблемы Квебека, авторы сосредотачивают внимание на отдельных ее сторонах, оставляя вне поля зрения факт взаимной связи и обусловленности явлений и событий, происходящих во французской части Канады. Поэтому в них не во всей полноте обрисована реально существующая картина, они скорее являются отражением двух направлений в зарубежной канадистике, представленных, с одной стороны, французскими исследователями, а с другой – английскими. На наш взгляд, правильную характеристику этих направлений в канадской историографии франкоканадской проблемы дал В. А. Тишков: в работах французских авторов преобладают мысли об английском завоевании, а английских исследователей – попытки оправдать действия правящих кругов англоканадской нации .

В зарубежной американистике и канадистике 60-70-х годов появились работы, предметом исследования которых являются отдельные аспекты этнонационального развития именно этого периода, в частности проблемы ассимиляции и аккультуризации национальных меньшинств и этнических групп США и Канады [27]. В них обращается особое внимание на сложность этих процессов и усиление тенденции к сохранению черт культуры и быта страны происхождения.

У зарубежных исследователей наблюдается определенный интерес и к такому явлению в национальной жизни США, как «дискриминация наоборот», связанная с принятием американским правительством так называемой программы «позитивных действий» [28], в связи с чем в работах речь идет о конкретных проявлениях негативного влияния этой программы не только на межнациональные отношения в стране, в особенности между цветным населением и белыми американцами, но и на всю систему национальных отношений.

Знакомство с зарубежной литературой свидетельствует о постоянном научном интересе к проблемам национального развития стран Северной Америки, что выражается в увеличении количества публикаций по данной проблематике и расширении спектра исследуемых вопросов. Наибольших результатов достигла марксистская историография, которая с присущей ей глубиной проникает в сущность сложных явлений в национальном развитии США и Канады, опираясь на передовую методологию, отражает истинное состояние национального вопроса в развитых капиталистических странах.

Подробнее об этом см. раздел «Советские исследования национальных процессов в Канаде».

Литература

1. *Cinanni P.* Emigrazione e imperiaHsrno. Roma, 1975.
2. *Hojfmann-Nowatny H. J.* Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklarung. Stuttgart, 1970.
3. *Zoltan Vas.* The brain drain. An anomaly of international relations. Budapest, 1975.
4. *Faulwetter H.* «Gehirnraub» – Ausplunderung der Entwicklungs-lander. – *Horizont*, 1977, № 39.
5. *Wibich M., Winter N.* Kapitalismus und Indianer in den USA Frankfurt-am-Main, 1976.
6. *Rose F. G.* Der Kampf der Minoritaten um Emanzipation unter kapitalistischen Bedingungen – dargestellt an Beispielen aus Australia und Kanada. – *Ethnographisch-archaologische Zeitschrift*, 1971, № 12.
7. *Pieroni P., Gatteschi R.* Indiani, maladetti indiani. Milano, 1974, p. 148.
8. *Ibid.*, p. 151.
9. *Brody H.* Eskimo politics: the threat from the South. – *New Left Review*, 1973, p. 79.
10. *Etnografia Polska*, 1966, 10.
11. 11-12. Stan i potrzeby badan nad zbiorowosciami polonijncjami. Wroclaw, 1976.
12. 13-14. *Vlachos E.* The assimilation of Greeks in the United States. Athens, 1968; *Stathopoulos P.* The Greek community of Montreal. Athens, 1971; *Tavuchis N.* Family and mobility among Greek-Americans. Athens, 1972.
13. 15. *Dimitras E.* Enquetes sociologiques sur les emigrants grecs. Athens, 1971.
14. 16. *Vlachos E.* Op. cit., p. 165-184.
15. 17. *Schnapper D.* Centralisme et federalisme culturels: les émigrés italiens en France et aux Etats Unis. – *Annales, Economies, Societes, Civilisations*, 1974, № 5.
16. 18. *Maldonado-Denis M.* En las entranas: un analisis sociohistorico de la emigration puertoriquena. La Habana, 1976.
17. 19. *Penuelas M. C.* Lo espanol en el sudoeste de los Estados Unidos. Madrid, 1964; *Fernandez-Shaw C. M.* Presencia espanola en los Estados Unidos. Madrid, 1972.
18. 20. *Livi B. M.* L'immigrazione e l'assimilazione degli Italiani negli Stati Uniti. Milano, 1961; *Alberoni F., Baglioni G.* L'integrazione dell'immigrato nella

- societa industriale. Bologne, 1965; *Cerese F. P.* L'emigrazione di ritorno: innovazione o reazione? Roma, 1971.
19. 21. *Myhrman A.* Finlandssvenskar i Amerika. Helsinki, 1972.
20. 22. In dieser nolperichten Welt Sprunge machen. Spiegel-Report uber die Deutschen in Nordamerika. – Spiegel, 1975, № 44-49.
21. 23. Отрывки из этой книги см.: Иностранная литература, 1979, № 6, 7.
22. 24. *Bergeron G.* Le Canada-Francais apres deux siecles de patience. Paris, 1967.
23. 25. *Prevost J. P.* La crise du federalisme canadien. Paris, 1972; *Hebert L.* Le Canada francais vous connaissez? – Revue de la societe d'etudes et d'expansion, 1971, № 246; *Saint-Germain M.* Le Quebec et l'independance tranquille. – Esprit, 1977, № 4/5; *Meredith B.* Vive le Canada libre et vive nos differences. – Contemporary Review (London), 1976, № 1331; *Dobell P. C.* Quebec Separatism: Domestic and international implications. – World Today, 1977, № 4; *Williams S.* The language of separatism. – New Statesman, 1977, № 2415.
24. 26. *Jurgensen K.* Der Nationalitatenkonflikt in Canada. – Aus Politik und Zeitgeschichte, 1971, № 23.
25. 27. *Chaussade J.* Les acadiens sernt – ils assimiles? – Esprit, 1974, № 4; *Matkowska K.* Problem akulturacji w etnologii Amerykanskiej. – Etnografia Polska, 1966, 10.
26. 28. La «Discrimination a Rebours» et l'affaire Bakke. – In: Problemes politiques et sociaux. Articles et documents d'actualite mondiale, 1978, № 335.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интенсивное развитие этнических процессов в североамериканских странах в 60-70-е годы, как видно из анализа литературы, способствовало появлению работ буржуазных американских и канадских авторов, свидетельствующих о стремлении господствующей науки дать интерпретацию новым явлениям в национальной жизни США и Канады за последние двадцать лет. Если раньше буржуазная наука игнорировала малые этнические группы, умаляла их роль в развитии стран Северной Америки, то этнонациональные процессы этого периода, породившие всплеск национального самосознания и активизацию движения за предоставление им равных прав во всех сферах общественной жизни, вынудили буржуазных историографов обратить на них внимание. Однако появление огромного количества работ буржуазных

исследователей отнюдь не связано с каким-то принципиально новым подходом в трактовке этнических процессов. Конечно, работы этого периода дают значительно большее представление о роли и месте выходцев из других стран в американской и канадской истории, об их современном социально-экономическом положении. Но это практически – отражение поверхностных слоев сложного явления. Что же касается истоков того или иного феномена (особенно социальных), то буржуазная наука остается на старых позициях, поскольку ее методологическая основа остается неизменной. В этом заключается преемственность основной линии буржуазной историографии. – вводя новые исследовательские элементы (углубленное освещение текущих явлений, социологизация исследований, привлечение богатого статистического материала и т. д.), она не ставит своей целью всесторонний анализ процессов (что предполагает проникновение в их сущность) с указанием причин, определяющих их развитие. Поскольку буржуазная наука находится на службе у господствующего класса, она, конечно же, не может поступать вопреки его интересам, т. е., вскрывая, например, причины бедственного положения многих национальных групп в США и Канаде, указывать на виновника этого положения – монополистический капитал.

Однако такая оценка буржуазной историографии вовсе не означает отрицания ее значения в изучении национальных отношений в американском и канадском обществах. Обладая большой материальной базой, она в состоянии проводить социологические исследования в конкретной этнической среде, публиковать результаты этих исследований. Последние с учетом их критического анализа могут быть использованы, что и практикуется, в частности, в советской историографии национальной проблематики США и Канады.

Знакомство с работами американских и канадских буржуазных авторов и тенденциями в развитии буржуазной историографии вообще на протяжении длительного времени позволяет установить одну очень важную закономерность – подъем и спад исследовательского интереса к национальным проблемам связаны с интенсивностью этнонациональных процессов и еще больше с тем, какую роль они играют в тот или иной период истории стран. Например, массовый приезд иммигрантов в конце XIX – начале XX ст. вызвал интерес к своеобразию национального развития США и Канады, о чем свидетельствует мощный поток литературы в период обострения национального вопроса в этих странах. Очевидно, такая закономерность в развитии американской и канадской историографии будет сохраняться и в будущем и вполне возможно, что за

подъемом исследовательского интереса может наступить очередной спад. Анализ литературы, особенно последних лет, наталкивает на мысль о том, что социологическое направление будет превалировать в исследованиях буржуазных авторов национальной проблематики. Несомненно и то, что в дальнейшем будут усиливаться попытки фальсификации этнонациональных процессов в США и Канаде с целью представить капиталистическое общество как общество демократическое, в том числе и в сфере национальных отношений. Данное утверждение вытекает из той роли, которую в современной идеологической борьбе играет национальный вопрос.

Совсем противоположная позиция у марксистской историографии США и Канады. Ее зарождение и развитие свидетельствуют о существующей альтернативе в интерпретации национальных отношений, а появление работ ученых-марксистов пошатнуло устои господствующих концепций, базирующихся на расистско-шовинистическом подходе. Одно из самых больших достижений марксистской историографии рассматриваемого периода – углубленная разработка теоретических аспектов национального вопроса в североамериканских странах, в частности касающихся возможностей формирования новых этнических общностей (например, у индейцев и эскимосов) и этнической и социальной сущности существующих на территории США и Канады образований выходцев из разных стран мира. К важным итогам развития марксистских исследований следует отнести и то, что под их влиянием в рассматриваемых странах появились работы прогрессивного направления, авторы которых объективно трактуют национальные отношения (например, книга Г. Монтеро об иммигрантах, работы прогрессивных деятелей украинских этнических групп в США и Канаде и др.). Очевидно, в будущем наряду с марксистской историографией можно будет говорить о прогрессивной историографии как о самостоятельном направлении в исследовании этнонациональных процессов.

Дальнейшее развитие марксистской историографии предполагает углубленный анализ социальных причин обострения национальных конфликтов в странах капитала и исследование условий создания единого фронта представителей разного этнического происхождения в борьбе за решение национального вопроса в американском и канадском обществах. Поскольку ученые-марксисты в своем большинстве являются практиками (как отмечалось выше, это – руководители коммунистических партий, активные участники коммунистического и рабочего движения), то в их исследованиях значительное место, как и прежде, будет уделяться разработке практических рекомендаций и

определения возможностей преодоления кризиса в национальных отношениях своих стран.

В разделах, посвященных анализу состояния исследований национальных проблем Соединенных Штатов и Канады в СССР, обращалось внимание на те аспекты, которые в нашей науке нашли лишь частичное отражение или вообще не разрабатывались. По нашему мнению, они наряду с продолжением начатых исследований составят основные направления в будущем: дальнейшее изучение иммигрантоведческих аспектов этнической истории США и Канады; исследование вопросов, связанных с государственной политикой в сфере национальных отношений; участие выходцев из разных стран в движениях социального протеста и общедемократическом движении американских и канадских трудящихся; исследование ассимиляционных процессов, в частности сущности структурной, культурной и этнопсихологической ассимиляции иммигрантов и их потомков; вскрытие особенностей формирования североамериканских наций на его завершающих этапах.

Имеющиеся достижения составляют прочный фундамент для успешного изучения обозначенных проблем, а заложенные в марксистско-ленинской методологии широкие возможности позволяют решать поставленные задачи с максимальной объективностью, делать выводы, соответствующие реальной действительности американского и канадского обществ.

Как показал опыт советской историографии, наиболее весомых результатов в исследовании национального вопроса можно достичь при комплексном подходе в анализе явлений и событий национальной жизни и при сочетании исследований этнических аспектов национального вопроса с исследованиями его социальных сторон. Именно это сочетание мы и наблюдаем в рассмотренных нами работах советских авторов. Вполне закономерно, что в одних трудах преобладает анализ этнических, а в других – социальных аспектов. Это зависит от целей и задач, стоящих перед исследователями в связи с избранной темой, и, как можно заметить, от научного центра, сотрудниками которого выполнялись данные исследования. Скажем, в работах, подготовленных в Институте этнографии АН СССР им. Н. Н. Миклухо-Маклая, больше внимания уделяется этническим моментам, а в работах Института США и Канады АН СССР, Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР и некоторых других в основе исследований находятся социальные аспекты национального вопроса. Очевидно, такое «географическое» разделение будет сохраняться и в дальнейшем в силу специфики профилей указанных научных учреждений. Это в свою очередь

ставит вопрос о необходимости координации усилий в рамках Научного совета по национальным проблемам, поскольку в будущем не исключены возможность возникновения новых исследовательских центров и зарождение новых направлений в изучении этнонациональных процессов советскими учеными.

Несомненно, что вопросы, связанные с положением тех или иных этнических групп, будут оставаться актуальными в зарубежной американистике и канадистике и особенно тех странах, выходцы из которых проживают на территории Соединенных Штатов и Канады. Среди них большое значение, по всей вероятности, будет уделено, как и прежде, социально-экономическому статусу, их ассимиляции и духовным связям со страной происхождения.

Вполне логично, что на определенном этапе назреет потребность в новом обобщении результатов исследований национальных проблем США и Канады, в анализе тех или иных школ, теорий, концепций. И уже в новом историографическом очерке можно будет установить, насколько оправдались изложенные на основе анализа имеющейся литературы в данной работе мысли о перспективах развития исследований в разных странах в сфере межнациональных отношений стран Северной Америки.

Опубліковано: АН УССР, Ін-т соціальних і економічних проблем зарубіжних стран. – Київ: Наукова думка, 1982. – 160 с.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СЛАВЯНСКОЙ ИММИГРАЦИИ В США И КАНАДЕ

Долгое время американская и канадская буржуазная историография игнорировала славянскую иммиграцию (выходцы из славянских стран составляют в США около 2,5% (свыше 5 млн.), а в Канаде - около 5% (более 1 млн. населения) как объект научного исследования.

Интерес буржуазной науки к славянской иммиграции в 60-70-е гг. XX в. связан с обострением национальных конфликтов в США и Канаде, заметным ростом этнического самосознания выходцев из славянских стран, активизацией их участия в национальных движениях. В буржуазных исследованиях по славянской иммиграции можно выделить такие направления: 1) консервативное, сторонники которого придерживаются традиционного подхода в оценке роли иммиграции в американском и канадском обществах: преувеличение роли британской иммиграции, занимающей господствующие позиции, и сознательное базирующееся на шовинистических позициях, умаление роли иммигрантов из славянских стран (Н. Глейзер, Д. Мойнихен); 2) либеральное, представители которого, исходя из плюралистических концепций этнонационального развития США и Канады («культурный плюрализм», этническая гармония», «канадская мозаика», многокультурность»), доказывают, что их общества якобы обеспечивают условия для развития всех этнонациональных групп, в том числе и славян (М. Гордон, Ж. Эллиот, Л. Дридгер). При этом умалчивается, что, несмотря на огромный вклад в экономику и культуру, славянские иммигранты остаются одной из самих дискриминируемых групп населения США и Канады; 3) особое направление представляют работы, созданные выходцами из славянских групп. Им свойственны тенденции гиперболизации процессов

обособления этнических групп, отрицание их ассимиляции (концепция «этнического возрождения» - М. Новак), противопоставления этнических групп франкоканадской нации (концепция «третьей силы» - П. Юзик).

Буржуазные исследования в силу ограниченности своей методологической базы не отражают реальной картины положения славянской иммиграции в США и Канаде, поскольку они игнорируют социальную детерминированность явлений в национальном развитии этих стран.

Опубліковано: Узловые проблемы славяноведения : тезисы докладов на IX Всесоюзной конференции историков-славистов. – Ужгород, 1982. – С. 185-186.

ПОЛІТИКА НАТО – ЗАГРОЗА МИРОВІ

Брюссельська сесія країн – учасниць НАТО в грудні 1979 року вирішила розмістити 572 американські ракети середньої дальності типу “Першінг-2” та “Томагавк” на території Великобританії, ФРН, Італії, Бельгії й Нідерландів. Це дало новий поштовх гонитві озброєнь, загострило міжнародну обстановку, перетворюючи загрозу ядерної війни на реальність. Адже накопиченої нині ядерної зброї достатньо, щоб за кілька годин знищити людство, а світові витрати на озброєння досягають фантастичних сум (тільки за 1980 рік – 500 мільярдів доларів). Таке становище не може залишати байдужими прогресивні сили планети.

Радянський Союз докладає всіх зусиль, щоб зберегти мир і врятувати цивілізацію. Свідченням його миролюбної політики є численні проекти, спрямовані проти виникнення нової війни. Зовнішньополітичну програму СРСР доповнено новими конкретними пропозиціями, викладеними в Звітній доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнєва XXVI з’їзду партії.

Однак верховоди Північноатлантичного блоку на чолі з американськими генералами залишаються глухими до мирних ініціатив СРСР та інших соціалістичних країн, до голосу людей доброї волі. Буржуазний пропагандистський апарат, усіляко камуфлюючи безпосередню зацікавленість у гонитві озброєнь військово-промислового комплексу імперіалістичних країн – членів НАТО, витягає з архівів геббельсівські вигадки про так звану “радянську воєнну загрозу”. Останнім часом цей ідеологічний гамір пов’язаний з модернізацією радянських ракет середньої дальності. Про прийняття на озброєння нашою армією цих ракет натовській верхівці було відомо давно, але

тоді їх ніхто не розглядав як загрозу, що порушує рівновагу сил. “Радянською воєнною загрозою” їх почали наполегливо називати тоді, коли НАТО заходився шукати приводу для чергового “доозброєння”. Роздмухуючи міфи й легенди навколо цих наших ракет, буржуазна преса, телебачення, радіо, виконуючи соціальне замовлення свого класу, намагається завести в оману світову громадськість і насамперед трудящих Сполучених Штатів та тих країн, на території яких має бути розміщена нова американська ракетно-ядерна зброя. Поряд з цим усі вигадки про “радянську загрозу” мають на меті виправдати дедалі відвертіше прагнення Вашингтона до військової переваги.

Після прийняття зловісних планів НАТО минуло два роки. Весь цей час органи масової інформації на Заході гарячково намагалися довести громадянам своїх країн “своєчасність” і “необхідність” такого кроку. Однак час показав, що це не так-то просто зробити. Трудовий люд Заходу клекоче, незгодний з верхівкою НАТО. Проти предивних планів рішуче виступили не тільки комуністичні партії Великобританії, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів, призначених стати стартовими майданчиками американських ракет, а й профспілкові та інші громадські організації європейських країн. Міцніє рух протесту. “Марш миру – 81” прокотився багатьма країнами Західної Європи. Його естафету перейняли нідерландська “Солдатська рада”, меморандум “Солдат-80” та Крефельдська відозва у ФРН, 113 з’їзд тред-юніонів Англії. Борці за мир роз’яснюють трудящим, яку реальну загрозу несе населенню цих країн і всьому людству новий етап гонитви озброєнь і що насправді криється за міфом по так звану “радянську воєнну загрозу”.

Останнім часом проти натовської фальсифікації виступають не тільки відомі вчені, профспілкові та громадські діячі, священики, але й військовослужбовці – люди, які колись обіймали високі посади в збройних силах НАТО й своїх країн. Можна назвати хоча б імена генералів та адміралів у відставці Вольфа фон Баудіссіна (ФРН), Майкла Харботла (Великобританія), М.Х. фон Маєнфельдта (Нідерланди), Джона Маршалла Лі (США) та інших. У своїх виступах і публікаціях військові – професіонали, а також вчені, фахівці з ядерної фізики та озброєння на конкретних цифрах доводять, що сьогодні у військовій галузі між США й СРСР, країнами НАТО й Варшавського договору панує приблизна рівновага, а розміщення в Західній Європі додаткових 572 американських ракет створило б для Північноатлантичного блоку різку перевагу.

Нещодавно у Федеративній Республіці Німеччини видано збірники – “Генерали за мир” та “Йдеться про те, щоб вижити”. У них слово надано

відомим громадським діячам, ученим, воєначальникам.

Нижче подаються окремі виступи з книжки “Йдеться про те, щоб вижити”, а також репортаж кореспондента тижневика “Горізонт” (НДР) про рівень інформованості західнонімецьких громадян та складні умови, в яких прогресивні сили ФРН ведуть боротьбу за збереження миру.

*Опубліковано: Всесвіт. – 1982. – № 2. –
С. 171-172.*

УКРАЇНСЬКА ПРОГРЕСИВНА ІММІГРАЦІЯ США І КАНАДИ У БОРОТЬБІ ЗА МИР І РОЗРЯДКУ (у співавторстві з О. Ковальчук)

Загострення міжнародного становища на сучасному етапі змушує всіх людей доброї волі нарощувати свої зусилля в боротьбі за мир. На XXVI з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу ця боротьба характеризувалася як найважливіше завдання народів планети¹. У відповідь на рішення держав – членів НАТО розмістити в 1983 р. на території п'яти європейських країн – Великобританії, ФРН, Нідерландів, Італії й Бельгії – американські ракети середнього радіусу дії, ескалацію Пентагоном гонки озброєнь миролюбні сили світу розгорнули широкий і могутній рух за збереження миру. Його благородна мета об'єднує представників багатьох країн, різних політичних і релігійних течій, у тому числі прогресивної української імміграції в зарубіжних капіталістичних державах. Так, у рішеннях XXXIV з'їзду Товариства об'єднаних українських канадців², який відбувся в 1978 р., наголошувалося: «Дружба і мир є нашою філософією життя і існування. Ми всеціло посвятили себе боротьбі за мир від самого початку. ...І ми проводимо посилену діяльність за мир сьогодні»³. Діяльність ТОУК у цьому напрямі знайшла відображення і в інших документах. Зокрема, у резолюції його XXXV з'їзду говорилося про боротьбу за мир як

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. М., 1981, с.36.

² Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК) – прогресивна організація українців у Канаді, створена в 1918 р. під назвою «Стоваришення український робітничий дім» (СУРД). З 1924 р. – Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім). У червні 1940 р. його було заборонено. 26 липня 1941 р. члени ТУРФДому створили Українське товариство допомоги батьківщині, яке в 1942 р. перейменовано на Товариство канадських українців., а з 1946 р. ця організація діє під назвою «Товариство об'єднаних українських канадців».

³ Народи і ухвали тридцять четвертого крайового з'їзду Товариства об'єднаних українських канадців. Вінніпег, 1979, с.83.

найголовніше завдання Товариства⁴.

Боротьба переселенців з України та їх нащадків за мир і зміцнення дружби між народами вже певною мірою висвітлена в українській радянській історіографії. Цьому аспекту життя і діяльності трудової імміграції у США і Канаді присвячені спеціальні дослідження, а також окремі сюжети в ряді праць про українську імміграцію у північноамериканських країнах⁵. Автори даного повідомлення ставлять своєю метою показати традиції, основні форми та методи боротьби української прогресивної імміграції США і Канади за мир, розрядку міжнародної напруженості й співробітництво між народами, а також водночас викрити антинародну діяльність українських буржуазних націоналістів.

Незабаром після створення за океаном перших прогресивних громадських організацій української трудової імміграції боротьба за мир, за відвернення війни стала однією з центральних в їх діяльності. Зокрема, напередодні та в роки першої світової війни трудові верстви українських іммігрантів США й Канади разом з представниками інших національностей цих країн рішуче виступали проти неї. Крім того, вихідці з України брали активну участь у кампаніях, організованих прогресивною американською та канадською громадськістю на захист першої в світі соціалістичної держави. Вони проводили масові мітинги, учасники яких вимагали вивести війська інтервентів з Радянської Росії. Наприклад, трудящі канадського міста Вінніпега, в якому проживало багато осіб українського походження, на мітингу, що відбувся 6 грудні 1918 р., прийняли таку резолюцію: «Ми, жителі Вінніпега, ...протестуємо проти дальшої висилки військових сил в Росію і вимагаємо, щоб союзницькі війська, котрі там знаходяться, були виведені, даючи можливість Росії добувати свою власну свободу без зовнішнього втручання»⁶. У цьому документі містився заклик надати кожній країні можливість розвиватися обраним нею шляхом.

Й надалі українська трудова імміграція США і Канади докладала багато зусиль для збереження миру. Так, вона підтримувала зусилля світової громадськості, спрямовані проти агресивної політики фашистської Німеччини, Італії та Японії. В тяжкий для Іспанської республіки час чимало американців і канадців українського походження із зброєю в руках допомагали

⁴ Життя і слово (орган ТОУК, видається у Торонто), 1981, 26 жовт.

⁵ *Гнатченко Г.І.* Боротьба трудящих національних груп Канади проти імперіалістичної реакції та її буржуазно-націоналістичних найманців. – Буржуазний націоналізм – знаряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки. К., 1979; *Євтух В, Ткаченко В.* В чужій далекій стороні. К., 1976; *Кольчук А.* Українці за океаном. К., 1957.

⁶ Цит. за кн.: *Кравчук Петро.* На новій землі (Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців). Торонто, 1957, с. 132.

республіканцям відстоювати свободу і демократію⁷. Згодом вони воювали на фронтах другої світової війни, брали активну участь у кампаніях за якнайшвидше відкриття другого фронту, збирання коштів для допомоги радянському народу в його боротьбі з фашистами. Трудові верстви української імміграції в Сполучених Штатах Америки і Канаді зібрали з цією метою, відповідно, 248 тис. і 455 тис. доларів⁸. Делегати ІХ з'їзду Ліги американських українців[□], що проходив у вересні 1942 р., надіслали листа українському народу, в якому зазначали, що «зроблять все від них залежне, щоб допомогти визволити українську землю від фашистських окупантів»⁹.

Радянські люди високо оцінювали й оцінюють допомогу і підтримку трудових верств української імміграції у той надзвичайно складний для нашої країни період. Виступаючи на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення території республіки від німецько-фашистських загарбників, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В.В. Щербицький підкреслював: «У тяжкі роки війни на нашому боці були всі прогресивні сили... Наш народ вдячний також представникам трудової еміграції, яка в міру своїх можливостей допомагала своїм співвітчизникам у той суворий час»¹⁰.

Досвід, нагромаджений українською трудовою імміграцією в боротьбі за мир і дружбу між народами протягом кількох десятиріч, має важливе значення на сучасному етапі для згуртування її сил на підтримку розрядки міжнародної напруженості й відвернення загрози ядерної війни. Одними з найважливіших своїх завдань в умовах ускладнення міжнародного становища прогресивні організації осіб українського походження та їх друковані органи вважають роз'яснення миролюбної зовнішньої політики СРСР, розвінчування міфу про «радянську воєнну загрозу» та показ справжніх цілей політики реакційних кіл.

Останнім часом ЛАУ, ТОУК та інші прогресивні організації провели чимало маніфестацій, мітингів, зборів, конференцій, присвячених боротьбі за мир. Крім того, їх представники беруть участь у подібних заходах, що проводяться різними американськими та канадськими організаціями. Отже,

⁷ Детальніше про це див.: За нашу і вашу свободу. Торонто, 1976; *Шевченко Ф.П.* Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії (1937-1938 рр.). – УІЖ, 1961, №1.

⁸ Ювілейних альманах Ліги американських українців. 1924-1974. Нью-Йорк, 1974, с.38. Народи і ухвали другого всекрайового Товариства канадських українців. Торонто, 1946, с.49.

[□] Ліга американських українців (ЛАУ) – прогресивна організація, створена у США в 1924 р. під назвою «Союз українських робітничих організацій» (СУРО). 1936 р. СУРО було перейменовано на Союз українських робітників (СУР), а з жовтня 1940 р. він називається Лігою американських українців.

⁹ Ювілейний альманах Ліги американських українців, с. 36-37.

¹⁰ Комуніст України, 1974 р. №11, с. 17.

діяльність української трудової імміграції в цьому напрямі є складовою частиною прогресивного руху борців за мир США і Канади. 15-16 травня 1976 р. у Ванкувері відбулася конференція ТОУК, яка, зокрема, прийняла рішення: 1) зібрати якнайбільше підписів під Стокгольмською відозвою[□] за відвернення загрози ядерної війни; 2) взяти участь у кампаніях протесту проти нарощування запасів американської зброї масового знищення поблизу канадських кордонів; 3) підтримати положення Стокгольмської відозви про розрядку міжнародної напруженості, мирне співробітництво між державами, скорочення витрат на озброєння і проведення переговорів про загальне роззброєння¹¹. А в резолюції, прийнятій XXXV з'їздом Товариства об'єднаних українських канадців (жовтень 1981 р.), містився заклик до всіх людей, «які прагнуть миру, взяти участь у кампанії підписів» під декларацією, в якій були такі пункти: 1) добиватися ратифікації договору ОСО-2; 2) ліквідації мілітаристських договорів і баз; 3) скликання європейської конференції з питань воєнної розрядки і роззброєння¹². До речі, вже на початку квітня 1982 р. 1,5 млн. канадців поставили під нею свої підписи¹³.

Члени ТОУК, РЗТ[□] та їх прихильники взяли також активну участь у масових демонстраціях проти загрози виникнення війни, які проходили наприкінці 1981 р. в Торонто і Оттаві. При цьому вони керувалися, за словами кореспондента газети «Життя і слово» (23 листопада 1981 р.), тим, що «...боротьба за мир є єдиною боротьбою, яка приведе до кращого майбутнього всього людства». А член ТОУК Л. Прокопчак свій виступ на конференції Торонтського товариства за мир, яка відбулася 31 січня 1981 р., повністю присвятила розвінчуванню антикомуністичних вигадок про «радянську загрозу» для капіталістичного світу. Спираючись на дані про співвідношення сил членів НАТО і держав-учасниць Варшавського договору, зібраними італійським сенатором, колишнім заступником головнокомандуючого сил НАТО в Європі генералом Ніно Пасті, доповідачка відзначила, що «радянська загроза» безпеці Заходу є міфічною»¹⁴.

Преса української прогресивної імміграції США і Канади, насамперед

[□] Мається на увазі друга Стокгольмська відозва (1975 р.) Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру, що вимагає заборони атомної зброї.

¹¹ Життя і слово, 1976, 14 черв.

¹² The Ukrainian Canadian, 1981, December, p. 12.

¹³ Правда, 1982, 11 апр.

[□] Робітниче запомогове товариство (РЗТ) – прогресивна організація української трудової імміграції в Канаді, створена в 1922 р. Її основною метою є боротьба за поліпшення соціального забезпечення трудящих, за мир і дружбу між народами. Докладніше про діяльність РЗТ див.: Friends in Need. The WBA Story. A Canadian Epic in Fraternalism. Winnipeg, 1972.

¹⁴ Життя і слово, 1981, 16 лют.

«Українські вісті»^{□□}, «Життя і слово», «Юкрейніен Кенедіен»^{□□□} постійно друкує матеріали, в яких переконливо показано, що джерелом існуючої нині загрози виникнення нової війни є безупинна гонка озброєнь, надв'язувана людству імперіалістичними колами. Пропагандистський апарат США та інших країн Заходу робить усе можливе для залякування простих людей примарою «радянської переваги», щоб таким чином закамуювати реальну загрозу мирові й обґрунтувати необхідність проведення «політики з позиції сили», підготовки агресивних планів і ризикованих авантур¹⁵. «Роздування міфу про «радянську воєнну загрозу» – справа не нова, – зазначала газета «Українські вісті» 12 липня 1979 р. – Нинішнє покоління не раз було вже свідком того, що нагнітався воєнний психоз під прикриттям цього заявленого твердження. Досить згадати, що наприкінці 40-х років обивателя на Заході залякували радянськими танками. В наступному десятиріччі лейтмотивом трубадурів війни була тема про радянські бомбардувальники, армади яких нібито літали над західними країнами. В 60-х роках переважала теза «ракетного відставання», а тепер усі ці жахи роздуваються одночасно».

Про миролюбність радянських людей неодноразово розповідали на сторінках прогресивної преси українських етнічних груп керівники і члени делегацій канадців і американців українського походження, які побували на батьківщині своїх предків. Відвідуючи міста і села, установи, фабрики і заводи, школи, вищі навчальні заклади, театри, зустрічаючись з трудящими, вони мають можливість переконатися в тому, що «всі радянські люди прагнуть миру. І не тільки прагнуть, але діють за мир, роблять свій вклад»¹⁶.

У прогресивних газетах і журналах трудової імміграції на конкретних прикладах показується, що означає світова війна в сучасних умовах. Зокрема, одна з редакційних статей газети «Життя і слово» озаглавлена «Мирне співіснування або неіснування». Нині, – підкреслювалося у ній, – питання стоїть тільки так: мирне співіснування або ніяке існування, боротьба за ядерне роззброєння або ядерна катастрофа, боротьбі за мир немає і не може бути ніякої альтернативи: чи переможе мир, чи загине все людство¹⁷. Позитивний відгук серед осіб українського походження в США і Канаді знайшла пропозиція Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л.І. Брежнєва, висловлена з трибуни XXVI з'їзду КПРС, – створити

^{□□} Газета «Українські вісті» - орган ЛАУ, видається у Нью-Йорку.

^{□□□} Журнал «Юкрейніен Кенедіен» - орган ТОУК, видається у Торонто.

¹⁵ Українські вісті, 1981, 12 лют.

¹⁶ Життя і слово, 1981, 5 січ.

¹⁷ Життя і слово, 1981, 2 лют.

міжнародний комітет, який показав би життєву необхідність відвернення ядерної катастрофи¹⁸.

Прогресивні українські зарубіжні видання наводять висловлювання авторитетних учених світу, що підтримують цю ідею, зокрема професора Массачусетського інституту (США) Бернарда Шелла, який справедливо вважає, що аргументовані обґрунтування безглуздя та антигуманності гонки озброєнь служитимуть доброю основою в боротьбі за мир¹⁹. У них було надруковано й уривки з виступу американського вченого Пановського на всесвітній конференції лікарів за відвернення ядерної війни про те, що широка популяризація правди про неї стане вагомим стимулом для активізації руху за мир. Делегати конференції із захопленням зустріли пропозицію керівника Радянської держави²⁰.

Матеріал, що вміщується в пресі зарубіжних прогресивних організацій, переконує читачів у згубних наслідках використання атомної та ядерної зброї. Третя світова війна, писала, наприклад, газета «Українські вісті» 25 травня 1978 р., несе «велику небезпеку всьому людству, для існування всієї нашої планети... Якщо в попередніх війнах мова йшла про загибель десятків мільйонів людей, то в атомній війні потрібно буде рахуватись із загибеллю сотень мільйонів людей, з тотальним вилюдненням цілих районів, знищенням всієї цивілізації. Забезпечитись, охоронитись, захиститись від атомної і ядерної зброї неможливо».

В сучасних умовах, коли у світі нагромаджено гори смертоносної зброї, українські прогресивні кола США і Канади закликають зупинити гонку озброєнь, робити рішучі кроки в напрямі збереження миру, сісти за стіл переговорів. Тому й не дивно, що прогресивна громадськість українських етнічних груп з великою радістю сприйняла звістку про підписання між США і СРСР договору про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2). Водночас вона справедливо зазначала, що сама «угода ще не вирішує всього питання роззброєння», однак знаменує собою «значний крок вперед для забезпечення життя народів і всього людства», «великий крок у напрямі цілковитої заборони ядерної зброї – смертельної загрози для... народів»²¹. Керівники прогресивних організацій покладали надії на те, що підписання договору ОСО-2 «створить перешкоду на шляху дальшого накопичення найбільш нищівних і коштовних

¹⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 35.

¹⁹ Життя і слово, 1981, 30 берез.

²⁰ Життя і слово, 1981, 6 квіт.

²¹ Українські вісті, 1979, 10,17 трав., 5 лип.

видів зброї»²². У зв'язку з цим члени ЛАУ, ТОУК, РЗТ, уся трудова імміграція разом з іншими демократичними силами США і Канади ведуть наполегливу боротьбу за ратифікацію договору.

Особливу увагу прогресивні організації українських етнічних груп обох країн приділяють викриттю ганебних дій буржуазних націоналістів, спрямованих на піддрив процесу розрядки міжнародної напруженості, нагнітання недовір'я у відносинах між народами. Вони вважають своїм обов'язком давати належну відсіч «паліям війни і всіляким бандерівським маніякам, що хочуть ядерної конфронтації...», оскільки «...їхні виступи за війну є злочином проти людства»²³.

Як відомо, українські буржуазні націоналісти постійно були й залишаються вірними найманцями найреакційніших кіл. Нині вони, йдучи у фарватері ворогів миру і розрядки, використовують нагромаджений досвід боротьби проти прогресивних сил і не гребують при цьому ніякими методами. Колишній гітлерівський прислужник, нинішній «провідник» організації українських націоналістів (бандерівців) Я. Стецько ще в 1932 р. писав: «Українські буржуазні націоналісти повинні у своїй боротьбі використовувати всі можливості включно з методами масового знищення, а навіть ліквідації мільйонів людей»²⁴. Така позиція характерна для їхньої діяльності і на сучасному етапі. Показовою щодо цього є заява бандерівської газети «Гомін України» від 5 березня 1977 р.: «Ми пережили впродовж першої половини нашого століття вже дві великі світові війни, а це є всі ознаки на те, що ще діждемося, і то вже швидко, третьої, може найбільшої і найстрашнішої світової війни...». Кожна звістка про зменшення міжнародної напруженості викликає у націоналістів неприховану лютю. Вони мріють про погіршення міжнародної обстановки, хоч це могло б призвести до виникнення страхітливої ядерної війни, в якій би загинули цілі народи, а може й весь людський рід»²⁵.

На сторінках прогресивної преси трудової імміграції публікуються матеріали, в яких викривається зрадницька діяльність українських буржуазних націоналістів у роки Великої Вітчизняної війни, їх участь у кривавих акціях американського імперіалізму проти В'єтнаму, підтримка реакційних режимів у Парагваї, Чилі, Сальвадорі, схвалення політики апартеїду в Південній Африці.

Головну ставку в боротьбі проти прогресивних сил сучасності українські буржуазні націоналісти роблять на війну, оскільки, за їхніми задумами, лише

²² Життя і слово, 1979, 28 трав.

²³ Життя і слово, 1977, 18 квіт.

²⁴ Цит. за: Українські вісті, 1979, 8 листоп.

²⁵ Українські вісті, 1978, 12 жовт.

вона «принесе владу над народом»²⁶. Засоби інформації прогресивних українських організацій у США і Канаді показують, якою ціною націоналістичні ватажки хочуть дорватися до влади. Вони готові віддати в жертву половину людства (цинічно заявляючи, що «це не була б завелика ціна»), щоб здійснилися їхні плани створення так званої «соборної» України, вільної від «комуністичної ідеології». Не маючи можливості зробити що-небудь власними силами, націоналісти встановлюють контакти з пентагонівськими яструбами, китайськими гегемоністами, ізраїльськими екстремістами, реакційними іммігрантськими угрупованнями в капіталістичних країнах. Адже «вічне запроданство і зрада, вічне лакейство і віроломство»²⁷ є найхарактернішими рисами діяльності українських буржуазних націоналістів, оскільки, як справедливо зазначала газета «Українські вісті», вони «ніколи не могли позбутись своєї природи наймитування і поплентацтва у найрізномірніших «великих друзів», «на протязі всього безславного віку продавались направо і наліво, хто лише більше дасть»²⁸. Діячі ЛАУ, ТОУК та інших прогресивних організацій у своїх виступах і публікаціях розвінчують їх сутність та справжні цілі.

Отже, боротьба за мир, зміцнення дружби між народами, розрядку міжнародної напруженості займає значне місце у багатогранній діяльності української прогресивної імміграції в США і Канаді. Значення цієї боротьби виходить далеко за межі лише українських етнічних груп, оскільки їх прогресивна громадськість бере активну участь у демократичному русі країн проживання й водночас здійснює надзвичайно важливу справу – через свої друковані органи, під час маніфестацій, мітингів та інших заходів популяризує мирні ініціативи Радянського Союзу та розвінчує спроби їх фальсифікації буржуазними засобами інформації. Звичайно, прогресивні організації українських етнічних груп північноамериканських країн мають обмежені можливості для ведення такої діяльності, адже їм доводиться працювати в складній обстановці цькування з боку буржуазно-націоналістичної верхівки, яку всіляко підтримує пропагандистський апарат імперіалістичних держав. Тим вагомішим є внесок прогресивних сил української імміграції у справу збереження миру і пропаганди ідей розрядки міжнародної напруженості в умовах капіталістичної дійсності.

²⁶ Українські вісті, 1978, 16 лют.

²⁷ Українські вісті, 1974, 21 берез.

²⁸ Українські вісті, 1974, 21 берез., 1979, 29 листоп.

*Опубліковано: Український історичний журнал. –
1982. – № 10. – С. 111-116.*

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. А. КОЛЕНЕКО
«КВЕБЕКСКАЯ ПРОБЛЕМА В ПОСЛЕВОЕННОЙ КАНАДЕ»
М.: НАУКА, 1981, 280 С.
(у співавторстві з В. Наулко)

Соціально-політичний розвиток Канади протягом двох останніх десятиріч свідчить, що однією з найбільш пекучих проблем цієї капіталістичної країни є квебекська проблема, яка великою мірою впливає на посилення міжнаціональних суперечностей та загострення кризи всієї Канадської конфедерації. Тому поява книги В. О. Коленека «Квебекська проблема в післявоєнній Канаді» є цілком закономірною. Вона викликана необхідністю критичного аналізу подій і явищ в одній з найбільших за територією й чисельністю населення провінцій Канади — Квебеку, що справляють значний вплив на соціально-економічну й політичну ситуацію в країні. Принагідно відзначимо, що з такою повнотою соціальні грані цієї проблеми висвітлені в радянській історіографії вперше, хоча й раніше наші дослідники тією чи іншою мірою зверталися до розгляду окремих її аспектів¹.

Рецензована монографія являє собою комплексне дослідження, що охоплює характер і особливості процесів, які відбувалися у промисловості й сільському господарстві Квебеку в повоєнний період, соціальні зміни та ідейно-політичну еволюцію франкоканадської спільності, розвиток національно-демократичного руху у франкомовній Канаді, питання робітничого й профспілкового руху в провінції. Аналіз і висновки, що містяться в праці, зроблено автором на основі ґрунтовного вивчення широкого кола англомовної

¹ Див.: Национальные проблемы Канады. М., 1972; Канада на пороге 80-х годов. М., 1979; Проблемы историографии Канады. М., 1981.

та франкомовної наукової літератури, офіційних документів урядів Канади і Квебеку, досліджень радянських авторів, вітчизняної та зарубіжної періодики.

Відтворюючи явища внутрішнього життя провінції (аграрну кризу, процес індустріалізації тощо), автор прагне з'ясувати їх соціальні наслідки. Зокрема, як відзначається в книзі, бурхливий промисловий розвиток Квебеку в повоєнний час викликав докорінні зміни у соціально-економічній структурі суспільства, в результаті чого пролетаріат Квебеку перетворився в головну рушійну силу франкоканадського суспільства. Разом з тим внаслідок індустріалізації рушилися надії трудових верств провінції на поліпшення свого економічного становища, зростало відчуження, дедалі більше виявлялося пригноблене становище робітничого класу, що є характерним для будь-якого капіталістичного суспільства (с. 85—132).

На основі аналізу соціально-економічного становища трудових верств провінції автор робить логічний висновок, що «саме в більш тяжких, ніж у цілому по країні, умовах життя трудящих Квебеку, насамперед робітників, а також дрібних та середніх фермерів, і виявляється нерівномірність і залежність всієї франко канадської нації» (с. 122).

Швидкий індустріальний розвиток провінції дав поштовх активізації національно-демократичного руху. Останній став сприятливим середовищем для діяльності різного роду націоналістично-сепаратистських угруповань, таких, наприклад, як Об'єднання за національну незалежність (РН) та національне згуртування (РН). З приходом до влади в провінції у 1976 р. Квебекської партії (КП), що утворилася в результаті злиття у 1968 р. «Руху Суверенітет-Асоціація» (МСА) та РН, автономістичні тенденції зводяться в ранг офіційної політики провінційного уряду на чолі з лідером КП Р. Левеком. Аналізові цих складних і суперечливих процесів відведено у монографії досить значне місце (с. 175—225), що пояснюється їх вагомністю в політичному житті всієї країни. Адже ніколи раніше в історії Канадської конфедерації (вона була утворена в 1867 р.), так гостро не поставало питання про збереження її єдності. Розкриваючи позицію канадських комуністів щодо розглядуваної в монографії проблеми, автор підкреслює, що єдиною політичною силою країни, яка дала глибоко наукову і принципову оцінку подіям у Квебеку, була Комуністична партія Канади (с. 224—225) Ця оцінка ґрунтується на марксистсько-ленінському вченні з національного питання, на визнанні того незаперечного факту, що франкоканадці є рівноправною з англоканадцями нацією, і що канадська держава має двонаціональний характер.

Значна увага в книзі приділена піднесенню робітничого руху, який відіграє

першорядну роль у боротьбі за справедливе розв'язання квебекської проблеми. Особливого значення, як підкреслює автор, набувають страйкові виступи, що заклали основу класової солідарності всіх робітників Квебеку (с. 237). На жаль, у рецензованій праці чомусь обійдено питання про місце і роль боротьби робітничого класу цієї провінції в робітничому русі всієї країни.

Детальний аналіз класових виступів пролетаріату, процесу політизації профспілок Квебеку приводить автора до логічного висновку про політичний характер боротьби, що відбувається в економічній сфері, та про назрілість утворення масової федеративної партії трудящих, яка б об'єднала всі прогресивні сили провінції і допомогла їм позбутися впливу ідеології буржуазних партій, зокрема націоналістично-сепаратистських настроїв.

Всі порушені в монографії питання висвітлені в ній з достатньою глибиною. Оцінюючи події і явища, пов'язані з післявоєнним розвитком Квебеку, автор прагне, щоправда не так часто, як того хотілося б, показати перспективу й шляхи розв'язання тих чи інших проблем провінції. Монографія В. О. Коленека відзначається високою культурою викладу самого матеріалу і оформлення довідкового та бібліографічного апарату. Вміщені в книзі таблиці й ілюстрації допомагають читачеві краще уявити загальну картину соціально-економічного та політичного розвитку провінції, її складних і багатогранних проблем.

Водночас монографія не позбавлена певних недоліків. На наш погляд, у вступі варто було б хоч коротко викласти найхарактерніші проблеми нинішньої Канади й показати їх співвідношення з проблемами Квебеку. Не завадило б також визначити загальну оцінку місця і ролі цієї провінції в економічному, політичному та культурному житті всієї країни. Це дало б можливість ще рельєфніше показати проблеми власне Квебеку.

*Опубліковано: Український історичний журнал. –
1982. – № 6. – 147-148.*

Цього року також було опубліковано статтю:

Критика современных буржуазных концепций этносоциального развития США и Канады // Тезисы докладов на всесоюзной сессии по итогам полевых этнографических исследований в 1980-1981 гг. – Нальчик, 1982.

ЇХ ДОЛЯ – ДИСКРИМІНАЦІЯ Й ВИЗИСК: НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШОСТІ ТА ІММІГРАНТИ В КАПІТАЛІСТИЧНОМУ СВІТІ

Лекція 3.

План:

- 1. Соціально-економічне становище національних меншостей і іммігрантів.**
- 2. Форми й методи соціальної дискримінації і національного визиску.**
- 3. Боротьба національних меншостей та іммігрантів за свої права.**

В сучасному капіталістичному світі майже не існує етнічно однорідних держав. Населення США, Канади, Великобританії, Франції, Бельгії, ФРН та багатьох інших країн Заходу складається з представників різних народів, що утворюють національні меншості й іммігрантські етнічні групи. Так, у Сполучених Штатах проживає близько 25 мільйонів негрів, 16 мільйонів вихідців з іспанських країн, мільйон корінних мешканців – індіанців та ескімосів, кілька мільйонів іммігрантів; у Канаді майже чверть населення – це іммігранти з країн Європи, Азії та їхні нащадки; у Західній Європі сьогодні трудиться понад 10 мільйонів іммігрантів. Капіталістичне суспільство, нещадно експлуатуючи дешеві робочі руки, не піклується про створення нормальних умов життя і праці цим категоріям людей. Щоб переконатись у цьому, досить побіжно ознайомитися з соціально-економічним становищем представників національних меншостей і іммігрантських груп, зокрема з такими показниками, як зайнятість, прибутки, рівень освіти тощо.

Для прикладу візьмемо Сполучені Штати, перш за все їх кольорове

населення (негри, індіанці, пуерторіканці, вихідці із Латинської Америки) — понад 50 мільйонів чоловік. За офіційними даними (слід мати на увазі, що буржуазна статистика намагається дещо зменшити цифри) прибуток негритянської сім'ї досягає тільки 60 процентів прибутку білих, громадян США латиноамериканського походження — 68 процентів, а заробітки мешканців індіанських резервацій у 4—5 разів нижчі, ніж в середньому по країні.

Взагалі, серед національних меншостей Сполучених Штатів людей з прибутками нижче офіційного рівня бідності значно більше, ніж серед білого населення: у негрів у три з половиною рази, а в індіанців — удвоє, або ж, відповідно, кожен третій негр і кожен другий індіанець.

В іншій іммігрантській країні Північної Америки — Канаді — національні меншості й іммігранти також знаходяться на найнижчих щаблях соціальної драбини, за показниками економічного становища вони, як і в будь-якій іншій капіталістичній державі, займають останні місця. Майже 90 процентів індіанських сімей Канади живе на межі або ж нижче грані бідності, а прибутки іммігрантів з Італії та інших країн на 20—30 процентів менші від прибутків панівної нації — англоканадців.

Матеріальні нестатки аборигенів Америки, іммігрантських сімей у розвинутих західноєвропейських країнах не дозволяють їм наймати нормальне житло, ціни на котре, до речі, щороку зростають. Отже, кількість загрозовано аварійного житла у індіанців Канади у вісім разів більша, ніж у інших груп населення країни; понад тридцять процентів італійських, турецьких та грецьких іммігрантів у Федеративній Республіці Німеччини мешкають в тимчасових будівлях та бараках; типовими для великих індустриальних центрів Франції є іммігрантські бідонвілі — квартали помешкань із бляхи, картону.

Мільйони громадян, переважно з кольоровою шкірою, позбавлені права на житло, знаходять притулок у трущобах: близько чверті негритянських сімей США живе у будинках, що не відповідають жодним існуючим санітарно-гігієнічним нормам, третина жител американців мексиканського походження — аварійні, а в багатьох індіанських резерваціях, які офіційна Америка рекламує як «райські куточки», 90 процентів житлового фонду непридатне для експлуатації. Та у громадян «другого сорту» тих же Сполучених Штатів, Канади чи будь-якої капіталістичної країни вибору немає. Ризикуючи життям, вони мусять тулитися у таких помешканнях.

Наслідком жахливих житлових умов, мізерних коштів стали масові захворювання, висока смертність, особливо дитяча, невелика середня тривалість життя (у негрів США вона на 8 років нижча, ніж у білих, у американських і

канадських індіанців ледве сягає 45 років). Понад 75 процентів індіанців США страждає від голоду й недоїдання. За таких умов кожна третя індіанська дитина помирає, проживши не більше півроку. Значно вищі за середні по країні показники захворювань, смертності й у іммігрантів Франції, Великобританії, ФРН.

В лекції треба наголосити, що жалюгідне соціально-економічне становище й нерівноправ'я представників національних меншостей і іммігрантів — результат політики дискримінації й визиску, яку впродовж століть здійснюють правлячі кола капіталістичних країн у найрізноманітніших формах. Найвідчутніше дискримінація виявляється у сфері виробництва. В буржуазному світі стало, по суті, законом останніми наймати на роботу «кольорових» та іммігрантів. Зате в періоди спадів виробництва, розпалу економічних криз ці люди — перші кандидати на звільнення. Тому й не дивно, що безробіття серед них набагато перевищує середні показники, характерні для тієї чи іншої країни: у негрів США вони становлять 18 процентів (після прийнятого в 1964 році закону про громадянські права безробіття серед негрів не скорочується, а, навпаки, зростає — тоді його рівень становив 9,4 процента); в індіанських резерваціях Сполучених Штатів залежно від пори року цей показник коливається від 30 до 70 процентів; 60 процентів працездатних індіанців Канади постійно не мають роботи; на Британських островах — близько 30 процентів кольорових іммігрантів (середній показник безробіття у Великобританії — 14 процентів).

З труднощами у працевлаштуванні стикаються іммігранти і в інших західноєвропейських країнах. Після довгих поневірянь значна частина їх змушена повертатися на батьківщину, яку покинули в пошуках якогось заробітку. Останнім часом, скажімо, кількість людей, котрі повертаються в Італію, переважає тих, які з неї іммігрують.

Проявом дискримінації є і структура зайнятості представників національних меншостей іммігрантів. Як правило, вони виконують важку ручну та малокваліфіковану працю: на підприємствах міста Бредфорда, наприклад, нею зайнято 99 процентів кольорових іммігрантів; у ФРН 76 процентів турецьких іммігрантів. На будь-яку роботу і за будь-яких умов погоджуються так звані нелегальні іммігранти, котрих власники підприємств незаконно заманюють з різних країн. Абсолютно безправні, вони не можуть навіть оскаржити свавілля підприємців.

Явище нелегальної імміграції особливо характерне для Сполучених Штатів. Тут до 10 мільйонів таких іммігрантів, і їх не безпідставно називають

рабами ХХ століття. Наведемо цитату з американського журналу «Прогресів»: «Флорідські вирубувачі цукрової тростини звикли до нелюдського поводження і важких умов праці, низької зарплати, а для тих, хто скаржиться,— депортація. Перспектива відправки додому на Ямаїку, яка страждає від масового безробіття, допомагає власникам ігнорувати скарги на умови праці, яких чи потерпіли б американські робітники. Як сказав один плантатор, «раніше у нас були власні раби, а тепер ми їх наймаємо».

Вже стало нормою способу життя капіталістичного суспільства те, що високооплачувані посади, за невеликими винятками, недоступні для іммігрантів з кольоровою шкірою. Коли ж серед професорів університетів, мерів, керівників установ зустрічаються вихідці з національних меншостей, зокрема негри, то це не що інше, як своєрідна реклама того, нібито буржуазна країна надає однакові можливості для просування по службі усім громадянам незалежно від національного походження. Однак вказані вище факти є найкращим спростуванням пропагандистських міфів. Більше того, при детальнішому аналізі становища народів, що населяють США очевидно стає різниця навіть між представниками панівної англосаксонської меншості й вихідцями з європейських країн. Дискримінованими залишаються іммігранти із Східної Європи, руками яких чималою мірою «збудована» Америка. У штаті Коннектикут, скажімо, зайняті фізичною працею становлять серед американців англосаксонського походження 38 процентів, а серед іммігрантів із східноєвропейських країн — понад 70.

Дискримінація виявляється і в оплаті праці. Так, судноплавні компанії Великобританії кольоровим морякам платять у п'ять разів менше, ніж білим, хоча робочий день перших на чотири години триваліший; заробіток іммігрантів однієї спеціальності з французами на 10—20 процентів нижчий, а робочий тиждень здебільшого довший (45 годин). У ФРН дійсна оплата праці іноземних робітників («гастарбайтерів») у шість разів менша, ніж було обумовлено в договорах при їх вербуванні. Дискримінація в оплаті праці — це додаткові прибутки власникам підприємств. Наприклад, судноплавні компанії Великобританії «заробляють» на цьому 25 мільйонів фунтів стерлінгів за рік; мільйонні бариші мають підприємці США, які використовують дешеву працю нелегальних іммігрантів.

Роботодавці капіталістичного світу вдаються також до завуальованих форм дискримінації іммігрантів, вихідців з національних меншостей: створюють штучні перепони на шляху до перекваліфікації, що вкрай необхідно у вік науково-технічного прогресу, зменшують плату при зростанні обсягу

виконуваної роботи, звільняють невикладних для них іноземних робітників і т. д.

Говорячи про дискримінацію національних меншостей та іммігрантів в оплаті праці, треба підкреслити: в СРСР, де всі нації і народності рівні, цього явища немає — за одну й ту ж роботу трудівники одержують однакову винагороду, незалежно від свого національного походження. Власне, це одне з свідчень рівноправності в СРСР націй, народностей, національних груп у всіх сферах суспільного життя.

До вище згадуваних сфер дискримінації можна додати ще й інші, зокрема сферу освіти. Саме тут дискримінація «другосортних» громадян — так називають у капіталістичному суспільстві національні меншості й іммігрантів — відчутно поглиблюється. Проголошені у законах про громадянські права рівні можливості всім жителям США для кольорового населення залишаються міфом. Судіть самі — середня тривалість навчання чорних американців на два, а іспаномовних на три роки менша, ніж білих. Якщо серед білих лише 3 проценти мають освіту нижчу за п'ять класів, то серед негрів — 10 процентів, американців мексиканського походження — 23 проценти, а середній рівень освіти індіанців — взагалі п'ять класів.

Сьогодні у Сполучених Штатах, як і в інших капіталістичних країнах, де мешкає кольорове населення, приміром у Великобританії, публічно не вивішуються таблички «тільки для білих», не побачиш загорожі, що відділяє «білі» квартали від «кольорових». Однак сегрегація, щоправда у прихованіших формах, зберігається. І найпереконливішим прикладом цього є система освіти. Дійсно, 63 проценти дітей чорних американців вчаться у школах, де «кольорові» становлять від 50 до 100 процентів усіх учнів, 60 процентів дітей з рідною іспанською мовою відвідує школи, де білих незначний процент. До того ж знання «другосортних» громадян Америки, та й тієї ж Великобританії, поступаються перед тими, що здобувають білі, бо, як правило, навчаються у школах з недостатньою матеріальною базою, перевантаженими класами, малою кількістю вчителів.

На освіту кольорового населення уряди відпускають значно менше асигнувань, ніж на ці ж цілі для білих. У Великобританії ця різниця сягає 20 процентів. Тут для порівняння згадаймо реальні, а не проголошені на папері, можливості для кожного громадянина багатонаціональної Радянської держави.

Виявленням посилення дискримінації кольорових мешканців та іммігрантів у США, Канаді, Великобританії, Франції є зростання політичного й фізичного терору щодо них. Візьмемо хоча б такий факт: чорні американці (12 процентів населення США) становлять 40 процентів в'язнів федеральних тюрем.

До негрів, іспаномовних американців застосовують більш суворі покарання, ніж до білих.

Феміда буржуазного суспільства вдається до всіляких маневрів, коли йдеться про долю «власть імущих», які порушують закони, й стає безпощадною у випадках з кольоровим населенням. У негритянських гетто, індіанських резерваціях правові органи здійснюють постійний нагляд і поліцейські провокації, арешти і притягнення до судової відповідальності за незначні порушення. Причому звинувачення виносяться присяжними з білих верств. Цим користуються шовіністично настроєні угруповання, влаштовуючи справжні фізичні розправи над кольоровими громадянами. Так, шовіністичні елементи в Канаді розгорнули шалену кампанію проти негрів і вихідців з країн Карібського басейну (вдалися, зокрема, до фізичної розправи над негритянським музичним ансамблем прямо в студії телебачення; вбили кількох іммігрантів у торонтському метро); неофашисти Англії постійно вчиняють акції вандалізму в кварталах, де мешкають кольорові іммігранти; у Франції почастишали вбивства на вулицях міст іммігрантів з Алжіру, Тунісу.

Перелік фактів дискримінації представників національних меншостей, іммігрантів у країнах Північної Америки і Західної Європи в усіх сферах суспільно-політичного й соціально-економічного життя можна було б продовжувати, посилаючись навіть на буржуазні джерела масової інформації. Та і наведеного вище, на нашу думку, достатньо, аби переконатись у міфічності пропагандистських гасел про нібито рівні можливості для всіх расово-національних груп капіталістичного суспільства. Про них на Заході частенько забувають, рекламуючи буржуазний спосіб життя.

Національні меншості й іммігранти не бажають миритися з тим становищем, на яке прирікає їх буржуазне суспільство. Чимдалі вони переконуються у тому, що право на майбутнє можна завоювати у наполегливій і рішучій боротьбі. Успіхи нашої країни у розв'язанні національного питання на демократичній основі, всебічний розквіт усіх націй і народностей в братній сім'ї великого Союзу, піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії, Африки, Латинської Америки дають нові імпульси рухові національних меншостей та іммігрантів за соціально-економічні й громадянські права.

Тут доречно нагадати слухачам про могутні виступи негритянського населення США у 70-ті роки, страйкову боротьбу іммігрантів в Англії на рубежі 70-х — 80-х років, активізацію руху індіанців Сполучених Штатів і Канади. У результаті рішучих дій індіанцям Канади, наприклад, вдалося отримати компенсацію за експропріацію їхніх земель для будівництва нафтопроводу, а

також повернення дозволу на вилов риби у затоках біля берегів Канади; важливою перемогою кольорового населення була заборона діяльності шовіністичної організації «Західна Гвардія» й ув'язнення її лідера. Негри, представники інших груп «другосортних» громадян США під керівництвом Національного альянсу проти расизму і політичних репресій добивалися визволення з тюрем своїх товаришів, засуджених на підставі сфабрикованих звинувачень. Неодноразово страйкова боротьба іноземних робітників у ФРН, Франції, Швейцарії завершувалась частковим задоволенням справедливих вимог.

Правлячі кола капіталістичного світу розуміють, яку загрозу несуть національні рухи, тому й намагаються не допустити їх єднання. З цією метою нацьковують представників одних національних меншостей та іммігрантських груп на інших, вдаються до відвертого шантажу керівників цих рухів.

Та незважаючи на всі складності, ми сьогодні говоримо про успіхи боротьби національних меншостей і іммігрантів. Цей рух став нині організованішим, він — складова соціального протесту широких трудових верств буржуазного суспільства, перетворився в один з найвпливовіших соціально-політичних рухів. Велика заслуга в цьому комуністичних і робітничих партій капіталістичних країн, які надають великої ваги захистові інтересів дискримінованих верств населення у своїх країнах, всіляко підтримують боротьбу національних меншостей та іммігрантів за свої права. Комуністичні партії Іспанії, Франції, Італії, зокрема, уклали між собою договори, згідно з якими зобов'язалися захищати інтереси робітників-іммігрантів, домагатися для них однакових з корінними мешканцями країн умов праці й життя. У програмах комуністичних і робітничих партій поліетнічних капіталістичних країн не лише йдеться про завдання боротьби за реалізацію соціальних, економічних і політичних прав національних меншостей та іммігрантів, а й вказуються конкретні шляхи подолання кризи в національних відносинах і можливості розв'язання національного питання взагалі.

Література: Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС. 14 — 15 червня 1983 року. К., Політвидав України, 1983; Андропов Ю. В. Шістдесят років СРСР. К., Політвидав України, 1982; Геєвский Й. А., Червоная С. А. Душители демократии в роли «борцов» за права человека. М., «Знание», 1982; Фролкін М. М. В лещатах соціально-економічних протиріч. К., Т-во «Знання» УРСР, 1982; Куличенко М. Й., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик.— «США: экономика, политика, идеология», 1982, № 12;

Шлепаков А. Н. Национальный вопрос в странах капитала: старые проблемы и новые реальности.— «Мировая экономика и международные отношения», 1982, № 12; США: иммигранты вне закона.— «Международная жизнь», 1983, № 6; Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. — «Всесвіт», 1980, № 11; Иммигранты в Англии, реклама и жизнь,— «Аргументы и факты», 1983, № 12; В зеркале двух миров. — «Правда», 1983, 26 февраля; Без права на жизнь.— «Правда», 1983, 18 марта; О правах человека — подлинных и мнимых.— «Правда», 1983, 18 июля.

*Опубліковано: Трибуна лектора. – 1983. – № 12. – С.
32-35.*

**КАПІТАЛІСТИЧНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ. ПРАВДА І ВИГАДКИ
ТЕЗИ ДО ЦИКЛУ ЛЕКЦІЙ
«СУЧАСНЕ КАПІТАЛІСТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО»
(у співавторстві з В. Зленко, Л. Лещенко, Л. Кистерським)**

Методика: проблеми і настанови. *Ідеологічна боротьба на міжнародній арені не знає передишок. Ми й далі будемо вести її активно, з гідністю, не піддаючись на провокації. Радянські люди можуть бути впевнені: в боротьбі за забезпечення миру на землі, за соціальні й національні права народів наша партія не пошкодує зусиль.*

З доповіді «Актуальні питання ідеологічної, масово-політичної роботи партії» на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС

На XXVI з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу зазначалося, що в сучасних умовах у капіталістичному світі «помітно загострилися соціальні суперечності» (Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1981, с. 23). Це, зокрема, виявляється у шалених темпах інфляції, зростанні безробіття. Разом з тим посилюється невдоволення народних мас існуючим соціально-економічним ладом, вони дедалі рішучіше стають на шлях боротьби за свої права. Надихаючий приклад для них — успіхи країн соціалізму в усіх галузях суспільного життя, насамперед у реалізації соціально-економічних прав найширших верств трудящих. Буржуазні ідеологи мобілізують всі наявні резерви, щоб якимось чином затушувати гостроту соціально-класових суперечностей, відвернути увагу трудового люду від пекучих проблем суспільного розвитку. З цією метою вони, з одного боку, всіляко прикрашають і вихваляють буржуазний спосіб життя, рекламують його необмежені можливості,

яких він нібито надає кожному громадянину капіталістичного суспільства незалежно від соціального й національного походження. А з другого, — враховуючи притягальну силу соціалізму, силкуються принизити його досягнення, очорнити поступальну впевнену ходу, сфальсифікувати демократичні засади, на яких базується соціалістична система. Через канали ідеологічного впливу (преса, радіо, кіно) вони намагаються поширити свої вигадки й на громадян соціалістичної співдружності.

Мета пропонованого циклу лекцій — показати ті проблеми, з якими вічна-віч стикається капіталістичне суспільство в умовах дальшого загострення загальної кризи капіталізму, на конкретних прикладах довести міфічність тверджень західної пропаганди про переваги буржуазного ладу, розкрити справжню суть капіталістичного способу життя. Цикл включає такі теми:

1. Мілітаризм в економіці, політиці та ідеології.
2. Криза капіталізму й погіршення економічного становища трудящих.
3. Їх доля — дискримінація й визиск. Національні меншості, іммігранти в капіталістичному світі.
4. Парії «вільного світу». Проблеми осіб похилого віку в країнах капіталу.
5. Об'єкт надексплуатації — жінки.
6. Зайві на порозі життя. Молодь в умовах буржуазного способу життя.

Основна література до всього циклу: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1981; Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС. 14—15 червня 1983 року. К., Політвидав України, 1983. Андропов Ю. В. Шістдесят років СРСР. К., Політвидав України, 1982; Загладин Н. В. Антисоветизм в глобальной стратегии империализма США. М «Мысль», 1981; Цагалов Г. Н. Миллиарды на оружие. Военно-промышленный комплекс США. М «Мысль», 1981; Капиталистическая экономика, 1982.—«Мировая экономика и международные отношения», 1983, №3; Шлепаков А. Н. Национальный вопрос в странах капитала: старые проблемы и новые реальности.— «Мировая экономика и международные отношения», 1982, № 12; Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. — «Всесвіт», 1980, № 11; Дмитриев А. В Социальные проблемы людей пожилого возраста. Л., 1980; Блинова Е. П. Трудящиеся женщины в странах ЕЭС.— «Рабочий класс и современный мир», 1982, № 6; Женщины в борьбе за мир и равноправие.— «Правда», 1983, 9 березня; Потехін О. В. Становище робітничої молоді в країнах капіталу. К., Т-во «Знання» УРСР. 1979.

ЛЕКЦІЯ 1.

План:

1. Воєнно-промисловий комплекс — основа мілітаризму. Мілітаризація економіки.
2. Агресивний зовнішньополітичний курс імперіалізму.
3. Антикомунізм і антирадянщина — ідейно-політична база мілітаризму.

1. За період після другої світової війни воєнно-промисловий комплекс (ВПК) перетворився в один з основних структурних факторів, що визначають економічну, воєнну і зовнішню політику капіталістичних країн, у своєрідну «державу в державі». Це тісний союз представників військових кіл з найбільшими монополіями — виробниками озброєнь і бойової техніки. Інтереси ВПК представляє і захищає верхівка державно-бюрократичного апарату, передусім мілітаристські угруповання законодавців, що обстоюють курс на дальше нарощування гонки озброєнь, активізацію агресивної зовнішньої політики. Особливо наполегливо проводить її воєнно-промисловий комплекс США. Саме цей зловісний гібрид фабрикантів знярядь смерті і професійних військових виступає ініціатором усе нових довгострокових мілітаристських програм досягнення воєнної переваги над СРСР, знищення соціалізму. У гонитві за максимальними зисками, стремління здійснити глобальну експансію ВПК бездумно ставлять на карту майбутнє багатьох народів і держав, підштовхують людство до краю ракетно-ядерної безодні.

На фоні глибокої економічної кризи, яку переживає капіталістичний світ з кінця 70-х років, особливо разючим є процвітанню галузей, пов'язаних з випуском озброєнь. Державно-монополістична система та її осередок — ВПК породжують заінтересованість у зростанні воєнних асигнувань, гарячковому розвитку воєнної індустрії, передусім таких її вартісних напрямів, як електронна й ракетна. США порівняно з іншими капіталістичними державами постійно виділяють на це левову частку асигнувань. У зв'язку з нечуваним розширенням воєнних галузей уряди і воєнні відомства країн Заходу дедалі більше замовляють і споживають зброї й техніки. Гігантський воєнний індустріальний комплекс постійно тяжіє над цивільними галузями, вимагає коштів. Для розробки й створення нових видів та систем сучасної зброї залучається величезна армія дослідників, конструкторів, робітників. Отже, значні прошарки населення виявляються причетними до виконання воєнних програм, у них виникає ілюзія, нібито їхній добробут залежить від нових замовлень на озброєння. Так воєнний бізнес у своїх вузькокорисливих цілях

розкручує маховик гонки озброєнь.

2. Проявом зловісного зовнішньополітичного курсу імперіалізму є насамперед створення воєнних блоків, найголовнішим з яких став Північноатлантичний. Розробка нових агресивних доктрин і концепцій, якими керується Вашингтон, передбачає підготовку до першого удару по СРСР та інших соціалістичних країнах. США уперто домагаються реалізації плану «доозброєння» НАТО — розміщення нових американських ракет середньої дальності в Західній Європі. У сферу «національних інтересів» США потрапляють райони, віддалені від них на тисячі миль. Так званий «корпус швидкого реагування» має функції жандарма для країн «третього світу».

Імперіалізм США повсюдно насаджує і підтримує реакційні деспотичні режими, вкладає зброю в руки ізраїльських експансіоністів, південноафриканських расистів. Це є джерелом серйозної небезпеки для всього людства.

3. Імперіалізм веде постійну психологічну війну проти соціалістичної співдружності, проти країн, що розвиваються. Антикомуністичний курс спрямований фактично проти всіх, хто бореться за свободу і незалежність, за соціальний прогрес. Світова реакція підриває основи мирного співіснування держав з різним соціально-економічним ладом, роздмухує воєнну істерію під гаслом протидії «радянській воєнній загрозі». Західні трубадури усіяке виправдовують гонку озброєнь, загострення міжнародної напруженості, спроби тиску на СРСР. Та ці ідеологічні диверсії приречені на провал.

Література: Прес-конференція А. А. Громико. — «Радянська Україна», 1983, 5 квітня; Генри Эрнс. Разоружение: кто против? М., Изд-во АПН, 1979; Кривицкий А. На том берегу, или кое-что о Пентагоне и его окрестностях. М., Политиздат, 1981; Овчинников Р. С. Уолл-стрит и внешняя политика. М., «Международные отношения», 1980; Загладин Н. В. Антисоветизм в глобальной стратегии империализма США. М., «Мысль», 1981; Пядышев Б. Д. Опасность: милитаризм в политике, экономике и идеологии США. М., 1981; Цагалов Г. Н. Миллиарды на оружие. Военно-промышленный комплекс США. М., «Мысль», 1981.

ЛЕКЦІЯ 2.

План:

1. Марксизм-ленінізм про неминучість економічних криз в країнах капіталу.
2. Загострення сучасної економічної кризи.

3. Люди праці — жертви кризи.

1. Криза, що почалась наприкінці 70-х років в економіці розвинутих капіталістичних держав, охопила всі країни Заходу. Вибух суперечностей нині характерний для всіх без винятку галузей господарства і за своєю гостротою, прикметами нагадує «велику кризу» 30-х років. У країнах капіталу відбувається скорочення виробництва на фоні хронічної інфляції, безпрецедентне зростання безробіття, згортання попиту, загострення суперечностей у кредитно-фінансовій сфері, загальне погіршення становища трудящих, посилення міжімперіалістичної боротьби за ринки, джерела сировини й енергії. Як відкреслювалося в а XXVI з'їзді КПРС, «капіталізм, звичайно, не застиг у своєму - розвитку. Але він переживає вже третій за останні десять років економічний спад» (Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 23).

Марксистський аналіз сучасних явищ і розкриття глибинних процесів, що спостерігаються в економіці капіталізму, дає змогу спростувати вигадки буржуазних апологетів про стабілізацію капіталізму як соціально-економічної системи.

Головною причиною економічних криз є основна суперечність капіталістичного суспільства — між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення результатів праці. На окремих етапах масштаби виробництва товарів перевищують платоспроможний попит населення, що призводить до кризи. Проте перепродукція товарів за капіталізму має не абсолютний, а відносний характер, оскільки приватна власність на засоби виробництва, жорстока конкуренція й анархія, прагнення до невпинного розширення виробництва, погіршення життя трудящих спричиняють диспропорцію господарського розвитку, відставання платоспроможного попиту. Отже, в умовах кризи платоспроможність відстає від виробництва, яке обмежується самою системою експлуатації: підприємці розширюють виробництво не заради задоволення потреб трудящих, а для власного збагачення.

2. Під час економічної кризи ще більше загострюються суперечності буржуазного суспільства, руйнуються й знищуються продуктивні сили, закриваються підприємства, банкрутують банки, скорочується торгівля, склади переповнюються товарами, значно збільшується армія безробітних, знижується життєвий рівень народних мас.

Особливо скрутне становище в економіці США, де вже понад три роки промислове виробництво перебуває у стадії застою. Потужності обробної

промисловості завантажені лише на дві третини своїх можливостей, сталеливарної — на третину. Не кращі справи й в інших галузях. У цілому виробництво за останні два роки скоротилось на 11 процентів. Аналогічні кризові явища мають місце і в розвинутих капіталістичних країнах Західної Європи.

3. Намагаючись знайти вихід із кризових тупиків, правлячі кола цих держав та можновладці ще сильніше визискують трудящих. Рівень безробіття тільки за останні десять років зріс утрьох. Нині на Заході кожен десятий не має роботи, а загальна кількість безробітних досягла 31,5 мільйона чоловік (у США—12 мільйонів). Не менш серйозною проблемою є й те, що до резервної армії праці вливаються дедалі ширші верстви суспільства — висококваліфіковані робітники, службовці, інженери, вчителі.

Крім безробітних, у країнах «вільного світу» існують десятки мільйонів бідняків, чії доходи нижчі офіційно встановленого життєвого мінімуму. В США, приміром, таких людей понад 32 мільйони, тобто майже кожен восьмий американець навіть офіційно належить до бідняків. Лише за перший рік правління адміністрації Р. Рейгана їх кількість збільшилась на 2,2 мільйона чоловік. Аналогічні процеси відбуваються і в країнах «Спільного ринку».

У розвинутих капіталістичних державах нестримно зростає вартість життя: з 1971 по 1978 рік споживчі ціни піднімалися щорічно в середньому на 8,4 процента, за 1979 по 1982 рік - на 10,3 процента. Особливо швидко підскакують ціни на предмети першої необхідності — житло, продукти харчування, медичне обслуговування. Майже півстоліття трудящі капіталістичних країн відраховують на пенсії, у фонди страхування близько 20 процентів заробітної плати: пенсійний вік для жінок і чоловіків надзвичайно високий. Значно загострюється соціальна нерівність — зростають ряди бідняків на одному полюсі і прибутки експлуататорів — на іншому.

Література: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. II, с. 25; Ленін В. І. Уроки кризи. Повне збір. тв., т. 5; Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. Повне збір. тв., т. 27; Капиталистическая экономика, 1982 г.— «Мировая экономика и международные отношения». 1983, № 3, с. 104—109; Гудков Ю. США «...и это страшно».— «Новое время», 1983, № 6, с. 24—27; Покрышкин С. Жизнь за чертой бедности.— «Аргументы и факты». 1983, № 1 (118), с. 24—25; Горюнов Ф. Великий кризис восьмидесятых.— «Новое время», 1983, № 1, с. 18--21.

ЛЕКЦІЯ 3.

План:

1. Соціально-економічне становище національних меншостей і іммігрантів.
2. Форми і методи соціальної дискримінації й національного визиску.
3. Боротьба національних меншостей і іммігрантів за свої права.

1. В сучасному капіталістичному світі майже не існує етнічно однорідних держав. Населення США, Канади, Великобританії, Франції, Бельгії, ФРН чималою мірою складається з представників різних країн. Так, у США проживає близько 25 мільйонів негрів, 16 мільйонів вихідців із іспаномовних країн, мільйон індіанців та ескімосів, кілька мільйонів іммігрантів; у Канаді більш як 5 мільйонів - це іммігранти та їхні нащадки з країн Європи, Азії; в Західній Європі мешкає і трудиться понад 10 мільйонів іммігрантів. Капіталістичне суспільство, нещадно експлуатуючи дешеві робочі руки, не піклується про створення нормальних умов життя і праці для мільйонів громадян. Представники національних меншостей та іммігранти знаходяться на найнижчих щаблях соціальної драбини, за показниками свого економічного становища займають останні місця в будь-якій капіталістичній країні. Візьмемо для прикладу 50-мільйонне кольорове населення США (негри, індіанці, пуерторіканці, вихідці з Латинської Америки); за офіційними даними, прибуток негритянської сім'ї становить тільки 60 процентів прибутку білих, американської латиноамериканського походження — 68 процентів, а заробітки мешканців індіанських резервацій у 4—5 разів нижчі, ніж в середньому по країні; кожен третій пуерторіканець живе в умовах, що нижчі визнаного рівня бідності, серед індіанців — кожен другий.

У Канаді майже 90 процентів індіанських сімей живе на межі або й нижче грані бідності, а прибутки іммігрантів з Італії та інших країн на 20—30 процентів нижчі, ніж у представників панівної нації — англоканадців. Кількість загрозовано аварійного житла у індіанців у вісім разів більша, ніж в інших національних груп. Наслідком таких жахливих умов, мізерних прибутків стадії масові захворювання, висока смертність, невелика середня тривалість життя (у негрів США на 8 років нижча від білих, у індіанців США \ Канади ледве сягає 45 років).

2. Таке нерівноправ'я національних меншостей і Іммігрантів — результат політики дискримінації й визиску, яку упродовж століть здійснюють правлячі кола капіталістичних країн у найрізноманітніших формах. Тут, по суті, стало законом наймати останніми на роботу людей в кольоровою шкірою, іммігрантів.

Тому й не дивно, що безробіття серед них значно перевищує середні показники, характерні для тієї чи іншої країни: для негрів США вони становлять 18 процентів, індіанців Канади — 60 процентів, кольорових іммігрантів на Британських островах — близько 30 процентів. Очевидна дискримінація в оплаті праці різних категорій населення. Скажімо, судоходні компанії Англії кольоровим морякам платять у п'ять разів менше, ніж білим, хоча їх робочий день на чотири години довший. Значно менше, ніж місцеве населення, отримують за ту ж саму роботу іммігранти з арабських країн у Франції, іноземні робітники («гайстарбайтери») у ФРН, Швейцарії, Австрії. Рабами ХХ століття називають у США так званих нелегальних Іммігрантів, що прибули з латиноамериканських країн у пошуках хоча б якоїсь роботи. Їх, за неповними даними, налічується тут від 6 до 10 мільйонів.

Поглиблюється дискримінація національних меншостей, іммігрантів і в сфері освіти. Проголошені у законах про громадянські права рівні можливості всім жителям Сполучених Штатів для кольорового населення залишаються міфом: середня тривалість навчання чорних американців на два, а іспаномовних американців на три роки менша, ніж білих. Якщо серед білих лише 3 проценти мають освіту нижчу за п'ять класів, то серед негрів — 10 процентів, американців мексиканського походження — 23 проценти, а середній рівень освіти індіанців — взагалі п'ять класів. До того ж знання «другосортних» громадян Америки поступаються перед тими, які здобувають білі, бо, як правило, вони навчаються у школах з недостатньою матеріальною базою, перевантаженими класами, малою кількістю вчителів.

У США, Канаді, Великобританії збільшується кількість убивств, політичний і фізичний терор щодо кольорового населення та іммігрантів. Чорні американці (12 процентів населення США) становлять 40 процентів в'язнів федеральних тюрем; шовіністичні угруповання в Канаді розгорнули справжню війну проти негрів і вихідців з країн Карібського басейну; неофашисти Англії постійно вчиняють акції вандалізму в кварталах, де мешкають кольорові іммігранти. Перелік фактів соціальної дискримінації і національного визиску можна було б продовжити.

3. Національні меншості й іммігранти не бажають миритися з тим становищем, на яке прирікає буржуазне суспільство. Успіхи нашої країни у розв'язанні національного питання на демократичній основі, розквіт усіх націй і народностей у братній сім'ї великого Союзу, піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії, Африки. Латинської Америки дають нові імпульси рухові національних меншостей та іммігрантів за свої соціально-

економічні й громадянські права. Тут варто згадати могутні виступи негритянського населення США в 70-ті роки, страйкову боротьбу іммігрантів в Англії на рубежі 70-х—80-х років, активізацію останнім часом руху індіанців США і Канади. Характерна ознака його — перетворення в складову частину руху соціального протесту трудових верств буржуазного суспільства; він стає організованішим, впливовішим. Значна заслуга в цьому комуністичних і робітничих партій капіталістичних країн, які надають великої ваги боротьбі національних меншостей та іммігрантів.

Література: Куличенко М. Й., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик.— «США: экономика, политика, идеология», 1982, № 12; Геевский Й. А., Червонная С. А. Душителі демократии в роли “борцов” за права человека. М., «Знание», 1982; Фролкін М. М. В лещатах соціально-економічних протиріч. К, Т-во «Знання» УРСР, 1982; Шлепаков А. Н. Национальный вопрос в странах капитала: старые проблемы и новые реальности.— «Мировая экономика и международные отношения», 1982, № 12; Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. - «Всесвіт», 1980, № 11; Иммигранты в Англии: реклама и жизнь.— «Аргументи й факти», 1983, № 12; В зеркале двух миров.— «Правда», 1983, 26 лютого; Без права на жизнь.— «Правда», 1983, 18 березня.

ЛЕКЦІЯ 4.

План:

1. Особливості використання праці осіб передпенсійного віку та їх дискримінація.
2. Проблеми людей пенсійного віку, незабезпеченість їх існування.
3. Система ідеологічного обґрунтування дискримінації старих людей у буржуазному суспільстві.

1. Треба наголосити на принциповій відмінності ставлення до людини в соціалістичному суспільстві порівняно з капіталістичним. Нагадати про заходи в СРСР стосовно залучення пенсіонерів до праці. У світі капіталу, зокрема в США — провідній імперіалістичній державі, підприємці віддають перевагу робочій силі віком від 25 до 45 років. Практично не існує системи професійної підготовки для людей, яким за 40. Більшість трудящих позбавлена можливості підвищувати свою кваліфікацію. Тенденція падіння представництва осіб похилого віку у складі робочої сили — це прояв антигуманної природи капіталізму. Відсутність гарантій сталої зайнятості, постій» безробіття - доля

зростаючої часті населення в умовах економічної кризи і депресії. Соціальні наслідки вказаних процесів, їх особливо гострий характер для осіб перед пенсійного віку.

2. Високий віковий ценз і одержання пенсій у країнах капіталу — бар'єр для відпочинку. Незабезпеченість, зубожіння пенсіонерів. Соціально-психологічні проблеми старих людей, самотність, неможливість отримати необхідну медичну допомогу. Пенсіонери — перші жертви кримінальних злочинів. Квартирна криза та становище пенсіонерів.

3. Теорії буржуазних геронтологів на службі капіталу. «Природні» основи зубожіння старих людей. Виправдання системи їх дискримінації. Пропозиції щодо підвищення пенсійного віку — в теоріях буржуазних учених та в соціальній політиці адміністрації Р. Рейгана. Соціальні замовлення корпорацій і концепції «пенсійного віку, який контролюється власниками підприємства». Рекомендації МОП про трудящих похилого віку (1980 р.) та їх невиконання в світі експлуатації.

Література: Кассирова Е. П. США: кризис социальной политики. М., 1978; Дмитриев А. В. Социальные проблемы людей пожилого возраста. Л., 1980; Большаков В. В. Многоликая безработица. М., «Международные отношения», 1981; Лауринчукас А. Врата страха. М., Политиздат, 1982.

ЛЕКЦІЯ 5.

План:

1. Соціально-економічне становище трудящих жінок розвинутих капіталістичних країн: дискримінація на всіх рівнях.
2. Політичне безправ'я.
3. Участь жінок у страйковій боротьбі та загальнодемократичному русі.

1. Одна з характерних особливостей сучасного етапу розвитку капіталізму — широке залучення жінок до сфери матеріального виробництва. За даними Міжнародної організації праці, чисельність працюючих жінок у розвинутих капіталістичних країнах за останні 20 років збільшилася з 46,4 до 77 мільйонів. Цей процес зумовлений не тільки науково-технічним прогресом, розширенням невиробничої сфери, а, перш за все, економічними потребами, відставанням середньої заробітної плати робітників і службовців від прожиткового мінімуму. За статистикою Бюро цenzів міністерства праці США, середній прибуток міської американської сім'ї з чотирьох осіб дорівнює 10—15 тисячам доларів на рік (залежно від віку дітей), а середня заробітна плата робітника не перевищує 6,5

тисячі доларів. Водночас 51 процент сімей одержували менше за цей прожитковий мінімум. Трудящі капіталістичних країн несуть основний тягар податків. Рік у рік підвищуються ціни на продовольство, паливо, промислові товари, збільшуються витрати на соціальні й комунальні послуги. Отже, необхідність у додаткових заробітках — заробітках жінок постійно зростає. Жінка стає об'єктом надексплуатації. Будь-яке скорочення зайнятості, диспропорції в економіці, обмеження трудових прав робітників і службовців насамперед позначаються на економічному становищі жінки. Рівень безробіття серед них, як правило, значно вищий і піднімається швидше, ніж у чоловіків (В країнах ЄЕС, наприклад, понад 5 мільйонів жінок — безробітні). Тільки з 1974 по 1981 рік він зріс із 2,9 до 7,5 процента. У Франції та ФРН серед безробітних більше половини жінок, в Італії — 37 процентів.

Проблема зайнятості для них ускладнюється обмеженою системою загальноосвітньої та фахової підготовки в рамках так званих жіночих професій. Процент кваліфікованих робітниць досить незначний: у Франції — 15,8, Англії — 5, США -- 3,3 процента. Підприємці ставлять жінок на такі робочі місця, що не потребують високої кваліфікації і, відповідно, є низькооплачуваними.

Яскравий приклад дискримінації трудівниць — нерівність в оплаті праці. Хоча принцип рівної оплати за рівну працю затверджено законом і закріплено в ряді міжнародних актів, інтереси монополій, які за рахунок дискримінації одержують десятки мільярдів надприбутку, виявляються сильнішими за закони. Жінки мають у середньому 58—60 процентів заробітної плати чоловіків. У США в особливо тяжкому становищі перебувають негритянки, вони отримують на 50—70 процентів менше від зарплати білих жінок.

2. Економічна дискримінація поглиблюється політичним і юридичним нерівноправ'ям. Але в результаті боротьби робітничого класу правлячі кола буржуазних держав змушені були прийняти ряд законопроектів з визнання прав жінок на працю та її оплату, прав у соціальному забезпеченні й т. п. Насправді ці права нічим не гарантовані й залишаються фікцією. Більшість жінок не користується правом виборця, бо не бачить альтернативу. Дуже незначна їх частина посідає державні й адміністративні пости: в США, приміром, вони займають лише 1,6 процента вищих посад у федеральному уряді.

Для буржуазних урядів властива тенденція ігнорування материнства, оскільки в обов'язках щодо виховання дітей роботодавці-експлуататори вбачають перешкоду процесові виробництва, передусім, зростанню своїх прибутків. Відсутність для багатьох категорій трудівниць системи охорони материнства і надто мала мережа державних дитячих закладів, певна річ, не

сприяють політичній діяльності жінки.

3. Протягом останніх років участь жінок у страйковій боротьбі значно активізувалася, їх вимоги — рівна оплата за рівну працю, рівні можливості при наймі на роботу і просуванні по службі, охорона материнства, право на організацію профспілки. В умовах нестабільної економічної кон'юнктури, інфляції, постійно зростаючих податків ці вимоги підтримуються усім робітничим і загальнодемократичним рухом, адже така дискримінація негативно впливає на загальний рівень зарплати.

Посилились виступи жінок за рівноправність в усіх сферах суспільного життя: економічній, політичній, соціальній. У рамках Міжнародної демократичної федерації жінок (МДФЖ) національні жіночі організації країн капіталу ведуть боротьбу проти дискримінації в галузі праці, освіти, соціального забезпечення. Важлива риса сучасного етапу боротьби — масова участь жінок в антимонополістичному русі, зокрема у боротьбі за мир. У США нині сотні жіночих організацій, які виступають за скорочення воєнних асигнувань, ліквідацію військових баз на чужих територіях, нормалізацію міжнародних відносин. Англійські й датські жінки, жінки ФРН — активні учасниці руху проти розміщення ядерної зброї на території цих країн, за підтримку політики миру, розрядки і взаєморозуміння між народами. Зближення всіх течій і загонів жіночого руху стає можливим на основі спільних вимог у боротьбі за мир, краще майбутнє дітей, проведення найважливіших соціальних реформ.

Комуністичні і робітничі партії розвинутих капіталістичних країв надають великого значення виступам трудівниць за досягнення рівноправності, проти дискримінації у різних сферах, розглядають їх як складову боротьби робітничого класу та його союзників проти буржуазної системи. Компартії ставлять своїм завданням спрямувати жіночий рух у єдиний потік антимонополістичної боротьби. Надихаючим прикладом у цій справі є соціалістичні країни, насамперед Радянський Союз, де в результаті побудови соціалістичного суспільства забезпечено реальне рівноправ'я жінок.

Література: Конференция коммунистических и рабочих партий Европы. Берлин. 29—30 июня 1976 г, М., Политиздат, 1977; Роль и место женщин в обществе, труде и профсоюзе. Прага, 1980; Гусейнова Ф. США: антимонополистическое движение женщин. М., Профиздат, 1977; Новикова З. Е. НТР и женский труд. М., Профиздат. 1976; Блинова Е. П. Трудящиеся женщины в странах ЕЭС.—«Рабочий класс и современный мир», 1982, № 6; Браун Ф. Благодная миссия женщин планеты.— «Проблемы мира и социализма», 1983,

№ 3; «Всемирное профсоюзное движение», 1981, № 3; Масленников А. «Лагерь мира» живет и борется.— «Правда». 1983, 8 березня; Женщины в борьбе за мир и равноправие.— «Правда». 1983, 9 березня.

ЛЕКЦІЯ 6.

План:

1. Особливості використання праці молоді в умовах економічної кризи й депресії; молодіжне безробіття.
2. Науково-технічна революція та проблеми загальноосвітньої, професійно-технічної підготовки молоді в умовах сучасного капіталізму.
3. Молоде покоління Заходу в антимонополістичному, демократичному русі за право на працю, мир і демократизацію суспільства.

1. Капіталістичному суспільству притаманне байдуже ставлення до долі молоді людини. Держава відмовляється від вирішення комплексу проблем, пов'язаних з пошуками конкретною людиною місця у виробничій структурі суспільства. Кризове становище економіки (проілюструвати на останніх прикладах з періодики) болоче б'є по інтересах молодого покоління. При зростанні у суспільстві «непотрібної» молоді спостерігається водночас зниження її економічної активності. Уповільнення процесу зміни поколінь робітничого класу, зокрема в авангардних галузях виробництва. Соціальні бар'єри на шляху до висококваліфікованої праці, зміни соціального становища. Перманентне безробіття, його структура, неможливість для молоді людини дістати матеріальну допомогу.

2. Звернути увагу на зростаюче значення освіти для сучасного працівника та соціальні перешкоди до повноцінної, особливо професійно-технічної підготовки молоді. Дискримінація у сфері освіти, залежність освітнього цензу від соціального походження, рівня доходів Криза системи професійно-технічної освіти. Вища освіта — привілей буржуазії, зменшення представництва вихідців з трудових сімей у вузах. Безробіття дипломованих спеціалістів.

3. Активізація участі молоді у профспілковому русі, боротьбі проти гонки озброєнь. Роль комуністичних партій та їх молодіжних організацій у захисті інтересів молодого покоління. Комуністична ідеологія — дороговказ до побудови соціалістичного суспільства, яке гарантує інтереси молоді.

Література: Александрович Г. А. Молодежь Запада: пути и судьбы. Лениздат, 1977; Еремин Ю. В. Заговор, М 1978; Потехин А. В. Положение рабочей молодежи современной Америки, К., «Наукова думка», 1978; Потехин

О. В. Становище робітничої молоді в країнах капіталу. К., Т-во «Знання» УРСР. 1979; Булатецкий Ю. Е. Революционный процесс и молодежь стран капитала. К., «Молодь», 1980; Пути формирования и источники пополнения рабочего класса развитых капиталистических стран. К., «Наукова думка», 1980.

*Опубліковано: Трибуна лектора. – 1983. – № 8. –
С. 13-18.*

СЕЙШЕЛЬСЬКІ ОСТРОВИ

Республіка Сейшельські острови – держава на островах тієї ж назви в зх. частині Індійського ок. До її складу входять також т. з. підпорядковані території (частина Амірантських о-вів, група о-вів Космоledo, о-ви Праслен і Провіденс та ін.).

Державний лад. С. О. – республіка. Входить до *Співдружності* очолюваної Великобританією. Глава д-ви і уряду – президент. Законодавчу владу здійснює президент і однопалатний парламент – Нац. асамблея (25 членів). За конституцією 1979 всі члени парламенту, уряду, президент повинні бути членами правлячої партії.

Природа. Острови материкового походження (окремі – коралового), вис. до 915 м (на о. Мае). Клімат субекваторіальний, морський. Пересічні місячні т-ри від +26 до + 28°. Опадів до 4000 мм на рік. У внутр. районах збереглися вічнозелені тропічні ліси. На о. Кузен – пташиний заповідник.

Населення. С. О. становлять креоли, африканці-банту, європейці, індійці, китайці та ін. Офіц. мови – англійська, французька та креольська. Пересічна густота нас. – 197 чол. на 1 км². (1981, оцінка). Найбільше місто – *Вікторія*.

Історія. Сейшельські о-ви відкрили португальці на поч. 16 ст. У 18 ст. острови захопила Франція (здобули назву за ім'ям франц. віконт Морро де Сейшель). В кін. 18 ст. С. О. перейшли до Великобританії. В 1810 проголошені англ. володінням (затверджено Паризьким договором 1814). З 1903 С. О. – колонія Великобританії. Після 2-ї світової війни посилилась боротьба народу С. О. проти англ. панування. В 1970 С. О. було надано внутр. самоврядування. 28 червня 1976 офіційно проголошено незалежність С. О., які залишилися у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. С. О. було повернуто о-ви

Альдабра, Дерош і Фаркуар, які Великобританія відторгла від Сейшел 1965. В 1976 С. О. встановили дипломатичні відносини з СРСР. Уряд С. О. виступає за збереження економічної і політичної незалежності країни, зміцнення єдності нації, створення соціалістичної держави. У зовнішніх відносинах С. О. проводять *неприєднання політику*, виступають за співробітництво з усіма країнами. Уряд С. О. засуджує *апартеїд*, підтримує національно-визвольні рухи. Сили міжнар. імперіалізму зробили кілька спроб усунути прогресивний режим С. О. (зокрема, з допомогою пд.-афр. найманців 1979). З 1976 С. О. – член ООН. Входить до складу *Організації африканської єдності*.

*Опубліковано: Українська Радянська Енциклопедія. –
2-е вид. – К. – 1983. – Т. 10. – С. 85-86.*

СПАДЩИНА І СПАДКОЄМЦІ

(у співавторстві з О. Ковальчук)

До 65-річчя заснування Товариства об'єднаних українських канадців

Туристична подорож «Спадщина» тривала майже місяць. Близько двохсот чоловік різного віку (діти, молодь і зовсім літні) прибули влітку минулого року до Радянського Союзу із Канади, щоб познайомитися з життям нашої країни, зустрітися з її людьми, пригадати славні сторінки історії. Значна частина учасників подорожі — члени ТОУК (Товариство об'єднаних українських канадців) або представники культурно-мистецьких колективів, що працюють у контакті з ТОУК. Ці чотири літери ввібрали в себе майже всю історію української трудової імміграції в далекій Канаді. Знайшовши за океаном замість обіцяного раю пекло, переселенці дуже скоро почали розуміти необхідність створення своєї організації, яка б не тільки боронила їх від визиску, але й допомагала плекати звичаї й традиції, принесені з рідної України. Такою організацією став ТОУК, заснований ще 1918 року під назвою Товаришення український робітничий дім (СУРД). Назва змінювалася — Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім, 1924 р.), Українське товариство допомоги Батьківщині (1941 р.), Товариство канадських українців (1942 р.) і нарешті ТОУК (1946 р.), — та лишалася незмінною суть: навіть у часи найжорстокішої реакції організація самовіддано захищала інтереси трудових верств канадців українського походження.

Виробити чітку платформу різнопланової й ефективної діяльності СУРД, а пізніше ТОУК допомогло те, що ініціаторами створення Товариства й активними діячами його були члени Української соціал-демократичної партії — однієї з найбільш прогресивних політичних сил тодішньої Канади. А прогресивна україномовна преса, починаючи від газети «Червоний прапор»,

заснованої 1907 року, й до нинішньої «Життя і слово» зробила чимало для згуртування трударів — вчорашніх переселенців у боротьбі за свої права.

Йдеться не лише про поліпшення соціально-економічного становища. Простих іммігрантів завжди хвилювала доля світу, розвиток міжнародних подій. Тому одним з головних завдань Товариства об'єднаних українських канадців стала участь у загальній боротьбі канадського народу за мир і прогрес. Так, у рішеннях його XXXIV з'їзду, який відбувся в 1978 р., наголошувалося: «Дружба і мир є нашою філософією існування. Ми всеціло посвятили себе боротьбі за мир від самого початку... І ми проводимо посилену діяльність за мир сьогодні».

Прогресивні сили, які гуртуються навколо ТОУК, вписали в цю боротьбу чимало сторінок. Пригадаймо хоча б деякі факти: в перші роки Радянської влади ТОУК виступив з вимогою припинити війну й надати можливість народам колишньої царської Росії самим вирішувати свою долю: мир і прогрес члени ТОУК і РЗТ (Робітниче допомогове товариство) відстоювали на полях битв за Республіканську Іспанію; під час другої світової війни домагалися відкриття другого фронту, брали безпосередню участь у воєнних діях проти гітлерівської Німеччини (близько 40 тис. канадців українського походження добровільно воювали у складі збройних сил Канади), зібрали майже 500 тис. доларів у фонд допомоги СРСР. Солідарність зарубіжних українців з радянським народом у роки Великої Вітчизняної війни дістала високу оцінку радянської громадськості. Виступаючи на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення України від фашистських загарбників, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький висловив вдячність «представникам трудової еміграції, які в міру своїх можливостей допомагали своїм співвітчизникам у той суворий час».

Однією з важливих форм боротьби за мир, за відвернення третьої світової війни стали кампанії збору підписів під Стокгольмськими відозвами: першою - у 1950 році і другою - у 1975-1976 рр. Ці акції, особливо в 50-ті роки, здійснювалися в складних умовах: борців за мир переслідували, кидали в тюрми. В Канаді їх оголошували «зрадниками» батьківщини, піддаючи дискримінації, погрожуючи їм або звільняючи їх з роботи. Однак ніщо не могло зломити волю цих мужніх людей. Один із учасників збору підписів, відбувши 30-денне ув'язнення, заявив: «Я буду працювати ще активніше, бо знаю, що питання миру — це питання життя або смерті для канадців».

Такої думки дотримуються й учасники подорожі «Спадщина». Вони, як і їхні попередники, не шкодуючи сил обстоюють мир в умовах загострення міжнародної напруженості. З гордістю розповідали вони про багатолюдні

демонстрації проти загрози війни у Торонто й Оттаві наприкінці 1981 року, за заборону ядерної зброї у 1982 році. Члени ТОУК активно працюють у Манітобському та інших відділеннях Канадського конгресу миру. Це завдяки їхнім зусиллям все більше і більше канадців українського походження приєднуються, зокрема, до руху за перетворення Канади у без'ядерну зону.

Громадськість Канади, керівники міжнародних організацій високо оцінили самовідданість, активність прогресивних сил українців Канади. Так, у привітанні Комуністичної партії Канади в зв'язку з 90-річчям поселення українців у Канаді (вересень 1981 р.) вказано, що «прогресивні сили української громади відзначаються як стійкі борці за мир, розрядку міжнародної напруженості, роззброєння, за незалежність Канади». Голова Всесвітньої Ради Миру Ромеш Чандра під час візиту в Канаду (червень 1982 р.) у своїх виступах наголошував, що «члени й прихильники ТОУК, РЗТ завжди щиро і щедро підтримували рух за мир, беручи участь у міжнародних і канадських конгресах миру, конференціях, різних кампаніях збирання підписів під петиціями за мир, за заборону ядерної зброї, а також вносячи вклад у фінансову підтримку руху за мир. Ми щиро вдячні за ваш цінний вклад для справи миру».

Газета «Правда» від 8 жовтня 1982 р. у статті про видатну діячку прогресивного руху в Канаді Марію Кардаш підкреслювала, що діяти їй доводиться в складних умовах, доводиться «протистояти розгнужданій антикомуністичній істерії іммігрантського охвістя і рупорів реакційної пропаганди». Тому не випадково ТОУК разом з іншими організаціями українців канадського походження надають великої ваги розвінчанню антинародної діяльності націоналістичних угруповань, їх підривних акцій проти соціалізму, і в першу чергу проти Радянського Союзу, фальсифікації сучасного соціально-економічного й культурного розвитку Української РСР.

Традиційно ТОУК здійснює широку культурно-мистецьку програму. Практично всюди, де живуть вихідці з України та їхні нащадки, існують танцювальні, хоріві, драматичні гуртки. Цікаво, що вони популярні не лише серед населення українського походження, але й серед представників інших етнічних груп, які беруть участь в їхній роботі. Окремо слід сказати тут про фестивалі української пісні, музики і танцю. Перший такий фестиваль відбувся в липні 1939 року. Тоді до Торонто з'їхалися 1500 митців з різних міст Канади.

У липні 1946 року з великим успіхом пройшов II фестиваль української пісні, музики і танцю, на якому були присутні понад 15 тисяч чоловік. Музичні критики визнали, що це була найбільша культурна подія такого роду в історії Західної Канади.

З тих пір стало доброю традицією визначні події в житті українського і канадського народу супроводжувати фестивалями музики, пісні і танцю. Так, 1950 року канадці українського походження відзначали 60-річчя свого поселення в Канаді. До цього свята було приурочено відкриття в Палермо пам'ятника Т. Г. Шевченку — першого пам'ятника великому Кобзареві на американській землі.

В 1961 р. понад 2500 учасників художньої самодіяльності ТОУК виступили на 12 окружних і провінціальних фестивалях у зв'язку з 100-річчям від дня смерті Кобзаря. Великі фестивалі української пісні, музики і танцю були підготовлені до 100-річчя Канадської конфедерації (1967 р.), 90-річчя перебування українців на канадській землях (1981 р.).

ТОУК завжди виступав і виступає за дружні зв'язки з народами різних країн, в першу чергу з народом Радянської України. Ще на XII з'їзді Товаристві об'єднаних українських канадців підкреслювалось: « ..Ми твердо впевнені, що говорити про розвиток україністики в Канаді без культурних зв'язків з українським народом рівнозначно черпанню води з безджерельної криниці. Вичерпав налиту до неї воду — і кінець Українська культура, мова, мистецтво література по-справжньому можуть розвиватися тільки там, де її творець — український народ. Ми можемо черпати з цього багатющого джерела наснагу, можемо користуватися його творінням через культурні зв'язки».

Культурно-мистецькі контакти ТОУК та інших прогресивних організацій української етнічної групи у Канаді з «землею батьків» значно пожвавилися із створенням у 1960 році Товариства «Україна», яке надає їм велику допомогу в ознайомленні з надбанням українського народу не лише в галузі культури, а й в інших сферах суспільного життя.

Ще в перші роки Радянської влади між самодіяльними митцями з Канади і мистецькими колективами та творчими організаціями України були встановлені контакти, що значно поглибилися після війни.

У мистецьких заходах, що їх організовує ТОУК, брали участь Іван Паторжинський, Зоя Гайдай, Дмитро Гнатюк. Євгенія Мірошніченко, Бела Руденко. Микола Кондратюк, Сергій Козак, Діана Петриненко, Лариса Руденко, Андрій Кікоть та інші уславлені виконавці. Виступили в Канаді ансамбль танцю Української РСР імені Павла Вірського і Державний Український народний хор імені Григорія Верьовки. ТОУК розповсюдив серед осіб українського походження велику кількість платівок з записами української народної і сучасної музики, що також сприяло популяризації здобутків Української РСР в духовній сфері. Ось як оцінюються культури: зв'язки трудової імміграції з

Радянською Україною в книзі «Наша сцена» (видана ТОУК в 1981 р.): «Якщо б ми не мали цього невичерпного джерела, то якою бідною і мізерною була б наша мистецька спадщина. Тому сьогодні, незважаючи на різні перешкоди, роблені несовісними людьми, щораз більше українських митців, народжених у Канаді, тягнуться до цього багатющого джерела, яке постійно поповнюється новими шедеврами творців на українських землях, тепер об'єднаних у велику Українську Радянську державу. І саме тому є міцна гарантія, що наша пісня, наша дума не вмре, не загине на канадській землі!»

Враховуючи, що переважна більшість канадців українського походження (85 відсотків) народилась на своїй новій батьківщині, ТОУК постійно наголошує на необхідності ближчого знайомства цих нащадків давньої трудової імміграції із землею, з народом, звідки пішло їх коріння.

Велике значення тут мають подорожі зарубіжних українців до СРСР. як, наприклад. згадувана «Спадщина». Відвідавши Москву і Мінськ, Ленінград і Київ, Запоріжжя і Одесу, Черкаси і Канів, Львів, Чернівці і Ужгород; прийшовши у ті місця, звідки в нужденні часи наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. за океан виїздило чимало українців, учасники подорожі мали змогу на власні очі побачити, які переваги приніс Україні — одній із 15 рівноправних республік Радянського Союзу — соціалізм. Свого часу Марія Кардаш зокрема говорила, що Радянський Союз є переконливим прикладом життєстверджуючої сили марксистсько-ленінського вчення, й передові громадяни Канади до кладуть зусиль для розвитку відносин добросусідства й співробітництва з нашою країною.

Сьогодні, оглядаючи пройдений шлях, члени Товариства об'єднаних українських канадців складають шану його фундаторам — Івану Навізівському, Матвію Поповичу, Матвію Шатульському, Петру Прокопчаку й багатьом іншим, хто віддав свою енергію й розум служінню ідеалам прогресивного руху української трудової імміграції, його єднанню з боротьбою всіх демократичних сил Канади. Нинішні керівники ТОУК — його голова Петро Кравчук, члени виконавчого комітету Вільфред Щесний, Михайло Король, Марія Прокопчак, Василь Герасим, редактор журналу «Юкрейніен Кенедіен» Міч Сейго й інші — плекають славні традиції своїх попередників, роблять значний вклад у зміцнення позицій прогресивних сил не лише в українській етнічній групі, але й в усій країні.

Опубліковано: Всесвіт. – 1983. – № 5. – С. 147-149.

**ДОЛАЮЧИ ПЕРЕШКОДИ.
РАДЯНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

(у співавторстві з С. Суглобіним)

Сьогоднішня Канада (територія близько 10 мільйонів квадратних кілометрів, населення 25 мільйонів) є однією з високо розвинутих держав капіталістичного світу. За такими показниками, як обсяг промислового виробництва і валовий національний продукт, вона посідає шосте місце. В останні роки Канада відіграє важливу роль у міжнародних відносинах, зокрема в економічно-торгівельній сфері. Багаті природні ресурси і відносно швидкі темпи промислового розвитку дають підстави прогнозувати, що ця її роль буде зростати. Значне місце у зовнішніх зв'язках Канади, особливо минулого п'ятнадцятиріччя, займає Радянський союз. Нині Канада – на десятому місці серед західних торгових партнерів СРСР, а Радянський союз на четвертому по закупці канадських виробів, товарооборот між двома країнами за п'ятирічку (1976-1980) становив 2835,2 мільйона карбованців.

Радянсько-канадські відносини мають давню історію. Ще в 1922 році підписанням торгової угоди Канада визнала молоду Радянську республіку дефакто. У 1924 році в Оттаві було оголошено про юридичне визнання СРСР. Однак, ідучи у фарватері політики Великобританії, Канада через три роки розірвала зв'язки з Радянським Союзом використовуючи сфабриковану справу про нібито радянське шпигунство в Англії.

Тільки під час другої світової війни, коли країни обох країн билися проти німецького фашизму, відносини було поновлено. У червні 1942 року в Лондоні підписано угоду між СРСР і Канадою про встановлення дипломатичних

стосунків. Пізніше почали здійснюватись канадські військові поставки в СРСР у порядку взаємодопомоги країн – учасниць антигітлерівської коаліції.

Проте у новій розв'язаній імперіалізмом війні – на цей раз «холодній» – радянсько-канадським відносинам було завдано серйозного удару. В 1946 році практично припинили діяльність посольства, затим були відкликані послы обох країн. Різко скоротилася взаємна торгівля. Канада активно підкорювалась до антирадянської, антисоціалістичної кампанії західних країн, однією з перших ратифікувала у 1949 році договір про утворення агресивного блоку НАТО.

У середині 50-х років завдяки зусиллям СРСР відносини між двома країнами почали нормалізуватися. У 1953 році держави обмінялися посланниками. Ще через два роки відбувся перший візит до СРСР канадського міністра закордонних справ Л. Пірсона, а в 1956 році укладено торгову угоду, що стала відправною точкою у подальшому розвитку контактів. З послабленням міжнародної напруженості наприкінці 60-х – на початку 70-х років відкрились реальні перспективи для успішного розвитку радянсько-канадських зв'язків, чому певною мірою сприяли позиція самого канадського уряду в галузі міжнародних відносин.

З приходом до влади уряду лібералів на чолі з П. Трюдо (1968 р.) в Канаді уперше за весь післявоєнний період переглянуто зовнішньополітичний курс країни. Одним з нових елементів канадської зовнішньої політики стала тенденція до виходу з-під надмірного впливу США у всіх галузях розширення контактів з іншими країнами. Уряд Трюдо дійшов висновку про доцільність поліпшення відносин із соціалістичними країнами, насамперед з СРСР. Про це, зокрема, повідомлялось в офіційному документі уряду – так званій «Білій книзі» (1970 р.), де були зафіксовані основні принципи зовнішньої політики Канади.

Новий етап розвитку радянсько-канадських відносин розпочався у 1971 році візитом до СРСР з торгової делегації Канади на чолі з тодішнім федеральним міністром промисловості і торгівлі Ж.Л. Пепеном, в ході якого 27 січня 1971 року була підписана угода про співробітництво щодо застосування досягнень науки й техніки в промисловості. Через чотири місяці відбулася, за словами П. Трюдо, подія історичного значення для радянсько-канадських відносин, що завершила багаторічні зусилля двох урядів у закладенні фундаменту конструктивних ділових стосунків між двома державами, – перший візит глави канадського уряду в нашу країну. На радянсько-канадських переговорах 19 травня підписано Протокол про консультації між СРСР та Канадою, згідно з яким країни домовились періодично консультуватись як з питань двосторонніх відносин, так і з міжнародних проблем, не рідше одного

разу на рік. Результати візиту П. Трюдо були настільки вагомими, що канадські офіційні кола опікали його як складову частину програми розширення канадо-радянських контактів і зміцнення міжнародних зв'язків своєї країни.

У жовтні того ж року до Канади прибув з офіційним візитом Голова Ради Міністрів СРСР О.М. Косигін. Була підписана спільна угода між СРСР і Канадою про обмін протягом чотирьох років у господарчій галузі, у сфері науки та освіти.

Згадані домовленості базувалися на принципах мирного співіснування країн з протилежним соціально-економічним ладом. Вони стали міцним правовим фундаментом для дальшого розвитку їх відносин.

Двосторонні контакти продовжувалися, хоча й на більш скромному рівні. Регулярні консультації відповідно до названого вище Протоколу проходили в основному у формі щорічних зустрічей міністрів закордонних справ СРСР та Канади в Нью-Йорку у період роботи чергових сесій Генеральної Асамблеї ООН. У листопаді 1973 року Радянський Союз відвідав тодішній міністр закордонних справ Канади М. Шарп. В свою чергу міністр закордонних справ СРСР А.А. Громико побував у Канаді у вересні 1975 року. В цей період відбулася друга (і поки що остання) зустріч на вищому рівні. 31 липня 1975 року в Хельсінкі після успішного завершення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі відбулася дружня бесіда між керівниками обох країн, в ході якої обговорювалися і питання дальшого розвитку взаємсприятливих добросусідських відносин між Радянським Союзом та Канадою.

Зміцнила радянсько-канадські відносини в політичній сфері і Довгострокова угода про сприяння економічному, промисловому та науково-технічному співробітництву між СРСР і Канадою (на 10 років), укладена 14 липня 1976 року в Оттаві під час перебування там міністра зовнішньої торгівлі СРСР М.С. Патоличева.

Підписані в першій половині 70-х років офіційні документи про радянсько-канадське співробітництво наповнювались конкретним змістом. У всьому кодексі відносин між двома країнами чільне місце належить зв'язкам у економіці, зокрема у торгівлі.

За минуле десятиріччя обсяг двосторонньої торгівлі зріс майже в 10 разів – із 125 мільйонів карбованців у 1970 році до 1001 мільйона карбованців у 1980-му. Зазнала зміни і структура товарообороту. Якщо раніше, до 70-х років, основу експорту СРСР в Канаду складали сировина і напівфабрикати, а також деякі споживчі товари, то в минулому десятиріччі номенклатура радянського експорту розширилась, передусім, за рахунок збільшення поставок машин і обладнання. У

1978 році Канада імпортувала першу партію радянських тракторів. До кінця 1978 року на ланах Канади їх працювало вже близько 5000.

Сьогодні Радянський Союз продає Канаді трактори, сільськогосподарські машини, турбіни, генератори, металорізальні верстати, ковальсько-пресове устаткування, електрообладнання, прилади. Експорт машин і обладнання зростає багато в чому завдяки діяльності змішаних радянсько-канадських акціонерних товариств сприяння продажу радянських промислових товарів на ринках Канади – «Беларусь еквіпмент компанії оф Канада» (трактори та інша сільськогосподарська техніка), «Стан Канада машинері» (верстати і ковальсько-пресове устаткування), «ЕМЕК трейденг» (енергообладнання), «СОКАН» (авіаційна техніка) і «Лада кара оф Канада» (автомобілі ВАЗ-21061). Серед нових статей радянського експорту – нафта і нафтопродукти, постачання яких почалося у 1974 році.

Щодо канадського експорту, то його номенклатура не відзначалася різноманітністю, хоча й тут за останнє десятиріччя мали місце певні зрушення. Традиційно головна стаття канадського експорту в СРСР – зерно і борошно (в 1986 році, наприклад, із спільного товарообороту двох країн у розмірі 541 мільйон карбованців, 440 мільйонів припадало на закупку канадських зернових, тобто більше 4/5 усього обороту).

Починаючи із середини 70-х років, активізується імпорт канадських машин і обладнання. За 1975-1977 роки Радянський Союз імпортував канадських машин і обладнання на суму 85,3 мільйона карбованців проти 8,5 за попередні 3 роки. Канадські фірми постачали в СРСР турбіни для газових станцій, повітряні компресори, 200-тонні грузовики, заводське устаткування, верстати для КамАЗу. Цьому сприяло надання канадською корпорацією з розвитку експорту (травень 1975 р.) кредиту на суму 500 мільйонів канадських доларів для фінансування закупок Радянським Союзом машин і обладнання в Канаді. Кредит був наданий у той момент, коли конгрес США обмежив кредитування американо-радянської торгівлі обсягом у 50 мільйонів доларів на рік.

Таким чином розвиток торгівлі в 70-ті роки зростав кількісно і якісно. Однак, це зовсім не означає, що на його шляху не виникало проблем.

До важливих проблем у економічному співробітництві двох країн слід віднести той факт, що в ньому не практикуються такі форми довготривалих зв'язків, як спеціалізація і кооперація виробництва, спільне будівництво підприємств в Радянському Союзі на компенсаційній основі, хоча це й передбачено Довгостроковою програмою економічного, промислового та

науково-технічного співробітництва між СРСР і Канадою від 1978 року. Як підкреслюють радянські дослідники, саме ці, більш вагомі, ніж звичайна торгівля, форми економічних зв'язків могли б стати головним змістом співробітництва. Для цього існують можливості – схожість природно-географічних умов, а звідси і схожість господарсько-галузевих структур обох країн.

Поряд з економічно-торговельними відносинами у 70-і роки помітно зросли й науково-технічні зв'язки. Поштовхом до цього було підписання (січень 1971 р.) міжурядової угоди про співробітництво щодо застосування досягнень науки і техніки в промисловості, на базі якого діяла змішана комісія та її робочі групи – з нафтової і гірничодобувної, лісової і деревообробної, металургійної промисловості, з енергетики, транспорту, сільського господарства.

За 1971-1976 число візитів спеціалістів обох країн перевищило 90, проведено 12 семінарів і симпозіумів з різних науково-технічних проблем. На своїй IV сесії в 1975 році змішана комісія дійшла висновку, що співробітництво набрало тривалого та планомірного характеру, склалися сприятливі обставини для переходу до розробки й реалізації на практиці цілого ряду спільних об'єктів. Так у 1975-1976 роках за контрактом із зовнішньоторговельним об'єднанням «Машиноекспорт» канадська дослідницька асоціація з буріння провела випробування радянських турбобурів. Це ж об'єднання і фірма «Глоубал трейдінг» підписала в 1976 році контракт на поставку з Канади до СРСР спеціального устаткування для нафтових свердловин в умовах вічної мерзлоти.

Були закладені основи і торгівлі ліцензіями – одного із найпрогресивніших методів зовнішньоекономічних зв'язків. У 1972 році експортно-імпортне об'єднання «Ліцензінторг» і лідер канадської сталеплавильної промисловості компанія «Стіл компані оф Канада» уклали угоду, відповідно до якої канадська сторона через субліцензію запровадила радянську систему спеціального охолодження доменних печей. Через два роки підписано вже багатосторонню угоду між «Ліцензінторгом» канадською фірмою «Кайзер Рісорсіз» і японською «Міцці Майнінг» в галузі гідравлічного видобування вугілля. Один із найбільших у світі виробників алюмінію – канадська компанія «Алкан» – придбала радянську ліцензію на конструкцію алюмінієвих електролазерів. У свою чергу «Ліцензінторг» купував у канадської фірми «Бата Шуз» ліцензію «ноу-хау» і обладнання для випуску водозахисного взуття

Але в той час як договірно-правова основа радянсько-канадських науково-технічних зв'язків удосконалювалась, у практичній реалізації намічених планів було чимало збоїв. Із середини 70-х років спостерігалась втрата темпу. Більше

того, друга половина десятиріччя характеризувалась значними «перебоями» у двосторонніх наукових контактах, зокрема скороченням кількості візитів спеціалістів обох країн; співробітництво науковців СРСР і Канади ведеться лише з 30 процентів тем, передбачених Довгостроковою програмою від 1978 року. А припинені з вини канадської сторони в січні 1980 року обміни у сфері науки досі не нормалізувались.

Взагалі у другій половині 70-х років намітилась тенденція до погіршення радянсько-канадських відносин. Причиною цього стали діяльність прaviх сил та непослідовність самого канадського керівництва в здійсненні проголошеної у згадуваних офіційних документах політики на поліпшення відносин із соціалістичними державами. Реакційні кола Канади, використовуючи з антирадянською метою випадкове падіння в січні 1978 року радянського штучного супутника землі в атмосферу над північними територіями їхньої країни, різко активізували свою діяльність для підриву радянсько-канадського співробітництва. Хоча, як підтвердили компетентні комісії, жодних негативних наслідків цього падіння на практично незаселеній території виявлено не було. Невдовзі вони вдалися до відвертих провокацій – сфабрикували справу про нібито шпигунство співробітників радянських установ, і канадські власті висунули вимогу про їх виїзд з країни.

Позначилась на атмосфері радянсько-канадських відносин і зміна керівництва в Оттаві. Консервативний уряд Канади на чолі з Дж. Кларком, який прийшов до влади у травні 1979 року, підтримав курс США на підриу співробітництва з СРСР і всієї міжнародної розрядки. Нові лідери Канади в односторонньому порядку пішли на згортання відносин з СРСР, в січні 1980 року канадський уряд ввів «санкції» щодо Радянського Союзу.

Хоча консервативний уряд протримався при владі усього дев'ять місяців, та його антирадянські заходи відгукують і сьогодні. Щоправда, з боку лібералів, які очолили уряд у 1980 році, були спроби перебороти ці негативні явища. Зокрема, у розпал антирадянської кампанії на Заході в січні 1982 року П. Трюдо підписав протокол щодо продовження торговельної угоди з СРСР, укладеної в 1956 році. Та ці спроби виявилися обмеженими, що певною мірою пов'язано з тиском на Канаду Сполучених Штатів. Так, досі не вдалося підписати нову кредитну угоду, що призвело до різкого скорочення канадського експорту в СРСР, продажу радянських товарів на канадському ринку.

На початку 80-х років, не зважаючи на дії противників розрядки і поглиблення радянсько-канадських відносин, розпочався пошук шляхів їх нормалізації на основі фундаменту, закладеного в 70-і роки. Про це, зокрема,

свідчить обмін візитами міністрів сільського господарства обох країн. В результаті підписано угоду про співробітництво в цій галузі, проведено сесію радянсько-канадської змішаної комісії із співробітництва в сільському господарстві (до речі, це нова форма зв'язків), а також підписано Довгострокову програму співробітництва у сфері сільського господарства. Особливе значення для подальшого розвитку радянсько-канадських відносин мав візит в Канаду (травень 1983 р.) секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова. На зустрічі з П. Трюдо, з членами парламенту М.С. Горбачов заявив, що курс нашої держави щодо Канади послідовний і принциповий. Ми виступаємо за добрі, дружні відносини з своїм «сусідом через полюс», за розширення взаємовигідного співробітництва у всіх галузях, за продовження і поглиблення політичного діалогу.

*Опубліковано: Трибуна лектора. – 1984. – № 9. –
С. 43-45.*

ЛАУ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

До 60-річчя створення Ліги американських українців

Та зустріч глибоко вразила мене. Під час перебування групи молодих автомобілебудівників України у Сполучених Штатах Америки п'ять років тому активісти Ліги американських українців влаштували вечір-зустріч у своєму нью-йоркському осередку на Четвертій стріт. Були слова — привітання, обмін думками, запитання про сьогодення Радянської України. А ще був невеличкий концерт учасників художніх колективів ЛАУ. Співали українських народних і сучасних пісень, танцювали гопак. До речі, серед учасників концерту були не лише діти і внуки трударів-іммігрантів з України, але й молодь мексиканського, польського походження. Дві пісні — їх співали представники старшого покоління — особливо запам'яталися. Перша — традиційна пісня американських іммігрантів «Це земля і твоя і моя» — увібрала в себе страждання і біль трударів, що в пошуках кращої долі пішли в чужу далеку сторону, яка мала стати віднині їхньою землею. В другій пісні, — а це була «Рече та стогне Дніпр широкий» — бриніла непереборна туга за рідним краєм і надія на зустріч з ним.

Слухаючи цих вже немолодих зажурених людей, я ніби разом з ними пройшов весь непростий шлях української трудової імміграції в США, минуле і сучасне якої досі знав переважно з літератури. Дуже значний відрізок цього шляху — шість десятиліть — пов'язаний з Лігою американських українців — соціальним і політичним авангардом імміграції.

У квітні 1924 року в США на Першому українському робітничому конгресі представники різних іммігрантських організацій, культурно-освітніх товариств і гуртків вирішили створити постійно діючий Союз українських робітничих організацій (СУРО). Одним з головних завдань Союзу проголошувалася підготовка кадрів свідомих борців за права трудящих шляхом організації культурно-освітньої діяльності серед найширших верств : трудової

імміграції з України. Йшлося також про необхідність плекати культурно-мистецькі й інші зв'язки з Радянською Україною. На той час це були надто сміливі наміри. Адже у Сполучених Штатах ще не стихло відлуння горезвісного суду сенатської комісії над Російською революцією, уряд США вперто відмовлявся визнати існування першої на землі держави трудящих, продовжувало крутитися колесо «американізації», яке, за задумом панівної верхівки, мало «перемолоти» вихідців з різних країн світу в єдину американську націю за англосаксонським зразком, й треба було мати неабияку сміливість, щоб створювати українські дитячі робітничі школи, засновувати бібліотеки з книгами на рідній для іммігрантів мові, гуртки художньої самодіяльності — осередки збереження кращих культурних традицій українського народу, випускати газети "українською мовою. Самовідданість і рішучість членів СУРО врятували організацію в 30-і роки, коли її демократична, інтернаціоналістська платформа зазнала важких випробувань. В умовах економічної кризи, безробіття, зростання загрози другої світової війни і водночас активізації профашистських елементів у самих Сполучених Штатах СУРО вдалося не тільки згуртувати свої ряди, але й об'єднатися з іншими демократичними силами у боротьбі проти наступу реакції, терору, проти депортаційної політики. Трударі-українці зробили чималий внесок у рух за відвернення загрози світової війни,— досить згадати масові мітинги і збори, на яких перед трудящим людом не лише українського походження викривалися зажерливі плани фашизму і зрадницька політика «нейтралізму» правлячих кіл США.

Тоді ж таки, у 30-і роки, американці українського походження зі зброєю в руках протистояли фашизму на полях Республіканської Іспанії. Разом з українськими канадцами вони входили до батальйонів імені Лінкольна і Вашингтона, утворили також підрозділ імені Т. Г. Шевченка. Відтак зростав авторитет СУРО, що з 1940 року почала називатися Лігою американських українців. СУРО, а згодом ЛАУ повсякденною своєю діяльністю доводили вірність ідеям пролетарського інтернаціоналізму.

Прийнятий 1952 року закон Маккарена-Уолтера означав початок розгнужаної кампанії реакційних сил проти прогресивних діячів та організацій. До списку «підозрілих» була внесена і Ліга американських українців. Внаслідок репресій, до здійснення яких залучались націоналістичні запродавці, що від карі народної за вчинені злочини сховалися в заокеанських кублах, ЛАУ зазнала відчутних втрат. Однак не відмовилася від боротьби. В ті лихі часи її представники в Нью-Йорку, Чикаго, Філадельфії, Нью-Хейвені та в інших містах США робили все можливе, щоб зберегти надбаня прогресивного українського

руху в Америці, перш за все осередки ЛАУ. Лізі, як і колись СУРО, вдалося вистояти у двобої з реакцією і вже на середину 60-х років відновити діяльність розгромлених осередків ЛАУ, гуртків художньої самодіяльності, розгорнути жваву культурно-освітню роботу серед трудящих-іммігрантів з України та їхніх нащадків.

Що ж допомагало ЛАУ зберегти бойовий запал і вірність своїм ідеалам? Її керівники були свідомі того, що кращу долю трудящі верстви можуть завоювати лише у борні, наполегливій, тривалій, жорстокій. Вони спиралися на досвід СУРО 20—30-х років, досвід боротьби лівого крила Української федерації Соціалістичної партії Америки (1915—1919 рр.) й Української федерації Комуністичної партії США (з 1919 р.), досвід масових виступів при підтримці усіх демократичних верств країни.

Діячі Ліги американських українців завжди розглядали трудову імміграцію як складову частину всього американського народу, а її прогресивний рух як невід'ємну частину всього демократичного руху США. І не випадково на XII з'їзді ЛАУ (червень, 1951 р.) пролунав заклик «не стояти осторонь громадських справ і подій у своїх громадах, а, навпаки, активно підтримувати і приєднуватися до таких рухів і дій, які будуть корисні та в інтересах не тільки американських українців, але й американського народу». Останні два десятиліття дають чимало прикладів, коли члени ЛАУ, трудящі українського походження масово «приєднувалися до корисних рухів»: вони йшли у колонах американських демонстрантів, що виступали проти війни у В'єтнамі; були серед учасників походів на Вашингтон, вимагаючи припинення випробувань атомної зброї; гнівно засудили розбій імперіалізму США у Гренаді. Сотні іммігрантів з України та їхніх нащадків взяли участь у мітингу пам'яті видатного борця за права негрів М. Л. Кінга (Детройт, 1971 р.), активно постало на захист Анджели Девіс Українське жіноче просвітнє товариство — один з найстаріших відділків ЛАУ—тощо. А скільки зроблено в осередках ЛАУ для утвердження і примноження надбань в галузі духовного життя! Свого часу відомий американський художник Рокуелл Кент дав високу оцінку діяльності культурно-мистецьких гуртків української імміграції. Символом єднання прогресивних культур став культурний проект «Арров-Парк» у Нью-Йорку, де закладено алею пам'ятників видатним письменникам і поетам різних національностей, співвітчизники яких живуть у США. Вже сьогодні ви зустрінете тут Пушкіна і Шевченка, Уїтмена і Купалу. Про «Арров-Парк» члени ЛАУ та й всі їхні однодумці розповідають з гордістю. Пишаються вони й іншими зв'язками з прогресивним мистецтвом Америки. Мені розповідали, що

на сценах Українських домів співали Поль Робсон і Піт Сігер, виступав композитор Ерл Робінсон.

Особливий розділ історії ЛАУ — це її зв'язки із «землею батьків». Безземельні селяни, полишаючи батьківщину, мали надію невдовзі повернутися. Та для більшості зустріч з нею так і залишилася мрією. Тому так ретельно будували американські українці місток, що з'єднував їхній новий край з батьківською землею. І ніщо не може зруйнувати той місток: ще в перші роки соціалістичного будівництва трударі-іммігранти заявили про свою підтримку революції; ЛАУ, Українська та Карпаторуська секції Міжнародного робітничого ордену, Лемко-Союз, Об'єднаний український комітет за медичну допомогу Радянському Союзові у роки другої світової війни розгорнули широку кампанію по збору коштів у фонд допомоги нашій країні.

Участь українських радянських митців у заходах, що проводяться Лігою та іншими прогресивними організаціями, поїздки на Україну, популяризація наших досягнень у всіх галузях суспільно-економічного і культурно-мистецького життя серед найширших верств населення Сполучених Штатів,— це вже характерна риса сучасних зв'язків американців українського походження з Радянською Україною.

Так, наші зв'язки стають глибшими, змістовнішими. Однак це не означає, що на цьому шляху немає завад. Їх досить — реакційні елементи не полишають думки поквитатися з прогресивними силами за минулі поразки, націоналістичні перевертні висувають всілякі домисли про шкідливість для американського суспільства таких контактів, а найзаповзятливіші ультра схильні в них побачити щось на зразок «червоної загрози» 30-х років. І щоб зберегти сьогодні вірність дружбі з Радянською країною, боротися за втілення передових ідей, треба виявити неабияку сміливість і мужність, наслідуючи засновників прогресивного українського руху в Америці А. Дмитришина, М. Князевича, М. Коржа, Т. Ткачука, нинішніх керівників ЛАУ Леона Толопка і Михайла Торченка, за активну діяльність у розвитку взаєморозуміння і співробітництва між народами Радянського Союзу і США та з нагоди вісімдесятиріччя нагороджених орденами Дружби народів. Імена їхні й їхні справи назавжди залишаться славними сторінками в історії Ліги американських українців, всього демократичного руху Сполучених Штатів Америки, життя їх є прикладом для молодших поколінь, які здійснюють заповіти батьків.

Опубліковано: Всесвіт. – 1984. – № 4. – С. 156-157.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА И ИММИГРАНТЫ В СОВРЕМЕННОМ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОМ МИРЕ

Часть I. Раздел 4.

СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СЕВЕРНОЙ АМЕРИКИ

Советская историческая наука, исследуя внутренние проблемы зарубежных стран, уделяет значительное внимание вопросам их национального развития. К освещению отдельных сюжетов национальной проблематики обращаются и представители других областей знания — социологи, географы, экономисты, языковеды. Интерес советских ученых к этнонациональным проблемам в полиэтнических странах зарубежной Европы, в США, Канаде, а также Японии определяется той ролью, которую они играют в истории этих стран. Известно, например, что формирование современного состава населения Соединенных Штатов и Канады происходило и происходит в значительной степени в результате притока выходцев из разных стран мира. Естественно, что, изучая основные события американской или канадской истории, невозможно обойти вопрос участия в них иммигрантов и их потомков, внесших огромный вклад в развитие экономики и культуры стран поселений и оказавших ощутимое влияние на их национальный облик. Формирование национальных меньшинств и иммиграции таких стран, как Великобритания, Испания, Франция, ФРГ и др., являясь одним из факторов их развития, также оказывает определенное влияние на внутренние процессы в этих странах.

В рассматриваемый в монографии период 60—70-х годов советская историография национальной проблематики зарубежных стран пополнилась

интересными исследованиями. Среди них работы, характеризующиеся комплексным подходом к изучению состояния национального вопроса, социально-экономического положения национальных меньшинств и иммигрантов, современных этнонациональных процессов в промышленно развитых капиталистических странах.

Появление относительно большого количества работ советских авторов, посвященных национальным проблемам стран Западной Европы и Северной Америки, объясняется, на наш взгляд, двумя причинами: 1) возрастанием роли национальных проблем во внутривнутриполитической жизни этих стран и обострением национального вопроса, проявляющимся в углублении противоречий между правящей верхушкой господствующей нации и дискриминируемыми этнонациональными меньшинствами; 2) расширением и улучшением в первой половине 70-х годов отношений между СССР и странами Западной Европы и Северной Америки, что стимулирует их интерес друг к другу, в том числе в области истории.

Анализ советской историографии национальных процессов и межнациональных отношений в зарубежных странах позволяет выделить несколько узловых проблем, которые являются объектом исследований советских ученых. Среди них:

- пути формирования этнонационального состава населения стран Западной Европы и Северной Америки;
- социально-экономическое положение национальных меньшинств и иммигрантского населения, их роль в экономическом, политическом и культурном развитии полиэтнических капиталистических стран;
- государственная политика в сфере национальных отношений; обострение национального вопроса в капиталистическом мире, причины и результаты этого процесса;
- участие лиц инонационального происхождения в движениях социального протеста стран проживания;
- современные этнические процессы, в частности ассимиляция, консолидация, этническое обособление и т. д.;
- критика буржуазных теорий и концепций национальных отношений в промышленно развитых странах Запада.

Основы общетеоретических разработок национального развития зарубежных стран были заложены еще в 50-е годы, их первые весомые результаты нашли отражение в двухтомном исследовании «Народы Америки». В работе рассматривается целый комплекс вопросов, касающихся формирования

этнонационального состава населения Американских континентов, содержится материал о жизни и быте, особенностях развития как наций, так и национальных меньшинств и этнических групп разных стран Америки. В частности, на основе материалов первого тома, посвященного США, Канаде и Мексике¹, можно сделать заключение, что современный этнический состав населения этих стран сформировался, с одной стороны, в результате мощных потоков иммиграции, а с другой — за счет местного населения. На нынешнем этапе национального развития североамериканских стран пришлое население и его потомки занимают ведущее положение и играют определяющую роль в национальных отношениях этих стран. В отличие от США и Канады, которые с полным правом классифицируются как иммигрантские страны, формирование этнического состава населения западноевропейских стран происходило преимущественно за счет местных жителей и в меньшей степени за счет иммиграции. Последняя вносит, особенно в послевоенный период, некоторые специфические особенности в национальное развитие таких стран, как Великобритания, Франция, Федеративная Республика Германии, Швейцария.

Исторические корни и современные тенденции в формировании этнического состава населения североамериканских стран довольно подробно рассмотрены в работах советских этнографов. Например, Ш. А. Богина, М. Я. Берзина, Л. Н. Фурсова обращаются к анализу роли и места иммигрантов в формировании наций, национальных меньшинств и этнических групп на территории США и Канады². Другие советские исследователи национальных процессов на Североамериканском континенте (Ю. П. Аверкиева, И. А. Золотаревская, Л. А. Файнберг) показывают роль коренного населения в национальном развитии США и Канады³. Такой компонент этнического состава населения США, как негритянское население, является предметом исследований многих советских авторов, в частности И. А. Геевского, Р. Ф. Иванова, Л. И. Митрохина, С. А. Червонной и др. Они преимущественно посвящены социальным аспектам положения негров в современном американском обществе (об этом речь пойдет ниже). Вопросы их этнического развития и роли в формировании национального состава населения наиболее полно освещены в работах Э. Л. Нитобурга⁴.

Что касается путей формирования этнического состава населения стран Западной Европы, то, к сожалению, в советской литературе они не освещены достаточно полно. Практически отсутствуют специальные исследования, и только в некоторых работах, посвященных национальным процессам в западноевропейских странах, этот аспект в той или иной мере затрагивается⁵.

В современной советской историографии имеется значительное количество исследований социально-экономического положения коренного населения, иммигрантов и их потомков, их вклада в экономическое, политическое и культурное развитие различных стран. Это как отдельные работы, так и специальные разделы в обобщающих трудах. Анализ советской литературы по национальной проблематике зарубежных стран дает основания утверждать, что именно в упомянутой области исследователи достигли наибольших успехов. Обратимся, например, к литературе конца 50-х— 70-х годов. Среди этих работ — большая часть таких, в которых объектом исследования выступает несколько этнонациональных образований или дается общая картина места национальных меньшинств и этнических групп в современной социальной структуре обществ западных стран⁶. Другая часть посвящена отдельным этнонациональным группам населения полиэтнических стран Северной Америки и Западной Европы. В нашем обзоре мы более детально остановимся на второй группе работ, поскольку они позволяют выделить особенности и специфические черты современного социального облика национальных меньшинств и иммигрантского населения.

Наиболее удачным, на наш взгляд, является региональный подход к анализу советской историографии данного вопроса, когда рассматриваются отдельно США, Канада, страны Западной Европы, так как он дает возможность, с одной стороны, определить общее в социально-экономическом положении различных этнонациональных групп, а с другой — установить некоторые характерные черты положения этих групп в Северной Америке и Западной Европе.

Наиболее обширная часть работ советской американистики, в которых исследуется национальная проблематика, посвящена афроамериканскому национальному меньшинству. Это вполне закономерно. И не только потому, что афроамериканцы составляют более 10 % населения Соединенных Штатов, но и потому, что это одно из наиболее жестоко дискриминируемых нацменьшинств, принимающее самое активное участие в движениях социального протеста и оказывающее огромное влияние на развитие национальных процессов в стране. Советская историография негритянской проблемы включает несколько монографий и множество статей, посвященных самым различным вопросам: от положения негритянского населения в ранние периоды существования США до анализа идеологии и практики негритянского движения. В этом плане важное место отводится социальному облику афроамериканцев, в первую очередь их социальному статусу в американском обществе. Работы советских авторов

содержат большое количество фактического материала о социально-экономическом положении негров, их дискриминации в различных сферах общественно-политической жизни США, об их социальном и национальном угнетении⁷. Все эти работы позволяют сделать однозначный вывод: негритянское население, внесшее значительный вклад в развитие американской экономики и культуры, находится на низших ступенях социальной и политической структуры США. Об этом свидетельствуют такие факты: в конце 70-х годов средний доход черной семьи составлял 57,1 % дохода белой семьи; как правило, уровень безработицы черного населения в 2 раза выше, чем белого; число семей, находящихся ниже «уровня бедности», среди черных составляет свыше 30 %, в то время как среди белых — 8⁸; негры составляют 40 % всех заключенных федеральных тюрем, а в некоторых штатах — и того больше (во Флориде — 55, Нью-Йорке — 73 %) ⁹. Приведенные свидетельства (подобные факты имеются практически в каждом исследовании советских авторов) опровергают утверждения американской буржуазной историографии и правящих кругов США о том, что американское общество предоставляет равные возможности для развития всем расово-национальным группам страны.

Советские исследователи обращают особое внимание на завуалированные формы дискриминации афроамериканцев, а также представителей других национальных меньшинств, в частности пуэрториканцев, мексиканцев и т. д. Это касается, прежде всего, вопросов переквалификации или профессионального усовершенствования, что вызвано сдвигами в профессионально-отраслевом перераспределении рабочей силы в условиях научно-технического прогресса. Доступ на курсы переквалификации выходцам из национальных меньшинств затруднен. Об этом свидетельствуют следующие данные: в начале 70-х годов негры, нуждавшиеся в профессиональном усовершенствовании, в числе слушателей таких курсов составили 40 %, а в отдельных штатах — и того меньше — в Алабаме—18,3, в Аризоне—15,6, в Массачусетсе — 6%¹⁰.

Большое количество работ посвящено социально-экономическому положению национальных меньшинств испаноязычного происхождения — мексиканцев, пуэрториканцев, филиппинцев, выходцев из стран Латинской Америки и Карибского бассейна, составляющих свыше 5 % населения США¹¹.

Как правило, авторы уделяют большое внимание положению нелегальных иммигрантов мексиканского происхождения и других выходцев из стран Карибского бассейна. В погоне за дешевой рабочей силой и сверхприбылью предприниматели незаконно приглашают мексиканцев на сезонные работы. При

этом они не берут на себя никаких обязательств относительно условий труда и быта «нелегалов», тем самым обрекая их на бесправное положение в Соединенных Штатах. Нелегальный иммигрант не имеет даже формального права обратиться к официальным властям с просьбой о защите от предпринимателя, для него исключена также возможность вступления в профсоюзы и т. д.

В 60-е и последующие годы советская историческая наука уделяла большое внимание проблемам коренного населения Северной Америки — индейцам и эскимосам, в первую очередь их социальному статусу¹². Геноцид в отношении американских индейцев — одна из наиболее неприглядных черт национальной политики капиталистического государства. Материалы исследований по этой теме позволяют сделать вывод о том, что коренные жители США и Канады — наиболее дискриминируемая во всех отношениях часть населения этих стран. Буржуазные исследователи, исходя из тезиса об их «отсталости», пытаются умалить, а зачастую вообще отрицать их влияние на определенные сферы жизни общества, значительность их вклада в экономику и особенно культуру. Советские авторы, в частности И. А. Золотаревская, вопреки таким утверждениям буржуазных авторов приводят факты существования такого влияния¹³. Следует, однако, помнить, что влияние это целенаправленно ограничивается правящими кругами буржуазных государств.

Иммигрантоведческий аспект национальной проблематики промышленно развитых капиталистических стран исследован в советской литературе довольно подробно. Основанием для подобного утверждения служит, во-первых, большое количество работ (монографий, научных и публицистических статей), посвященных этой проблеме, а также глубина ее исследования. В силу того что этот аспект национального развития начал разрабатываться несколько раньше, чем другие¹⁴, можно говорить, что в этой области накоплен значительный опыт. Приводимые в работах данные о занятости рабочих-иностранцев, оплате их труда и доходах семей, продолжительности рабочего дня, об экономическом и политическом бесправии иммигрантов в странах Северной Америки и Западной Европы дают все основания называть их «париями буржуазного общества»¹⁵.

В этой связи следует отметить, что советские исследователи проделали кропотливую работу, стремясь вскрыть истинные масштабы социально-экономической дискриминации иммигрантов. Известно, что публикуемые на Западе статистические данные, а также содержащаяся в работах буржуазных авторов информация не включают ряд важных показателей, раскрывающих завуалированные формы дискриминации. Например, в американской или

канадской официальной статистике содержится много фактов о социальном положении «цветного» населения, но значительно меньше данных о белом населении, в частности иммигрантах, и практически ничего нет об их потомках — втором, третьем и четвертом поколениях. В советской литературе предприняты попытки посредством сравнения таких показателей, как занятость в целом по стране и отдельным отраслям ее экономики — как всего населения, так и иммигрантов, — а также соответствующая оплата труда в отдельных отраслях, уровень образования различных категорий населения, от которого во многом зависят занятость и оплата труда, определить масштабы социально-экономической дискриминации белого населения Канады иммигрантского происхождения¹⁶ и иммигрантов в странах Западной Европы¹⁷. Однако по данной проблематике еще не выработана единая методика установления скрытых форм дискриминации различных групп населения, в том числе национальных меньшинств, этнических групп иммигрантского и аборигенного происхождения и собственно иммигрантов.

Как отмечалось, на формирование социального облика национальных меньшинств и иммиграции, их экономическое положение большое влияние оказывает политика правительств стран проживания. В советской историографии имеется ряд работ, посвященных анализу национальной политики государств Северной Америки и Западной Европы¹⁸. Наиболее активно до сих пор исследовалась национальная политика правительства Соединенных Штатов Америки¹⁹. Работы на эту тему посвящены преимущественно одному аспекту, а именно — иммиграции США. Конечно, национальная политика США не ограничивается иммигрантами, она строится с учетом существования давно образовавшихся этнических общностей, в частности коренного населения, афроамериканцев, европейских этнических групп и т. д. Следовательно, анализ политики государства в отношении всех национальных категорий населения представляет большой интерес и имеет немаловажное значение для оценки официальных доктрин в сфере национальных отношений.

В плане исследования теоретических вопросов национальной политики США выделяется монография И. А. Геевского «США: негритянская проблема»²⁰. В ней всесторонне освещена политика правящих кругов Соединенных Штатов в отношении негритянского населения в послевоенный период. Автор, проанализировав многие законы, издаваемые конгрессом относительно негритянского вопроса, показал юридическую основу политики США, обрекающую афроамериканцев на нищенское существование.

Что касается других национальных меньшинств и этнических групп, то именно законодательным актам, регулирующим их положение, еще не дан достаточный анализ в отечественной литературе. В этом плане, правда, не так давно предпринята попытка исследовать обсуждение некоторых вопросов такого характера в конгрессе США²¹.

В настоящее время назрела необходимость осуществления всестороннего комплексного анализа государственной политики в национальном вопросе, т. е. доктрин и практики государства, причем уделяя больше внимания именно доктринам. Практика межнациональных отношений, как отмечалось, в советской историографии освещена более полно. В последнее время сделаны некоторые шаги в этом плане. В частности, в книге А. Н. Шлепакова «США: социальная структура общества и его национальный состав» имеется раздел «Доктрина и практика межнациональных отношений». В нем четко показана связь между правительственными установками в области национальных отношений и состоянием национальной проблемы в США вообще, а также зависимость второй от первой. Тщательное и всестороннее изучение этой зависимости, особенно на нынешнем этапе развития США, позволит пополнить наши знания о сущности политики капиталистического государства в национальном вопросе.

Углубленный, детальный анализ доктрин правительства США диктуется еще необходимостью вскрыть истинные цели принятия множества новых законопроектов и так называемых этнических программ. Ведь очевидно, что борьба национальных меньшинств, представителей различных национальных групп в США за равноправие во всех сферах жизни общества, пример успешного решения национального вопроса в СССР и других социалистических странах вынуждают правительственные круги США лавировать. В результате поисков выхода из затруднительного положения в сфере национальных отношений и появляются различного рода законодательные акты и программы или, скажем, такие социальные концепции, как «черный капитализм»²² или «дискриминация наоборот», получившие развитие в США в 50—70-е годы.

В контексте критики доктрин национального развития США следует учитывать то обстоятельство, что, создавая всевозможные теории, правительственные круги, с одной стороны, пытаются несколько сбить остроту национальных проблем в стране, а с другой — представить американское общество как демократическое, способное, в конечном счете, решить национальный вопрос (например, теория «культурного плюрализма»).

Политика других государств в сфере национальных отношений не нашла достаточного отражения в работах советских авторов. Скажем, только некоторые ее аспекты рассматриваются в исследованиях национального развития Канады — иммиграционный и языковой²³, несколько фрагментарно очерчены контуры новых явлений в национальной политике канадского правительства, таких как политика «многокультурности», «канадской мозаики» и т. д.²⁴

Примерно то же можно сказать о Франции, Великобритании, ФРГ, Бельгии и других странах.

В работах, посвященных политике правящих кругов в национальной сфере, как правило, основное внимание уделяется иммиграционному законодательству и соответственно статусу иммигрантов, но практически вне поля зрения остается анализ официальных государственных доктрин.

Тяжелое социально-экономическое положение национальных меньшинств и иммигрантов, изоциренные методы дискриминации вынуждают «цветное» население США, Канады, Великобритании, иммигрантов этих и других стран вставать на путь борьбы за улучшение условий жизни, за равные с национальным большинством права. Сегодня есть все основания говорить об активном участии представителей национальных меньшинств, «пришлых» рабочих в движениях социального протеста капиталистических стран. Зачастую, как в случае с негритянским населением США, иммигрантами Великобритании, индейцами Канады, они сами являются инициаторами социальных выступлений против существующего строя. Советские ученые в своих трудах освещают вопросы, связанные с участием лиц инонационального происхождения в борьбе трудящихся масс капиталистических стран за равноправие и социальный прогресс. Объект их внимания — не только количественные показатели такого участия, но и качественные, такие как его формы и методы, причины, а также связанные с ним идеологические течения. Вскрываются трудности этого движения — организационные, идейные и т. д.

В 70-х годах известные советские исследователи активно изучали, к примеру, идеологию негритянского движения, которое в 60-х годах превратилось в одно из самых массовых движений социального протеста США²⁵. Сложность этого движения, как отмечают авторы, заключается в изменившихся социальных условиях: безработица, инфляция, вздорожание жизни накладывают отпечаток на отношение трудящихся слоев белого населения к движению черных американцев. К тому же в определенных случаях националистические тенденции в среде афроамериканцев ведут к его

разделению. Все это, отмечают И. А. Геевский и С. А. Червонная, «вызывает порой негативное, а иногда и враждебное отношение к требованию улучшения социально-экономического положения черных»²⁶. В цитируемой работе, кстати, обращается внимание на характерную черту движения негритянского населения США последних лет: «Логика повседневной жизни черных американцев подводит их к пониманию того, что нельзя ограничивать борьбу местными рамками и вести ее изолированно от других демократических движений»²⁷.

Преодоление сепаратистских настроений — одна из важнейших задач негритянского движения, и в этой связи актуален вопрос об исследовании консолидации и взаимосвязи движения черного и других национальных меньшинств.

В названных работах частично прослеживается процесс влияния движения афроамериканцев на социальную активность других национальных групп. Это представляет особый интерес при выяснении такого вопроса, как взаимоотношение негров с другими категориями «цветного» населения, а также с белыми американцами. К сожалению, приходится констатировать, что данный аспект еще не нашел должного отражения в исследованиях советских авторов. А ведь чрезвычайно важно установить параметры такого взаимодействия, что позволило бы определить условия совместных выступлений представителей негритянского меньшинства и других национальных и этнических меньшинств Соединенных Штатов на конкретных этапах исторического развития страны.

Неплохие возможности в этом плане открывают исследования внутренней миграции населения США в последние годы, вызывающей новые тенденции в его расселении и ведущей к новым межгрупповым контактам. Что касается непосредственно негритянского населения, то советской историографией отмечены особенности расселения черных американцев в последние 30 лет²⁸. Они обусловлены изменениями в размещении промышленного производства, вызвавшими миграцию негритянского населения с Юга на Север и Запад страны. Т. В. Бочкарева, к примеру, с новыми тенденциями в расселении и занятости негритянского населения связывает рост его политической активности, усиление борьбы за демократические права, против расовой дискриминации²⁹. Такое утверждение вполне закономерно: ведь поселение чернокожих американцев в городах увеличивало количество промышленного пролетариата, а контакты с трудящимися иного национального происхождения оказывали революционизирующее влияние на афроамериканцев. В советской литературе предприняты попытки проследить пути формирования коалиций для

организованных выступлений (политического, экономического характера) национальных меньшинств США³⁰.

В работах, исследующих социально-экономическое положение других национальных меньшинств стран Северной Америки (испаноязычное население, коренные жители), уделяется определенное внимание их борьбе против существующего социального неравенства. Этот аспект еще не изучен в достаточной степени, хотя имеется несколько работ, в которых рассматривается именно он³¹. В исследованиях С. А. Червонной, в частности, содержится толкование широко употребляемых терминов «чиканос» и «мексиканоамериканцы», важное для определения степени активности выходцев из Мексики. Автор убедительно доказывает, что «чиканос» — это именно та часть «мексиканоамериканцев», которая принимает непосредственное участие в движениях протеста.

Что касается социальной борьбы иммигрантов — выходцев из европейских стран в Северной Америке, то этот вопрос еще не нашел должного отражения в советской литературе. Ему посвящено лишь одно крупное исследование — работа А. Н. Шлепакова, в которой в числе других рассматривается проблема участия иммигрантов в борьбе американского рабочего класса³². Правда, в последние годы (вторая половина 60-х—70-е) в этих отношениях возникли новые моменты, анализ которых представляет интерес в плане установления возможности возникновения единого фронта антимонополистической борьбы трудящихся Соединенных Штатов Америки различного национального происхождения. Подобные исследования важны также для определения основных тенденций участия иммигрантов Канады в общественно-политической жизни страны. В настоящее время в советской канадистике отсутствуют такие работы. Отдельные факты борьбы иммигрантов приводятся в называвшихся выше исследованиях Л. Н. Фурсовой, а также в работах, посвященных рабочему движению в Канаде³³.

Упомянутые выше работы Ю. Д. Квашнина, Е. М. Михайлова, Н. М. Фролкина и других об иммигрантах в странах Западной Европы, как правило включают разделы, посвященные участию иностранных рабочих в классовой борьбе пролетариата, в демократическом движении стран проживания. Содержащийся в исследованиях этих авторов материал позволяет обобщить закономерности и выделить особенности борьбы трудящихся инонационального происхождения как в целом в иммигрантских странах Европы, так и в отдельной стране. Очевидно, пришло время определить наиболее эффективные формы и методы этой борьбы, а также формы

взаимосвязей «пришлых» и коренных трудящихся, возникающих как в ходе борьбы за равноправие, так и в результате их совместного участия в производственном процессе, общения в быту и т. д. В этом плане особого внимания заслуживает первая публикация такого рода — «Рабочее движение Великобритании: национальные и расовые проблемы»³⁴, в которой коллектив сотрудников Института международного рабочего движения АН СССР показал, что социально-экономическое положение трудовых слоев англичан, шотландцев, валлийцев, «цветного» населения является основой их объединения в борьбе за социальные права. Такой вывод подтверждается и в разделе настоящей монографии «Национальные меньшинства и иммигранты в движениях социального протеста».

Исследуя национальные отношения в промышленно развитых капиталистических странах, советские авторы обращают внимание на их обострение, особенно в 60—70-е годы. Важное место в этом плане занимает выяснение как общих причин и закономерностей обострения национального вопроса в полиэтнических странах капиталистического мира, так и их особенностей в США, Канаде, Великобритании, Франции, Испании и других³⁵.

При этом отмечается, что причинами обострения национального вопроса в буржуазных государствах являются всевластие капитала и неспособность капитализма как системы решить национальные проблемы, так как сам характер общества порождает их.

Особенности обострения национальных отношений довольно обстоятельно и глубоко проанализированы на примере Канады, свидетельством чего есть не только большее, по сравнению с другими

странами, количество посвященных ей исследований, но и широкий спектр рассматриваемых вопросов: своеобразие формирования этнонационального состава, в котором существуют две нации и многочисленные этнические группы; отношения между ними в условиях углубления социально-классовых противоречий в канадском обществе, позиции правительственных кругов и политических партий этой страны³⁶. Причем значительная часть публикаций посвящена отношениям франко- и англоканадской наций, в частности установлению причин порождения франконациональной проблемы, ее современного состояния³⁷. Правда, и в этих работах еще недостаточно освещено влияние подъема франконационального движения на движение национальных меньшинств и этнических групп за равноправие, что имеет большое значение для определения этнонациональной ситуации в стране в целом.

Что касается аналогичных проблем в европейских странах, то они менее исследованы. В настоящее время имеется несколько статей, где поднимается вопрос об обострении национальных проблем в некоторых странах Западной Европы³⁸. В этом плане заслуживают внимания попытки не только рассмотреть социальные аспекты обострения национального вопроса, но и определить, какое влияние этнические и национальные факторы оказывают на социально-политические проблемы. Например, какой характер имеет сегодня проблема Ольстера. И. Н. Гроздова в одном из своих последних исследований обратилась именно к анализу национального аспекта событий в Северной Ирландии, которые представляют собой «запутанный узел социальных, религиозных и национальных противоречий, порожденных колониальной политикой империалистических кругов Великобритании и Ирландии»³⁹.

Материалы, содержащиеся в работах, посвященных анализу социально-экономического положения иммигрантов и национальных меньшинств, указывают на то, что этнонациональные проблемы в западноевропейских странах обостряются. В настоящее время существуют все условия для всестороннего изучения этого процесса.

Исследование сущности современных этнических процессов и межнациональных отношений в капиталистических странах является одним из главных направлений советской историографии национальной проблематики. В работах такого плана освещаются различные аспекты этнонациональных процессов, в частности консолидация как мелких, так и более крупных этнических образований, обособление отдельных этнических групп и национальных меньшинств, сопровождающееся ростом этнического самосознания, и т. д.

Наиболее обобщенно тенденции современных национальных процессов в странах Западной Европы и Северной Америки представлены в коллективной публикации сотрудников Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР⁴⁰. Содержащаяся в ней краткая характеристика стран по этнонациональному составу дает общую картину этнической ситуации в США, Канаде, Великобритании, Испании, Бельгии и других государствах.

В развитых капиталистических странах в условиях обострения классовых антагонизмов углубляются противоречия в их национальном развитии. Это, в свою очередь, вызывает новые явления в жизни буржуазного общества, такие как рост националистических тенденций, стремление к сепаратизму (например, в Канаде). Такие явления, естественно, негативно воздействуют на развитие национальных отношений в полиэтнических странах Европы и Америки.

Советские историки, этнографы, социологи, лингвисты изучают отдельные аспекты этнических процессов. Так, скажем, в статьях сборника «Этнические процессы в странах зарубежной Европы»⁴¹ авторы обращаются к таким вопросам, как формирование фарерского народа (Г. И. Анохин), динамика языкового и национального составов населения Бельгии (В. И. Козлов), история и современное развитие кельтских народов Британских островов (И. Н. Гроздова) и др. Сходным проблемам посвящены некоторые другие публикации. Авторы уделяют большое внимание национальным движениям и их проявлениям в различных сферах как в прошлом, так и в настоящем. В частности, рассматриваются процесс (его причины и развитие) национального возрождения бретонцев (Л. В. Покровская), своеобразие этнических процессов в одной из провинций Испании — Каталонии (А. Н. Кожановский), языковая ситуация в Ирландии (А. П. Павленко), тенденции этнического развития шотландцев (И. Н. Гроздова) и др.

Ценный материал для исследователей этнонациональных процессов в зарубежных странах, в том числе рассматриваемых нами регионов, содержится в этнодемографическом справочнике С. И. Брука «Население мира»⁴³. Конкретные данные относительно этнической и расовой характеристик населения стран Западной Европы и Северной Америки, его динамики позволяют глубже проникнуть в сущность современного этнонационального развития этих стран, дать объективную оценку тем или иным его явлениям.

Как правило, все работы, посвященные этническим процессам в тех или иных странах, уделяют большое внимание анализу изменений в национальном самосознании этнических групп, национальных меньшинств, иммигрантов, имеющих место в конкретных социальных условиях их существования. Советские исследователи в данном вопросе исходят из того, что этническое сознание развивается под воздействием факторов, формирующих саму этническую общность, и поэтому, как отмечает Ю. П. Петрова-Аверкиева, «оно всегда не только социально, классово «окрашено», но и определяется классовым сознанием. В сознании личности этническое самосознание соответствует ее социальному положению, образованию, классовому самосознанию. Интенсивность и направленность этнического и национального самосознания зависят от социально-классовой структуры этнической общности и от места в ней личности»⁴⁴. Такой подход к определению сущности этнического самосознания позволяет выделить взаимосвязи явлений, участвующих в его формировании, и главенствующие факторы, обуславливающие его изменения.

Советские исследователи не только прослеживают процесс этих изменений и то, как он влияет на формирование общей этнонациональной ситуации в стране, но и стремятся дать критический анализ тем течениям, преимущественно националистического толка, которые являются результатом изменений в национальном самосознании различных этнических элементов⁴⁵. Правда, в советской литературе еще в недостаточной степени освещен вопрос влияния подобных изменений в самосознании тех или иных этнических образований на межнациональные, межгрупповые отношения. Последнее приобретает огромное значение в определении наряду с социальными других истоков межнациональных, межэтнических конфликтов, с особой остротой проявившихся в период обострения национального вопроса в капиталистическом мире. Имеются в виду такие сферы проявления этнического своеобразия представителей разных народов, совместно проживающих во многих странах Западной Европы и Северной Америки, как культура, психология.

В этой связи интересно отметить подъем национального самосознания североамериканских индейцев. Однако мнения советских ученых относительно влияния самосознания на этнические процессы внутри этой категории населения США расходятся. И. А. Золотаревская, например, отмечая рост «общеиндейского самосознания, понимания своей общности как этнического целого», говорит о ее неустойчивости, своеобразном характере, «так как главным связующим моментом послужила в этом случае общность судьбы разрозненных индейских племен»⁴⁶. На наш взгляд, более точна в определениях Ю. П. Аверкиева, которая обозначает индейское население США как «паниндейскую этническую общность», формирующуюся именно под знаком общности судеб различных племен. Она, в частности, пишет: «Проводившаяся правительством США на протяжении более 100 лет ассимиляторская политика ускорила процесс формирования паниндейской этнической общности. Поселение в одной резервации разноплеменных групп, запреты и преследование племенных обычаев и обрядов, обучение в школах, где детям разрешалось говорить лишь по-английски,— все это способствовало распаду племенных общностей и формированию резервационных общин, осознавших себя как индейские, несмотря на то, что за ними сохранились племенные названия»⁴⁷.

В данном случае в условиях жесточайшей дискриминации, ассимиляторской политики правящих кругов США, направленной на уничтожение языка и культуры коренных жителей, общность судеб выступает прочным связующим социальным фактором в формировании паниндейской

этнической общности. Собственно этнические черты здесь играют не главенствующую роль. Находясь в постоянных контактах с другими категориями населения, индейские племена теряют много присущих им черт и в культуре, и в быту, которые некогда резко выделяли их из общей среды индейцев. Во все большей степени они приобретают характерные черты американского большинства.

Известно и то, что насильственное «приобщение» индейцев к «современной американской жизни» зачастую означает их истребление. В этих условиях единственным способом их самосохранения являются консолидация разрозненных племен и активная борьба против угнетения. Лидеры индейского движения, выдвинув идею паниндианизма — т. е. создания новой этнической группы, включающей всех американских индейцев, ставят перед собой цель стимулировать процессы консолидации, основой чего как раз и служит общность судеб коренного населения США. На этом основании в дальнейшем могут складываться и развиваться общие этнические черты в быту и культуре индейцев. А таковых, как видно из исследований советских этнографов, уже сейчас немало, в первую очередь тех, которые сформировались под влиянием общих для развития всех индейских племен социальных факторов в условиях американской действительности.

Схожие процессы характерны для эскимосов США, по крайней мере когда речь идет о формировании эскимосского национального меньшинства. В советской литературе пока нет исчерпывающего ответа на вопрос, каким образом протекают этнические процессы в среде эскимосов в последние годы. В частности, требует тщательного изучения безусловно интересная мысль, высказанная Л. А. Файнбергом, о том, что определенные факторы (экономические, появление общественных организаций на базе коренного населения) «вызовут рост национального самосознания и замедлят или даже временно приостановят процесс ассимиляции»⁴⁸. Автор отмечает, что в определенных условиях (это подтверждает национальное развитие США 60—70-х годов) ассимиляционные процессы замедляются при усилении тенденции к этническому обособлению под влиянием различного рода факторов. Но, очевидно, не следует переоценивать эту тенденцию и говорить о «приостановке» ассимиляционных процессов, поскольку ассимиляция происходит при наличии контактов между двумя или большим количеством групп населения, а такие контакты имеют и будут иметь место в повседневной жизни эскимосского этнического меньшинства.

Несомненно, что ассимиляция, несмотря на всплеск национального самосознания, определенную интенсификацию консолидационных процессов внутри этнонациональных групп, будет и впредь оставаться ведущей тенденцией в этнических процессах развитых капиталистических стран, население которых состоит из представителей разных народов и наций. К такому выводу, в частности о превалировании социальных факторов в современных этнонациональных процессах, приходит большинство советских авторов (Ш. А. Богина, Э. Л. Нитобург, Л. Н. Фурсова и др.).

Новые явления в национальном развитии полиэтнических стран в 70-е годы, их разнообразие и противоречивость создали благоприятную почву для различного рода теоретических построений относительно содержания этнических процессов и национального вопроса в целом в условиях капиталистического строя. В буржуазных теориях и концепциях стала более отчетливо проявляться тенденция к смещению акцентов в определении причин кризиса национальных отношений при капитализме. Причины эти относят к второстепенным сферам, в частности к культуре, психологии, к особой природе этнических элементов. При этом сознательно игнорируются социально-классовые факторы. Это, естественно, приводит к фальсифицированной трактовке этнонациональных процессов, национальных отношений в странах Западной Европы и Северной Америки. Такое обстоятельство требует от советских исследователей неустанных усилий, направленных на разоблачение несостоятельности многих новейших теорий, оправдывающих капиталистический строй, затушевывающих присущие ему национальные конфликты.

Критике методологии буржуазных исследований по этнической проблематике в советской историографии посвящен целый ряд работ. Среди них следует в первую очередь упомянуть коллективные труды сотрудников Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР⁴⁹. В работах Ю. В. Бромляя, С. А. Токарева по теоретическим проблемам этнографии, зарубежной этнологии содержится критический анализ теорий и воззрений буржуазных авторов как на общетеоретические, так и на конкретные проблемы этнонационального развития тех или иных стран⁵⁰. Отдельные аспекты буржуазных тенденций в исследовании этнонациональных процессов, а также критика традиционных теорий и новейших концепций западных социологов и этнографов — объект внимания в статьях И. П. Труфанова, И. А. Бадаляна и др.⁵¹

В них авторы наряду с критикой общетеоретических установок буржуазной науки, официальных доктрин раскрывают содержание и социальную сущность ряда терминов, которыми буржуазные исследователи оперируют в изучении различных явлений национального развития. Следует отметить, что буржуазная терминология этнонациональных отношений чрезвычайно пестра, изобилует множеством параллелизмов, для нее характерно появление новых, порой неоправданных, терминов. В данном контексте попытка советских авторов дать точную характеристику используемых американскими исследователями терминов приобретает огромное значение. Мы видим, что зачастую их обилие или специфическая трактовка, например «этничность», «этническая общность», «расовый конфликт» и т. д., преследуют цель завуалировать, скрыть социальную природу национальных проблем в капиталистическом обществе.

Советские этнографы, социологи, философы подвергают критике такого рода взгляды и концепции, широко распространенные в зарубежной этнографической литературе. Работы, в которых критически анализируются теоретические установки буржуазных исследований, являются мощным подспорьем в изучении национальных процессов в США, оказывают практическую помощь в определении их сущности и направленности, поскольку изучение конкретных явлений в национальной жизни зарубежных стран базируется в основном на материале, содержащемся в научных и статистических публикациях этих стран.

В этом плане важным представляется историографическое направление в исследовании национальных процессов и национальных отношений в промышленно развитых капиталистических странах. В частности, в статьях Ю. П. Аверкиевой, Ш. А. Богоиной, А. Н. Шлепакова рассматриваются основные положения американской историографии индейцев, иммиграции, состояния национальных отношений в США в разные периоды их истории⁵². В последнее время появился ряд работ, в которых анализируются современные тенденции буржуазной историографии национальных отношений в странах Северной Америки и Европы⁵³, подвергаются критическому разбору исследования отдельных зарубежных авторов⁵⁴. Публикации эти, естественно, не охватывают весь круг проблем, поднимаемых современной буржуазной историографией, однако дают возможность познакомиться с основополагающими исследованиями, под влиянием которых формируются те или иные концепции и теории национального развития полиэтнических стран Запада.

Работы советских авторов по национальным проблемам зарубежных капиталистических стран, вышедшие к моменту написания данного обзора, свидетельствуют о значительных достижениях отечественной историографии в изучении этнонационального развития стран Западной Европы и Северной Америки. Анализ литературы позволяет убедиться в том, что практически все аспекты национальных отношений в промышленно развитых странах капитала стали предметом научных интересов советских исследователей. На основе анализа представленных здесь работ можно сделать вывод, что ведущим направлением советской историографии национальной проблематики зарубежных стран является исследование социальных аспектов национального вопроса и его этнических сторон. Причем эти аспекты рассматриваются не в отрыве друг от друга, а, как правило, во взаимосвязи. Именно в углубленном изучении взаимосвязи социального и этнического аспектов национальных отношений, как и национального вопроса в целом, видится перспективное направление советской историографии национальных проблем в современном капиталистическом мире. Рассмотренные работы создали добротную базу для оценки как нынешнего состояния национального вопроса, так и перспектив этнонационального развития отдельных полиэтнических стран Западной Европы и Северной Америки.

Сноски:

1. Народы Америки / Под. ред. А. В. Ефимова, С. А. Токарева.— М., 1959, т. 1.
2. Богина Ш. А. Иммигрантское население США.— М., 1976; Богина Ш. А. Историческое развитие американской нации (XIX в.).— В кн.: Национальные процессы в США. М., 1973; Богина Ш. А. Иммиграция в США накануне и в период гражданской войны (1850—1865 гг.).— М., 1965; Богина Ш. А. Начало американской нации (этнокультурные аспекты).— Советская этнография (далее: СЭ), 1980, № 1; Берзина М. Я. Формирование этнического состава населения Канады.— М., 1971; Берзина М. Я. Формирование этнических групп Канады.— В кн.: Национальные проблемы Канады. М., 1972; Берзина М. Я. Этнический состав населения США: Крат. историко-стат. обзор.— В кн.: Национальные процессы в США; Фурсова Л. Н. Иммиграция и национальное развитие Канады. 1945—1970 гг.— М., 1975; Фурсова Л. Н. Этнический состав и расселение послевоенных иммигрантов Канады.—

- Расы и народы, 1971, вып. 1; Фурсова Л. И. Иммиграция в Канаду после второй мировой войны (1945—1965 гг.).— В кн.: Национальные проблемы Канады; Фурсова Л. Н. Американская революция и формирование населения Канады.— В кн.: Проблемы истории и этнографии Америки. М., 1979.
3. Аверкиева Ю. П. Индейское кочевое общество XVIII—XIX вв.— М., 1970; Аверкиева Ю. П. Индейцы Северной Америки : От родового общества к классовому.— М., 1974/ Золотаревская И. А. Индейцы — коренное население США.— В кн.: Национальные процессы в США; Файнберг Л. А. Формирование эскимосского национального меньшинства США (1867—1970 гг.).— В кн.: Национальные процессы в США; Аверкиева Ю. П., Суанкей Б., Файнберг Л. А. Аборигенное население Канады.— В кн.: Национальные проблемы Канады.
 4. Нитобург Э. Л. Ленин о негритянском вопросе в США.— СЭ, 1970, № 2; Нитобург Э. Л. Негры США.— В кн.: Национальные процессы в США; Нитобург Э. Л. Негры в США. XVII — начало XX в.: Ист.-этногр. очерк.— М., 1979.
 5. Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала.— Киев, 1979, с. 206—216; Красновская Н. А. К вопросу об этногенезе ретороманцев.— СЭ, 1964, № 1; Листова Н. М. Национальный состав населения Швейцарии.— В кн.: Этнические процессы в странах зарубежной Европы, М., 1970.
 6. Шлепаков А. Н. США: социальная структура общества и его национальный состав.— Киев, 1976; Лузик К. С. США: научно-техническая революция и положение расовых меньшинств.— Киев, 1976; Мельников И. Чужие. Судьбы иностранных рабочих в Западной Европе.— М., 1973; Квашнин Ю. Д. Иностранные рабочие в Западной Европе.— М., 1976; Фролкин Н. М. Трудовая иммиграция во Франции в новейшее время.— Киев, 1975; Михайлов Е. М. Иностранная рабочая сила во Франции.— М., 1977; Кан А. Г. Иностранные рабочие в Скандинавии.— Расы и народы, 1972, вып. 2; Морозова М. Н. Современное положение национальных меньшинств в Швеции.— В кн.: Этнические процессы в странах зарубежной Европы.
 7. Чиркин В. Е. Дискриминация национальных меньшинств в США.— М., 1958; Нитобург Э. Л. Черные гетто Америки.— М., 1971; Иванов Р. Ф. Черные пасынки Америки.— М., 1978; Геевский И. А. Черное население США сегодня.— США: экономика, политика, идеология, 1976, № 12.

8. Геевский И. А., Червонная С. А. Цветные американцы: проблема «равенства результатов». — США: экономика, политика, идеология, 1980, № 5, с. 42—43.
9. Червонная С. А. События в Майами: причины и следствия, — Там же, № 8, с. 57.
10. Ершов С. А. Проблемы рабочей силы в развитых капиталистических странах. — М., 1974, с. 225.
11. Дридзо А. Д. Дискриминация пуэрториканцев в США. — В кн.: Народы мира против расизма. М., 1970; Скрозникова В. А. Дискриминация испаноязычного населения в США в области образования. — Там же; Скрозникова В. А. Дискриминация «чиканос» в США. — Расы и народы, 1972, вып. 2; Скрозникова В. А. Филиппинцы в США. — Там же, 1978, вып. 8; Хорошаева И. Ф. Мексиканцы США. — В кн.: Национальные процессы в США; Шанина Н. П. Пуэрториканцы в США, — Расы и народы, 1980, вып. 10, и др.
12. Аверкиева Ю. П. Индейцы вчера и сегодня, — США: экономика, политика, идеология, 1973, № 1; Гордеев В. В. Индейский вопрос в США: новые явления. — Американский ежегодник, 1974; Мойкин Н. П. Индейцы США сегодня. — США: экономика, политика, идеология, 1977, № 5; Мойкин Н. П. Самые северные американцы. — Там же, № 9; Лопуленко Н. А. Коренное население Аляски: современное положение и борьба за равноправие. — Расы и народы, 1977, вып. 7; Цеханская К. В. Индейцы в городах США. — Там же, 1980, вып. 10.
13. Золотаревская И. А. Индейское влияние в культуре народов США. — СЭ, 1962, № 6.
14. Баграмов Л. А. Иммигранты в США. — М., 1957; Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді. — К., 1960.
15. Шлепаков А. Н. Иностранное рабочее — парии буржуазного общества. — Коммунист, 1975, № 12.
16. Євтух В. Б. Вплив науково-технічної революції на структурну асиміляцію етнічних груп США і Канади. — Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, 1976, вип. 2.
17. Панов М. Объект эксплуатации — иностранные рабочие. — М., 1971; Фролкин Н. М. Социально-экономическая дискриминация трудящихся-иммигрантов в странах Западной Европы. — В кн.: Социально-экономическая и политическая дискриминация трудящихся в капиталистическом мире, — Киев, 1980; Давыдов Е. Иностранное рабочее

- во Франции.— Рабочий класс и современный мир, 1973, № 6; Данилевич И. Испанские иммигранты в странах общего рынка.— Там же, 1974, № 1; Прудник И. Иностранцы рабочие в ФРГ.— В кн.: Проблемы общественных наук : Философия, социология, науч. коммунизм. Минск, 1973..
18. Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала.
 19. Шлепаков А. Н. Расово-национальные основы иммиграционной политики США в 20—60-х годах XX в.—В кн.: Национальные процессы в США; Филиппов С. В. США: иммиграция и гражданство.— М., 1973; Полищук Э. А. Об изменениях в иммиграционном законодательстве США.— В кн.: Исследования по новой и новейшей истории. Л., 1972; Полищук Э. А. Классовые аспекты послевоенной иммиграционной политики США.— В кн.: Рабочее и демократическое движение в капиталистических странах в XIX — XX вв. Л., 1979; Євтух В. Б. Рестрикціонізм в імміграційній політиці урядів США і Канади.— Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, 1979, вип. 5.
 20. Геевский И. А. США: негритянская проблема: Политика Вашингтона в негр. вопр. (1945—1972 гг.).— М., 1973.
 21. Шамшур О. В. К вопросу межнациональных отношений в конгрессе США (70-е годы).— Зарубежный мир, 1982, № 1.
 22. Геевский И. А. Черный капитализм.— США: экономика, политика, идеология, 1973, № 10; Ножнова А. Социальная сущность политики «черного капитализма».— Мировая экономика и международные отношения, 1973, № 2.
 23. Фурсова Л. Н. Иммиграция и национальное развитие Канады, с. 27—94; Фурсова Л. Н. Расизм в иммиграционной политике Канады.— В кн.: Народы мира против расизма; Тишков В. А. Язык и политика.— США: экономика, политика, идеология, 1977, № 2; Тишков В. А. Политика двуязычия в Канаде.— Расы и народы, 1977, вып. 7.
 24. Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала, с. 93—100.
 25. Митрохин Л. Н. Негритянское движение в США: идеология и практика.— М., 1974; Геевский И. А. Борьба черных: некоторые теоретические проблемы.— США: экономика, политика, идеология, 1974, № 4; Ножнова А. Ф. Черные рабочие Америки: с кем и против кого? — Рабочий класс и современный мир, 1975, № 2; Геевский И. А., Червонная

- С. А. Движение черных американцев.— В кн.: Массовые движения социального протеста в США. М., 1978; Червонная С. А. Движение черных американцев : 70-е годы.— Расы и народы, 1978, вып. 8.
26. Геевский И. А., Червонная С. А. Движение черных американцев, с. 117.
27. Там же, с. 139.
28. Нитобург Э. Л. Об изменениях в размещении и социальной структуре негритянского населения США.—В кн.: Тр. VII междунар. конгр. антропол. и этногр. наук в Москве. 1964 г. М., 1971, т. 11; Бочкарева Т. В. Новые черты в расселении негритянского населения США после второй мировой войны.— Изв. АН СССР. Сер. геогр., 1976, № 1.
29. Бочкарева Т. В. Указ. соч., с. 84.
30. Геевский И. А., Червонная С. А. Коалиции организаций социального протеста — США: экономика, политика, идеология, 1979, № 8.
31. Червонная С. А. Борьба рабочих-чиканос за организацию в профсоюзы.— Рабочий класс и современный мир, 1976, № 5; Червонная С. А. Подъем социально-политической активности чиканос.— В кн.: Массовые движения социального протеста в США; Лопуленко Н. А. Указ. соч.
32. Шлепаков А. Н. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма.— М., 1966.
33. Алтаев Б., Ломов К. Рабочее движение Канады на современном этапе.— М., 1960, с. 15; Цысина Г. А. Канада: профсоюзы и классовая борьба пролетариата.— М., 1977, с. 9, 42, 43.
34. Рабочее движение Великобритании: национальные и расовые проблемы.— М., 1982.
35. Колпаков А., Сороко-Цюпа О. Обострение национального вопроса в странах развитого капитализма.— Коммунист, 1972, №8; Степанов Ю. Капитализм и национальн« вопрос.— Мировая экономика и международные отношения, 1972, № 2; Шлепаков А. М. Національне питання в сучасному капіталістичному світі: соціальний та ідеологічний аспекти.— Вісник Академії наук Української РСР, 1980, № 4; Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала; Фролкин Н. М. Обострение национальных противоречий в условиях ГМК.— В кн.: Современная капиталистическая система: углубление антагонизмов. Киев, 1981.
36. Агомогланов В. Ш. Обострение национального вопроса в условиях общего кризиса капитализма (на примере Канады).— М., 1976; Коленеко В. Л. Квебекская проблема в послевоенной Канаде.— М., 1981; Наумов

- Д. М. Національні проблеми Канадської конфедерації.— Український історичний журнал, 1969, № 9; Евтух В. Б. Политика Квебекской партии в условиях обострения национального вопроса в Канаде.— В кн.: Социальная природа буржуазных партий в современном капиталистическом мире. Киев, 1980.
37. Фурсова Л. Н. Обострение франко-канадского вопроса.— В кн.: От Аляски до Огненной земли. М., 1967; Сороко-Цюпа О. С. Из франко-канадского национального вопроса.— В кн.: Национальные проблемы Канады; Сороко-Цюпа О. С. Национальное движение по французской Канаде 60-х годов XX в.— Расы и народы, 1973, вып. 3; Тишков В. А. К истории возникновения франко- канадского вопроса.— Вопросы истории, 1974, № 1.
38. Анохин Г. И. Национальные проблемы Скандинавии.— Расы и народы, 1972, вып. 2; Драгунов Г. Национальные конфликты в Швейцарии.— Мировая экономика и международные отношения, 1972, № 9/10; Лихачева Ж. А. Северная Ирландия: кризис продолжается.— Расы и народы, 1979, вып. 9; Прицкер Д. П. Национальная и региональная проблемы в современной Испании.— Там же, 1980, вып. 10.
39. Гроздова И. Н. Национальный аспект ольстерской проблемы.— В кн.: Современные этнонациональные процессы в странах Западной Европы. М., 1981, с. 45.
40. Богина Ш. А., Козлов В. И., Нитобург Э. Л., Фурсова Л. Н. Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки.— СЭ, 1975, № 5.
41. Этнические процессы в странах зарубежной Европы.
42. Современные этнонациональные процессы в странах Западной Европы.
43. Брук С. И. Население мира : Этнодемогр. справочник.— М., 1981.
44. Петрова-Аверкиева Ю. П. Национальные меньшинства : этническое и классовое самосознание.— В кн.: Проблемы социального развития. М., 1978, ч. 2, с. 112.
45. Кожановский А. Н. Этнические процессы в современной Басконии.— Расы и народы, 1978, вып. 8; Прицкер Д. П. Указ., соч.; Коленко В. А. Указ. соч., с. 175—225.
46. Национальные процессы в США, с. 150.
47. Там же, с. 154.
48. Файнберг Л. А. Формирование эскимосского национального меньшинства США (1867—1970 гг.).

49. Современная американская этнография : Теоретические направления и тенденции.— М., 1963; Этнологические исследования за рубежом : Крит, очерки.— М., 1973; Концепции зарубежной этнологии : Крит, этюды.— М., 1976; Актуальные проблемы этнографии и современная зарубежная наука.— М., 1979; Этнография за рубежом.— М., 1979.
50. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография.— М., 1973; Бромлей Ю. В. Современные проблемы этнографии.— М., 1981; Токарев С. А. История зарубежной этнографии.— М., 1978.
51. Труфанов И. П. О некоторых тенденциях в исследовании этносоциальных процессов в США.— СЭ, 1972, № 4; Бадалян И. А. Некоторые методологические аспекты этнической проблематики в работах современных социологов и этнографов Запада.— Там же, 1976, № 1; Євтух В. Б., Шамшур О. В. Буржуазні теорії і концепції етносоціального розвитку США.— Народна творчість і етнографія, 1982, № 4.
52. Аверкиева Ю. П. К истории изучения индейцев США.— В кн.: Основные проблемы истории США в американской историографии. М., 1971; Богина Ш. А. Национальные отношения в США в освещении новой американской литературы.— СЭ, 1967, № 1; Шлепаков А. Н. Американская историография о роли иммиграции в истории США.— Новая и новейшая история, 1966, № 3.
53. Павленко А. П. Национальные проблемы шотландцев и уэльсцев в британской историографии.— В кн.: Этнография за рубежом. М., 1979; Проблемы историографии Канады. М., 1981; Евтух В. Б. Историография национальных отношений в США и Канаде (60-е — 70-е годы). Киев, 1982.
54. Фурсова Л. Н. Некоторые исследования о послевоенной иммиграции в Канаду.— СЭ, 1970, № 5.

Часть II. Раздел 7.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА И ИММИГРАНТЫ В ДВИЖЕНИЯХ СОЦИАЛЬНОГО ПРОТЕСТА

Национальные меньшинства и иммигранты, постоянно дискриминируемые верхушкой господствующей нации, находятся на низших ступенях социальной и политической иерархии эксплуататорского общества. Они представляют собой потенциал социального протеста. Последние десятилетия, когда особенно

обострился национальный вопрос в полиэтнических развитых капиталистических странах, свидетельствуют о росте недовольства национальных меньшинств и иммигрантов своим социально-экономическим положением. Все более активными становятся их выступления против социальной и расово-национальной дискриминации, за улучшение условий жизни.

Развитие классовой борьбы пролетариата в Соединенных Штатах Америки, Канаде, Великобритании и других западноевропейских странах, мощное антимонополистическое движение трудящихся этих стран оказывают все возрастающее революционизирующее влияние на представителей коренных национальных меньшинств и трудовых слоев «пришлого» населения. Это находит отражение в первую очередь в активизации их выступлений против существующего строя и участия в массовых движениях социального протеста.

В США движения социального протеста национальных меньшинств и иммигрантов активизировались в значительной мере под воздействием борьбы негритянского народа за гражданские и социально-экономические права, которая в 60—70-е годы имела определенные достижения. Важную роль в этом процессе сыграли организации черных американцев, выдвигавшие в качестве главной цели своей борьбы достижение равенства в социально-экономической сфере. Примечательно, что эти организации в своих требованиях стремились выходить за рамки интересов негритянского национального меньшинства и объединялись с трудящимися других национальностей.

Особенно активным в минувшее десятилетие было движение «чиканос» — трудовых слоев американцев мексиканского происхождения. Основные цели этого движения включают обеспечение равенства при найме на работу, возможность свободно пользоваться родным языком и достижениями культуры, иметь политические организации, равные с другими категориями населения возможности получения образования, право на защиту от полицейского произвола и любых форм угнетения, свободу от дискриминации в судах. На этих направлениях борьбы «чиканос» достигли определенных успехов¹.

Наряду с удовлетворением некоторых требований, выдвигавшихся трудящимися мексиканского происхождения в ходе забастовок рабочих промышленности и выступлений сельхозрабочих в 70-х годах, огромным завоеванием «чиканос» стал рост их сплоченности и включение в общее организованное движение трудящихся страны в целом. Этот процесс, в свою очередь, способствовал оживлению рабочего движения в США. Определенные успехи на этом пути, которые пока имеют ограниченный характер², являются

стимулирующим фактором в развитии социально-политического движения «чиканос».

Безусловно позитивное влияние оказывают они на социальную активность других национальных меньшинств, в частности трудящихся азиатского происхождения. 60-е и особенно 70-е годы дают немало тому свидетельств: это и участие выходцев из азиатских стран в маршах мира, забастовках, их бурные выступления против расовой дискриминации и угнетения (например, в Северной Калифорнии в 1974—1975 гг.) и др.³

Большую роль в их сплочении в борьбе против социальной и национальной несправедливости играет организация Американцы азиатского происхождения за равную занятость. Ею проводились демонстрации протеста против применения властями силы в отношении «цветного» населения. Одной из крупнейших таких акций была демонстрация против насильственных действий полиции Нью-Йорка в Чайнатауне — квартале, где проживают выходцы из Китая. В ней приняли участие 3 тыс. чел. — американцы китайского, японского происхождения и выходцы из других стран Азии⁴.

В последние годы в Соединенных Штатах в ходе выступлений различных слоев трудящихся формировались коалиции организаций социального протеста, которые являются сегодня «основной формой объединения демократических сил... позволяющей привлекать широкие слои [населения] для решения конкретных проблем»⁵. Основой такого объединения служат сходные требования, выдвигаемые участниками антимонополистической борьбы.

К ранее существовавшим коалициям (За новую внешнюю и военную политику, За народную альтернативу, Совет руководства по гражданским правам и др.⁶) в конце 70-х — начале 80-х годов добавились новые, сосредоточившие борьбу на отдельных аспектах политики руководства США. Это национальная коалиция против голода, против сокращения продовольственных программ, бюджетная коалиция, ведущая борьбу с уменьшением ассигнований на социальные нужды, и др. Как правило, подобного рода коалиции объединяют широкий круг организаций — профсоюзные, женские, религиозные и т. д.

Мероприятия нынешней администрации США, предусматривающие значительное сокращение бюджета на удовлетворение первейших потребностей трудящихся, ее экономическая программа вызвали рост недовольства трудовых слоев американского общества, в том числе этнических меньшинств. Выступления афроамериканцев, «чиканос», индейцев, представителей иммигрантских групп в начале 80-х годов свидетельствуют, что в будущем

огромный потенциал социального протеста, накопившийся в их среде, будет реализоваться во все большей степени.

Одной из важнейших форм социального протеста национальных меньшинств и этнических групп Канады стало участие их представителей в днях протеста, проводимых по инициативе профсоюзов. Например, Товарищество объединенных украинцев Канады (ТОУК) — прогрессивная организация украинской этнической группы — в 1976 г. объявило о поддержке дня протеста и призвало трудящихся украинского происхождения принять участие в однодневной забастовке 14 октября против принятого правительством закона, в соответствии с которым устанавливался контроль над заработной платой при отсутствии контроля над ростом цен⁷. Призывая трудящихся к активному участию в забастовке, руководство ТОУК в посланиях своим отделениям в разных городах Канады писало: «Много наших членов принадлежит к профсоюзам и различным группам рабочего движения. Много других осознают свою ответственность и поддерживают общие цели рабочего движения. Основные интересы общества, которым наше Товарищество служило на протяжении прошедших пятидесяти восьми лет, неотделимы от интересов рабочего класса и всех трудящихся страны»⁸. Текст обращения свидетельствует, что трудовые слои этнических групп Канады считают себя частью трудового народа и ведут совместную с ним борьбу за социально-экономические и политические права.

В мероприятиях такого плана принимают участие представители и других этнонациональных групп — итальянской, греческой, арабской и др. Причем особенно остро звучат обвинения в существующей несправедливости в ходе проведения прогрессивным большинством этих групп мероприятий, связанных с памятливыми датами выходцев из той или иной страны или юбилеями их организаций.

В последние годы значительно активизировалось движение социального протеста коренных жителей Канады. Это связано в первую очередь с необходимостью отстаивать права коренного населения на земли, где традиционно поселялись индейцы и откуда их пытаются вытеснить государственные и частные предприниматели. Повышению социальной активности индейцев способствовал также сам факт их ускоренной урбанизации и увеличения в их среде количества рабочих. В 70-е годы индейцы провели ряд акций протеста против социальной несправедливости и политики геноцида: в 1974 г. состоялся марш протеста (1 тыс. участников) против незаконного заключения индейцев в тюрьмы, за улучшение жилищных условий и

ликвидацию безработицы; в 1980 г. 2 тыс. индейцев из всех частей страны собрались в Оттаве, чтобы потребовать от правительства включения в готовившуюся конституцию прав индейского населения; год спустя в знак протеста против социального угнетения индейцы заняли помещение ванкуверского Департамента по делам индейцев⁹.

Волна выступлений индейцев продолжает нарастать. Их характерной особенностью стала тенденция к сотрудничеству с организованными движениями всего трудового народа Канады, в первую очередь с профсоюзами. На конференции в Виннипеге (сентябрь 1977 г.) Национальное индейское братство (организация, возникшая в начале 70-х годов) приняло специальную резолюцию о сотрудничестве с профсоюзами¹⁰.

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что в движении представителей национальных меньшинств и этнических групп Канады созревают предпосылки для их объединения и повышения их роли в социальной борьбе трудящихся.

В 60—70-е годы в Великобритании активизировались выступления трудящихся национальных окраин против социального неравенства и дискриминации со стороны Лондона. В этих выступлениях выделяется шотландский рабочий класс, который является наиболее организованным и сплоченным отрядом трудящихся Великобритании. В 1971 г. консервативное правительство объявило о намерении закрыть судостроительный консорциум «Аппер Клайд шипбилдерз», что грозило увольнением почти 27 тыс. рабочих. В ответ на призыв комитета шоп-стюардов (цеховых старост) Верхнего Клайда 24 июня этого года в Шотландии прошла стачка солидарности с участием 100 тыс. рабочих. Только в Глазго на демонстрацию вышли 50 тыс. чел. 30 июля шоп-стюарды объявили «забастовку наоборот». Взяв в свои руки организацию производства, рабочие не допустили демонтажа и вывоза оборудования.

Шотландский конгресс тред-юнионов созвал специальный съезд для обсуждения вопросов стачечной борьбы. В этот период на верфи в небывалых масштабах поступали денежная помощь и продовольствие. Местные торговцы предоставляли бастовавшим рабочим скидку на товары. 18 августа в забастовке солидарности в Шотландии участвовало 200 тыс. чел., а по улицам Глазго прошла 80-тысячная демонстрация. Стачка длилась до 28 февраля 1972 г. и закончилась победой трудящихся¹¹.

Борьба рабочих Верхнего Клайда подняла волну «забастовок наоборот» и сидячих демонстраций в других частях страны. Необходимость в захвате трудящимися предприятий явилась убедительной демонстрацией буржуазного

«права» на труд. Используя опыт рабочих Клайда, трудящиеся американской фирмы «Аллис Чалмерс» в Молде (Северный Уэльс) предотвратили закрытие завода¹².

В «профсоюзный день действия» 14 мая 1980 г. в стачке, организованной Британским конгрессом тред-юнионов в знак протеста против экономической политики правительства М. Тэтчер, приняли участие рабочие самых отдаленных уголков Шотландии, ранее редко участвовавшие в забастовочном движении. Кроме крупных промышленных центров Клайдсайда и восточного побережья, забастовки и демонстрации имели место в Леруике (Шетландские острова), Сторновее (Гебридские острова), на строительных объектах в Хайлендз. Работу прекратили 8 тыс. из 20 тыс. гражданских государственных служащих Шотландии¹³.

В начале 80-х годов главной целью забастовочного движения Великобритании была борьба против свертывания производства. Одна из самых продолжительных — свыше 8 месяцев — сидячих забастовок в связи с этим имела место на текстильной фабрике в г. Гринок (Шотландия) в 1981 г.

Шотландский конгресс тред-юнионов уделяет большое внимание организации трудящихся на предприятиях, где заняты в основном женщины. 25 ноября 1981 г. в г. Мотеруэлл состоялась специальная профсоюзная конференция, посвященная положению трудящихся-женщин, призвавшая их к участию в борьбе рабочего класса Шотландии за улучшение условий труда и обеспечение занятости.

В начале 1981 г. по инициативе 20 тыс. шахтеров Южного Уэльса в Великобритании состоялась забастовка горняков, которая охватила также районы угледобычи Шотландия и графства Кент в Англии. По словам президента шотландского отделения Национального союза горняков М. Мак-Гэхи, организация стачки была значительно выше, чем во время выступлений 1972 и 1974 гг.¹⁴

В последние годы активизировалась деятельность Шотландской ассоциации арендаторов, представляющей интересы трудящихся, занятых в сельском хозяйстве. Эта организация сотрудничает с профсоюзным движением и шотландскими лейбористами, способствуя вовлечению сельскохозяйственных рабочих в борьбу против наступления капитала на права трудящихся национальных окраин Великобритании.

Сложные отношения, сложившиеся между трудящимися Британских островов и трудовой иммиграцией, негативно сказываются на организации их совместных выступлений против наступления монополий на права трудящихся.

Реакционные силы страны при явном попустительстве властей в последнее десятилетие ведут систематическую травлю «цветных» иммигрантов, формально имеющих права британских подданных, поскольку они в большинстве своем прибыли сюда из стран Содружества.

Со вступлением Великобритании в «Общий рынок» социально-экономическое положение трудящихся, особенно в середине 70-х и начале 80-х годов, катастрофически ухудшалось: численность безработных достигла 3 млн., а среди «цветных» иммигрантов, прежде всего представителей второго поколения — молодежи, родившейся на Британских островах, она была массовой.

Полмиллиона официально зарегистрированных безработных среди молодежи — в эти данные не включены многие тысячи «цветных», получивших какое-либо образование и не имеющих работы. В старых кварталах больших городов — Лондона, Манчестера, Ливерпуля появились настоящие «цветные» гетто, где молодые негры, пакистанцы, индусы, большей частью не знающие своей родины, поскольку родились в Англии, живут в условиях нищеты.

Настоящая охота на темнокожих, на выходцев из стран Содружества, которую ведут молодчики из расистских, шовинистических организаций и группировок, крайне накалила обстановку в стране и привела к взрывам гнева «цветного» населения, особенно молодежи. На протяжении ряда лет в различных городах Великобритании происходят антирасистские выступления трудящихся-иммигрантов, требующих положить конец позорному социальному явлению сегодняшней Англии — расовой дискриминации и шовинистической травле иммигрантов.

Консервативное правительство, как, впрочем, и предшествующее лейбористское, всякий раз прибегает к помощи полиции для защиты погромщиков-расистов. В апреле и сентябре 1981 г. полиция спровоцировала бурные выступления «цветной» молодежи в ряде районов крупных городов страны. В Брикстоне — одном из районов Лондона, Ливерпуле и других городах состоялись настоящие сражения иммигрантской молодежи с полицией. Вместе с «цветными» выступило немало белой молодежи. В иммигрантских районах появились баррикады. Были разгромлены многие магазины, сожжены десятки автомобилей. Полиция произвела многочисленные аресты среди иммигрантов и белых безработных молодых людей.

Наиболее упорными были схватки иммигрантов с полицией и расистами в Токстете — районе Ливерпуля, превращенном властями и полицией в настоящее иммигрантское гетто¹⁵.

Конечно, эти бунты были всего лишь стихийными выступлениями доведенной до отчаяния иммигрантской молодежи. Подобные выступления свидетельствуют о недостаточной организованности английского рабочего движения, в первую очередь его инациональных по происхождению отрядов, о недостаточном внимании к проблемам трудовой иммиграции со стороны лейбористской партии и местных организаций Компартии Великобритании.

Усилия передовых отрядов трудящихся Франции, в первую очередь коммунистов, по вовлечению рабочих-иммигрантов в движение социального протеста способствовали сплочению всех трудящихся независимо от национальности.

Рабочие-иммигранты, в свою очередь, сочетают выступления за свои специфические права с борьбой за общие интересы пролетариата.

В годы господства диктаторских режимов в Греции, Испании, Португалии рабочие-иммигранты из этих стран активно выступали в поддержку борьбы местных трудящихся за подлинную свободу и демократию. Власти и предприниматели подвергли их беспощадным гонениям. Агенты Франко, Салазара, «черных полковников», подвизавшиеся к иммигрантской среде во Франции, Швейцарии, ФРГ в качестве «переводчиков», «консультантов», выдавали местной полиции активистов-иммигрантов, которых впоследствии власти высылали на родину.

Рабочие-иммигранты вместе с коренными трудящимися ведут активную борьбу за экономические права, участвуют в политических манифестациях. 20 июня 1973 г. сотни тысяч французских трудящихся вышли на улицы 60 крупнейших городов страны под лозунгом защиты демократических свобод. Вместе с ними были тысячи рабочих-иммигрантов. Особенно мощным было выступление рабочих столицы, где в 100-тысячной манифестации участвовали многие «пришлые» трудящиеся, требовавшие равной с коренными трудящимися оплаты¹⁶.

Часто рабочие-иммигранты выступают самостоятельно, борются за свои специфические интересы и права, особенно там, где составляют большинство на предприятиях или отдельных производственных участках. В октябре 1980 г. 1130 марокканских рабочих-иммигрантов отказались спуститься в шахты из-за нежелания местных властей и предпринимателей оплатить им стоимость проезда на родину во время отпуска. Дирекция вынуждена была удовлетворить это и большинство других требований рабочих. Показательно, что в их защиту выступили местные организации Всеобщей конфедерации труда. На протяжении 1977—1978 гг. им удалось добиться восстановления на работе десятков

уволненных трудящихся-иммигрантов. Многие из них вступили впоследствии в ряды ВКТ¹⁷.

Во второй половине 70-х годов во Франции тысячи рабочих алжирского происхождения вступили в ВКТ, поскольку убедились, что эта организация активно защищает интересы иммигрантов и добилась определенного улучшения условий их труда, обеспечения жильем, не раз предотвращала увольнение сотен алжирских трудящихся. Об этом говорил 25 ноября 1977 г. член исполкома ВКТ Мариус Апостоло на Национальной конференции по проблемам алжирской иммиграции, которая состоялась в Монтрейе¹⁸.

Тысячи рабочих-иммигрантов участвовали в стачках и политических манифестациях, состоявшихся в период кризиса и в последующие годы во многих городах Франции под лозунгами защиты демократических прав, повышения уровня реальной заработной платы, улучшения социального обеспечения. Трудящиеся-иммигранты активно поддерживают внесенный французскими коммунистами в Национальное собрание страны демократический статут, направленный на уравнение «пришлых» трудящихся с коренными в основных социально-экономических правах.

Социально-политическая активизация «пришлых» рабочих в 70-е годы наблюдалась и в Федеративной Республике Германии. Здесь трудящиеся-иммигранты повсеместно включались в борьбу против монополий и властей, солидаризовались с немецкими рабочими, объединяясь с ними в рамках политических партий, в том числе СДПГ и ГКП, и Объединения немецких профсоюзов, в которое в середине 70-х годов входило около 500 тыс. «пришлых» трудящихся¹⁹. В эти годы были проведены крупные забастовки с участием тысяч иммигрантов на заводах в городах Оснабрюкк, Дуйсбург и др. В Кельне на заводах Форда бастовало около 20 тыс. рабочих и служащих, 90 % из них были иностранцами²⁰. В ходе этих выступлений выдвигались требования повышения заработной платы и удовлетворения специфических запросов иммигрантов, в частности речь шла об оплате администрацией предприятий стоимости проезда иммигрантов по железным дорогам ФРГ во время летних отпусков.

Не везде, однако, забастовки проходили организованно. Имели место случаи нарушения солидарности немецких и иностранных рабочих, как это было, например, в Кельне. В результате предприниматели не удовлетворили всех требований бастующих, в том числе «пришлых» трудящихся²¹.

Стремясь воспрепятствовать сплочению местных и «пришлых» рабочих, буржуазия развитых западных стран насаждает расовую неприязнь в среде

трудящихся. Национальный председатель Компартии США Генри Уинстон, например, отмечал, что «апологеты монополистического капитала распространяют среди рабочих националистические настроения, сеют антагонизм между ними и в то же время насаждают идею превосходства одной этнической группы над другой. Всем национальным группам и каждой в отдельности внушается мысль о расовом превосходстве»²². Эта тенденция особо четко проявилась на съезде Национальной конфедерации этнических групп в Вашингтоне в 1972 г. Отдельные делегаты пытались доказать, что «негритянское население пользуется большими «привилегиями» в американском обществе, чем другие этнические группы»²³.

Расистские организации, существующие в Соединенных Штатах, Великобритании, Канаде, Франции, при попустительстве, а зачастую и поддержке официальных кругов, прибегают к насильственным методам воздействия на представителей других стран. Так, в гетто Лондона, где проживают в основном «цветные» иммигранты, в 1977—1978 гг. расисты, в частности члены движения «Национальный фронт», совершили более 100 нападений на им-мигрантов²⁴. Печать зарубежных стран неоднократно приводила свидетельства бесчинств шовинистов во Франции, Канаде и других капиталистических странах.

Правящие круги буржуазных государств не предпринимают решительных мер по пресечению незаконных действий шовинистически настроенных элементов. При расследовании сорока пяти покушений расистов на иностранных рабочих во Франции, имевших место с мая 1977 по ноябрь 1978 г., ни одно следствие, как отмечала коммунистическая пресса этой страны, не было закончено. Что же касается тех немногих, кто был арестован, то почти все они были отпущены на свободу²⁵.

В связи с этим становится очевидным значение той работы, которую ведут коммунисты, члены профсоюзных объединений левого направления по интернационалистскому воспитанию «своих» и «чужих» рабочих, по объединению их для совместной борьбы против общего классового врага.

На конференции коммунистических партий капиталистических стран Европы в январе 1974 г. в Брюсселе широко обсуждались проблемы социального, экономического и политического положения иностранных рабочих. В принятой декларации, в частности, подчеркивалась необходимость добиваться для рабочих-иммигрантов одинаковых условий труда и быта с трудящимися страны пребывания, удовлетворения их социальных, культурных и политических прав. Эти же требования с новой силой прозвучали на Берлинской

конференции коммунистических и рабочих партий Европы в 1976 г. «Социальные, культурные и политические права иностранных рабочих и их семей,— по мнению участников конференции,— должны основываться на принципах равноправия с гражданами страны пребывания»²⁶. В итоговом документе конференции содержатся положения, имеющие важное значение для укрепления рядов представителей различных национальностей в антимонополистической борьбе. Конференция призвала всех коммунистов выступить против «расистской пропаганды и действий, преследующих цель расколоть рабочий класс»²⁷.

В практике деятельности коммунистических партий США, Канады, Великобритании, ФРГ и других стран, в их программных документах выдвигаются конкретные требования в защиту иностранных рабочих, намечены пути объединения трудящихся инационального происхождения в едином фронте против засилья капитала, дискриминации во всех ее проявлениях.

Исходя из того что количество рабочих-иммигрантов в рядах коммунистических партий стран проживания возрастает, в связи с чем растет необходимость расширения разъяснительно-пропагандистской работы среди иноязычных трудящихся, руководство некоторых компартий в странах иммиграции приняло решение о выпуске газет на языках разных народов. Так, Французская компартия издает семь газет на языках иммигрантов²⁸. Компартия США, кроме газеты «Дейли уорлд» — центрального органа американских коммунистов, печатает газету «Пиплз уорлд», распространяемую в юго-западных районах страны — месте сосредоточения выходцев из многих государств, а также газету «Мундо дьяро», рассчитанную на испаноязычных читателей — иммигрантов из Мексики, Пуэрто-Рико, стран Латинской Америки.

Большую роль в организации движения социального протеста и вовлечении в борьбу пролетариата инационального происхождения, в преодолении национальной розни и вражды играют иммигрантские секции компартий стран Западной Европы и так называемые языковые организации во многих профсоюзных объединениях. В них входят самые опытные и преданные идеям пролетарской солидарности рабочие-иммигранты, многие из которых являются также членами национальных (т. е. на их родине) компартий, например, итальянской, испанской, греческой, португальской. С 1965 г. действует соглашение между Французской и Итальянской компартиями, в соответствии с которым коммунисты Франции взяли на себя ответственность за политическое, идеологическое, и организационное руководство борьбой трудящихся-итальянцев, занятых на французских предприятиях. ИКП призвала

их вступить в ряды Французской компартии. Подобные соглашения заключены между ФКП и коммунистическими партиями ряда других стран эмиграции. Французские коммунисты вместе с членами партии •— иммигрантами ведут большую пропагандистскую и организационную работу в иммигрантской среде, используя для этой цели собрания, проводимые непосредственно на предприятиях, в бидонвилях и городских трущобах — местах, где проживает большинство иммигрантов и их семей.

Именно такая разносторонняя работа французских коммунистов и активистов трудовой иммиграции в гуще иностранных рабочих позволяет вовлекать тысячи «пришлых» трудящихся в совместную с французскими рабочими борьбу.

В своем отношении к проблеме трудовой иммиграции, к нуждам национальных меньшинств коммунистические партии стран Западной Европы, США и Канады исходят из ленинской концепции об общности интересов пролетариев независимо от их национальной принадлежности. Этот основополагающий принцип последовательно воплощается в решениях съездов и других документах компартий стран иммиграции. В одном из своих выступлений в 1979 г. бывший Генеральный секретарь ФКП Вальдек Роше подчеркивал, что «для коммунистов рабочие, независимо от национальности, расы, цвета, религиозных и политических убеждений — все братья, которые должны защищать общие интересы»²⁹.

Сноски

1. Червонная С. А. Подъем социально-политической активности чиканос.— В кн.: Массовые движения социального протеста в США. М., 1978.
2. Там же, с. 176, 180.
3. Yoneda Y. K. A brief history of U.S.-Asian labor.— Political Affairs, 1976, Sept., p. 39—40.
4. People's World, 1975, May 24.
5. Геевский И. А., Ершова Е. Н., Червонная С. А. Зреет движение протеста.— США: экономика, политика, идеология, 1981, № 11, с. 66.
6. О коалициях, возникших в 70-е годы, более подробно см.: Геевский И. А., Червонная С. А. Коалиции организаций социального протеста.— Там же, 1979, № 8.
7. Життя і слово, 1976, 4 жовт.
8. Там же, 27 верес.

9. Wochenpost, 1982, N 7, p. 19.
10. Swankey B. New concepts, new trends among Canada's native peoples.— Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, N 6, p. 50.
11. Жигалов И. И. Современная история Великобритании (1945—1975).— М., 1978, с. 167; Западная Европа: классовые бои пролетариата.— М., 1978, с. 79—81.
12. Западная Европа: классовые бои пролетариата, с. 84.
13. Scotsman, 1980, May 15; Labour Research, 1980, vol. 69, N 7, p. 156.
14. Morning Star, 1981, Febr. 17.
15. За рубежом, 1981, 24—30 апр., 17—23 июля; Правда, 1981, 24 сент.
16. L'Humanite, 1973, 21 juin.
17. La Vie ouriere, 1980, 29 Oct., N 1887, p. 14.
18. Le Peuple, 1977, N 1027, 15—31 dec., p. 7.
19. Power J. Migrant workers in Western Europe and the United States.— Oxford, etc., 1979, p. 55.
20. Time (International edition), 1973, Dec. 3, p. 12.
21. Квашнин Ю. Д. Трудовая иммиграция и рабочее движение в Западной Европе.— Рабочий класс и современный мир, 1976, № 1, с. 46.
22. Там же, 1972, № 4, с. 10.
23. 1972 convention report: National confederation of American ethnic groups. June 3—4.— Washington, 1972.
24. Newsweek, 1979, Febr. 12.
25. L'Humanite Dimanche, 1979, 6—12 juin.
26. За мир, безопасность, сотрудничество и социальный прогресс в Европе : К итогам конф. ком. и рабочих партий Европы. Берлин, 29—30 июня 1976 г.— М., 1976, с. 41.
27. Там же, с. 39.
28. France Nouvelle, 1979, N 1765, p. 15.
29. Ibid., 1979, N 1765, 8—14 sept., p. 14.

*Раздел 4 части I и раздел 7 части II коллективной
монографии: Национальные меньшинства и
иммигранты в современном капиталистическом мире
/ А. Н. Шлепаков [и др.]. — Київ: Наукова думка,
1984. — 293 с.*

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАНАДИ

Запитавши канадця про концентраційні табори на території його країни в часи другої світової війни, ви навряд чи дістанете відповідь. Дехто із людей старшого покоління чув, що тут і справді існували табори для інтернованих німців та італійців. Оскільки Канада слідом за своєю метрополією Великобританією (10 вересня 1939 року) оголосила війну фашистській Німеччині, то до цих таборів були звезені німецькі та італійські іммігранти, що жили в Канаді, а також ті німці й італійці, яких канадські власті захопили на цивільних суднах у своїх територіальних водах. Та вже зовсім мало кому відомо, що в цих таборах утримувалися канадські антифашисти. Для громадян Канади, навіть літніх, не кажучи вже про молодь, таке відкриття здається неймовірним. Адже Канада брала участь у другій світовій війні у складі антигітлерівської коаліції, її збройні сили вели бої на європейському театрі воєнних дій і втратили близько 42 тис. чоловік (І), нарешті, Канада зробила грошовий внесок в антигітлерівську боротьбу на суму 160 млн. доларів... І в жодному підручнику з історії країни не прохоплюється згадка про арешти антифашистів, про їх ув'язнення. Буржуазна пропаганда свідомо намагається приховати від широкої громадськості ці ганебні факти, прагнучи затушувати їх, як колись цензори затушовували «бунтівні» рядки в листах канадських в'язнів-антифашистів до своїх рідних. Розрахунок простий. Час збігає швидко, ще трохи і події сорокалітньої давнини нікому буде засвідчити, а без документальних підтверджень і найправедніший гнів громадськості вабить небагато, коли б навіть інформація про ті події якимсь чином впливла на світ.

Книга спогадів канадських антифашистів, видана у Ванкувері, стала справжньою сенсацією. Вона змусила канадців замислитися над самою суттю

буржуазної демократії: громадськість дізналася, що в трьох таборах — Кананаскісі, Петававі й Халлі — утримувалося понад сто антифашистів (всього в Канаді через ув'язнення пройшли понад 250 антифашистів) і що канадський уряд понад сорок років тримав це в таємниці. В книзі з промовистою назвою «Небезпечні патріоти. Невідомі канадські військовополонені» вміщено розповіді шістнадцяти антифашистів, які близько двох років провели у застінках згадуваних таборів, і трьох жінок, дружин в'язнів. Серед них люди різного віку (від 20 до 60 років), різного національного походження, різних професій — шахтарі, робітники з ферм, лікарі, викладачі — лідери й активісти робітничого й профспілкового руху, комуністи. Власне ті, хто безпосередньо протистояв загрозі поширення коричневої чуми в Канаді. Їх арештовували на вулицях, на робочих місцях, удома. Не роз'яснюючи причини арешту, не висуваючи конкретних звинувачень. Охоронною грамотою канадській королівській поліції в її розгнуданих діях були пресловуті Правила оборони Канади, схвалені урядом 11 січня 1940 року. Посилаючись на труднощі воєнного часу, офіційні кола скористалися сприятливою нагодою поквитатися з демократичними силами країни. Заборона діяльності Комуністичної партії Канади, інших прогресивних організацій викликала низку арештів чесних людей, які вели наполегливу боротьбу за демократизацію Канади. Це були, власне, ті самі методи розправи з противниками режиму, що їх застосовували у гітлерівській Німеччині. Недарма багатьом в'язням канадських концентраційних таборів довгими безсонними ночами ввижалися жахи фашистських, катівень. І жодні посилання на особливі обставини воєнного часу не можуть виправдати ганебних дій властей. Хіба це не блюзнірство, що людей, які могли сказати про себе словами поета-в'язня, комуніста Джо Уоллеса «ми не спільники ворога, ми канадські антифашисти», кидали до бараків разом з відвертими фашистами та ще й підбурювали головорізів до збиткувань над ними? Або ж навішували ярлики «військовополонених» не лише в'язням-антифашистам, але й їхнім сім'ям?

Суворі випробування, які випали на долю борців за демократію, не зламали їхньої віри в необхідність такої боротьби. Вийшовши на волю, вони продовжували свою антифашистську діяльність; дехто з них загинув на фронтах Європи. Імена, що згадуються на сторінках книги, добре знані нині в прогресивному русі — це і Брус Магнусон, і Бен Суанкей, і Джон Вір, і Петро Кравчук, і Петро Прокоп, і Міч Сейго та багато-багато інших. Серед прізвищ багато українських. Це не випадковість. Трудові верстви української імміграції завжди брали активну участь у суспільно-політичному житті своєї Другої батьківщини, обстоюючи соціальний прогрес і демократію. Не дивно, що

ТУРФДім {нині ТОУК — Товариство об'єднаних українських канадців) належав До тих організацій, які канадський уряд заборонив в 1940 році, а серед в'язнів Кананаскіса, Петавави й Халла було багато осіб українського походження. Власне, третину всіх в'язнів-антифашистів складали вихідці із слов'янських країн. Разом з канадськими антифашистами британського, угорського, фінського походження вони не шкодували зусиль для перемоги над фашизмом. Ці зусилля не були марними. Кампанія за звільнення в'язнів, за торжество справедливості є однією з найбільш яскравих сторінок в історії демократичного руху Канади.

Збираючи спогади своїх товаришів, В. Репка, який пройшов через випробування всіх трьох таборів, мав на меті видати книгу саме в сорокову річницю звільнення антифашистів. Смерть завадила йому довести цю справу до кінця. Книжка побачила світ завдяки праці його дружини та товаришів по антифашистській боротьбі. В передмові до майбутньої книги В. Репка, зокрема, наголошував: «Важливо, щоб ці розповіді (спогади антифашистів. — В. Є.) побачили світ. Адже свобода належить тим, хто готовий за неї боротися. Ця боротьба ніколи не закінчується, її потрібно щоразу вигравати». Ці слова — звернення до тих, хто сьогодні бореться проти воєнної загрози, за соціальний прогрес на канадській землі. Самі ж спогади допомагають молодому поколінню канадців зрозуміти, що таке фашизм, усвідомити необхідність нещадної боротьби з усіма його проявами. Книга — добра нагода співставити слова і дії властей щодо прав людини в капіталістичному світі. Спроби офіційних кіл замовчати події, якими, за словами одного із в'язнів — Антона Білецького, «канадські власті ніколи не будуть пишатися!», щонайкраще розкривають облудність широко розрекламованих буржуазних свобод.

Запропоновані радянському читачеві уривки з книги — спогади активістів антифашистського руху — розповідають про участь у ньому канадців українського походження, які разом з представниками інших національностей у складних умовах довели, що вони є справжніми патріотами своєї батьківщини й не шкодують сил і енергії в боротьбі за кращу Канаду. В простих словах Антона Білецького, Петра Кравчука, Вільяма Репки, Марії Прокоп бринить біль пережитого, гордість і радість перемоги, відданість ідеалам демократії.

Опубліковано: Всесвіт. – 1984. – № 2. – С. 129-130.

ОСОБЕННОСТИ АССИМИЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КАНАДЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ассимиляция национальных меньшинств (коренного и иммигрантского происхождения) и этнических групп в Канаде происходит в специфических условиях, под воздействием фактора существования двух наций - англоканадской и франкоканадской. Поэтому ассимиляция осуществляется как бы в двух несколько отличных друг от друга этнокультурных средах, однако с очевидными попытками правящей верхушки англо-канадской нации подчинить своему влиянию и регулированию процессы этнического развития франкоканадцев, представителей национальных меньшинств и этнических групп не только своего ареала, но и проживающих в Квебеке. Данная тенденция являлась ведущей в ассимиляционных процессах на протяжении длительного периода.

Но уже середина 60-70-е годы засвидетельствовали замедление ассимиляционных процессов. Основной причиной этому стало обострение национального вопроса в условиях углубления социально-экономических противоречий. Замедление темпов ассимиляции сопровождалось ростом этнического самосознания, усилением этноцентристских тенденций в национальном развитии страны, стремлением представителей негосподствующих этнических общностей сохранить самобытность своих культур как альтернативу ассимиляции, зачастую осуществлявшейся насильственным путем.

По мнению канадских этнологов, в настоящее время ассимиляция уступает место «этническому партикуляризму». Однако наши наблюдения, основывающиеся на результатах конкретных социологических исследований,

осуществлявшихся в рамках Программы этнических исследований, дают основания считать, что ассимиляция, хотя и замедлившаяся в последнее время, остается устойчивой тенденцией в этническом развитии страны. В отдельных случаях, скажем, с коренным населением, наблюдается активизация по сравнению с предыдущими периодами ассимиляционных явлений, что связано с относительно активным его вовлечением в орбиту капиталистического хозяйствования и миграцией в города. К тому же этноцентристские тенденции не приобрели стабильного характера, зачастую этническое сознание, бурно проявляющееся внешне, на подкрепляется конкретными действиями представителей этнонациональных групп, направленными на его закрепление. Сами же социально-экономические условия существования на территории Канады выходцев из разных стран объективно создают предпосылки для их ассимиляции, а политико-правовое регулирование национальных отношений (например, попытки стабилизации этнического состава населения посредством иммиграционного законодательства) ее предусматривает.

*Опубликовано: Тезисы докладов на Всесоюзной сессии
по итогам полевых этнографических исследований в
1982-1983 гг. – Часть 2. – Черновцы, 1984. –
С 375-376.*

ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДУ ОПОВІДАННЯ ХОРСТА ШЕПОНІКА «СВІТЛОТІНІ ЕЛЛАДИ»

Десять років тому, внаслідок наполегливої боротьби волелюбного грецького народу, хунта «чорних полковників» змушена була передати владу цивільному урядові. Відкрився шлях до демократизації суспільно-громадського життя. Вперше за багато десятиліть спорожніли концентраційні табори, були скасовані законодавчі акти, прийняті хунтою. Припинив свою дію ганебний закон № 509, що передбачав смертну кару за пропаганду «комуністичних та інших революційних ідей». 23 вересня легалізувала свою діяльність Комуністична партія Греції... Однак надії на демократичне оновлення виправдалися лише частково. Під тиском місцевих та іноземних монополій в країні один за одним схвалювалися закони, які обмежували соціальні та громадянські права народу: практично була ліквідована самостійність органів місцевого самоврядування, відчутно обмежували свободи, закріплені в прийнятій 11 червня 1975 року конституції країни. Уряд відмовився визнати заслуги учасників національного Опору, запровадив практику «перевірки на благонадійність» при наймі на роботу в державні установи.

Відповіддю на таку внутрішню політику консервативного уряду партії «Нова демократія» стали виступи робітників, селян, інтелігенції, молоді. На їх базі формується могутній демократичний рух широких верств населення, який досяг свого апогею влітку й восени 1981 року. Уряд «Нової демократії» на вимогу цього руху змушений був піти на дострокові вибори, внаслідок яких 18 жовтня того ж року він зазнав поразки. Новий уряд, очолюваний А. Папандреу, головою Всегрецького соціалістичного руху (ПАСОК), зробив значний крок уперед у справі демократизації життя в країні порівняно зі своїм попередником:

у серпні 1982 року був схвалений закон, за яким офіційно визнавався рух національного Опору, наприкінці того ж року уряд А. Папандреу поновив права політичних емігрантів і надав їм можливість повернутися на батьківщину; надав право голосу молоді з 18 років, схвалив закон про рівну оплату праці жінок і чоловіків і т. д. Уряд розробив соціальну програму щодо активізації промислового й сільськогосподарського виробництва, поліпшення матеріального становища незаможних верств. В актив діяльності уряду можна зарахувати й поживлення грецько-радянських відносин, прагнення проводити незалежний зовнішньополітичний курс,

Процес демократизації зустрічає багато труднощів, пов'язаних насамперед з внутрішньою опозицією — монополістичними колами грецького капіталу. Тому так важко долає Греція проблеми, успадковані від «чорних полковників» і попереднього уряду. Оцінюючи перспективи розвитку країни, пленум ЦК Компартії Греції (червень 1983 р.) вказав на два характерні компоненти нинішнього становища — активізацію діяльності правих сил і посилення боротьби трудящих мас, підкресливши, що від співвідношення цих складників значною мірою залежатиме розвиток подій як у самій Греції, так і навколо неї.

Опубліковано: Всесвіт. – 1984. – № 4.

СОЦІАЛІСТИЧНА ДЕСТИРІВСЬКА ПАРТІЯ ТУНІСУ

Правляча партія країни. Утворена 1934 в результаті розколу партії Дестур (1964 називалася «Новий Дестур»; араб. «дестур» - конституція). Об'єднує нац. бурж. інтелігенцію (ядро партії), дрібну й серед. буржуазію міста, селянство і націоналістично настроєну робітн. класу. Очолювала боротьбу туніського народу за нац. незалежність і відіграла важливу роль у ліквідації франц. колоніального режиму. Офіц. доктриною С. д. п. є «дестурівський соціалізм» («гармонійний» розвиток держ., кооперативного і приватного секторів економіки та зміцнення нац. єдності), осн. положення якого було сформульовано на VII з'їзді (1964). Кінцевою метою партії проголошується побудова соціалізму в Тунісі. Під керівництвом С. д. п. здійснено ряд прогресивних соціально-екон. перетворень. У 1969 до керівництва С. д. п. прийшли праві сили. VIII з'їзд (1971) С. д. п. проголосив переважно орієнтацію на розвиток приватного сектора і залучення в країну іноз. капіталу. С. д. п. налічує 765 тис. членів (1979). Довічний голова С. д. п. – Х. Бургіба, генеральний секретар – М. Мзали. Друкований орган – газ. «Аль-Амаль» («Надія») араб. мовою і «Аксійон» («Дія») франц. мовою.

Опубліковано: Українська Радянська Енциклопедія. – 2-е вид. – Київ, 1984. – Т. 10. – С. 333.

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. А. ТИШКОВА,
Л. В. КОШЕЛЕВА. «ИСТОРИЯ КАНАДЫ».
М.: ИЗД-ВО «МЫСЛЬ», 1982, 270С.**

В монографии заведующего сектором народов Америки Института этнографии АН СССР д. и. н. В. А. Тишкова и к. и. н. Л. В. Кошелева дано краткое изложение важнейших событий истории Канады с древнейших времен до наших дней. В центре внимания ученых находятся особенности социально-экономического развития страны на разных этапах ее истории, в частности доколониального и колониального периодов, становление Канадской конфедерации как двунационального государства, место и роль Канады в системе современного капитализма. Большое внимание уделено освещению канадо-американских противоречий, своеобразию этнонациональной ситуации в стране, коммунистическому и рабочему движению.

В небольшом очерке (гл. I) рассказывается о древнейших жителях страны и первых посещениях Канады европейцами до экспедиции французских мореплавателей Жака Картье в XVI в. и Самюэля де Шамплена в XVII в. С 1627 г. (возникновение первого английского поселения, названного Новой Шотландией) на территорию Канады стали проникать и англичане. И хотя французы еще долгое время сохраняли свое господство, англичане все более настойчиво заявляли о претензиях на североамериканские просторы. В результате длительного соперничества, в том числе и военного, Великобритании удалось установить свое колониальное господство в Канаде. Анализируя причины такого исхода, авторы подчеркивают, что поражение Франции в Северной Америке было предопределено социально-экономической отсталостью французского феодального строя, оказавшегося неспособным

противостоят натиску более передового и могущественного по тем временам противника, опиравшегося на победу революции и пожинавшего ее первые плоды.

Утверждение господства англичан в Квебеке, отмечается в работе, наталкивалось на сопротивление провинции. Ассимиляторские устремления и действия метрополии и английского меньшинства колонии вызвали у франкоканадских жителей вполне естественные побуждения защитить свои интересы, не позволить своим новым согражданам низвести их до положения рабов. В колонии развернулось освободительное движение, подъему которого способствовала англо-американская война 1812—1814 гг., а апогеем стали события 1837 г. в Нижней и Верхней Канаде. Длительная борьба против английских колонизаторов (авторы обоснованно называют ее антиколониальной революцией) закончилась созданием «ответственного правительства», отменой запрета на пользование французским языком в официальных делах Канады, объявлением амнистии участникам восстания 1837 г.

Авторы обращают внимание на то, что судьба канадской антиколониальной революции сказалась сложнее обычных классических образцов буржуазных революций. Начавшись снизу как массовое антиколониальное освободительное движение, революция в Канаде была прервана поражением вооруженного восстания 1837 г. Однако под его влиянием и все более ширившейся борьбы народных масс против метрополии, а также под воздействием революционно-демократического движения в Европе Великобритания вынуждена была пойти на серьезные уступки, предоставив Канаде самоуправление. Это открывало путь Канаде к самостоятельному политическому и экономическому развитию, важной вехой которого было образование в 1867 г. федерации. Освещение вопросов, связанных с завоеванием такой независимости, занимает значительное место в разных главах книги (гл. III, IV, VIII). Приводимые факты свидетельствуют о том, что Канада, освобождаясь от зависимости Великобритании во все большей степени, особенно в экономической области, попадала в зависимость от более мощного южного соседа — США. А в 70-е годы (на эту особенность современного развития страны указывают авторы) более явно стало проявляться стремление Канады выйти из-под экономического и политического влияния США.

Обращаясь к анализу рабочего и фермерского движения (от его зарождения и до наших дней), авторы пытаются выявить его специфику на каждом из этапов истории Канады: скажем, 70-е годы XIX в. были временем его становления; межвоенные годы отмечались его подъемом и укреплением организационного

единства, в чем большая заслуга образовавшейся в 1921 г. Коммунистической партии Канады; в 30—40-е годы заметно сочетание экономической борьбы с борьбой против угрозы мировой войны и за участие Канады в войне против фашистской Германии; возрастание роли профсоюзов в борьбе за права трудящихся, против наступления монополий и усиления эксплуатации в условиях государственно-монополистического капитализма. Отмечая успехи рабочего и фермерского движения, авторы указывают, что, например, в 70-е годы XX в. борьба трудящихся против наступления монополистического капитала серьезно ослаблялась сложным положением в профсоюзном движении, реформизмом канадской социал-демократии (с. 207).

Вполне закономерно в работе уделено большое внимание национальным проблемам Канады, которые на протяжении всей истории этого государства играли существенную роль, а в последние два десятилетия выдвинулись в центр общественно-политической жизни. В каждой главе книги затрагиваются национальные сюжеты: в первой мы получаем информацию о коренном населении страны, две последние главы дают возможность проследить формирование двух крупных этнических общностей — франкоканадской и англоканадской, развившихся в последующем в нации, и уяснить причины сохраняющейся и ныне напряженности в их отношениях; в последней главе имеется специальный параграф, где анализируется современное состояние франкоканадского национального вопроса, а также материал о судьбах коренного населения Канады — индейцев и эскимосов — в связи с интенсивным освоением Канадского Севера. Освещая позицию различных партий по национальному вопросу и путях его решения, в частности квебекской проблемы, авторы подчеркивают, что позиция Коммунистической партии Канады является наиболее конструктивной и последовательной. Она основывается на марксистско-ленинской теории по национальному вопросу и учитывает реалии и своеобразие этносоциального развития страны (с. 229—230).

В исследовании рассматриваются и другие аспекты канадской истории, освоение западных земель в конце XIX в. и северных просторов сегодня, внешняя и внутренняя политика правительств Канады, общественные движения, роль Канады в современных международных отношениях. Разбор событий и явлений в общественно-политической и экономической жизни Канады базируется на широком круге советской и зарубежной, преимущественно канадской, научной литературы, на статистических справочниках, периодике, относящихся к XIX в. Все главы содержат много нового информативного материала и интересных теоретических обобщений. Рассказы о наиболее

важных событиях канадской истории дополняют иллюстрации, хронология важнейших событий, указатели имен и географических названий.

В монографии имеются некоторые упущения. На наш взгляд, вопросы зарождения фермерского движения в конце XIX — начале XX в. в силу своей социальной значимости в общественной жизни Канады того времени заслуживают большего внимания (с. 119—120). Недостаточно освещен вклад иммигрантов, в частности из славянских стран, в освоение западных земель Канады на рубеже XIX и XX вв. (гл. IV). В главе «Канада в современном мире» следовало бы более детально осветить отношения Канады с Францией, и в этой связи интересной могла бы оказаться оценка этнического фактора в современных канадо-французских отношениях. Учитывая тот факт, что книга вызовет интерес не только у специалистов, но и у широкого круга читателей, следовало бы дать разъяснения некоторым англоязычным терминам: тауншин (с. 63, 94), демпинговые цены (с. 175). В работе содержится значительное количество аббревиатур и, хотя авторы расшифровывают их в ходе изложения материала, для удобства читателей их можно было бы поместить в конце, рядом с именованным и географическим указателями.

В целом же высокий научный уровень работы несомненен. Книга позволяет выделить мало или совсем не исследованные в советской литературе аспекты канадской истории. Она успешно может использоваться в спецкурсах по истории Канады на исторических факультетах вузов, а также в курсе всеобщей истории в средней школе.

Опубліковано: Новая и новейшая история. – 1984 году.

– № 2.

БЕЗ ПРАВА НА МАЙБУТНЄ

ПЕРЕДМОВА

В епоху боротьби двох протилежних суспільних систем етнопонаціональні проблеми набувають великої ваги. До них прикута увага найширших кіл вчених, політиків, громадськості. Вже той факт, що в наш час на земній кулі практично не існує етнічно однорідних держав, значною мірою визначає роль етнопонаціональних факторів у житті людства. За підрахунками соціологів, налічується 12 держав (9%), які умовно можна назвати етнічно однорідними: тут основна етнічна група населення становить близько 100%¹. Інші країни заселені представниками різних народів, що утворюють національні меншості, етнічні й етнографічні групи. Іноді навіть нелегко визначити, яка з них становить основну етнічну більшість.

Класичними прикладами країн зі строкатим в етнічному плані складом населення є СРСР, СФРЮ, США, Канада, Великобританія, скандинавські країни тощо. Так, на території Радянського Союзу проживає понад 100 націй і народностей, у Сполучених Штатах Америки — 25 млн негрів, 16 млн вихідців із іспаномовних країн, 1 млн корінних мешканців — індіанців та ескімосів, кілька мільйонів іммігрантів; у Канаді майже чверть населення — це іммігранти з різних країн Європи, Азії та їхні нащадки; у Західній Європі налічується близько 20 млн іммігрантів².

Процеси формування етнічного складу населення тих чи інших держав мають давню історію. Такий склад населення одних країн утворювався

¹ World Politics, 1972, April 24, p. 320.

² Підраховано за: Statistical Abstract of the United States, Canada Year-Book, United Nations Year-Book (1970—1980 pp.).

внаслідок об'єднання племен, які проживали на межуючих територіях. Певні державні утворення після добровільного приєднання нових народів перетворювалися на великі могутні держави з різномірним складом населення (наприклад, Росія). В інших випадках сильні народи підкоряли собі слабші (наприклад, завоювання Іспанією країн Латинської Америки), утворюючи на їхній території свої поселення. Інколи з далеких країн вивозилися раби, з яких в новій країні формувалася національна меншість. Це явище було притаманне англійським колоніям на території нинішніх Сполучених Штатів Америки — сюди із Африки, починаючи з XVI ст. і впродовж тривалого часу, масово завозилися негри.

У XIX ст. виник ще один шлях формування неоднорідного складу населення країн, що став у сучасну епоху найпоширенішим, — міграція. Вона мала місце і в ранні періоди історії (європейці переселялися до відкритого ними Нового Світу ще в XVI ст.), однак масового характеру імміграція на американський континент, зокрема у США та Канаду, набуває у другій половині минулого століття, а міграційні процеси у Західну Європу особливо посилюються після другої світової війни. Класики марксизму-ленінізму, досліджуючи це надзвичайно поширене явище у суспільному житті багатьох країн, встановили, що його основою є економічні чинники. Країни, що швидко розвиваються в промисловому відношенні, вводять більше машин, витісняючи відсталі країни з світового ринку, піднімають заробітну плату вище середнього і притягають найманих робітників з відсталих країн. «...Тільки крайні злидні змушують людей покидати батьківщину»³, — підкреслював В. І. Ленін.

У капіталістичних країнах Європи, Північної Америки й Південно-Африканській Республіці працює 9,5 млн вихідців із країн, що розвиваються⁴. В умовах нерівномірного розвитку капіталістичних країн, зокрема європейських, новим явищем у міграційних процесах стала міграція населення із менш розвинутих у більш розвинутих в пошуках роботи, яка дала б змогу забезпечити мінімальний прожитковий рівень. Внаслідок новітніх міграцій у країнах Західної Європи і Північної Америки утворився величезний ринок робочої сили зі своїми жорстокими законами, суть яких визначає гонитва за надприбутками.

Існування на території однієї держави представників різних народів в умовах експлуататорського суспільства породжує безліч проблем, зв'язаних з їх соціально-економічним і політико-правовим становищем. Соціальний гніт трудящих при капіталізмі (а трудові верстви становлять більшість національних

³ Ленін В. І. Капіталізм і імміграція робітників. — Повне зібрання творів, т. 24, с. 88.

⁴ Horizont, 1983, N 20, S. 23.

меншостей та іммігрантів) доповнюється національним гнітом. Загострення соціальних конфліктів поглиблює кризу національних відносин капіталістичних країн. У 60—70-ті роки в умовах поглиблення соціально-класових антагонізмів вкрай загострилося національне питання в багатьох розвинутих країнах капіталістичного світу, зокрема в Сполучених Штатах, Канаді, Великобританії, Бельгії, Іспанії тощо⁵.

Криза у сфері національних відносин — закономірний наслідок розвитку державно-монополістичного капіталізму, який не в змозі розв'язати національне питання на демократичній основі. Повне й остаточне його розв'язання можливе тільки в умовах соціалістичного суспільства, вільного від соціального і національного гніту. Ще понад 100 років тому К. Маркс і Ф. Енгельс дійшли глибокого висновку щодо перспектив розв'язання національних конфліктів. «Разом з антагонізмом класів всередині націй впадуть і ворожі відносини націй між собою»⁶, — підкреслювали вони. Успішне будівництво соціалізму в СРСР переконливо підтверджує це передбачення. «На відміну від формальної буржуазної демократії, яка проголошує, але ніколи на практиці не здійснює національної рівності, соціалістична демократія гарантує народам рівні права і можливості, створює умови для розв'язання національних проблем з урахуванням корінних інтересів трудящих різних національностей»⁷. В ході соціалістичного будівництва у СРСР були створені всі умови для реалізації найдемократичнішої програми розв'язання національного питання. У постанові ЦК КПРС «Про 60-ту річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» зазначається: «Забезпечено юридичну і фактичну рівність усіх націй і народностей. Сформувалася нова історична спільність людей — радянський народ. Ця спільність ґрунтується на нероздільності історичної долі радянських людей, на глибоких об'єктивних змінах як матеріального, так і духовного порядку, на непорушному союзі робітничого класу, селянства й інтелігенції. Вона — результат зростаючої інтернаціоналізації господарського і всього суспільного життя, розвитку в нашій країні соціалістичних націй, між якими склались відносини справжньої рівноправності, братерської взаємодопомоги і співробітництва, поваги і взаємного довір'я»⁸.

Правлячі кола панівних націй у капіталістичних країнах вдаються до

⁵ Колпаков А., Сороко-Цюпа О. Обострение национального вопроса в странах развитого капитализма. — Коммунист, 1972, № 8, с. 5.

⁶ Маркс К., Енгельс Ф., Манифест Коммунистической партии. — Твори, т. 4, с. 428.

⁷ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС. К., 1972, с. 18.

⁸ Про 60-ту річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС. К., 1982, с. 6—7.

найвитонченіших форм експлуатації расово-національних меншостей, іммігрантів. Жорстоко експлуатуючи робітників, вони ніколи не дбали про створення нормальних умов життя і праці для так званих другосортних громадян, до яких буржуазія зачисляє індіанців і негрів США, Канади, іммігрантів з країн Латинської Америки, Азії та Африки. Певні зрушення щодо поліпшення соціально-економічного і політико-правового становища національних меншостей й іммігрантів — це наслідок наполегливої й тривалої боротьби самих національних меншостей і всіх демократичних сил капіталістичного суспільства.

У пропонованій книжці йдеться про найважливіші проблеми повсякденного життя національних меншостей й іммігрантів Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Австралії, передусім про соціально-економічне й політико-правове становище "та боротьбу трудових верств національних меншостей й іммігрантів (саме тієї категорії населення західних країн, яку капіталістична система позбавляє права на майбутнє), проти соціального та національного гноблення".

Оскільки у книзі зустрічається ряд спеціальних понять і термінів, які широко вживаються, але інколи по-різному тлумачаться, зробимо кілька зауважень щодо їх змісту в контексті викладу матеріалу.

1. У характеристиці країн з різномірним складом населення вживаються два терміни: багатонаціональні і поліетнічні країни. Перший стосується держав, на території яких проживають дві і більше нації. До них радянські вчені відносять Канаду (тут свого часу сформувалися англо-канадська і франко-канадська нації), Великобританію з англійською, шотландською, ірландською, валлійською націями, Бельгію (тут існує дві нації — фламандська і валлонська). США, Франція, ФРН, скандинавські країни та інші не є багатонаціональними. Це країни з різномірним у етнонаціональному плані складом населення, де можна виділити націю, національні меншості, етнічні групи.

2. У радянській історичній літературі, присвяченій дослідженню етнонаціональних проблем у капіталістичному світі, термін «національні меншості» найчастіше вживається тоді, коли йдеться про більш-менш компактні етнонаціональні утворення, які відрізняються культурно-мовними, побутовими, а інколи й біологічними ознаками від основних націй і характеризуються стійкими внутрішніми зв'язками.

Саме такі показники є вирішальними при віднесенні тих чи інших етнічних спільностей до категорії національних меншостей. До речі, національні меншості можуть бути іммігрантського походження, що утворилися після

переселення частини етносів (наприклад, у США — японці, китайці, іспаномовні американці), і місцевого походження, які виникли внаслідок етнооб'єднувальних процесів (меншості у Франції, корінне населення США і Канади).

Для характеристики нечисленних спільностей, що відрізняються походженням від представників основної етнічної більшості та національних меншостей і зберігають своєрідні риси в культурі і побуті, вживається термін «етнічна група». Як правило, вони не становлять єдиного утворення. Віднесення тих чи інших жителів іноземного походження до певної етнічної групи ґрунтується на самосвідомості, мові, усвідомленні спільності походження, єдиної історії, культури, традицій. Для них характерна слабка соціальна єдність.

Термін «етнонаціональна група» у контексті викладу нашого матеріалу використовується для підкреслення як етнічних характеристик різних груп населення, так і соціальних моментів у їхньому житті, які останнім часом виявляються в участі населення у боротьбі за свої права.

3. Термін «іммігранти» вживається нами у широкому його розумінні. Сюди відносяться не тільки переселенці з інших країн, а й їхні нащадки, починаючи з другого покоління, які ще не повністю асимілювалися.

4. Порівняно новим терміном «національні рухи в поліетнічних країнах капіталу» визначається боротьба національних меншостей і іммігрантів за свої соціально-економічні й політичні права, виступи різного характеру проти національного гноблення. Він включає всі ідеолого-політичні течії руху меншостей і іммігрантів.

5. Термін «корінні жителі» застосовується до індіанців США, Канади та аборигенів Австралії. Коли йдеться про Францію, Великобританію та інші західноєвропейські країни, вживається термін «представники корінної національності» або ж у конкретному випадку «корінні французи», «корінні англійці» тощо.

Історична література надає великого значення визначенню суті понять і термінів з національної проблематики, зокрема розвинутих капіталістичних країн. Радянські дослідники також ведуть інтенсивну їх розробку⁹. Запропоноване нами тлумачення окремих термінів ґрунтується на результатах цих досліджень.

На розвиток боротьби національних меншостей та іммігрантів США, Канади, Західної Європи за поліпшення економічного та політичного становища

⁹ Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М., 1973. 284 с. его же. Современные проблемы этнографии: Очерки теории и истории. М., 1981. 390 с.; его же. Очерки теории этноса. М. 1983. 412 с.; Куличенко М. И. Нация и социальный прогресс. М., 1983, с. 40.

впливає також рівень розв'язання глобальних проблем сучасності, зокрема такої, як гонка озброєнь. У США, наприклад, витрати на гонку озброєнь збільшилися з 1 млрд доларів у 1938 р. до 232 млрд доларів у 1983 р. і згідно з прогнозом у 1986 р. становитимуть 331 млрд доларів, що призведе до зростання інфляції та армії безробітних¹⁰. Це, безумовно, ляже важким тягарем на плечі рядових трудівників. Зростання воєнних витрат у США означає значне скорочення витрат буржуазної держави на соціальні потреби. Згідно з рейганівською програмою «оздоровлення економіки», соціальні витрати протягом п'яти років зменшилися на 131 млрд доларів, що становить найбільше скорочення за 50 років існування соціальних програм у США¹¹. Знову ж таки, це завдасть удару по найбіднішій частині населення країни, передусім вихідцях з різних частин світу, що проживають у Сполучених Штатах Америки.

Тому цілком закономірно, що комуністи поліетнічних країн Заходу успіхи боротьби за права трудових верств національних меншостей та іммігрантів пов'язують з успіхами руху найширших кіл за відвернення загрози нової війни, за мир і безпеку між народами.

ЇХНЯ ДОЛЯ – ВИЗИСК І ДИСКРИМІНАЦІЯ

Національні меншості та іммігрантів у сучасному капіталістичному світі часто називають «паріями буржуазного суспільства». Це означає, що за своїм соціально-економічним становищем вони займають останнє місце у суспільстві. Власне, експлуаторський лад свідомо відводить їм другорядні ролі. Становище негрів й індіанців країн Північної Америки, кольорового населення Великобританії, мільйонів іммігрантів з азіатських і африканських країн у Західній Європі, — закономірне явище у розвитку цих держав. Особливо вражає така несправедливість, коли зауважити, що національні меншості й іммігранти відіграли важливу роль у розвитку економіки країн, де вони проживають. «Наш розвиток як нації був значною мірою досягнутий завдяки розуму і праці емігрантів усіх рас і з усіх кінців світу...», — зазначає американський дослідник імміграції професор О. Хендлін. — Їх розум та їх праця допомогли заселити наші землі, розвинути наше сільське господарство, побудувати нашу промисловість, дати хід нашій торгівлі, відкрити багато нового і, взагалі, перетворити нашу націю в провідну...»¹²

Представників національних меншостей та іммігрантів у розвинутих

¹⁰ Комунист України, 1984, № 5, с. 83.

¹¹ Там же.

¹² Handlin O. Immigration as a Factor in American History. New York, 1959, p. 202.

капіталістичних країнах налічується близько 75 млн чол.¹³ Серед цієї маси бездоленних людей у найжалюгіднішому становищі перебувають представники корінного населення таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, — індіанці та ескімоси, — негри США, Канади, кольорове іммігрантське населення у країнах Західної Європи.

У далеку давнину індіанці й ескімоси були єдиними володарями широких просторів Північної Америки. Вони, перші жителі цього континенту, займалися традиційними промислами — землеробством, полюванням, рибною ловлею. Справжнім лихом обернулося для них відкриття європейцями Нового Світу — так назвали Америку перші європейські мореплавці. Проникаючи на американський континент, вони поступово відтісняли аборигенне населення на найнепридатніші для обробітку землі, відбирали у них лісові угіддя, позбавляли можливості ловити рибу у місцях їхнього поселення. Вже тоді європейці створили індіанцям й ескімосам нестерпні умови, що прирікали їх на вимирання. Кількість корінного населення у Північній Америці катастрофічно зменшувалася: до відкриття Америки Колумбом на території нинішніх США проживало понад 12 млн індіанців — тепер їх залишилося близько 1 млн. Водночас різко скоротилася чисельність перших жителів Канади — з кількох мільйонів до 500—600 тис. У Австралії аборигенів налічується всього близько 180 тис.¹⁴

Ці цифри не відтворюють точної кількості корінного населення названих країн. Офіційна статистика, принаймні у США і Канаді, до категорії «індіанське населення» відносить лише тих корінних жителів, які зареєстровані як індіанці згідно з прийнятими у цих країнах «Індіанськими актами» (у Канаді — від 1951 р., у США — від 1970 р.). У Австралії аборигени до 1967 р. не вважалися громадянами Австралійського Союзу і до 1971 р. не враховувалися під час перепису населення¹⁵.

Як правило, «зареєстровані» індіанці мешкають у резерваціях, яких у США налічується 267, а в Канаді — 2240, австралійські аборигени розселені приблизно у 350 резерваціях невеличкими групами від 20 до 50 чол. За межами резервацій і в Канаді і в Сполучених Штатах Америки проживає приблизно стільки ж індіанців, скільки у резерваціях. Різниця між «зареєстрованими» і «незареєстрованими» полягає у тому, що уряди відповідно до положень

¹³ Підраховано за: Statistical Abstract of the United States, Canada Year-Book, United Nations Year-Book (1970—1980 pp.).

¹⁴ Тишков В. А., Кошелев Л. В. История Канады. М., 1982, с. 216; Мидлтон Х. Чего требуют коренные австралийцы? — Пробл. мира и социализма, 1983, № 2, с. 70.

¹⁵ Кудинов В. П. Австралия: парадоксы пятого континента. М., 1983, с. 39.

«Індіанських актів» нібито дбають про створення нормальних умов життя і розвитку тих індіанців, які перебувають у резерваціях. Однак навіть побіжне знайомство з соціально-економічним становищем індіанців показує, що якоїсь суттєвої різниці між «зареєстрованими» і «незареєстрованими» немає, а серед різних категорій населення саме корінні жителі США і Канади займають найнижчі щаблі соціальної драбини. В 70-х роках, наприклад, середньорічні прибутки індіанської сім'ї становили близько половини заробітку білих американців¹⁶. Навіть таке порівняння ще не повністю показує різницю у матеріальному становищі аборигенів і «білих» американців. Індіанська сім'я, як правило, значно більша, ніж у середньому по країні, тому й різниця у прибутках у розрахунку на одного члена сім'ї виявляється значно глибшою, ніж про це повідомляють офіційні статистичні дані. Загалом у Сполучених Штатах третина всіх індіанських сімей мала прибутки, що не сягали й мінімального прожиткового мінімуму. До речі, в країнах Північної Америки за останні два десятиліття не спостерігалось якогось зрушення у поліпшенні матеріального становища індіанців. Якщо в середині 60-х років у Канаді на допомогу змушена була існувати третина всіх «зареєстрованих» корінних мешканців, то на початку 80-х років вони становили вже 50—70%. Взагалі у цій країні 90% індіанських сімей живуть на межі бідності і нижче¹⁷.

Збільшення кількості корінних жителів, матеріальне становище яких погіршується, викликане поглибленням соціальної кризи капіталістичного суспільства, що передусім виявляється у його неспроможності забезпечити громадян роботою. Безробіття серед індіанців завжди було на високому рівні, значно перевищуючи середні показники по країні. В роки криз ці показники сягають небачених розмірів. Сьогодні цей рівень у канадських індіанців на 10% вищий, ніж у середньому по країні, а в деяких резерваціях він становить 70%. В американських резерваціях залежно від пори року 30—70% їх мешканців не мають роботи, в Австралії рівень безробіття перевищує середній показник по країні в 6 разів, причому є общини, де аборигенне населення на 100% безробітне. Безробітний період триває інколи понад два роки. Опубліковані державним агентством зайнятості дані (на початку 1984 р.) показали, що серед 21 тис. безробітних аборигенів (їх, безумовно, більше, тут йдеться лише про зафіксованих у списках агентства) 37,5% не могли влаштуватися на роботу протягом дев'яти місяців, а 13% не мають роботи вже понад два роки; крім того,

¹⁶ Feest Ch. Das rote Amerika. Nordamerikas Indianer. Wien, 1976, S, 146.

¹⁷ Neus Deutschland, 1976, der 23/24 Januar; Canadian Tribune, 1977, October 10.

половина безробітних — корінних жителів Австралії її взагалі ніколи не мала¹⁸.

Майже в такому становищі знаходиться і негритянське населення Сполучених Штатів Америки. Воно становить близько 30 млн чол., тобто 12% всього населення країни. За офіційними даними, прибуток негритянської сім'ї наприкінці 70-х років становив лише 60% середніх прибутків білої сім'ї. Економічне становище національних меншостей визначається передусім їх зайнятістю. Для афроамериканців характерне хронічне безробіття. Серед негрів воно постійно в 2—3 рази вище, ніж серед білого населення країни. Причому абсолютний його рівень у зв'язку з кризовими явищами в американській економіці має тенденцію зростання: у 50-х роках він становив 5—6%, а на початку 80-х років — 18%. У доповіді Національної міської ліги м. Чикаго «Про становище чорної Америки» зокрема, вказувалося, що з січня 1982 р. по січень 1983 р. рівень безробіття серед негрів зріс на 25%. Особливо поширилося безробіття серед негритянської молоді — його рівень останніми роками не опускається нижче 40%. У 1982 р. безробіття охопило понад половину працездатної молоді¹⁹.

В офіційній статистиці щодо безробіття у США, зокрема серед негритянського населення, не зафіксовані ті, хто втратив будь-яку надію й не реєструється на біржах праці (1,5 млн.), а також приховані безробітні — люди які поза своєю волею змушені працювати неповний робочий день (5,9 млн.). Американські спеціалісти, коментуючи певне зниження безробіття у США (з 10,8 % у 1982 р. до 8% у 1983 р.), пояснюють це зростанням саме таких категорій²⁰.

Внаслідок високого рівня безробіття, низьких сімейних прибутків постійно збільшується кількість афроамериканців, що живуть нижче «рівня бідності» — їх у США у 3,5 рази більше, ніж серед білих американців, або 35,7% всіх афроамериканців²¹. В такому ж становищі перебуває негритянське населення у Канаді. Щоправда, становить воно не такий значний процент населення країни, але його жалюгідне соціально-економічне становище — яскравий приклад ставлення правлячих кіл капіталістичного суспільства до громадян з кольоровою шкірою.

Нижчу половину соціальної драбини США і Канади займають також іммігранти. Тут проживають вихідці практично з усіх країн світу. Прогресивний

¹⁸ Правда, 1984, 3 марта.

¹⁹ Червоная С. А. Черная Америка в условиях «рейганомии». США: экономика, политика, идеология, 1983, № 7, с. 75.

²⁰ U. S. News and World Report, 1983, September 15, p. 18.

²¹ Daily World, 1985, January 10.

американський поет і громадський діяч Уолт Уїтмен, характеризуючи Сполучені Штати з огляду на етнічний склад населення, підкреслював: «Це не одна нація, а нація, наповнена націями»²². Колишній президент США Джон Кеннеді назвав свою країну «нацією іммігрантів»²³. Могутні потоки переселенців з інших країн мали місце наприкінці XIX — на початку XX ст.; імміграція, щоправда, не в таких розмірах, продовжується в США і дотепер. За прогнозами західних демографів, до кінця століття передбачається високий рівень імміграції в США, особливо з азіатських та латиноамериканських країн. Продовжується імміграція у країни Західної Європи. За кількістю іммігрантів (з членами їхніх сімей) на першому місці знаходиться Франція (4,1 млн. чол.), на другому — ФРН (близько 4 млн.), на третьому — Великобританія (до 3 млн.) і скандинавські країни (2 млн.). До Великобританії найчастіше приїжджають вихідці з Індії (їх налічується понад 700 тис), Пакистану (283 тис), у Францію — з Алжиру (805 тис), Марокко (492 тис), Західну Німеччину — турки (1 млн. 532 тис), Швецію — також турки (20 тис)²⁴.

Характерно, що переважна більшість іммігрантів, як і в ранні періоди імміграції, — трудові верстви. В Сполучених Штатах і Канаді вони становлять до 90%. У Франції 1,7 млн. іммігрантів — робітники, у ФРН — робітників-іммігрантів понад 2 млн. У нинішніх умовах кризового розвитку капіталістичної промисловості й скорочення промислового виробництва найголовніша проблема для іммігрантів — знайти роботу. Так, за 1983 р. кількість «зайвих людей» у Франції зросла на 4,5%, або ж майже на 100 тис. чол., у Канаді — на 152 тис. На початку 80-х років у ФРН 12% усіх іммігрантів не мали роботи, в Австралії — 11,2%²⁵. Невпинно збільшується кількість безробітних у Сполучених Штатах, адже за три останні роки асигнування програм по забезпеченню зайнятості населення скоротилося на 60%. Першими кандидатами на скорочення після закриття підприємств є представники національних меншостей, іммігранти. Однак США, Канада, західноєвропейські країни продовжують приймати нові контингенти робочої сили. Представники національних меншостей, іммігранти отримують найгірш оплачувані місця, їхні прибутки орієнтовані на мінімальний рівень. Більшість новоприбулих відразу ж потрапляє в категорію найбідніших громадян. Щоправда, певній частині іммігрантів — тим, хто має високу кваліфікацію, високий рівень освіти, вдається просунутися дещо вгору по соціальній драбині, але їх кількість дуже

²² Whitman W. *Leaves of Grass*. Moscow, 1936, p. 60.

²³ Історичні дослідження: Історія зарубіжних країн. К., 1977, вип. 3, с. 44.

²⁴ *Time*, 1983, December 12, p. 9.

²⁵ *Правда*, 1983, 3 окт.; 1984, 2 февр., 8 февр.

незначна. Протягом всього життя вони здебільшого залишаються на тому рівні соціального статусу, на який потрапили, й їхні прибутки завжди значно нижчі, ніж прибутки представників панівної етнічної більшості²⁶.

В особливо скрутне матеріальне становище потрапляють нелегальні іммігранти, кількість яких збільшується і в Сполучених Штатах, і в країнах Західної Європи. Голод і надія знайти будь-яке заняття в сусідній багатій країні змушують їх погоджуватися на наймізерніші умови праці і життя. Це уміло використовують у своїх цілях професіонали-вербівники дешевої робочої сили, які, переправивши нелегальних іммігрантів через кордон і відібравши останні гроші, продають їх сучасним работорговцям. «Нелегали» становлять значну частину найбідніших верств у поліетнічних капіталістичних країнах. За приблизними підрахунками, у Сполучених Штатах їх налічується від 4 до 12 млн. — переважно вихідці із сусідніх латиноамериканських країн, а у країнах Західної Європи — понад 2 млн. — переважно з Туреччини, Португалії, арабських країн²⁷. Заробітна плата цієї категорії іммігрантів не регулюється жодними законодавчими актами. Вона свавільно встановлюється підприємцем, який «купив» їхні робочі руки, а тому в кілька разів менша навіть порівняно з легальними іммігрантами, не кажучи вже про населення, що становить основну етнічну більшість. Відповідно і життєвий рівень «нелегалів» найнижчий серед всіх верств населення країни, в якій вони живуть.

Низька заробітна плата, матеріальні нестатки негативно позначаються й на інших показниках соціального статусу національних меншостей іммігрантів. Зокрема, це стосується житла. Індіанці Канади, наприклад, мешкають здебільшого у будинках, які не відповідають жодним санітарно-гігієнічним нормам (таких помешкань близько половини). Кількість житла, що перебуває у загрозовано аварійному стані, в індіанців цієї країни у 8 разів більша, ніж у інших груп населення, зазначає буржуазний тижневик «Ю. С. ньос енд уорлд ріпорт». У Сполучених Штатах Америки більшість корінних жителів продовжують скніти в общинах, що є жалюгідним наслідуванням поселень білої людини. Навіть у резерваціях, які офіційна Америка рекламує «райськими куточками», 90% житлового фонду не придатне для експлуатації²⁸.

Сумне враження справляють на відвідувачів негритянські квартали Вашингтона, Чикаго, Нью-Йорка: афроамериканці живуть у будинках, термін

²⁶ Boily R., Dubuc A., Gagnon F. M., Rloux M. Donee sur le Quebec. Montreal, 1974, p. 119.

²⁷ Підраховано за: Time, 1981, May 18, p. 18—21; Horizont, 1983, N 20, S. 23; Congressional Record, 1983, May, 18, p. S. 6909, S. 6943.

²⁸ U. S. News and World Report, 1977, July 11, p. 51.

експлуатації яких давно минув, у багатьох житлах немає водопроводу, каналізації. Близько чверті негритянських сімей змушені жити в будинках, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Однак і таке житло коштує недешево, воно забирає третину, а то й половину заробітку афроамериканця. Зростання безробіття серед негрів викликало різке зниження прибутків негритянських сімей. Чимало «чорних пасинків Америки» не мають змоги винаймати щонайгірше житло. Серед 2 млн. бездомних (ці цифри подає одна з комісій конгресу США) — багато негрів²⁹. Вони разом з іммігрантами із латиноамериканських країн постійно поповнюють армію бездомних громадян США.

У країнах Західної Європи іммігранти заселяють найгірші квартали великих міст — традиційні місця поселення вихідців з Африки, Азії, Латинської Америки. Оскільки щороку ціни за квартплату зростають, то відповідно зменшується кількість іммігрантів і їхніх сімей, які можуть найняти нормальне житло. На околицях великих міст Франції, ФРН і Великобританії виникають спеціальні поселення іммігрантів, житла яких збудовані із різного мотлоху, зібраного на смітниках. У Франції ці поселення називаються бідонвілями.

Як зазначають радянські дослідники, чимало робітників-іммігрантів у західноєвропейських країнах знаходять притулок на горищах, у будинках, що підлягають знесенню, в підсобних і господарських приміщеннях, нашвидкоруч переобладнаних під житло³⁰.

У Марселі ми зіткнулися з явищем, яке свідчить про невтішний стан з іммігрантським житлом. У багатьох кварталах цього портового французького міста виникли так звані восьмигодинні помешкання. Оскільки іммігранти (переважно з арабських країн) не мають можливості наймати квартиру на якийсь тривалий період, то наймають її тільки на 8 годин. За цей час вони встигають перепочити після робочої зміни, а потім звільняють приміщення для інших таких самих бідолах.

Наскільки жагучою для іммігрантів західноєвропейських країн є житлова проблема, переконливо показало дослідження житлових умов африканців у Парижі, проведене наприкінці 70-х років соціологами при сприянні ЮНЕСКО. В так званому іммігрантському будинку на вулиці Леона-Моріса Нордмана, встановили дослідники, у кімнаті площею 6 м² мешкає чотири чоловіки. Сплять вони на дерев'яних лавах, тут же іммігранти готують їжу. Кімнатка не має вікон

²⁹ Проблемы мира и социализма, 1984, № 11, с. 94.

³⁰ Квашнин Ю. Иностранные рабочие в Западной Европе. М., 1976, с. 109.

і будь-якої вентиляції. Соціологи були вражені тим, що побачили³¹.

Наслідком мізерних прибутків, жахливих житлових умов стали масові захворювання, висока смертність, особливо дитяча, низька середня тривалість життя представників національних меншостей та іммігрантів. Серед 400—500 чол., які щоденно стоять у черзі біля дверей благодійницької організації «Армія спасіння» невеличкого американського міста Солт-Лейк-Сіті — більшість вихідців із етнонаціональних груп. Такі ж черги (у більших містах вони значно довші) можна спостерігати повсюдно у Сполучених Штатах — кількість голодуючих катастрофічно зростає. Так, офіційно встановлено, що 75% індіанців США постійно потерпають від голоду й недоїдання. Внаслідок цього кожна третя індіанська дитина вмирає, не проживши й півтора року, середня тривалість життя індіанця на третину коротша від тривалості життя так званого середньостатистичного американця — вона не перевищує 45 років³². До речі, представники інших національних меншостей (пуерториканці, іспаномовні американці) живуть значно менше, ніж білі, а дитяча смертність у них, як і в індіанців, значно перевищує середні показники по країні — у негрів і чіканос вдвічі. Проблема дітей — найболючіша для національних меншостей, іммігрантів і в Сполучених Штатах, і Канаді, і в західноєвропейських країнах. Кожна трудова негритянська й індіанська сім'я у країнах Північної Америки, іммігранти з арабських, африканських та азійських країн у Західній Європі стикаються з цією проблемою від дня народження дитини й до досягнення нею повноліття. Американський економіст Л. Олсон у статті «Вартість дітей», опублікованій у газеті «Вашингтон пост», підкреслював: для того щоб у Сполучених Штатах виростити хлопця до 22-літнього віку, який народився у 1980 р., батьки повинні витратити 226 тис. доларів, а на виховання дівчини — 247 тис. доларів. Мільйонам американських сімей, передусім кольорових, це не під силу³³. У Сполучених Штатах і в Канаді поширене явище, коли негритянські, індіанські, латиноамериканські сім'ї змушені віддавати дітей на виховання в державні та філантропічні заклади. У штатах (США) з великою частиною індіанського населення в такі заклади потрапляють 25—30% індіанських дітей³⁴.

Національні меншості й іммігранти не мають змоги надати дітям необхідну освіту для подальшої трудової діяльності. У Сполучених Штатах,

³¹ Human Rights in Urban Areas. UNESCO, Paris, 1983, p. 95.

³² Talbot Steve. Roots of Oppression. The American Indian Question. New York, 1981, p. 20.

³³ Правда, 1983, 3 сент.

³⁴ Куличенко М. И., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 12, с. 15; Statistical Abstract of the United States, 1980, p. 66.

наприклад, на біржах праці чимало молодих людей не в змозі заповнити анкету, необхідну для влаштування на роботу. За офіційними даними, у США 34,3 млн. дорослих практично не вміють читати, 26 млн. — писати, 52,1 млн. — лічити. Так звана функціональна неписьменність — найбільш поширене явище серед бідняків, більшість яких становлять вихідці із національних меншостей. Тому «функціональна неписьменність» властива 56% американців латиноамериканського походження і 44% негрів³⁵.

Для дітей іммігрантів у країнах Західної Європи найбільш гострою є проблема працевлаштування після досягнення ними працездатного віку. На початку 80-х років кількість дітей іммігрантів становила 4,5 млн. чол., із них у Західній Німеччині — 1 млн. 357 тис, у Франції — 1 млн. 360 тис. З огляду на досить високий рівень народжуваності в іммігрантському середовищі (в середньому 200 тис. дітей на рік)³⁶, у майбутньому при скороченні капіталістичного виробництва, яке триває, проблема їхнього працевлаштування буде загострюватися.

Не менш важливою для іммігрантів з африканських і азійських країн, що мешкають у ФРН, Франції, скандинавських країнах, як і для негритянського, індіанського та латиноамериканського населення США, залишається проблема освіти. Соціально-економічне становище іммігрантів прирікає їхніх дітей на неписьменність. Крім того, через свій низький освітній рівень іммігранти не можуть надати дітям допомогу у вивченні найнеобхіднішого, зокрема, мови країни проживання. Ось як описують соціологи становище дітей африканських іммігрантів у Парижі: «Учні початкових класів майже не отримують ніякої допомоги від батьків у навчанні... Маленький Ламін жалівся, що його батько не допомагає йому так, як це роблять батьки Домініка і Еріка (їхні батьки — корінні французи. — В. Є.). Крім того, хлопчик говорив про те, що йому надто складно готувати уроки дома, тому що до батька постійно приходять друзі (вся сім'я Ламіна мешкає в одній невеличкій кімнатці. — В. Є.). Хлопчина намагається дійти всього сам, але він усвідомлює, що це йому надто складно, він вже змалку збагнув різницю між своїм становищем і становищем своїх французьких однокласників»³⁷.

Подібне трапляється не тільки в Парижі, а й у всіх великих містах Франції, де працюють іммігранти, а також в іммігрантських кварталах промислових центрів ФРН, Великобританії. Аналізуючи ситуацію з дітьми іммігрантів у

³⁵ Правда, 1983, 14 июля.

³⁶ Newsweek, 1982, March 15, p. 14.

³⁷ Human Rights in Urban Areas, p. 93.

держав Західної Європи, учасники семінару в Афінах (1979 р.), організованого Міжнародною демократичною федерацією жінок і Федерацією грецьких жінок, дійшли висновку, що «проблеми дітей мігрантів є наслідком дискримінації, з якою батьки стикаються на роботі, в оплаті праці і у всіх сферах життя через імміграційну політику урядів»³⁸.

Виснажлива праця, антисанітарні умови життя, малокалорійне харчування — основні причини високого рівня захворювань серед іммігрантів і національних меншостей. Оскільки медичне обслуговування в капіталістичних країнах коштує дорого (день перебування у лікарні в США коштує 190 доларів, а середня за тривалістю операція — 3500 доларів; виклик лікаря у Франції до хворого чи запис на прийом до нього без вартості консультації й ліків обходиться в 50—80 франків), то не кожен громадянин, навіть з середнім достатком, звернеться з приводу будь-якого захворювання за медичною допомогою.

Вкрай незадовільне становище з медичним обслуговуванням, висока смертність, епідемії змусили канадських індіанців племені крі звернутися у 1981 р. до Всесвітньої організації охорони здоров'я при ООН з проханням обстежити стан здоров'я мешканців резервації поблизу затоки Джеймса. Результати були невтішними. Вони підтвердили висновки, яких за кілька років до цього дійшов канадський медик доктор Карно, що обстежував здоров'я індіанців та ескімосів з Слоунайфа (Північно-Західні території): «Атеросклероз, захворювання лімфатичних залоз, серця й крові, а також значне поширення ракових захворювань — типові явища для резервацій»³⁹. Індіанці змушені споживати воду й рибу із сусідніх водоймищ, забруднених промисловими відходами. Канадські медики стикаються із захворюваннями, засобів боротьби з якими не можуть знайти. Два японські спеціалісти виявили серед індіанців південного Онтаріо хворобу «мінімата», пов'язану з наявністю у продуктах харчування ртуті. Доктор Масацумі Харада, керівник Центру досліджень захворювань на «мінімата» (університет Кумамото, Японія) констатував: «Спочатку хвороба впливає на зір, а з часом паралізує всю нервову систему. Медицина не знає ліків від цієї недуги, смерть настає у нестерпних муках»⁴⁰. Асигнування, які виділяє на охорону здоров'я канадський уряд через Міністерство у справах індіанців, недостатні для боротьби з такими недугами. Власне, жодна національна меншість чи іммігрантська група в Канаді, США,

³⁸ Women of the Whole World, 1980, N 1, p. 15.

³⁹ Wochenpost, 1982, N 5.

⁴⁰ Там же.

європейських капіталістичних країнах не може ствердно відповісти на запитання, чи задоволені вони існуючою системою охорони здоров'я. Звичайно, у капіталістичних країнах існують спеціальні програми медичної допомоги для найбільш вразливих. Так, у США є дві такі програми: «Медікейр» — для людей похилого віку й «Медікейд» — для бідняків. Однак вони настільки мізерні, що не можуть охопити обстежуванням навіть тих представників національних меншостей та іммігрантів, які потребують термінової медичної допомоги. Сотні нелегальних іммігрантів щорічно помирають від хвороб, оскільки їм не надається своєчасна медична допомога. Надії «другосортних» американців на поліпшення стану медичного обслуговування надто невеликі у зв'язку із щорічним скороченням бюджетних асигнувань соціальних програм⁴¹.

Низькі сімейні прибутки, високий рівень безробіття, незадовільні житлові умови позначаються і на моральному кліматі в іммігрантському середовищі і серед національних меншостей. Поняття «високий рівень злочинності», «моральна розпуста», «наркоманія», «алкоголізм» і т. д. асоціюються у США з негритянськими гетто Нью-Йорка, Чикаго, Лос-Анджелеса й інших великих міст, з індіанськими резерваціями: у Канаді — з поселеннями індіанців і негритянськими кварталами Торонто, Франції — з бідонвілями й іммігрантськими нічліжками, Великобританії — з трущобами, населеними іммігрантами. Зростання злочинності (у Мюнхені, наприклад, вона серед «гастарбайтерів» за 1981 р. зросла на 26%)⁴² соціологи пов'язують з незадовільними соціальними умовами існування мільйонів іммігрантів у країнах Західної Європи.

Сукупність несприятливих факторів поглибила процес руйнування сім'ї. Безвихідне матеріальне становище сотень тисяч канадських і американських індіанців спонукав їх до вживання алкоголю й наркотиків.

Певне зростання прибутків у зв'язку з підвищенням заробітної плати практично не викликає помітного поліпшення матеріального становища національних меншостей, іммігрантів. Темпи зростання цих прибутків значно відстають від темпів інфляції, а різниця у соціально-економічному становищі представників національних меншостей, іммігрантів і представників панівної етнічної більшості не зменшується.

Щоправда, здійснюються певні урядові заходи, що мають на меті поліпшення становища найбільш вразливих верств. Наприклад, створення організацій «Медікейр» та «Медікейд» у США, про які ми згадували, певні асигнування на

⁴¹ Див.: Афанасьев В., Дзарасов Р. Пропагандистские вымыслы и упрямые факты. — Коммунист, 1984, № 14.

⁴² Newsweek, 1982, March 15, p. 17.

розвиток індіанських резервацій у Канаді, спеціальні субсидії біднякам у ряді країн Заходу на отримання продуктів харчування, допомога по безробіттю тощо. Прикриваючись подібними подачками, сучасне капіталістичне суспільство прагне «засвідчити» світові свою демократичність. Проте ці заходи, як переконує нинішнє становище основної маси національних меншостей та іммігрантів у країнах Західної Європи і Північної Америки, не виводять їх зі скрути і навіть наполовину не компенсують фізичні і моральні затрати, внесені ними у розвиток суспільства. Крім цього, навіть такі благодійницькі субсидії щоразу зменшуються. Якщо ж зауважити, що скорочення бюджетних асигнувань на соціальні програми (соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту, житлове будівництво, побутове обслуговування) передусім відбиваються на незаможних верствах, то перспективи на поліпшення умов життя індіанців, негрів, іммігрантів з африканських, латиноамериканських, азіатських країн дійсно мінімальні.

Жалюгідне соціально-економічне становище представників національних меншостей, іммігрантів у розвинутих капіталістичних країнах є наслідком дії сукупності багатьох факторів. Це, передусім, один із виявів нерівномірного розвитку країн, відкритого класиками марксизму-ленінізму, в даному випадку держав еміграції й імміграції. Низький економічний розвиток азіатських, африканських й латиноамериканських країн, що постачають дешеву робочу силу в Північну Америку та Західну Європу, не дає об'єктивної можливості більшості переселенців зайняти високі соціальні позиції у новому суспільстві, зрівнятися з представниками панівної етнічної більшості. Іммігранти здебільшого мають нижчий, ніж у середньому по країні поселення, рівень професійної кваліфікації, освіти, спеціальних, необхідних у зв'язку з вимогами сучасного науково-технічного прогресу, знань тощо. Вже через ці обставини іммігранти приречені на другорядну роль в американському, канадському, західнонімецькому, французькому суспільстві чи суспільстві будь-якої іншої іммігрантської країни.

Жодне суспільство високорозвинутих капіталістичних країн не надає можливостей для прогресивного розвитку вихідцям із країн, що розвиваються, та національним меншостям. Вони не можуть сподіватися навіть на часткове наближення до соціально-економічного та політико-правового становища білих американців, англоканадців, корінних французів, німців, англійців. Такої надії їх позбавляє (якщо в історії тих чи інших національних меншостей чи етнічних груп є позитивні приклади, то про них можна говорити як про винятки, а не як про закономірність) існуюча система капіталістичної експлуатації, визиску й дискримінації у всіх галузях суспільно-економічного життя. Наслідки

дискримінації найвідчутніше виявляються у виробничій сфері. У поліетнічних країнах капіталу, по суті, стало неписаним законом останніми наймати на роботу громадян з кольоровою шкірою, іммігрантів, а в періоди спадів виробництва, розпалу економічних криз саме ця категорія населення — найперші кандидати на звільнення. Тому рівень безробіття серед негрів США, індіанців Канади, аборигенів Австралії, африканських іммігрантів у Великобританії та Франції, турків й греків у ФРН значно вищий за середні показники по країні. В окремих країнах ця різниця становить 20—60%⁴³. Чимало іммігрантів, які прибувають у західноєвропейські країни, після довгих поневірянь у пошуках роботи змушені повертатися на батьківщину. Останнім часом спостерігається таке явище, коли кількість людей, які повертаються на батьківщину, переважає число тих, які з неї емігрують. Це характерно, наприклад, для Італії.

Очевидним виявом дискримінації національних меншостей, іммігрантів є структура їх зайнятості. Вони представлені переважно серед таких категорій, як різноробочі, напівкваліфіковані робітники, робітники на фермах (нелегальні латиноамериканські іммігранти у США), меншою мірою — серед кваліфікованих робітників («синіх комірців»), і зовсім незначна їх частка серед «білих комірців» та дрібної й середньої буржуазії. Так, серед афроамериканців, що становлять 12% населення США, всього 3% — лікарі, менше 1% — інженери⁴⁴. Поодинокі випадки, коли американські та канадські індіанці, представники аборигенного населення Австралії потрапляють у категорію «білих комірців».

Більшість іммігрантів, які прибувають у країни Західної Європи, можуть розраховувати тільки на тяжку ручну і малокваліфіковану працю. Показовими у цьому відношенні є такі дані: 76% усіх турецьких іммігрантів, що проживають у ФРН, зайняті брудною працею; у Мюнхені на початку 70-х років (через десятиліття картина майже не змінилася) 93% прибиральників сміття на вулицях і в установах становили особи іноземного походження; на підприємствах англійського міста Бредфорда малокваліфікованою працею зайняті 99% кольорових іммігрантів⁴⁵.

Часто виникає така ситуація, коли іммігранти навіть з досить високим рівнем кваліфікації чи з дипломами спеціалістів з вищою освітою залишаються без роботи або ж змушені «перекваліфікуватися», поповнюючи армію різноробочих і втрачаючи спеціальні знання. Це характерно для азійської

⁴³ Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. — Всесвіт, 1980, № 11, с. 231.

⁴⁴ Геєвский И. А. Голос черных американцев. — США: экономика, политика, идеология, 1983, № 12, с. 82—83.

⁴⁵ Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. — Всесвіт, 1980, № 11, с. 238; Аргументы и факты, 1983, 22 марта.

еміграції (китайської, корейської, з інших країн Південно-Східної Азії), яка прибула до Сполучених Штатів Америки у 70-х роках. Серед них було кілька десятків тисяч дипломованих лікарів, інженерів, учителів. За даними радянських дослідників, 20% китайських іммігрантів згадуваної категорії вказаного періоду взагалі не вдалося знайти роботу, а іншим довелося «перекваліфікуватися» на двірників, сміттярів, посудомийок⁴⁶.

Ще гірше становище нелегальних іммігрантів. Підприємці США, Канади, деяких європейських країн, вербуючи цю найдешевшу робочу силу, не гарантують для них якогось певного заняття. Вони використовують їх там, де це приносить найбільші прибутки, а найчастіше — на тимчасових роботах. Та назва, що останнім часом закріпилася за нелегальними іммігрантами — «раби ХХ століття», — найвлучніша характеристика не тільки соціально-економічного статусу, а й структури їхньої зайнятості, політико-правового становища.

Структура зайнятості у США є прекрасним індикатором ставлення правлячих кіл до вихідців із різних регіонів та їхнього соціального статусу. Порівняння соціально-професійної структури, наприклад, вихідців із країн Північної Європи й американців англосаксонського походження (останні значною мірою сформували ядро американської нації) та переселенців із Східної Європи показує переваги перших двох категорій над східноєвропейськими іммігрантами. Так, за даними дослідників США, у штаті Коннектикут 78% американців польського походження і 70% вихідців з інших країн Східної Європи та їхніх нащадків належали до людей фізичної праці. Серед вихідців із названих етнічних груп непропорціонально велика частка робітників, які зайняті некваліфікованою працею, і зовсім мало висококваліфікованих працівників, майстрів⁴⁷.

В. І. Ленін, досліджуючи становище імміграції у Сполучених Штатах Америки на початку нинішнього століття, дійшов висновку, що «іммігранти із Східної і Південної Європи займають найгірше оплачувані місця...»⁴⁸. З того часу не спостерігається суттєвих змін у структурі зайнятості представників етнічних груп, які утворили ядро американської нації (англійці, ірландці, шотландці) і займають панівні позиції в американському суспільстві, та вихідцями із Південно-Східної Європи. Високооплачувані посади, за незначними винятками, недоступні іммігрантам з кольоровою шкірою та

⁴⁶ Севастьянов Е. П., Корсакова Н. Е. Позолоченное гетто: Очерки о жизни в США эмигрантов из Китая, Кореи и Японии. М., 1983, с. 40.

⁴⁷ Геевский И. А., Червонная С. А. Тупики национальной политики.— США: экономика, политика, идеология, 1982, № 11, с. 16.

⁴⁸ Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. — Повне зібрання творів, т. 27, с. 380.

представникам національних меншостей. Це стало нормою способу життя капіталістичного суспільства. Якщо правлячі кола певною мірою допускають просування по службі вихідців із національних меншостей та іммігрантського середовища, то це робиться з метою використання таких фактів для пропаганди «демократичності» капіталістичного суспільства.

Дискримінація виявляється досить наочно в оплаті праці, яка тісно пов'язана зі структурою зайнятості. Так, зарплата робітника-негра у автомобільній промисловості США становить 84% зарплати білого робітника. В текстильній промисловості, друкарнях різниця у заробітній платі ще більша: відповідно — 75 і 68% зарплати білих робітників. У середньому заробітна плата працюючого негра становить тільки 58% середньої зарплати білого робітника⁴⁹.

У Сполучених Штатах Америки існують підприємства, які називають «потогінними фабриками». Вони переважно розташовані в іммігрантських гетто. Так, у чайнатаунах Нью-Йорка, Сан-Франциско, Лос-Анджелеса та інших американських міст — місцях зосередження китайської імміграції — працюють понад 330 подібних підприємств-фабрик по пошиттю одягу. На них зайняті здебільшого жінки-іммігрантки. Двозмінна робота триває день і ніч: перша зміна розпочинається о дев'ятій годині ранку й закінчується о десятій вечора. Перерви на обід і відпочинок не перевищують 75 хвилин протягом дня. Оплата праці надзвичайно низька — 40—50 центів за годину, що в кілька разів менше, ніж на інших підприємствах, і значно менше встановленого в країні законом мінімуму заробітної плати⁵⁰. Відомі випадки, коли на подібних «потогінних фабриках» іммігрантам по кілька місяців не виплачували заробітку. Незважаючи на свавілля підприємців, робітниці не протестують: на таких фабриках переважно працюють нелегальні іммігранти, які бояться поплатитися за скаргу висланням за межі Сполучених Штатів. В такому становищі перебувають і «нелегали» з латиноамериканських країн, що працюють на півдні США.

Значно гірше, ніж представникам панівної етнічної більшості, оплачується праця індіанців у Канаді, аборигенного населення Австралії. В Австралії, наприклад, тільки одиниці одержують гарантовану платню, яка в 10—15 разів менша від середнього заробітку білого робітника, хоч робочий день аборигена набагато триваліший.

Недоплата, подовжений робочий день, потогінна система — характерні явища в іммігрантському середовищі західноєвропейських країн. Судноплавні компанії Великобританії кольоровим морякам платять у 5 разів менше, ніж

⁴⁹ Геєвский И. А. Голос черных американцев. — США: экономика, политика, идеология, 1983, № 12, с. 86.

⁵⁰ Севастьянов Е. П., Корсаков Н. Е. Позолоченное гетто, с. 38—39.

білим, а тривалість їхнього робочого дня на 4 години більша. За офіційними даними, заробіток іммігрантів у Франції на 10—12% нижчий, ніж у представників корінної національності, а робочий тиждень у більшості іммігрантів довший і становить 45 год. Непоодинокі випадки, коли ця різниця в оплаті праці ще більша, ніж офіційно визнана. Так, будівельник-іноземець одержує за однакову роботу всього 60% заробітку будівельника-француза⁵¹. У Федеративній Республіці Німеччини оплата праці іноземних робітників— «гастарбайтерів», як правило, у 6 разів менша, ніж зазначена договорами.

Різниця в оплаті праці іммігрантів і корінних французів, західних німців, англійців зумовлюється не тільки меншою кваліфікацією. Велике значення має адаптація робітника до самих умов праці, що зв'язано з рівнем його спеціальної й загальноосвітньої підготовки, який у іноземних робітників значно нижчий. Цей рівень в іммігрантів та представників національних меншостей недостатній для забезпечення відповідної перекваліфікації й адаптації у зв'язку з сучасними вимогами науково-технічного прогресу. Крім цього, на шляху їх перекваліфікації, удосконалення набутих спеціальних знань чиняться всякого роду перепони. У штаті Коннектикут (США), наприклад, близько 65% усіх робітників (переважна більшість з них — вихідці з національних меншостей) у 70-х роках не могли скласти вступні іспити на спеціальні курси. На цих курсах 15 років тому негри становили 40% слухачів, а в окремих штатах ще менше: Алабама — 18,3%, Аризона — 15,6, Массачусетс — 6%⁵². Сьогодні становище практично не змінилося. У зв'язку зі скороченням виробництва й зменшенням потреб у робочій силі в майбутньому доступ на курси перекваліфікації буде ускладнюватися.

У програмі Комуністичної партії Канади «Шлях до соціалізму в Канаді» (1971 р.) зазначалося: «Робітники-іммігранти продовжують страждати від жорстокої дискримінації, зумовленої головним чином капіталістичною надексплуатацією і англоканадським шовінізмом»⁵³. У Канаді іммігрантам за рівну працю платять менше, ніж канадським громадянам. Не поодинокі випадки, коли іммігрантам із країн, що розвиваються, які мають вищу кваліфікацію, ніж європейські іммігранти, платять значно менше. Внаслідок цього кольорові іммігранти навіть через п'ять років перебування в Канаді відстають в оплаті праці від іммігрантів з європейських країн на 20%. Така ж приблизно ситуація зберігається у Великобританії: східноафриканські іммігранти з високою

⁵¹ Овсяк О. Пасинки капіталістичного світу. — Всесвіт, 1980, № 11, С 238.

⁵² Ершов С. А. Проблемы рабочей силы в развитых капиталистических странах. М., 1974, с. 221, 225.

⁵³ The Road to Socialism in Canada. The Program of the Communist Party of Canada. Toronto, 1972, p. 23—24.

кваліфікацією і рівнем освіти мають найнижчі заробітки.

Незнання законодавства країни проживання, страх перед депортацією дають змогу підприємцям безсоромно грабувати іммігрантів. Однак і докорінне вивчення законодавства не завжди врятує іноземних громадян від дискримінації в оплаті праці. Підприємці відшукують найнеймовірніші способи для збагачення за рахунок праці вихідців з інших країн. Так, судноплавні компанії Великобританії шляхом дискримінації одержують 25 млн. фунтів стерлінгів на рік; мільйонні прибутки мають підприємці США, які використовують дешеву працю нелегальних іммігрантів⁵⁴.

Останнім часом роботодавці капіталістичного світу частіше вдаються до завуальованих форм дискримінації національних меншостей та іммігрантів. Посилаючись на економічні труднощі капіталістичного господарства, вони зменшують заробітну плату і збільшують обсяг робіт, відмовляють іммігрантам у наданні можливості удосконалення кваліфікації, розривають контракти, штучно створюючи перерву у трудовому стажі.

Особливо відчутна дискримінація національних меншостей та іммігрантів в освіті. У США, наприклад, середня тривалість навчання афроамериканців на 2, а іспаномовних американців на 3 роки менша, ніж білих. Якщо серед білих тільки 3% мають освіту нижче п'яти класів, то серед негрів таких — 10%, пуерториканців — 18, американців мексиканського походження — 23%, а середній рівень освіти індіанців — всього п'ять класів. Рівень освіти канадських індіанців також не перевищує п'яти класів; у аборигенів Австралії третина дорослого населення неписьменна. Із 100 дітей нелегальних іммігрантів, які працюють в США, школу відвідують всього семеро-восьмеро⁵⁵.

Тепер у Сполучених Штатах, як і в інших капіталістичних країнах, де мешкає кольорове населення (наприклад, у Великобританії, Франції), публічно не вивішуються таблички «тільки для білих», немає загорожі, що відділяє «білі» квартали від «кольорових». Однак сегрегація — найбільш витончена форма дискримінації, щоправда, в завуальованішому вигляді, зберігається й донині. Переконливі її приклади дає американська система освіти, хоч минуло більше чверті століття після прийняття рішення Верховним судом США, яке визнало доктрину «окремого» навчання в школах як таку, що суперечить конституції. Дійсно, 63% дітей чорних американців навчаються у школах, де «кольорові» учні становлять 50—100% школярів; 60% дітей, іспанців за походженням, навчаються у школах, де білі становлять незначну частку учнів, а 10% — в

⁵⁴ Аргументы и факты, 1983, 22 марта; Сов. культура, 1983, 8 сент.

⁵⁵ Геевский И. А., Червонная С. А. Душителі демократии в роли «борцов» за права человека. М., 1982, с. 32.

майже повністю сегрегованих школах⁵⁶.

У США представники влади під натиском боротьби трудових верств, передусім багатомільйонного кольорового населення, змушені були прийняти так звані програми по десегрегації шкіл, здійснюючи, зокрема, «басінг» — автобусні перевезення негритянських дітей до шкіл, де вони навчаються разом з білими дітьми. Однак уже у 80-ті роки в країні помітні повсюдні відхилення від цих програм. Реакційні шовіністичні кола, користуючись підтримкою Білого дому, почали активно домагатися від Конгресу США прийняття поправок, які б заборонили перевезення школярів з метою десегрегації шкіл. Така спроба потерпіла провал: хоч у лютому 1982 р. поправка була прийнята сенатом США, проте у вересні цього року вона була відхилена палатою представників. Однак консервативні сили, незважаючи на невдачу, продовжують домагатися розв'язання справи на свою користь.

Питання про десегрегацію системи шкільної освіти набирає чималої ваги. Справа в тому, що школи з переважним кольоровим контингентом учнів найгірш матеріально оснащені, недостатньо забезпечені кадрами; тут, як правило, переповнені класи. Уряди США, Великобританії, Франції на освіту кольорового населення витрачають значно менше асигнувань, ніж на такі ж цілі для білих. У Великобританії в розрахунку на учня, наприклад, ця різниця становить 20 %⁵⁷. Таким чином, знання, на які може розраховувати учень такої школи, значно нижчі за ті, які він може одержати в школі зі змішаним контингентом учнів або ж у школах для білих. Це вже з юних літ прирікає вихідців із національних меншостей та іммігрантів на становище аутсайдерів у капіталістичному суспільстві.

В Канаді немає окремих шкіл для білих і кольорових, однак кольорове населення, а також іммігранти часто-густо стикаються з завуальованою формою сегрегації. Діти іммігрантів можуть здобути тільки безперспективні і низькооплачувані спеціальності.

Правлячий клас капіталістичних країн зумисне створює такі умови, за яких представники неїмущих верств не можуть отримувати повноцінну освіту. Адже озброєні знаннями, низи швидше дійдуть висновку, що винуватцем їхнього гноблення є сама капіталістична система і шлях до поліпшення становища лежить через боротьбу.

Перешкодою для вихідців із етнонаціональних груп у здобутті повноцінних знань є расистська теорія їхньої «меншовартості». Вона стимулює

⁵⁶ Геєвський І. А., Червонна С. А. Душителі демократії в ролі «борців» за права людини. М., 1982, с. 32.

⁵⁷ Аргументы и факты, 1983, 22 марта.

моральну дискримінацію кольорових учнів, які навчаються разом з білими. В дореволюційній Росії, підкреслював В. І. Ленін, представники великої нації часто кривдили представників малих націй, чинили насильства й образи⁵⁸. Такі настрої властиві вихідцям із пануючих націй у сучасних Сполучених Штатах Америки, інших західних держав. З особливою очевидністю це виявляється в школі поліетнічних країн капіталу.

Справжнім барометром ставлення правлячих кіл буржуазного суспільства до потреб національних меншостей, іммігрантів виступає вища школа. У США, Канаді, західноєвропейських країнах вона є привілеєм заможних верств суспільства, адже повноцінну освіту тут можна отримати лише в приватних навчальних закладах, плата за навчання в яких практично недоступна неграм, індіанцям, іммігрантам з кольоровою шкірою. Представники цієї категорії населення позбавлені можливості набувати необхідну спеціальну освіту, зокрема, з фізики, математики, біології, технічних наук. Серед студентів вузів кольорове населення США представлене в 1,5—2 рази гірше, ніж біле. У вищій школі теж зберігається, а за даними американської статистики, навіть поглиблюється сегрегація. З 1963 по 1976 рік кількість «чорних» сегрегованих вищих навчальних закладів збільшилася з 107 до 145, а кількість студентів у них з 105,5 тис. до 371,6 тис. У змішаних вузах частка вихідців із етнорасових груп в 2—3 рази менша, ніж у загальній кількості населення⁵⁹.

Дискримінація кольорового населення настільки очевидна у галузі вищої освіти, що правлячі кола США під натиском демократичних виступів змушені шукати заходів, щоб якимсь чином її завуалювати. На початку 70-х років уряд США вводив спеціальні програми (так звані позитивні дії), згідно з якими в деяких вузах країни відводилася певна кількість місць для абітурієнтів — вихідців із національних меншостей. На ці місця, відповідно до офіційних розпоряджень, керівники вузів не мають права зачислити білих американців. Навіть такі половинчаті заходи уряду викликали шалену реакцію расистів. Вони вимагають скасування програм «позитивних дій». Відомі випадки, коли шовіністи блокували зачислення до вузів представників національних меншостей. Для забезпечення виконання рішення уряду довелося втрутитися суду. Уряд США всіляко старається показати свою нібито зацікавленість у стимулюванні освіти серед кольорового населення, але ці «добрі» наміри, мовляв, йому заважають втілити у життя окремі угруповання. Визріває ситуація,

⁵⁸ Див.: Ленін В. І. До питання про національність або про «автономізацію». — Повне зібрання творів, т. 45, с. 342.

⁵⁹ Куличенко М. І., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 12, с. 17.

коли однією рукою уряд дає благо, а другою це благо зразу ж хоче відібрати. Адміністрація Р. Рейгана мала на меті домогтися визнання Верховним судом США неконституційності акту надання певних пільг жертвам дискримінації. Власне, вона домагається відміни рішення сенату про «позитивні дії», прийняття яких зумовлене масовими виступами широких верств американського населення за ліквідацію дискримінації.

Приклад з «позитивними діями» переконливо засвідчує, наскільки складно зламати існуючу систему дискримінації заходами, які не зачіпають підвалин самого суспільства, що цю систему узаконює. Очевидно, можна розглядати як катаклізми спроби, спрямовані нібито на підвищення освітнього рівня національних меншостей. Про це переконливо свідчить закриття наприкінці 1982 р. єдиного у США університету американських індіанців у м. Девісі (штат Каліфорнія). Університет, створений у 1970 р., був справжнім центром вивчення культури, мови, традицій індіанців. Він як осередок індіанської культури й освіти корінних жителів не відповідав тим цілям, які висунули перед освітою національних меншостей правлячі кола. З їхньої точки зору, освіта американських індіанців повинна була сприяти викоріненню індіанських мов і традицій з метою американізації, асиміляції індіанських дітей⁶⁰. Безумовно, діяльність індіанського університету не входила в плани правлячих кіл. Сам факт закриття університету в м. Девісі з усією відвертістю продемонстрував позицію правлячої Америки у справі освіти корінних жителів. У цьому виявилась справжня суть індіанської політики уряду США.

Рівень освіти представників англосаксонського ядра американської нації, іммігрантів та їх нащадків із інших європейських країн також свідчить про наявність дискримінації. За даними офіційної статистики, у 1978 р. середню освіту, яка дає право вступу до вищих навчальних закладів, мали 54,9% вихідців із Польщі та їх нащадків, 54,1 — із Італії, 48,3 — із Угорщини, 42,6%, — із Чехословаччини. Англосаксонці становили 70,4%. Різниця між кількістю людей з вищою освітою серед американців польського походження й американцями англосаксонського походження становила 19%, східноєвропейського й англосаксонського походження — 17%⁶¹.

У деяких випадках рівень освіти в етнонаціональних групах вищий, ніж в середньому по країні, а інколи за певними показниками він наближається до рівня американців англосаксонського походження. Середню освіту мають,

⁶⁰ Indian Education — Oversight. Hearings. H. R. U. S. Congress. Washington, 1978, pt. 1, p. 150.

⁶¹ Геевский И. А., Червоная С. А. Тупики национальной политики. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 1, с. 17.

наприклад, 71% корейців, 60% китайців, 68,5% японців, що проживають у США, а вищу — відповідно 36, 21 і 15%, тоді як середній показник для США становить 11%⁶². Справа не в тому, що корейським, китайським і японським іммігрантам створені якісь кращі умови для здобуття освіти в США чи Канаді. Наведені цифри пояснюються тим, що деякі держави Південно-Східної Азії неспроможні забезпечити зайнятість своїх спеціалістів, внаслідок чого вони змушені поповнювати канали сучасного «витоку умів». Цю думку підтверджують дані про склад імміграції із згадуваних країн, наведені в спеціальному дослідженні А. М. Шлепакова і Л. О. Смирнової.

Імміграція висококваліфікованих спеціалістів до США (60—70-ті роки)⁶³

Роки	Інженери	Вчені в галузі природничих	Вчені в галузі суспільних	Лікарі	Всього
1961—1965	17105	7306	1187	9834	35432
1966—1970	39504	14082	2707	14845	71138
1971—1975	29408	11541	3008	29908	73865
1976—1978	17099	5785	2308	17692	42884

Саме вихідці із Азії в 60—70-ті роки становили основну частину спеціалістів з вищою освітою — 61%. Тільки за десятиліття (1966—1977 рр.) до США із азійських країн прибуло 60 тис. наукових працівників та інженерів⁶⁴.

Потрапляючи в американське суспільство, іммігранти здебільшого стають об'єктом нещадної експлуатації. Не завжди високий освітній рівень в умовах капіталістичного ладу є охороною грамотою від дискримінації. Як уже зазначалося, іммігранти китайського походження (таке ж трапляється з вихідцями із інших країн) беруться за будь-яку роботу.

Зрештою, коли порівнювати показник вищої освіти у національних меншостей (корейців, китайців, японців) і в ядра американської нації (англійців, ірландців, шотландців), то виявиться, що тільки у корейців він трохи вищий, ніж у англосаксонців, у решти він становить 33%⁶⁵. З часом ця перевага у корейців зменшується, а різниця між американцями англосаксонського походження і іммігрантами із Китаю й Японії, особливо їх нащадками, зростає.

⁶² Севастьянов Е. П., Корсаков Н. Е. Позолоченное гетто, с. 86.

⁶³ Шлепаков А. Н., Смирнова Л. А. США: «похищение умов» в прошлом и настоящем. М., 1983, с. 71.

⁶⁴ Там же.

⁶⁵ Геевский И. А., Червоная С. А. Тупики национальной политики. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 11, с. 17.

Ця обставина — ще одне свідчення, що і в цьому випадку американське суспільство не піклується про підвищення освітнього рівня вихідців з інших країн, які живуть на території США, за рахунок власних ресурсів.

Дискримінація національних меншостей та іммігрантів виявляється з особливою силою в соціальному забезпеченні. Саме ця сфера дає можливість владі безсоромно обдирати мільйони темношкірих громадян, нелегальних і законних іммігрантів, особливо тих, що прибувають на тимчасові заробітки.

Так, опитування, здійснене міністерством праці США наприкінці 70-х років, констатувало: 77% виявлених нелегальних іммігрантів з латиноамериканських країн сплачували внески на соціальне страхування і лише один із 200 іммігрантів отримував допомогу за рахунок фондів соціального страхування, 3,9% одержували допомогу по безробіттю протягом одного-кількох тижнів, 1,3% цієї категорії іммігрантів мали змогу користуватися картками на продукти за зниженими цінами⁶⁶.

Сама структура й засади системи соціального забезпечення у США, Канаді, Великобританії, Франції, ФРН побудовані так, щоб позбавити мільйони громадян можливостей користуватися ними. Через три роки іммігрант, наприклад, що прибув до Канади, може стати канадським громадянином. Здавалося б, суспільство повинно ставитися до нього так, як і до тих громадян, що народилися в цій країні. Однак він може розраховувати на соціальну допомогу тільки через десять років, а повна пенсія виплачується тільки тим, хто прожив у країні не менше 40 років. Якщо допомогу із фондів соціального страхування можуть з часом отримувати всі іммігранти, то повної пенсії значна їх частина (особливо ті, хто прибули в середньому віці), звісно, не дочекається. Як правило, праця робітників-іммігрантів використовується на найтяжчих, пов'язаних з ризиком для здоров'я роботах (саме серед іммігрантів спостерігається найвищий рівень травматизму). За рідкими винятками робітника-іммігранта, що дістав виробничу травму, переводять на більш легку роботу. Робітники-іммігранти, звертаючись за пенсією у зв'язку з втратою працездатності, також не завжди можуть її отримати.

В особливо скрутне становище потрапляють члени сімей іммігрантів. Згідно з положеннями про «утриманців і рідних», які зафіксовані в законах про соціальне забезпечення, відповідні відомства не беруть на себе відповідальності за їхнє матеріальне становище. Всі турботи щодо цієї категорії громадян вони перекладають на опікунів, незалежно від того, чи в змозі останні надати якусь

⁶⁶ Овсюк О. Пасинки капіталістичного світу. — Всесвіт, 1980, № 11, с. 230.

допомогу.

В країнах Західної Європи іммігранти в сфері соціального страхування також стикаються з різними формами дискримінації. Якщо взяти, скажімо, законодавство Франції, то воно визнає рівність французів і іммігрантів. Крім цього, кілька країн — постачальників робочої сили мають з Францією домовленості, які передбачають рівність представників двох країн перед соціальним законодавством. Причому тут має діяти принцип взаємності: уряд кожної з країн дозволяє виплату тієї ж допомоги громадянам іншої країни, яка установлена на їх батьківщині. «Це положення, — зазначається у радянській літературі, — є лише формальною демонстрацією «рівноправності»⁶⁷.

Виплата страхових сум регулюється спеціальними двосторонніми і багатосторонніми домовленостями, положення яких, власне, зумовлюють дискримінацію іммігрантів. Іммігранту з Іспанії чи будь-якої іншої ще менш розвинутої країни, згідно з домовленостями, гарантується виплата допомоги у таких розмірах, як це мало б місце у країні еміграції. Оскільки розміри цієї допомоги там значно нижчі, ніж у Франції, то іммігрант порівняно з французом перебуває у гіршому становищі. Така ж ситуація спостерігається й у Федеративній Республіці Німеччини. Однак іммігранти сплачують такі ж податки, як французи чи корінні жителі ФРН. У цьому виявляється дискримінаційний характер домовленостей між державами еміграції й імміграції. Виплата допомоги у зв'язку, скажімо, з втратою місця праці залежить від тривалості перебування іммігрантів на роботі у країні імміграції; право на пенсійне забезпечення мають іммігранти, що проживають у країні певний строк (у Франції він становить 15 років); всілякі права на соціальне забезпечення втрачають ті іммігранти, які на певний час переривали роботу і виїздили на батьківщину і т. д. Система соціального забезпечення у багатьох країнах Західної Європи побудована так, що вона не охоплює такі категорії іммігрантів, як працівники сільського господарства, прислуга, зайняті на тимчасовій і поденній роботі.

Домогтися якихось змін у галузі соціального забезпечення фактично неможливо. Зовні все виглядає пристойно — воно регулюється спеціальним законодавством, яке, за твердженнями буржуазних ідеологів, нібито покликане захищати права іммігрантів. Однак, як уже підкреслювалося, між законодавством і конкретними справами підприємців існує велика прірва, влада знаходить безліч підстав для дискримінації іноземних робітників. Законодавство

⁶⁷ Михайлов Е. М. Иностранная рабочая сила во Франции. М., 1977, с. 61.

складене так, що дає можливість інтерпретації того чи іншого положення на користь пануючій верхівці. Цю думку підтверджує положення регламентації виплати допомоги по безробіттю іноземцям і французам. Імігранти мають право на однакову з французами допомогу лише в тому випадку, «якщо безробіття не є результатом їх власних помилок, відмови від роботи за власним бажанням чи виходу на пенсію»⁶⁸. Іноземцю, який погано або зовсім не розуміється на законодавстві країни імміграції, нелегкої проаналізувати ту чи іншу ситуацію, щоб у випадку несправедливого з ним обходження (невиплати допомоги по безробіттю) звернутися зі скаргою до органів правосуддя. В цьому й полягає вся складність ситуації іноземних робітників, які, за підрахунками радянських дослідників, відчисляють у фонд соціального забезпечення Франції, ФРН, Великобританії значно більші суми, ніж розмір соціальної допомоги, що виплачується їм у різних формах.

Наслідком дискримінації національних меншостей і імігрантів у виробничій сфері можна вважати і велику кількість випадків травматизму в їхньому середовищі. Представникам національних меншостей, імігрантам здебільшого пропонують роботу, пов'язану з ризиком для життя. Їх не знайомлять належною мірою з правилами техніки безпеки, не забезпечують необхідним обладнанням. Тому у робітників-негрів США травматизм на 37% перевищує цей показник білого населення, на 50% більше ймовірності втратити працездатність у зв'язку з виробничими травмами чи хворобами й на 20% — померти від нещасного випадку чи професійного захворювання. У ФРН процент нещасних випадків серед імігрантів на виробництві у 2,5 раза вищий, ніж у німців, у Франції — у 2 рази, ніж у французів⁶⁹.

Американська влада вдається до особливої форми дискримінації жінок — представниць національних меншостей — їх стерилізації. Відповідно до опублікованих в американській пресі даних, стерилізації піддаються 20% заміжніх негритянок, понад третину пуерторіканок й близько 25% індіанок⁷⁰. Зовні цей процес виглядає як вияв волі самих жінок, адже у лікарнях зберігаються підписані ними папери про згоду на стерилізацію. Такі підписи у негритянок, пуерторіканок, індіанок у буквальному розумінні слова виривають, коли вони перебувають у лікарнях з приводу пологів чи якогось захворювання. При цьому використовується ще й незнання англійської мови. Це ще одна потворна форма геноциду, який уряд Сполучених Штатів впродовж століть

⁶⁸ Court L. D. Reglementation du travail et organisation sociale. Paris, 1955, p. 56.

⁶⁹ Statistical Abstract of the United States, 1980, p. 128; Human Rights in Urban Areas, p. 90.

⁷⁰ Геєвский И. А., Червонная С. А. Душителі демократії в ролі «борцов» за права человека, с. 30.

здійснює щодо корінних жителів.

Одна з форм національного гноблення — дискримінація у галузі духовного життя. Вона виявляється передусім у відчуженні представників національних меншостей, іммігрантів від здобутків культури. Негри, індіанці США і Канади, кольорові іммігранти не мають достатніх матеріальних засобів на відвідування театрів, кіно, музеїв. Капіталістична система експлуатації позбавляє їх вільного часу, необхідного для залучення до духовних надбань суспільства. Внаслідок цього основна маса представників національних меншостей та іммігрантів приречена на постійне відставання у культурному розвитку від основної маси панівної етнічної більшості США, Канади, Австралії, корінного населення Франції, ФРН, Великобританії.

Таким чином, національні меншості й іммігранти в поліетнічних країнах капіталу стикаються у всіх без винятку сферах суспільно-економічного життя з дискримінацією і визиском. Ця дискримінація виявляється у найрізноманітніших формах — від безсоромного обдирання нелегальних іммігрантів при переправленні їх через кордон до завуальованого позбавлення переселенців можливостей користуватися пільгами соціального страхування. Причому саме в соціальній сфері завуальовані форми дискримінації поширюються все більше. Цю обставину деякою мірою можна пояснити політико-ідеологічними причинами. Такі форми дають можливість буржуазному суспільству певний час прикривати наявність тієї чи іншої форми дискримінації і видавати капіталістичне суспільство за демократичне, яке дає притулок для вихідців із інших країн. Вияв різних форм дискримінації вщент розбиває цю тезу. Мільйонні армії іммігрантів приносять великі вигоди капіталістичному суспільству. Багатства, створені дешевими робочими руками, в кілька разів перевершують вартість їхнього утримання. Ця обставина проливає світло на позицію правлячих кіл розвинутих капіталістичних країн у питаннях імміграції.

«ДЕМОКРАТІЯ» ПРОТИ БЕЗПРАВНИХ

Система визиску й дискримінації національних меншостей та іммігрантів у соціально-виробничій сфері доповнюється не менш жорстокою їх політико-правовою дискримінацією. Діяльність політико-ідеологічного й державно-правового апарату буржуазного суспільства побудована так, що вона передусім охороняє інтереси правлячих кіл і ставить за мету створення умов, за яких загроза цим інтересам була б мінімальною. Оскільки пролетарські верстви буржуазного суспільства становлять могутній потенціал соціального й

політичного гніту й їх невдоволення існуючим ладом за сприятливих умов може перерости в реальну загрозу експлуаторському ладу, то його державно-правовий і політико-ідеологічний апарат тримає ці верстви під постійним контролем. Цей контроль виявляється у найрізноманітніших формах — від таємного стеження й ідеологічної обробки до організації фізичних розправ. Більшість представників національних меншостей і іммігрантів у зв'язку зі своїм соціально-економічним становищем відносяться саме до тих верств, які постійно перебувають під наглядом державно-правової машини буржуазного суспільства. Вона вправно здійснює нагляд за діяльністю кольорового населення США, Канади, Великобританії, Франції, білих іммігрантів цих та інших країн, його суспільно-громадським життям. В потрібний момент перекривається доступ вихідцям із національних меншостей й громадянам іммігрантського походження, передусім з кольоровою шкірою, до вищих органів державної влади, управління виробництвом й суспільними процесами. Так, у США частка афроамериканців у сенаті й палаті представників конгресу ніколи не перевищувала відповідно 1 і 4%, хоч вони становлять 12% усього населення. Незначним є також вплив представників расово-національних меншостей на управління виробничими процесами й самим способом виробництва. Він великою мірою визначається рівнем концентрації в їхніх руках капіталу, який прямо-таки мізерний — лише 5,7% фірм знаходиться у власності представників расово-національних меншостей, тоді як вони становлять 20% населення США⁷¹.

Щоправда, на сучасному етапі у Сполучених Штатах Америки час від часу серед імен мерів міст з'являються імена негрів. Як правило, це невеликі за кількістю населення й незначні за своїм економічним потенціалом міста. Трапляються винятки, коли афроамериканець займає посаду мера великого промислового й культурного центру. Проте на цьому шляху доводиться долати чимало перепон, які, власне, висуває сама суспільна система США. Одна з них — це обмеження під різними приводами участі у голосуванні представників негритянської національної меншості, коли йдеться про невідомого для правлячих кіл кандидата на посаду мера. Обмеження, очевидно, не стільки офіційною заборонаю (відомо, що згідно із законом 1965 р., були дещо розширені виборчі права негрів, обмежене свавілля расистів), як шантажем, ідеологічною обробкою, погрозами тощо⁷². До цих прийомів американська влада

⁷¹ Political Affairs, 1979, June, p. 19.

⁷² Про складності у зв'язку з виборами мером м. Чикаго негра Г. Вашингтона у 1983 р. читайте: Печатное В. О. «Политический бунт» в Чикаго. — США: экономика, политика, идеология, 1983, № 7.

вдається тоді, коли хоче усунути зі свого шляху небезпечного їм політичного чи громадського діяча й зберегти при цьому зовнішню пристойність, щоб не накликати на себе гнів мільйонів американців. Така тактика була характерна для 70-х років. За твердженнями негритянської газети «Луїсвілл діфендер», «...приблизно впродовж десятиліття боротьба за позбавлення чорних американців їх політичних, соціальних і економічних завоювань звичайно велася без використання відверто расистської риторики. Нині ж становище змінилося. 80-ті роки стали свідками того, що до чорних знову почали відверто ставитися зі злістю й ненавистю»⁷³.

Так, адміністрація Р. Рейгана звільнила з посади голови Комісії США з цивільних прав відомого негритянського діяча А. Флемінга, який активно виступав за дотримання цивільних прав афроамериканців й представників інших національних меншостей⁷⁴. Водночас уряд різко скоротив бюджети Комісії по забезпеченню однакових можливостей при наймі на роботу, Управління по дотриманню урядових контрактів, а також тих органів, завданням яких є боротьба з виявами дискримінації. За активну діяльність, спрямовану на поліпшення умов життя негрів невеличкого містечка Чула (штат Міссісіпі), де близько 80% жителів — афроамериканці, трирічним тюремним ув'язненням «розплатився» мер, негр Е. Картай: проти нього й шістьох співробітників муніципалітету було сфабриковане звинувачення у нападі на поліцейського, а згодом у вбивстві. Негритянська газета «Сент-Луїс сентініел» повідомляла про розправу над двома активістками негритянського руху, які зробили чимало для участі негрів у виборчій кампанії м. Карролтон (штат Алабама). Їх звинуватили у підробці виборчих бюлетенів. Дж. Уайлдер, 69-літня співробітниця місцевого відділення Південної конференції християнського керівництва, була засуджена до п'яти років тюремного ув'язнення, а 51-річна М. Боузман, керівник місцевого відділення Національної асоціації сприяння прогресу кольорового населення, — до чотирьох років. 8 червня 1983 р. расисти підло вбили американця латиноамериканського походження Р. Лозано⁷⁵ — активного учасника кампанії у виборах мером м. Чікаго представника негрів Г. Вашингтона. На

⁷³ Цит. за: Геєвский И. А. Голос черных американцев, с. 85.

⁷⁴ Читача не повинен вводити в оману той факт, що зараз цю Комісію очолює також представник чорного населення — К. Пендлтон. Він є приспівником реакційних кіл, виразником консервативних поглядів. Призначення його на цю посаду викликало хвилю обурення серед афроамериканців повсюдно у Сполучених Штатах Америки.

⁷⁵ Р. Лозано кілька разів загрозували по телефону фізичною розправою, якщо він не припинить своєї активної участі у виборчій кампанії. Однак це не зупинило Р. Лозано. Тоді в його будинок під приводом необхідності скористатися телефоном був підсланий вбивця, який впритул чотирма пострілами вистрілював у нього, причому в цей час на руках Р. Лозано знаходився дворічний син.

шеститисячному мітингу підкреслювалося, що Р. Лозано став жертвою політичного терору, його діяльність була спрямована на згуртування пуерторіканців, чіканос, мексиканців, афроамериканців у боротьбі проти політичної дискримінації представників цих національних меншостей⁷⁶.

Методи розправи з активістами руху національних меншостей (аж до вбивств) — традиційна риса способу життя «демократичного» американського суспільства: вбивство Мартіна Лютера Кінга, спроба зломити Анджелу Девіс, провокації проти негритянської поетеси Ассати Шакур, засудження до подвійного довічного ув'язнення лідера американських індіанців Леонарда Пелтієра, справа уілмінгтонської десятки й сотні інших прикладів.

У Декларації незалежності, що була прийнята II Континентальним конгресом 4 липня 1776 р. і проголосила утворення Сполучених Штатів Америки, зокрема, підкреслювалося: «...Всі люди створені рівними; ...вони наділені їх творцем певними невід'ємними правами, такими, як право на життя, свободу і прагнення до щастя»⁷⁷. Ці слова із Декларації звучать у США уже понад 200 років. Однак проголошення тих чи інших прав залишається звичайною фікцією, якщо державно-правова система не піклується про їх дотримання. У Сполучених Штатах Америки ця система передусім служить тим, хто користується цими правами за рахунок інших. Правлячі кола Америки, як свідчить історія, повсякчас приборкували революційні рухи негрів — учасників боротьби за утворення США, створювали такі умови, за яких кольорові громадяни постійно перебували на другорядних ролях. Коли ж вони не мирилися зі становищем, яке їм відводила політико-правова система США, до них застосовувалися найжорстокіші методи. Так, у 1800 р., коли у штаті Вірджинія була розкрита змова рабів, Джефферсон, автор Декларації, запропонував вислати їх до Африки⁷⁸.

Водночас у скрутні для країни моменти правлячі кола використовували чорношкірих громадян своєї країни, зокрема під час війни за незалежність (1775—1783 рр.), у роки другої світової війни тощо. При цьому знову ж таки чітко дотримувалася принцип привласнення результатів спільних успіхів. За будь-яких умов афроамериканці відчували тягар дискримінації. У роки Другої світової війни, наприклад, 90% негрів, що служили в американській армії, використовувалися на найрізноманітніших тяжких роботах; менше 1% негрів

⁷⁶ People's World, 1983, June 25.

⁷⁷ ЦИТ. за: История США. В 4-х т. М., 1983, т. 1, с. 134.

⁷⁸ Согрин В. В. Основатели США: исторические портреты. М., 1983, С. 122.

були офіцерами, хоч у діючій армії їх служило 10%; тільки один афроамериканець мав звання бригадного генерала (всіх їх у США було 776); із 5220 полковників тільки 7 були неграми; як правило, чорний офіцер не піднімався вище ранга лейтенанта⁷⁹.

Навіть там, де, здавалося б, немає жодних підстав для дискримінації, представникам національних меншостей відводяться другорядні ролі тільки тому, що у них темний колір шкіри. Для пояснення такого становища захисники буржуазної демократії знаходять аргументи. Однак у сучасному суспільному житті Америки виникає безліч ситуацій, коли навіть найвитонченіші «аргументи» безсилі. Саме за таких ситуацій виявляється їх надуманість і справжня суть американської демократії. Ніякі докази не можуть переконати громадськість у справедливості судової системи США щодо кольорового населення — негри становлять 40% усіх в'язнів американських тюрм (у деяких штатах ця цифра ще вища — у Флориді 55%, Огайо — 53, у м.Нью-Йорку — 73%) і 50% засуджених до смертного вироку; іспаномовні американці — 19,5% ув'язнених. У тюрмах штату Айдахо 68% в'язнів — індіанці (в деяких інших штатах цей показник становить 35—50%⁸⁰. Це в той час, коли частка негрів у загальній кількості населення майже в 7 разів менша, ніж білих, іспаномовних громадян — у 10, а індіанців — у 160 разів! За підрахунками американського професора юриспруденції С. Стітта, який вивчав становище судочинства у 21 штаті, чорний американець, що вбив білого громадянина, має у 5 разів більше шансів бути засудженим до смертного вироку, ніж білий, що вбив чорного⁸¹.

Таке становище — закономірне явище американського суспільства. Це підтверджують висновки доповіді «Расова нерівноправність у системі карного судочинства», підготовленої організацією «Ренд корпорейшн» у 1983 р. У ній, зокрема, підкреслюється, що негри та іспаномовні американці засуджуються до суворіших покарань, ніж білі, які здійснили однакові порушення законів; 50% негрів-чоловіків у великих містах перебували під арештом⁸². Феміда буржуазного суспільства вдається до всіляких маневрів, коли йдеться про долю білих американців, які порушують закони, й стає безжалісною щодо кольорового населення. У негритьянських гетто й індіанських резерваціях правові органи здійснюють постійний нагляд і поліцейські провокації, арешти й притягнення до судової відповідальності негрів, індіанців, чіканос за незначні порушення.

⁷⁹ Иванов Р. Черные пасынки Америки. М., 1978, с. 120.

⁸⁰ Геевский И. А., Червоная С. А. Душителі демократии в роли «борцов» за права человека, с. 41—42.

⁸¹ Култенко М. И., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 12, с.

⁸² People's World, 1983, July 2.

Причому, як правило, звинувачення виносяться судом присяжних із білих верств.

Подібна ситуація спостерігається в інших поліетнічних країнах капіталістичного світу. У тюрмах Великобританії процент кольорових значно перевищує їх частку у населенні країни; у Канаді, де негри, індіанці, представники латиноамериканських країн становлять невеликий процент населення, збільшилась кількість засуджень їх до тривалого ув'язнення; в Австралії вироки про ув'язнення виносяться виключно білими австралійцями. Це одна з причин того, що аборигени (їх всього 2%) становлять 30% в'язнів тюрем⁸³.

Така позиція буржуазного правосуддя — застосовувати до громадян залежно від расового походження різні міри покарання за однакове порушення закону (і, як правило, суворіші до кольорового населення) — стимулює расистські настрої серед білого населення, розв'язує руки відверто расистським елементам у їхніх терористичних діях щодо негрів, індіанців, аборигенів, іммігрантів з кольоровою шкірою. Здійснюючи акти вандалізму у негритянських гетто США, чорних кварталах Лондона і Парижа, в поселеннях індіанців, вони цілком свідомо розраховують на доброзичливість буржуазної Феміди, сподіваються на безкарність вчинків. Практика буржуазного судочинства, як і всієї правової системи капіталістичного світу, дає підстави шовіністичним елементам для таких сподівань. Тому не дивно, що останніми роками в Сполучених Штатах Америки, Канаді, Великобританії, Франції почастишали фізичні розправи над кольоровими громадянами. Іноді ці розправи набирають прямо-таки садистських форм.

Півстоліття тому (1934 г.) президент США Франклін Рузвельт засудив практику лінчування — расистські самосуди над неграми. Однак і сьогодні в Америці такі суди — реальність. Жителів міста Мобіле (штат Алабама) наприкінці 1983 р. обурило звістка про лінчування 19-річного юнака Майкла Дональда. Місцеві куклукскланівці відвезли його до лісу й замучили до смерті, а потім повісили перед будинком батьків. Коли жителі міста дізналися про це вбивство, влада змушена була притягнути до судової відповідальності одного куклукскланівця; однак інші продовжували перебувати на волі, та й засуджений сподівається на швидке звільнення¹⁴. У доповіді Національної міської ліги м. Чикаго за 1981 р. підкреслювалося: «В сучасній Америці расизм стає знову узаконеним. Існує прямий зв'язок між діями освічених громадян, які вважають

⁸³ Кудинов В. П. Австралія: парадокси п'ятого континента, с. 40. 14 Правда, 1984, 8 янв.

виправданим відпускати принизливі зауваження на адресу чорних та інших представників расових груп, а також примітивних особистостей, охочих до вбивства й терору. Різниця лише у мірі»⁸⁴.

Зростання расового насильства в країні набирає все більших розмірів. Так, у Бостоні за сім місяців 1982 р. було зареєстровано 40 нападів, 27 випадків побиття камінням, 58 випадків вандалізму, спроб пограбування з расистських мотивів⁸⁵. Щоденно по кілька десятків випадків терору щодо негрів, пуерторіканців, латиноамериканців реєструється у таких американських містах, як Нью-Йорк, Чикаго, Новий Орлеан, Лос-Анджелес та інших, тобто там, де вихідці із національних меншостей становлять значну частку населення

Жертвами поліцейського свавілля у 1979 р. стали 22-літній юнак із передмістя Майами, 17-річний негр Вільям Грін із Філадельфії, підліток Леві Харт із Бостона. Першого застрілили тільки тому, що він на мить зупинився біля складу, де стояв поліцейський; другого поліцейський вбив «випадково». Третього поліцейські забили до смерті. У всіх трьох випадках поліцейські були виправдані судом. З 1973 по 1976 рік на території індіанської резервації Пайн Рідж були вбиті поліцією і померли від тілесних пошкоджень, нанесених їм представниками влади, близько 250 корінних жителів. 6000 скарг, що надійшли від мешканців резервації у зв'язку з поліцейським терором, залишилися без відповіді. Таких прикладів у Сполучених Штатах стає все більше і більше: власне, понад 50% вбитих поліцією — чорношкірі американці. Подібні факти дали підстави Генеральному секретарю Компартії США Г. Холлу дійти висновку, що у Сполучених Штатах расизм відроджується на офіційному рівні⁸⁶.

Жорстоких утисків з боку расистських елементів й неофашистських угруповань зазнає негритянське населення великих канадських міст. Неодноразово в чорному гетто Торонто расистські молодчики влаштовували погроми, час від часу тіла убитих негрів знаходять у торонтському метро. Під час виступу одного із негритянських ансамблів у студії Канадського телебачення члени однієї з профашистських організацій вчинили сутичку, внаслідок якої двоє учасників ансамблю були поранені. Жертвами розгулу расистів стають і представники інших національних меншостей: у Торонто було зареєстровано кілька вбивств молодих робітників-іммігрантів із Ямайки; в провінції Британська Колумбія особливим гонінням піддаються вихідці з Пакистану, інших південноазіатських країн.

⁸⁴ Цит. за: Червоная С. А. Черная Америка в условиях «рейганомии». — США: экономика, политика, идеология, 1983, № 7, с. 74.

⁸⁵ Там же.

⁸⁶ Political Affairs, 1981, August, p. 3.

Шовіністичні кола у наступі на кольорових громадян Канади висувають відверто фашистські гасла: «Майбутнє належить нам!», «Влада — білим!», «Чорні — геть до Африки!». Ці расистсько настроєні представники білих верств населення країни вимагають від уряду перекрити дорогу до Канади для вихідців із Латинської Америки, Азії, Африки, а допускати тільки іммігрантів з європейських країн. Імміграційне законодавство Канади, особливо в 60—70-х роках, йшло саме цим шляхом, камуфлюючи расистські принципи селекції імміграції. Така позиція уряду в питаннях імміграції дала підстави дослідниці імміграційної політики Канади Ф. Хоукінс назвати її «білою, наскільки це можливо»⁸⁷. Подібні заходи мають на меті утвердити думку серед жителів країни, що саме темношкірі іммігранти — найбільше лихо для Канади. Це, в свою чергу, стимулює розгул расизму і безкарної діяльності терористів. Однак справжнє лихо для Канади — не іммігранти, а великий бізнес.

У Канаді, як і в Сполучених Штатах Америки, водночас з фізичним терором, шовіністичними виступами поширюється поліцейський терор. Вдаючись до арештів, фізичного насильства над кольоровими іммігрантами, канадська поліція не дошукується причин порушення законів і не вживає заходів, щоб усунути ці причини. Чимало випадків, коли поліцейські не вважають навіть за потрібне визначити міру покарання через судові органи, а діють за власним розсудом. Так, справжню розправу вчинили поліцейські 11 червня 1981 р. над жителями індіанської резервації Рестігуш, що знаходиться на півострові Гаспе⁸⁸. Тут з давніх-давен проживали індіанці племені мікмак, які займалися виловом риби в навколишніх водоймищах. Влада під приводом охорони навколишнього середовища обмежила цей промисел лише двома днями на тиждень, фактично поставивши індіанців перед загрозою голоду. Коли ж індіанці осмілилися порушити заборону, в резервацію було послано вертоліт з поліцейськими, озброєними палицями, гранатами й сльозогінним газом. Вони вривалися в помешкання індіанців, нищили риболовецькі сіті, били палицями тих, хто наважувався чинити опір.

Констатуючи наступ реакційних сил на громадянські права кольорового населення Канади, комуністи цієї країни підкреслювали: «Всі обстеження, проведені останнім часом, вказують на різке посилення расизму і зв'язаного з ним насильства, спрямованого проти національних меншостей, передусім нових іммігрантів. Закон вважає, що поліцейському достатньо тільки «розумних

⁸⁷ Hawkins F. Canadian Immigration Policy and Management. — International Migration Review, 1974, Vol. 8, N 26, p. 144.

⁸⁸ Всесвіт, 1984, № 3, с. 174.

підстав думати», що здійснено правопорушення, для того щоб почати діяти. Що ж стосується канадських громадян, то поліцейському необхідно мати розумні і можливі підстави, щоб здійснити арешт»⁸⁹.

Поліцейські Великобританії також не зупиняються перед застосуванням грубого насильства до учасників антирасистських демонстрацій, які час від часу проходять у Лондоні. Однак вони набагато стриманіші, коли профашистська організація «Національний фронт» вимагає депортації кольорових іммігрантів з Англії, коли молодчики із подібних угруповань чинять відверте насильство над кольоровими іммігрантами, використовуючи для цього найменший привід. Спалах расової ненависті у Великобританії триває. Згідно з доповіддю лорда Скармена, який за дорученням міністерства внутрішніх справ Англії обстежував злочинність у країні, британська поліція щорічно реєструє близько 7000 актів насильства щодо кольорових громадян країни. За даними буржуазного журналу «Тайм», іммігранти з Вест-Індії піддаються расистським актам насильства у 36 разів частіше, ніж біле населення, а вихідці із азіатських країн — у 50 разів⁹⁰.

У Канаді, Великобританії, ФРН та інших країнах офіційна преса у скрутні часи намагається всю провину за економічні труднощі, зростання безробіття, злочинності, расових конфліктів звалити на іммігрантів, причому саме кольорових. У Баварії (ФРН) подібні інсинуації зібрані в спеціальній брошурі, яку рекомендовано як інструктивний матеріал для баварських вчителів під час навчального процесу в школі.

Спекулюючи на цьому, власті приймають расистські закони, які офіційно закріплюють за кольоровими громадянами статус «другорядних». Так, зокрема, у лютому 1983 р. консервативний уряд Великобританії протягнув через палату общин парламенту новий законопроект про імміграцію. На його підставі в майбутньому значно обмежується в'їзд у країну вихідців із колишніх британських колоній в Африці, Азії та Латинській Америці, він підводить юридичну основу під висилання із Англії значної кількості кольорових іммігрантів.

Щоб позбутися іноземних робітників, офіційні кола ФРН, наприклад, можуть будь-якого іммігранта оголосити «злочинцем і терористом». Так трапилося з Абдулою Алтунбашем, одним із 1,7 млн. турецьких іммігрантів у Західній Німеччині. Певний час А. Алтунбаш трудився у ФРН, йому була надана двотижнева відпустка, яку він провів у Стамбулі. Однак коли він звернувся до консульства ФРН за візою, йому відмовили у в'їзді до Західної

⁸⁹ XXV съезд Коммунистической партии Канады. М., 1983, с. 114—115.

⁹⁰ Time, 1983, December, 12, p. 9.

Німеччини, а згодом звідти вислали його сім'ю, не сплативши жодної компенсації. Мотивуючи свою відмову, влада ФРН оголосила турецького громадянина терористом, який нібито планував підпалити дипломатичне представництво ФРН у Туреччині⁹¹. Колишній іммігрант на знак протесту проти несправедливого рішення намагався покінчити життя самогубством перед західнонімецьким консульством у Стамбулі. Цей факт також було використано проти самої жертви. Західнонімецька влада, висуваючи таке надумане звинувачення, не замислилася над тим, що в ньому причина і наслідок помінялися місцями.

У цьому й полягає парадокс «демократичності» системи правосуддя капіталістичного суспільства. Вона завжди знаходить аргументи, коли виникає необхідність виправдати дії правлячих кіл в очах широкої громадськості.

У практиці американського судочинства закономірним явищем стало засудження громадян за вияв їх національної приналежності або ж етнічної самосвідомості. Так сталося, зокрема, з робітником-іммігрантом іспаномовного походження Гектором Гарсією: підприємець звільнив його за те, що він на робочому місці розмовляв з колегами по-іспанськи. Коли ж Г. Гарсія, шукаючи захисту у «демократичного» правосуддя, звернувся до Верховного суду США, рішення було на користь підприємця⁹². Такі непоодинокі факти засвідчують чітке розмежування у трактуванні поняття демократії правовою системою США.

Нинішнє становище нелегальних іммігрантів у США, власне становище рабів, серйозно турбує громадськість цієї країни. В міністерство юстиції США і американські суди надходять вимоги від різних організацій припинити свавілля сучасних рабовласників, які нещадно експлуатують дешеву працю «нелегалів». Та високі інстанції фактично відмовляються розглядати вимоги, посиляючись на те, що, мовляв, немає підстав заводити судові справи проти власників підприємств, адже офіційні скарги від самих жертв свавілля надходять рідко. Таке твердження виглядає блюзнірством: нелегальні іммігранти поставлені в такі умови, що кожна скарга може обернутися для них депортацією із США й втратою надії на будь-яку роботу, отже, приреченням на голодну смерть.

Чи ж гарантує американська правова система захист представників національних меншостей та іммігрантів, коли вони звертаються до правосуддя США? Практика арештів й винесення вироків за ті чи інші порушення законів, випадок з Гектором Гарсією тощо дають привід для сумнівів у тому, що органи

⁹¹ Правда, 1983, 27 июля.

⁹² People's World, 1982, May 24.

правосуддя приймають об'єктивні рішення. Навпаки, вони показують протилежне — американська влада докладася всіх зусиль, щоб рішення було на користь білого, особливо тоді, коли той представляє заможні верстви, скажімо, підприємців.

Позицію органів правосуддя, зокрема Верховного суду США, у справі юридичного захисту національних меншостей та іммігрантів, поліпшення їхнього соціально-економічного й політико-правового становища показує розгляд справ у зв'язку із згадуваною уже програмою «позитивних дій» уряду США. Відомі випадки, коли Верховний суд своїми постановами відміняв рішення місцевих організацій, прийняті відповідно до програм «позитивних дій». Зокрема, таке трапилося у Каліфорнійському університеті у 1978 р. Згідно з програмою, тут під час набору на медичний факультет із 100 місць 16 було відведено для представників національних меншостей. Один із претендентів Ллан Беккі, що не пройшов за конкурсом до університету, звернувся спочатку до суду штату Каліфорнія, а потім до Верховного суду зі звинуваченням університетської влади у практикуванні расової дискримінації. Спеціальні програми, спрямовані на збільшення прийому у вузи вихідців із національних меншостей, зауважив він, суперечать конституції. Верховний суд прийняв подвійне рішення: з одного боку, визнав існуючу програму на медичному факультеті незаконною, а з другого — постановив, що при прийомі у вузи водночас з іншими факторами можна враховувати расове походження⁹³. Отже, суд у принципі висловився за «позитивні дії», але проти конкретних заходів, спрямованих на їх здійснення. Таке рішення Верховного суду аж ніяк не сприяє втіленню у життя «позитивних дій». Цей висновок підтвердився на початку 80-х років, коли консервативні сили здійснили рішучі спроби відмінити програму «позитивних дій» й анулювати навіть ті рішення про надання пільг представникам національних меншостей, що були прийняті раніше.

Судові процеси, які ведуть індіанські племена, показують справжню суть американської демократії. З самого початку колонізації Північної Америки європейські переселенці намагалися відібрати у індіанців найкращі землі. Тепер пограбування корінних жителів перейшло в нову фазу: гігантські концерни прагнуть прибрати до рук індіанські землі, багаті на корисні копалини. Пентагон на землях резервацій будує військові об'єкти, тут зводяться греблі, які затоплюють родючі ділянки тощо. Все спрямоване на подальше розорення корінних мешканців. До середини 70-х років площа землі у володінні індіанців

⁹³ Червоная С. А. Верховный суд и положение меньшинств. — США: экономика, политика, идеология, 1978, № 10, с. 66

зменшилася з 286 млн. до 50 млн. акрів⁹⁴. Індіанці змушені звертатися до суду з надією захистити права на полювання, вилов риби, на використання природних багатств своїх земель, власне захистити право на існування. Однак практика 70-х років показала, що індіанці марно шукають захисту в американських органах правосуддя — вони програють один за одним судові процеси. Концерни, корпорації, представники влади знаходять безліч аргументів на захист своїх дій. Вони посилаються на недійсність багатьох договорів, які були підписані з індіанцями у минулих століттях, трактують положення у вигідному для себе плані. Місцеві органи правосуддя мають свободу дій — Верховний суд США підтримує їх рішення. Не так давно він висловився за право конгресу в односторонньому порядку анулювати права індіанських племен на землю й природні ресурси без жодної компенсації. Конгрес США — верховний законодавчий орган — також діє в цьому напрямі. На його розгляд поступають все нові й нові законопроекти про права індіанців на природні багатства тощо. Ці законопроекти, згідно із заявами офіційної влади, мають на меті урегулювання прав індіанців, хоч насправді спрямовані на їх анулювання. Так, зокрема, можна розцінити «Законопроект 1982 року про урегулювання старих земельних претензій індіанців». Ратифікуючи заднім числом акти грабежу індіанських земель у минулому, влада анулює всі претензії корінних жителів у штатах Нью-Йорк та Південна Кароліна. Цей законопроект знайшов схвалення в адміністрації США, яка поспішила заявити, що уряд вважає себе вільним від будь-яких зобов'язань щодо індіанців, оскільки їх права не закріплені в конституції.

Таким чином, своє небажання сприяти поліпшенню долі корінних мешканців правлячі кола прикривають у даному випадку посиланнями на конституцію. Щоправда, деколи в заявах офіційних кіл, у буржуазній пресі зустрічаються висловлювання, які нібито свідчать про турботу влади про найбільш вразливі верстви, зокрема національні меншості та іммігрантів, про прагнення буржуазного суспільства розв'язувати важливі проблеми цієї категорії населення демократичним шляхом. Так, адміністрація Рейгана висловлюється за розв'язання проблеми незаконних іммігрантів й за надання їм статусу «постійних жителів» Сполучених Штатів Америки. Проте зразу ж додається кілька застережень: такий статус може бути наданий після десяти років проживання на території США; надання статусу «постійного жителя» ще не означає повного їх звільнення від зобов'язань щодо підприємців, взятих під час

⁹⁴ Feest Ch. Das rote Amerika, S. 429.

нелегального в'їзду в країну. Новий статус не внесе ніяких суттєвих змін у долю мільйонів вихідців із латиноамериканських країн. Впродовж десяти років вони власне залишатимуться на становищі рабів; сплачуючи податки, внески на соціальне страхування, вони не зможуть користуватися політичними правами і навіть тими незначними благами соціального забезпечення, які надає буржуазне суспільство. Крім цього, протягом десяти років кожен із нелегальних іммігрантів може бути депортований за межі США. Тільки через п'ять років «постійний житель» зможе стати повноправним громадянином США.

Подібні приклади такого словоблудства можна віднайти в офіційних заявах чи документах інших капіталістичних країн. В Австралії становище аборигенів регулюється законодавством штатів й актами федерального міністерства територій. Згідно з офіційними постановами корінні жителі мають рівні з білими громадянами права голосу, медичної допомоги, пенсійного забезпечення, допомоги по безробіттю і т. д. В дійсності, за рідким винятком, аборигени не мають можливості користуватися цими правами. Майже в кожному офіційному документі є безліч нечітких формулювань і додатків, які позбавляють їх проголошених прав. Так, у штаті Північна Територія в 1962 р. прийнятий додатковий закон, згідно з яким повноправним громадянином країни може вважатися той, хто зуміє довести, що володіє будинком, землею чи істотним внеском у банку. Переважна більшість аборигенів цього штату не має ані власного будинку, ні землі, ні внеску у банку, отже, їм немає потреби користуватися цим законом. Крім цього, вони не можуть виконати ще одну умову, щоб стати справжніми громадянами Австралії — аборигени практично не володіють англійською мовою, яка є державною. Про права корінних мешканців Австралії зовсім не згадується, коли їх насильно зганяють з рідних земель. Так трапилося у штаті Західна Австралія, де під приводом проведення геологічних і топографічних робіт було конфісковано понад 20 тис. га, які належали одній із резервацій аборигенів⁹⁵. У Канаді було розіграно прямо-таки фарс з наданням індіанцям права брати участь у виборах до федерального парламенту. Згідно із 109 розділом «Індіанського акту» (документ, що регулює відносини канадського уряду з корінними мешканцями країни), індіанцям надавалося право голосу. Однак щоб ним скористатися, вони повинні були відмовитися від привілеїв, зафіксованих у «Акті»: позбутися своєї частки землі у резервації, назавжди залишити резервацію, відмовитися від свого походження. Якщо ж індіанці через якісь причини втрачали право голосу, то не могли знову

⁹⁵ Онищенко І. Трагедія австралійських аборигенів. — Всесвіт, 1981, № 9, с. 225.

стати «zareєстрованими індіанцями». Ці застереження стосувалися всієї сім'ї. Щоправда, згодом внаслідок наполегливої боротьби корінних жителів вдалося виправити цю жорстоку несправедливість. Проте приклад з індіанцями ще раз показує, до яких тільки маніпуляцій не вдається державно-правова система капіталістичного суспільства, щоб позбавити громадян «другого сорту» найелементарніших прав. Щоразу її представники силкуються завуалювати справжню суть подібних вчинків соціальною і політичною демагогією. Однак це не завжди їм вдається. До тих очевидних фактів дискримінації, з якими вихідці з різних національних меншостей та іммігранти зустрічаються у повсякденному житті, додаються інші. Так, справжньою вибухівкою стала поява в Канаді у 1982 р. книги «Небезпечні патріоти», в якій розповідається про діяльність канадських антифашистів — вихідців з різних етнічних груп. З її появою широким верствам населення країни стало відомо, що влада обійшлася з ними як з ворогами Канади, заточивши багатьох у концентраційні табори (таких у Канаді було три: Кананаскіс, Петавава й Халл) разом з німецькими й італійськими фашистами. Дії канадської влади, змальовані у книзі, стали ще однією нагодою для канадців замислитися над суттю буржуазної демократії.

Справжню суть буржуазної демократії показує також повідомлення про найвитонченіший метод порушення прав людини, зокрема канадців іноземного походження, — таємний нагляд за їхніми діями: у 1982 р. стало відомо, що влада склала таємні «етнічні списки», до яких було занесено близько 800 тис. канадців — вихідців переважно зі слов'янських країн, які відвідували країни свого походження, де тепер побудоване соціалістичне суспільство, або ж тим чи іншим чином підтримували зв'язки з «землею батьків»⁹⁶.

Капіталістичне суспільство, як бачимо, вдається до різноманітних спекуляцій, щоб якось виправдати свої вчинки щодо цієї категорії населення поліетнічних країн капіталістичного світу. Буржуазна демократія, про яку так багато говорять на Заході, обходить мільйони негрів, індіанців, латиноамериканців, іммігрантів з Азії, Африки, а в тих випадках, коли ці мільйони рішуче заявляють про своє право на неї, державно-правова машина не зупиняється перед будь-якими засобами, щоб зберегти монополію на демократію.

Однак саме соціально-економічне становище, політико-правовий статус національних меншостей, іммігрантів у США, Канаді, Великобританії, Франції, ФРН тощо є чи не найпереконливішим аргументом звинувачення

⁹⁶ Canadian Tribune, 1982, December 6.

експлуаторського суспільства у порушенні елементарних прав і свобод громадян капіталістичного світу. «Політика властей у відношенні до корінних жителів Америки, — підкреслював лідер індіанського руху Клайд Беллікурт, — полягає у спробах позбавити їх культурних, релігійних і політичних свобод. Тому ми вважаємо всіх індіанців політичними в'язнями цього суспільства, незалежно від того, перебувають вони на волі чи ув'язнені в тюрмах»⁹⁷.

Буржуазна пропаганда навіть за таких умов, коли безліч фактів засвідчують нестерпно жалюгідне становище індіанців, негрів, іммігрантів у поліетнічних країнах Заходу, силкується переконати широку громадськість у протилежному. Звичайно, апологети буржуазного ладу не можуть повністю заперечити тієї обставини, що представникам національних меншостей та іммігрантам живеться нелегко у так званому «вільному світі». Однак якщо вони це й стверджують, то постійно намагаються навіяти думку, нібито йдеться про особливі винятки, а не про закономірне явище. Всі зусилля пропагандистський апарат буржуазної держави спрямовує на таке компонування матеріалу, щоб у читача чи слухача, особливо зарубіжного, не виникало сумнівів щодо «райського життя» індіанців, вихідців з різних країн у Сполучених Штатах, Канаді, Великобританії і т. д. Так, в одній із березневих передач 1983 р., присвяченій пропаганді американського способу життя, радіостанція «Голос Америки», зокрема, стверджувала: «Американські індіанці зберігають традиційну племінну організацію. Значна їх частина проживає у резерваціях. Та це не повинність, а швидше привілей індіанців. У резерваціях індіанці мають можливість займатися своїми традиційними промислами: полюванням, виловом риби, виготовленням виробів із шкіри, дерева, каміння»⁹⁸.

У лютневому номері (1983 р.) журналу «Америка», що видається російською мовою, була вміщена стаття директора Відділу по вивченню Америки Смітсонівського інституту⁹⁹ Уілкома Уошборна «Права американських індіанців». Як і матеріал «Голосу Америки», він намагається переконати читача у тому, що становище корінних мешканців не таке вже й безвихідне. «Становище американських індіанців по відношенню до інших етнічних груп Сполучених Штатів, — пише У. Уошборн, — зміцнилося як ніколи. Специфічний легальний статус американських індіанців, що охоплює підопічний характер їх земель, риболовні і мисливські права, права на водні ресурси і корисні копалини, племінні суди, племінний уряд тощо, був зміцнений

⁹⁷ Цит. за: Лайтфут К. Права человека по-американски. М., 1983, с. 11.

⁹⁸ Правда, 1983, 18 марта.

⁹⁹ Науково-дослідна установа з технічними і історичними музеями у Вашингтоні.

американським законодавством. В останні десятиліття були здійснені урядові програми медичної допомоги індіанцям. Загальноосвітній рівень індіанців надзвичайно виріс, прибутки, хоча ще й поступаються середнім по країні, також значно зросли»¹⁰⁰.

На підтвердження «доказів» У. Уошборна у цьому ж номері журналу опублікований репортаж з місця подій — резервації Уорм-Спрінг у штаті Орегон. Цю резервацію журнал пропагує як взірець соціально-економічного розвитку американських індіанців: тут працюють лісопильна фабрика і фанерний завод, гідроелектростанція, є курорт «Ка-ні-та» з мотелем, майданчиками для розваг, а мешканці резервації у 60 років отримують пенсію 100 доларів на місяць, у 65 років — 150 доларів. Всі ці блага, якими користуються мешканці резервації Уорм-Спрінг, є, на думку авторів, результатом того, що індіанці цієї резервації прийняли у 1938 р. від американського уряду пропозицію про «самоврядування»¹⁰¹.

Пропагандистський характер таких тверджень має на меті навіяти читачеві думку (якщо він замислиться над долею індіанців у інших 266 резерваціях), нібито у злиденному становищі корінні жителі Америки винні самі, адже вони не змогли вміло розпорядитися своєю долею, як це зробили індіанці із Уорм-Спрінг. Безсумнівно, коли б американський уряд приділяв таку увагу розвитку всіх резервацій, то, можливо, й середня тривалість життя індіанця сьогодні становила б не 45 років, а більше, не вмирала б третина новонароджених дітей, не голодували б сотні тисяч корінних мешканців. Для американського уряду значно дешевше вкласти кошти у розвиток однієї резервації з пропагандистською метою, аніж підвищити рівень життя у всіх індіанських поселеннях.

До речі, теорія «культурної несумісності» індіанців з цивілізацією в США використовується для виправдання політики геноциду. Її апологети закликають відмовитися навіть від спроб розв'язати індіанську проблему, бо, на їхню думку, саме «культурна несумісність» корінних мешканців з сучасним американським суспільством прирікає ці спроби на невдачу¹⁰².

Буржуазні теоретики намагаються аргументувати свої докази тим, що різниця у розвитку індіанців та білого населення американського суспільства надто велика, щоб подолати її, — два світи з різними культурами, мовляв, не можна наблизити один до одного. Такі думки не нові серед американських

¹⁰⁰ Уошборн У. Права американских индейцев. — Америка, 1983, № 315, с. 21.

¹⁰¹ Уошборн У. Права американских индейцев. — Америка, 1983, № 315, с. 21.

¹⁰² Berelson B., Steiner G. A. Human Behavior, an Inventory of Scientific Findings. New York, 1964, p. 619.

буржуазних дослідників індіанської проблеми. 150 років тому президент США Джеймс Монро зазначав: індіанці не можуть бути адаптовані капіталістичною системою, найліпший вихід для них — це залишити територію Сполучених Штатів Америки й оселитися серед собі подібних. Вже тоді правлячі кола США, пограбувавши корінних мешканців, відмовлялися брати на себе відповідальність за їх подальшу долю.

Теперішні правлячі кола Америки будь-якими засобами силкуються довести свою непричетність до жалюгідного соціально-економічного становища індіанців. Тому й з'являються різного роду лжетеорії про «культурну несумісність».

Розвінчуючи фальшивість подібних тверджень, відомий американський вчений-антрополог С. Телбот у книзі «Коріння гноблення», написаній з марксистських позицій, підкреслює: «Розмірковуючи в такому ключі, можна дійти абсурдного висновку, ніби у бідності, расовій дискримінації, нерівноправності в освіті, в економічній відсталості резервацій тощо винуваті швидше самі гноблені, а не їх гнобителі»¹⁰³. Саме цього домагається буржуазна пропаганда, яка рекламує резервацію «благоденства» Уорм-Спрінг.

Однак в сучасних умовах, коли існують яскраві приклади подолання вікової відсталості малих народів за короткий історичний період у соціалістичному суспільстві, буржуазним теоретикам нелегко балансувати на вигаданих теоріях «несумісності». Громадськість США, інших країн все більше проникається тривогою за долю й майбутнє корінних мешканців. Її протести й вимоги поліпшення умов існування індіанців змушують правлячі кола Сполучених Штатів, Канади вдаватися до різних маневрів, зокрема, видавати певні дотації на розвиток індіанських резервацій. Такі кроки урядів супроводжуються гучною рекламою. Прийнята у 1969 р. канадським урядом «нова індіанська політика», наприклад, пропагувалася як панацея від усіх лих, з якими стикаються індіанці цієї країни. Нова політика передбачала утворення додаткових фондів для капіталовкладень в економіку резервацій, розширення зайнятості індіанців, інтеграцію освіти індіанців у загальноканадську систему освіти тощо¹⁰⁴. Для втілення «нової індіанської політики» у 1970 р. був створений спеціальний Фонд економічного розвитку індіанців. Ці заходи, по суті, не змінили на краще умови життя і праці корінних жителів. Річ у тому, що, включаючи резерваційні землі в капіталістичну економіку, уряд мав на меті встановити контроль над їх використанням й позбавити індіанців навіть тих

¹⁰³ Talbot S. Roots of Oppression. The American Indian Question. New York, 1981, p. 5.

¹⁰⁴ Тишков В. А. Индейцы Канады во второй половине XX в. — Сов. этнография, 1982, № 3, с. 45.

прав, які були записані в «Індіанському акті».

Саме господарювання великого капіталу на цих землях принесло індіанцям нові турботи: хоч за останні 15 років у резерваціях і виникли деякі приватні підприємства, витрати на їхнє будівництво були оплачені через податки самими ж індіанцями. Крім цього, виділені із Фонду економічного розвитку індіанців субсидії витрачаються непродуктивно— понад 60% їх поглинають невиробничі витрати, зокрема, утримання апарату білих канадців, що працюють у різних організаціях Фонду¹⁰⁵. За таких умов не може бути й мови про ефективність «нової індіанської політики» для самих індіанців. Лідери руху корінних мешканців Канади розцінюють її як спробу дальшого закабалення індіанців. Реальна дійсність підтверджує цю думку й змушує сумніватися у «щирості» намірів урядових кіл допомогти корінним мешканцям вибратися зі злиднів і безнадійної скрути.

Обіцянками на папері залишилися також заяви міністерства у справах індіанців від 1970 р., в яких, зокрема, зазначалося: «Для подолання бідності, а також з метою забезпечення населення північних районів роботою підготовлено багато урядових програм. В разі втілення їх у життя вже у 1981 році буде вирішена проблема безробіття»¹⁰⁶.

У Сполучених Штатах Америки широкого розголосу набула ідея створення «чорного монополістичного капіталу», який нібито сприятиме прогресові негритянського населення країни. Буржуазна пропаганда рекламувала цю ідею, наголошуючи на можливостях урівняння чорних американців з білими. Незабаром з усією ясністю виявилася штучність цього заходу, підтвердився висновок радянських дослідників про суть ідеї «чорного капіталізму» як тактики-відповіді державно-монополістичного капіталу на зростаючу боротьбу негритянського населення в 60-х роках проти соціального й національного гноблення. «Головна мета такої політики, — підкреслював І. О. Геєвський, — втримати негритянський рух у рамках існуючого ладу, підірвати зсередини його бойовий дух, посилити вплив буржуазної ідеології, буржуазних поглядів, орієнтацій і цінностей серед чорного населення»¹⁰⁷. Ідея «чорного капіталізму» збанкрутувала саме тому, що вона не вплинула на поліпшення становища широких негритянських мас, а переслідувала суто політико-ідеологічні цілі.

Така доля, безумовно, чекає нову ідею «звільнення» негрів й інших

¹⁰⁵ Тишков В. А. Индейцы Канады во второй половине XX в. — Сов. этнография, 1982, № 3, с. 46.

¹⁰⁶ Wochenpost, 1982, N 7.

¹⁰⁷ Геєвський І. А. Черный капитализм. — США: экономика, политика, идеология, 1973, № 10, с. 22—23.

кольорових меншостей США, висунуту адміністрацією Р. Рейгана. Її зміст полягає у відродженні системи вільного підприємництва, що нібито надасть можливість значно поліпшити матеріальне становище цієї категорії населення. Однак роки, які минули з часу проголошення цієї ідеї, показали безплідність подібних теоретизувань в умовах засилля монополістичного капіталу.

Буржуазна пропаганда, не звертаючи уваги на провал однієї рекламної акції за другою, продовжує проводити курс на рекламу «демократичності» капіталістичного суспільства у національному питанні. В 70-х роках у Сполучених Штатах був дуже гучно розрекламований так званий законопроект Р.Швейкера. У 1972 р. сенатор-республіканець вніс на розгляд конгресу законопроект «Про підготовку дослідницьких матеріалів та поширення інформації про історію культури та традицій різних етнічних груп США». Для здійснення цього законопроекту, що був схвалений Конгресом, необхідно було 15 млн. доларів¹⁰⁸.

Ця сума надто мізерна порівняно з внеском вихідців з інших країн в економіку Сполучених Штатів. Як стверджує американський дослідник О.Хендлін, чистий внесок (з вирахуванням усіх витрат держави на забезпечення створення робочих місць й умов життя) одного іммігранта в економіку країни з початку трудової діяльності становить 30—80 тис. доларів¹⁰⁹. Слід мати на увазі, що даний законопроект висувався республіканцями в період передвиборчої кампанії і мав неабияке значення у боротьбі за «етнічні» голоси. Крім цього, його здійснення затрималося на кілька років, тому що сенат визнав неможливим видати етнічним групам обіцяні кошти у наступному фінансовому році. Зрештою, вони були урізані у кілька разів, проте у Сполучених Штатах Америки довго велися розмови про цей «благодійницький» захід уряду.

Подібні заходи, особливо їх реклама, мають характерну тенденцію, яку В.І.Ленін назвав складовою частиною суспільного розвитку капіталістичних країн, підкресливши, що «капіталізм взагалі і імперіалізм особливо перетворює демократію в ілюзію — і в той же час капіталізм породжує демократичні прагнення в масах, створює демократичні установи...»¹¹⁰.

Буржуазна пропаганда вдається до найрізноманітніших форм містифікації життя національних меншостей та іммігрантів у капіталістичному світі. В публікаціях, передачах, розрахованих на зарубіжних читачів і слухачів, останнім часом використовується прийом безкоментарної подачі матеріалу для того, щоб

¹⁰⁸ 1972 Convention Report National Confederation of American Ethnic Groups. June 3—4, Washington, 1972, p.4.

¹⁰⁹ Handlin O. Immigration as a Factor in American History, p. 202.

¹¹⁰ Ленін В. І. Відповідь П. Київському (Ю. Пятакову). — Повне зібрання творів, т. 30, с. 68.

справити враження об'єктивного його викладу. Якщо довіритися журналу «Англія» (тут була опублікована за 1983 р. підбірка під назвою «Одна країна — багато народів»), то виявляється, ніби у Великобританії не існує національних проблем, зокрема іммігрантської. «Представники етнічних меншостей, — намагається твердити журнал, — роблять великий внесок у економіку країни. Вони працюють у промисловості, в державних установах, стають адвокатами, лікарями, вчителями, їх мови, релігії, традиції й звичаї значно збагатили культурне життя країни, бо іммігранти не тільки призвичаюються до британського способу життя, а намагаються робити все, щоб їхні діти і онуки не забували свого коріння»¹¹¹.

У публікації немає жодного слова про те, що, незважаючи на величезний внесок у розвиток економіки і культури Великобританії, переважна більшість іммігрантів живе в скрутних умовах: адвокатами, вчителями стають одиниці; держава зовсім не піклується про створення умов для збереження й розвитку самобутньої культури, побуту вихідців із різних країн.

Розкриваючи фальшивість прийомів буржуазної пропаганди, письменник А.Маршалл наголошував: «Мені як громадянинові Австралії сором про це говорити, але за ними (аборигенами. — *В. С.*) визначається лише право танцювати й кидати бумеранг, одне слово — розважати своїх і іноземних туристів. Ці чуйні й товариські люди чудово розуміють, що їхнє багатостраждальне життя далеко не екзотичне. Жодне рекламування «справжнього аборигена» з бумерангом у руці не здатне приховати його гіркої долі. Давно вже настав час винайти таку зброю, яка назавжди покінчила б з важким становищем цих моїх співгромадян»¹¹².

Про так звану демократію буржуазного суспільства стосовно національних меншостей та іммігрантів свідчать їхнє соціально-економічне та політико-правове становище, темпи його прогресу. Недостатньо, наприклад, створювати спеціальні установи, фонди, проголошувати різного роду заходи (у ФРН, наприклад, іноземними робітниками «опікується» 180 федеральних і земельних установ, але жодна з них не стала на захист турецького іммігранта А. Алтун-баша, як і багатьох інших). Всі вони аж ніяк не захищають представників національних меншостей та іммігрантів від свавілля влади ФРН. Не захищають від пограбування іммігрантів створений у Франції Фонд соціальних заходів для іноземних робітників та інші подібні благодійницькі організації. Нинішня політика уряду США щодо національних меншостей, їхнє

¹¹¹ Англія, 1983, № 85, с. 49.

¹¹² Онищенко І. Трагедія австралійських аборигенів. — Всесвіт, 1981, № 9, с. 222—223.

соціальне становище підтверджують, що Сполучені Штати залишаються расистською країною номер один. Проголошуючи різні програми «сприяння» розвиткові кольорового населення, державно-правова машина США прикриває наругу, яка чиниться у всіх сферах суспільного життя. Відомий негритянський актор, борець за права чорних Дік Грегорі, виступаючи перед студентами Йельського університету (штат Іллінойс), дав влучну характеристику справжній американській демократії. «Якщо б ви пройшли через всі ці наруги, — говорив він, звертаючись до студентів, — я впевнений, що половина із вас закінчила б життя самогубством, а інша половина вийшла б на вулиці, щоб перевернути цю країну й спалити її ущент»¹¹³.

Істинність намірів правлячих кіл поліетнічних країн капіталу у справі національних меншостей та іммігрантів особливо чітко виявляється тоді, коли йдеться про прийняття рішучих заходів щодо подолання расової нерівності у міжнародному масштабі. Світова громадськість неодноразово була свідком блокування Сполученими Штатами Америки, іншими капіталістичними країнами рішень ООН, ЮНЕСКО, спрямованих на боротьбу проти соціального й національного визиску представників національних меншостей та іммігрантів, передусім кольорових. Так було, зокрема, і на II Всесвітній конференції по боротьбі проти расизму та расової дискримінації (Женева, 1983 р.), в якій взяли участь 130 країн світу¹¹⁴. Для Канади, Великобританії, Франції, ФРН ця проблема надзвичайно пекуча, проте вони відмовилися схвалити спеціальну декларацію, що передбачає ряд заходів у цьому напрямі.

Отже, реальна дійсність розбиває міфічні твердження про «процвітання» національних меншостей та іммігрантів, показує справжню соціальну роль буржуазної пропаганди, яка має на меті відвернути увагу громадськості від скрутного становища «другорядних громадян», від їхньої боротьби за соціальну й національну рівність.

БОРОТЬБА ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Національні меншості та іммігранти становлять могутній потенціал соціального протесту. В останні десятиліття, коли особливо загострилися національні проблеми в поліетнічних країнах капіталістичного світу, зі всією очевидністю виявилася прірва між статусом правлячої верхівки й мільйонів представників цієї категорії населення США, Канади, Великобританії, ФРН,

¹¹³ Сов. культура, 1983, 10 дек.

¹¹⁴ Правда, 1983, 14 авг.

Франції. Як показали події 60—70-х років, національні меншості й іммігранти не бажають миритися зі становищем, на яке їх прирікає буржуазне суспільство. Вони усвідомлюють, що право на майбутнє можна завоювати у наполегливій і рішучій боротьбі.

Успіхи СРСР у розв'язанні національного питання на демократичній основі, всебічний розквіт усіх націй і народностей у братній сім'ї Радянського Союзу, піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії, Африки, Латинської Америки дають нові імпульси рухам національних меншостей та іммігрантів за соціально-економічні й громадянські права. На активізацію їхніх виступів має значний вплив розвиток класової боротьби пролетаріату у Сполучених Штатах, Канаді, Великобританії та інших західноєвропейських країнах, могутній антимонополістичний рух трудящих цих країн. Боротьба представників корінних національних меншостей й трудових верств іммігрантів проти соціальної й расово-національної дискримінації, за поліпшення умов життя і праці стає рішучішою, вони все ширше залучаються до масових рухів соціального протесту.

Характерною рисою національних рухів у поліетнічних капіталістичних країнах минулого двадцятиліття стала активна участь в них корінних мешканців таких країн, як США і Канада. Основним змістом боротьби індіанців північноамериканських країн є вимоги національного самовизначення, визнання за ними права на землі, де традиційно поселялись індіанці і звідки їх намагаються витіснити державні компанії й приватні підприємці, поліпшення їхнього соціального і правового статусу в американському та канадському суспільствах. Серед найяскравіших прикладів активізації індіанського суспільно-політичного руху, безумовно, виділяються події 1973 р. у селищі Вундед-Ні на території резервації Пайн Рідж (штат Південна Дакота). Індіанці племені оглала-сіу на знак протесту проти незаконного захоплення їхніх земель повстали й впродовж 71 дня утримували селище в своїх руках. Як і 83 роки тому (29 грудня 1890 р. американські солдати вчинили різню над індіанцями Вундед-Ні, які піднялися на захист своїх прав), повстання було придушено, його лідерів передано до суду¹¹⁵.

Однак це не змогло зупинити розвиток індіанського руху у США. Він набирає нових форм і характеризується більшою організованістю. З другої половини 70-х років значна увага приділяється, зокрема, правовим питанням з метою визнання положень 371 договору, які були підписані між американським

¹¹⁵ Feest Ch. Das rote Amerika, S. 376.

урядом і індіанськими племенами в XIX — на початку XX ст., а також привернення уваги світової громадськості до становища корінних мешканців США.

У боротьбі індіанців США за свої права значну роль відіграла організація «Рух американських індіанців» (АІМ), заснована в 1968 р. Саме під її керівництвом у 70-х — на початку 80-х років були здійснені великі політичні акції. В 1974 р. АІМ провів Першу Міжнародну конференцію по договорах з індіанцями (Мобрідж, штат Південна Дакота). У тому ж році активісти АІМ створили Міжнародну раду по договорах з індіанцями, яка наступного року добилася статусу неурядової організації й відкрила своє представництво при ООН¹¹⁶. Це дало нові можливості для згуртування руху. Під егідою ради регулярно проводяться міжнародні конференції, з кожним роком збільшується кількість їх учасників — це індіанці США, Канади, Центральної і Південної Америки. Рада встановила зв'язки з національно-визвольними рухами Північної Ірландії, Нікарагуа, Сальвадору, арабського народу Палестини тощо. Ці контакти, зокрема участь лідерів національно-визвольних рухів у заходах Міжнародної ради по договорах з індіанцями, сприяють зміцненню позицій індіанського руху, виводять його за межі однієї країни, що створює сприятливі умови для його розгортання. Індіанське питання стало предметом обговорення на міжнародних форумах, а уряд США притягувався до міжнародних судів, де був звинувачений у геноциді і порушенні договорів з корінними мешканцями. Лідери АІМ брали участь у роботі Всесвітньої асамблеї будівників міцного миру (Варшава, 1977 р.), Міжнародної конференції неурядових організацій по дискримінації корінного населення Америки (Женева, 1977 р.), в IV трибуналі з прав індіанців Північної і Південної Америки (Роттердам, 1980 р.), у роботі Міжнародної конференції неурядових організацій «Корінні народи та їх землі» (Женева, 1981 р.). Найбільш масовою акцією, здійсненою «Рухом американських індіанців», став 1-й Міжнародний трибунал американських індіанців. Він пройшов у вересні 1982 р. у м. Девісі (штат Каліфорнія), а участь в ньому взяли представники 150 американських племен та індіанських організацій не тільки США, Канади, а й Центральної та Південної Америки, корінного населення тихоокеанських островів¹¹⁷. Учасники трибуналу навели безліч конкретних фактів, які однозначно звинувачують уряд США у геноциді, знищенні культури, мови й звичаїв індіанців цієї країни. Документи трибуналу

¹¹⁶ Червоная С. А. Гнев и боль индейцев. — США: экономика, политика, идеология, 1983, №3, с. 71.

¹¹⁷ Гшиков В. А. Без права на жизнь. — Предисловие к книге: Ди Браун. Схороните мое сердце в Вундед-Ни. М., 1984, с. 22.

розкривають справжній зміст американської демократії щодо корінних жителів.

Активну участь у таких міжнародних заходах беруть індіанці Канади. Взагалі рух корінних мешканців Канади останніх 10—15 років відзначається високим рівнем організованості. Зростанню соціальної активності канадських індіанців сприяла, зокрема, прискорена урбанізація, збільшення у їхньому середовищі кількості робітників. У 70—80-ті роки індіанці Канади здійснили ряд заходів, спрямованих проти соціальної несправедливості й геноциду: у 1974 р. відбувся марш протесту проти незаконного ув'язнення індіанців, за поліпшення житлових умов і ліквідацію безробіття (в цьому марші взяли участь понад 1 тис. чол.); велика демонстрація канадських індіанців пройшла у Монреалі під час проведення Олімпійських ігор (1976 р.); у 1980 р. 2 тис. індіанців із всіх кінців країни зібралися в Оттаві з вимогою включити у конституцію Канади¹¹⁸ права індіанського населення; через рік у знак протесту проти соціального гніту індіанці зайняли приміщення ванкуверського Департаменту у справах індіанців.

Стрижнем боротьби корінних жителів Канади стали виступи за скасування дискримінаційного «Індіанського акту», проти будь-яких форм дискримінації, за самоврядування, збереження й розвиток самобутньої культури.

Останнім часом всі ці вимоги пов'язуються з так званими земельними позовами. Канадські індіанці виступили проти продажу урядом індіанських земель (без згоди індіанців) в експлуатацію нафтовим корпораціям. Суть земельних позовів зводиться до того, що «право на землю визначається її первісним заселенням, а аборигени повинні мати можливість впливати на розв'язання питань про використання їх земель і отримувати свою частку прибутків від їх експлуатації»¹¹⁹.

Характерною рисою боротьби канадських індіанців кінця 70-х років і особливо початку 80-х років є прагнення до спільних дій представників найрізноманітніших племен. У червні 1981 р., наприклад, жителі регіону р. Святого Лаврентія (південно-східна частина Канади) стали свідками солідарності індіанських племен. На знак протесту проти каральних санкцій щодо індіанців племені мікмак, які займалися виловом риби у водоймищах поблизу своїх територій, представники інших племен організували масове символічне закидання сітей. Цією акцією вони підкреслювали своє право на землі, які заселили з давніх-давен, рішучість боронити це право, незважаючи на

¹¹⁸ У Канаді тоді розроблялася й обговорювалася нова конституція: попередня — Акт про Британську Північну Америку — була прийнята у Великобританії ще в 1867 р., коли Канада отримала статус домініону.

¹¹⁹ Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире. К., 1984, с. 148.

найжорстокіші заходи уряду.

Велику роль у об'єднанні індіанського руху в Канаді відіграють національна та регіональні організації корінних жителів, зокрема Національне індіанське братство, створене на початку 70-х років. З часу заснування ця організація мала на меті об'єднання зусиль окремих індіанських племен у боротьбі проти капіталу. За минуле десятиліття під її керівництвом проведені мітинги, демонстрації, марші протесту не тільки в місцях, заселених індіанцями, а й у столиці Канади — Оттаві.

Певну роль у консолідації антимонополістичного руху корінного населення відіграє індіанський центр, який виник у Торонто близько 20 років тому¹²⁰. Він влаштовує тижні канадських туземців, під час яких вони знайомляться з культурою індіанців, їхнім життям і побутом. Лідери індіанського руху прагнуть таким чином привернути увагу широкої канадської громадськості до злиденного становища корінних мешканців країни, спонукають замислитися над їхнім майбутнім.

Значний внесок в активізацію руху соціального протесту індіанців Канади роблять такі регіональні організації, як Союз дене (виник у 1970 р. і об'єднує п'ять племен долини р. Маккензі на північному заході країни), Рада корінного населення Британської Колумбії (існує з 1980 р.), Комітет захисту прав корінного населення, Рада індіанців Юкону, Асоціація метисів Південно-Західних територій тощо¹²¹.

Успіхи індіанського руху у Сполучених Штатах і Канаді (під його натиском, наприклад, уряди цих країн змушені були піти на часткову компенсацію за експлуатацію земель) сприяють новим імпульсам у боротьбі корінних мешканців Латинської Америки й Австралії. Аборигени Австралії заснували свою організацію — Національну аборигенську конференцію (НАК), яка координує виступи корінного населення проти соціальної несправедливості. Вона, зокрема, звернулася з посланням у Комісію ООН з прав людини з проханням розглянути питання про становище аборигенів у Австралії. З її ініціативи корінне населення виступило з бойкотом Спортивних ігор Співдружності націй. У день їх відкриття в м. Брісбені та інших містах країни у вересні 1982 р. пройшли мітинги й демонстрації, які мали на меті привернути увагу учасників ігор й широкої громадськості до злиденного становища аборигенів. Представники влади штату Квінсленд відповіли на це репресіями

¹²⁰ Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала. К., 1979, с. 127.

¹²¹ Swankey B. Native Land Claims: For a just Settlement. Toronto, 1980, p. 10—15; Canadian Tribune, 1981, May 4.

Акція протесту була здійснена аборигенами штату Новий Південний Уельс 26 січня 1983 р.¹²³ Цей день (у країні він вважається Днем Австралії) корінні жителі штату відзначили демонстрацією протесту проти підготовленого законопроекту, за яким аборигени позбавлялися права вимагати повернення своїх земель.

Рух австралійських аборигенів розпочався, власне, наприкінці 70-х років. Проте останні події показують, що він набирає сили і перетворюється на складову частину руху соціального протесту, в якому беруть участь широкі народні верстви.

Розгортання боротьби корінних мешканців у країнах Північної Америки проходило під впливом боротьби негритянського населення США за громадянські й соціально-економічні права, а у Канаді — руху франкоканадців за рівноправність з англоканадською нацією.

У 60—70-ті роки рух афроамериканців мав певні успіхи. Так, уряд США змушений був піти на здійснення деяких заходів у справі десегрегації освіти, прийняття програми «позитивних дій» тощо. Важливу роль у цьому процесі відіграли організації чорних американців, які головною метою боротьби висували досягнення рівності у соціально-економічній та політико-правовій сферах. Щоправда, «прийняття деяких законодавчих актів про громадянські права, а також посилення політичних репресій призвели на початку 70-х років до певного спаду руху національних меншостей, особливо негритянського походження. Послаблення боротьби чорношкірих американців певною мірою пояснювалось його неоднорідністю. Внаслідок класового розшарування, що з кожним роком ставало все очевиднішим, з'явилися буржуазні і дрібнобуржуазні верстви, які почали обмежувати боротьбу проти расизму реформістською діяльністю, категорично відкидаючи будь-які спроби кардинальної перебудови американського суспільства»¹²⁴.

Наприкінці 70-х років розпочинається піднесення руху афроамериканців, яке продовжується й у 80-ті роки. Весною 1980 р. у негритянських гетто багатьох міст США, особливо на півдні, відбувся ряд виступів афроамериканців проти свавілля влади. Надзвичайно гострими були сутички негрів і поліції у м. Майамі (штат Флорида), де було вбито 20 чол. і сотні поранено¹²⁵.

¹²² Мидлтон К. Чего требуют коренные австралийцы? — Пробл. мира и социализма, 1983, №2, с. 71.

¹²³ Кудинов В. П. Австралия: парадоксы пятого континента, с. 41.

¹²⁴ Зайчук О. В. Права человека и расовая политика США. К-, 1984, с. 54.

¹²⁵ Зайчук О. В. Права человека и расовая политика США. К-, 1984, с. 54.

Виступи негритянського населення початку 80-х років принесли нові перемоги: був звільнений із тюремного ув'язнення мер-негр м. Чула (штат Міссісіпі) Е. Картан, який перебував у тюрмі по сфабрикованому расистами звинуваченню; сенат конгресу схвалив законопроект, в якому проголошено національним святом Сполучених Штатів Америки день народження видатного борця за права негрів — Мартіна Лютера Кінга; були розширені виборчі права афроамериканців тощо. Ці успіхи є свідченням сили сучасного негритянського руху, наступності у збереженні його позитивних рис. Так, щоб увіковічнити пам'ять М. Л. Кінга, афроамериканці, представники всієї прогресивної громадськості США вели наполегливу боротьбу понад 15 років.

Про активізацію негритянського руху в США у 80-ті роки свідчать виступи за широкі виборчі права, зокрема кампанії по залученню афроамериканців до виборів як на місцях, так і на федеральному рівні. Така тактика принесла свої наслідки: під час виборів мера м. Чикаго, наприклад, у 1982 р. вперше за всю його історію рівень реєстрації чорних виборців наблизився до рівня реєстрації білих. Мером міста був обраний афроамериканець. Активізація негрів, інших кольорових меншостей Сполучених Штатів у зв'язку з участю у передвиборчій кампанії 1984 р. змусила правлячі кола піти на певні уступки і розпочати нову кампанію «гри у демократію»¹²⁶. Так, віце-президент США Дж. Буш заявив на з'їзді найбільшої організації афроамериканців — Національної асоціації сприяння прогресу кольорового населення, — що для них відкриті двері у Білий дім¹²⁷.

Власне, такі запевнення, особливо коментарі буржуазних засобів масової інформації про нібито позитивні заходи вашінгтонської адміністрації у сфері громадянських прав, — традиційний прийом. Він завжди використовувався пропагандистською машиною, щоб привернути на свій бік могутній потенціал чорних виборців, а також інших кольорових меншостей, які налічують близько 50 млн. чол.¹²⁸

Водночас з активним рухом афроамериканців бурхливо розвивався рух іспаномовних громадян США, чисельність яких сягає понад 16 млн. чол.¹²⁹. Особливо активно в минулому десятилітті була боротьба чіканос — трудових

¹²⁶ Червоная С. А. Цветные американцы: начало предвыборного марафона.— США: экономика, политика, идеология, 1984, № 4.

¹²⁷ U. S. News and World Report, 1983, July 25, p. 20.

¹²⁸ Підраховано за: Брук И. С. Население мира: Этнодемографический справочник. М., 1981, с. 689—690, 801—803.

¹²⁹ Сюди зараховують близько 9 млн. іспаномовних американців, зафіксованих у переписах, та 8 млн. нелегальних іммігрантів (Current Population Reports. Population Characteristics. Series P—20, N 224. Washington, 1971, p. 3).

верств американців мексиканського походження. Основною метою цієї боротьби були вимоги забезпечення рівних можливостей при наймі на роботу, вільного користування рідною мовою, створення відповідних умов для збереження і розвитку своєї культури, надання рівних з іншими категоріями населення можливостей набуття освіти, права на захист від поліцейського свавілля і будь-яких форм визиску, свободи від дискримінації у судах і т. д.

Важливим наслідком розвитку руху чіканос стало зростання їхньої згуртованості в межах країни і включення їх у загальний організований рух трудящих Сполучених Штатів Америки. Певні успіхи на цьому шляху — вони поки що мають обмежений характер — є стимулюючим фактором у розвитку соціально-політичної активності не лише чіканос, а й ширших верств американців іспаномовного походження. Прикладом цього є їхня рішуча боротьба за обрання своїх представників у законодавчі органи влади. Найбільшою перемогою на цьому шляху було обрання вихідця із Мексики Ф.Пени у 1983 р. мером одного з великих міст США — Денвера¹.

Успіхи негритянського руху, боротьби чіканос позитивно впливають на соціально-політичну активність інших національних меншостей, зокрема американців азійського походження. Під впливом виступів негрів вихідці із Азії влаштовували страйки, брали участь у маршах миру, організовували виступи проти расової дискримінації і визиску (наприклад, у штаті Північна Кароліна у 1974—1975 рр.) тощо².

Велика роль в об'єднанні національних меншостей — вихідців із Азії у боротьбі проти соціальної і національної несправедливості належить організації «Американці азійського походження за рівну зайнятість». Вона проводить демонстрації протесту проти застосування владою сили щодо кольорового населення. Однією з найбільших акцій такого роду була демонстрація проти насильницьких дій поліції Нью-Йорка в Чайнатауні — кварталі, де мешкають іммігранти з Китаю. В ній взяли участь 3 тис. чол. — американці китайського, японського походження та вихідці з інших азійських країн³.

Звичайно, порівняно з рухом негрів чи чіканос рух цієї категорії населення поступається як за розмахом, так і за активністю. Однак події останніх десятиліть показують рішучість іммігрантів з Азії вести боротьбу за поліпшення соціально-економічного становища у Сполучених Штатах Америки.

¹ People's World, 1983, July 25.

² Yoneda Y. K. A Brief History of U. S. — Asian Labor. — Political Affairs, 1976, September, p. 39—40.

³ People's World, 1975, May 24.

Загострення національних проблем у США, посилення боротьби вихідців із різних країн супроводжувалися ростом їхньої етнічної самосвідомості, що вело до консолідаційних процесів в окремих етнонаціональних групах і пошуків шляхів до збереження самобутності в умовах асиміляції. Спроби вберегтися від асиміляції, зберегти елементи побуту й культури країни походження можна розглядати як одну із форм боротьби національних меншостей та іммігрантів США проти расово-національної дискримінації. Асиміляція в умовах експлуататорського ладу здійснюється здебільшого насильницьким шляхом, що само по собі передбачає дискримінацію. Прагнучи зберегти самобутність, вихідці з інших країн змушені піклуватися не тільки про збереження елементів культури і побуту країни походження, а й про їхній розвиток, що, безумовно, неможливо без додаткових асигнувань. Тому це певною мірою є стимулюючим фактором для виступів представників різних етнонаціональних груп з вимогою фінансування урядом країни їхніх потреб культурного розвитку. Такі виступи мають місце в етнічних групах європейського походження, серед індіанців, латиноамериканців, пуерторіканців і т. д.

Подібні процеси характерні і для етнонаціональних груп Канади. В 70-ті роки тут спостерігається зростання зацікавленості долею культурних здобутків, традицій і звичаїв іммігрантів. Дотації уряду, які, звичайно, не покривають потреб різних груп населення на розвиток самобутності, все-таки свідчать про певні успіхи саме цієї форми боротьби проти національної дискримінації.

Буржуазна пропаганда у Канаді, Сполучених Штатах Америки намагається представити боротьбу національних меншостей та іммігрантів у цих країнах як виступи тільки за вдоволення потреб, пов'язаних зі збереженням елементів культури і побуту країни походження. Тим самим вона намагається заперечити наявність соціального і політичного змісту цих виступів. Дійсність дає чимало свідчень фальшивості спроб буржуазної пропаганди, це, зокрема, участь представників різних груп населення у Днях протесту, що проводяться у Канаді з ініціативи профспілок. Свого часу Товариство об'єднаних українців Канади (ТОУК) — прогресивна організація української етнічної групи — заявила про підтримку Дня протесту й закликала трудящих українського походження взяти участь в одноденному страйку проти закону, прийнятого урядом, за яким встановлювався контроль за заробітною платою при відсутності контролю за зростанням цін⁴. Звинувачення буржуазного ладу в несправедливості щодо вихідців з інших країн гостро звучать під час проведення

⁴ Життя і слово (Торонто), 1976, 4 жовт.

прогресивними силами заходів, пов'язаних з пам'ятними датами в історії країн походження та ювілеями етнічних організацій, зокрема, фінської, грецької, італійської тощо.

Соціальним змістом й політичними вимогами були наповнені виступи національних меншостей та іммігрантів у зв'язку з підготовкою нової конституції Канади, в тексті якої практично не згадувалося про права мільйонів громадян країни — індіанців, негрів, меншостей азіатського походження, іммігрантських груп.

У 70-ті роки кольорове населення Канади вело активну боротьбу проти розгулу расистської реакції, зокрема за заборону діяльності неофашистсько-шовіністичної організації «Західна гвардія». Ця боротьба закінчилася успіхом.

Виступи індіанців, негрів, вихідців із країн Карібського басейну, що мешкають у Канаді, спрямовані передусім на боротьбу за поліпшення матеріального становища й за визнання за ними прав канадських громадян та припинення расової дискримінації. В цій боротьбі вони знаходять підтримку демократичних сил інших верств суспільства, тих іммігрантів, які усвідомлюють, що причини їхнього дискримінаційного становища — в існуючому ладі.

Зростання соціальної й політичної активності серед національних меншостей та іммігрантів властиве не тільки Сполученим Штатам і Канаді. Рішучі виступи іммігрантів за свої права — характерна риса суспільно-політичного життя Великобританії, ФРН, Франції.

Наприкінці 70-х — на початку 80-х років у Франції особливою активністю відзначалися робітники-іммігранти із Алжиру, Марокко, інших арабських країн. Так, у жовтні 1980 р. на знак протесту проти дискримінації в оплаті праці 1130 марокканських іммігрантів відмовилися спуститися в шахти⁵. В ФРН у 70-ті роки іноземні робітники брали участь у могутніх страйках великих промислових центрів країни — Дуйсбурга, Оснабрюка, Кельна.

Прикладом зростання соціальної активності іммігрантів Англії став гранвікський страйк влітку 1977 р. — перший в історії Великобританії класовий виступ, в якому взяли участь робітники-іммігранти⁶. Боротьба жінок-іммігранток зі Східної Африки — саме вони становлять значну частину робітників фабрики фірми «Гранвік» — супроводжувалася зростанням їхньої класової свідомості.

На початку 80-х років по всій Великобританії відбулися антирасистські

⁵ Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире, с. 259.

⁶ Дроми Д., Тейлор Г. Гранвик: репортаж о забастовке. М., 1982

виступи трудящих-іммігрантів, у яких особливо активну участь взяла молодь. Так, у квітні й вересні 1981 р. у Лондоні, а також в інших містах країни сутички між поліцією й іммігрантською молоддю набули гострого характеру. У виступах проти расової дискримінації й цькування іммігрантів із країн Азії та Африки кольорове населення вимагає заборони діяльності відверто неофашистської організації «Національний фронт». Визначальною умовою боротьби проти расової дискримінації є залучення до антирасистського руху найширших верств кольорових іммігрантів й підтримка його трудящими корінних національностей. Щоправда, для Великобританії проблема об'єднання кольорових і білих громадян у єдиному фронті боротьби є надто складною — саме в цій країні шовіністичні настрої мають давні традиції, властиві значній частині білого населення. Однак події останніх років дають підстави для позитивних висновків щодо подолання напруження у стосунках між кольоровими іммігрантами і білими громадянами. Це, зокрема, і гранвікський страйк, і підтримка білою молоддю іммігрантської молоді у сутичках з поліцією, і спільні марші протесту проти расизму й шовінізму у великих містах Великобританії — у Лондоні вони принесли вагомий результат: муніципалітет оголосив 1984 рік роком боротьби проти расизму⁷.

Найважливішою рисою руху національних меншостей та іммігрантів останнього десятиліття, безумовно, є прагнення до об'єднання сил у боротьбі проти соціальної й національної несправедливості, а також більш широка й активна їх участь у антимонополістичній боротьбі трудящих.

У Сполучених Штатах Америки, наприклад, ці процеси знайшли вияв у формуванні коаліцій соціального протесту, які виступають «основною формою об'єднання демократичних сил... що дає змогу залучати широкі верстви (населення) для розв'язання конкретних проблем»⁸. До коаліцій, які існували раніше («За нову зовнішню і військову політику», «За народну альтернативу», «Рада керівництва з громадянських прав» та ін.), наприкінці 70-х — на початку 80-х років приєдналися нові. Це — Національна коаліція проти голоду, Бюджетна коаліція, яка бореться зі зменшенням асигнувань на соціальні потреби, тощо. Як правило, подібні коаліції об'єднують широке коло організацій — профспілкові, жіночі, релігійні тощо.

Про формування спільного фронту боротьби громадян Америки свідчить перебудова тактики лідерів негритянського руху щодо профспілок. Активізація

⁷ Програма «Время», 1984, 8 янв.

⁸ Геєвский И. А., Ершова Е. Н., Червоная С. А. Зреет движение протеста. — США: экономика, политика, идеология, 1981, № 11, с. 66.

боротьби негрів супроводжувалась об'єднанням їх у професійні спілки. Внаслідок цього виникли так звані «чорні кокуси» (групи). Якщо раніше ці «кокуси» існували окремо, паралельно з профспілками білих, що працювали в одній і тій же галузі, то зараз «чорні кокуси» вливаються у галузеві профспілки, їх лідери вважають, що існування окремих груп веде до розколу робітничого класу за расовими ознаками, утруднює досягнення основної мети їхньої боротьби — ліквідації соціальної й расової дискримінації. Перебування в єдиних профспілках допомагає ефективнішому відстоюванню загальних інтересів трудових верств, специфічних інтересів чорного населення США. Значну роль у цьому об'єднувачому процесі відіграє Коаліція негрів — членів профспілок.

Залучення представників національних меншостей та іммігрантів до організованої боротьби через профспілки набирає все більшого розмаху не тільки у Сполучених Штатах Америки, а й у Канаді, Франції, Великобританії, ФРН. Так, у другій половині 70-х років тисячі іммігрантів із Алжиру вступили до Загальної конфедерації праці у Франції, кольорові іммігранти Великобританії приєдналися до «страйків навпаки» та сидячих демонстрацій, що проводилися англійськими профспілками на початку 80-х років, «гастарбайтери» ФРН виявили солідарність з Об'єднанням німецьких профспілок, яке очолило страйкову боротьбу робітників промислових міст Рура.

Представники національних меншостей, іммігрантського населення у різних країнах свідомо йдуть на співробітництво з організованим робітничим рухом, оскільки переконуються, що тільки у спільній боротьбі можна досягти успіхів. Про це переконливо свідчать відповідні документи руху національних меншостей та етнічних груп у Канаді. Так, на своїй конференції у Вінніпегу (вересень 1977 р.) Національне індіанське братство прийняло спеціальну резолюцію про співробітництво з канадськими профспілками⁹. У зв'язку з участю канадців українського походження у страйку трудящих Канади 14 жовтня 1976 р. ТОУК розіслало своїм відділенням послання, в якому, зокрема, підкреслювалося: «Багато наших членів належать до профспілок і різних груп робітничого руху. Багато інших усвідомлюють свою відповідальність і підтримують загальні цілі робітничого руху. Основні інтереси суспільства, яким наше Товариство служило впродовж минулих п'ятдесяти років, невіддільні від інтересів робітничого класу і всіх трудящих країни»¹⁰. Отже, трудові верстви

⁹ Swankey B. New Concepts, New Trends Among Canada's. Native Peoples. — Communist Viewpoint, 1977, Vol. 9, N 6, p. 50.

¹⁰ Життя і слово (Торонто), 1976, 27 верес.

української етнічної групи — а це характерно і для інших етнічних груп — вважають себе складовою частиною трудового народу і готові вести спільну боротьбу за соціально-економічні й політичні права.

Вагому підтримку з боку профспілок дістають аборигени Австралії у боротьбі за право на землю. Аборигени Західної Австралії, наприклад, наприкінці 1980 р. пікетували зону Нунканба (400 тис. га), яку хотіли відібрати у місцевих жителів 30 компаній. Після оголошення Австралійською радою профспілок бойкоту цієї акції компанії змушені були відступити, й земля залишилася у аборигенів¹¹.

Основним напрямом спільної боротьби національних меншостей, іммігрантів та трудових верств білих громадян—представників панівної етнічної більшості є виступи за забезпечення соціально-економічних прав. Спільна боротьба за економічні права розпочалася ще в 30-х роках ХХ ст. у США, Канаді і в післявоєнні роки — у Великобританії. Новою рисою руху за соціальну й національну справедливість є організація спільних дій, спрямованих на захист громадянських прав і політичних свобод національних меншостей та іммігрантів. Щоправда, цей процес знаходиться у початковій стадії, тому на його шляху зустрічається чимало перешкод. Расові та етнічні пересуди глибоко укорінилися у середовищі білих американців і англійців, англосаксів у Канаді, представників корінної національності Франції, ФРН. Це наслідок політики урядів країн, де живуть національні меншості й іммігранти. Правлячі кола цих країн завжди прагнули використати поліетнічний склад населення в інтересах монополістичної буржуазії, маючи на меті не допустити утворення єдиного фронту боротьби трудящих, спрямованого проти експлуататорського ладу.

Ф. Енгельс у листі до Г. Шлютера, звертаючи увагу на цю тенденцію у політиці правлячих кіл США, писав: «... Ваша буржуазія уміє далеко краще, ніж австрійський уряд, нацьковувати одну національність на іншу — євреїв, італійців, чехів і т. д. на німців і ірландців і кожного з них на всіх інших...»¹².

Така політика особливо практикувалася у США в роки поширення ідеології «англоконформізму» (кінець ХІХ — початок ХХ ст.), коли спеціальна партія «незнайок» у повному розумінні слова займалася цькуванням іммігрантів, що прибували з південно-східних країн Європи; у Канаді — в 20—30-ті роки — саме тоді англосакси (вихідці із Британських островів) виступили проти кольорових іммігрантів. У США і Канаді в роки другої світової війни правлячі кола скористалися цією ж політикою, щоб поквитатися з учасниками боротьби

¹¹ Кудинов В. А. Австралія: парадокси п'ятого континента, с. 42.

¹² Енгельс Ф. Герману Шлютеру в Нью-Йорк. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 38, с. 263.

проти існуючого ладу, особливо з вихідцями із країн, які були у спілці з фашистською Німеччиною. Подібна тактика продовжується і в наш час. Так, лідери реакційних угруповань звинуватили негрів у тому, що вони нібито користуються в американському суспільстві більшими привілеями, ніж інші етнопонаціональні групи (це мало місце на з'їзді Національної конфедерації американських етнічних груп у 1972 р., а також у виступах з вимогою відміни «програми позитивних дій» наприкінці 70-х — на початку 80-х років)¹³.

Наслідки укорінення тактики нацьковування представників однієї національності на іншу особливо помітні під час поглиблення економічних криз у всіх без винятку поліетнічних країнах Заходу, коли під впливом буржуазної пропаганди висувались гасла «Канада належить білим!», «Великобританія — тільки для британців!» тощо, а також активізувалась діяльність шовіністичних кіл, спрямована проти національних меншостей та кольорових іммігрантів.

Однак незважаючи на те, що «апологети монополістичного капіталу поширюють серед робітників націоналістичні настрої, сіють антагонізм між ними і в той же час насаджують ідею зверхності однієї етнічної групи над іншою»¹⁴, прагнення до об'єднання трудящих різних національностей в єдиному фронті антимонополістичної боротьби, зокрема за громадянські і політичні права національних меншостей та іммігрантів, набувають характеру стійкої тенденції у русі демократичних сил суспільства США, Канади, ФРН, Великобританії тощо. Так, у 1977 р. у Великобританії була організована Антинацистська ліга, яка висунула головним завданням своєї діяльності — боротьбу проти неофашизму та расизму. В 1978 р. до її складу ввійшло близько 20 тис. чол. — представників різних політичних напрямів (комуністи, лейбористи, члени ліворадикальних угруповань і т. д.), найширших верств населення. Вона перетворилася в значну політичну силу англійського суспільства¹⁵. Важливою ланкою роботи Антинацистської ліги є координація діяльності організацій (наприклад, «Жінки проти расизму і фашизму», «Вчителі проти нацистів», «Мистецтво проти нацистів» тощо), які виступають за ліквідацію расової дискримінації й заборону відверто расистських організацій у Великобританії.

Виявом широкої підтримки зусиль Антинацистської ліги стала участь у її

¹³ Червоная С. А. Черная Америка в условиях «рейганомии». — США: экономика, политика, идеология, 1983, №7, с. 76.

¹⁴ Уинстон Г. Интернационализм против национализма. — Рабочий класс и современный мир, 1972, №4, с. 10.

¹⁵ Morning Star, 1979, July 6.

заходах великої кількості прихильників антирасистського руху, зокрема «карнавалів проти расизму». У кожному з таких «карнавалів», проведених лігою у 1978 р., взяло участь від 80 до 100 тис. чол.¹⁶.

Подібні заходи, в центрі яких знаходиться боротьба проти расової й національної дискримінації іммігрантів, здійснюються прогресивними силами Західної Німеччини. Так, 21 травня 1983 р. у Ганновері відбулася демонстрація проти переслідування іноземних робітників у ФРН¹⁷, а 17 березня наступного року зібралися представники 40 західнонімецьких та іммігрантських організацій, які засудили практику ставлення до іноземних робітників й висунули вимогу забезпечення для них рівних з громадянами ФРН громадянських прав і політичних свобод¹⁸.

Активну підтримку широкої громадськості у США і Канаді дістали трибунали, що проводилися індіанцями цих країн, виступи негритянського населення у Майамі тощо. Однак, як уже зазначалося, формування спільного фронту антимонополістичної боротьби стикається з серйозними перепонами — правлячі кола штучно роздмухують вогонь неприязні серед кольорових і білих, за допомогою агентів намагаються звести національні рухи на манівці; самі учасники спільної боротьби ще не мають достатнього досвіду і не всі усвідомлюють складність і тривалість цієї боротьби. Останнє, зокрема, вплинуло на активність діяльності Антинацистської ліги у Великобританії: коли у 1979 р. расистська організація «Національний фронт» зазнала поразки на парламентських виборах, то багато активістів Антинацистської ліги вирішили, що мети досягнуто, й припинили боротьбу¹⁹. Підкуп деяких лідерів індіанського руху правлячою верхівкою Канади дещо стримує процес єднання його з боротьбою широких трудящих верств канадського суспільства.

Історія національних рухів у поліетнічних країнах капіталістичного світу однозначно показує, що найбільш стійкими і послідовними борцями за соціально-економічні права й політичні свободи національних меншостей, іммігрантів виступають комуністи. Програмні документи, практична діяльність комуністичних партій США, Канади, Великобританії, Франції, ФРН, інших країн, Соціалістичної партії Австралії підтверджують безкомпромісну позицію комуністів у питанні про розв'язання національних проблем у країнах капіталу.

¹⁶ Schmidt K. Die Anti-Nazi-Leaque—bedeutender Faktor im Kampf gegen Neofaschismus und Rassismus in Grossbritannien. — Fremdarbeiterpolitik des Imperialismus. Heft 15. Wilhelm-Pieck-Universität Rostock, 1983, S. 48.

¹⁷ Unsere Zeit, 1984, März 6.

¹⁸ Unsere Zeit, 1984, März 18.

¹⁹ Schmidt K. Die Anti-Nazi-Leaque—bedeutender Faktor im Kampf gegen Neofaschismus und Rassismus in Grossbritannien. — Fremdarbeiterpolitik des Imperialismus, Heft 15, S. 49.

Стратегічна лінія діяльності комуністів у сфері національних відносин ґрунтується на марксистсько-ленінській теорії з національного питання. У теоретичній і практичній діяльності компартії поліетнічних країн керуються генеральним курсом, виробленим в цьому питанні на міжнародних нарадах комуністичних і робітничих партій. «Ми, комуністи, — підкреслювалося в підсумковому документі Міжнародної наради комуністичних і робітничих партій в Москві 1969 року, — виступаємо проти будь-яких форм гноблення націй і національних меншостей, висловлюємося за те, щоб кожна нація або національна група розвивала власну культуру й мову, і ми твердо захищаємо право усіх націй на самовизначення»²⁰.

Саме це принципове положення лягло в основу розробки розділів з національного питання програм компартій країн Заходу. У Програмі Компартії США, схваленій на XXII з'їзді у серпні 1979 р., зазначалося: «Партія пропонує народу нашої країни програму дій, яка вивільнить його від ярма панування державно-монополістичного капіталізму і надасть усім можливість жити в умовах свободи і рівності»²¹.

Делегати з'їзду підкреслювали у виступах, що основний удар з метою посяяти неприязнь між окремими загонами робітничого руху правляча верхівка спрямовує проти етнонаціональних груп, представники яких становлять значну частину робітничого класу США. Визначаючи цілі боротьби комуністів у національному питанні, Генеральний секретар Комуністичної партії США Гес Холл зазначив: «Постановка проблем, що стосуються різних загонів нашого багаторасового, багатонаціонального робітничого класу, який становлять чоловіки і жінки, молодь і люди старшого віку, є не тільки орієнтиром, а й могутнім аргументом на користь розширення наших дій у боротьбі проти расового й національного гніту»²².

Комуністи Сполучених Штатів ведуть активну діяльність серед національних меншостей та іммігрантів у згуртуванні їх у єдиному фронті антімонополістичної боротьби трудящих країни. У Програмі Комуністичної партії Канади «Шлях до соціалізму в Канаді», прийнятій XX з'їздом у 1971 р., дається висока оцінка внескові вихідців із різних країн світу в економіку і культуру країни. Водночас наголошується, що «робітники-іммігранти продовжують страждати від жорстокої дискримінації, яка головним чином

²⁰ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій: Документи і матеріали. К., 1969, с. 292.

²¹ Новая программа Коммунистической партии США. — США: экономика, политика, идеология, 1983, № 2, с. 127.

²² Цит. за: Питтман Дж. За мир, труд, справедливость. — Пробл. мира и социализма, 1984, №2, с. 25.

зумовлена капіталістичною надексплуатацією та англоканадським шовінізмом. Тому необхідно вести наполегливу боротьбу проти такої шовіністичної позиції, а також проти расизму, антисемітизму, національного геноциду, реакційного націоналізму, національної винятковості, за рівність і братерство всіх трудящих, за ліквідацію перепон на шляху до вкладу всіх національних груп в культурне життя Канади»²³.

Комуністи Канади відповідно до цього розробили тактику діяльності у боротьбі за рівність і справедливість для всіх трудящих канадців. На XXV з'їзді Комуністичної партії Канади (лютий, 1982 р.) була розроблена конкретна програма цієї боротьби й шляхи досягнення її основної мети. Вона охоплює такі сфери, як економічне життя іммігрантів і національних меншостей, громадянські свободи, соціальне забезпечення, імміграційна політика. Усвідомлюючи, що успіхи у цій боротьбі можуть бути досягнуті тільки при активній участі найширших верств трудящих канадського суспільства, комуністи взяли курс на здійснення масових заходів, пов'язаних з утворенням єдиного фронту боротьби, залучення до них представників національних меншостей, іммігрантів, жінок, молоді. І як зазначалось на XXV з'їзді, «партія повинна стояти в перших рядах боротьби за формування могутнього народного фронту»²⁴.

Важливим завданням у діяльності комуністів поліетнічних країн капіталу за розв'язання національних проблем є залучення до членства у партіях представників національних меншостей та іммігрантів, які б вели роз'яснювальну роботу серед співвітчизників. Значний досвід у цьому плані нагромадила Французька комуністична партія. Ще в 20-ті роки, зокрема на III (1924 р.) і V (1926 р.) з'їздах партії розглядалися форми і методи участі іммігрантів у діяльності ФКП. Створені в ті часи національні організації, комісія робітників-іммігрантів при ЦК ФКП і сьогодні виступають основними ланками у проведенні політики партії в іммігрантському середовищі²⁵. Значних успіхів у цьому напрямі досягли комуністи Франції у 70-ті роки.

Серед форм роботи англійських комуністів у згуртуванні іммігрантів особливо ефективні великі кампанії боротьби проти расизму, наприклад, акції за скасування іммігрантського акту 1971 р., закону про расові відносини 1976 р., проведення першої конференції тред-юніонів з расових питань у травні 1982 р., всеанглійської демонстрації у Лондоні (березень, 1983 р.) тощо.

²³ The Road to Socialism in Canada, p. 23.

²⁴ XXV съезд Коммунистической партии Канады, с. 52.

²⁵ Hubner C. Zur Organisation der Arbeiter-Immigranten in der Kommunistischen Partei Frankreichs. — Fremdarbeiterpolitik des Imperialismus. Heft 15. Wilhelm-Pieck-Universität Rostock, 1983, S. 56.

Діяльність комуністичних партій серед національних меншостей та іммігрантів — одна з найскладніших ділянок, оскільки вони представляють різні «народи й нації з особливостями етнопсихологічного розвитку, а самі національні рухи відзначаються строкатістю етнічного складу і різномірною соціально-політичною організацією. Це стосується передусім Сполучених Штатів, Канади, де проживають представники майже із 100 країн світу.

Для ефективної роботи з представниками національних меншостей та іммігрантів необхідно добре знати запити національних загонів трудящих. В цьому напрямі працюють комуністи Австралії у зв'язку з розробкою «Макаррати» — договору, який пропонується підписати між аборигенами й австралійським федеральним урядом. Цей договір підтримує певна частина учасників руху національних меншостей, аборигени, що працюють у державних установах, інтелігенція. Соціалістична партія Австралії виступила проти підписання такого договору, оскільки він узаконив би грабіж земель аборигенів, закріпив би їхнє безправне становище. Крім цього, «підписання договору підірвало б також подальше розгортання національно-визвольного руху аборигенів, неминуче відволікло б їх від антиімперіалістичних і антимонополістичних вимог щодо прав на землю і корисні копалини, їх зусилля сконцентрувалися б на другорядних, хоч і важливих, питаннях, таких, як житло, охорона здоров'я, освіта і зайнятість. Цей акт серйозно перешкодив би участі національних меншостей у боротьбі за перемогу соціалізму в Австралії»²⁶.

Роз'яснюючи реальні наслідки підписання «Макаррати», соціалістична партія у програмному документі «Національне питання в Австралії» вимагає надання корінним жителям країни прав на землю й корисні копалини цих земель, утворення автономних районів, у яких аборигени мали б можливість розвивати економічне, соціальне й культурне життя.

Про необхідність активізації роботи серед «гастарбайтерів» у ФРН йдеться, зокрема, в останніх документах Німецької комуністичної партії.

Нагромаджений досвід боротьби комуністів поліетнічних країн капіталістичного світу є міцною базою для її розгортання в майбутньому і запорукою успіхів всього руху національних меншостей та іммігрантів у досягненні соціальної і національної рівності, активізації боротьби широких верств за демократичні перетворення у всіх сферах соціально-економічного й політичного життя.

²⁶ Мидлтон К. Чего требуют коренные австралийцы? — Пробл. мира и социализма, 1983, № 2, с. 71.

ПІСЛЯМОВА

Проблеми національних меншостей і іммігрантів у капіталістичному світі є продуктом експлуататорського ладу. Вихідці із Британських островів, що зайняли панівні позиції в американському та канадському суспільствах, відразу ж поставили перепони на шляху прогресу корінного населення та іммігрантів з різних частин світу. Монополістична буржуазія західноєвропейських країн вдається до безсоромного пограбування іноземних робітників, не гарантуючи їм необхідних умов для нормального життя і праці. Внаслідок цього національні меншості та іммігранти є найбільш експлуатованими й безправними верствами населення країн Західної Європи і Північної Америки. Це стосується не тільки соціально-економічної сфери суспільного життя, в якій проблеми виявляються з усією очевидністю, а й політико-правової, де правляча верхівка за допомогою могутньої пропагандистської машини намагається завуалювати справжнє становище трудящих.

Однак проблеми національних меншостей у США, Канаді, Великобританії, інших країнах західного світу залишаються реальністю суспільного життя. Боротьба національних меншостей, іммігрантів, що особливо активізувалася в минулому двадцятилітті, спростовує всі аргументи апологетів капіталізму.

Буржуазні теоретики розпускають домисли про те, що національне питання неможливо повністю розв'язати у будь-якому суспільстві. Тому вони намагаються механічно приписати вади, характерні для капіталізму, соціалістичному суспільству, на всі лади розхвалюючи «демократичність» США. Ці вигадки викривалися на Міжнародному семінарі в Празі, присвяченому особливостям ідеології і практики расизму у 80-ті роки. Зокрема, підкреслювалося, що «останнім часом певні кола індустріальних капіталістичних держав виявляють прагнення пропагувати «американський досвід подолання етнічних суперечностей», оскільки, мовляв, «модель» Сполучених Штатів важлива тим, що в ній міститься визнання факту расової дискримінації і «помітне прагнення що-небудь з ним зробити». Як зазначалось у виступах учасників семінару, «подібні роздуми буржуазних коментаторів багато в чому викривляють справжнє становище, але і дають можливість більш чітко побачити позиції правлячого класу»²⁷.

Капіталістична дійсність беззаперечно показує, що правлячі кола США не йдуть далі визнання наявності расової дискримінації (крім цього, намагаються

²⁷ Пробл. мира и социализма, 1984, №3, с. 51.

применшити її масштаби) і практично не роблять нічого для виправлення такої несправедливості щодо мільйонів представників національних меншостей та іммігрантів. Заяви про ідеальну модель американського досвіду, спроби професора Г. Халла пропагувати «унікальний приклад державного врядування, де всі люди об'єднані прагненням до свободи»²⁸, мають на меті приховати справжнє становище національних меншостей й іммігрантів, обґрунтувати імперські претензії правлячої верхівки США.

«На кожному кроці в найдемократичнішій буржуазній державі зустрічають пригноблені маси кричущу суперечність між *формальною* рівністю, яку «демократія» капіталістів проголошує, і тисячами *фактичних* обмежень та перешкод, які роблять пролетарів *найманими рабами*»²⁹, — підкреслював В. І. Ленін. Соціально-економічне й політико-правове становище національних меншостей та іммігрантів у країнах Західної Європи, Північної Америки, Австралії підтверджує ці слова.

Національне питання завжди перебувало й перебуває у центрі уваги діяльності КПРС й Радянського уряду. Національне питання в тому виді, в якому воно дісталось нашій країні від минулого, розв'язано. Однак, як підкреслювалося на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС, це «аж ніяк не означає, що національне питання взагалі знято з порядку денного. Продумана, науково обґрунтована національна політика — невід'ємна частина діяльності партії по вдосконаленню розвинутого соціалізму»³⁰. Завдяки неослабній увазі КПРС і Радянського уряду до національного питання досягнуто нових успіхів у вдосконаленні міжнаціональних відносин, в розвитку економіки, культури всіх націй, народів й народностей СРСР.

Про це переконливо свідчать цифри економічного зростання: якщо за 60 років з часу утворення СРСР обсяг промислової продукції збільшився в 540 разів, то за цей же період у Білорусії і Киргизії він зріс більш ніж у 700 разів, у Казахстані і Молдавії — більш ніж у 900, а у Вірменії — більш ніж у 1000 разів³¹. Глибокі зміни відбулися й у розвитку культури. В СРСР існує 77 національних культур, газети видаються 55 мовами народів СРСР, журнали — 46, передачі радіо й телебачення здійснюються 67 мовами, книги публікуються 62 мовами. В РРФСР навчання у школах здійснюється 49 мовами, в Українській

²⁸ Congressional Record, 1978, September 27, p. H 10968.

²⁹ Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський. — Повне зібрання творів, т. 37, с. 244.

³⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 черв. 1983 р. К. 1983, с. 56.

³¹ Тихонов Н. Единый народнохозяйственный комплекс многонационального Советского государства. — Коммунист, 1982, №11, с. 21.

РСР — 5, Грузинській РСР — 7, Киргизькій — 7³².

Внаслідок розв'язання національного питання у нашій країні значно зріс рівень освіти населення союзних республік. Так, у 1982 р. в СРСР вищу і середню освіту мало 67% всього населення, зокрема в Таджикистані — 61,3%, в Білорусії — 63,4, в Туркменії — 65,5, у Казахстані — 66,5, в Узбекистані — 67,0, в Азербайджані — 70,0, у Грузії — 73,0, у Вірменії — 73,8%³³.

Творчий характер політики партії у національному питанні вимагає від усіх державних і партійних органів пошуку нових форм для найповнішого втілення у життя ленінських принципів з національного питання. Це ще раз підкреслювалося на квітневому (1984 р.) Пленумі ЦК КПРС, на якому була дана висока оцінка роботі Рад у вдосконаленні міжнаціональних відносин. Водночас перед ними ставилися нові завдання, що висувуються вимогами сьогодення. «Ради, які відіграли видатну роль у ліквідації національної ворожнечі, утвердженні братерської дружби народів, — зазначалося на Пленумі, — повинні серйозно вникати у зміст національного питання і в тому вигляді, в якому воно існує в умовах розвинутого соціалізму. Адже це саме та сфера, де плідотворну роботу неможливо вести інакше, як на колективістській, інтернаціоналістській основі, з урахуванням усіх тонкощів справи»³⁴.

Розв'язання національного питання, вдосконалення міжнаціональних відносин, всебічний розквіт усіх народів Радянського Союзу — яскраве свідчення необмежених можливостей соціалізму, надихаючий приклад у боротьбі національних меншостей та іммігрантів у країнах капіталу за майбутнє. Ця боротьба набирає все ширшого розмаху. Сила й успіх національних рухів у поліетнічних капіталістичних країнах полягає у єдності й згуртованості представників різних етнонаціональних груп, їх спільці з усім демократичним рухом країн. Розробка чіткої платформи економічних і політичних вимог, підвищення рівня організованості виступів національних меншостей, іммігрантів — це шлях до подолання труднощів, з якими національні рухи стикаються на сучасному етапі. В авангарді боротьби національних меншостей та іммігрантів проти соціального й національного гноблення йдуть комуністи. Спираючись на досвід Радянського Союзу, вони вказують конкретні шляхи поліпшення соціально-економічного й політико-правового становища мільйонів громадян у капіталістичному світі. «Приклад розв'язання національного питання

³² Куличенко М. И., Лузик К. С. Мир жизнеутверждающий и мир, зашедший в тупик. — США: экономика, политика, идеология, 1982, № 11, с. 10.

³³ Тадевосян Э. В. Союз ССР — воплощение ленинских принципов пролетарского социалистического интернационализма. — Вопр. истории КПСС, 1982, № 11, с. 57.

³⁴ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 10 квіт. 1984 р. К, 1984, с. 13—14.

у Радянському Союзі, де рівність народів, культурний і соціальний прогрес є не мрією, а реальною дійсністю, — підкреслив на Всесоюзній науково-практичній конференції у Ризі секретар ЦК Компартії США Дж. Джексон, — все більше і більше привертає увагу пригноблених мас багатонаціональної Америки»³⁵. Досвід історії людства показав, що вирішення національних проблем, національного питання в цілому нерозривно зв'язане з корінною перебудовою експлуататорського ладу.

Комуністи поліетнічних капіталістичних країн, усвідомлюючи цю закономірність, розглядають боротьбу проти національного гніту як складову частину боротьби за соціальне звільнення. Така стратегічна лінія знаходить підтримку не тільки серед національних меншостей та іммігрантів, а й серед широких верств усіх трудящих.

*Опубліковано: Львів: Вища школа. Видавництво
Львівського державного університету, 1985. – 82 с.*

³⁵ Воспитывать убежденность патриотов-интернационалистов. М, 1982, с. 226.ь

ВОНИ ПІДТРИМУВАЛИ РЕВОЛЮЦІЮ

(у співавторстві з О. Ковальчук)

Багато цікавих сторінок в історію міжнародної пролетарської солідарності вписали трудові верстви української еміграції в США і Канаді. Одна з найяскравіших — підтримка Жовтневої революції й соціалістичних перетворень у рідному краї. За тисячі кілометрів, у чужому, не завжди дружньому, оточенні, вони з неослабною увагою прислухалися до вісток про буремні події 1917 року. Дізнавшись, що у Росії відбулася Лютнева революція, прогресивні кола трудової української еміграції висловили своє схвалення цієї події, а також впевненість у тому, що вона дасть поштовх до ще більш значущих звершень. Так, у резолюції, прийнятій на мітингу у Вінніпезі 25 березня 1917 року, підкреслювалось: «Ми переконані, що російські товариші не спиняться на довершеній зміні політичного устрою Росії, а поведуть боротьбу до повної перемоги робітничого ладу над всіма його ворогами».

Керівники прогресивних емігрантських організацій розуміли, що повалення царизму відкриває нові можливості для розвитку українського народу. На цьому наголошував зокрема один із організаторів Української федерації соціалістичної партії Америки (УФСПА) А. Дмитришин, виступаючи на масовому мітингу в Нью-Йорку 8 квітня 1917 р. А делегати II з'їзду Української соціал-демократичної партії Канади (серпень 1917 р.) висловлювали надію, що визволений український народ допоможе своїм братам на Західній Україні скинути ярмо австро-угорської монархії і об'єднатися в єдиній українській державі.

Про те, що діється в ріднім краї, про політику партії більшовиків широко повідомляли газети «Робочий народ» (1909 — 1918), «Українські робітничі

вісті» (1918—1937), «Народна газета» (1937 — 1940) в Канаді; «Робітник» (1914—1920), «Українські щоденні вісті» (1920—1957) у США. «Більшовики, — писала напередодні Жовтневої революції газета «Робочий народ», — є за власть працюючого люду без участі буржуазії, за негайну ліквідацію царських, поміщицьких і церковних земель і передачу їх селянам, фабрикам й інших підприємств — робітникам, за самовизначення націй...»

Перемога соціалістичної революції в Росії і встановлення влади робітників і селян у більшості іммігрантів викликали гордість за свою країну. «В ці дні, — згадував один із переселенців, — ми, прості трудящі люди з Росії, вперше за своє життя відчули, що у нас є батьківщина». Виявляючи свої симпатії першій у світі країні соціалізму, українці — учасники багатолюдних мітингів у Пітсбурзі, Оттаві, Ріджайні, Гамільтоні - прагнули розповісти правду про події в далекій Росії своїм новим співвітчизникам-американцям.

А ось як описується у «Робітничому календарі», виданому 1918 року в Канаді, вплив Жовтневої революції на трударів — вихідців з України: «Від часу, як заgrimіло в Росії, як прокотилась там буря, що віщує віками гнобленому світу нові, ясні погідні дні, від того часу й найбільш байдужі робітничі серця починають вже стукати в такт соціалізму».

З особливою силою солідарність трудових верств української імміграції в США і Канаді з новим суспільним ладом виявилася у роки громадянської війни та іноземної інтервенції, коли міжнародна буржуазія, за словами В. І. Леніна, намагалась «погасити пожежу соціалістичної революції, який почався у нас і все більше загрожує перекинутись на весь світ». «Руки геть від Радянської Росії!» — ось головне гасло численних мітингів, зборів, на яких трудящі домагалися виведення військ інтервентів з Радянської Росії, заявляючи, що «російське питання є інтернаціональним питанням». Так, у червні 1918 року в Нью-Йорку відбувся п'ятнадцятитисячний мітинг, на якому американці англосаксонського походження, росіяни, українці, латвійці, естонці, литовці та поляки вимагали, щоб уряд Сполучених Штатів визнав Радянський уряд — єдиний законний уряд народів колишньої царської Росії, й висловили рішучий протест проти зрадницької кампанії, спрямованої на збройне втручання у справи Росії. Голос солідарності було чути повсюдно і в Канаді. Учасники одного з мітингів у грудні 1918 року прийняли резолюцію: «Ми, жителі Вінніпега... протестуємо проти дальшої висилки військових сил до Росії і домагаємося, щоб союзницькі війська, які там знаходяться, були відтягнуті, дозволяючи Росії здобувати свою власну політичну волю без зовнішнього втручання». Рішучість слів продовжувалася у рішучості дій: трудящі відмовлялися вантажити зброю і військово-спорядження,

призначене для війни проти радянського народу; вихідці з України з ініціативи Товаришення український робітничий дім (СУРД) організували збір коштів для закупки медикаментів бійцям Червоної Армії (було зібрано 50 тис. доларів).

Радість і гордість наповнили серця багатьох тисяч українських іммігрантів у країнах Північної Америки, коли за океан прийшла звістка про те, що молода Країна Рад вистояла у виснажливій і жорстокій борні з оскаженілим ворогом. Вони також були причетні до цієї перемоги, бо далеко від батьківщини, в умовах нагнітання антирадянської істерії разом з пролетарськими верствами США і Канади заявили про свою підтримку соціалістичної революції, робили все можливе, щоб завадити втіленню агресивних планів міжнародного імперіалізму.

20-і роки переконливо засвідчили: рух солідарності був явищем не випадковим і не тимчасовим. Він з новою силою розгорнувся в 1921—1922 рр., коли посуха охопила цілий ряд сільськогосподарських районів Росії, а міжнародна реакція безсоромно намагалася використати скрутну ситуацію, щоб задушити Радянську владу. Тоді Товаришення український робітничий Дім першим почало збір коштів на допомогу голодуючим. По всій Канаді створювалися комітети допомоги. Згодом Тім Бак, визначний діяч міжнародного робітничого руху і Комуністичної партії Канади, назвав цю кампанію однією із найбільш популярних і масових в історії країни. Лише протягом 1922—1924 рр. було зібрано понад півмільйона доларів. Газета «Наша правда» (друкований орган Комуністичної партії Східної Галичини, який видавався у Відні) 26 серпня 1922 р. писала, що «найбільшу і відчутну допомогу голодуючим на Україні подало українське робітництво, головню з США і Канади».

Канадські й американські трудящі з неослабною увагою слідкували за відбудовою народного господарства в Країні Рад: увага ця знову ж таки була конкретна і дійова; збирали кошти для купівлі машин і устаткування, навчали фахівців. Ряд американських і канадських спеціалістів виїхали до Радянської України, щоб надати безпосередню допомогу на місці. У 1924 році на території УРСР існувало 9 комун, створених із реемігрантів із США і Канади.

Перша комуна імені Леніна, заснована в селі Мигаєво Одеської губернії навесні 1922 р., складалася переважно з членів Товариства український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім). Вони привезли з собою 3 трактори, 6 плугів, 7 борін, 5 сіялок, 6 снопов'язалок, токарний верстат, молотарку, 2 вантажні автомашини. Працювали вдень і вночі, перетворивши колишню розорену поміщицьку садибу в зразкове господарство. Було відкрито також школу, в якій навчалися діти з усіх навколишніх сіл.

Важливим моментом у русі солідарності з Країною Рад було поширення

через прогресивну пресу на Американському континенті правди про революцію й соціалізм. Це вимагало неабиякої сміливості й рішучості: адже США були цитаделлю імперіалістичної реакції, саме тут відбувався суд над соціалістичною революцією, саме правлячі кола США найголосніше закликали поквитатися з революцією. Вистояти й подолати всілякого роду перепони трударям з України за океаном допомагала їх любов до рідного краю, віра в щасливе майбутнє молодій Країні Рад.

Разом з тим, беручи участь у русі солідарності, американці і канадці українського походження тісніше об'єднувалися навколо прогресивних організацій, ставали більш активними в загальній класовій боротьбі трудящих США і Канади. Цій активності надзвичайно сприяли незаперечні успіхи СРСР у побудові соціалістичного ладу, зростання його міжнародного авторитету. Адже «саме існування Радянської України, — відзначав голова Товариства об'єднаних українських канадців Петро Кравчук, — для нас допомога, це є великий стимул у нашому розвитку, у нашій діяльності».

Опубліковано: Всесвіт. – 1985. – № 11. – С. 128-129.

ЗАПАДНЫЕ ЭТНОЛОГИ О ПЕЙОТИЗМЕ В ЖИЗНИ СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИХ ИНДЕЙЦЕВ

Предметом настоящего обзора являются две книги, написанные на одну и ту же тему – о месте и роли пейотизма в жизни современных североамериканских индейцев. Первая из них принадлежит перу известного американского социоантрополога, ныне работающего на факультете антропологии и социологии университета Британской Колумбии (Канада), Дэвида Аберле и называется «Религия пейотизма среди навахо»¹ автор второй книги — «Религия пейотизма»² — профессор Цюрихского университета Петер Гербер, на протяжении нескольких лет читающий курс о религиозных движениях, в том числе и индейских. В первом случае речь идет о конкретно-социологическом исследовании, базирующемся на материалах полевых экспедиций и ограниченном одним объектом (индейское племя навахо) и довольно небольшим регионом (резервации навахо в США). Во втором мы имеем дело с более широким регионом (Северная Америка) и несколькими объектами, однако автор довольно четко очерчивает аспект исследования — религия пейотизма как символ принадлежности к индейской культуре. Кстати, на этот аспект указывает и подзаголовок книги.

Предметная оценка основных положений обеих книг и сравнительный анализ позиций авторов по тем или иным вопросам невозможны без изложения кратких сведений о религии пейотизма, которые включены как в одно, так и в другое исследование (первая книга — с. 109—205; вторая — с. 16—37)³.

¹ *Aberle D. F. The Peyote Religion among the Navaho. XLIX, Chicago — London. 1982. 454 p.*

² *Gerber P. Die Peyote — Religion. Nordamerikanische Indianer auf der Suche nach einer Identität. Zürich, 1980. 210 S.*

³ Далее в тексте книга Д. Аберле обозначается цифрой 1, книга П. Гербера — цифрой 2.

Происхождение слова «пейотизм» связано с названием одного из встречающихся в Северной Америке видов кактуса — пейотля, который был известен на юго-западе США и севере Мексики примерно с 7500 г. до н. э. В результате гонений испанских колонизаторов на языческие религии и обычаи пейотизм был вытеснен на север Американского континента и утратил свое первоначальное символическое значение: ритуал с употреблением кактуса в сыром или высушенном виде или в виде настойки должен был обеспечить успех охоты. В XVII—XVIII вв. ритуалы с использованием кактуса пейотля были известны уже севернее р. Рио-Гранде. А в 1891 г. американский этнолог Джеймс Муни зафиксировал наличие пейотизма у индейцев кайова штата Оклахома. К концу XIX в. эта религия распространилась и в резервациях индейцев, обитавших у Великих озер. В 30-е годы пейотизм перешагнул границы Канады, а в 60-е годы нашего столетия, по словам П. Гербера, он превратился в наиболее распространенную индейскую религию. В подтверждение этого положения автор приводит следующие данные. Около четверти всех индейцев США и Канады (250 тыс. человек) исповедуют пейотизм; в 1918 г. эта религия была официально признана в штате Оклахома, а с 1945 г. во всех штатах США стала известной под названием «Церковь коренных индейцев Северной Америки». Свидетельством роста популярности религии пейотизма в индейской среде в послевоенный период могут служить данные по навахо, приведенные в книге Д. Аберле. Если, к примеру, в 1951 г. 12—14% всего племени навахо исповедовали религию пейотизма, в 1965 г. — до 40%, то в 1970-е годы — более 50%, или 60—70 тыс. человек, что значительно превосходит число индейцев-протестантов, католиков и верующих, принадлежащих к другим церквям.

В чем же видят оба автора причину относительно быстрого распространения пейотизма среди индейцев и роста его популярности, особенно в современных условиях? П. Гербер считает, что религия пейотизма, во-первых, доступна (2 — с. 67); во-вторых, в условиях конфликта между господствующей культурой и культурой дискриминируемого меньшинства относительно новая религия представляется альтернативой между традиционной и «чужой» и непонятной индейцам культурой США (2 — с. 122). Эта религия, по убеждению П. Гербера, обладает способностью проявляться именно в тех сферах, где влияние ценностей господствующей в стране системы наименее ощутимо (2 — с. 117). В-третьих, формирование общностей, исповедующих пейотизм, и появление паниндийской «Церкви коренных жителей Северной Америки» вносит новую струю в наблюдающееся в последнее время оживление этнических структур (имеется в виду рост этнического самосознания в среде

дискриминируемых этнонациональных меньшинств), усиливая коллективизм и препятствуя дроблению индейцев на мелкие группы (2 — с. 119), что способствует реставрации чувства принадлежности к одной общности (2 — с. 121). По мнению Д. Аберле, религия пейотизма, центральным ядром обряда которой является ритуал-митинг, «обращается к человеку, ищущему излечения после кризиса, к человеку расстроенному и несчастному» (1 — с. 194); именно поэтому она находит отклики среди навахо. Действительно, пейотизм стал развиваться в то время, когда в результате колонизаторской политики правительства США были сильно нарушены естественно сложившиеся устои жизни индейцев этого племени, значительно подорвана экономическая основа их существования (животноводство, рыболовство, охота и другие традиционные промыслы), а ранее существовавшие религии были дискредитированы.

Религия пейотизма призывает индейцев «осознать, кем они являются», подумать над «целью, ради которой они призваны на эту землю», почувствовать ответственность за свои семьи, подумать о своих, пусть даже невидимых для других, грехах. К. тому же пейотизм непримирим к употреблению алкоголя, культивирует чувство родства, представляет возможность «защититься» от злой силы и др.

Выделяя характерные черты религии пейотизма, Д. Аберле подчеркивает три момента: 1) пейотизм — закономерная реакция на деградированный статус индейцев; 2) пейотизм предлагает кодекс морали, наиболее соответствующий современной социально-экономической ситуации в среде навахо; 3) пейотизм обладает поливалентным характером. Последнее означает, что верующие могут обращаться к этой религии с разными целями: излечения, познания естественных жизненных процессов, спасения от грехов и т. д. (1 — с. 15—16).

Как видно из анализируемого в обеих книгах материала, сегодняшние позиции завоевывались пейотизмом с большим трудом; этот процесс сопровождался постоянными конфликтами между его сторонниками и противниками как внутри племен, так и за их пределами. Противники пейотизма внутри племен навахо, например, обосновывали свою позицию так: 1) эта религия нетрадиционна; 2) она опасно воздействует на ум и тело; 3) отправление культа сопряжено с неконтролируемым поведением, и в частности неконтролируемым сексуальным поведением; 4) ее ритуалы — одна из форм отравления (имеется в виду, что неумеренное употребление пейотля может стать причиной заболевания или даже смерти); 5) пейотизм в той или иной форме снижает приспособляемость навахо к экономическим условиям; 6) он развивает леность и порождает безразличие к образованию детей (здесь подразумевается,

что религия пейотизма восполняет недостаток академических знаний познаниями, необходимыми в ежедневном обиходе, и, таким образом, не побуждает детей к учению (1—с. 221). Что касается официальных властей США, то они, как отмечает Д. Аберле, постоянно ведут кампанию против этой религии под предлогом борьбы с наркотиками. Власти часто обвиняли служителей пейотизма в распространении наркотиков, а в 1938 г. впервые за все время существования этой религии под этим предлогом были арестованы два священника (1 — с. 110). В дальнейшем такие случаи повторялись неоднократно. Особенно усиливаются нападки со стороны администрации США на религию пейотизма в настоящее время. Дело в том, что в процессе своего быстрого распространения пейотизм в значительной степени трансформировался в соответствии с социально-культурными условиями жизни индейцев, которые, кстати, особенно в последнее время были сходными для многих племен. Как показали наблюдения американских ученых и исследователей других стран, этнические различия индейцев не составляли большого препятствия на пути распространения пейотизма, и он постепенно превращается, по мнению П. Гербера, в мощный фактор, стимулирующий консолидацию индейцев, помогающий развитию паниндейской солидарности (2 — с. 28). Здесь очевидна приверженность П. Гербера к распространенной в буржуазной науке идее «социально организующей» роли религии, что, безусловно, проявляется и в преувеличении значения пейотизма в современных консолидационных движениях индейцев. То же замечается у Д. Аберле, когда он говорит о перспективах пейотизма. Идеологи американского истеблишмента в свою очередь, понимая роль объединительного фактора в современном движении индейцев за восстановление социальной справедливости, пытаются нейтрализовать, пусть минимальные, потенциальные возможности религии пейотизма в плане консолидации индейских племен. Поскольку пейотль является сильным галлюциногеном, то власти США используют это как повод для борьбы с пейотизмом, ритуал которого с употреблением пейотля якобы отрицательно влияет на психическое состояние человека. И Д. Аберле (1 — с. 402), и П. Гербер (2 — с. 60) приводят свидетельства очевидцев, отрицавших, что участники ритуала впадали в состояние чрезмерного возбуждения, апатии; не отмечалось и нарушения координации движений, не было оргий и т. д. По многочисленным утверждениям самих индейцев, пейотль помогает им излечивать болезни и принимается ими в лечебных целях.

Сторонники религии пейотизма оказывают постоянное сопротивление нападкам на религию как со стороны своих соплеменников, так и со стороны

властей США, Канады. От спонтанных усилий самозащиты, как подчеркивает Д. Аберле, они перешли ко все более организованным действиям, в результате которых удалось добиться отмены некогда принятых в США антипейотистских законов (1 — с. 122).

В исследованиях Д. Аберле и П. Гербера значительное внимание уделено месту и роли религии пейотизма в современном национальном движении североамериканских индейцев. Д. Аберле вообще классифицирует пейотизм как социальное освободительное движение, подразумевая под социальным движением «организованную попытку группы или индивидуума добиться изменений при наличии сопротивления других людей» (1 — с. 315). Сравнивая несколько типов социальных движений (трансформативные, реформативные, освободительные, альтернативные), автор подчеркивает, что характернейшей чертой освободительного движения является состояние, когда группы, находящиеся в, не удовлетворяющих их социально-экономических и экологических нишах, вынуждены искать новые ниши в рамках более крупных социальных систем (1 — с. 333). Классифицируя пейотизм как освободительное движение, Д. Аберле выделяет оппозиционный характер его символов и ценностей, что, по мнению исследователя, объединяет его и с освободительными движениями, развивающимися не на этнической основе, и отделяет от трансформативных движений, целью которых являются изменения в рамках определенных существующих социальных систем (1—с. 342, 317). В такой трактовке очевидно сужение социальной основы движения индейцев, направленного против господствующего строя, который обрекает коренных жителей на нищенское существование. Пейотизм можно рассматривать лишь как одну из форм этого движения, причем часть ее последователей рассматривает пейотизм прежде всего как неприятие социальной среды эксплуататорского общества. Эта религия привлекает все большее внимание навахо и распространяется также среди других индейских племен, живущих в сходных социально-экономических условиях. Что же касается оппозиционного характера пейотизма, то это положение справедливо лишь частично и в первую очередь касается искусственно насаждаемых ценностей господствующего белого большинства.

Анализируя роль пейотизма в индейском движении, П. Гербер исходит из утвердившейся в буржуазной литературе точки зрения, что все движения индейцев за сохранение «культурной самоидентификации проходили под знаком религии» (2 — с. 5). Саму же религию пейотизма — ее зарождение и распространение — П. Гербер рассматривает в контексте так называемых

кризисных движений. По его мнению, все подобные движения вызываются кризисами или по крайней мере осуществляются в условиях кризиса, причем сам кризис П. Гербер определяет как «переходную», или «решающую» фазу (2 — с. 74): «...кризисные движения являются преимущественно результатом контакта двух социокультурных систем: они характерны для представителей более низкой или подчиненной системы» (2 — с. 10), т. е. в понимании автора, индейских племен. Очевидно, автор механически противопоставляет две системы без учета социально-классовых противоречий внутри каждой из них, что, естественно, ведет к неверным методологическим выводам о сущности противостояния двух систем. В современных условиях, по П. Герберу, происходит процесс реставрации единой для всех индейцев религии,— роль которой играет пейотизм. Этому процессу, по утверждению П. Гербера, кроме сходных социально-экономических условий существования способствует и тот факт, что социальные и культурные различия индейцев, проживающих в резервациях и вышедших из одного культурного ареала, в любом случае менее значительны, чем социальные и культурные различия с господствующей этнической общностью, ядро которой составляют американцы англоязычного происхождения. Ход исследования подводит П. Гербера к мысли, что религия пейотизма является фактором, способствующим утверждению паниндианизма (2 — с. 135), а координирующим центром движения и всех усилий за сохранение индейской самобытности и сущности, с его точки зрения, выступает «Церковь коренных жителей Северной Америки» (НАС).

Правда, автор воздерживается от окончательных выводов о роли религии пейотизма в этнообъединительных процессах. Однако эта сдержанность в прогнозах объясняется всего-навсего отмеченной Д. Аберле, П. Гербером и другими исследователями сохраняющейся внутренней напряженностью в отношениях между отдельными племенами, которая, кстати сказать, искусственно нагнетается правящей верхушкой господствующих наций в странах Северной Америки. Данное обстоятельство является препятствием на пути распространения религии пейотизма и несколько снижает ее объединительную роль. Очевидно, здесь следовало бы сказать об устойчивости религиозных убеждений и их социальной роли. П. Гербер рассматривает случаи, когда видения, или галлюцинации, не способствовали укреплению доверия к религии и даже, наоборот, приводили к отходу определенной части индейцев от пейотизма (2 — с. 47). Это наводит на размышления, что само по себе быстрое ее распространение еще не означает ее устойчивости. Будущее религии пейотизма, в частности НАС, в среде навахо Д. Аберле ставит в зависимость не

от социальных условий их существования, а от привлекательности пейотизма как относительно новой религии, традиционной религии навахо, христианства и новой волны неохристианских братств. Он считает, что наличие множества форм участия в религиозной деятельности затрудняет прогнозирование судеб НАС. В будущем, по мнению Д. Аберле, возможно появление полярной ситуации. На одном полюсе будут находиться те, кто привержен традиционной религии навахо, или сторонники религии пейотизма, а также навахо, исповедующие обе эти религии (их число будет увеличиваться), и прихожане христианской церкви, которая не настаивает на решительном отказе своих верующих от религии навахо. Ритуал традиционной индейской религии, ритуал пейотизма станет частью их своеобразной культуры. На другом полюсе будут находиться члены разных евангелистских братств и прихожане государственной церкви, отвергающей как пейотизм, так и традиционную религию навахо. Индейцы с сильно развитым этническим самосознанием, стремящиеся сохранить индейскую самобытность, среди них — хорошо образованные, живущие вне резерваций, останутся приверженцами религии навахо и НАС. Конечно, новые формы протестантизма смогут отвлечь и приверженцев пейотизма, но некоторые из них со временем вернуться к НАС. Д. Аберле заключает: красивый ритуал НАС, ее моральный кодекс, попытки удержать общину от раздробления, ее значение как символа индейской целостности и самобытности, протест против угнетения многие годы будут привлекать к себе десятки тысяч индейцев племени навахо. Уверенность в укреплении позиций религии пейотизма среди североамериканских индейцев мы находим и на страницах книги П. Гербера.

На наш взгляд, мнение П. Гербера, что религия пейотизма содействует не только культурной, но и социальной целостности индейцев, не подтверждается современными процессами в индейской среде, где, как и в американском, и канадском обществах, вообще происходит классовое расслоение. Образовавшаяся в индейских резервациях состоятельная прослойка коренных жителей (власти их называют «цивилизованными», индейцы — «муньяс») все в большей степени противопоставляет свои интересы интересам племен. Этот слой становится проводником политики правящей верхушки господствующей нации. В условиях углубления классового антагонизма достижение социального единства в индейской среде под любым лозунгом едва ли возможно.

Оценивая возможности религии пейотизма как фактора объединения индейцев и сохранения их самобытности, следует помнить, что религиозное учение, которое уводит верующих в вымышленный мир, не может стать

действенным инструментом для достижения главной цели — социального равенства. Ведь известно, что многие религии или обычаи коренных жителей Северной Америки исчезли именно в результате того, что с их помощью верующие не могли осуществить свои социальные задачи. Религия пейотизма, безусловно, стимулирует рост национального самосознания и способствует сохранению культурного наследия в условиях насильственной ассимиляции и дискриминации. Но в плане социальном, как аргументировано доказано советскими исследователями, приоритет принадлежит движениям социального протеста, в которых коренные жители принимают все более активное участие, а также тем организациям, которые координируют усилия индейцев в борьбе против национального угнетения и эксплуатации. Именно социальные судьбы различных племен, по мнению Ю. П. Аверкиевой, способствуют формированию паниндийской этнической общности и служат ее главным связующим моментом⁴.

В обеих книгах содержится много интересного фактического материала и теоретических заключений, касающихся самого понятия «религия пейотизма», социально-экономического положения североамериканских индейцев, характера этнического развития индейских племен. Д. Аберле, в частности, на основе анализа новейших данных, предложил заменить термин «культ пейотля», которым он пользовался ранее, термином «религия пейотизма», поскольку в настоящее время это религия со своим учением, этикой, ритуалом (эти составные части описаны подробно как в книге Д. Аберле, так и в книге П. Гербера). П. Гербер считает, что религией культ пейотля стал еще в конце XIX в. Ритуал с использованием кактуса, известный на территории Северной Америки в XVII—XVIII вв.. П. Гербер называет «переходным» пейотизмом — от ритуала к религии, а феномен, открытый Дж. Муни в штате Оклахома (в данном случае речь идет о ритуале с использованием кактуса пейотля.— В. Е.), он классифицирует как «североамериканский пейотизм — одну из форм религии пейотизма» (2 — с. 26).

Обе книги снабжены внушительными списками литературы (у Д. Аберле более 300 названий, у П. Гербера более 400), индексами имен и предметными указателями, таблицами, картами, рисунками. Это помогает более глубоко вникнуть в сущность объекта исследования. Правда, порой авторы (в первую очередь это относится к П. Герберу) увлекаются детализированным анализом вопросов, имеющих лишь побочное отношение к исследуемому предмету, что

⁴ Национальные процессы в США. М.: Наука, 1973, с. 150, 157.

несколько затрудняет восприятие основных положений их трудов.

Книги Д. Аберле и П. Гербера, с одной стороны, расширяют наши познания об индейцах Северной Америки, помогают всесторонне оценить современные социальнокультурные процессы в их среде, прежде всего содержание индейского движения, а с другой — дают представление об уровне исследованности конкретной темы в зарубежной этнологической литературе. Вместе с тем они свидетельствуют об ограниченности буржуазной методологии анализа сложных явлений в жизни североамериканских индейцев, смещающей акценты из социальной сферы в сферу этики, психологии, культуры.

*Опубликовано: Советская этнография. — 1985. — №2. —
С. 154-158.*

ЗГЛЯНЬТЕСЯ НАД МОЄЮ ДОЛЕЮ

(у співавторстві з О. Цветковим)

Минулого літа і восени на вулицях Бонна, Кельна, Марселя, Барселони та інших західноєвропейських міст нам довелося бачити людей з табличками, на яких було написано: «Допоможіть прогудуватися безробітному!», «Вже три дні я не мав і ріски в роті!», «Згляньтеся над моєю долею...» А на площах і в особливо людних місцях безробітні музиканти, переважно молодь, грали й співали пісень, художники малювали на асфальті, щоб заробити таким чином на існування. Та перехожі не поспішали кидати дрібняки у виставлені кашкети й футляри гітар — багато з них ледве зводять кінці з кінцями.

Безробіття з його сумними наслідками не новина в містах Заходу — в Нью-Йорку і Лос-Анджелесі, Римі і Флоренції, Бремені і Гамбурзі. Та останніми роками це явище набуло нечуваних масштабів. У США, Франції, Італії, Федеративній Республіці Німеччини, Канаді катастрофічно зростає кількість безробітних. Ті, хто після довгих вистоювань у чергах на біржі праці втратили всяку надію знайти роботу, у відчаї звертаються по допомогу до співвітчизників, які сьогодні ще працюють, але завтра теж можуть лишитися без засобів до існування. Статистика свідчить: якщо наприкінці 70-х років у двадцяти чотирьох країнах, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), було 16 мільйонів безробітних, то 1982 року їх стало 28 мільйонів, а через півтора року — близько 35 мільйонів. За офіційними даними, торік у США не мали роботи 9 мільйонів чоловік, у Великобританії — понад 3 млн., у Західній Німеччині — близько 3 млн., у Франції — понад 2 млн., в Канаді — близько 2 млн.

Але й ці високі цифри не відтворюють справжнього рівня безробіття у

промислово розвинутих країнах капіталістичного світу. Буржуазна статистика, на догоду керівним колам, не враховує, наприклад, тих, хто зайнятий неповний робочий день, і так званих «безнадійних» — людей, що після тривалих марних пошуків роботи перестали відмічатися на біржах праці. До речі, останнім часом чисельність цих двох категорій неухильно зростає, а отже, в офіційній статистиці деяких країн штучно зменшується кількість безробітних. Це порівняно нове явище у сфері зайнятості дало змогу пропагандистській машині США рекламувати ефективність «боротьби» з безробіттям. Так, під час минулорічної передвиборної кампанії широко використовувались дані буржуазної статистики про те, що рівень безробіття у Сполучених Штатах восени 1983 року знизився до 10,8 у відсотків проти 10,8 у попередньому році. Та опубліковані в «Ю. С. ньюс енд уорлд ріпорт» дані розвінчали черговий трюк офіційної статистики: за підрахунками цього журналу, в країні нараховується 5,9 мільйона чоловік, які, з незалежних від них причин, або ж працюють неповний робочий день, або ж зайняті лише епізодично; а ще півтора мільйона — це «безнадійні». Таким чином, безробіття зачепило понад 16 мільйонів американців (з членами їхніх сімей це вже 60 мільйонів!), що значно перевищує рівень безробіття в період найглибшої і найтривалішої за всю історію не лише Сполучених Штатів, але й капіталізму загалом, економічної кризи 1929—1933 років. І якими б «аргументами» не послуговувалась буржуазна статистика, безробіття залишається найболючішою соціальною проблемою для шістнадцяти мільйонів чоловік. Дамокловим мечем воно нависло й над тими, хто нині працює. Адже за період 1970—1982 років безробітними раз або ж кілька разів побувало 84,7 мільйона американців.

Приклад з обробкою статистичних даних про безробіття є свідченням того, що і буржуазне суспільство, його провідна еліта намагаються приховати від громадськості гостроту соціально-економічних проблем у країні. Було навіть розроблено «середньостатистичний» показник прибутків сім'ї, заробітної плати, рівня освіти і, зрештою, безробіття. Коли неможливо замовчати те чи інше негативне явище, то применшують його соціальні наслідки. У США, ФРН, Франції та інших капіталістичних країнах, які, за словами буржуазної пропаганди, є суспільством рівних можливостей і однакової демократії для всіх громадян, офіційна статистика рідко оперує таким показником, як рівень безробіття серед національних меншостей та іммігрантів. При середньому рівні безробіття у Сполучених Штатах 9,7 відсотка (1982 р.) серед кольорових американців налічувалося 18,8 відсотка безробітних; 12 відсотків іммігрантів залишаються без роботи у ФРН; на кілька відсотків від середнього вищий рівень

безробіття серед вихідців з Африки й Азії у Франції та Великобританії, серед національних меншостей Канади. Щодо «рівної» демократії Промовистим є свідчення двадцятирічного турецького іммігранта в Західному Берліні, наведене в буржуазному тижневику «Тайм»: «Приходячи на біржу праці, я розумію, що тут є робочі місця — вони надаються німцям. Та коли настає моя черга, то чую у відповідь: «Вибачте, у нас нічого немає».

Серед найбільш соціально незахищених категорій населення, для яких безробіття — справжня катастрофа, значна частка припадає на жінок, молодь і людей старшого віку. Так, люди віком до 25 років становлять половину всіх безробітних капіталістичного світу; серед жінок їх у два з половиною рази більше, ніж серед чоловіків. У США частка жінок, що втратили надію знайти роботу, перевищила 60 процентів, хоча вони становлять 43,5 процента всієї робочої сили; у Франції та ФРН безробітні половина жінок. Щодо цього американський журнал «Тайм» зазначав: «Бути молодим, та ще й жінкою — подвійний ризик».

Особливе занепокоєння викликає на Заході дедалі зростаюче тривале безробіття. Якщо 5—7 років тому в США кількість безробітних, що не працювали протягом п'яти тижнів, становила 46 процентів, то позаторік вона скоротилася до 33, натомість кількість людей, які не працювали 27 і більше тижнів, зросла з 10 до 24 процентів. Таким чином, тривалість безробіття протягом 1977—1984 рр. зросла в середньому з 14 тижнів до 20. І в інших країнах Заходу значна частка припадає на тривалих безробітних: у Великобританії — 70 відсотків, у Франції — 74, у ФРН — 66. При цьому тепер у ФРН колишні робітники залишаються безробітними в середньому сім місяців, а французькі й англійські — десять.

Зростання тривалості безробіття — явище стійке. Нинішній спад виробництва супроводжується структурними довготривалими кризами в ряді таких важливих, сказати б, традиційних галузях промисловості, як чорна металургія, автомобільна, хімічна. Власне, в тих галузях, де зайнята велика кількість робочої сили. Так, лише у США за останнє десятиріччя припинили роботу понад 13 тисяч великих промислових підприємств, а персонал металургійних заводів у Франції скоротився на третину, а ФРН — на 17 процентів, у Великобританії — більш як на половину. Скорочення цілих галузей промисловості передбачається й надалі. Про це свідчать спеціально розроблені плани комісії Європейського економічного співтовариства (ЄЕС): його учасники мають до кінця цього року скоротити більш як на третину потужності виплавки сталі, що спричинить закриття 20 великих підприємств і втрату десятків тисяч

робочих місць. Західнонімецькі фахівці підраховали, що при сучасних темпах скорочення виробництва за якихось десять років ще 2 — 4 мільйони чоловік розпрощаються зі своїми робочими місцями.

Структурне безробіття, викликане спадом у «традиційних» галузях промисловості, до того ж зосереджених у певних географічних районах, породило нову проблему: після вивільнення величезної кількості людей однакових спеціальностей і кваліфікацій безробітні практично не зможуть знайти нових місць, що, безумовно, призведе до збільшення тривалості їхнього перебування в статусі безробітних.

Нинішня вашінгтонська адміністрація планує скоротити в наступному фінансовому році асигнування на фахову підготовку дорослого населення майже на 63 проценти. Шанси безробітних отримати необхідну кваліфікацію, а отже й роботу, значно зменшуються.

Офіційні кола та буржуазна преса повідомляють про відкриття нових підприємств, створення додаткових робочих місць. І це рекламується як поживлення капіталістичної економіки. Однак додатковими робочими місцями не вирішити проблеми безробіття. У 1983 році 12 процентів англійських компаній планували залучити нову робочу силу, тим часом як третина інших компаній передбачали скорочення робочих місць. У Сполучених Штатах наполегливо поширюють вигадки про те, що гонка озброєнь — благо для безробітних. Вона, мовляв, забезпечує зайнятість мільйонам. За підрахунками американських спеціалістів, асигнування на військові потреби позаторік дали змогу створити 5 мільйонів 58 тисяч робочих місць. А якби ці асигнування були спрямовані в галузі цивільної промисловості, то кількість робочих місць становила б 7 мільйонів 69 тисяч. Таким чином, гонка озброєнь у буквальному розумінні слова з'їла в Сполучених Штатах понад два мільйони робочих місць, а в усіх промислово розвинутих капіталістичних країнах ця цифра сягає п'яти мільйонів. За підрахунками західноберлінського інституту німецької промисловості, кошти, вкладені у мирне виробництво, створюють на 49,4 відсотка більше робочих місць, ніж капіталовкладення у воєнні галузі промисловості. Та, незважаючи на це, монополістична верхівка вводить в оману громадськість своїх країн, намагаючись виправдати гонку озброєнь (поряд з твердженнями про необхідність захисту від міфічної «радянської воєнної загрози»).

Щоб зменшити масштаби застійного безробіття, федеральний уряд США почав надавати більші кредити й субсидії підприємствам для погашення витрат, пов'язаних з наймом людей, які тривалий час не мали роботи. Значна частина

цих коштів призначалася для скорочення літнього безробіття молоді, тобто для надання роботи юнакам і дівчатам з 1 травня по 30 вересня. Та заходи, спрямовані на боротьбу з безробіттям, фактично збагачували підприємців, які отримували дармову робочу силу. 1983 року мінімальна погодинна оплата праці знизилася майже на долар, а витрати компаній, пов'язані з оплатою праці молоді в літній час, не перевищували 50 центів за годину на кожного працюючого.

На думку фахівців інституту міських проблем, малоефективною виявилась і програма створення у США так званих підприємницьких зон у районах з високим рівнем безробіття. В країні близько двох тисяч таких районів, а програма охоплює лише 75.

Буржуазна преса охоче друкує повідомлення про те, що на біржі праці зменшуються черги. Однак це не означає, що урядам капіталістичних країн вдається успішно долати соціальну хворобу «номер один» — безробіття. Пояснення цього слід шукати в інших причинах — велика кількість зареєстрованих безробітних взагалі махнула рукою на біржі праці; одні з них жебракують на вулицях, інші крадуть, щоб не померти з голоду, дехто з розпачу наклав на себе руки. Англійський письменник Пол Гаррісон у своїй книжці «Місто в місті» наводить пояснення безробітного Айєна Джонсона про те, чому він перестав відмічатися на біржі: «Як тільки підходиш до Дверей, думаєш: на якого біса марнувати клятий час. Від центру працевлаштування немає жодної користі. Копирсаєшся, копирсаєшся в картках і раптом знаходиш щось путнє, починаєш... наводити довідки. І з'ясовується, що місце вже зайняте. Візьміть будь-яку картку — і гарантую, місця не отримаєте, тому що воно вже вислизнуло від вас». У багатьох знедолених, обізнаних із справжнім станом речей на біржах праці, пропадає бажання приходити туди. Так, наприклад, у Чікаго на 300 оголошених вакансій поштових працівників претендувало 39 тисяч чоловік!

Як видно з досліджень Міжнародної організації праці (МОП), високий рівень безробіття (10%) серед держав — учасниць Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) не знижуватиметься й надалі, а в окремих країнах Західної Європи він ще й зросте на два відсотки. Це означає, що замість тих, кому вдається знайти якесь заняття, на біржі праці прийде приблизно така сама кількість, якщо не більша, нових безробітних. У людей, які не мали роботи тривалий час і, на думку підприємців, декваліфікувалися, перспектива одна — поповнити армію «довічних безробітних». Ця категорія населення, за даними західних фахівців, у США та ФРН становить дві п'ятих усіх безробітних; у країнах Західної Європи третина безробітних є кандидатами в «довічні».

Проблему цю на Заході донедавна замовчували, оскільки буржуазній пропаганді вдавалося приховувати її за циферією статистичних розрахунків. Але шила в мішку не сховаєш. До категорії «довічних безробітних» дедалі частіше потрапляють фахівці, які ще десять років тому досить спокійно почувалися на ринку праці. Йдеться про людей з вищою освітою, необхідних капіталістичному виробництву в процесі його перебудови за вимогами науково-технічного прогресу. Та наприкінці 70-х і на початку 80-х років виявився надлишок таких людей. Якщо раніше зайві робочі руки вивільнялися через впровадження у виробництво здобутків НТР, то нині до цього долучаються й інші чинники — скорочення цивільного виробництва у зв'язку з шаленою гонкою озброєнь та кризовими явищами в капіталістичній економіці. В непродуктивній сфері кількість зайвих людей з вищою освітою зростає внаслідок скорочення асигнувань на соціальні потреби: освіту, медичне обслуговування, виховання тощо. Сьогодні в Італії навряд чи здивувалися б повідомленню журналу «Еспрессо», надрукованому в червні 1979 року, про те, що «якби на столичну біржу праці водночас з'явилися безробітні з вищою і середньою спеціальною освітою, то черга з них по двоє в ряд простяглася б від Рима до Неаполя».

Практично в усіх країнах капіталістичного світу неухильно зростає кількість безробітних серед людей з вищою освітою. У Франції, наприклад, у 1962 році стали безробітними 12 тисяч інженерно-технічних працівників та кадрів управління, у 1972 — 70 тисяч, а ще через 10 років — уже 120 тисяч чоловік. В Англії серед випускників вищих шкіл кількість безробітних за цей час зросла з 6 до 10 процентів. За даними західнонімецьких економістів, у 90-х роках у ФРН щонайменше 1,3 мільйона фахівців з вищою освітою не матимуть роботи; лише 15 відсотків цих людей працюватиме в промисловості й державних закладах. Не краще стоять справи з «трагічним надлишком білих комірців», «пролетаріатом з університетським дипломом» і в інших країнах (США, Швеції, Японії).

Та, незважаючи на надлишок власних фахівців з вищою освітою, капіталістичні держави продовжують, хоча й не в таких масштабах, як раніше, викачувати «мозки» з країн Азії, Африки, Латинської Америки. Це, здавалося б, парадоксальне явище, пояснюється тим, що фахівці, завербовані в інших країнах, обходяться підприємцям значно дешевше, ніж власні: по-перше, на їхню підготовку не витрачаються кошти; по-друге, підприємці не зобов'язані їх перекваліфікувати, на чому заощаджують значні суми; по-третє, в разі необхідності їх легше позбутися. Останнім часом висококваліфіковані фахівці-іммігранти дедалі частіше поповнюють армію безробітних — обіцянки

підприємців при вербуванні розходяться з реальністю." Після поневірянь на чужині вони ладні виконувати будь-яку роботу. Нині у США, ФРН, Франції значна кількість сміттярів, вантажників, підсобних робітників — це іммігранти з вищою освітою.

Зрештою, безробіття серед людей розумової праці набуває таких розмірів, що власті замислюються над можливими наслідками. Викликає занепокоєння насамперед те, що певний час вони змушені будуть надавати матеріальну допомогу колишнім високооплачуваним службовцям. Чи не тому американський президент закликає інженерів братися за підмітання вулиць, а вчителів — за миття посуду!

Масове безробіття у промислово розвинутих країнах капіталістичного світу — одна з головних причин погіршення матеріального становища трудящих. Серед 35 мільйонів американців, які, за офіційними даними, торік жили у злиднях, — переважна більшість безробітні. За статистикою МОП, у двадцяти чотирьох країнах—членах ОЕСР прибутки 60 мільйонів чоловік (12 відсотків населення цих країн) є нижчими за прожитковий мінімум. Збільшення масштабів безробіття веде до скорочення як розмірів допомоги, так і тривалості виплат. У США, приміром, виплата допомоги скоротилася з 39 до 26 тижнів. Чотири роки тому в Західній Німеччині сума допомоги безробітним зменшилася на 250 мільйонів марок. Подальше скорочення асигнувань на соціальні потреби (у США вони зачіпали 250 програм) означає й урізання коштів на допомогу безробітним, що призводить до погіршення матеріального становища не лише тридцяти п'яти мільйонів безробітних, а й їхніх сімей. Діти втрачають можливість здобути загальну освіту, фах і, ще не ставши дорослими, поповнюють армію довічних злидарів.

Погіршенням матеріального становища мільйонів американців, французів, західних німців та населення інших капіталістичних країн не вичерпуються негативні наслідки масового безробіття. На Заході це явище, можна сказати, традиційне, й до нього вже звикли. Тепер починають звикати й до його жахливих морально-психологічних наслідків. Випадок, про який розповіла у своєму романі «Смерть директора» французька письменниця Габріель Марке («Всесвіт», 1984, № 5), ще не так давно декому здавався неймовірним: менеджер, втративши роботу й отримуючи значну допомогу, кінчає життя самогубством. Але письменниця добре знала про наслідки безробіття, зокрема про його зростання серед осіб з вищою освітою, навіть порівняно високооплачуваних менеджерів, та про збільшення його тривалості. Пізніше англійський письменник Пол Гаррісон (уривки з його книги друкувалися в

«Иностранной литературе», 1984, № 8) зазначав, що внаслідок тривалого безробіття людина втрачає здатність працювати.

Нині самогубства безробітних стають такими ж масовими, як і саме безробіття. На з'їзді безробітних, що відбувся у Чикаго влітку 1983 року, наводилися такі факти: 37-річний Сесія Ендрюс із Джексонвілла (штат Алабама) спалив себе; 54-річний Норман Пітере та його дружина отруїлися вихлопними газами; 39-річний Пітер Ван Уестерінг викинувся з п'ятого поверху; близько ста (!) звільнених компанією «Вісконсін стил» покінчили життя самогубством. Дедалі більше повідомлень про подібні випадки з'являється на шпальтах зарубіжної преси. У Франції щомісяця трапляється шість-сім випадків самогубства, викликаних безробіттям. За даними економістів Кембріджського університету (Англія), політика нинішнього уряду консерваторів у галузі зайнятості є причиною передчасної смерті близько 50 тисяч жителів Великобританії. До речі, як повідомила газета «Гардіан», лише протягом 1984 року в Англії й Уельсі більш як 3 тисячі громадян після довгих пошуків роботи наклали на себе руки.

Західні науковці виявили безпосередній зв'язок між зростанням безробіття й поширенням негативних морально-психічних явищ у капіталістичному суспільстві. Вчені США наводять такі дані: із зростанням в країні безробіття на один процент смертельних випадків трапляється на 37 тисяч більшу з них 920 — самогубства; кількість хворих у психодиспансерах зростав на 4 тисячі чоловік, а в'язнів — на 3 тисячі 300 осіб. Вражають і цифри, що стосуються інших капіталістичних країн. За новітніми даними, зростання чисельності безробітних на один мільйон чоловік протягом п'яти років спричиняє близько 50 тисяч передчасних смертей, понад 60 тисяч психічних захворювань, 14 тисяч ув'язнень.

За даними соціологів, безробіття призводить до розпаду сімей, алкоголізму, штовхає людей на злочини. Як зазначалося на конференції з питань наркоманії у Кембріджському університеті восени минулого року, через своє трагічне становище 60 тисяч знедолених вживають наркотики. Окрім того, безробіття обмежує мільйонам людей доступ до освіти. Недарма Сполучені Штати за освітнім рівнем населення посідають 49 місце у світі. А в Англії нараховується 2 мільйони неписьменних, у Франції — понад 2, у ФРН — 3, в Італії — 11 мільйонів!

Більшість промислово розвинутих капіталістичних країн за складом населення — поліетнічні, на їхній території проживають представники різних національностей та іммігрантські групи. З підвищенням рівня безробіття

особливо загострюються стосунки між білими й кольоровими, між корінними громадянами й іммігрантами. За цих умов активізують свою діяльність неофашистські угруповання, шовіністичні й расистські елементи. Звалюючи вину за соціальну проблему «номер один» на кольорових та іммігрантів, вони поширюють гасла: «Чорні, забирайтесь до Африки!», «Великобританія (чи то США, Канада) — для білих!», «Очистимо Західну Німеччину від іммігрантів!» Хусейн Топку, іммігрант з Туреччини, що 8 років проживає в Західному Берліні, зокрема засвідчив: «Люди відвертаються, коли звертаєшся до них, лише тому, що ти не схожий на них, що ти — іноземець».

Расистські настрої частини білого населення західноєвропейських країн, про які розповідає турецький іммігрант, часто виливаються в злочинні дії; дедалі частіше вихідці з Туреччини, Пакистану, Індії, Марокко та інших африканських і азійських країн стають жертвами прямого насильства. За даними лорда Скармена, який досліджував зростання злочинності у Великій Британії, поліція щороку реєструє близько 7 тисяч актів насильства над кольоровими громадянами. Як повідомляв журнал «Тайм», іммігранти з Вест-Індії зазнають расистських актів насильства у 36 разів частіше, ніж біле населення, а вихідці з азійських країн — у 50 разів. У Лондоні кілька років тому расисти підпалили помешкання сім'ї Сінх, було пограбовано крамниці вест-індських і азійських торговців на ринку Рідлі-роуд; 1982 року расисти зарізали 27-річну громадянку Норму Канінгем та її дев'ятирічну доньку Саманту; в Гейдельберзі (ФРН) група правоекстремістів-фанатиків вчинила напад на робітників-іммігрантів; у Франції 1983 року понад 20 іммігрантів було вбито й тяжко поранено; за останні сім років у Великобританії загинуло 25 вихідців з Азії. Дух расистського вандалізму навмисне роздмухують сили реакції, які намагаються не допустити єдності в інтернаціональних лавах трудящих.

Отже, в останні роки безробіття стало не лише гальмом на шляху соціально-економічного розвитку капіталістичних країн, а й пекучою морально-психічною і політичною проблемою буржуазного суспільства.

Останнім часом керівні кола капіталістичних, країн не так оптимістично розцінюють, розрекламовану ефективність заходів, спрямованих на досягнення повної зайнятості населення. Більше того, адміністрація США твердить тепер, що для нормального функціонування капіталістичної, економіки необхідний «природний» процент безробітних, а його зростання намагається, як і раніше, виправдати, «боротьбою» з інфляцією. Що ж, після заяв голови економічної ради при президентові США про те, що «для подолання інфляції потрібен певний період зростання безробіття й економічного спаду», минуло майже п'ять

років, та жодних помітних зрушень щодо цього не відбулося: інфляція продовжує зростати, як і безробіття. Малоймовірно й те, що із запровадженням нещодавно посади радника прем'єр-міністра Великобританії з питань зайнятості там не зростатиме безробіття. Надії трудящих виявились ілюзорними. Це стало ясно вже після того, коли радник заявив, що взірцем подолання соціальної проблеми «номер один» є Сполучені Штати.

Життя переконує, що без глибоких соціальних, антимонополістичних змін у країнах капіталізму неможливо домогтися успішного розв'язання проблеми безробіття, особливо тепер, коли вона стала всеохоплюючою й зачепила практично всі категорії найманої праці — від некваліфікованих робітників до представників вищих верств адміністративних службовців.

Не бажаючи миритися з таким становищем, трудящі маси капіталістичного світу виступають на захист своїх інтересів: пише протягом першого півріччя минулого року понад 10 мільйонів чоловік взяли участь у соціальних і класових конфліктах з капіталом у США, Канаді та західноєвропейських країнах. Вони — ті, хто поки що трудиться, й ті, хто позбавлений такої можливості, — пліч-о-пліч виступають проти антинародної політики урядів своїх країн. Чимало досвіду спільних виступів набули пролетарі Сполучених Штатів, ФРН, Великобританії, Канади. 27 серпня 1983 року американські профспілки здійснили марш на Вашингтон, де провели 350-тисячну маніфестацію під гаслом «За свободу й робочі місця»; у Федеративній Республіці Німеччини в травні-червні позаторік відбувся тиждень дій ініціативних груп, який завершився у Бонні маршем солідарності працюючих і безробітних.

Новою рисою боротьби пролетарів проти класу капіталу є організований рух безробітних. На початку 80-х було створено комітети, центри та ініціативні групи, головна мета яких — згуртуватися в боротьбі за право на працю. У грудні 1982 року у Франкфурті-на-Майні відбувся перший конгрес західнонімецьких безробітних під гаслом «Безробітний, але не беззахисний», у червні наступного року в Чикаго працював з'їзд американських безробітних; активізують свою діяльність центри дій у Канаді. Нині буквально на очах відбувається еволюція соціальної свідомості безробітних: стихійні, несміливі, розрізнені виступи, про які, зокрема, розповів у своїй діоп'єсі англійський драматург Пол Тейн («Всесвіт», 1984, № 6), переростають в організований рух з чіткими вимогами й виразно окресленою антимонополістичною спрямованістю.

Головним орієнтиром у цьому русі стали програми комуністів щодо розв'язання проблеми безробіття. На відміну від спроб керівних кіл

капіталістичних країн втримати трудящі маси в полоні фальшивих рецептів боротьби з безробіттям, комуністичні партії висунули конкретні альтернативи. Так, Компартия США на своїй конференції 1982 року прийняла документ «Економічний білль про права» на вересневому (1983 р.) пленумі ЦК Компартии Канади була затверджена програма надзвичайних дій; Німецька комуністична партія на VII з'їзді (січень 1984 р.) накреслила програму забезпечення зайнятості; компартии інших промислово розвинутих країн капіталістичного світу також виробили платформу конкретних дій боротьби з безробіттям. Ось деякі позиції їхніх вимог; Компартия США пропонує прийняти програму професійної підготовки п'яти мільйонів молодих американців з наступним наданням їм роботи за фахом; Компартия Великобританії вважає за необхідне, щоб кожна фірма в обов'язковому порядку навчала і працевлаштовувала певну кількість юнаків і дівчат; Німецька комуністична партія вимагає зменшити тривалість робочого тижня до тридцяти п'яти годин з повним збереженням заробітної плати, що дало б змогу забезпечити робочими місцями півтора мільйона безробітних.

Висуваючи конкретні плани подолання найбільшого соціального лиха нинішнього капіталістичного суспільства — безробіття, комуністи західних країн разом з тим ставлять перед собою мету надзвичайної ваги: виховати в мільйонів громадян розуміння класового характеру влади великого капіталу, непримиренності інтересів трудящих і панівного класу, справжньої ролі буржуазної держави. А це, на їхню думку, повинно привести до усвідомлення необхідності докорінних соціальних перетворень існуючої системи, що створить умови, за яких саме поняття «безробіття» зникне з реального життя суспільства. Історія однозначно підтвердила правильність такого шляху: з побудовою соціалізму в СРСР та інших країнах проблема безробіття перестала існувати.

Опубліковано: Всесвіт. – 1985. – № 7. – С. 170-177.

СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАНАДЕ

Национальные проблемы всегда играли в истории Канады заметную роль. В последние двадцать пять лет они выдвинулись на передний план во внутривнутриполитической жизни страны. Поэтому не случайно в советской историографии Канады вопросы ее национального развития занимают значительное место – ведь, изучая основные события канадской истории, невозможно обойти такие вопросы, как участие в них иммигрантов и их потомков, отношения между коренными жителями и переселенцами из разных стран мира, между, англоканадцами и франкоканадцами и т. д.

Знакомство с достижениями советской историографии в области изучения национальных процессов и межнациональных отношений в Канаде позволяет выделить несколько узловых проблем, которые стали объектом исследований в монографиях и статьях советских ученых-историков, экономистов, географов, лингвистов. Это – социально-экономическое положение аборигенного населения; причины и история возникновения франкоканадского вопроса и его влияние на национальные отношения в современных условиях; проблемы иммигрантоведения, охватывающие целый комплекс вопросов, связанных с механизмом иммиграции в Канаду, иммиграционной политикой и законодательством, вкладом иммигрантов в развитие страны, с социальным и экономическим положением иммигрантских групп в разные периоды истории Канады; современные этнонациональные процессы, в первую очередь обострение национального вопроса в 60–70-е годы XX. в., межэтнические отношения, ассимиляция и т. д.

В целях более предметного анализа основных положений советской

историографии по указанным проблемам представляется необходимым разделить ее на два периода: а) до середины 60-х годов и б) середина 60–80-е годы. Основания для такого деления дают следующие обстоятельства: во-первых, до середины 60-х годов, за исключением известной книги А.Н. Шлепакова «Украинская трудовая эмиграция в США и Канаде», национальному развитию Канады были посвящены лишь отдельные сюжеты в книгах об экономике и географии страны; во-вторых, с середины 60-х годов начинается более интенсивное изучение национальных процессов историками, что выразилось не только в значительно большем количестве публикаций, но и в качественно новом подходе к исследуемым проблемам. Если в работах первого периода содержится преимущественно информационный материал об индейцах, эскимосах, об отношениях между английскими и французскими поселенцами, то работы 60–80-х годов прослеживают эти вопросы в их развитии и дают возможность установить основные тенденции в национальных отношениях.

Обращаясь к характеристике литературы до середины 60-х годов, в первую очередь следует выделить двухтомный труд Института этнографии АН СССР «Народы Америки»¹. В его первом томе имеется этнографический очерк «Современное население Канады», где содержится материал о жизни и быте, национальных особенностях англоканадцев, франкоканадцев, канадцев украинского происхождения, краткие сведения о немецкой, русской и польской этнических группах Канады.

В других разделах книги более подробно рассматриваются такие вопросы, как происхождение коренного населения Америки, в том числе и на территориях нынешней Канады, его языки и письменность, характерные элементы культуры в доколониальный период. На наш взгляд, раздел «Современное положение индейцев и эскимосов Канады» дает полное представление о жизненном укладе и социально-экономическом статусе коренного населения в 50-е годы. Его автор – Ю.П. Аверкиева обращает внимание на то, что «дискриминация, эксплуатация, тяжелые экономические условия вызывают в индейцах чувство протеста против социального неравенства»². В последующих работах Ю.П. Аверкиева совместно с другими авторами развивает данный тезис, раскрывая на конкретных примерах участие индейцев в борьбе за свои права.

Известный советский исследователь населения и природных ресурсов зарубежного Севера – Г.А. Агранат в своих работах поднимает вопросы об этническом составе населения северных районов Канады, где, кроме индейцев и

¹. Народы Америки / Под ред. А.В. Ефимова и С.А. Токарева. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1959, т.

². Там же, с. 350.

эскимосов, проживают также европейцы. Автор описывает не только уклад, быт, культуру, занятия тех и других, но и стремится уяснить вопрос о европейском влиянии на национальную культуру аборигенов³. Он приходит к выводу, что под воздействием колонизаторов изменялся жизненный уклад и культура индейцев и эскимосов, происходили ассимиляционные процессы. Г.А. Агранат не склонен давать однозначную оценку последствиям контактов коренного населения с европейцами: отмечая прогрессивные элементы, привнесенные европейской цивилизацией, он, как и другие советские исследователи, обращает внимание на уродливые явления, появившиеся в культуре индейцев и эскимосов, их быту.

В частности, капиталистическая цивилизация, доказывают авторы, не способствовала преодолению их культурной отсталости, показателем которой может являться крайне низкий уровень грамотности: у индейцев – 25%, у эскимосов и того меньше – 10%⁴. Виной тому, безусловно, дискриминационная политика правительства по отношению к индейскому и эскимосскому национальным меньшинствам. Это всей очевидностью было подтверждено на международной конференции «Против дискриминации туземного населения Америки» (Женева, 1977 г.) фактами содержащимися в обращении канадских индейцев в специализированную организацию ООН (1981 г.) по охране здоровья и т. д.⁵

В работах Г.А. Аграната имеются сюжеты об отношениях между коренным населением и пришлыми жителями в процессе производственной деятельности. Этот аспект важен в определении путей формирования поведенческих стереотипов как одних, так и других. К сожалению, указанные сюжеты не получили углубленного освещения в силу иного характера задач, стоявших перед исследователем. Однако они засвидетельствовали, что уже в литературе выделенного нами первого периода затрагиваются очень важные в теоретическом плане вопросы этнонационального развития Канады. В последующем они находят более глубокое освещение в исследованиях советских канадоведов.

Экономическим мотивам взаимоотношений между коренным населением и европейцами в колониальный период, а также между французской и английской Канадой уделено значительное внимание в книге А.Г. Милейковского «Канада и англо-американские противоречия»⁶. Хотя

³ Агранат Г.А. Зарубежный Север. М., 1957, с. 144.

⁴ Агранат Г.А., Куприянов А.Б., Пузаново, В.Ф. Население и ресурсы Американского Севера. М., 1963, с. 109 – 110.

⁵ См.: Всесвіт, 1978, № 3; Wochenpost, 1982, № 4.

⁶ Милейковский А.Г. Канада и англо-американские противоречия. М., 1958.

национальная проблематика, судя и по самому названию работы и по ее содержанию не является объектом исследования, однако сообщаемые автором сведения позволяют определить экономические истоки и причины возникновения противоречий между англоканадцами и франкоканадцами. Из анализируемого материала однозначно можно заключить, что стремление англоканадской буржуазии к экономическому господству сопровождалось дискриминацией франко-канадского меньшинства, его насильственной ассимиляцией, что собственно и породило франконациональный вопрос, который с особой остротой проявляется в Канаде сегодняшних дней.

В исследованиях экономического и географического плана к 50–60-е годы сюжетов национального разлития подтверждает нашу мысль о важности этнонациональных проблем во внутривнутриполитической жизни Канады.

Значительный вклад и исследование национальных отношений в стране кленового листа внесла работа А.Н. Шлепакова об украинской трудовой эмиграции в США и Канаде конца XIX – начала XX столетия⁷. Автор впервые в советской литературе обратился к иммигрантоидентическому аспекту канадской истории. Он детально проанализировал причины эмиграции, социально-экономическое положение украинских иммигрантов в Канаде, исторические условия их адаптации на новом континенте. В книге анализируется вклад трудовой эмиграции с Украины в экономику страны. Автор подчеркивает, что, «прибыв в страну, эмигранты влились в канадское общество, стали его частью, и их положение определялось общими законами, действующими и капиталистическом мире»⁸. Данный вывод методологически важен в изучении всех процессов, происходящих внутри украинской, равно как и других, иммигрантских группах. Далее, развивая эту мысль, А.Н. Шлепаков всесторонне освещает участие лиц украинского происхождения в общественно-политической жизни, рабочем и социалистическом движении Канады как составной части канадского народа. Весь ход изложения материала об украинцах-иммигрантах Канады позволяет заключить, что, помимо огромного вклада в экономику, в частности освоение Западной Канады, выходцы из Украины оказали определенное влияние на национальное развитие страны, став камешком в канадской этнической мозаике.

Как вытекает из краткого анализа вышеназванных работ, в них рассматривались в той или иной степени три основных аспекта: а) коренное

⁷ Шлепаков А.Н. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX– початок XX ст.). Київ: Видавництво АН УРСР, 1960.

⁸ Там же, с. 124.

население Канады и его контакты с европейскими переселенцами; б) экономические основы взаимоотношений между складывающимися англоканадской и франкоканадской нациями; в) вклад иммигрантов в развитие страны.

Все эти вопросы, как и целый ряд других, ранее не исследовавшихся, нашли свое дальнейшее отражение в последующих исследованиях советских ученых. Появление значительного числа работ, как специальных монографий, так и обзоров, посвященных национальным проблемам Канады, в 50-е, и особенно в 70-е годы, объясняется, на наш взгляд, двумя причинами: 1) возрастанием роли национальных проблем во внутривнутриполитической жизни страны и обострением национального вопроса, проявившегося в углублении противоречий между англоканадской франкоканадской нациями и между правящей верхушкой англоканадцев и другими этническими группами; 2) расширением и улучшением в конце 60 – первой половине 70-х годов взаимоотношений между СССР и Канадой.

Среди аспектов национальной проблематики, названных в начале данного обзора, советскими исследователями обстоятельно освещен франкоканадский вопрос, как в историческом плане, так и в его современном состоянии⁹.

Авторы, вскрывая причины возникновения франкоканадской проблемы, единодушны в мнении, что вопрос о взаимоотношениях англоканадской и франкоканадской наций является центральным в комплексе национальных проблем страны. О.С. Сороко-Цюпа рассматривает франконациональный вопрос на нескольких этапах: от английского завоевания Новой Франции до образования Канадской Конфедерации, от создания Конфедерации до первой мировой войны, между двумя мировыми войнами и в период после второй мировой войны. На каждом из этапов были свои особенности франконациональной проблемы, связанные с внутренним развитием страны и политикой правящей верхушки англоканадской нации в отношении Квебека и его франкоканадского населения. Однако, как это явствует из изложенного материала, независимо от особенностей каждого этапа наблюдается преемственность в сохранении причин, создающих напряженность в

⁹ *Фурсова Л.Н.* Обострение франкоканадского вопроса. – В кн.: От Аляски до Огненной земли. М.: Наука, 1967; *Сороко-Цюпа О.С.* Из истории франкоканадского национального вопроса. – В кн.: Национальные проблемы Канады. М.: Наука, 1972; *Он же.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов XX в. – Расы и народы. М.: Наука, 1973, вып. 3; *Тишков В.А.* К истории возникновения франкоканадского вопроса. – Вопросы истории, 1974, № 1; *Хрипунов Н.А.* Квебек и канадо-американские отношения. – США: Экономика, политика, идеология, 1975, № 8; *Шлихтер А.А.* О концепциях по национальному вопросу в Канаде. – В кн.: Критика буржуазных теорий национализма и расизма. М.: Мысль, 1976; Канада на пороге 80-х годов. М., Наука, 1979, с. 231–258; *Колленко В.А.* Квебекская проблема в послевоенной Канаде. М.: Наука, 1981.

отношениях между двумя канадскими нациями.

В.А. Тишков, освещая историю возникновения франкоканадского национального вопроса, обращается к критическому анализу буржуазной историографии по франкоканадскому вопросу, выделяя две точки зрения: с одной стороны, концепцию английского завоевания, представленную историками французского происхождения, с другой – проанглийскую, изложенную англоканадской историографией. Отмечая чрезмерный «национализм» франкоканадских авторов и апологетику концепций англоканадцев, В.А. Тишков на основе аргументированного освещения событий канадской истории приходит к методологически важному выводу: «...английское завоевание Канады привело к установлению нового жесткого колониального режима, опиравшегося на складывающийся союз английской колониальной администрации, привилегированного меньшинства населения английского происхождения и старого господствующего класса в лице феодальных сеньоров и католического духовенства. В колониальном Квебеке усилиями метрополий и английского меньшинства наряду со старыми узами подчинения и зависимости начинает устанавливаться система социального неравноправия и национального гнета по отношению к населению французского происхождения, представляющего в своей массе эксплуатируемых крестьян, низшие и средние слои городского населения. Это привело к возникновению в Канаде франкоканадского национального вопроса»¹⁰.

Авторы названных работ по франконациональному вопросу не ограничиваются лишь выяснением причин, его породивших, или отражением его нынешнего состояния. Они, например О.С. Сороко-Цюпа, Л.Н. Фурсова, А.А. Шлихтер, прослеживают тенденции в национальном движении франкоканадцев против засилия англоканадцев в провинции Квебек, а также пути выхода из создавшегося кризиса Конфедерации. «Важная особенность франкоканадского движения, – отмечает Л.Н. Фурсова, – заключается в том, что и национальное движение, и социальные конфликты развиваются на почве незавершенных буржуазно-демократических преобразований в Квебеке...»¹¹. Это в значительной степени предопределяет тот факт, что одной из наиболее активных сил движения явилась интеллигенция – выходцы из мелкобуржуазной среды, которая и захватила руководство франкоканадским национальным движением, привнеся в него буржуазный национализм, впоследствии ставший в

¹⁰ Тишков В.А. К истории возникновения франкоканадского вопроса, с. 90.

¹¹ Фурсова Л.Н. Обострение франкоканадского вопроса, с. 194.

нем преобладающим¹². Затем, с укреплением позиций сепаратистской Квебекской партии (КП) в политической жизни провинции националистические тенденции еще более усиливаются¹³, а с победой КП во главе с ее лидером Р. Левеком на провинциальных выборах в ноябре 1976 г. националистическо-сепаратистские устремления возводятся в ранг официальной политики правительства Квебека¹⁴. В этой связи можно упомянуть работы, в которых затрагиваются позиции различных партий Канады в современном этнонациональном развитии страны¹⁵. На наш взгляд, выяснение этих позиций и анализ политики основных партий в национальном вопросе является перспективным направлением в исследовании рассматриваемой проблематики, тем более, что в названных работах сделаны лишь первые попытки.

Советские исследователи в своих работах обратили внимание на то, что в Квебеке создаются благоприятные условия для совместных действий прогрессивных сил во франкоканадском национальном движении, прежде всего рабочего класса¹⁶. Комплексный анализ квебекской проблемы в послевоенное время позволили В.А. Коленеко сделать вывод о том, что в условиях усиления социальных противоречий в провинции и обострения национального вопроса «были характерны рост и сближение классового и национального самосознания». А это в свою очередь способствовало «смыканию интересов рабочего класса и задач национально демократического характера»¹⁷.

Историография социально-экономического положения коренного населения Канады в 70–80-е годы пополнилась несколькими интересными разработками, среди них раздел «Аборигенное население Канады» в коллективном труде «Национальные проблемы Канады» и главы книг В.А. Тишкова «Страна кленового листа: начало истории» и «Освободительное движение в колониальной Канаде», статьи В.А. Тишкова и Л.Н. Фурсовой.

Первая упомянутая работа, построенная в форме очерка этнической и социальной истории индейцев и эскимосов, знакомит читателя практически со всеми аспектами жизни коренных жителей, начиная от доколониального периода и кончая 60-ми годами XX в. В основу анализа изменений во всех областях жизни индейцев положены изменения, происходившие на разных

¹² *Сороко-Цюпа О.С.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов XX в., с. 226.

¹³ Критика буржуазных теорий национализма и расизма, с. 125–126.

¹⁴ *Банцекин Н.Б.* Квебек: год после выборов. – США: экономика, политика, идеология, 1977, № 11.

¹⁵ *Данилов С.Ю.* Двухпартийная система Канады: тенденции развития. М.: Наука, 1982, с. 82 – 88; *Евтух В.Б.* Политика Квебекской партии в условиях обострения национального вопроса в Канаде. – В кн.: Социальная природа буржуазных партий в современном капиталистическом мире. Киев: Наукова думка, 1980.

¹⁶ *Сороко-Цюпа О.С.* Национальное движение во французской Канаде 60-х годов XX в., с. 232.

¹⁷ *Коленеко В. А.* Квебекская проблема в послевоенной Канаде, с. 264.

етапах в социально-экономической сфере под влиянием условий развития страны. В работе подчеркивается, что «вовлечение индейцев в капиталистическую экономику вызвало глубокие, полные противоречий процессы внутри индейского общества, в частности, хотя и медленный, но все более отчетливо проявляющийся процесс классового расслоения»¹⁸. Эта мысль имеет большое значение в выявлении тенденций в современном индейском движении сопротивления, которое особенно активно развивается в последние десять – пятнадцать лет. Перспективы индейского движения авторы связывают с этническими процессами среди аборигенного населения, основной тенденцией которых является формирование «...своеобразной индейской общности, символом которой и средством ее утверждения как народности, отличной от остальных канадцев, является складывающаяся гибридная панидейская культура»¹⁹. Формирование новой общины, считают авторы, станет переходным этапом к ассимиляции индейцев канадским обществом²⁰. Поэтому прогрессивные лидеры индейского движения, осознавая историческую закономерность ассимиляции, стремятся направить движение сопротивления против ее насильственного характера, за достижение равноправия аборигенов. Именно эти тенденции, отмечается в работе, находят поддержку всех демократических сил страны, в первую очередь Компартии Канады²¹.

В упомянутых книгах В.А. Тишкова, а также в его совместной работе с Л.В. Кошелевым содержатся сведения о тех временах, когда индейцы и эскимосы были хозяевами своей земли. Авторы знакомят читателей с жизнью индейских племен в начальный период колонизации, с сопротивлением индейцев завоевателям, раскрывают взаимоотношения коренных жителей с англичанами и французами до образования на территории Канады Конфедерации²². Материал, относящийся к столь ранним периодам, позволяет глубже вникнуть в сущность национальных проблем Канады сегодняшних дней, особенно, когда речь идет о социальном и экономическом статусе «первых канадцев». Последним аспектам, в частности, посвящена специальная статья В.А. Тишкова²³. Кроме того, ее автор останавливается и на таких важных вопросах, как новейшие демократические тенденции в индейской среде,

¹⁸ Аверкиева Ю.П., Суанкей Бен, Файнберг Л.А. Аборигенное население Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады. М.: Наука, 1972, с. 39–40.

¹⁹ Там же, с. 55.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

²² Тишков В.А. Страна кленового листа: начало истории. М.: Наука, 1977; *Он же*. Освободительное движение в колониальной Канаде. М.: Наука, 1978; Тишков В.А., Кошелев Л.В. История Канады. М.: Мысль, 1982.

²³ Тишков В.А. Индейцы Канады во второй половине XX в. – Сов. этнография, 1982, № 3.

проблемы образования и современные этнокультурные процессы.

Для понимания судеб коренного населения Канады важно также изучение таких процессов, как мисцегенация – биологическое смешение с белым населением. В советской историографии этнонационального развития Канады данный аспект пока еще не разработан с достаточной глубиной. В этом направлении предпринимаются первые шаги, имеется ввиду публикация Л.Н. Фурсовой²⁴. Автор осветила те изменения, которые происходят в этнической сфере в процессе формирования метисного населения среди индейцев, обратив внимание на специфические черты, отличающие его как от индейцев, так и от белого населения, а также на некоторые этнические особенности англоязычных и франкоязычных метисов.

Несомненно, проблемы коренного населения Канады и в будущем будут занимать важное место в исследованиях советских канадоведов, поскольку активизация этносоциальных процессов в среде коренных жителей порождает новые явления, без анализа которых невозможна исчерпывающая оценка их места и роли в современном канадском обществе. Важный вклад в стимулирование исследований по индейской проблематике, по нашему мнению, сделал симпозиум «Американские индейцы в прошлом и настоящем», проведенный Сектором народов Америки Института этнографии АН СССР в 1982 г.

Заметными разработками иммигрантоведческих аспектов национальных проблем Канады являются монография и другие публикации советского этнографа Л.Н. Фурсовой²⁵. В них практически подняты все вопросы, связанные с иммиграцией периода после второй мировой войны, но главный спектр исследований включает в себя взаимосвязь между иммиграцией и национальным развитием страны. Эта взаимосвязь рассматривается в контексте с важными социально-экономическими проблемами канадского общества. В частности, в монографии Л.Н. Фурсова, рассматривая изменения в социальном и профессиональном составе послевоенных иммигрантов, показывает их в связи с изменившимися потребностями в рабочей силе Канады 50–60-х годов, что в конечном итоге отразилось и в иммиграционной политике и законодательстве. Важен тот момент, что автор, анализируя особенности переселенческого движения в послевоенное двадцатипятилетие, обращается к генезису

²⁴ Фурсова Л. Н. Формирование метисного населения Канады. – Сов. этнография, 1982, № 5.

²⁵ Фурсова Л.Н. Иммиграция и национальное развитие Канады (1946–1970 гг.). М.: Наука, 1975; Расизм в иммиграционной политике Канады. – Народы мира против расизма. М.: Наука, 1970; Этнический состав и расселение послевоенных иммигрантов Канады. – Расы и народы. М., 1971, вып. 1; Иммиграция в Канаду после второй мировой войны (1945–1965 гг.) – В кн.: Национальные проблемы Канады.

иммиграции вообще, что позволяет более четко проследить эти особенности. Последовательный историзм в освещении сложных вопросов канадской иммиграции помогает читателю вникнуть в сущность самой проблемы, понять статус этнических групп в обществе, определить их вклад в развитие страны.

Интересен, на наш взгляд, материал о взаимозависимости между масштабами иммиграции и ростом общей численности населения Канады. Приводимые диаграммы и таблицы о профессиональной занятости выходцев из других стран убедительно подтверждают вывод советской историографии, содержащийся также в монографии Л.Н. Фурсовой о том, что британцы занимают более высокое по сравнению с другими иммигрантами, например итальянцами, социально-экономическое положение²⁶. Эти и другие данные, тщательно анализируемые автором, показывают, что в Канаде со свойственной ей национально-расовой дискриминацией этническое происхождение населения влияет на его социальный статус²⁷.

Раздел монографии «Иммиграция и этнические процессы» по своему содержанию и научному анализу явлений национального развития Канады является одним из основных. Именно здесь сконцентрирован тот материал, который решает главные задачи исследования – выяснение связи между иммиграцией и современными этнонациональными процессами. Автор, с одной стороны, детально показывает внутреннюю жизнь так называемых «переходных этнических групп» – итальянской, украинской, греческой и др., а с другой – на обширном фактическом материале прослеживает процессы ассимиляции представителей разных этнических групп в новейшее время. В основе анализа находятся социальные факторы. В то же время Л.Н. Фурсова учитывает воздействие и таких явлений, как языковая ситуация в этнических группах, смешанные браки, деятельность разного рода этнических организаций и т. д. На наш взгляд, изложенные данные дают возможность для более четкого, чем это содержится в книге, уяснения соотношения между господствующей тенденцией в этнических процессах – ассимиляцией и параллельно существующей, а в условиях обострения национального вопроса усиливающейся тенденцией обособления «переходных этнических групп». Кстати, упомянутые вопросы в силу своей научной значимости могут стать предметом отдельного исследования.

Иммигрантоведческие аспекты канадской истории рассматриваются и в других публикациях; они, как правило, связаны с социальными и политическими

²⁶ Фурсова Л.Н. Иммиграция и национальное развитие Канады, с. 239.

²⁷ Там же, с. 260 – 271.

условиями иммиграции в Канаду и иммиграционной политикой правительства этой страны²⁸.

В нашей литературе нет пока специальных работ, посвященных аккультурации иммигрантов и их потомков в канадском обществе. Между тем вопросы культурной ассимиляции приобретают все больший вес в национальной проблематике. Ибо здесь переплетается целый комплекс проблем – сохранение в быту и культуре национальных черт страны происхождения, их взаимодействие с культурой страны поселения, место и роль культурных связей иммигрантов и тех, кто родился в Канаде, со страной эмиграции и т. д. Отдельные сюжеты данного плана содержатся в уже упоминавшихся работах Л.Н. Фурсовой, а также в очерке А.Н. Шлепакова «Славянские группы Канады»²⁹. А.Н. Шлепаков наряду с исследованием роли славян в экономике страны (для этого он привлекает данные о их занятости, социальном составе и др. факторы), участии славян в рабочем и общедемократическом движении Канады останавливается на характеристике черт культуры и быта иммигрантов из славянских стран и их потомков. Автор, отмечая интенсивность аккультурации, в частности восприятие многих элементов культуры более крупных групп, в первую очередь англосаксонской³⁰, раскрывает процесс борьбы славян за сохранение культурных традиций, добавим – прогрессивных, стран эмиграции. И это подтверждают приведенные в работе примеры. Важно то, что стремление национальных групп поддержать демократические традиции культур «страны отцов» связываются с борьбой за общедемократические цели³¹. И в этой борьбе неocenимую роль играют прогрессивные этнические организации, которые не только сохраняют привезенные иммигрантами элементы культуры своей страны, но и способствуют популяризации в Канаде достижений современной культуры, тем самым внося заметный вклад в упрочение позиций демократического искусства в буржуазном обществе. На эту сторону процесса борьбы за сохранение черт культуры и быта страны происхождения обращает внимание В.И. Наулко в статьях «Этносоциальные процессы среди канадцев украинского

²⁸ *Фурсова Л.Н.* Американская революция и формирование населения Канады (к этнической истории Канады). – В кн.: Проблемы истории и этнографии Америки. М.: Наука, 1979; *Евтух В.Б.* Рестрикціонізм в іміграційній політиці урядів США і Канади. – Историчні дослідження. Історія зарубіжних країн. Київ: Наукова думка, 1979, вип. 5; *Панкратов А.И.* Роль иммигрантов небританского происхождения в колонизации Западной Канады в конце XIX – начале XX вв. – В кн.: Проблемы социально-политической истории Европы и Канады (60-е годы XIX – начало XX вв.). Красноярск, 1979; *Сич О.І.* Деякі аспекти імміграційної політики Канади наприкінці XIX – на початку XX ст. – Український Історичний журнал, 1981, № 11.

²⁹ *Шлепаков А.Н.* Славянские группы Канады. – В кн.: Национальные проблемы Канады. М., Наука, 1972.

³⁰ *Шлепаков А.Н.* Славянские группы Канады, с. 166.

³¹ Там же, с. 171.

происхождения» и «Украинская этническая группа Канады»³². Статьи наряду с освещением социально-экономического положения канадцев украинского происхождения содержат новый интересный материал о культуре и быте украинской этнической группы Канады, об условиях сохранения и развития специфических этнических черт как одного из многих компонентов современного населения Канады.

В плане выяснения места иммиграции в общественно-политической жизни Канады важное значение приобретает их отношение к профсоюзному движению и участие в классовой борьбе пролетариата, в движениях социального протеста.

В ходе совместной борьбы трудящихся разных национальностей рождается новый тип ассимиляции, в советской науке названный пролетарским³³. В некоторых исследованиях рабочего движения в Канаде этот аспект тем или иным образом затрагивается. В частности, Б. Алтаев и К. Ломов, выясняя причины подъема рабочего движения в 50-е годы XX в., показали дискриминационное положение пришлых рабочих, их сверхэксплуатацию монополистическим капиталом³⁴, что в результате и побуждает иммигрантов принимать участие в борьбе канадских рабочих за свои права. В одном из последних исследований классовой борьбы канадского пролетариата речь идет (хотя и не в такой степени, как этого хотелось бы) также о рабочих иммигрантах и представителях национально-расовых меньшинств³⁵. Здесь не содержится вывода о масштабах и эффективности участия названных категорий трудящихся в рабочем и профсоюзном движении, однако, как и в работе Б. Алтаева и К. Ломова, основания для некоторых выводов в этом плане дает материал о социально-экономическом положении иммигрантов, как и населения иностранного происхождения вообще. В работах, которые появились в конце 70-х и в 80-е годы, сделаны попытки показать участие лиц иностранного происхождения и представителей национальных меньшинств в борьбе за свои права, их участие в движениях социального протеста³⁶.

Вполне закономерно, что большая часть литературы советских авторов по национальной проблематике Канады посвящена современным этнонациональным процессам. Как отмечалось выше, в 60-е и 70-е годы они

³² *Наулко В.І.* Етносоціальні процеси серед канадців українського походження. – Народна творчість та етнографія, 1982, № 2; *Наулко В.І.* Украинская этническая группа Канады. – Расы и народы. М., Наука, 1984, вып. 14.

³³ *Богина Ш.А.* Как складывалась американская нация. – США: экономика, политика, идеология, 1973, № 7, с. 15.

³⁴ *Алтаев Б., Ломов К.* Рабочее движение Канады на современном этапе. М.: Знание, 1960, с. 15.

³⁵ *Цысина Г.А.* Канада: профсоюзы и классовая борьба пролетариата. М.: Наука, 1977, с. 9, 42, 43.

³⁶ См. разделы в кн.: Государственная политика и обострение национального вопроса в странах капитала. Киев: Наукова думка, 1979; Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире. Киев: Наукова думка, 1984.

развивались довольно бурно, порождая новые явления и тенденции. Прекрасной базой для их выявления представляется этностатистическое исследование М.Я. Берзиной³⁷. В работе дана методика проведения анализа статистических данных, относящихся к этническому составу населения Канады. Автор учитывает все важнейшие факторы, оказывающие непосредственное влияние на формирование современного этнического состава населения страны – двунациональный характер канадского государства, смешанные браки, языковая ассимиляция, характер расселения и т. д.

На основе глубокого анализа данных, почерпнутых из официальной статистики и исследований канадских ученых, учета практики существования на территории Канады выходцев из разных стран мира, направленности и интенсивности ассимиляционных процессов, М.Я. Берзина приходит к утверждению (кстати, получившему широкое признание в советской историографии), что этнические группы Канады – это «переходные группы»³⁸. Определение таким образом сущности этнических групп – с одной стороны, с присущими чертами этноса страны происхождения, а с другой – этноса принявшей страны – является исходным пунктом для уточнения перспектив их существования в Канаде.

Выделяя выходцев из Азии в особую категорию пришлых канадцев, автор считает, что в их среде традиции страны происхождения сохраняются более четко, и по степени ассимилированности, в частности языковой, они находятся на последних местах среди «переходных этнических групп». Сведения о каждой группе (количество, расселение, родной язык, роль религии и др.) дают полную картину ее места в этническом конгломерате страны.

В данной работе, как и в публикации «Этнический состав населения Канады»³⁹, М. Я. Берзина обращается к характеристике процессов внутри двух канадских наций – англоканадской и франкоканадской, а также их взаимоотношений. Вполне обоснованы поиски автором причин противопоставлений французской Канады британской Канаде в экономическом развитии не только этих частей страны, но и Франции и Англии в период колонизации канадских территорий⁴⁰. Экономические и социальные факторы, как явствует из излагаемого автором материала, а также материала ранее анализировавшихся книг Г.А. Аграната, А.Г. Милейковского и др., отразились самым непосредственным образом на этнонациональном развитии наций,

³⁷ Берзина М.Я. Формирование этнического состава населения Канады. М.: Наука, 1971.

³⁸ Берзина М.Я. Этнический состав населения Канады. – Сов, этнография, 1968, № 1.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Берзина М.Я. Формирование этнического состава населения Канады.

наложил глубокий отпечаток на их взаимоотношения на современном этапе. Эти обстоятельства в полной мере учитываются советскими авторами как в работах, специально посвященных обострению национального вопроса в Канаде в 60 – 80-х годах⁴¹, так и в тех, предметом исследования которых является кризис канадской государственности⁴².

Подчеркивая, что основные причины обострения национальных конфликтов в капиталистическом мире общие для всех развитых стран⁴³, авторы на конкретных примерах раскрывают их особенности в Канаде, своеобразие формирования этнонационального конгломерата, а котором существуют две нации и многочисленные этнические группы. Их взаимоотношения в условиях углубления социально-классовых противоречий в канадском обществе порождают целый комплекс сложных проблем, связанных в первую очередь со стремлением англоканадской правящей верхушки ассимилировать другие этнические образования. Здесь следует учитывать, что капитализм не способен осуществить ассимиляцию другим путем, кроме насильственного⁴⁴. Последнее, естественно, вызывает сопротивление в среде национальных групп Канады, особенно усилившееся в результате обострения конфликтов между англоканадской и франкоканадской нациями и под влиянием франконационального движения в 60 – 70-х годах.

В этой связи советские исследователи в указанные годы больше, чем раньше, уделяют внимание процессам ассимиляции этнических групп и внутренним явлениям, характерных для той или иной группы.

В значительной степени эти процессы и явления в историографии последнего времени освещены через призму языковой ассимиляции⁴⁵. Ведь, скажем, в работе Е.А. Реферовской речь идет не только о статусе французского языка в Канаде, но содержится много сведений о самой франкоканадской нации, о ее развитии, о расселении лиц французского происхождения и т. д. Довольно интересны и, на наш взгляд, всесторонне обоснованы наблюдения и выводы о

⁴¹ *Агомогланов В.Ш.* Обострение национального вопроса в условиях общего кризиса капитализма (на примере Канады). М., 1976; *Юсуповский А.М.* Некоторые аспекты национального кризиса в Канаде – США: экономика, политика, идеология, 1981, № 3.

⁴² Канада на пороге 80-х годов. М.: Наука, 1979, с. 192–230; *Наумов Д.М.* Національні проблеми Канадської конфедерації. – Український історичний журнал, 1969, № 9; *Шило В.Е.* Конституционный кризис в Канаде. – США: экономика, политика, идеология, 1981, № 11.

⁴³ *Степанов Ю.* Капитализм и национальный вопрос. – Мировая экономика и международные отношения, 1972, №2

⁴⁴ *Колтаков А., Сороко-Цюпа О.* Обострение национального вопроса в странах развитого капитализма. – Коммунист, 1972, № 8.

⁴⁵ *Реферовская Е.А.* Французский язык в Канаде. Л., 1972; *Тишков В.А.* Язык и политика. – США: экономика, политика, идеология, 1977, № 2; *Он же.* Политика двуязычная в Канаде. – Расы и народы. М., 1977, вып. 7; *Жлуктенко Ю.О.* Українська іммігрантська мова в мовній ситуації Канади. – Мовознавство, 1976, № 6.

сущности французского языка в Канаде: «Язык франкоканадцев – это французский язык или, точнее, его вариант, отмеченный особенностями, вытекающими из условий его жизни и развития»⁴⁶. При этом обращается особое внимание на то, что он создавался в условиях англоязычного окружения, под воздействием обстоятельств, характерных для Канады.

Учитывая все эти факторы, известный советский лингвист Ю.А. Жлуктенко называет, например, украинский язык выходцев из Украины и их потомков украинским иммигрантским языком, что, по-нашему убеждению, наиболее соответствует его статусу в языковой ситуации страны. Автор доказывает в названной работе, как и в других⁴⁷, правомочность такого названия на множестве примеров в интралингвистическом, межъязыковом и экстралингвистическом аспектах.

Подобный подход к определению языков, которыми наряду с английским пользуются выходцы из других стран в Канаде, дает дополнительные возможности выявить сущность самой этнической группы, что подтверждает ее переходный характер. Однако в работе Е.А. Реферовской делается несколько поспешный и категоричный вывод о том, что «еще несколько десятилетий – и французский язык, отдельность франкоканадской культуры и особое национальное самосознание франкоканадцев растворится в понятии единой канадской нации, говорящей на английском языке». В доказательство своего утверждения автор ссылается на то обстоятельство, что иммигранты, приезжающие в Канаду из разных стран, примыкают к англоканадскому населению⁴⁸.

Действительно, такое явление имеет место в Канаде. Но, как показано в работах В.А. Тишкова, в 70-е годы вследствие борьбы франкоканадцев за национальное равноправие в самой провинции, да и на федеральном уровне был принят ряд программ и мероприятий по двуязычию⁴⁹. Хотя не все они выполняются, однако в некоторой мере способствуют усилению позиций французского языка в Квебеке и за ее пределами. Об этом свидетельствует, в частности, повышение интереса к его изучению не только в Квебеке, но и в других провинциях страны, позитивные перемены в отношении равенства английского и французского языков в общественном мнении англоговорящей

⁴⁶ Реферовская Е.А. Французский язык в Канаде, с. 209.

⁴⁷ Жлуктенко Ю.О. Українсько-англійські міжмовні відносини Українська мова у США і Канаді. Київ, 1964; *Он же*. Явища інтерференції в писемній мові двомовців. – Вісник Київського університету, № 6. Серія іноземної філології, Київ, 1972.

⁴⁸ Реферовская Е.А. Французский язык в Канаде, с. 57.

⁴⁹ Тишков В.А. Политика двуязычия в Канаде, с. 213.

части населения Канады и др.⁵⁰

Очевидно, предсказывая перспективы развития того или иного явления в национальных процессах, следует учитывать совокупность и взаимодействие факторов как социального, так и этнонационального характера. Это, к примеру, мы наблюдаем в коллективной статье «Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки»⁵¹. В разделе, посвященном Канаде, дана обобщающая характеристика основным тенденциям в национальном развитии страны в 60–70-е годы по таким аспектам: состояние франкоканадского вопроса, положение и борьба коренного населения, современные этнические процессы. Что касается последнего аспекта, то авторы выделяют стремление к обособлению этнических групп: «Интенсивное пополнение некоторых этнических групп иммигрантами, говорящими на родном языке, сохраняющими привязанность к родине, к ее обычаям и культуре, усиливает тенденцию к обособлению некоторых численно увеличившихся этнических групп, создает новые трудности на пути их ассимиляции». Подчеркивается также рост национального самосознания этнических групп под влиянием движения франкоканадцев и т.д.⁵² Но авторы не склонны преувеличивать данные явления в национальном развитии Канады, ибо господствующей тенденцией в этнических процессах, как и прежде, остается ассимиляция. Ведь «...индустриализация страны, быстрый технический прогресс и научно-техническая революция способствует росту двуязычия, нивелировке быта и культуры, сближению канадцев разных национальностей в процессе производства, создавая тем самым условия для ассимиляции»⁵³.

Значительное количество работ по национальным отношениям в Канаде, публикуемых как в нашей стране, так и в других странах, прежде всего в Канаде, вызвало необходимость их анализа, оценки позиций авторов и определения традиционных и перспективных направлений развития историографии данной проблемы. Поэтому закономерно появление историографических исследований⁵⁴, которые подводят итог изучению национальной проблематики

⁵⁰ См.: *Щукина Е.А.* О некоторых итогах лингвистической реформы в Канаде. – США: экономика, политика, идеология, 1985, № 1.

⁵¹ *Богина Ш.Л., Козлов В.И., Нитобург Э. Л., Фурсова Л.Н.* Национальные процессы и национальные отношения в странах Западной Европы и Северной Америки. – Сов. этнография, 1975, № 5.

⁵² Там же, с. 15.

⁵³ Там же.

⁵⁴ *Файнберг Л. А.* Современное положение эскимосов (1940–1900 гг.) и проблема их будущего в трудах этнографов США и Канады. – В кн.: Современная американская этнография. М., Наука, 1963; *Фурсова Л.Н.* Некоторые исследования о послевоенной иммиграции в Канаду. – Сов. этнография, 1970, № 5; *Она же.* Историография этнической истории Канады. – В кн.: Пути развития зарубежной этнологии. М.: Наука, 1983; *Евтух В.Б.* Иммиграция и национальные отношения в Канаде. – В кн.: Проблемы историографии Канады. М.: Наука, 1981; *Она же.* Историография национальных отношений в США и Канаде (60–70-е годы). Киев: Наукова

на конкретных этапах истории Канады.

Анализ советской историографии по национальной проблематике Канады (работ, вышедших из печати к моменту написания нашего обзора) говорит о том, что авторы в своих исследованиях поднимают наиболее важные вопросы национальных отношений в стране в разные периоды ее истории. Как правило, сложные этнонациональные процессы рассматриваются на фоне и с учетом особенностей социально-экономического развития Канады, с привлечением широкого круга отечественных и зарубежных источников и литературы. Отличительной чертой работ советских авторов является обобщение опыта борьбы Коммунистической партии Канады за демократическое решение национального вопроса в стране, а теоретические разработки видных ее деятелей используются в проанализированных трудах в качестве основы изучения национальных процессов в конкретных условиях.

Вместе с тем не все вопросы, имеющие важное значение для осмысления сущности, направленности и возможных результатов современного этнонационального развития Канады, получили достаточно глубокое освещение (в некоторые практически не рассматривались) в советской историографии.

В первую очередь это касается таких проблем, как национальные процессы и научно-техническая революция, политика «многокультурности»⁵⁵, критика теории «третьего компонента», участие представителей этнических групп в борьбе за справедливое решение национального вопроса, концепции этносоциального развития Канады и некоторые другие. Исследуя эти проблемы, советская историография может внести еще более весомый вклад в изучение не только национальной проблематики, но и истории Канады в целом.

Раздел коллективной монографии: 3. Изучение национальных отношений в зарубежных странах (Сов. историография) / [Э. А. Баграмов, М. И. Куличенко, Х. Ш. Инояттов, В. Б. Евтух и др.]; отв. ред. Э. А. Баграмов, А. Н. Шлепаков. – Москва: Наука, 1985. – 270 с.

думка, 1982; *Он же*. Советская историография этнонациональных проблем стран Западной Европы и Северной Америки. – В кн.: Национальные меньшинства и иммигранты...

⁵⁵ Первая из названных проблем частично рассматривалась в статье *Евтух В.Б.* Вплив науково-технічної революції на структурну асиміляцію етнічних груп США і Канади. – Історичні дослідження історія зарубіжних країн. Київ: Наукова думка, вип. 2, а вторая – в коллективной монографии Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР «Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала» (Киев: Наукова думка, 1979).

МУЗЕЙ НАРОДНОГО ИСКУССТВА КИПРА

Среди небольшого числа музеев Кипра (Археологический музей, Музей национальной борьбы, Византийский музей и Картинная галерея, Государственная коллекция современного искусства и некоторые другие) музей, о котором мы расскажем, занимает особое место. Он в большей степени, чем другие, дает посетителю возможность ощутить своеобразие, этнических черт киприотов, их национального характера, почувствовать колорит местного образа жизни, который, кстати, в последнее время нивелируется и подгоняется под определенные западные образцы. С историей его создания и экспозицией нам удалось детально ознакомиться во время работы на Кипре выставки «Наука в Украинской ССР» (19.III.— 16.IV.1984 г.).

Интересна сама история создания музея. Музей народного искусства был открыт 28 декабря 1950 г. Инициатором его учреждения выступило Общество кипрских исследователей. Однако еще раньше, в 1931 г., группа участников движения за возрождение народного искусства выдвинула идею создания коллекции образцов народного искусства киприотов. За поддержкой они обратились к митрополиту. Но политическая обстановка на острове — массовые выступления киприотов против английского господства и последовавшие за ними жестокие репрессии — не позволила воплотить в жизнь замысел группы энтузиастов — собирателей народного искусства. Спустя пять лет в связи с образованием Общества кипрских исследователей (ОКИ), поставивших перед собой задачу сбора, консервации, изучения фольклора и других материалов по истории Кипра и их анализа, вопрос о создании постоянной коллекции предметов народного искусства стал вновь широко дебатироваться в среде кипрской интеллигенции. Тогдашний президент ОКИ, директор Панкипрской

гимназии Константинос Спиридакис, активно пропагандировал (в частности, в кругах учащейся молодежи и их наставников) идею создания музея народного искусства. По замыслу К. Спиридакиса и его единомышленников, экспонаты музея должны были отражать быт и культуру народа, способствовать передаче этнической-информации последующим поколениям.

Начало было трудным — энтузиасты не имели опыта на Кипре практически не было специалистов музейного дела, тем более в области этнографии и фольклора; к тому же в английских кругах (известно, что Кипр до августа 1960 г. являлся колонией Великобритании) подобные стремления рассматривались как враждебные существующему режиму, как неприятие насаждаемых англичанами культурно-эстетических ценностей. Но членам общества хватило энтузиазма, упорства и смелости, чтобы довести начатое дело до конца. Уже в 1948 г. им удалось получить небольшую комнату на первом этаже Архиепископии — резиденции архиепископа, в которой они разместили 457 экспонатов (одежда, деревянная скульптура, украшения и т. д.), собранных самими учащимися и присланных в качестве подарков жителями разных частей острова. За первые 10 лет существования (1950—1960 гг.) английские власти трижды закрывали музей. Подобная позиция властей, естественно, отпугивала посетителей, и о существовании музея в Никосии, а тем более за ее пределами знали немногие. В 1961 г. для архиепископа была выстроена новая резиденция, и

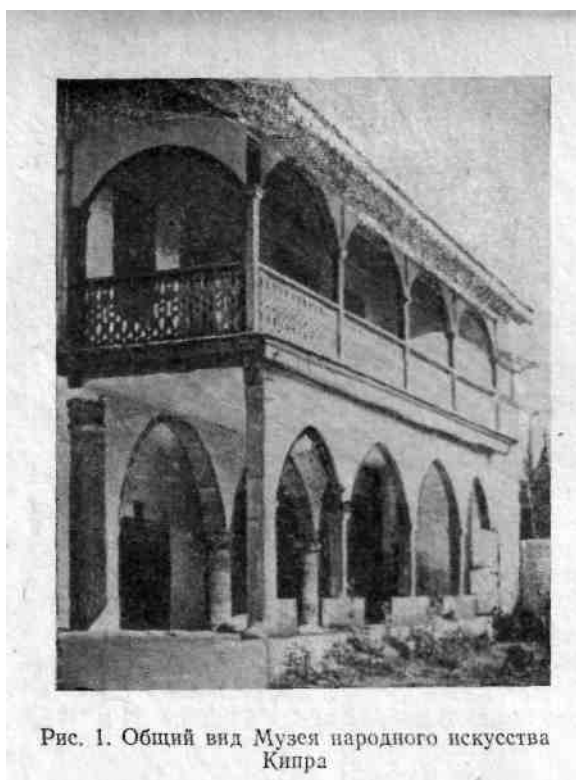

Рис. 1. Общий вид Музея народного искусства Кипра

благодаря стараниям Общества кипрских исследователей здание прежней Архиепископии было передано обществу. С тех пор Музей народного искусства занимает весь первый этаж старой Архиепископии, и его экспонаты размещаются в 14 залах. Правда, залами помещения можно назвать лишь условно — это небольшие кельи бывшего мужского монастыря XV в., принадлежавшего Бенедиктинскому ордену. Само здание является памятником архитектуры, и это обстоятельство стимулирует интерес жителей Никосии и многочисленных туристов к музею. К тому же здание музея находится на площади, которая в годы борьбы киприотов за независимость как с

Османской империей (1571—1878 гг.), так и с Великобританией (с конца XIX в. до 1960 г.) была центром их духовной, культурной и национальной жизни. Таким центром она остается и сегодня, превратившись в своеобразный музейный комплекс-заповедник: здесь находятся Византийский музей и Картинная галерея, Музей национальной борьбы, Архиепископский дворец, собор святого Иоанна.

За годы независимого развития острова Музей народного искусства претерпел значительные изменения, в первую очередь касающиеся интерьера и самой коллекции. Кельи монастыря были приспособлены к экспонированию образцов традиционного народного искусства, к организации специальных выставок. Постоянно расширялась общая площадь Музея народного искусства Кипра. Коллекция музея за минувшие 20 лет пополнилась как образцами предметов искусства прошлых столетий, так и работами современных мастеров и сейчас насчитывает свыше 2250 единиц. Основная их часть рассказывает о народном искусстве Кипра конца XIX — начала XX в.

Посетитель, еще не войдя в здание музея, начинает знакомиться с его экспонатами: на небольшой площадке под навесом, примыкающим к выставочным залам, размещены огромный сосуд из красной глины (XIX в., центральная часть острова) и своеобразный деревянный пресс для получения масла из плодов оливок, которыми так щедра кипрская земля.

Ограниченность выставочной площади музея вынуждает рационально использовать практически каждый ее сантиметр. Пример тому — первый зал музея, где размещаются информационно-справочная служба и коллекция ткацких станков. В эту коллекцию входит четыре предмета. Экспонируемые станки различной конструкции предназначались для определенных целей: на одном из них ткался материал для шитья только мужской одежды, другой был приспособлен для производства тканей с узорами, третий — исключительно для тканей, из которых впоследствии изготовлялись сумки. Причем жители отдельных районов специализировались в той или другой области. В Пафосе, например, на ткацких станках изготовлялась гладкая ткань, в Каминарии — ткань для сумок и т. д. Вообще в музее довольно широко представлен раздел, связанный с народным искусством ткачества. В нескольких залах экспонируются ткани и изделия из них. Основным материалом для их изготовления являются хлопок, лен, шерсть, шелк. Поражает разнообразие цветных льняных тканей, они со-браны практически со всех уголков острова. В этом разнообразии преобладают желтый, светло-зеленый, темно-синий, серый и красный цвета, традиционные для женской одежды Кипра. Они чаще других

встречаются и в экспонируемых в следующих залах предметах одежды. Значительно беднее представлены шерстяные ткани, что вызывает некоторое удивление, если вспомнить о том, что на острове развито овцеводство и вырабатывается относительно много шерсти. Шелковые ткани занимают скромное место в экспозиции, хотя шелководство— традиционная отрасль хозяйства Кипра. Возможно, это связано с тем, что ныне кипрское шелководство переживает упадок, оно не может конкурировать с искусственным шелком. Утратили славу традиционных центров производства натуральных шелковых тканей Никосия и Лapidос.

Национальная одежда киприотов в экспозиции музея занимает особое место. Ведь жители острова издавна уделяли одежде большое внимание, и недаром на Кипре говорят, что в одежде, в первую очередь в ее цвете, читается характер и темперамент киприотов. Экспонаты Музея народного искусства демонстрируют широкую гамму цвета, на первый взгляд непривычную и даже несколько резковатую для восприятия. Но достаточно взглянуть на полный женский костюм, как убеждаешься в гармонии всех его предметов. Чаще всего юбка или платье (желтого, красного, сиреневого цвета) сочетается с черным кафтаном, вышитым серебром. Считается, что приверженность киприотов к

Рис. 3. «Сагиас» — национальная женская одежда, украшенная вышивкой

ярким цветам говорит об их горячем темпераменте, огромных эмоциональных возможностях их души. А черный цвет будто бы призван сдерживать внутреннее эмоциональное возбуждение. Одежду с таким сочетанием цветов киприоты, как правило, надевали на праздники, во время народных гуляний, семейных торжеств. Порой в праздники кипрские женщины носили белое платье из грубошерстного полотна — «сагиас» (один из образцов такого платья демонстрируется в разделе национальных женских костюмов — рис. 3).

Особое место в прошлом в женской одежде занимал лиловый цвет. Он был как бы продолжением насыщенного цвета моря, складки широкой юбки женского костюма напоминают медленные морские волны, и кажется, что при дуновении ветра зазвучит

бузука — народный греческий инструмент, широко распространенный и на Кипре. Кстати, в Греции и до сих пор сохранилась традиция: в некоторых тавернах певицы, исполняющие народные песни под аккомпанемент бузуки, одеты в платье лилового цвета.

В традиционной повседневной одежде кипрской женщины рубежа XIX—XX вв. (черное платье или длинная юбка с кофтой и головной платок) преобладают приглушенные тона. Хотя в последнее время одежда в городах полностью европеизирована, все-таки сохраняется приверженность к традиционному ее цвету — современные киприотки-горожанки в будние дни отдают предпочтение черно-серому платью. В сельской же местности крестьяне еще и сегодня нередко носят традиционную одежду (в этом мы убедились, посетив деревню Акаки, расположенную в 40 км от Никосии).

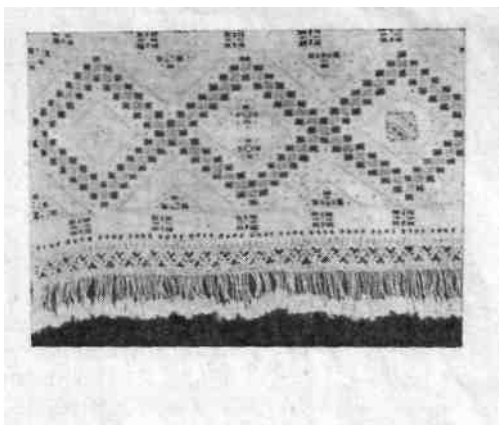
В Музее народного искусства довольно полно представлена вышивка: это образцы на отдельных кусках ткани, а также расшитые самыми причудливыми узорами платья, блузы, покрывала, полотенца. Как правило, преобладает красный цвет приглушенных тонов. Обращает на себя внимание искусное использование белого цвета. Он встречается часто на полотенцах, покрывалах, детской одежде. Такой избирательный подход к использованию того или иного цвета в вышивке, безусловно, связан с функциональным назначением различных предметов. Скажем, для праздничных костюмов подбираются более яркие тона, а на предметах ежедневного обихода чаще других можно видеть белый, светло-зеленый, бледно-красный.

Интересно, что между орнаментом и выбором цвета вышивки наблюдается специфическая закономерность: цветы вышивают преимущественно красными и белыми нитками, другие же орнаменты — серыми, зелеными, порой даже черными. Высокое мастерство народных умельцев проявилось и в сочетании вышивки с вязанием. Демонстрируемые образцы покрывал XIX—XX вв. свидетельствуют о том, что во многих районах острова распространены вязаные белые покрывала с белой же вышивкой. Они придавали жилищу нарядный, праздничный вид.

Широко представлена в экспозиции музея распространенная на острове резьба по дереву. Ею украшались сундуки и шкафы для хранения одежды, тканей и ковров; капители колонн, ажурные арки переходов, связывающие отдельные помещения. На Кипре известно несколько центров, прославивших себя искусными резчиками по дереву. Это — Лapidос, Каравае, Акантос. Здесь еще в средние века резьбой украшались двери и окна горных церквушек. На экспонируемых предметах из названных деревень мы видим традиционные для

средневековья, часто встречающиеся и в последующие века мотивы: кипарисы, птицы, персиковые деревья, ветки винограда, вазоны, львы и т. д.

Для изготовления барельефов и украшенных резьбой различных деревянных предметов использовалась кипрская сосна, обладающая противозерозийными свойствами. Вообще кипрская сосна находила довольно широкое применение в быту киприотов — из нее делали кровати, столы, она использовалась для потолочных перекрытий и т. д.

Оживленный интерес у посетителей вызывают изделия из глины. Они представлены в довольно широком ассортименте: это и огромные глиняные сосуды для хранения вина и оливкового масла, и домашняя утварь (тарелки, миски, кувшины), и декоративные изделия. Обращает на себя внимание широкое использование в быту спаренных сосудов, сосудов с несколькими отверстиями. По

выставленным предметам можно сделать вывод, что гончарное дело на Кипре было развито довольно давно во многих районах острова. Подтверждение этому мы находим также в Археологическом музее, а в самом Музее народного искусства представлены образцы гончарного ремесла XIX—XX вв. из нескольких частей страны — Фини, Корноса, Лапщиса, Фамагусты и др. В первых двух местностях предпочтение отдавали красной глине, в остальных — белой. Как правило, домашняя посуда украшена различными орнаментами, но главный мотив практически на всех изделиях — цветы, знакомство с гончарным ремеслом на Кипре дополняется плоскостными материалами-рисунками и фото. Образец вышивки на покрывале графиями, на которых запечатлен процесс изготовления керамической посуды. Здесь же фотографии нескольких вариантов печей для обжига. Интересно отметить, что гончарным ремеслом на Кипре занимаются как мужчины, так и женщины.

Несмотря на сравнительно большое число гончарных изделий, музей не дает полного представления о развитии гончарного ремесла на Кипре. Основная причина, по нашему мнению, заключается в нехватке помещения: выставленные для обозрения керамические изделия находятся, а разных залах, и, естественно, при таких условиях вне целостной экспозиции практически невозможно проследить эволюцию гончарного ремесла, хотя, судя по всему, работники музея к этому стремились. К тому же в зале, где сосредоточена основная часть экспонатов, выставляются другие предметы, контрастирующие с изделиями из

керамики: рыболовные снасти, серпы, косы и т. п.

Удачным представляется решение учредителей музея при дефиците выставочной площади отвести две небольшие кельи для воссоздания интерьера дома киприота прошлого века. Конечно, тот же дефицит пространства не позволил в полном объеме скопировать все жилые помещения. Работники музея стремились, прежде всего, познакомить посетителей с предметами, которые, как правило, были в каждом кипрском доме и которые придавали особый характер их интерьеру. Среди этих предметов — два деревянных шкафа, размещавшихся в противоположных углах, подвесные деревянные полки, где хранилась посуда, как декоративная, так и ежедневного пользования, сундуки для одежды. Все сделанные из дерева вещи украшены резьбой, а некоторые, например шкафы, снабжены росписями или окрашены в мягкие цвета. Здесь в интерьере дома мы впервые в музее встречаемся с медной посудой. Она, как глиняная, находила применение в быту киприотов. Стол и стулья гостиной декорировались тонкой резьбой, а кухонные были лишены каких-либо украшений. Еще одна характерная деталь интерьера кипрского жилища — картина с пейзажами или какими-то бытовыми сценками. В данном случае на ней была запечатлена церемония бракосочетания.

Упомянутые предметы можно видеть и в жилищах современных киприотов, правда, преимущественно в бедных кварталах, примыкающих к искусственно образованной в 1974 г. границе между греческой и турецкой частями города Никосии. В этих кварталах, как и в сельской местности, сохранилось деление дома на две части — жилую и хозяйственную. А в самой экспозиции музея деление воспроизводится расположением предметов: в одной келье размещены те, которые имитируют спальню и гостиную, а в другой — кухню и кладовую.

Описанная выше экспозиция выполнена в основном в историческо-бытовом плане. По предположению директора музея А. Диамантиса, и в будущем она должна развиваться в этом же направлении. Сотрудники Музея народного искусства Кипра (его штат невелик — 4 человека: директор, смотрительница, помощница смотрительницы и ткачиха) продолжают работу по сбору материалов, общаясь с населением, делая заказы на новые поступления. При этом основное внимание уделяется повседневному быту киприотов и способам обработки первичных материалов. Однако, по мнению директора, эта работа продвигается очень медленно. В связи с нехваткой помещений, кадров и средств не все экспонаты удается обработать и выставить для общего обозрения. Так, в музее пока не выставлялись такие предметы народной технической

культуры, как колодезные барабаны, машины для переработки льна и шелка, жернова, изготовленные еще до промышленной революции. Последние были собраны в разных частях острова в ходе экспедиции Кипрского научно-исследовательского центра (1969—1974 гг.).

Перед музеем стоит еще одна трудноразрешимая проблема — обеспечение сохранности и безопасности экспонатов. В настоящее время вся коллекция разделена на две части: одна экспонируется в залах музея, а другая (из 412 предметов) хранится в упакованном виде и готова к эвакуации. Такое решение дирекцией музея принято в связи с нестабильной политической обстановкой на Кипре и подогреваемой извне напряженностью между турецкой и греческой общинами острова. Опыт событий 1974 г., в ходе которых пришлось спешно эвакуировать экспонаты из Никосии, в результате чего часть их была утеряна, подсказал, что такой шаг в сложившихся обстоятельствах — наиболее реальный для сохранения ценных предметов народного искусства.

И все же, несмотря на не совсем благоприятные условия, музей завоевывает все большую популярность у населения острова и туристов: ежегодно его посещают около 4,5 тыс. иностранных туристов и 6,5 тыс. греков и киприотов, причем свыше 4 тыс. — школьники. Для страны с населением в 650 тыс. человек эти цифры — свидетельство возрастающего интереса к народному искусству и сохранению традиций и элементов народной культуры в условиях научно-технического прогресса.

За последнее время на Кипре создано несколько небольших музеев в других частях страны: Музей народного искусства Иероскипу — Пафоса, Музей народного искусства порта Кирении, Музей фонда Пиериду в г. Ларнаке. В стимулировании развития музейного дела, в частности экспонирования народного искусства, Музею народного искусства Кипра и его сотрудникам принадлежит большая роль.

*Опубликовано: Советская этнография. — 1985. — № 6.
— С. 91-96.*

ПРОГРАМА «ЕТНІЧНОЇ СПАДЩИНИ» ТА «БІЛІНГВІЗМУ» У ШКОЛАХ США

(у співавторстві з О. Шамшуром)

Загострення національного питання у Сполучених Штатах Америки, особливо в 60—70-ті роки, що супроводжувалося масовими виступами різних расово-національних груп населення країни за свої соціально-економічні і громадянські права, змусило правлячі кола інтенсивно шукати шляхів виходу з кризової ситуації. Так свого часу (60-ті роки) їхніми ідеологами було висунуто ідею створення «чорного капіталізму», згідно з якою афроамериканці мали б рівні з білими можливості засновувати свої підприємства і що це нібито засвідчує рівноправність тих і тих у сфері бізнесу¹. Пізніше, під тиском руху представників національних меншостей уряд США прийняв програму «позитивних дій», які проголошували мету «урівняти» представництво расово-національних груп у тих сферах, де вони були найбільш дискриміновані, зокрема у галузі вищої освіти.

Однак, як сама ідея «чорного капіталізму», так і «позитивні дії» не мали успіху. На практиці «чорний капіталізм» виявився справжньою фікцією: американська буржуазія допускала його розвиток лише в таких рамках, які не дозволяли йому скласти хоч би мінімальну конкуренцію монополістичному капіталові. «Позитивні дії» відразу ж викликали негативну реакцію шовіністично-расистських елементів, які охрестили їх як «дискримінацію навпаки», тобто «поліпшення» становища кольорового населення США (негрів, пуерторіканців, індіанців та ін.) за рахунок «погіршення» становища білих американців. На початку 80-х років реакційні сили, підтримувані адміністрацією

¹ Більш детально про зміст і цілі «чорного капіталізму» див. у статті: Геєвский И. А. Черный капитализм.— США: экономика, политика, идеология, 1973, № 10.

Рейгана, почали наступ у повному розумінні цього слова на «позитивні дії», скорочуючи асигнування і обмежуючи сфери їхнього впливу. Власне «позитивні дії» не дали вагомого ефекту для вихідців із різних груп й ще більш загострили стосунки між білими і кольоровими.

У системі новітніх заходів уряду США, які, за задумами правлячих кіл, мають утвердити віру мільйонних мас національних меншостей та іммігрантів у демократичність американського суспільства, значне місце відводиться програмі вивчення «етнічної спадщини» та програмі з «білінгвізму», або двомовності. Буржуазна пропаганда з самого початку прийняття цих програм розрекламувала їх як вияв турботи уряду про долю етнонаціональних груп, як прагнення правлячих кіл стимулювати розвиток їхньої культури й освіти.

Дійсно, якщо сліпо повірити заявам творців названих програм та їх офіційно проголошеному призначенню, то саме таке враження може скластися в необізнаній зі справжнім становищем людини. Скажімо, згідно з заявами, програма «етнічної спадщини» включає в себе «підготовку дослідницьких матеріалів та поширення інформації про історію культури і традицій різних етнічних груп США». Оскільки майбутнє суспільства, а отже, і будь-яких урядових програм значною мірою залежить від підростаючого покоління, то правлячі кола функціонування програми «етнічної спадщини» зв'язують зі школою. Тому цілком закономірно постало питання про вивчення «етнічної спадщини» у школах.

«Якщо американська система освіти має намір готувати учнів і дорослих до спільного життя в нашому різномірному в етнічному, расовому і культурному відношенні суспільстві,— підкреслюється в передмові до одного з видань у рамках програми вивчення «етнічної спадщини»,— то шкільні програми мусять відображати цю різномірність. Учні повинні мати можливість сприймати своє походження як визнане законом явище. Вони повинні знайомитися зі своєю історією й досвідом життя на американській землі». Для здійснення цих завдань, а саме для «надання учням можливостей довідатися більше про своє походження й ознайомитися з культурним походженням інших етнічних груп», у закон про початкову й середню освіту була включена «програма вивчення етнічної спадщини» (Rosen Ph. *The neglected dimension. Ethnicity in American life.* Notre—Dame—London, 1981, p. IX). Щоб зрозуміти справжню суть цієї програми та багатообіцяючих проектів навколо неї, необхідно перш за все простежити її шлях — від зародження ідеї і до практичного втілення в життя.

Обговорення питання про програму вивчення «етнічної спадщини» в офіційних колах почалося ще наприкінці 60-х років і не випадково. Воно не було

виявом їхньої доброї волі — до цього правлячі кола спонукала гостра ситуація в міжнаціональних відносинах у країні й дедалі рішучіші вимоги національних меншостей та етнічних груп рахуватися з їхнім внеском у розвиток Америки і припинити їх дискримінацію й визиск. Після тривалих дебатів навколо «етнічної спадщини» 20 лютого 1969 р. член палати представників Р. Пуцінський при підтримці 13 конгресменів вніс законопроект H. R. 14910, який передбачав створення спеціальної програми з метою розширення можливостей учнів початкових і середніх шкіл для вивчення культурної спадщини «головних етнічних груп нації» шляхом розробки та поширення навчальних матеріалів і підготовки викладацького складу. Аналогічний законопроект було внесено в сенат (див.: *Congressional Record*, 1970, 13 June, p. E 6599—E6600; 1971. January, p. H249).

Обговорення проблеми тривало майже три роки, і лише 23 червня 1972 р. президент США підписав закон про «програми вивчення етнічної спадщини». З цього приводу сенатор Р. Швейкер зазначив: «Конгрес уперше визнав спеціально та в загальнонаціональному масштабі етнос (етнічні меншості. — *В. Є., О. Ш.*) як позитивну й конструктивну силу нашого суспільства» (*Congressional Record*, 1972, 30 September).

Однак уже під час слухань у комітеті по освіті й праці палати представників виявились принципові недоліки законопроекту і перш за все той, що в ньому йшлося лише про «головні» етнічні групи, тобто найбільш численні за своєю кількістю. Пізніше формулювання закону зазнало змін: у сферу його дії потрапили всі етнонаціональні групи. Це спочатку ледве не коштувало життя цьому закону. Палата представників, посилаючись на складне фінансове становище країни, відхилила його розширений варіант. Однак головна причина була в іншому — правлячі кола боялися, що про свої права можуть заявити й малі етнічні групи. Таке побоювання висловив, зокрема, конгресмен Е. Маццолі, виступаючи від імені противників законопроекту (див.: *Congressional Record*, 1971, 4 November, p. H1085—10386).

Розбіжності, які виявились у процесі затвердження закону, зумовили позицію конгресу щодо фінансування програми. Перші асигнування було одержано лише в грудні 1973 р., причому виділена спочатку сума 15 млн. доларів була урізана до 5 млн., а реальна сума асигнувань становила всього-навсього 2,375 млн. доларів (див.: *Congressional Record*, 1973, 30 October, p. S18650), що дало змогу задовольнити лише 3% від загальної кількості поданих заявок.

Зазначимо, до речі, що внаслідок опозиції уряду асигнування на програми

вивчення «етнічної спадщини» ніколи не перевершували навіть цього мізерного показника: 1,8 млн. доларів — у 1975—1976 рр., 2,3 млн. — у 1977—1978 рр. (див.: *Harvard encyclopedia of American ethnic groups*. Cambridge—London, 1980, p. 344). Приблизно на такому ж рівні асигнування на здійснення «етнічних програм» утримувалися і на початку 80-х років.

Варто мати на увазі, що вказаних сум достатньо лише на покриття незначної частки витрат, пов'язаних з вивченням історії етнічних груп, поширення інформації про їх минуле й сучасне. Тому керівники «етнічних програм» змушені свідомо обмежувати кількість груп, в яких проводяться дослідження. Скажімо, 47,6 тис. доларів, виділених Центру дослідження імміграції при Міннесотському університеті у 1977 — 1978 рр., вистачило для здійснення досліджень тільки в п'ятьох етнічних групах: фінській, польській, італійській, українській та серед вихідців із південнослов'янських країн. За межами програми залишилась значна кількість інших етнонаціональних груп.

З огляду на зазначені вище обставини стає зрозумілим, чому так гучно розрекламована програма була досить стримано зустрінута прогресивною громадськістю Сполучених Штатів перш за все в середовищі етнічних груп. Їхні представники цілком слушно розцінили програму як «подачку», що її правляча верхівка США кинула «етнічним» американцям з метою хоч якось вгамувати їхнє невдоволення нерівноправним, другосортним становищем в американському суспільстві.

Під час затвердження програми було виголошено багато пишних промов про повагу до «прийшлих» американців, високу оцінку їхнього внеску в розвиток країни. Однак, як з'ясувалося, ці заяви вводили в оману широку громадськість, бо насправді правлячі кола не дуже-то піклувалися про долю мільйонів так званих другосортних жителів Америки.

Чого варті облудні заяви про повагу до іммігрантів та їх нащадків, досить промовисто показали результати дослідження, проведеного наприкінці 70-х років професором коледжу Куінс (Нью-Йорк) Р. Гамбіно. Воно засвідчило широке проникнення в шкільні підручники, художню літературу США негативних або просто образливих стереотипів, уявлень про вихідців з країн Південної та Східної Європи, не кажучи вже про «кольорових» американців (див.: *Civil rights issues for Euro-ethnic Americans in the U.S.* Chicago, 1979, p. 512—513). З ними переважно пов'язують такі негативні явища та риси характеру, як злочинність, корупція, тупість, розумовий та культурний примітивізм, відсталість тощо.

Додамо, що значна кількість проаналізованих підручників і книг вийшла

вже після прийняття програми про вивчення «етнічної спадщини». Та й самі навчальні матеріали, підготовлені в рамках програми, далекі від того, щоб дати більш-менш реальне уявлення про становище етнічних груп у США. Варто ознайомитися з книжками «Забутий вимір. Етнічність в американському житті», опублікованою Національним центром міських етнічних досліджень (Нью-Йорк), «Коріння Америки», випущеною Національною асоціацією освіти й рекомендованою як навчальний посібник для учнів VII—IX класів, та подібними, як стане очевидним поверховий підхід до розгляду таких складних питань, як імміграція, етнонаціональні процеси, міжетнічні відносини та ін. Основну увагу автори зосереджують на явищах етнокультурного розвитку, в якому фіксуються ситуації, характерні для певного часу, без проникнення у їхню суть і причини, що їх породжують. До того ж, тут превалує біхевіористський принцип їх оцінки. Практично не відтворено соціальну історію етнічних груп, зокрема участь вихідців з різних країн у робітничому й загальнодемократичному рухах трудящих Сполучених Штатів, у громадському житті країни. Очевидно, що за таких умов годі розраховувати на те, щоб ці матеріали допомогли «учням, батькам і вчителям повніше зрозуміти американську різноманітність» (Rosen Ph. Op. cit., p. IX).

Справедливість щодо гноблених національних меншостей та етнічних груп вимірюється не тим, що про них згадують у шкільних підручниках, пишуть у книжках і час від часу роблять невеликі асигнування для «етнічних» фестивалів. Вона полягає у наданні їм однакових з представниками панівної етнічної більшості прав у всіх сферах суспільного життя. Щоправда, в США прийнято чимало законів, які повинні гарантувати ці права, й чимало програм, що на практиці мають їх реалізувати. Однак у дійсності все виглядає інакше. Ми могли в цьому переконатися на прикладі «етнічних програм». Подібні половинчаті заходи, й зокрема їх реклама, відображають характерну тенденцію, яку В. І. Ленін свого часу назвав складовою частиною суспільного розвитку капіталістичних країн, підкресливши, що «капіталізм взагалі і імперіалізм особливо перетворює демократію в ілюзію — і в той же час капіталізм породжує демократичні прагнення в масах, створює демократичні установи...» (Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 30, с. 68).

Нові докази справжнього ставлення правлячої верхівки США до вихідців з інших країн та їх нащадків дає сучасний стан двомовного навчання в американських школах. Програма «білінгвізму» має багато спільного з програмою «етнічної спадщини» як у суто функціональному плані, так і в плані її реалізації. Вона, як і програма «етнічної спадщини», — явище не випадкове в

системі шкільної освіти Сполучених Штатів. Річ у тім, що так звані неангломовні діти, тобто ті, які походять з сімей, здебільшого «кольорових», де англійська мова не є основним засобом спілкування (а їх нині у США налічується приблизно 3,6—3,8 млн.), практично позбавлені можливості нормально вчитися в американських школах — адже процес навчання там підпорядкований англосаксонським нормам. Останнім, як відомо, притаманне зневажливе, «імперське» ставлення до всього, що не є на «100% американським».

Коли двомовні діти вступають до школи, зазначається в доповіді спеціального комітету сенату США з питань забезпечення рівних можливостей для навчання, вони стикаються з проблемою особливого роду, їхня мова вважається чужою, їхня культура — примітивною, їхня поведінка — незвичайною. Іспит, який має скласти неангломовна дитина, розрахований на дітей, що належать до середнього, заможного класу, розмовляють по-англійськи й одержали певні знання в сім'ї. На такому іспиті вона зазнає невдачі або складає його погано. Після цього її направляють у той клас, що й невстигаючих. Подібні умови, як зазначалося в одному з досліджень перспектив суспільного розвитку США, сприяють політиці лінгвістичного і культурного відчуження (див.: Editorial research reports on the American future. Washington, 1976, p. 161). А результати обстеження Національного центру освітньої статистики США показали, що рівень успішності неангломовних школярів більш як у 3 рази нижчий, ніж у їх англомовних ровесників.

Подібне становище викликає зростаюче невдоволення неангломовних американців, особливо вихідців із країн Латинської Америки, для яких рідною є іспанська мова. Під тиском з їхнього боку конгрес США у 1967 р. прийняв закон про двомовне, або білінгвічне навчання (див.: Congressional Record, 1967, 25 May, p. H6122; 11 December, p. S18357). Згідно з ним у деяких штатах (переважно на південному заході США) було запроваджено «демонстраційні проекти», що передбачали вивчення дітьми в початкових класах рідної мови та її використання, правда, обмежено, в процесі викладання. У першій половині 70-х років цими проектами було охоплено тільки 133 общини (див.: Congressional Record, 1970, 1 April, p. S4796).

З огляду на очевидну слабкість цієї програми група законодавців-лібералів спробувала підвищити її ефективність, добиваючись збільшення асигнувань на потреби білінгвізму. Відповідні законодавчі пропозиції було внесено до конгресу. Зрештою прихильникам білінгвізму вдалося досягти збільшення асигнувань з 7,5 млн. у 1969 р. до 45 млн. доларів в 1973 р., але й ця сума була

спроможна задовольнити потреби навчання лише мізерної частини двомовних школярів. За свідченням конгресмена Д. Едвардса, «конгрес ніколи не виділяв фондів, які б були достатні для розв'язання проблеми. Виділення коштів відповідно до закону про двомовне навчання здійснюється нині без урахування потреб учнів. Кількість грошей ніколи не відповідає масштабів проблем неангломовних американців» (Congressional Record, 1973, 30 June, p. E4259).

Треба зазначити, що навіть ті кошти, які асигнував конгрес, ніколи не використовувались урядом США у повному обсязі: це відповідало загальній лінії на скорочення соціальних витрат. У результаті цього максимальне охоплення програмами двомовного навчання не перевищувало 2% учнів, які цього потребували.

Надзвичайно гостро обговорювалися розглядувані проблеми в 1973—1974 рр. у зв'язку з закінченням у 1971 р. терміну закону про двомовне навчання. У жовтні 1973 р. група сенаторів внесла проект закону про всеохоплюючі поправки, які стосувалися двомовного навчання. Виступаючи в сенаті, автори законопроекту характеризували діяльність уряду й конгресу по здійсненню закону 1967 р. як «провал». Зокрема, сенатор А. Кренстон підкреслив, що в американській системі освіти закладено упередженість щодо представників національних груп, яка виявляється в девізі «асимілюватись чи померти з голоду». Він закликав покласти край «кошмарові зневаги у сфері освіти, від якого так довго страждали неангломовні діти в Америці» (Congressional Record, 1973, 9 October, p. S18811).

Запропонований законопроект оголошував сприяння розвитку методів двомовного навчання «політикою США». Було запропоновано збільшити обсяг виділених на ці потреби коштів до 175 млн. доларів (*ibid.*, p. S18814—S18815). Однак у межах загальної збільшеної суми зберігався попередній рівень асигнувань, тобто тих коштів, які могли бути реально використані для вдосконалення двомовного навчання. Таким чином, законопроект містив у собі суперечність, зберігаючи різницю між санкціонованою, або максимально можливою сумою, яку визначають галузеві комітети конгресу, та асигнуваннями, які визначають комітети з асигнувань. Останні, за словами конгресмена Г. Бадільо, «складаються в основному з консервативних членів конгресу, для яких великі суми грошей на воєнні потреби більш прийнятні, ніж навіть невеликі витрати на охорону здоров'я, освіту та соціальне забезпечення» (Congressional Record, 1974, 6 June, p. S9903).

Обговорення законопроекту було продовжене в 1974 р. Подібно до проблеми «етнічної спадщини» білінгвізм став об'єктом пожвавленої дискусії. У

нього знайшлись впливові опоненти як у самому конгресі, так і за його межами. Тільки одержавши підтримку у вигляді рішення Верховного Суду США в справі Лау проти Ніколса², прихильники закону домоглись його прийняття.

Новий закон надавав білінгвізму статусу «головного засобу навчання» для неангломовних дітей, санкціонував створення спеціального управління двомовного навчання, сприяв вивченню культури етнонаціональних груп. А факти свідчать про те, що надії досягти таким чином якісного поліпшення системи освіти неангломовних дітей не справдилися. Тим більше, що дуже швидко, у 1978 р., консерватори перейшли у наступ проти білінгвізму. Сигналом для цього стало чергове обговорення цієї проблеми в конгресі США. Прийняті в кінцевому підсумку поправки не тільки не містили конструктивної програми, а й були кроком назад порівняно з чинним законодавством, істотно обмежуючи можливості здійснення двомовного навчання. Зокрема, вони регламентували кількість учнів у білінгвічних класах, строки перебування в них дітей, всупереч прийнятому у 1974 р. закону, утруднювали вивчення школярами — представниками національних меншостей — своєї етнічної культури (див.: *Harvard encyclopedia of American ethnic groups*, p. 626).

Не задовольняючись цим, консервативні кола поставили собі за мету покласти край білінгвізму. Внаслідок цього в серпні 1980 р. палата представників конгресу США прийняла резолюцію, яка забороняла Міністерству освіти наполягати на здійсненні місцевими органами влади принципу дво мовного навчання (див.: *Congressional Record*, 1980, 27 August, p. H7965, H7970— H7971). У тому ж таки 1980 р. в законодавчих зборах двох штатів — Іллінойсі та Нью-Джерсі — відбулися дебати по законопроектах про повну заборону білінгвізму (див.: *America as a multicultural society*. Philadelphia, 1981, March, p. 173).

Наслідком цієї боротьби стала ухвала сенатом США поправки С. Хаякави до закону про реформу імміграційного законодавства. Поправка оголошувала англійську мову єдиною (офіційною) мовою Сполучених Штатів (див.: *Congressional Record*, 1982, 17 August, p. S10610). Майже одночасно з прийняттям цієї поправки апеляційний суд п'ятого округу (а до нього належить і штат Техас, де зосереджена п'ята частина всіх іспаномовних школярів США) скасував рішення місцевого суду, що зобов'язувало всі школи штату надавати іспаномовним учням можливості для навчання рідною мовою (див.: *The*

² Воно зобов'язувало шкільні округи подавати допомогу тим представникам національних груп, яким невміння говорити англійською мовою чи розуміти її не давало змоги брати ефективну участь у навчальному процесі.

Washington Post, 1982, 20 July).

Боротьба консерваторів з білінгвізмом відображає одну з провідних тенденцій у расово-національній політиці правлячих кіл США. Не наважуючись — з огляду на об'єктивні причини — повернутись до старих асиміляціоністських догм, буржуазні політики та етносоціологи наголошують на ідеї про можливість розвитку так званої американської плюралістичної демократії тільки за умови збереження «внутрішньої єдності нації». Цю «єдність» вони уявляють як відданість «спільним» ідеалам та соціальним інститутам, які в буржуазному суспільстві не можуть бути нічим іншим, крім ідеалів та інститутів монополістичної верхівки, англосаксонського істеблішменту.

На наш погляд, дуже характерною щодо цього є аргументація, яку наводить в одному з своїх інтерв'ю автор згаданої поправки С. Хаякава. Він стверджує: «Білінгвізм неминуче призведе до політичних потрясінь» (у США), залякує обивателів «загрозою» появи сепаратистських рухів у білінгвічних штатах, особливо там, де мешкає багато іспаномовних американців. Вивчення англійської мови, за його словами, є квитком, який дає право на вхід «до американської» культури (див.: U.S. News and World Report, 1983, 3 October, p. 51—52), що, як неважко зрозуміти, є небажаним для панівної верхівки. Останню думку більш жорстко й реалістично сформулював лідер іспаномовної общини м. Сан-Франціско Р. Хуртадо: «Якщо ти не розмовляєш по-англійськи, ти приречений бути мийником посуду» (Newsweek, 1984, 9 January, p. 15).

У червні 1984 р. поправку С. Хаякави ухвалила й палата представників конгресу США. Це поставило під загрозу саме існування програми двомовного навчання, тим більше, що колишній сенатор від Каліфорнії має намір добитися його конституційної заборони.

Наведені факти дають змогу реально оцінити програму «білінгвізму», заглянути за ширму буржуазної реклами, створеної навколо цієї програми.

З одного боку, попри всю обмеженість, програма двомовного навчання певного мірою полегшувала одержання освіти дітьми які належать до ряду етнонаціональних груп. За даними американських спеціалістів у галузі освіти, для неангломовних школярів, які навчаються за програмою двомовного навчання, можливість набути середню освіту в чотири рази вища, ніж для тих, хто відвідує одномовні школи. Про ефективність двомовного навчання говориться, зокрема, і в доповіді департаменту освіти штату Нью-Джерсі (див.: *America as a multicultural society*, p. 174—175).

З другого боку, двомовне навчання являє собою, безумовно, половинчатий

захід з арсеналу буржуазного реформізму. Навіть у «кращі» роки в рамках програми навчалось не більш як 500 тис. школярів (у 1983 р. цей показник знизився до 330 тис.), тобто потреби в двомовному навчанні задовольнялись приблизно на 10% (див.: Time, 1980, 8 September, p. 54; U.S. News and World Report, 1983, 3 October, p. 51).

До цього слід додати хронічний дефіцит кваліфікованих учителів — спеціалістів з двомовного навчання. Як і раніше, іспаномовні школярі займають перше місце (18%, за деякими даними — до 45%) у переліку тих, хто змушений відмовлятися від продовження середньої освіти: поряд з матеріальними велику роль відіграють мовні та культурні бар'єри. Як і раніше, іспаномовні американці мають чи не найнижчий у США рівень освіти.

Таким чином, і програма вивчення «етнічної спадщини», і програма «білінгвізму» в кінцевому підсумку виявилися не досить ефективним заходом щодо розв'язання пекучих проблем, з якими сьогодні стикаються представники національних меншостей та етнічних груп у Сполучених Штатах. Про це, зокрема, йдеться в публікаціях на сторінках органу американських комуністів — газеті «Дейлі уорлд» (див.: Daily World, 1983, 12 March; 11 June; 14 October). Вони не виправдали надій правлячих кіл США дещо приглушити гостроту національного питання в країні й незначними подачками вгамувати обурення мільйонів американських громадян — вихідців з інших країн світу — політикою уряду.

Реальний стан справ із здійсненням проаналізованих програм у якій уже раз засвідчив, що буржуазне суспільство, його правлячу верхівку зовсім не цікавить доля іномовних громадян. Разом з тим знову стала очевидною неспроможність американського суспільства половинчатими заходами розв'язати освітні проблеми. Останні можуть бути вирішені тільки за умов демократизації всієї системи освіти США, що в свою чергу неможливо без посправжньому демократичної соціальної політики. Сучасне американське суспільство, про що свідчать численні соціально-економічні, моральні, етнонаціональні проблеми, не здатне на таку політику. виправити становище, що склалося, можна лише шляхом наполегливої боротьби. У цьому переконуються дедалі більше й більше американців, у тому числі й представників національних меншостей та іммігрантів, приєднуючись до рухів соціального протесту., активізуючи виступи проти основ буржуазного ладу.

Опубліковано: Радянська школа. – 1985. – № 3. – С. 88-92.

РАБОЧИЙ КЛАСС И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СЕВЕРНОЙ АМЕРИКИ, 60-80-Е ГГ.

ГЛАВА 4 ИДЕОЛОГИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ СТРАНАХ КАПИТАЛА

(в соавторстве с С. Калашиковой и С. Толстовым)

В процессе становления и развития межнациональных отношений в странах Западной Европы и Северной Америки особая роль принадлежит национальным движениям. Термин "национальное движение" употреблялся основоположниками марксизма-ленинизма для обозначения социально-политических процессов двух типов: массовых демократических революционных движений, отражавших процесс формирования буржуазных наций и национальных государств¹, и движений угнетенных народов за самоопределение и независимое национальное развитие.

К началу XX в. буржуазные революции и буржуазно-демократические реформы в развитых капиталистических странах не привели к ликвидации режима национального угнетения народов Ирландии, Шотландии, Уэльса (Великобритания); Каталонии, Страны Басков, Галисии (Испания); Бретани, Корсики, Эльзаса (Франция); Фрисландии (Нидерланды); Норвегии (в унии со Швецией до 1905 г.), Исландии (владение Дании до 1944 г.); Квебека (Канада). В

¹ В данном случае речь идет о буржуазных революциях в Нидерландах, Англии, британских колониях в Северной Америке (США), Франции, Германии, Италии, Японии. См.: *В.И. Ленин*. О карикатуре на марксизм и об "империалистическом экономизме" — Поли. собр. соч., т.30, с.88.

1916 г., рассматривая состояние национального вопроса в странах Западной Европы, В.И. Ленин отмечал, что национальное движение — давнее прошлое для французов, испанцев, англичан, голландцев, немцев, итальянцев¹. Чаще других В.И. Ленин приводил пример англичан, французов и немцев как наций, для которых "национальный вопрос давно решен, национальная общность давно изжила себя, "общенациональных задач" объективно нет"². В то же время в годы первой мировой войны значительно активизировались национальные движения угнетенных народов в странах Западной Европы, по отношению к которым испанцы, англичане, немцы и т.д. выступали как господствующие нации. В.И. Ленин подчеркивал особую остроту национального вопроса в Ирландии и Эльзасе³. Рассматривая проблему национальных движений малых западноевропейских народов, в том числе опыт ирландского национально-освободительного восстания 1916 г., В.И. Ленин определил их место в мировом революционном процессе и пришел к следующим выводам: 1) национальные движения в эпоху общего кризиса капитализма объективно приобретают антиимпериалистическую направленность; 2) освободительные движения угнетенных народов являются естественным союзником социалистического пролетариата и составляют один из отрядов революционного движения в Европе⁴.

"Современный империализм, — писал В.И. Ленин, — усиливая стремления к подчинению слабых народов, является новым фактором обострения национального гнета"⁵. Рубеж XIX—XX вв. был отмечен важными явлениями в политической жизни многонациональных капиталистических государств, в частности усилением национального неравенства, появлением наиболее реакционных идеологических доктрин колониализма и внешней экспансии. Все более массовый характер приобретают в XX в. национальные движения угнетенных народов в самих цитаделях империализма. Политика монополистических кругов наталкивается на растущее сопротивление широких масс населения в районах расселения национальных и этнических меньшинств;

В современной советской политической литературе понятие "национальное движение" употребляется чаще всего в значении "движение за национальное равноправие, против национального угнетения" и представляется нам более общим термином по отношению к понятию "национально-освободительное движение". Последнее обычно расшифровывается как "борьба народов за освобождение от иноземного господства, ликвидацию национального и колониального гнета, завоевание национальной независимости"⁶, т.е. как наиболее радикальная форма национального движения. Употребление понятия

"национальное движение" нередко указывает на этногенетические процессы — формирование наций, этнических и этнорасовых общностей. Во многих случаях зарождение национальных движений совпадает по времени с завершающими фазами этногенеза. Национальные движения переживали период подъема в процессе складывания ирландской, шотландской, исландской, франкоканадской, баскской, каталонской буржуазных наций.

подавляющее большинство буржуазных и социал-реформистских авторов используют для обозначения всех проявлений национальной жизни термин "национализм", включая в него понятия от принципа национального суверенитета, национальной государственности, национального характера и национального сознания до идеологии и политики национальной буржуазии и собственно национально-освободительной борьбы⁷.

Прогрессивная историография в анализе национальных процессов опирается на методологические принципы марксистско-ленинской теории национального вопроса, обязательным условием которой является соблюдение конкретно-исторического и классового подхода к исследованию национальных проблем⁸.

Принятая в советской науке методика исследования национальных аспектов общественного сознания предполагает, что, "как и каждый его элемент, национальное сознание в целом несет неизгладимую печать классовых противоречий, классового понимания национальных интересов и проблем..."⁹. Анализируя основные идеологические направления, нашедшие проявление в национальных движениях в странах развитого капитализма, мы также стремились установить факторы, определяющие позиции различных течений в идеологии национальных и национально-демократических движений. Основные социальные группы и классы, вовлеченные в национальные движения, являются носителями соответствующих типов идеологии. В национальных движениях присутствует, как правило, несколько идеологических течений, среди которых выделяется доминирующее (на конкретном этапе исторического развития). Идеологические концепции привносятся и пропагандируются общественными организациями, в большинстве случаев имеющими выраженную классовую окраску. В то же время участие в движениях за национальное равноправие различных общественных сил объясняет объединение в рамках политических союзов представителей различных взглядов, наличие противоречащих друг другу социальных и политических доктрин в программах национальных организаций.

Для национальных движений XVIII—XX вв. в странах Западной Европы

характерно несколько идеологических течений. Главные из них — национально-буржуазное, мелкобуржуазное, социал-реформистское и прогрессивное*.

Следует несколько подробнее остановиться на характеристике мелкобуржуазного течения. В его рамках могут выдвигаться лозунги как национально-буржуазного, так и антикапиталистического содержания. Мелкобуржуазные теории нередко приобретают окраску анархизма или христианского социализма. В ряде стран в мелкобуржуазных организациях национальных движений широкое распространение получили идеологические концепции ультралевого толка, в которых объявление социалистических целей сочетается с антикоммунистическими и антисоветскими постулатами. Гносеологические корни этого идейно-политического направления были определены К.Марксом и Ф.Энгельсом в "Манифесте Коммунистической партии": мелкобуржуазные теоретики, "становясь на сторону пролетариата против буржуазии, в своей критике буржуазного строя прикладывали к нему мелкобуржуазную и мелкокрестьянскую мерку и защищали дело рабочих с мелкобуржуазной точки зрения. Так возник мелкобуржуазный социализм"¹⁰.

Перечисленные нами идеологические течения представлены в национальных движениях угнетенных народов во всем историческом многообразии.

Историческую летопись национальных движений в Западной Европе открывает нидерландская буржуазная революция 1566—1609 гг., принявшая форму национально-освободительной войны против господства феодально-абсолютистской Испании. Позиции различных слоев голландского и фламандского обществ отражали три оппозиционных идейных течения — дворянско-аристократическое, национально-буржуазное и плебейское, составлявшие идеологию национальной революции и ярко окрашенные лозунгами кальвинистской религиозной реформации.

Следующая волна национально-буржуазных движений угнетенных народов зарождается во второй половине XVIII в. и охватывает Ирландию, Италию и Грецию. В Ирландии британская администрация проводила политику законодательного закрепления религиозно-политического раскола общества и варварского угнетения ирландского католического населения. В этих условиях капиталистический уклад развивался главным образом в среде протестантов — потомков переселенцев из Англии и Шотландии. Однако во второй половине

* Из идеологических течений, не получивших столь широкого распространения, следует упомянуть национал-реформистское, включая его леволиберальную разновидность, и Феодально-клерикальное, как одну из добуржуазных форм национализма.

XVIII в. протестантская буржуазия Ирландии в своей политической и экономической деятельности все более проявляет себя как ирландская национальная буржуазия.

В национальном движении того времени отчетливо проявились две тенденции — умеренно либеральная и революционная. Во время революции в английских колониях в Северной Америке (1775—1783 гг.) ирландское национальное движение добилось ослабления колониальной зависимости страны от Англии — в 1782—1800 гг. ирландский парламент обладал широкой автономией во внутренних делах и экономической политике. Но если умеренные национал-реформисты, опасаясь дальнейших изменений общественного устройства, были готовы ограничиться "конституцией 1782 года", то деятели радикально-буржуазного революционного течения продолжали агитацию за независимость Ирландии и полную отмену дискриминационных мер в отношении католического населения.

С конца XVIII в., со времени зарождения в политической жизни Ирландии радикально-республиканских традиций, национальные движения выступают как неотъемлемое звено революционного процесса в Европе. В Ирландии начала XIX в. подавление национально-освободительной борьбы сопровождалось карательными мерами в отношении национального предпринимательства. В 1800—1830 гг. таможенные пошлины, обеспечивавшие защиту ирландской промышленности от конкуренции английского экспорта, полностью отменяются. Таким образом были подорваны позиции национального капиталистического уклада в экономике страны.

В условиях упадка промышленности и экономики в целом руководство национальным движением перешло к католической верхушке — джентри и средним слоям, идейные позиции которых характеризовались этническим и клерикальным национализмом. Однако уже в 40-е гг. XIX в. радикальное течение восстанавливает свой потенциал и занимает самостоятельные позиции. Идеологию левого крыла антиколониального движения характеризовало переплетение различных, порой противоречивых, представлений о национальном будущем ирландского народа. Идейные позиции теоретиков организаций "Молодая Ирландия" и "Ирландская конфедерация", действовавших в 1842—1848 гг., варьировались от "романтического национализма" средних слоев до революционного демократизма народных масс¹¹.

Новый этап национально-освободительной борьбы ирландского народа

(конец 50-х — начало 70-х гг. XIX в.) связан с деятельностью общества фениев², которое К.Маркс характеризовал как "социалистическое движение, движение низших классов", имевшее ярко выраженный не католический и национальный характер¹². На первый план фении выдвигали задачу достижения национальной независимости путем вооруженного восстания. В остальном их программа носила мелкобуржуазный характер и предполагала пере дачу земли крестьянам, создание благоприятных условий для развития промышленности и т.д. Руководство фениев рассматривало рабочих как класс, в наибольшей мере страдавший от национального гнета и социальной несправедливости. Общество пользовалось поддержкой в среде мелкой буржуазии, городских и сельскохозяйственных рабочих, революционной интеллигенции. Однако, как отмечают современные левореспубликанские исследователи, освободительное движение в Ирландии XIX в. объективно носило национально-буржуазный характер¹³.

Борьба умеренного и революционного направлений пронизывает историю национального освобождения двух других стран Европы — Греции и Италии. Уже накануне и в ходе освободительной революции 1821—1829 гг. в Греции консервативные элементы формирующейся буржуазии заняли позицию, открыто враждебную радикальному крылу националистической буржуазии и крестьянской демократии. В условиях незавершенности национально-освободительной революции правые круги греческой буржуазии в середине XIX в. приняли на вооружение великодержавную буржуазно-националистическую доктрину, которой противостояли политические программы объединения греческих земель, разработанные буржуазно-демократическими организациями и пионерами социалистического движения¹⁴.

Острая конфронтация внутри национального движения развернулась и в ходе борьбы за объединение Италии (эпоха Рисорджименто). Однако опыт Италии показывает, что общенациональные задачи могут существенно ослаблять антагонизм политических целей и идеологических концепций национальных организаций. Как отмечают зарубежные прогрессивные авторы и некоторые советские историки, воссоединение Италии явилось результатом совместных действий умеренных либералов (национал-реформистов), поддерживавших пьемонтскую монархию, и революционных демократов¹⁵.

2 Фении — участники массового революционного буржуазно-демократического движения за независимость Ирландии во второй половине XIX — начале XX в. Действовали в Ирландии, Великобритании и в среде ирландских иммигрантов в США

Во второй половине XIX — начале XX в. движения за национальное равноправие зарождаются в большинстве национальных районов стран Западной Европы — Шотландии и Уэльсе, Каталонии и Стране Басков, Норвегии, Бретани, Фрисландии. В большинстве случаев — в Ирландии, Исландии, Норвегии, Шотландии, Каталонии, Стране Басков — национальное движение носило отчетливый политический характер. В этнических движениях валлийцев, фризцов, бретонцев акцент ставился в первую очередь на национально-культурных и религиозных требованиях, что объясняется более низкой степенью консолидации данных этносоциальных общностей.

Неравномерность развития капитализма в Испании обусловила особую остроту национального вопроса — народы Каталонии и Басконии, стоявшие на более высоком уровне социально-экономического развития, находились под политическим гнетом испанской (кастильской) буржуазно-помещичьей олигархии, проводившей великодержавно-шовинистическую политику и преследовавшей национальные языки и культуру. В конце XIX в. буржуазия Каталонии активно выступала за модернизацию государственной структуры страны и стремилась усилить свое влияние в политической жизни Испании, добиваясь установления полного господства в каталонских землях на условиях национальной автономии. В средних слоях населения оставалось ощутимым влияние мелкобуржуазных республиканцев, в национальном вопросе пользовавшихся поддержкой бакунистов — основного течения в рабочем движении Каталонии. Национально-освободительные лозунги выдвигались, в частности, во время потерпевших поражение восстаний 1883 и 1899 гг.

Национальное движение Басконии возглавляла местная буржуазия, выразителем интересов которой стала Баскская националистическая партия (основана в 1894 г.). Под влиянием баскского автономистского движения мелкобуржуазно-националистические организации возникли и на северо-западе Испании — в Галисии.

Участие рабочих в национальных движениях придавало борьбе за автономию революционную окраску. В начале XX в. власти сделали ряд уступок каталонской и баскской буржуазии, добившись ослабления ее роли в национальном движении¹⁶. В 1914—1925 гг. в Каталонии действовал общенациональный орган местного самоуправления — Манкомунидад (Совет муниципалитетов).

Анализ идеологии национальных движений в Европе на рубеже XIX—XX вв. показывает, что в их идейной окраске и классовом составе в это время происходили значительные изменения. Если национальные движения XVIII—

XIX вв. ставили перед собою історически обумовлену задачу створення національних буржуазних (или буржуазно-демократических) державств, то в епоху імперіалізму вони прибувають антиімперіалістический потенціал і в ряду случает — антикапіталістическу направленність. Обясненіем таких сдвігов служит учаете в боруьбе за решеніе національного вопроса рабочего класса в качестве самостоятельной силы, особого отряда національного двіженія. Історической вехой в соціальной орієнтації національно-демократических двіженій, являється, на наш взгляд, ірландское восстаніе 1916 г.

В концe XIX в. антиколоніальное двіженіе в Ірландії развівалось под національно-буржуазными лозунгами. Возникшая в 1874 г. Ірландская парламентская партия (ИПП) выдвінула требованіе створенія англо-ірландской федерації, рассматривая ее как первый шаг на пути независимого капіталістического развітія страны. Однако вследствие неудачи двіженія за гомруль (самоуправленіе) в начале XX в. происходит сравнительно быстрая переориєнтація руководства ИПП в сторону компромисса с британским імперіалізмом, сопровождавшаяся пересмотром акцентів в области идеологии. Панический страх перед рабочим двіженіем, которое лидеры ИПП называли "чисто английским феноменом", привел націоналістов к оправданію економіческой и соціальной отсталости Ірландії.

В обстановке нарастающей політической дифференціації общества в Ірландії впервые в історії національных двіженій появляется марксистская організація с программой національного и соціального освобождения ірландского народа — Ірландская социалистическая республиканская партия (1896—1903 гг.)¹⁷. В дальнейшем теоретик и основатель ИСРП Дж.Конноли совершенствовал свою концепцію ірландской револуції, обосновывая непосредственную взаимосвязь судеб свободы и суверенитета нації с общественным устройством и господствующими формами собственности. "Мирный прогресс в будущем, — писал Конноли в 1916 г., — предполагает обладаніе Ірландіей всеми національными правами, в которых ей сейчас отказано. Только в таком обладаніи рабочие Ірландії могут видеть стабільность и гарантію плодов своего труда и організації"¹⁸.

Являясь последовательным критиком буржуазного націоналізма во всех его формах, Конноли разоблачал домыслы социал-оппортуністов угнетающих націй, что "социалисты не могут симпатизировать угнетенным національностям или національностям, сопротивляющимся завоеванію". Конноли считал, что конечную задачу револуції — завоеваніе політической

власти — рабочий класс угнетенных наций скорее выполнит на национальном уровне, учитывая опыт буржуазных революций "кромвелевской Англии, колониальной и революционной Америки, республиканской Франции, в каждой из которых капиталистический класс развил экономическую мощь раньше, чем рабочие подняли знамя политической борьбы"¹⁹.

В начале первой мировой войны в Ирландии оформился союз национально-патриотических сил (передового отряда рабочего класса и леворадикальных группировок национального движения) — будущих участников национального восстания 24 апреля - 1 мая 1916 г. Взгляды левых республиканцев эволюционировали от мелкобуржуазного национализма в сторону революционно-демократических концепций. Показательна в этом отношении литературно-публицистическая деятельность П.Пирса, президента временного правительства восставших республиканцев. П.Пирс рассматривал ирландскую революцию как закономерный и длительный процесс, начатый движением Гэльского ренессанса в области идеологии и национальной психологии, и обосновывал необходимость его завершения методами вооруженной борьбы против колонизаторов²⁰. Восстание 1916 г. свидетельствовало о появлении социалистической ориентации в идеологии национальных движений. Не случайно национально-освободительная борьба ирландского народа оказала столь мощное воздействие на политическую и культурную жизнь народов Шотландии, Уэльса, Бретани, Басконии, Фрисландии, Исландии.

В конце XIX в. национальные движения в Шотландии и Уэльсе развивались под леволиберальными лозунгами. В ходе политического кризиса в Великобритании, обусловленного обострением борьбы по ирландскому вопросу, в мае 1886 г. была основана Шотландская ассоциация гомруля (ШАГ), выдвинувшая программу восстановления шотландского парламента, проведения реформы законодательства в области промышленности (в первую очередь мелкой и средней), землевладения и рыболовства²¹. Наряду с основным, национал-реформистским течением, в национальных движениях, особенно в Шотландии, в начале XX в. становятся заметными мелкобуржуазно-националистическое и социалистическое направления. Учитывая популярность лозунга гомруля среди рабочих Шотландии, многие деятели британского рабочего движения выступали в поддержку автономии, в том числе Дж.Кейр Харди, Р.Смайли, Дж.Р.Макдональд и др.

К концу первой мировой войны национальное движение Шотландии приобрело массовый народный характер. Шотландская ассоциация гомруля в

1918 г. была реорганизована по примеру лейбористской партии: среди 138 организаций, входивших в ассоциацию на правах коллективных членов в 1920 г., 47 представляли собой кооперативные общества, 38 - тред-юнионы и 24 — отделения Независимой рабочей партии³. Индивидуальное членство было незначительным — 1150 человек в 1920 г. и 3150 — в 1927 г.²² Однако лидеры ассоциации не шли дальше требования национального самоопределения шотландской нации и критики "внутреннего колониализма", отдавая предпочтение идее британского доминиона²³.

Главной причиной неудачи деятельности ШАГ явилась негативная позиция руководства Лейбористской партии Великобритании по отношению к проектам гомруля. В результате раскола ШАГ в 1928—1929 гг. и слияний мелкобуржуазно-радикальных и буржуазных федералистских организаций в 1928—1934 гг. возникла новая политическая организация — Шотландская национальная партия. Со времени ее возникновения внутри ШНП прослеживается влияние двух идеологических направлений — мелкобуржуазно националистического и социал-демократического.

В 30—40-е гг. национальные движения в странах Западной Европы шли разными путями. В Испании в ходе революции 1931—1939 гг. республиканское правительство предоставило широкую автономию каталонцам (1932—1934, восстановлена в 1936—1939) и баскам (1936—1937). В борьбе за решение национального вопроса и социальные преобразования в 1936 г. в Каталонии на марксистско-ленинской основе произошло объединение коммунистов с Каталонской социалистической федерацией, Социалистическим союзом и Пролетарской партией Каталонии. Возникшая в результате слияния Объединенная социалистическая партия Каталонии (ОСПК) в годы борьбы с франкизмом стала выразителем идеологии рабочего класса в национальном движении.

Период после второй мировой войны в странах развитого капитала характеризуется обострением национального вопроса, усилением национального и расового угнетения, углублением реакционных тенденций в политике монополистического капитала в национальных районах. Национальные движения в странах Западной Европы развивались в неодинаковых условиях, ставя перед собой различные по характеру задачи. В Испании борьба угнетенных народов приобрела ярко выраженную антифашистскую

³ Показательно, что в середине 20-х гг. конференция шотландских ассоциаций НРП выдвинула требование созыва конституционной ассамблеи и даже такие деятели, как Т.Джонстон, издатель газеты "Форвард", во время первой мировой войны осуждавший участие Дж.Конноли в национальном движении, высказались в поддержку гомруля.

направленность. В Ирландии лозунг национального самоопределения предполагает воссоединение страны, последовательную демократизацию политической жизни и ограничение власти ТНК. В Шотландии и Валлонии народные массы решительно выступают за установление демократического контроля в сфере экономики, преодоление кризиса хозяйственных структур, проведение прогрессивных конституционных реформ. Во Франции борьба национальных меньшинств за децентрализацию государственной власти и экономическое возрождение создает объективные условия для укрепления позиций союза левых сил в национальных районах, для преодоления в этих департаментах влияния правых партий. Требования национальной автономии и свободного культурного развития имеют широкую популярность в Уэльсе, Фрисландии, Бретани, Эльзасе.

В конце 70-х — начале 80-х гг. значительных успехов добились национальные движения каталонцев, басков и галисийцев. В период национально-революционной войны (1936—1939) и диктатуры Ф.Франко (1939—1975) движения басков и каталонцев приобрели характер национально-освободительной борьбы. Великодержавно-шовинистическая политика фашистской диктатуры ущемляла в первую очередь жизненные интересы населения наиболее экономически развитых областей. Баски составляют около 5 % населения Испании, каталонцы — 16 и галисийцы — 8 %²⁴. Ведущие экономические объекты страны расположены в баскских провинциях, вокруг Барселоны и Мадрида, на которые приходится треть населения, 40 % доходов и 50 % капитальных накоплений²⁵. Отсталая в прошлом Галисия становится в настоящее время районом высокопродуктивного скотоводства и рыболовства, центром деревообработки, обеспечивает 70 % испанского производства электроэнергии²⁶. В конце 60-х — начале 70-х гг. в Каталонии сложился единый оппозиционный межпартийный блок. Антифашистские организации 7 ноября 1971 г. подписали пакт о единстве действий и созвали нелегальный парламент — Ассамблею Каталонии, которая разработала программу общедемократических и национальных требований, выступила в поддержку экономической борьбы рабочего класса и сыграла важную роль в расшатывании устоев франкистского режима.

В 60-х — начале 80-х гг. в каталонском национальном движении прослеживаются три идейно-политических течения: прогрессивное (коммунисты и левые социалисты), национально-буржуазное и леворадикальное. Первое течение отражало позиции рабочего класса в национальном вопросе, а его выразителями являлись Объединенная социалистическая партия Каталонии,

Социалистическая конвергенция Каталонии, профсоюзные объединения Рабочие комиссии и Всеобщий союз трудящихся. Эти силы рассматривали национальное движение как составную часть борьбы против фашизма и связывали федеративный проект перестройки национально-государственных отношений с глубокими социально-экономическими преобразованиями²⁷. Рассматривая, национальный вопрос в Каталонии с позиций мирового революционного процесса, левые партии поставили перед рабочим движением цель добиваться ведущей роли в национальном движении.

Доминирующее течение в национальном движении Каталонии — национально-буржуазное. Вследствие монополизации банков и тяжелой промышленности в Каталонии сложилась влиятельная финансовая группировка, добивающаяся господства в испанской экономике. Участие ряда буржуазных партий в демократическом движении обеспечило им политический капитал, позволяющий национальной буржуазии удерживать под своим влиянием значительную часть трудящихся города и деревни.

В обстановке политической поляризации в демократическом лагере, перегруппировки буржуазных партий в 1979 г. сформировалась партия Конвергенция и союз — основная партия каталонской буржуазии. В ее программе в конце 70-х гг. демократические лозунги сочетались с националистическими призывами к восстановлению средневековых границ Каталонии, включая Валенсию, Балеарские острова и Русийон (французский департамент Восточные Пиренеи).

В условиях протекционизма в Каталонии сохранился значительный слой мелкой и средней буржуазии, являющейся массовой базой левых республиканцев и христианских демократов. Леворадикальная традиция прослеживается в Каталонии с конца XIX в. Свою современную идеологическую концепцию — "левый национализм" — радикалы представляют как промежуточную между пролетарским интернационализмом и буржуазным национализмом, пытаясь связать ультранационалистические лозунги с антикапиталистической ориентацией.

Коммунистическому движению еще предстоит длительная работа в массах в целях преодоления влияния идеологии и политики буржуазного националистического реформизма, борьба с мелкобуржуазными концепциями, "национального социализма".

Серьезные ошибки политического и идеологического характера в процессе борьбы за демократизацию политической жизни страны (с 1977 г.) привели к расколу в коммунистическом движении Каталонии. В апреле 1982 г. более 7

тыс. исключенных из ОСПК членов, выступавших против отхода партии от классовых позиций и идеологических уступок буржуазии, ведущих к растворению в общедемократическом движении, провели Учредительный съезд Партии коммунистов Каталонии. Партия высказалась за установление союза левых сил на основе последовательной антимонополистической программы.

"Партия коммунистов Каталонии, — подчеркивает ее председатель П.Ардиака, — продолжит свою деятельность по созданию в Каталонии крупной, верной принципам марксизма-ленинизма коммунистической партии"²⁸.

В Стране Басков сильные политические позиции сохраняет Баскская националистическая партия. Сепаратистские лозунги выдвигает возникшая в 1959 г. националистическая левая мелкобуржуазная организация ЭТА — Страна басков и свобода. ЭТА выступает за объединение баскских провинций Испании (Бискайя, Алава, Гипускоа, Наварра) и трех округов французского департамента Нижние Пиренеи в рамках независимого государства (лозунг "4+3=1"). В конце 60-х гг. руководство ЭТА высказалось в поддержку классовой борьбы трудящихся²⁹.

Левое крыло организации испытывает определенное влияние марксистской идеологии, однако большинство ее участников не идут дальше левацких установок мелкобуржуазного революционизма. В 1965—1975 гг. партизанские действия ЭТА способствовали дестабилизации франкистского госаппарата в Басконии. В мае 1978 г. мелкобуржуазные националисты были главными организаторами демонстраций в баскских городах за расширение национальной автономии³⁰, но продолжение ЭТА террористических акций наносило ущерб борьбе за демократические преобразования. В 1978 г. как политическое крыло движения ЭТА возникла партия Эрри батасуна — Народное единство. В результате выборов в парламент Страны Басков 9 марта 1980 г. Эрри батасуна получила 11 мандатов из 60.

Коммунистическое движение представляет Компартия Страны Басков, составная часть Компартии Испании, поддерживающая права баскского народа на самоопределение. Коммунисты выступили за включение Наварры в состав автономной Басконии, отвергая в то же время претензии ЭТА на баскские районы Франции³¹. Осенью 1981 г. значительная часть Компартии Страны Басков объединилась с обособившимся еще в начале 70-х гг. прогрессивно-социалистическим крылом ЭТА в партию Эускадико эскерра — Левые силы за социализм.

В отличие от Испании в большинстве современных национальных движений в странах Запада национально-буржуазные тенденции выражены

слабо. Вследствие развития процессов концентрации промышленности и монополизации капитала крупная буржуазия национальных окраин по существу слилась с буржуазией господствующих наций в рамках региональных промышленно-финансовых групп и общегосударственных объединений господствующего класса. Политика государственно-монополистического регулирования и структурная переориентация экономики в ряде стран приводит к разрушению традиционных отраслей промышленности и сельского хозяйства национальных окраин и ставит под вопрос экономическое будущее этих районов. Такой характер носит деятельность английских консерваторов в Шотландии, бельгийских кабинетов в Валлонии, французских буржуазных правительств 1974—1981 гг. в Эльзасе, Лотарингии, на Корсике.

В большинстве районов расселения этнических меньшинств развитых капиталистических стран национальная буржуазия занимает неустойчивые позиции. В условиях современной капиталистической интеграции у нее нет объективных возможностей завоевать господствующее положение и даже удержаться на нынешнем уровне, воспрепятствовать проникновению иностранного капитала и ТНК.

В Шотландии на промышленных предприятиях частных и государственных компаний, правления которых находятся в этой провинции Великобритании, занято, например в обрабатывающей промышленности, лишь около 40 % наемных трудящихся. Большая часть шотландцев работает на предприятиях английских или зарубежных фирм. В Квебеке франкоканадской буржуазии принадлежит лишь 20 % капиталовложений. На Корсике 2/3 местных фирм и 3/4 обрабатываемых земель принадлежат некорсиканцам.

В большинстве случаев роль национальной здесь играет мелкая и средняя буржуазия, выступающая с антимонаполистических позиций.

Более или менее прочные позиции мелкобуржуазная идеология на протяжении длительного времени удерживала в шотландском национальном движении. Отчасти — это следствие оппортунистической политики руководства Лейбористской партии Великобритании (ЛПВ) в национальном вопросе.

В конце 40-х, в конце 60-х и в середине 70-х гг., когда национальное движение приобретало особый размах, лейбористы либо саботировали проведение реформ, либо уступали инициативу мелкобуржуазным националистам.

Шотландский конгресс тред-юнионов (ШКТЮ), в конце 70-х гг. объединявший свыше 50 % лиц, работающих по найму, оказывал традиционную поддержку движению за автономию. В резолюции конгресса 1950 г. отмечалось,

что "экономическое и социальное благополучие Шотландии более чем просто нуждается в движениях или организации, отстаивающих дело шотландского народа и борющихся против его вассального подчинения британскому парламенту"³².

К началу 70-х гг. ШКТЮ конкретизировал свою позицию, высказавшись против отделения Шотландии, но полностью одобрил идею созыва в стране законодательной ассамблеи, "которая устраним современную неполноценность Шотландии в политической и административной областях"³³.

Национальный исполком Лейбористской партии Великобритании высказался за деволуцию — вариант урезанной автономии — лишь в июне 1974 г., но встретил сопротивление Шотландского совета ЛВП, заявившего, что "манипуляции с конституционным устройством не представляют серьезного вклада в достижение социалистических целей"³⁴. И хотя в дальнейшем ЛПВ взяла курс на создание шотландской ассамблеи с ограниченными правами, ее политика была крайне нерешительной и непоследовательной, противоречившей программе профсоюзного движения страны (представляет социал-реформистскую тенденцию в идеологии национального движения)³⁵. Положение осложнялось тем, что группа левых лейбористов во главе с Т.Дейпиэлом⁴, руководствуясь ошибочными представлениями о характере национального движения, развернула активную пропаганду против ассамблеи, трактуя ее как шаг к отделению Шотландии³⁶.

Развитие национального движения в Шотландии после второй мировой войны имеет ряд существенных особенностей. Шотландская история последних десятилетий показывает, что национальный вопрос в определенных условиях может приобретать относительно самостоятельное значение.

В обстановке спада рабочего движения борьба за национальное самоопределение Шотландии в конце 40-х гг. приняла форму массового общедемократического движения. С 1947 по 1951 г. ежегодно на непартийной основе созывались шотландские национальные ассамблеи с участием представителей политических и общественных организаций страны. Организаторы движения стремились посредством массовой кампании за введение автономии преодолеть сопротивление аппарата общebritанских партий — лейбористов и консерваторов. Участники третьей ассамблеи 29

4 Тэм Дейлиэлл — член парламента от Западного Лотиана — активный поборник одностороннего ядерного разоружения Великобритании. Был одним из организаторов кампании протеста против колониальной войны, развязанной правительством М.Тэтчар в Южной Атлантике (Фолклендский кризис. 1982 г.).

октября 1949 г. приняли документ, собравший в короткий срок 2 млн. подписей шотландцев — Ковенант.

В целом документ имел буржуазно-демократическую направленность. Популярность воззвания, выдержанного в подчеркнута компромиссных тонах, говорит о том, что лозунг самоопределения отражал национальные интересы Шотландии. От имени шотландского народа Ковенант провозглашал необходимость реформы конституции "для обеспечения хорошего управления в соответствии с нашими шотландскими традициями и поддержания духовного и экономического благосостояния нашей нации.

Мы утверждаем, — говорилось далее, — что желание такой реформы прочно и широко распространено в рамках всего общества, превосходит границы политических различий и групповых интересов, и мы обязуемся и в дальнейшем сохранять единство в целях ее достижения".

Воззвание заканчивалось призывом добиться учреждения в рамках Соединенного Королевства шотландского парламента "с полными законодательными полномочиями в шотландских делах"³⁷.

Однако идеологическая борьба в национальном движении не прекращалась и в этот период. ШКТЮ, поддерживая принцип автономии, отстаивал классовые позиции в национальном вопросе. В резолюции съезда ШКТЮ 1950 г. подчеркивалось: "Конгресс, даже признавая специфический характер шотландских проблем в сфере промышленности, занятости и, особенно, жилищного строительства, считает, что профсоюзное движение в союзе с его политическими единомышленниками обладает достаточными возможностями и авторитетом, чтобы выступать от имени абсолютного большинства шотландского народа. У него нет желания и намерений переложить свою ответственность на другие движения или ассоциации лиц..."³⁸

В общественном движении 1946—1951 гг. ШНП была оттеснена на второй план и не оказывала заметного влияния на политическую жизнь страны. Оживление ее деятельности в 60-е гг. и стремительный рост популярности в 1970—1977 гг. явились, в сущности, причиной, побудившей лейбористов более серьезно отнестись к шотландской проблеме.

Анализ идеологии ШНП 60—70-х гг. затруднен наличием в партии нескольких идейных платформ. Основным политическим принципом националистов является сепаратизм — в проекте конституции Шотландии, утвержденном конференцией ШНП в 1970 г., особое внимание уделено обоснованию принципа национального суверенитета страны, который приравнивается суверенитету "любого другого государства и может быть

ограничен лишь соглашениями, заключенными на свободной и равноправной основе с другими странами в целях международного сотрудничества и сохранения мира во всем мире"³⁹.

До начала 70-х гг. идеологи ШНП подчеркнуто избегали идентификации своей партии с каким-либо идейно-политическим направлением. С.Максвелл, ранее заведовавший отделом печати ШНП, объясняет это обстоятельство попыткой добиться поддержки всех сторонников независимости страны, с одной стороны, и апологией "особого пути в политике", "шотландской демократии" — с другой⁴⁰.

Ораторы-националисты неоднократно заявляли об отрицании классового подхода своей партии к политическим проблемам, делали упор в пропаганде на критике бюрократизма государственного аппарата, неравенстве в доходах населения, разрушении общинных ценностей. Несколько позже появляется лозунг широкой децентрализации, выдвинутый в противовес доминирующим тенденциям развития современного капитализма. Лидеры ШНП в определении характера своей организации на передний план выдвигают идею политического национализма. У.Вулф, объявляя все остальные партии "английскими политическими силами в Шотландии", называл ШНП "естественным движением за социальную справедливость", М.Макдональд — "шотландской бесклассовой и радикальной партией", У.Юинг — "ассоциацией добрых шотландцев"⁴¹.

Демагогическая оболочка шотландского национализма и "внеклассовая" фразеология его представителей сохранялись и в последующий период, однако идеологические позиции ШНП в первой половине 70-х гг. претерпели некоторую трансформацию и приобрели значительно большую определенность. Важнейшее событие в жизни современной Шотландии — борьба рабочих Верхнего Клайда в 1971—1972 гг. против свертывания судостроительной промышленности — повлекло за собой сдвиг влево в политике ШНП. Забастовка "наоборот", в ходе которой рабочие взяли организацию производственного процесса в свои руки, получила поддержку различных социальных слоев шотландского общества, в глазах которых судостроители выступали выразителями национальных интересов. В небывалых масштабах в фонд забастовки поступали денежная помощь и продовольствие, местные торговцы продавали рабочим верфей товары по более низкой цене⁴². Руководство националистов также поддержало стачку, интерпретируя ее как "борьбу за право на труд в Шотландии"⁴³.

В ходе парламентских выборов в феврале 1974 г. некоторые кандидаты от ШНП впервые отождествили свою платформу с социал-демократическим

направлением в идеологии, а в октябре того же года лозунги социал-демократического содержания были внесены в предвыборный манифест партии, но встретили упорное сопротивление правого крыла⁴⁴. Дискуссия внутри ШНП по вопросу об идеологической ориентации носила в 1975—1976 гг. острый характер и завершилась разработкой мелкобуржуазно-националистической концепции "шотландской радикальной демократии". По сравнению с другими современными национальными движениями в странах Западной Европы в Шотландии идеология мелкобуржуазного национализма получила наиболее полное теоретическое оформление, хотя в понимании концепции общественного развития и трактовке предлагаемых реформ в ШНП имеются серьезные расхождения и противоречия.

С большей или меньшей степенью откровенности идеологи ШНП признают, что в качестве инструмента переустройства общества они опираются на национализм, который "помогает создать высшую форму лояльности, чтобы сбалансировать неизбежные конфликты и противоречия..."⁴⁵.

Значительное внимание уделяется общедемократическим аспектам, отраженным в требованиях расширения полномочий органов местного самоуправления, в том числе в области налогообложения, введения рабочего контроля в органах печати и средствах массовой информации, облегчения доступа к высшему образованию, установления гарантированного минимума доходов, эффективной защиты окружающей среды⁴⁶.

Антикапиталистические элементы в программе ШНП наиболее заметны в модели радикальной политической экономии, разработанной националистами под влиянием "новых левых". Экономическая теория мелкобуржуазных националистов базируется на сравнительно объективном анализе современного состояния шотландской экономики и имеет ярко выраженную антимонополистическую направленность⁴⁷.

В системе предлагаемых экономических реформ первостепенное внимание уделено преодолению зависимости страны от иностранного капитала, препятствующего долговременному экономическому планированию. ШНП предусматривает выкуп государством части предприятий за счет доходов от добычи нефти, а в ряде случаев предполагает установление частичного контроля государственного капитала на предприятиях иностранных владельцев. Значительно больший интерес представляет предложенная система контроля деятельности предприятий и организации управления производственным процессом. В этих целях на национализированных ранее и выкупаемых у зарубежных фирм предприятиях намечается создание административных

советов из представителей государственного аппарата, занятых на предприятии трудящихся и делегатов органов местного самоуправления (городских или региональных)⁴⁸. Поскольку речь идет о предоставлении наемным работникам "права решающего голоса" в управлении предприятием, здесь очевидно заимствование этого принципа из документов коммунистических партий ряда стран Западной Европы⁴⁹.

Вместе с тем контролирующие функции государства и характер участия рабочих в управлении производством не конкретизированы. Что касается частного капитала, то кроме налоговых и других ограничений, введения контроля наемных работников и элементов местного контроля на крупнейших предприятиях, предполагается отстранение его от принятия решений и воздействия на экономические процессы. Принцип раздельной собственности (общественной и частной), отмечает С.Максвелл, может быть сохранен, там где он уместен, в форме дивидендов, но он не будет выражаться в пропорциональном участии в принятии коллективных решений на предприятии⁵⁰.

Ряд акцентов в экономической модели ШНП свидетельствует о влиянии концепций британского кооперативного движения, отразившемся, к примеру, в следующем тезисе: "Радикальная модель экономической децентрализации строится на преобразовании частной собственности и управления в контроль всех занятых посредством законодательной передачи права голоса держателей акций трудящимся"⁵¹.

Мелкобуржуазный характер социальной доктрины ШНП особенно наглядно проявляется в подходе к производственным отношениям, в откровенно антипрофсоюзной позиции и осуждении экономической борьбы трудящихся. П.Крейджи, один из лидеров организации ШНП в Эдинбурге, выступая за нейтрализацию рабочего движения с помощью националистической пропаганды, заявляет: "Наш способ решения классовых и индустриальных конфликтов должен активно противопоставляться идеологическим позициям, занимаемым как социалистическими, так и капиталистическими теоретиками. Мы должны развивать и пропагандировать нашу прагматическую неидеологическую концепцию общественного устройства. Убежден, она должна основываться на признании факта, что классовый конфликт существует, и подчеркивать, что в каждом аспекте нашей социальной и экономической политики мы боремся за два элемента. Первое — что мы ликвидируем эксплуатацию одного класса другим, и второе — что мы обеспечим распределение богатств всего общества на справедливой основе, с тем, чтобы

обеспечить каждому члену общества достаточный жизненный уровень. В этом случае неизбежные конфликты будут лишены своего наиболее разрушительного элемента"⁵².

К лету 1979 г. противоречия внутри ШНП достигли особой остроты. У.Вулф, в то время являвшийся председателем партии, отмечал, что идеологические мотивы могут привести к ее расколу: "В нашей партии всегда находились люди с различными политическими взглядами. Но каждый, однако, признавал механизм дисциплины, ставя интересы Шотландии и самой партии на передний план"⁵³. Вскоре после прихода к власти консерваторов в мае 1979 г. внутри ШНП выделилось левое крыло — "Группа-79". Ее лидер, вице-председатель ШНП С.Максвелл, в прошлом участвовавший в движении "новых левых", добился признания для своих сторонников автономного статуса и являлся инициатором сотрудничества с лейбористами, тред-юнионами и коммунистами в массовых кампаниях в защиту мира и против роста безработицы.

Конференция партии в 1982 г. по настоянию правого крыла во главе с председателем ШНП Г.Уилсоном 308 голосами против 188 приняла резолюцию о роспуске "Группы-79" и осуждении ее платформы "республиканского социализма", что привело к расколу партии и усилению буржуазно-националистических тенденций в ее идеологии⁵⁴. Отколовшаяся группировка предприняла ряд шагов в сторону сближения с левыми силами и явилась одним из инициаторов создания Шотландского социалистического общества с участием левых лейбористов и Коммунистической партии Великобритании (КПВ)⁵⁵, однако впоследствии под давлением правых была вынуждена отказаться от некоторых политических принципов.

Умеренную поддержку национальному движению оказывают буржуазно-реформистские, либеральная и социал-демократическая партии. Соглашаясь с принципом автономии и выдвигая проект земельного устройства Соединенного Королевства по примеру ФРГ, буржуазные реформисты склонны преуменьшать национальный аспект проблем Шотландии и Уэльса⁵⁶. Смысл их предложений заключается в созыве в Шотландии и Уэльсе представительных ассамблей с расширенными полномочиями в области экономики и некотором (до 20 %) снижении налогов по сравнению с общебританским уровнем.

Последовательную программу решения национального вопроса предлагает Коммунистическая партия Великобритании, отстаивающая марксистско-ленинскую идеологию в национальных движениях. Ее цели определены в программе "Британский путь к социализму", принятой на XXXV

съезде КПВ: "Парламентская структура должна быть преобразована таким образом, чтобы обеспечить эффективный, добровольный союз английской, шотландской и валлийской наций. Шотландский и валлийский парламенты должны иметь соответствующую законодательную, экономическую и политическую власть, чтобы начать разрешение их основных проблем"⁵⁷. Шотландский комитет КПВ считает, что удовлетворение национальных требований шотландского народа — неотложный шаг к укреплению политической демократии в Великобритании⁵⁸.

Коммунисты активно пропагандируют свою политическую линию в национальных движениях Шотландии, Уэльса и в профсоюзах Великобритании. Закон о созыве ассамблеи, одобренный 52 % избирателей на референдуме в Шотландии 1 марта 1979 г., был отложен лейбористским и затем отклонен консервативным правительством, препятствующим любым попыткам демократизации национальных отношений. Коммунисты выступают за соединение в национальных районах борьбы против антинародной политики монополий с борьбой за решение национального вопроса. "Мы подчеркиваем, что национальный и общедемократические вопросы должны решаться совместно и не должны противопоставляться друг другу", — отмечалось на XXXVII съезде КПВ в ноябре 1981 г.⁵⁹ Требование учредить в Шотландии и Уэльсе автономные ассамблеи с законодательными полномочиями было подтверждено в предвыборном манифесте партии 1983 г.⁶⁰

В программах федералистских движений Уэльса и Фрисландии вопросы развития национальной культуры играют особую роль, порой оттесняя на задний план политические требования. Консолидация мелкобуржуазных политических течений в этих областях привела к возникновению национальных партий различной направленности. В Уэльсе национал-реформистская партия Плайд Камри (основана в 1925 г.) эволюционирует по пути социал-демократической ориентации. По ряду вопросов партия занимает последовательно демократические позиции — решительно выступает против размещения в Великобритании американских ядерных ракет, поддерживает лозунг всеобщего и полного разоружения, требует урегулирования Ольстерского кризиса и создания политических условий для воссоединения Ирландии. Плайд Камри в самом начале англо-аргентинской войны 1982 г. подвергла резкой критике колониальную авантюру правительства тори в Южной Атлантике.

Менее отчетливо выражены идейные позиции Фризской национальной партии (сформировалась в 1966 г. на базе радикальных групп Христианского фризского союза. Союза фризской национальной молодежи и Союза борьбы за

свободную Фрисландию). Политическое требование — расширение статуса провинциальной автономии Фрисландии до уровня фризско-голландской Федерации, объединяет в рамках партии представителей различных идеологических убеждений — от буржуазных националистов, находящихся в меньшинстве, до социалистов⁶¹.

Значительной остроты достигли идеологические противоречия в национальном движении Валлонии (Южная Бельгия). Перемещение основной индустриальной базы из франкоязычной Валлонии на север, во Фландрию, сопровождалось ростом националистических настроений в различных слоях фламандского населения, разжигаемых буржуазными партиями. Доминирующее влияние буржуазных партий во Фландрии непосредственно отражается на общем балансе политических сил Бельгии, что обусловлено значительным количественным преобладанием фламандцев в населении страны.

Массовую базу зародившегося в 50-х гг. валлонского национального движения составляет рабочий класс, добивающийся предоставления Валлонии широких автономных прав в области политического, экономического и социального развития, проведения структурных антикапиталистических реформ. Коммунистическая партия Бельгии борется против националистического влияния на рабочее движение, за объединение всех левых сил на платформе демократического федерализма. Этот лозунг поддерживают Всеобщая федерация труда Бельгии, большинство социалистов в Валлонии, часть Трудящихся-христиан, входящих в валлонскую ветвь Конфедерации христианских профсоюзов.

Усиление буржуазно-националистических тенденций, в первую очередь во Фландрии, привело к расколу крупнейших политических партий — буржуазной Католической (в 1968 -1969 гг.) и Бельгийской социалистической (в 1978 г.). Валлонские социалисты рассматривают национальный вопрос с внеклассовых позиций как "дискриминацию Валлонии унитарным государством с господством фламандского большинства"⁶², ослабляя тем самым антикапиталистический потенциал национального движения.

В условиях усилившегося экономического кризиса буржуазные правительства с преобладанием фламандских политических партий отказываются субсидировать частично национализированную тяжелую промышленность Валлонии. Ограниченная автономия, предоставленная по закону 1980 г. Валлонии, Фландрии и Брюсселю, не позволяет местным органам управления эффективно воздействовать на экономические процессы. Депутат бельгийского парламента от Коммунистической партии Бельгии (КПБ)

Д.Федриго, требуя от центрального правительства финансовой помощи крупнейшему концерну "Коккериль-Самбр", говорил: "Валлонскую металлургию явно приносят в жертву, перекачивая капиталовложения для укрепления частных секторов промышленности и банков"⁶³.

Бельгийская буржуазия более-20 лет тормозит проведение реформы унитарной государственной структуры. Законы 1962, 1970 и 1980 гг. создают лишь видимость демократизации национальных отношений. Разжигая фламандский национализм, буржуазные круги препятствуют поддержке рабочим классом Фландрии требования федерации, стремятся провалить программу реформ, пользуясь популярностью у широких слоев населения Валлонии. Бельгийские коммунисты считают, что федерация обеспечит условия, позволяющие покончить с расколом в рабочем движении страны, облегчит проведение антимонополистических мероприятий, снизит остроту национального конфликта и будет способствовать развитию классовой борьбы⁶⁴.

Ряд существенных особенностей отличает освободительное движение в современной Ирландии от национальных движений в других районах Западной Европы. Национально-освободительная революция 1919—1923 гг. в Ирландии осталась незавершенной и не привела к ликвидации господства британского империализма в этой стране. Как отмечается в документах Коммунистической партии Ирландии (КПИ), в Северной Ирландии это господство принимает форму прямого колониального контроля и экономической эксплуатации, что означает отрицание даже основных элементов буржуазной демократии. На Юге (в Ирландской Республике) господство империализма достигается с помощью неоколониалистских методов⁶⁵. Ирландская национальная буржуазия с конца 50-х гг. перешла к политике компромисса с правящими кругами Великобритании. С этого времени в национальном движении усиливается идеологическое влияние мелкобуржуазных и социал-демократических группировок. Следует отметить, что в движении мелкобуржуазных республиканцев существовало левое крыло, стремившееся к союзу с рабочим движением и признававшее ряд положений теории марксизма⁶⁶.

Политические партии Северной Ирландии, выступающие за воссоединение страны, — Социал-демократическая лейбористская (СДЛП), "временный" Шин фейн и Рабочая партия — республиканские клубы (в 1970—1977 гг. — "официальный" Шин фейн) — пользуются влиянием главным образом в среде трудящихся-католиков. СДЛП и Рабочая партия являются организациями социал-демократического типа.

СДЛП, основанная в 1971 г., стремилась выступать выразителем интересов

трудящихся обеих религиозных общин, однако в условиях затяжного социально-политического кризиса в партии усилился крен в сторону национализма и сектантства. Рабочая партия, признающая научный социализм своей официальной идеологической платформой, на деле сохраняет леворадикальную ориентацию. КПИ неоднократно указывала на оппортунистические ошибки в ее политическом курсе и в оценке положения в Северной Ирландии, критиковала за фактический отказ от провозглашенной цели — бороться за завоевание рабочим классом политической власти⁶⁷.

"Временный" Шин фейн, представляющий мелкобуржуазно-националистическое крыло расколовшегося в 1970 г. республиканского движения, в 1982—1983 гг. впервые после 20-летнего перерыва принял участие в легальной политической борьбе, выставив своих кандидатов на выборах в ольстерскую провинциальную ассамблею (октябрь 1982 г.) и в британский парламент (июнь 1983 г.). В интервью представителям печати политические руководители "временного" Шин фейна и его военной организации — ИРА — заявляют, что они добиваются "создания демократической социалистической республики во всей Ирландии" и рассматривают Ирландскую Республику как "самоуправляющийся придаток дискредитировавшей себя системы неокOLONиализма богачей". Дж.Адамс, признанный идеолог "временного" Шин фейна и его президент (с 1983 г.), конкретизирует высказывания своих единомышленников: "Понятие Объединенной Ирландии подразумевает, что система управления, установленная в Эйре, должна быть ликвидирована"⁶⁸.

Идейные воззрения шинфейнеров носят эклектический и противоречивый характер. Мелкобуржуазные националисты ведут активную террористическую кампанию, сочетая "партизанские" рейды против британских войск и полиции в Северной Ирландии с политическими убийствами и "бомбовыми атаками" на территории Англии. В области экономики Шин фейн выступает за национализацию ключевых отраслей промышленности и парцелляризацию земли. Конечной целью теоретики Шин фейна считают создание всеирландского федерального государства — страны "христианского социализма без социалистов и коммунистов". Своими действиями они препятствуют достижению единства рабочего класса и игнорируют проблему привлечения протестантских рабочих к антиимпериалистической борьбе.

Безрезультатность попыток левых сил достичь политического урегулирования североирландского кризиса вследствие саботажа британских правящих кругов привела к усилению политических позиций "временного" Шин фейна в среде католической общины и правоэкстремистских организаций в

среде протестантов. На парламентских выборах 9 июня 1983 г. в Северной Ирландии СДЛП получила 137 тыс. (17,9 %) голосов. Шин фейн — 102,7 (13,4 %) и Рабочая партия — 14,7 тыс. (1,9 %) голосов. В условиях обострения политической борьбы и нагнетания межобщинной напряженности Национальный исполком КПИ опубликовал заявление, предлагая временной ИРА объявить о прекращении огня и "использовать доверие, оказанное избирателями Шин фейну для того, чтобы вместе с другими антиимпериалистическими силами на острове создать массовое движение, способное покончить с империалистическим господством и эксплуатацией, добиться самоопределения для народа, социального освобождения для рабочего класса и его союзников"⁶⁹.

Вопрос о руководстве национальным движением остается важнейшей проблемой политической жизни Ирландии. Компартия "последовательно ведет борьбу против сектантства, юнионизма и шовинистического национализма, которые отделяют борьбу за национальную независимость от борьбы за освобождение рабочего класса, — говорил Дж.Стюарт, Генеральный секретарь КПИ с 1984 г. — ... Мы считаем, что эта борьба должна принять форму наступления на британский империализм на севере, на юге и внутри самой Великобритании"⁷⁰.

С начала 60-х гг. национально-региональная проблема играла важную роль в политической жизни Франции. Ухудшение положения народностей, населяющих Бретань, Корсику, Эльзас, Лотарингию, Русийон, в период после второй мировой войны привело к обострению национального вопроса, выдвигало на передний план необходимость проведения децентрализации государственной структуры. Становление движений этнонациональных меньшинств происходит во Франции позже, чем в национальных районах других стран Западной Европы, Как отмечают советские исследователи, "гетерогенность нации всегда существовала в послереволюционной Франции на практике, но фактически никогда не переходила на уровень политического и правового сознания, в котором нация была гомогенной"⁷¹. Вследствие особенностей французской политической жизни формирование политической структуры в национальных районах происходило под непосредственным влиянием импульса, исходившего из Парижа. Региональное сознание, приобретающее в ряде случаев этническую окраску, проявлялось, например, в Бретани в форме движения за развитие национальной культуры, но не сопровождалось адекватным и одновременным развитием политических институтов.

В качестве основных причин, приведших к росту этнического самосознания меньшинств и развитию национальных движений, следует назвать нарушение традиционной хозяйственной структуры национальных районов в результате деятельности монополий и осуществления сельскохозяйственной политики "Общего рынка", усиление авторитарно-бюрократических тенденций центральных властей, в том числе в области языка и культуры, общее ослабление позиций французского империализма после второй мировой войны. Активизация политической деятельности мелкой и средней буржуазии в национальных районах сопровождалась возникновением мелкобуржуазных популистских партий, таких, как Движение за организацию Бретани, Демократический бретонский союз. Партия родной земли⁷². В ряде мест возникли мелкобуржуазно-националистические организации (Фронт освобождения Бретани, Автономистский освободительный фронт Эльзас-Лотарингии), в рамках которых действуют ультраправые и ультралевые террористические группы.

Буржуазные правительства отказывались признать существование в стране этнонациональных меньшинств и проводили ассимиляторскую политику. Правые партии всячески тормозили развитие местной автономии, способствуя тем самым нагнетанию напряженности в ряде департаментов. Наибольшей остроты национальный вопрос достиг на Корсике.

Во время военно-фашистского мятежа в мае 1958 г. остров был временно захвачен французскими право-экстремистами, а в начале 60-х гг. на Корсику при содействии властей переселились тысячи французов, проживавших ранее в Алжире, многие из которых участвовали в ОАС и Комитетах общественного спасения. Переселенцы, пользовавшиеся кредитами и поддержкой властей при покупке земель, сохраняли колониально-шовинистические стереотипы в отношениях с местным населением⁷³. В этой обстановке в среде корсиканцев возникло автономистское движение, требовавшее официального признания корсиканского языка и культуры, регулирования притока иммигрантов и размещения капиталовложений, законодательных прав в сфере экономики.

В защиту крестьян от произвола латифундистов выступила организация Движение за возрождение Корсики. Ее лидер М.Симеони особый упор делал на вопросах этнического развития: "Мы считаем себя историческим народом. У нас есть свой язык, история, культура, характерные особенности. Мы хотим выжить, и единственный путь к этому — самоуправление и официальное признание нас народом"⁷⁴. После того как в 1975 г. несколько участников организации совершили налет на помещичью усадьбу и оказали вооруженное сопротивление

полиции, деятельность движения была запрещена.

В 70-е гг. проблема административного устройства неоднократно обсуждалась основными политическими партиями Франции. В среде социалистов все чаще выдвигались предложения о необходимости децентрализации системы государственной власти. Депутат Национального собрания от бретонского департамента Финистер Л. Ле Пансек, в 1975 г. разработавший проект особого статуса для Корсики, на съезде своей партии в г.Меце (1979 г.) критиковал социалистов за недостаток внимания к региональным проблемам.

Во второй половине 70-х гг. местные федерации Французской коммунистической партии (ФКП) стали играть все более активную роль в движениях национальных меньшинств. Выступая на XXIII съезде ФКП (1979 г.), секретарь федерации коммунистов Южной Корсики А.Полетти отмечал, что "требования коммунистов Корсики имеют свои специфические особенности в отличие от прошлого, когда все требования носили общенациональный характер ... В противовес агрессивной власти монополий, которые разоряют нас и другие районы, родился законный местный патриотизм, являющийся защитной реакцией народных масс. Отбрасывая самоубийственный нигилизм и шовинизм, который нас обедняет, наш проект предусматривает"⁷⁵ органическое сочетание интересов нации и региона.

Коммунисты подчеркивают, что их главной целью остается защита классовых интересов трудящихся, поскольку "рабочее движение является во Франции подлинным выразителем интересов региона, как и выразителем интересов нации в целом"⁷⁶. Местные федерации ФКП внимательно изучают причины обострения кризиса в национальных районах. Партия решительно выступает против свертывания металлургической промышленности Эльзаса и Лотарингии, требует ограничения деятельности ТНК во Французской Каталонии и на Корсике, поддерживает развитие национальных культур.

Делегат XXIII съезда ФКП от департамента Восточные Пиринеи Б.Фигерола в своем выступлении отстаивала концепцию национальной автономии региона: "Мы, коммунисты Восточных Пиренеев, возлагаем большие надежды на децентрализацию в том виде, в каком она предусмотрена проектом закона, предложенным ФКП в декабре 1977 г. Этот глубоко новаторский законопроект предусматривает создание регионального устройства и в перспективе построения социализма на основе демократии и самоуправления во всей Франции.

Региональная ассамблея, избранная на основе всеобщего и

пропорционального избирательного права, которая возьмет на себя часть государственной власти и будет располагать финансовой и административной автономией, смогла бы проводить в жизнь, исходя из реальностей и нужд края, настоящую региональную политику силами населения региона и в его интересах. Эта концепция автономии далека от псевдонезависимости или [проектов] присоединения к испанской Каталонии. Напротив, она соответствует идее общенациональной солидарности ... Благодаря новым, глубоко демократичным институтам, основанным на концепции единого децентрализованного государства, могут быть удовлетворены справедливые требования каталонского населения"⁷⁷.

После прихода к власти коалиции левых сил правительство начало проведение децентрализации, в рамках которой Корсика получила особый автономный статус с существенным расширением прав местного самоуправления на уровне региона и департамента⁷⁸. В ходе эволюции национального движения на политической сцене Корсики появилась новая организация — Союз корсиканского народа. Лидер союза Э.Симеони выступает против сепаратизма мелкобуржуазных националистов. Во время предвыборной кампании в региональную ассамблею Корсики летом 1982 г. он избегал дебатов по социальным вопросам и зарекомендовал себя как прагматик. В вопросах общенациональной политики автономисты поддерживают Социалистическую партию, в местной политике выступают за модернизацию условий жизни провинции, против коррупции и патернализма. Э.Симеони приходится с трудом преодолевать настроения в пользу насильственных, террористических методов борьбы, устойчиво популярных в горных районах⁷⁹.

Давление со стороны мелкобуржуазных националистов — серьезная проблема, с которой приходится сталкиваться национал-реформистам. За провозглашение независимости острова выступают легальная Народная партия Корсики и правозэкстремистский Фронт национального освобождения Корсики, возникший в результате слияния тайных крестьянских обществ. В 1982 г. сепаратисты резко активизировали свои действия (налеты на отделения банков и предприятий континентальных фирм, покушения на чиновников — выходцев из Франции).

В результате выборов в автономную ассамблею Корсики 8 августа 1982 г. было сформировано левое правительство меньшинства во главе с левым радикалом П.Альфонси. Партии правящей левой коалиции получили 21 из 62 депутатских мандатов а ассамблее и 33,2 % голосов избирателей, корсиканские независимые социалисты и радикалы — 2 места и 4,1 % голосов, организации

национальной ориентации — соответственно 9 и 13,4 %; партии правой оппозиции, включая республиканцев, голлистов и корсиканских бонапартистов — 30 мест и 49,3 % голосов⁸⁰. Лидер фракции ФКП в ассамблее А.Феррачи призвал население острова оказать поддержку левому правительству и содействовать решению проблем Корсики путем развития современных производительных отраслей промышленности, обеспечения стабильной и полной занятости⁸¹.

Однако из-за непоследовательности политики центрального правительства и активизации деятельности мелкобуржуазных группировок, объединившихся в 1983 г. в Конфедерацию корсиканских националистов, на острове сохраняется напряженная обстановка.

В каждой из полиэтнических стран Западной Европы национальные движения имеют свои специфические черты, что в первую очередь связано с особенностями социально-экономического развития и этнического состава населения этих стран. Но следует подчеркнуть общую тенденцию для государств западноевропейского региона — национальные движения здесь превращаются в весомый фактор современной политической жизни равно как и в странах Северной Америки.

Современный этап развития мирового революционного процесса оказал существенное воздействие на сознание неравноправных этнонациональных групп в США и способствовал росту их общественно-политической активности. Но сформировались и выросли эти национальные движения на специфической почве Соединенных Штатов, своеобразно и многогранно отразив сложившуюся в стране социально-политическую и идеологическую обстановку. Самым развитым из всех движений национальных меньшинств в США является движение афроамериканцев, имеющее давние традиции, накопившее значительный опыт в 50-е гг. начинается новый этап борьбы американских негров. Привезенные в Америку в качестве рабов из разных районов Африки, черные американцы к этому времени уже утратили многообразие своих племенных особенностей. "Черный народ с ранних времен был вовлечен в становление и развитие американской нации и составляет исторически определенную часть ее"⁸² — подчеркивают коммунисты США.

Длительная борьба негритянской общины за свободу и равенство привела к формированию у нее особых форм национального сознания, повлияла на специфику ее культуры и идеологии. Обострение проблем чернокожих американцев способствовало выделению их в своеобразную общность — угнетаемое на расовой основе национальное меньшинство.

Усложнение социально-классовой дифференциации среди афроамериканцев, изменение условий их жизни, а также влияние внутренних и внешних факторов общественного развития обусловили политическую и идеологическую неоднородность этой общности в США. В силу идеологической неоднородности их протест представляет собой сложное явление, состоящее из переплетающихся и сливающихся, противоположных и тупиковых направлений, течений, тенденций.

Современные советские исследователи выделяют в нем две основные линии — "интеграционистскую" и "сепаратистскую". Они развиваются параллельно и постоянно взаимодействуют, влияют друг на друга; но на каждом конкретном этапе борьбы на первый план выдвигается то одна, то другая.

До середины 50-х гг. движение афроамериканцев носило в основном оборонительный характер. Его представляли такие буржуазно-реформистские организации, как Национальная ассоциация содействия прогрессу цветного населения (основана в 1909 г.) и Национальная городская лига (основана в 1911 г.). Выражая интересы немногочисленной группы негритянской буржуазии, они провозгласили своей целью защиту гражданских прав черных с помощью юридических средств. Несмотря на ограниченность тактики "постепенности" и "легализма", эти организации внесли определенный вклад в освободительное движение афроамериканцев и сохраняют значительное влияние на современном этапе.

С 1955 г. начинается этап массового активного протеста афроамериканцев. Расширяются географические границы и социальный состав участников движения. В его рядах вырастает новое поколение негритянских руководителей. Обогатившись новой тактикой, оно переходит в наступление. Черные лидеры выдвигают лозунг "Свободу немедленно!" и требуют ликвидировать расистские законы, практику расовой дискриминации. Их программы ставят задачи: добиться равноправия во всех сферах жизни, улучшения социально-экономического положения афроамериканцев, широкого участия в выборах и пропорционального представительства во всех органах власти.

Массовые выступления негров были направлены на то, чтобы привлечь общественное внимание к своим проблемам, добиться переговоров с властями, заставить правительство США принять законодательные меры, обеспечивающие осуществление гражданских прав. Для этого применялись различные формы борьбы — пикетирование, митинги, марши, бойкоты, сидячие демонстрации, "рейсы свободы" и др. Наиболее массовым выступлением афроамериканцев стал поход на Вашингтон в 1963 г. Негритянские организации выработали общую

программу движения, выдвинув установку на полную интеграцию черных американцев во все сферы жизни американского общества на основе гарантированного равноправия.

Видную роль в негритянском движении в начале 60-х гг. начинают играть Южная конференция христианского руководства. Студенческий координационный комитет ненасильственных действий, Американский совет негров-рабочих. Конгресс расового равенства. Признанным лидером негритянского движения на этом этапе становится Мартин Лютер Кинг⁸³. Он был убежден, что сила негров в сплоченности, активности, в сознании правоты своего дела, и понимал, что его афроамериканской общине противостоит общественная система, отравленная расизмом.

Возрастающие масштабы выступлений черных американцев в 60-е гг. вызвали существенные изменения в характере их движения и организаций. Расширяется и углубляется понятие "интеграция": от выступлений против конкретных форм сегрегации и дискриминации негритянского движение переходит к борьбе против всей системы расовой сегрегации и дискриминации в общественной жизни страны, к выдвиганию более широкого круга требований, включая политические. Радикально настроенная часть афроамериканцев пытается на практике осуществить свой призыв к более решительным действиям. К середине 60-х гг. на первый план выдвигается требование фактического равенства черных.

Закономерным явлением в развитии негритянского движения становится пропаганда лозунга "черной власти". Он был выдвинут Ст.Кармайклом в 1966 г. и ознаменовал оживление националистических настроений в среде афроамериканцев⁸⁴. Однако возрождение националистических концепций началось еще с середины 50-х гг., после того как стало ясно, что правительство США не может решить вопросы улучшения социально-экономического положения чернокожих американцев. Не в первый раз сепаратизм стал альтернативой интеграционизму, но теперь он имел ряд новых особенностей, связанных с развитием американского империализма и изменениями на международной арене. Националистические сепаратистские тенденции не стали преобладающими в среде афроамериканцев, тем не менее они привлекли на свою сторону представителей различных социальных слоев негритянского населения.

В самих организациях сепаратистов нет единства. Одни выступают за компромисс с правящими кругами, хотят улучшить положение лишь негритянской буржуазной прослойки и допускают "власть белых". Они

пытаются или остаться в стороне от борьбы и основных проблем негритянской общины, или сдержать и максимально ослабить ее. Представители другого направления требуют полного отделения, вплоть до территориального, и пропагандируют идею создания независимой нации. Однако конкретных путей для достижения своих фантастических целей они предложить не в силах. Неумение правильно оценить реальную действительность, найти пути и методы решения негритянского вопроса, беспомощность перед расовым террором, перед пассивностью правительства — все это толкает часть черных американцев к национализму. Многие проповедники черного расизма и в настоящее время считают, что отделение — единственный выход из создавшегося положения.

Националисты из афроамериканской среды не понимают антагонистического характера противоречий между интересами монополий и интересами рабочих. Более того, они отрицают даже саму идею борьбы против монополий. Вину за все беды трудящихся они возлагают на профсоюзное движение и на белых рабочих. Своей деятельностью представители черного национализма оказывают пагубное влияние на борьбу афроамериканцев, на их отношение к союзникам и, как следствие этого, на классовую борьбу в стране в целом. Усиление националистических и расистских тенденций среди черных американцев привело к оживлению деятельности негритянских сепаратистских организаций типа "Нация Ислама", "Организация единства афроамериканцев", "Черная освободительная армия", "Национальный черный политический совет", "Панафриканский конгресс США".

В конце 60-х гг. в США насчитывалось свыше 100 организаций воинственных негров, среди которых лишь партия "Черная пантера" поддерживала идею союза негритянского освободительного движения с белыми трудящимися. Социальная программа "Черных пантер", испытывавшая воздействие "новых левых", являлась переходной формой между мелкобуржуазно-радикальной и социалистической концепциями общественного развития.

Реальным отражением сложности национального вопроса в США является положение испаноязычных американцев и их участие в национальных движениях страны. Это второе по численности этническое меньшинство (примерно 15 млн. человек), характеризующееся внутренней неоднородностью. Мексиканоамериканцы, пуэрториканцы, кубинцы, иммигранты из различных стран Центральной и Южной Америки, Испании составляют основные группы испаноязычного меньшинства. Общими для них являются высокая степень угнетения, эксплуатации, дискриминации, низкие темпы и уровень ассимиляции.

Различаются они по происхождению, причинам и времени появления в США, месту расселения, социально-классовой структуре, культуре, традициям и др.

Начиная с 60-х гг. в условиях жизни испаноязычных американцев наблюдаются определенные изменения, приведшие к повышению политической активности данной группы. В то же время, несмотря на усиление этой тенденции, испаноамериканцы до сих пор не представляют собой организованной силы, хотя и обладают значительным потенциалом социальной активности.

Больше половины испаноязычного меньшинства составляют мексиканоамериканцы (примерно 59 %). К 60-м гг. в США сложились объективные предпосылки для консолидации выходцев из Мексики в более устойчивую общность. Но процесс протекает неравномерно, так как мексиканоамериканцы представляют собой гетерогенную группу. Ее представители даже называют себя по-разному: "мексиканоамериканцы", "чиканос", "латиноамериканцы" и т.д.⁸⁵ Американские исследователи отмечают, что "мексиканоамериканцы занимают особое место в истории американской иммиграции. Ни одной [этнической] группе не требуется пройти такое большое расстояние, чтобы стать американцами"⁸⁶.

Особенность судьбы и положения мексиканцев в США наложила отпечаток на их борьбу. Политические и общественные организации мексиканцев в США, хотя некоторые из них возникли еще в XIX в., только в 60-е гг. XX в. встали на путь последовательных поисков решения многочисленных проблем своей этнической группы.

Одной из специфических особенностей борьбы мексиканоамериканцев является утверждение новых стереотипов социального поведения чиканос. Они сами начинают осознавать себя по-новому — как народ и определять себя как "проблемное население". Опровергая бытующий уже долгое время стереотип пассивного и апатичного меньшинства, созданный американской буржуазной пропагандой, организации мексиканцев активизировали свою социальную и политическую активность, стремясь показать, что проблемы, стоящие перед ними, находятся в ряду самых острых внутривнутриполитических вопросов страны и настоятельно требуют разрешения.

Протест чиканос до 60-х гг. не имел широкой массовой базы и носил в основном локальный и стихийный характер. На новом этапе их движение стремится добиться признания правящими кругами США существования особых проблем мексиканцев. Начало этому этапу положили бойкоты предпринимателей-виноградарей, выдвижение требований о предоставлении прав на

землю, выступления молодежи под лозунгами реформы системы образования для мексиканцев. С середины 60-х гг. движение поднимается от провозглашения частных требований до выдвижения социально-экономических и политических программ, предусматривающих фактическое распространение на мексиканцев различных законодательных норм и предоставление им прав, которыми обладают белые американцы, улучшение их положения в сфере занятости, образования, жилищных условий, здравоохранения, социального обеспечения, а также политического представительства на выборных должностях.

Все более отчетливо на передний план в борьбе чиканос с начала 70-х гг. выдвигается задача достижения фактического равенства с белыми англоязычными американцами. Процесс адаптации и эмансипации протекает замедленными темпами. Чиканос предстоит пройти сложный путь от мелкобуржуазно-реформистского до подлинно народного антиимпериалистического движения. Такая тенденция развития движения просматривается уже в настоящее время. Естественно, что движение чиканос сталкивается и будет сталкиваться с рядом трудностей. В нем неизбежно обострение внутренних — классовых и идеологических — противоречий.

Общественное сознание значительной части чиканос до настоящего времени характеризуется аполитизмом. Это — результат политики правящих кругов США, которые одновременно с осуществлением некоторых ограниченных социально-экономических программ используют открытое давление, угрозы и насилие по отношению к мексиканоамериканцам. Но для большинства чиканос времена аполитизма прошли. В их среде четко выделяются несколько направлений: интеграционистское, "традиционное" и радикальное. Каждое из направлений имеет свою социальную базу и нередко регион распространения.

Интеграционистское крыло движения отражает интересы в основном небольшой прослойки национальной буржуазии, которая считает единственным путем решения всех проблем мексиканцев ассимиляцию. Интеграционисты представляют собой правый, консервативный фланг движения чиканос. Его организации — Союз испаноамериканцев (создан в 1894 г.). Орден сынов Америки (1920 г.). Лига объединенных латиноамериканских граждан (1927 г.) — учреждались для взаимопомощи и ускорения темпов приспособления иммигрантов к условиям жизни в США. До сих пор свою главную цель они видят в содействии процессу ассимиляции всех мексиканцев.

Придерживаясь линии на приспособление, Орден и Лига в послевоенные годы эволюционировали в либерально-буржуазном направлении и несколько

активизировали деятельность в социально-экономической сфере. В 60-е гг. это направление пользовалось определенной популярностью, но в 70-е гг., после того как некоторые вынужденные уступки со стороны правительства не привели к сколько-нибудь значительному улучшению положения широких масс мексиканоамериканцев, а также в результате слабости идейного влияния мексиканской буржуазии на свою общину, либеральные организации отходят на второй план.

В 60-е гг. преобладающим в движении чиканос являлось "традиционное" направление. Его сущность — ориентация на решение основных проблем путем принятия и осуществления различных реформ (законодательных, судебных, политических и др.), улучшающих положение американцев мексиканского происхождения, устраняющих дискриминацию и сегрегацию и постепенно предоставляющих им "равные возможности" с белыми американцами⁸⁷. В последние годы традиционалисты усиливают внимание к социальным проблемам, приближаются к признанию возможности использования некоторых непарламентских форм борьбы.

В рамках "традиционного" направления действуют Организация обслуживания общины (1947 г.), Американский форум солдат (1948 г.), Политическая ассоциация мексиканоамериканцев (1968 г.), Политическая ассоциация испаноязычных организаций (начало 60-х гг.), Народные конференции Юго-Запада (1966 г.), Национальный совет мексиканского народа (1968 г.) и др. Свою основную цель они видят в решении социальных проблем чиканос посредством использования институтов буржуазной демократии, избрания собственных представителей в органы политической власти. Эти организации оказывают помощь мексиканоамериканцам в проведении избирательных кампаний, в выдвижении кандидатур чиканос на выборные должности. В 70-е гг. наблюдались снижение их политической активности и переориентация на разработку социально-экономических программ, предусматривающих ликвидацию дискриминации законодательным путем. Деятельность организаций "традиционного" направления способствовала тому, что движение мексиканоамериканцев постепенно поднималось от уровня стихийных, раздробленных выступлений к уровню организованной борьбы. Со временем буржуазный реформизм начал оказывать отрицательное, сдерживающее влияние на социальные настроения мексиканоамериканцев и вступил в противоречие с изменениями в общественном сознании.

В данных условиях были вполне закономерными появление и быстрый рост влияния на движение мексиканцев группировок радикально-

демократической ориентации. Этот процесс отражает развитие национального самосознания меньшинства. Социальную базу радикального течения составляют жители мексиканских кварталов крупных городов, промышленные и сельскохозяйственные рабочие, безработные, молодежь. Главная отличительная черта леворадикального течения — отказ от лозунгов насильственной ассимиляции и требование права на самоопределение. Слабость данного направления проявляется в отсутствии четкой политической платформы и внутреннего единства, а также в абсолютизации и искажении национального момента.

Левые радикалы уже в 70-е гг. подошли к пониманию необходимости решения стоящих перед мексиканцами проблем путем глубоких преобразований в американском обществе и выдвигали требования "упразднения существующего" и "установления нового" общественного строя. Радикально настроенные чиканос создали ряд организаций: Профсоюз объединенных сельскохозяйственных рабочих (1962 г.), Федеральный союз свободных поселений (1963 г.). Поход за справедливость (1966 г.) и др. Они проделали значительную работу с целью довести до сведения правительства и общественности факты бесчеловечной эксплуатации рабочих-иммигрантов, боролись за гражданские права мексиканцев в США. Но лидеры левых радикалов, такие, как С.Чавес, Р.Тихерина, Р.Гонсалес, оставались на реформистских позициях, что снижало их роль в движении и препятствовало упрочению авторитета в рабочей среде.

Радикально-демократические теории мексиканоамериканцев получили название "идеология чиканизмо". Оставаясь пока эклектичной, она тем не менее способствовала отходу от традиционных форм политической деятельности и становлению курса на конфронтацию как наиболее эффективного пути достижения поставленной цели — права данного меньшинства на самоопределение. Идеология чиканизмо частично отражает действительные экономические, культурные, расовые проблемы мексиканоамериканцев, способствует становлению более высокого уровня политического и национального сознания. Характерным для радикально-демократического направления является призыв к сплочению всех мексиканоамериканцев для борьбы за общие цели, стоящие перед ними.

Американский исследователь Дж.У.Мур считает, что это направление и движении чиканос "представляет собой революционный феномен"⁸⁸. Но его представители пока не смогли подняться до уровня научного понимания путей и методов осуществления необходимых преобразований и будущего устройства

общества. За сегодняшними проблемами они не видят социалистической перспективы. И в этом — слабость радикально-демократического направления в движении мексиканоамериканцев, его ограниченность.

В 60-е гг. становится заметным появление у чиканос интереса к марксистской теории, к деятельности Коммунистической партии США. Это объясняется участием американских коммунистов в борьбе за экономическое, политическое и социальное равенство чиканос: Компартия США рассматривает освободительное движение мексиканоамериканцев как "часть всеобщей борьбы за демократию"⁸⁹.

Особое место в жизни США занимает "пуэрториканская проблема", включающая проблему острова Пуэрто-Рико (захваченного США в 1898 г., превращенного в колонию и в 1952 г. объявленного "свободно ассоциированным государством") и проблему пуэрториканцев, проживающих на материке, в США.

Пуэрториканский народ ведет непрерывную борьбу за решение своих специфических проблем. Борьба затрагивает и экономические, и политические, и культурные вопросы. В начале 60-х гг. пуэрториканцы добились некоторого расширения своих политических прав; было разрешено преподавание на испанском языке в начальной школе; выделяются незначительные ассигнования на развитие национальной культуры. Однако до сих пор не решен вопрос о политическом статусе острова. Крайне низкими остаются темпы экономического развития.

Одним из основных в программах организаций движения пуэрториканцев является вопрос о дальнейшей судьбе острова. Предлагаемые варианты его решения различны. Одни выступают за сохранение существующего положения (Народно-демократическая партия); другие — за включение в состав США на федеративных началах, как штат (Государственно-республиканская партия. Новая прогрессивная партия) или как автономное, самоуправляющееся Пуэрто-Рико (некоторые националистические организации); третьи — за государственный суверенитет, но при сохранении тесных экономических связей с США; четвертые — за полную самостоятельность и независимость от США (Партия независимости Пуэрто-Рико, Пуэрториканская социалистическая партия, националистическая организация "Вооруженные силы национального освобождения пуэрториканцев"). Нет единства и в выборе путей и форм достижения цели⁹⁰.

Коммунистическая партия США "требует положить конец колониальному господству над Пуэрто-Рико и поддерживает право народа этой страны на самоопределение в области будущих взаимоотношений с США, включая право

на полное отделение от США"⁹¹.

В самих Соединенных Штатах проживает более 2 млн. пуэрториканцев, в основном в городах на северо-востоке страны. Как и мексиканоамериканцы, они мало американизированы в силу того, что основная масса пуэрториканцев прибыла в США сравнительно недавно — не ранее 40-х гг. — и поэтому находится на стадии приспособления к новым условиям и адаптации к "американскому образу жизни".

Пуэрториканцы, как и другие иммигранты, сталкиваются с такими проблемами, как языковая, жилищная, проблема трудоустройства. В расовом отношении они представляют особую группу — самое бедное меньшинство в США (34 % пуэрториканского населения находится ниже официальной черты бедности).

В 60-е гг. пуэрториканцы активно включились в движение социального протеста — проводили демонстрации, марши, забастовки. Цель таких действий — привлечь общественное внимание к положению пуэрториканцев сначала как к специфической, а потом — к самостоятельной проблеме. Свою борьбу они начали в рядах широко развернувшегося в 60-е гг. в США движения за гражданские права и вместе с чернокожими американцами составляли основу этого движения. Популярным тогда на Северо-Востоке был лозунг "Работу для черных и пуэрториканцев!" В процессе поиска путей решения проблем своего народа лидеры пуэрториканцев пришли к выводу о необходимости создания собственных организаций.

В 1961 г. создается организация "Стремление", ставившая целью убедить пуэрториканскую молодежь в необходимости получения высшего образования⁹². В это же время создается несколько групп, объединяющих пуэрториканцев по профессиям, в целях защиты их интересов.

Наиболее значительная организация — Партия молодых лордов, основанная в 1969 г. в Чикаго и Нью-Йорке. Ее платформа — самоопределение для пуэрториканцев и независимость острова от США. Партия повела активную борьбу против дискриминации своего народа⁹³.

Политическая активность пуэрториканцев в США проявляется и в их участии в избирательных кампаниях, в выдвижении и избрании на выборные должности своих представителей. Но в целом пуэрториканцы мало верят в возможность решения проблем с помощью существующих в стране буржуазных институтов, в рамках "американской демократии".

Компартия США "требует и добивается предоставления проживающим в США пуэрториканцам полного равноправия в экономической, политической и

социальной областях"⁹⁴.

В испаноязычном населении Соединенных Штатов примерно 6 % составляют кубинцы (около 750 тыс.). Подавляющее большинство кубинцев — эмигранты с Кубы в послереволюционный период. Из всех испаноамериканцев кубинцы имеют наиболее высокий уровень занятости, доходов, образования. Кубинские эмигранты получают помощь от правительства США: за период с 1964 по 1976 г. им было выделено 525 млн. дол. Деятельность кубинцев в США характеризуется неистовым антикоммунизмом и принимает формы терроризма, что и определяет благосклонное к ним отношение со стороны правящих кругов страны⁹⁵.

Другие группы испаноязычного населения США составляют выходцы из различных стран Центральной и Южной Америки, Испании. К началу 80-х гг. их насчитывалось более 800 тыс. Они, как правило, примыкают к движению чиканос и объединяются с ними в общих организациях.

В последние два десятилетия заметно активизировалось движение выходцев из стран Азии и бассейна Тихого океана, которых в США насчитывается более 2 млн. Иммигранты из Японии, Китая, Индии, Кампучии, Вьетнама, Лаоса, Таиланда, Филиппин, Индонезии и других стран различаются по этническому происхождению, культуре, языку, времени и причинам появления в США, социально-экономическому положению, степени ассимиляции. Общим для них является то, что они принадлежат главным образом к монголоидной расе и на данной основе подвергаются расовой дискриминации. "Расизм и великодержавный шовинизм лишают выходцев из этих стран равных прав и возможностей независимо от классовой или социальной принадлежности"⁹⁶, — подчеркивают американские коммунисты.

За годы после второй мировой войны выходцы из стран Азии добились многого в изменении своего положения. Они имеют достаточно высокий уровень доходов, образования, социально-профессионального положения. Это позволило буржуазным идеологам создать образ преуспевающего, спокойного иммигранта из Азии.

Но в 60-е гг. молодое поколение подвергло сомнению существующий стереотип. Главным для них было возрождение ценностей страны происхождения, чувства гордости своей расовой и национальной принадлежностью.

За многие десятилетия проживания в США представители китайской этнической группа, хотя и подверглись определенной "американизации", но сохранили свой язык, культуру, традиции. Большая степень изоляции и высокий

уровень организации привели к тому, что китайские общины, пользуясь правом самоуправления в чайна-таунах (китайские кварталы в американских городах), добились значительных перемен в положении своих членов во всех сферах жизни. Вместе с тем американцы китайского происхождения остаются дискриминируемым и угнетаемым меньшинством.

Правительство США обещало в 50-е гг. решить проблему социального равенства китайцев. Но все обещания остались на бумаге. Сложившаяся ситуация породила объективные предпосылки для активизации борьбы представителей этой этнической группы.

Значительное увеличение в США численности лиц китайского происхождения, прежде всего за счет новой иммиграции (в 1950 г. в США проживало 118 тыс. китайцев, в 1970 г. — 435 тыс.)⁹⁷, осложнило "китайскую проблему" и обусловило изменения в содержании идеологии и характере движения данного меньшинства. Сами американские авторы считают, что конец 60-х — начало 70-х гг. характеризуется "революцией новых надежд"⁹⁶ китайской этнорасовой общины в США.

В движении китайских американцев существуют различные направления и течения, отражающие сложную внутреннюю структуру группы.

Некоторые китайцы стремятся переселиться из китайских кварталов и как можно быстрее американизироваться. Но дискриминационная политика не позволяет им реализовать эти планы в полной мере. Для защиты своих прав они вынуждены объединяться. Так, возникли, например, организации "Союз американских граждан китайского происхождения", "Китайцы и позитивные действия" и др.

В чайна-таунах, как и раньше, продолжает существовать три типа объединений: классовые и территориальные ассоциации, тайные общества. Все они стремятся сохранить китайский язык, национальные традиции, оказывают помощь вновь прибывающим, выдвигают требования по улучшению положения китайцев.

Наибольшую активность в последние два десятилетия проявляют тайные общества. Их социальную базу составляет китайская молодежь. Оказавшись в трудных материальных условиях и в чужеродной культурной среде, китайцы младших поколений смутно осознают социальную несправедливость капиталистической системы, отмечая, что в американском обществе происходит "что-то не то" и многое необходимо изменить. Сначала молодые китайцы повели борьбу за равные права в сфере труда и образования, затем выдвинули требование включить в учебные программы курс по истории азиатских народов.

Следующей ступенью развития движения тайных обществ было создание воинственных организаций типа "Китайская молодежь", "Красная гвардия". Они выступали с требованиями изменения старой политической структуры чайнатаунов и всего американского общества, провозгласили программу освобождения американцев китайского происхождения. Члены этих организаций стали рассматривать китайцев в США как угнетенное меньшинство, эксплуатируемое белым обществом с помощью политики и практики "внутреннего колониализма", и сравнивали свое положение с другими угнетенными этническими группами.

Одновременно с радикальным направлением в движении китайской молодежи в США развивались и другие: "политического нейтрализма" (за улучшение своего положения путем развития индивидуальных способностей, получения более высокого уровня образования); "политического негативизма" (его представители считают этническое движение своего народа ненужным). В эти годы среди китайских студентов появляются и такие организации, которые пытаются объединить всех иммигрантов из азиатских стран вокруг единой "Программы для выходцев из Азии"⁹⁹.

Сыграв значительную роль в развитии этнического сознания американских китайцев, национальные организации не смогли указать реальных путей решения существующих проблем. Программы, выдвигаемые различными течениями, показывают, что китайцы в США преимущественно еще не осознают причин своего неравенства и перспектив развития движения. Молодые активисты бросили вызов всему старому и ищут путей создания нового общества. Но для достижения цели им необходимо решить ряд сложных вопросов и прежде всего добиться внутреннего единства, установить контакты с другими прогрессивными движениями.

Свои особенности имеет движение американцев японского происхождения. Во многом оно определяется их социально-экономическим и политическим положением в США. С 1950 по 1970 г. численность японских иммигрантов в США увеличилась со 142 до 591 тыс. человек¹⁰⁰ и продолжает расти. Японцы добились лучшего по сравнению с другими группами азиатов положения: у них самый высокий среди этнических групп США уровень доходов на душу населения; средний уровень образования выше, чем у белых, — 12,5 лет; среди них большой процент лиц с высокой квалификацией; у них низкий уровень геттоизации; они имеют своих представителей на выборных должностях¹⁰¹; японцы ассимилированы в большей степени, чем другие выходцы из Азии.

Американцы японского происхождения не имеют развитой системы национальных политических организаций. Наибольшую роль в их жизни играет Лига японо-американских граждан (создана в 1930 г.), которая стремится к полному решению проблемы японцев. Ассоциация японцев не противодействует ассимиляции, но выступает против быстрых ее темпов. Такая позиция представителей данного меньшинства во многом определяется и спецификой их культурных традиций, требующих высокой групповой сплоченности, взаимоуважения.

Однако достигнутая степень ассимиляции не означает, что японцы в США не проявляют политической активности. Выступления черных, чиканос и других "цветных" в стране, а также сохраняющаяся дискриминация в отношении всех азиатов и большой приток новой японской иммиграции привели к тому, что с 60-х гг. в среде японской молодежи стали создавать различные политические обществу). Некоторые из них выдвинули расистский лозунг "власть желтых". Но основная часть молодого поколения начала движение за свои права под общедемократическими лозунгами и потребовала компенсацию за ущерб, который в США наносится социальному и духовному развитию лиц японского происхождения.

Необходимо отметить, что общая для всех этнических групп США тенденция к усилению национализма характеризует и японцев американского происхождения. Многие из них посылают своих детей учиться в Японию, что, безусловно, будет способствовать замедлению темпов американизации.

Достаточно активны в борьбе за сохранение и защиту прав своей общины корейцы. Их иммиграция в США началась в 1902 г., но и к началу 70-х гг. эта группа оставалась малочисленной, составляя несколько более 140 тыс. Расово-этнические, социальные, языковые особенности корейцев обусловили их большую, чем других азиатских групп, изоляцию.

Корейское население сконцентрировано в основном в Лос-Анджелесе, где более 100 церквей ведут службу на корейском языке, а местное телевидение отводит несколько часов на корейские программы¹⁰². Христианские церкви играют значительную роль в жизни корейской общины, выполняя важные социальные функции.

Положение других групп азиатоамериканцев в США намного хуже и по ряду показателей приближается к положению чернокожих американцев и чиканос. Это определяет их настроения и обуславливает характер движения, идеологии. Компартия США в своей программе предусматривает борьбу за достижение всеми выходцами из азиатских стран "полного равенства во всех

областях жизни"¹⁰³.

В последние два десятилетия наблюдается также возрастание роли этнических меньшинств европейского происхождения в общественно-политической жизни США. Массовая миграция из государств Восточной и Южной Европы в Северную Америку началась в конце XIX в., и в настоящее время выходцы из этого региона составляют один из крупных контингентов населения Соединенных Штатов. Различные славянские, итальянские и другие этнические группы проживают во всех штатах страны и оказывают влияние на ее экономическую, политическую и культурную жизнь. Процесс ассимиляции заметно сказался на их жизни и положении.

В то же время сохранение предубеждений и предвзятого отношения к этническим меньшинствам в обыденном сознании и поведении американцев, наличие всевозможных дискриминационных барьеров для многих выходцев из Европы (например, ограничения при трудоустройстве, поступлении в учебные заведения, избрании на руководящие должности, вступлении в профсоюзы, ограничении доступа в привилегированные клубы и др.) ведет к их частичной изоляции. Так, во многих городах США есть "иностранные кварталы" итальянцев, поляков, венгров и др., что способствует консервации общин, а значит и языка, специфических черт психики, культуры, традиций и обычаев этих народов. Они читают свои газеты, отмечают свои праздники, создают свои организации.

Официально в США провозглашены равные права для всех. Но для представителей некоторых европейских меньшинств, даже по мнению американских буржуазных специалистов, "равенство остается лишь в теории ... и за него надо еще бороться"¹⁰⁴.

Основной контингент эмигрантов из Восточной и Южной Европы в XIX — начале XX в. составляли крестьяне и рабочие. Несмотря на определенные изменения в социально-классовой структуре и статусе этих групп иммигрантов, до сих пор значительная часть их потомков занята в сфере производства на низкооплачиваемых (полуквалифицированных и неквалифицированных) работах, имеет низкий уровень доходов. Специфические формы классовой эксплуатации и национального угнетения в условиях углубления и обострения социально-экономических противоречий в США привели к развитию движения социального протеста европейских иммигрантов и определили его основные направления и тенденции.

Движение этих меньшинств неоднородно по социальному составу, формам организации, целям и методам борьбы, содержанию лозунгов. В нем четко

выделяются два направления: прогрессивное и реакционное, буржуазно-националистическое. В каждом из них существует несколько течений. Идеология крайне правых организаций, таких, как Всероссийский монархический фронт, Всемирный украинский конгресс, Литовский всемирный конгресс, Всемирный конгресс словаков, Ассоциация поработенных народов Европы и др., направлена на разжигание национализма, антикоммунизма, антисоветизма, поощрение так называемых диссидентов, торможение естественного процесса ассимиляции этнических меньшинств в рамках американской буржуазной нации.

Либеральные группы стремятся сохранить культуру, язык, традиции, этническое самосознание представителей своей национальности. На страницах своих периодических изданий они публикуют материалы по истории стран происхождения, порой объективно отражают события, происходящие в социалистических государствах. С 70-х гг. либеральные группы активно включились в борьбу за социально-экономические права представителей европейских этнических меньшинств. Важным итогом их деятельности явилось создание общенациональных организаций типа Национальной конференции американских этнических групп, Юго-Восточной общины, которые пытаются объединить движения различных меньшинств для достижения общих целей.

Представители прогрессивного направления поддерживают общедемократическую борьбу в стране и выступают за развитие контактов с социалистическими государствами, требуют запрещения этнической дискриминации, улучшения условий и уровня жизни иммигрантов, ведут борьбу за сохранение национальных и культурных ценностей представителей различных этнических групп, против насильственного разрушения их общин, за пересмотр национальной политики правящих кругов США¹⁰⁵.

В 60-80-е гг. значительно усилилась роль индейцев в общественно-политической жизни развитых капиталистических стран Северной Америки. На характер движения коренных жителей США и Канады оказывает влияние целый комплекс социально-экономических факторов, в том числе движение за гражданские права негров, хотя отношение к нему аборигенов далеко не однозначно. В этот период в среде коренных, как и "цветных" американцев в целом, отчетливо проявляются неудовлетворенность традиционными организациями, стремление выйти за их рамки, создать организации радикальной программы и практики. Именно такими боевыми организациями стали организации индейцев США "Движение американских индейцев", "Национальный совет индейской молодежи", "Межнациональный совет по

индейским договорам", "Женщины всех краснокожих наций". Своеобразной объединяющей идеей радикалов является паниндеанизм — движение, отстаивающее признание всех индейцев единой этнической общностью и призывающее к защите их общих интересов. В 70-е гг. предпринимаются шаги к организации объединений индейцев в масштабе всего континента.

Движение индейского протеста характеризуется нарастанием массовости, переходом от стадии просьб и увещаний к активной политической борьбе. Индейцы, а вместе с ними и другие аборигенные группы выдвигают требования по всему спектру проблем их социально-экономического и политического положения¹⁰⁶. Они выступают за сохранение и расширение своих территорий, полное признание установленных договорами прав, за суверенитет над резервациями и их природными богатствами, сбалансированное экономическое развитие аборигенных общин, включая передачу в собственность расположенных там предприятий, обеспечение аборигенов работой и необходимыми услугами. Коренные жители Америки ведут борьбу против всех форм дискриминации в области найма на работу, повышения квалификации и продвижения по работе, в жилищном вопросе, в получении доступа к образованию и медицинскому обслуживанию. Они требуют уважения к своему языку и культуре, обычаям и традициям¹⁰⁷.

В целях достижения поставленных задач аборигены и их организации используют различные формы борьбы. Сохраняют свое значение легальные средства. Коренные жители добиваются восстановления своих прав в судебном и законодательном порядке (в настоящее время индейцами США предъявлены претензии приблизительно на 100 млн. акров земли, на 2 млн. акров претендуют коренные гавайцы. Эскимосы и индейцы Канадской Арктики требуют создать две новые провинции площадью более 3 млн. акров¹⁰⁸), подают петиции и устраивают демонстрации, организуют марши протеста ("Тропой нарушенных договоров", "Самый длинный марш"), региональные и общенациональные конференции представителей общин.

В последние годы проводятся и международные конференции: "Международная конференция в защиту коренного населения американского континента от дискриминации" (1977); "Всемирная ассамблея коренных народов" (1982); "Международный трибунал американских индейцев" (1982). Испытывая возрастающее давление со стороны монополий, органов власти, аборигены вынуждены прибегать и к активным формам протеста — восстановлению явочным порядком своих прав на охоту и рыбную ловлю, захвату предприятий и правительственных зданий, вооруженным выступлениям

(1973 г. — Вундед-Ни). Активные формы протеста используют не только индейцы. Так, начало мощному (по местным масштабам) движению протеста на Гавайях положило занятие коренными жителями участка, отведенного под строительство туристского комплекса. Несколько раз занимали они остров Кахулаве в знак протеста против его использования в военных целях¹⁰⁹.

Было бы упрощением представлять движение коренных жителей Америки как беспрепятственно развивающееся по восходящей линии. Его поступательный ход сдерживается не только репрессиями со стороны властей, но и внутренними противоречиями. Прежде всего, движение неоднородно. Раскрывая его содержание, советский исследователь Д.П.Аверкиева отмечала имеющийся в программах различных организаций "разнобой", противоречия, мешающие совместным выступлениям. Среди лидеров"... можно встретить людей различных социально-политических ориентаций, различных течений общественной мысли — от буржуазного реформизма до мелкобуржуазного революционного демократизма. Взгляды многих из них нечетки и противоречивы, они не создали еще развернутых концепций относительно будущего индейского народа"¹¹⁰.

Отталкиваясь от общей оценки, следует обратить внимание на следующие моменты. По-прежнему сильны позиции соглашательской верхушки, опирающейся на поддержку истеблишмента: на умеренных реформистских позициях стоит большинство организаций аборигенов США и Канады. Для противодействия радикалам в 1971 г. в США была специально создана Национальная ассоциация председателей советов племен¹¹¹. Идеологические установки самих радикалов, костяк которых составляют молодежь, студенты, часть интеллигенции, весьма расплывчаты. Среди них имеют хождение националистические идеи, теории так называемого "четвертого мира". Все это тормозит дальнейшее развертывание, углубление движения протеста аборигенов, имеющего в целом антимонополистическое содержание. Основные тенденции развития национальных движений в Соединенных Штатах отражают особенности внутреннего и международного положения страны и свидетельствуют о дальнейшем обострении национального вопроса в США, обострении национальных отношений, росте национализма. Вместе с тем в идеологических течениях различных этнических групп есть много общего, что создает объективную базу для объединения пока разрозненных движений в единый поток для совместной борьбы против главного виновника их угнетенного, неравноправного положения — американского империализма.

Путь объединения, сближения движений различных этнических групп

будет сложным, так как в настоящее время их движения противоречивы по своему характеру, находятся на различных этапах развития. В них проявляются как демократические устремления масс, так и буржуазно-националистические тенденции, идущие вразрез с интересами рабочего движения.

Главная роль в будущем решении проблемы сплочения всех расово-этнических групп в США принадлежит американскому многорасовому, многонациональному рабочему классу и его боевому авангарду — Коммунистической партии, в программе которой национальному вопросу уделено значительное внимание.

Пестрота идеологии современных национальных движений в Канаде как нельзя лучше отражает пестроту состава их участников, что непосредственным образом связано со своеобразным этнонациональным составом населения страны. Если рассматривать сами национальные движения с точки зрения определения в них основных потоков, а соответственно и их идеологии, то можно выделить, безусловно, самое мощное, как по количеству участников, так и по социально-политическому воздействию на внутреннее развитие страны, франкоканадское национальное движение. Движения других национальных меньшинств и этнических групп не столь влиятельны, но они представляют реалии современной канадской жизни и их учет дополняет общую картину этносоциальной ситуации в стране.

Вполне естественно, что анализ движений национальных меньшинств и этнических групп, в первую очередь их идеологии, следует начать с франкоканадского национального движения. Памятуя о том, что Последнее имеет свою более чем вековую историю, мы сосредоточим внимание на его развитии в минувшие полтора — два десятилетия. Именно в этот период, по нашему мнению, наиболее четко определяются цели движения, просматривается расстановка в нем политических сил, с особой силой проявляется позиция господствующих кругов в отношении национального движения.

На любых этапах этого общественного движения главной его целью было завоевание социально-экономического, политического и национального равенства франкоязычного Квебека в составе федерального канадского государства¹¹². Пути реализации главной цели помимо объективных условий развития движения во многом зависят от тех политических сил, которые его возглавляют. Скажем, с приходом к власти в провинции в 1960 г. либералов во главе с Ж.Лесажем связан так называемый период "тихой революции". Либеральное правительство избрало путь социальных реформ, которые якобы могли обеспечить Квебеку независимое развитие. В условиях, когда в

провинции в ходе послевоенной индустриализации произошли глубокие перемены в социально-экономической и идейно-политической областях, уже сама победа либералов, по оценке председателя Коммунистической партии Квебека С.Уолша, "положила начало большому движению, направленному против социального и национального угнетения, за социальные реформы"¹¹³.

Но как вскоре оказалось, либеральная идеология не сумела объединить все силы франкоканадского национального движения для достижения главной цели, а реформ, проводимых правительством, в условиях роста национального самосознания и социальной активизации широких масс трудящихся оказалось недостаточно, чтобы удовлетворить чаяния франкоканадцев. Идеологи квебекского либерализма, увлекшись реформами, не учли факта участия в движении за равноправие Квебека различных социальных групп общества. Они заботились об идеологическом обеспечении и реализации целей франкоканадской буржуазии, находившейся в зависимости от буржуазии англоканадской и американской.

Одним из важных результатов послевоенного индустриального развития Квебека стал количественный рост пролетариата, который креп организационно и постепенно выработывал свою позицию в отношении происходящих в провинции социально-экономических изменений. В 60-е гг. среди трудящихся Квебека был замечен рост не только национального, но и классового сознания. Последнее, в частности, проявлялось в усилении забастовочной борьбы, явившейся результатом неудовлетворенности трудящихся половинчатой политикой либералов. В ходе развертывания франкоканадского национального движения в социальном и политическом плане активизировались различные слои средней и мелкой буржуазии, разночинная интеллигенция, средние городские слои. Вскоре оказалось, что реформистская идеология не удовлетворяет последних, им в значительной степени были присущи радикальные устремления, в последующем развившиеся в националистически-сепаратистские (индепендентские) идеологические концепции будущего развития провинции. Неспособность либералов выработать четкую программу решения национальных проблем Квебека обусловила рост сепаратистских настроений в франкоканадском национальном движении.

В условиях "тихой революции" в квебекском обществе практически не было политической силы, которая могла бы объединить все течения в национальном движении и направить их на воплощение в жизнь его главных целей: ликвидации национального неравенства и признания со стороны правящей англоканадской верхушки права франкоканадцев на самоопределение.

Либеральная партия, преследовавшая свои узкоклассовые интересы, игнорировала интересы других социальных групп; вычленившиеся националистически- сепаратистские группировки в силу ограниченности своих мировоззренческих установок не могли предложить какой-то определенной платформы дальнейшей борьбы за осуществление чаяний широких слоев населения Квебека — достижение социального и национального равноправия. Хотя в Квебеке и отмечался количественный и организационный рост рабочего класса, однако в начале 60-х гг. его идеологические установки в плане будущего устройства Квебека еще не сформировались в таком виде, чтобы служить объединительной платформой.

И все же радикализация общественно-политической жизни диктовала появление политической силы, которая смогла бы сыграть ведущую роль в национальном движении франкоканадцев, поскольку ни правящая Либеральная партия, ни ее оппонент — Национальный союз, с этой ролью, как стало очевидно, справиться не смогли. Время от времени о своих претензиях на роль авангарда в движении франкоканадцев заявляли представители левого крыла. Большинство левых групп, однако, не оставили заметного следа в истории франкоканадского национального движения.

Исключение составляет группа, объединившая вокруг журнала "Парти При" прогрессивную интеллигенцию, студентов, активистов профсоюзного и рабочего движения. Хотя участникам этой группировки, как и многих других левых групп, была свойственна мелкобуржуазная идеология, "Парти При" сделала немало для увязки борьбы за национальное самоопределение с идеями социалистического переустройства квебекского общества¹¹⁴. Но и эта группировка, как и ей подобная, сформировавшаяся вокруг журнала "Социализм", в силу своего в основном просветительного характера не оформилась в мощное течение в франкоканадском национальном движении, способное на роль лидера.

Такая роль была по плечу только той политической силе, которая до конца смогла бы прочувствовать и осмыслить своеобразие национального движения в Квебеке. А оно, по наблюдениям тогдашнего Генерального секретаря Коммунистической партии Канады Л.Морриса, состояло в том, что осуществлялось в период общего кризиса капитализма и в его процессе происходило "слияние демократической, антикапиталистической, антимонополистической борьбы с национальной революцией"¹¹⁵. Глубокий анализ событий в Квебеке дает марксистам основания классифицировать их как национально-демократическую революцию. В советской научной литературе

движение за признание и самоопределение франкоканадской нации получило название национально-демократического движения¹¹⁶. Данное название наиболее точно отражает его содержание, по крайней мере в 70-е гг., поскольку в нем тесно переплелись требования национальной независимости и демократических преобразований внутри провинции.

В условиях кризиса политики либералов, все возрастающего недоверия к действиям провинциального правительства со стороны интеллигенции и рабочего класса усиливается поиск новых лозунгов, новой идеологии, которая смогла бы объединить самые различные слои квебекского общества. Произнесенные с балкона монреальского муниципалитета 24 июля 1967 г. тогдашним президентом Франции Ш.де Голлем слова "Да здравствует свободный Квебек!" сразу же были взяты на вооружение сепаратистскими группировками. В них они вложили свое содержание: свободный, независимый экономически и политически от Канады Квебек. По мнению советского историка

В.А.Коленеко, эти слова, произнесенные в ряду других приветствий, "могли означать всего лишь пожелания процветания народу Квебека, свободному от тех внутренних пут, которые сковывали его развитие в течение долгого времени, вплоть до 1960 г."¹¹⁷ Но несомненен тот факт, что визит Ш.де Голля в Канаду и его выступление в Монреале явились в определенной степени катализатором национально-патриотических чувств у франкоязычных жителей провинции.

После 1967 г. в Квебеке значительно активизировалась деятельность групп, ставивших конечной целью получение независимости и образование самостоятельного государства. В наиболее сконцентрированном виде эта цель была сформулирована в 1967 г. Р.Левеком, лидером так называемого "прогрессистского крыла" Либеральной партии. По его убеждению, предоставление Квебеку независимости с сохранением экономического союза с Канадой типа "Общего рынка" открывало путь к решению национальных проблем провинции. Руководство Либеральной партии отвергло предложение Р.Левека, но лидеры сепаратистских группировок горячо его поддержали. Оценив раскладку политических сил, Р.Левек выходит из Либеральной партии и в ноябре 1967 г. создает политическую организацию под названием "Движение "суверинитет-ассоциация" (МСА). Главной целью деятельности организации стало воплощение в жизнь программы, предложенной Р.Левеком.

Характерной чертой национального движения во французской Канаде в 1967-1976 гг., несомненно, является борьба националистически-сепаратистских

сил во главе с Р.Левеком за завоевание в нем господствующих позиций и утверждение сепаратистской идеологии как господствующей. Основания для подобного вывода дает анализ внутривнутриполитических событий в Квебеке. Сразу же после образования МСА Р.Левек ведет активную работу по объединению вокруг него других политических организаций национально-сепаратистского толка. В результате в 1968 г. к МСА присоединяется "Движение за национальную независимость" (РИН) и образуется новая партия, названная Квебекской партией (КП). Социальную базу ее составили средние слои квебекского общества — мелкие предприниматели, служащие государственного сектора (адвокаты, учителя, инженеры и т.д.). Идеология КП, а в значительной степени и франкоканадского национального движения, была сформулирована в ее политической программе, названной "Решение"¹¹⁸ (имеется в виду решение всех проблем, связанных с экономическим, политическим и культурным развитием Квебека). Путь к такому решению, как явствует из программы, лежит через сепаратизм.

Подготавливая почву для завоевания главенствующих позиций во франкоканадском национальном движении, КП вместе с тем пытается взять политическую власть в провинции в свои руки, что открывало бы реальные возможности для превращения идеологии сепаратизма в официальную политику. На провинциальных выборах в 1970, 1973 и 1976 гг. КП ведет активную борьбу с другими партиями — Либеральной партией и Национальным союзом. Предвыборной платформой КП 1970 г. стали идеологические установки, провозглашенные в программе партии: "Квебекская партия стремится к тому, чтобы Квебек стал суверенным государством, независимым в политическом отношении от Канады. Квебек и Канада должны стать двумя самостоятельными государствами в рамках экономико-административного союза на договорной основе"¹¹⁹. Подобная платформа с некоторой модификацией (накануне выборов Р.Левек в своих устных выступлениях меньше касался вопроса о сепаратизме, а основное внимание уделял путям решения внутренних проблем провинции) обеспечивала КП успех, и в 1976 г. она пришла к власти в Квебеке, что дало возможность ее лидеру Р.Левеку сформировать свое правительство.

Следующее после прихода к власти КП десятилетие (1976—1985) можно охарактеризовать как период борьбы, противостояния, националистически-сепаратистских и реалистических тенденций во франкоканадском национальном движении. Действительно, победа Р.Левека открыла дорогу к реализации идеологии сепаратизма через официальную политику. Однако остановимся на

выяснении причин, помешавших в начальный период правления КП и не позволяющих в настоящее время реализовать первоначальные идеологические установки партии. Это поможет проанализировать и идеологию других потоков франкоканадского национального движения.

В первую очередь следует определить сущность КП. Основными показателями здесь, очевидно, должны служить социальная база, политическая платформа, идеология. Эти показатели дали основания исследователям канадской политической системы оценивать КП как "нетрадиционную социалистическую партию"¹²⁰, поскольку она в своей деятельности соединяет национализм с элементами социализма и позитивного либерализма под общеизвестным названием "социальная демократия"¹²¹. Марксистский анализ программы Квебекской партии и ее деятельности позволил коммунистам Канады дать исчерпывающую характеристику КП: "Сложившаяся ситуация, — говорится в заявлении ЦК Компартии Канады "О демократическом решении кризиса конфедерации", — свидетельствует, что рабочий класс и демократическое движение в решении своих насущных проблем, в защите ближайших и будущих интересов не могут делать ставку на Квебекскую партию и на мелкобуржуазный национализм. Квебекская партия не является социал-демократической партией с националистическим уклоном, основу которой составляют рабочий класс и профсоюзное движение. Это партия, представляющая интересы мелкой буржуазии, средних слоев интеллигенции, в частности служащих государственного сектора. Названные слои квебекского общества являются источником национализма, посредством которого мелкая буржуазия утверждает свои классовые интересы. Это проявляется в отказе Квебекской партии от классовой борьбы, хотя в ее программе имеются элементы социальных реформ, носящих прогрессивный характер и заслуживающих поддержки"¹²².

Националистически-сепаратистская идеология, как видим из заявления, не находит полной поддержки во всех слоях квебекского общества, поскольку она, и в этом убеждают последующие действия лидеров КП, обеспечивает реализацию интересов лишь части населения Квебека. Более того, ее деятельность попала под влияние большого бизнеса, несмотря на многократные заявления лидеров КП о ее независимом характере. Достаточно быстро значительная часть населения Квебека убедилась в невозможности осуществления сепаратистских устремлений КП и в том, что их реализация шла бы вразрез с интересами населения самого Квебека и Канады в целом. В частности, выход Квебека из состава Канадской конфедерации не гарантировал

бы ему самостоятельного политико-экономического развития; уж очень велика вероятность подчинения провинции Соединенным Штатам: ведь сейчас 41,8 % продукции провинции выпускается иностранными предприятиями, в основном американскими; американский капитал господствует в девяти важнейших отраслях промышленности. Объем прямых американских инвестиций в провинции к концу 70-х гг. достиг 7,4 млрд. дол.¹²³ А сценарии отделения Квебека, разработанные Р.Левеком, облегчили бы Вашингтону закабаление провинции в случае ее выхода из состава федерации¹²⁴.

Оказанная на выборах 1976 г. широкая поддержка КП никоим образом не говорит о том, что все избиратели, отдавшие за нее голоса, полностью разделяли ее идеологию сепаратизма. Показательны данные опроса, проведенного Институтом сбора информации накануне выборов: 18,4 % квебекцев высказались за отделение провинции (за Квебекскую же партию голосовали 40 % всех избирателей), 57,8 % были против отделения и 25 % опрошиваемых воздержались от ответов. Вскоре после выборов количество приверженцев сепаратизма уменьшилось до 11 %¹²⁵. Более того, часть населения Квебека открыто заявила о своем несогласии с политикой сепаратизма. Так, эскимосы, проживающие на севере провинции и занимающие примерно 1/3 ее территории, предупредили правительство, что они не поддерживают политику сепаратизма и в случае отделения Квебека выйдут из состава провинции¹²⁶. С осуждением политики сепаратизма выступила и Лига молодых коммунистов Квебека, взяв девизом своей тактики в данном вопросе лозунг "Равенство и самоопределение — да; сепаратизм — нет!"¹²⁷. Идеология сепаратизма была чужда и англоговорящему населению провинции, составляющему 20 % проживающих в Квебеке.

Оппозиционные настроения некоторой части населения Квебека стали одним из главных препятствий на пути осуществления планов КП. Учитывая это обстоятельство, лидер провинциального правительства Р.Левек объявил о том, что вопрос "быть или не быть Квебеку в составе Канады" будет решаться путем референдума. По первоначальным планам референдум должен был состояться максимум через два — три года после прихода к власти правительства Р.Левека. Однако состоялся он лишь в мае 1980 г. Интенсивная пропаганда идей сепаратизма и обработка общественного мнения не принесли желаемых результатов - большинство участников референдума высказались против выхода провинции из состава Канады. Тем самым был вынесен приговор сепаратизму как господствующей идеологии во франкоканадском национально-демократическом движении.

Таким образом, в ходе внутривластного развития Квебека произошла поляризация политических сил соответственно с выработанными ими идейными установками решения национальных проблем провинции. Одним из отрядов национально-демократического движения, выступающих за подлинно демократическое решение проблем национального развития, является рабочий класс Квебека. Естественно, что его идеология резко отличается от мелкобуржуазной, предложенной КП. Правда, определенная часть рабочего класса находилась и пока еще находится под влиянием последней. Об этом говорит и осязаемая поддержка рабочими КП на выборах 1976 г. Хотя этот факт и не следует переоценивать. Процент рабочих, находящихся под влиянием националистически-сепаратистской идеологии, не эквивалентен количеству отдавших свои голоса за КП. Ведь основная масса рабочих, как и других социальных групп, отдавая свой голос за КП, скорее голосовала за необходимость проведения социальных изменений, в которых нуждается провинция.

Со временем в результате неспособности нового правительства добиться демократического решения национального вопроса значительная часть трудящихся, в первую очередь рабочих, отказывает в своей поддержке КП. Трудящиеся Квебека во все большей степени подходят к пониманию того, что, как это сказано в программе Компартии Канады, "сепаратистское решение, предлагаемое франкоканадской мелкой буржуазией, повлечет за собой дополнительные экономические трудности для трудящихся обеих наций и ослабит их политическое единство против общих врагов — монополистического капитала, канадского и американского империализма — и в борьбе за фундаментальные социальные изменения"¹²⁸.

Выработать свою позицию в франкоканадском национально-демократическом движении рабочему классу помогает платформа Компартии Канады в решении национального вопроса. Ибо только марксистская идеология дает возможность всесторонне оценить сложившуюся обстановку и наметить пути преодоления кризисных ситуаций. Компартия Канады постоянно выступала за равноправие франкоканадской нации, создание одинаковых возможностей для развития англо- и франкоканадской наций, национальных меньшинств и этнических групп¹²⁹. Коммунисты принимают активное участие в современном национальном движении в Квебеке, они делают все возможное. Чтобы убедить широкие слои квебекского общества в пагубности националистически-сепаратистской идеологии и утвердить в движении франкоканадцев марксистскую идеологию, открывающую путь к подлинно

демократическому решению проблем Квебека и национального вопроса в Канаде в целом.

В специальной резолюции XXIV съезда Компартии Канады (1980 г.) "За право на самоопределение и полное равноправие" особо подчеркивалось: "Национальный вопрос не может быть решен окончательно, если не затрагиваются его социальные и экономические корни, и вне борьбы против господства монополий и за независимость Канады от империализма США. На основе этих целей может быть достигнуто единство англоязычного и франкоязычного рабочего класса и утверждение его ведущей роли в этой борьбе"¹³⁰. Проводником идей научного социализма непосредственно в национальном движении франкоканадцев выступает Коммунистическая партия Квебека (КПКв), которая была создана здесь в 1965 г. Оставаясь частью Компартии Канады, КПКв самостоятельно определяет свою политику и организационную структуру, вырабатывает, исходя из местных условий, тактику во всех вопросах внутривыборной жизни провинции, и в первую очередь в национальном вопросе.

На основе анализа сложившейся ситуации КПКв разработала программу решения национальных проблем провинции. С ней она выступала на провинциальных выборах. Во время предвыборной кампании КПКв вела огромную разъяснительную работу среди избирателей, доказывая, что возможное отделение Квебека будет иметь негативные последствия. После прихода к власти правительства Р.Левека коммунисты Квебека усилили пропагандистскую работу среди широких слоев трудящихся масс, вскрывая истинные цели сепаратистского движения и политики Квебекской партии. Председатель Компартии Квебека С. Уолш в своих выступлениях неоднократно подчеркивал, что первоочередной задачей демократических сил провинции является борьба за единство их рядов, так как политика правительства направлена на его раскол, а идеология сепаратизма выгодна франкоканадской буржуазии и американскому крупному капиталу¹³¹. И наилучшим ответом на раскольнические действия сепаратистов должна стать демократическая альтернатива коммунистов, содержащая требования, на основе которых может быть ликвидировано национальное и экономическое неравенство Квебека.

Определяя свою тактику во франкоканадском национальном движении, коммунисты Квебека исходят из платформы, выработанной Компартией Канады и изложенной в одном из выступлений ее председателя У.Каштана: "В английской Канаде критерием солидарности является отношение рабочего класса к борьбе франкоканадцев за национальное равенство, а во французской

Канаде — солидарность со всеми демократическими силами в англоязычной Канаде. Именно такой правильный интернационалистский подход, единственно верный руководящий принцип рабочего и демократического движения, может объединить подлинно национальные и демократические силы для активной борьбы против монополий, за создание демократической коалиции"¹³².

Советские исследователи обращали уже внимание на то, что в 60-е гг. во франкоканадском национальном движении создаются благоприятные условия для совместных действий прогрессивных сил, прежде всего рабочего класса¹³³. Можно сказать, что в 70-е — начале 80-х гг. эти условия успешно используются КПКв: очевидна активизация рабочего класса в движении, постепенно его идеология завоевывает прочные позиции во всем национальном движении франкоязычной Канады. Однако еще преждевременно говорить о том, что идеология рабочего класса, предполагающая коренное переустройство существующего строя, превращается в ведущую в национальном движении франкоканадцев.

Пока сильно влияние буржуазно-националистической идеологии. Чтобы преодолеть ее влияние в среде трудящихся, в том числе среди рабочего класса и организованного рабочего движения, коммунистам Квебека и всей Канады предстоит сделать многое для разъяснения широким слоям квебекского общества реальной ситуации в провинции и возможностей решения национального вопроса. В современных условиях это сделать непросто, поскольку представители мелкой буржуазии, взяв в свои руки руководство франкоканадским национальным движением, привнесли в него буржуазный национализм и подчинили практически все движение своим узкоклассовым интересам.

Завершая краткий анализ национального движения во французской Канаде как одного из самых мощных потоков национальных движений в стране, можно сделать вывод о разнородности идейно-политических направлений в движении, что связано с участием в нем различных слоев и социальных групп квебекского общества. Ведущей идеологией была и пока остается националистически-сепаратистская (правда, в последнее время идеи сепаратизма отодвигаются на задний план, и сейчас отделение рассматривается как весьма отдаленная перспектива), носителем которой является мелкая буржуазия и под влиянием которой находится часть трудящихся, в том числе рабочего класса.

В движении порой возникают ультралевые, ультраэкстремистские группировки, которые не обладают определенной программой; их деятельность носит анархистский характер. Как правило, такие группировки

немногочисленны, их существование непродолжительно, а деятельность мало влияет на ход развития событий. В конечном итоге они растворяются в националистически-сепаратистском потоке.

Следует учитывать наличие и такой оппозиционной КП силы, как англоканадская буржуазия провинции, придерживающаяся идей англосаксонского господства не только в англоязычной, но и во франкоязычной Канаде.

Оппозиционной к националистической идеологии буржуазии выступает марксистская идеология, представленная в движении прежде всего квебекскими коммунистами. Марксистская идеология все в большей степени оказывает влияние на рабочих.

Говоря о перспективах национального движения в Квебеке, необходимо помнить о том, что оно развивается в условиях незавершенных буржуазно-демократических преобразований. Чем глубже и основательнее последние, тем более резко происходит поляризация политических сил — на национальной основе на начальных этапах, на классовой — на последующих, что имеет место ныне в Квебеке.

Развертывание национально-демократического движения в Квебеке дало ощутимый толчок росту национального (этнического) самосознания представителей различных национальных меньшинств и этнических групп Канады. Оно стало мощным стимулятором выступлений за обеспечение им равных с англоканадцами прав в социально-экономической, политической и этнокультурной областях жизни канадского общества¹³⁴. В первую очередь это касается движения коренных жителей страны — индейцев и эскимосов. За последнее время оно превратилось в заметное явление в общественно-политической жизни Канады. Советские исследователи, изучая современное социально-экономическое и этнокультурное развитие канадских индейцев, анализируя содержание движения коренных жителей Канады, отмечают, что особенно активным оно стало в последние 15—20 лет¹³⁵. Содержание современного движения индейцев Канады частично освещалось в советской исторической литературе¹³⁶. Поэтому мы ограничимся некоторыми замечаниями, касающимися идеологии движения индейцев. Ее, на наш взгляд, следует увязывать в первую очередь с двумя особенностями современных процессов в индейской среде: активизацией этнических процессов объединительного характера и вовлечением индейцев в капиталистическую экономику.

В первом случае речь идет о формировании "своеобразной индейской

общности, символом которой и средством ее утверждения как народности, отличной от остальных канадцев, является складывающаяся гибридная пан-индейская культура"¹³⁷. Идея создания такой культуры выступает одной из главных в движении индейцев. Она играет, кроме прочего, огромную социальную роль, являясь в условиях насильственной ассимиляции и геноцида формой протеста против политики правящей англоканадской верхушки. Правда, формирование паниндийской культуры — процесс длительный и сложный, поскольку в этническом плане индейцы Канады неоднородны — в стране проживают индейцы десяти языковых групп¹³⁸. И все же процесс сближения разнородных индейских племен превратился в устойчивую тенденцию, чему, по мнению советских исследователей "способствуют совместная жизнь в резервациях, общая борьба против дискриминации и общение на английском или французском языке (многие индейцы и эскимосы двуязычные и даже трехязычные)"¹³⁹.

На первом этапе активизации современного движения индейцев, безусловно, указанные обстоятельства играют определяющую роль в формировании его идеологии, которая основывается на этнонациональных принципах. На этом этапе социально-классовые принципы для индейцев остаются пока в тени. Однако на последующих этапах развития индейского движения идеология, сформированная на социально-классовой основе, может превратиться в ведущую. Уже сейчас наблюдаются изменения в индейской среде, дающие основания для подобных утверждений. Они как раз связаны со второй особенностью современных процессов в жизни индейцев Канады, отмеченной нами выше, а именно: с изменениями в социальной структуре индейского населения, обусловленными вовлечением индейцев в капиталистическую экономику. В подтверждение приведем некоторые выводы по исследованиям положения индейцев в современном канадском обществе: увеличивается процент занятых в промышленном производстве, на транспорте и в строительстве, в торговле и сфере обслуживания, уменьшается — в так называемых первичных областях (сельское хозяйство, охота, лесодобыча и т.д.)¹⁴⁰.

Пролетаризация индейцев уже сейчас оказывает значительное влияние на содержание индейского движения, главным образом в четком определении его целей и путей их достижения: завоевание подлинного равноправия и предоставление нормальных условий жизни и труда коренным жителям, конституционное их закрепление. Позитивное влияние пролетаризации сказывается и на реалистической оценке прогрессивными лидерами индейского

движения этнонациональной ситуации в стране и определении своих союзников вне индейской среды. Последнее проявляется в том, что индейцы Канады увязывают борьбу за равноправие с движениями социального протеста других угнетенных меньшинств¹⁴¹, выступая составной частью общедемократического движения трудящихся слоев страны.

Однако пока преждевременно говорить об утверждении индейского пролетариата как ведущей силы, определяющей развитие национального движения индейцев. Во-первых, доля рабочих в индейской среде растет очень медленно, во-вторых, значительная часть индейцев, занятых в промышленном производстве, работает временно; в-третьих, относительно быстро растет количество лиц, работающих в сфере мелкого бизнеса, торговли и сервиса, составляющих средние слои и в значительной степени являющихся носителями' мелкобуржуазной идеологии; в-четвертых, возникающие на пути развития индейского движения трудности связаны с попытками правящих кругов Канады удержать движение индейцев в выгодном для них русле, чтобы оно не выходило за рамки традиционных исков на земли.

С этой целью они через представителей мелкобуржуазных слоев индейского населения, образовавшихся в результате социально-классового расслоения, навязывают индейцам свою идеологию, уводящую движение в тупик. "Цивилизованные" индейцы — так именуют мелкобуржуазную прослойку — за мелкие подачки пытаются внедрить эту идеологию в ряды индейского движения. В последнее время все отчетливее проявляется неблагоприятная роль "муньяс" (это презрительное прозвище "цивилизованным" дали сами индейцы). Сейчас прогрессивные силы в индейском движении делают многое, для того, чтобы изолировать "муньяс" от руководства движением. В индейских общинах в начале 80-х гг. не единичны были случаи, когда их жители не избирали вождями "цивилизованных", поддерживаемых правящими кругами; наблюдались случаи применения жестких санкций жителями общин к "муньяс".

Эти явления свидетельствуют о том, что в самом индейском движении идет борьба двух идеологий: с одной стороны, идеологии пролетарских слоев, увязывающей идеи национального освобождения с социальным равноправием, а с другой — мелкобуржуазной идеологии, замыкающейся на достижении частичных уступок со стороны правящей англоканадской верхушки. Есть основания предполагать, что с образованием и активизацией деятельности индейских организаций, координирующих все движение (например, Национальное братство индейцев Канады), появятся предпосылки для реализации в движении интересов трудовых слоев коренных жителей.

В послевоенное время, и особенно в 60—70-е гг., в индейском национальном движении видное место заняли идеология религии пейота, претендующая на роль объединительного фактора в движении. Религия пейота превратилась в наиболее распространенную индейскую религию, ее исповедывают ныне около четверти всех индейцев США и Канады, объединенных "Церковью коренных индейцев Северной Америки". Западные исследователи вообще считают, что движение индейцев за сохранение культурной идентичности проходит под знаком религии¹⁴³. Отсюда — переоценка ее роли как объединительного фактора в современном индейском движении, причем не только в этническом, но и в социальном плане. Безусловно, религия пейота стимулирует рост национального самосознания, оказывает благотворное влияние на развитие панидейской солидарности.

Однако, оценивая религию пейота как объединительный фактор в поисках индейцами путей сохранения своей идентичности, следует помнить, что ограниченность религиозных убеждений не позволяет им стать действенным инструментом в достижении главной цели борьбы — социального равенства. Истории известны факты, когда религии исчезли в результате того, что не способствовали решению социальных задач¹⁴⁴. А это основная задача всего индейского движения, и здесь, естественно, приоритет принадлежит движениям социального протеста, в которых коренные жители принимают все более активное участие.

Движение франкоканадцев стало также мощным стимулятором движения социального протеста выходцев из других стран: канадцев итальянского, греческого, славянского происхождения и т.д. Отличаясь этнической разнородностью участников, движение названных групп населения нашло свое выражение в борьбе за сохранение национальных черт культуры и быта, за предоставление правительственных субсидий на реализацию усилий, связанных с сохранением черт культуры своей родины и оживлением культурно-просветительской деятельности внутри отдельных этнонациональных групп. Основой зарождения и развития движения стал рост этнического (национального) самосознания среди канадцев иностранного происхождения. Сегодня можно утверждать, что их движение не стало столь массовым и влиятельным, как, скажем, франкоканадцев и индейцев, но рост национального самосознания продолжается. Главный итог движения — вовлечение в борьбу против национального угнетения представителей белых этнических групп, считавшихся относительно благополучными в системе канадского истеблишмента.

В движении этнонациональных групп особо выделялось буржуазно-националистическое крыло, выдвинувшее в середине 60-х гг. идею "третьей силы" или "третьей нации". Ее автором стал лидер украинских буржуазных националистов П.Юзик¹⁴⁵. В его интерпретации канадское население иммигрантского происхождения представляет некий "третий компонент", или "третью нацию", после англоканадской и франкоканадских наций. Следовательно, по утверждениям П.Юзика, эти этнические группы должны получить статус нации. Подобное требование означало не что иное, как противопоставление франкоканадской нации искусственно объединенных под националистическим лозунгом разрозненных групп.

Концепция "третьего компонента" нанесла значительный ущерб движению прогрессивных сил за признание франкоканадцев нацией и улучшение их социально-экономического и политического статуса в составе канадской конфедерации. Более того, добиваясь некоторых уступок со стороны федерального правительства (выделение незначительных ассигнований на нужды этнокультурного развития иммигрантских групп), буржуазно-националистическая верхушка этнических групп использовала их в своих интересах. Представители прогрессивных кругов этнонациональных групп европейского происхождения сразу же отметили реакционный характер концепции "третьей силы" и повели борьбу за сплочение выходцев из разных групп под лозунгами равноправия и обеспечения нормальных социально-экономических условий существования иммигрантов и их потомков в канадском обществе. Борьба против реакционных течений продолжается и сегодня. Концепция "третьей силы" пока имеет хождение в Канаде и остается на вооружении правого крыла буржуазной верхушки этнонациональных групп европейского происхождения.

Перспективы национального движения в Канаде передовая часть его участников, в первую очередь коммунисты, связывают с преодолением в нем откровенно шовинистических тенденций (например, у англосаксонской верхушки англоканадской нации в отношении "цветного" населения, выходцев из славянских стран), сепаратистски-националистических устремлений франкоканадской буржуазии, претенциозных требований буржуазно-националистической верхушки белых этнических групп, а также с объединением на социально-классовой основе самых широких слоев населения страны. Коммунистическая партия Канады в этом вопросе, как и в других сферах своей деятельности, взяла курс на массовые действия под руководством рабочего класса. Однако, как отмечают канадские ученые-марксисты, "многие

представители буржуазной и мелкобуржуазной интеллигенции, полностью разочаровавшись в капиталистической системе, отнюдь не готовы еще включиться в массовое движение, руководимое промышленным пролетариатом. Для них характерно элитарное презрение к массам, которые якобы не способны к самостоятельным сознательным действиям"¹⁴⁶. Преодоление подобных предубеждений в отношении возможностей рабочего класса со стороны канадской буржуазии, особенно мелкой, представляется чрезвычайно актуальным для современных национальных движений Канады, поскольку во многих случаях именно она является массовым их участником, а ее идеология зачастую в них превалирует.

Анализ идеологии национальных движений в полиэтнических странах Западной Европы и Северной Америки показывает, что даже в период, когда они носили национально-буржуазный характер, участие народных масс обуславливало наличие в национальном сознании угнетенных народов элементов социалистической идеологии. В эпоху общего кризиса капитализма прогрессивные идеологические течения занимают в национальных движениях устойчивые, самостоятельные позиции и в ряде случаев доминируют. Вместе с тем идеология современных национальных движений народов Западной Европы опирается на длительную историческую традицию и сохраняет определенную преемственность по отношению к концепциям общественного развития и национального будущего, разработанным в предшествующие периоды. Так в Ирландии, Шотландии, национальных областях Испании политические программы и идеологические концепции левых организаций опираются на теоретическое наследие революционных деятелей прошлых лет.

Особое внимание в программах организаций национальных движений отводится проектам национальной государственности — в форме автономии, федерации или полной независимости. Если национальная буржуазия и мелкобуржуазно-националистические партии отдают предпочтение, как правило, отделению, добиваются защиты национального предпринимательства и ограничения прав профсоюзов, то прогрессивные течения отстаивают принцип солидарности рабочих национальных районов с борьбой рабочего класса господствующей нации в защиту прав трудящихся и проведение социальных преобразований.

В движениях национальных и этнорасовых меньшинств в странах западноевропейского и североамериканского регионов прослеживается ряд общих закономерностей и сходных явлений. В развитых капиталистических странах Западной Европы, в частности в Великобритании, движения

негритянского (афрокарибского) меньшинства и других "цветных" групп населения в своем развитии приобретают сходство с движениями негров и испаноамериканцев США. С другой стороны, выходцы из стран Европы принимают активное участие в борьбе против национальной дискриминации иммигрантов в США и Канаде, оказывая значительное влияние на движения меньшинств. Известны факты широкого участия трудящихся европейских этнических групп в классовой борьбе. Иммигранты из Ирландии, крупнейшего очага борьбы за национальное освобождение в Европе, в XIX — начале XX в. проводили в США массовые кампании в поддержку освободительной борьбы ирландского народа против британского колониализма.

В 60—70-е гг. XIX в. местные отделения иммигрантской организации Древний орден иберийцев в угольных районах штата Пенсильвания и в ряде других мест организовали борьбу рабочих-шахтеров против произвола предпринимателей. Волна классовых выступлений ирландских рабочих в конце 70-х гг. прошлого столетия явилась одним из первых в истории США примеров революционной борьбы пролетариата. Общность классовых позиций трудящихся различных национальностей создает объективные предпосылки для объединения движений за национальное равноправие с движениями социального протеста в едином антимонополистическом потоке.

Успех борьбы за национальное освобождение народов национальных районов в странах Западной Европы во многом зависит от позиций, занимаемых рабочим классом господствующих наций. Коммунистические партии в полиэтнических странах капитала ведут активную пропаганду в профсоюзах, организациях новых социальных движений (женских, студенческих, антивоенных) в целях преодоления существующих у трудящихся господствующих наций предрассудков по отношению к движениям национальных и этнических меньшинств. Коммунисты подвергают решительной критике восходящую к К.Каутскому традицию "нигилизма" европейских социал-демократов в национальном вопросе, которую последние в настоящее время связывают с процессом западноевропейской интеграции, разоблачают надуманное противопоставление социалистических целей борьбе против национального гнета. Не менее последовательно коммунисты борются с проявлениями шовинизма и национализма в рабочем движении, против мелкобуржуазного влияния в рабочей среде.

Попытки демократизации национальных отношений встречают упорное сопротивление империалистической буржуазии, которая видит в проектах децентрализации системы государственной власти угрозу своему господству в

национальных районах. Консервативные круги не оставляют намерений сделать великодержавно-шовинистические стереотипы нормой социально-психологической атмосферы в развитых капиталистических странах. Пропаганда шовинизма в духе "единой нации" проводилась под имперскими лозунгами во время фолклендской войны 1982 г. в Великобритании, в форме кампании возрождения "национального величия" в период президентства Ш.де Голля во Франции, под видом преимуществ "американского образа жизни" в 60-80-е гг., особенно в канун 200-летия США, в форме насильственного насаждения англосаксонских воззрений как модели этносоциального развития в Канаде на протяжении длительного периода.

Социальный состав национальных движений, участие в них трудящихся масс — рабочих, фермеров и крестьян, новых городских средних слоев, интеллигенции — открывают перед коммунистическими партиями широкие возможности для установления классовых и политических союзов на основе программы последовательно демократического решения национального вопроса. Единство действий коммунистов и социалистов в Каталонии, Стране Басков, на Корсике способствовало успеху национальных движений. Вопрос о руководстве борьбой за национально-демократические реформы, о формах союза рабочего класса с другими антимонаполистическими группами в рамках национальных и общедемократических движений сохраняет первостепенное значение в современных условиях.

В процессе углубления и дальнейшего обострения противоречий современного империализма национальные движения угнетенных, неравноправных в политическом, экономическом и культурном отношении народов стали существенным компонентом политической жизни многонациональных государств Западной Европы и Северной Америки, одним их важных факторов антиимпериалистической борьбы.

Примечания

1. См.: Ленин В.И. О карикатуре на марксизм и об "империалистическом экономизме". — Поли. собр. соч., т. 30, с.89.
2. Там же, с.111.
3. См.: Ленин В.И. О праве наций на самоопределение. — Там же, т.25, с.306—307; Ленин В.И. Итоги дискуссии о самоопределении. — Там же, т.30, с.25, 35.
4. См.: Ленин В.И. Итоги дискуссии о самоопределении, с.52—67.

5. Ленин В.И. Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (б) 24—29 апреля (7—12 мая) 1917 г.: Резолюция по нац. вопр. — Там же, т.31, с.439.
6. БСЭ. 3-е изд., 1974, т.17, с.365, 368, 375; Советская историческая энциклопедия, т.10. — М., 1967, кол. 27, 57, 84; Украинская советская энциклопедия. 2-е изд., т.7. — Киев, 1982, с.206—207.
7. Брутенц К.Н. Против идеологии современного колониализма. — М., 1961, с.67—81; Современное революционное движение и национализм / Под ред. В.В.Загладина, Ф.Д.Рыженко. — М., 1973, с.70—74; Stewart J. Relation of the fight for national independence and for socialism. — Irish Socialist Review, 1971, N 1, p.5.

Колпаков А., Сороко-Цюпа О. Обострение национального вопроса в странах развитого капитализма. — Коммунист, 1972, №8, с.99-112; Семиряга М.И. Национальный вопрос и коммунисты развитых капиталистических стран. — Рабочий класс и соврем, мир, 1982, №4, с.3—15; Семиряга М. И. К.Маркс и Ф.Энгельс о месте и роли национального вопроса в мировом революционном процессе. — Рабочий класс и соврем, мир, 1983, № 2, с. 38—47; О'Риордан М. Из истории развития В.И. Лениным марксистской теории национального вопроса. — Там же, 1982, № 3, с.10—14.

8. Современное революционное движение и национализм, с.36.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. — Соч. 2-е изд., т.4, с.450.
10. История Ирландии. — М., 1980, с.194—206.
11. Маркс К. набросок произнесенной речи по ирландскому вопросу. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 16, с.463.
12. The Irish industrial revolution. Research section, department of economic affairs Sinn Fein the Workers party. — Dublin, 1978, p.37.
13. Данова Н. Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX век. — София, 1980, с.237—239.
14. Грамши А. Избранные произведения. — М., 1959, т.3, с.202; Канделоро Дж. История современной Италии. — М., 1971, т.5, с.14
15. Рапп-Лантарон Э. Национальный вопрос в современной Испании. — В кн.: Расы и народы. М., 1976, вып.6. с.140-141.
16. Туполева Л.Ф. Джеймс Конноли и образование Ирландской социалистической республиканской партии. — В кн.: Проблемы британской истории, 1980. М., 1980, с.118—128; Туполева Л.Ф. Джеймс

- Конноли и газета "Workers' Republic" (1898—1903)/ - В кн.: Проблемы британской истории. 1982. М., 1982, с.79—89.
17. Connolly J. What it a free nation? — In: The Best of Connolly / Ed. by P. Mac Aonghusa, L. 6 Reagain. — Cork, 1967, p.194.
 18. Connolly J. The language movement. — In: The Best of Connolly, p. 188
 19. Pearse P. The coming revolution. — In: The Irish uprising. 1916—1922. — New York, 1966. p.29.
 20. Statement of Scotland's Claim for Home Rule. Scottish home rule association. — Edinburgh, 1888, p.5, 10, 11; Coupland R. Welsh and Scottish nationalism: A study. — London, 1954, p.227—228.
 21. Brand J. The national movement in Scotland. — London, 1978, p.176—177.
 22. Ibid., p. 174-180.
 23. Tudjman F. Nationalism in contemporary Europe. — New York, 1981, p.79.
 24. Challenge to the nation-state. — Time, 1975, Oct. 27, p.9.
 25. За рубежом, 1983, № 32, с.23.
 26. Пчепина Н.В. Национальный вопрос и демократическое движение в Каталонии в 60-70-е годы XX века. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1982, с.12.
 27. Ардиака П. Парламентские выборы в Испании и кризис "еврокоммунизма". — За рубежом, 1983, №1, с.7.
 28. Рапп-Лантарон Э. Указ соч., с.162—153.
 29. Tudjman F. Op. cit., p.82—84.
 30. Кожановский А.Н. Этнические процессы в современной Басконии. — В кн.: Расы и народы. М., 1978, вып. 8, с.261.
 31. Commission on the Constitution. Minutes of evidence. IV. Scotland. — London, 1971, p.113.
 32. Ibid., p.115.
 33. Harvie C. Scotland and nationalism. Scottish society and politics, 1707—1977. — London, 1977, p.263.
 34. Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире. — Киев, 1983, с.166—167.
 35. Dalyall T. Devolution: The end of Britain. — London, 1977.
 36. Цит. по: Brand J. Op. cit., p.24в.
 37. Commission of the Constitution, p.113.
 38. Ibid., p.35.
 39. Maxwell S. Beyond social democracy. — In: The redicel eppioech. Papers on an independent Scotland. Edinburgh, 1976, p.7.

40. Scottish Capitalism. Class, state and nation from before the Union to the present / Ed. by T. Dickson. — London, 1980, p.309.
41. Западная Европа : Класс, бои пролетариата / Под ред. Я.Шлайфштайна, Т.Т.Тимофеева. — М., 1978, с.80—81.
42. Scottish Capitalism, p.311.
43. Scotsman, 1974, Dec. 6.
44. Lindsay I. Nationalism, community and democracy. — In: The radical approach, p.22.
45. Maxwells. Op. cit., p.18.
46. Kennedy G. Scotland's economy. — In: The radical approach, p.47—59; Simpson D. Scotland, England and North Sea Oil. — In: The radical approach, p.60—63; Simpson D. Performance, efficiency and growth. — In: Scotland 1980. Edinburgh, 1977, p.37—47.
47. Maxwells. Op. cit., p.14.
48. Как живут и борются партии коммунистов: Проб., формы, методы работы. — Прага, 1981, с.105—164.
49. Maxwells. Op. cit., p.14—15.
50. Ibid., p.14
51. Craigie P. Industrial relations. — In: The radical approach, p.95.
52. Morning Star, 1979, Aug. 29.
53. Ibid., 1982, June, 8.
54. New Statesman, 1982, Nov. 5, p.6.
55. Finnie W. The SDP's plans for Britain's Constitution. — The Political Quarterly, №1, 1983, Vol.54. p.32—42.
56. The British road to socialism. Programme of the Communist party. — London, 1978, p.41.
57. Commission on the Constituion, p.62.
58. Morning Star, 1981, Nov. 18.
59. The Communist party's 83 election manifesto. — Morning Star, 1983, May 21.
60. Van der Schaaf Si. Skiednis fan de fryske biweging. — Ljouwert, 1977, s. 386-388.
61. Коммунисты в массах : Опыт брат. партий. — Прага, 1981, с. 217.
62. За рубежом, 1983, №6, с.13.
63. Франсис Р. Демократический федерализм — путь решения общинных проблем в Бельгии. — В кн.: О национальном вопросе в капиталистических странах. Прага, 1981., с.78.

64. A democratic solution. Programme of the Communist party of Ireland. — Belfast, 1971, p.2; О национальном вопросе в капиталистических странах, с.97.
65. O'Donnell P. There will be another day. — Dublin, 1963, p.14—17.
66. Unity (Belfast), 1978, Oct. 21, p.9; 1979, Febr. 24, p.9-10.
67. Politics Today, 1982, N 10, May 24, p.179.
68. Unity, 1983, June 18, p.7.
69. Стюарт Дж. У нас общий враг — британский империализм. — В кн.: О национальном вопросе в капиталистических странах, с.55.
70. Рабочий класс в странах Западной Европы : К изуч. социал. основ полит. поведения. — М., 1982, с.195.
71. Покровская Л.В. Бретонцы : (К вопр. о нац. возрождении). — В кн.: Современные этнонациональные процессы в странах Западной Европы. М., 1981, с.122—123.
72. Пучков Р. В стороне от автострад. — М., 1977, с.47—48.
73. Tudjman F. Op. cit., p.78.
74. XXIIIe Congres du Parti communiste français, 9—13 mai 1979. — Cahiers du communisme, 1979, N 6/7, Juin-juill., p.163.
75. Ibid., p.164.
76. Ibid., p.255-256.
77. Бунин И.М. Франция: трудные перемены. — Рабочий класс и соврем. мир, 1983. N³ 3, с.47—48.
78. Labro M. Corse: Simeoni l'arbitre. — L'Express, 1982, 20 août, p.32—33; L'Humanité, 1981, 10, 21, 26 août.
79. L'Humanité, 1982, 10 août; L'Express, 1982, 3 Sept., p.50-51.
80. L'Humanité, 1982, 21 août.
81. The Afro-American struggle. — Political Affairs, 1979, N 6, p.19.
82. Митрохин Л.Н. Негритянское движение в США: идеология и практика. — М., 1974, с.94-123.
83. Там же, с.124, 154—166; Фурсенко А.А. Критическое десятилетие Америки (60-е годы). - Л., 1974, с.168—166.
84. Zavy M.R., Kramer M.S. The ethnic factor. — New York, 1972, p.7b.
85. Массовые движения социального протеста в США (Семидесятые годы). — М., 1978, с.160.
86. Moor J.W. Mexican-Americans. — Englewood Cliffs (N.J.), 1970, p.152.
87. Ibid.
88. Новая программа Коммунистической партии США. — США: экономике,

- политика, идеология, 1983, № 2, с.125.
89. Schaefer R. T. Racial and ethnic groups. - Boston; Toronto, 1979, p.306—307.
 90. Новая программа Коммунистической партии США, с. 126.
 91. Black-brown-white relations. Race relations in the 1970s. — New Brunswick 1977, p.83.
 92. Schaefer R.T. Racial and ethnic groups, p. 314—316.
 93. Новая программа Коммунистической партии США, с.126.
 94. Ethnic American minorities. A guide media and materials. — New York; London, 1976, p.197—198; Schaefer R. T. Racial and ethnic groups, p.121.
 95. Новая программа Коммунистической партии США, с.126.
 96. Lyman S.M. Chinese Americans. — New York, 1974, p.7.
 97. U.S. Bureau of the Census ; Statistical abstract of the United States: 1972. — Washington, (D.C.), 1972, p.29.
 98. Jones C. The Chinese in America. — Minneapolis (Minn.), 1974, p. 168.
 99. Statistical abstract of the United States, 1972, p.29.
 100. Ethnic American minorities, p.77, 78; Wilson R.A., Hosokawa B. East to America: A history of the Japanese in the United States. — New York, 1980, p.299.
 101. Schaefer R.T. Racial and ethnic groups, p.323; Ethnic American minorities, p.76.
 102. Новая программа Коммунистической партии США, с.126.
 103. Warner W.L., Srole L. The social systems of American ethnic groups. — Westport (Conn.), 1976, p. 283. .
 104. Levy R.T., Kramer M.S.The ethnic factor, p.140—141.
 105. Североамериканские индейцы, с.26.
 106. Новая программа Коммунистической партии США, с.126.
 107. U.S. News and World Report, 1982, Oct. p. 63; Newsweek, 1982, Sept. 20, p.3Б; Der Spiegel, 1981, 14 Dez.
 108. Ethnic leadership in America. — Baltimor; London, 1978, p.14—16; Newsweek, 1982, Sept, 20, p.35.
 109. США: экономика, политика, идеология, 1981, №2, с.56. .
 110. Ethnic leadership in America, p.140.
 111. О социально-экономическом и этнокультурном развитии Квебека, его месте в Канадской конфедерации см.: Коленко В.А. Квебекская проблема в послевоенной Канаде, — М., 1981.
 112. Welsh S. Québec political alignment. — Communist Viewpoint, 1969. N B, p. 19.

113. Parti Pris. Manifeste 1966—1906.
114. Моррис Л. Коммунисты и национальный вопрос : О нац. демократ, революции во французской Канада. — Пробл. мира и социализма, 1964, № 9, с. 16.
115. Коленек о В. А. Указ. соч., с. 176.
116. Там же, с. 204.
117. La solution. Le programme du Parti Québécois. — Montréal, 1970.
118. Say well J. Quebec 70 : A documentary narrative. — Toronto, 1971, p.16—17.
119. Rloux M. Quebec in question. — Toronto, 1971, p.161.
120. Christian W. Political parties and ideologies in Canada: liberals, conservatives, socialists, nationalists. — Ryerson, 1974, p.176.
121. Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, N 1, p.19.
122. Канада — США : Экон. и полит, отношения. — М., 1983, с.226.
123. Simeon R. Scenarios for seperation. — In : One country or two? Montreal; London, 1971, p.76—78.
124. Fiyet H. The national question in Canada and the right of the French-Canadian nation to self-determination. — Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, N 1, p.33.
125. Horizont, 1977, N 37, S.10.
126. Canadian Tribune, 1977, Sept. 19.
127. The road to socialism in Canada : The Programm of the Communist Party of Canada.— Toronto, 1972, p.20—21.
128. Pour l'autodétermination du Quebec. Plaidoyer marxist. — Montreal 1978.
129. XXIV Parteitag der Kommunistischen Partei Kanadas. — Berlin, 1981, S.82.
130. Communist Viewpoint, 1980, N 3, p.18.
131. Каштан У. Рабочий класс и антимонополистическая борьба. — М., 1975, с.324.
132. Сороко-Цюпа О.С. Национальное движение во французской Канаде 60-х годов XX в. — В кн.: Расы и народы. М., 1973, вып.3, с.232.
133. О современном положении национальных меньшинств и иммигрантов в Канаде см.: Национальные меньшинства и иммигранты в довременном капиталистическом мире. - Киев, 1984, с. 128-154.
134. Аверкиева Ю.П., Суанкей Б., Файнбург Л.А. Аборигенное население Канады. — В кн.: Национальные проблемы Канады. М., 1972; Государственная политика и обострение национальных отношений в странах капитала. — Киев, 1979.
135. Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире, С.147—163.

136. Аварикиева Ю.П., Суанквей Б., Файнберг Л.А. Указ. соч., с.39—40.
137. Тишков В.А. Индейцы Канады во второй половине XX в. — Сов. этнография, 1982, № 3, с.40.
138. Брук С.И. Население мира : Этнодемогр. справ. — М., 1981, с.761.
139. Тишков В.А. Индейцы Канады во второй половина XX в., с.46.
140. Swankey B. New concepts, new trends among Canada's native peoples. — Communist Viewpoint, 1977, vol. 9, N 6, p.60—61.
141. Horizont, 1982, N4.
142. Garber P. Die Peyote Religion. Nordamerikanische Indianer auf der Suche nach einer Identität. — Zürich. 1980, S.28; Aberie Û.F. The peyote religion among the Navaho. — London, 1982. p.5.
143. Garber P. Op. cit., S. 133.
144. *The "third" element — Ukrainian Canadian, 1968. May.*
145. Гоулдстик Д. Буржуазные предубеждения против философии марксизма. — Пробл. мира и социализма, 1982, № 2, с.47.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ К МОНОГРАФИИ

Возможности решения национального вопроса в развитых капиталистических странах с многонациональным составом населения непосредственно связаны с рабочим классом, и в первую очередь с его организованным движением. Этот марксистский вывод о соотношении двух феноменов "рабочий класс" и "национальный вопрос" в странах капитала находит свое подтверждение в ежедневной реальности внутривнутриполитического развития государств с гетерогенным составом населения — а таковых, по подсчетам социологов, в современном мире подавляющее большинство¹. Крупными успехами движения угнетенных этнонациональных и расовых групп в значительной степени обязаны активному участию в них пролетарских слоев (борьба за гражданские права афроамериканского населения США в 60-е гг., антишовинистические выступления в Канаде в конце 70-х, правительственные уступки в отношении национальных окраин Великобритании на рубеже 70—80-х гг. и т.д.). Результаты исследования темы "Рабочий класс и национальный вопрос в развитых странах капитала", в концентрированном виде изложенные в данной монографии, однозначно подтверждают и на конкретных примерах раскрывают непосредственную зависимость решения национальных проблем в капиталистическом мире от позиции рабочего класса. Это связано прежде всего с тем, что а) основная масса представителей национальных меньшинств и иммигрантов - трудовые пролетарские слои, составляющие значительную часть всего рабочего класса страны проживания; б) рабочие иностранного происхождения и пролетарские слои угнетенных национальных меньшинств всегда были и остаются весомой силой национальных движений; в) в силу своего дискриминированного социально-экономического положения рабочие представляют собой мощный потенциал социального гнева и могут сыграть решающую роль в достижении позитивных результатов движений социального протеста, все с большей силой разворачивающихся в капиталистических странах; г) представители рабочего класса, в том числе инонационального происхождения, составляют важное звено коммунистических и рабочих партий полиэтнических стран капиталистического мира, подлинных и последовательных борцов за демократическое решение национального вопроса, за социальное, политическое и национальное равенство всех групп населения независимо от их Национально-расового происхождения.

Выявляя социальную природу национального вопроса в развитых капиталистических странах (а именно они были объектом исследования),

преемственность в сохранении причин, периодически вызывающих конфликты, авторы убедительно показывают, что рабочий класс в силу своего положения в эксплуататорском обществе с присущей ему революционностью призван сыграть решающую роль в ликвидации национального угнетения миллионов граждан капиталистических стран. Ему предстоит пройти трудный путь — от активного участника борьбы за равноправие представителей всех рас и народов, проживающих в рамках одного этнополитического организма (государства), до руководителя, лидера массовых движений различных слоев населения полиэтнических стран, ставящих своей целью устранение расового и национального неравенства.

У рабочего класса и его авангарда — коммунистических партий — имеется четкая и конкретная программа решения стоящих перед ними задач. Однако она пока остается платформой меньшинства в современных национальных движениях. Одна из важнейших задач нынешнего этапа борьбы за социально-экономическое и политическое равноправие национальных меньшинств и иммигрантов в капиталистическом обществе — завоевание в ней рабочим классом ведущих позиций, превращение марксистско-ленинского мировоззрения, пролетарской идеологии, в частности в отношении возможностей и путей решения национального вопроса в условиях современного эксплуататорского строя, из платформы меньшинства в платформу большинства.

Авторы исследования подчеркивают сложности достижения такой цели, связывая их с этнической пестротой как самого рабочего класса, так и всего состава населения полиэтнических стран капитала; с сокращающимися сроками ротации иностранной рабочей силы в европейских странах; с огромным влиянием мелкобуржуазной идеологии, явившимся результатом длительного лидерства буржуазии в движениях национальных меньшинств (Канада, Великобритания, Испания и т.д.); с вовлечением в борьбу все увеличивающегося количества "нелегальных иммигрантов" в США и странах Западной Европы; с существованием искусственно нагнетаемой правящими кругами напряженности в отношениях между трудовыми слоями коренных национальностей Великобритании, Франции, ФРГ и "пришлой" рабочей силой, трудящимися господствующими нациями (США, Канада) и национальными меньшинствами и этническими группами.

Несмотря на отмеченные трудности, рабочий класс постепенно утверждает пролетарскую идеологию в национальных движениях, беря курс на формирование в них коалиций левых сил. Последнее представляет собой

главную тактическую линию авангарда общедемократического движения — коммунистических партий — во всех движениях социального протеста. Канадские коммунисты, в частности, на XXV съезде своей партии (февраль 1982 г.) поставили конкретную задачу: "под постоянным вниманием должна находиться работа по созданию коалиции и других объединенных фронтов, вовлечение в них широчайших слоев населения. В том случае, когда такие коалиции и фронты создаются без участия партии, она должна стремиться преодолеть изоляцию и внести свой вклад в борьбу против монополий"². Подобная позиция коммунистических партий, безусловно, должна увенчаться успехом, и коммунисты могут рассчитывать на поддержку своей платформы борьбы за решение национального вопроса со стороны миллионов и миллионов иммигрантов в Западной Европе и Северной Америке, многочисленных национальных меньшинств этих регионов. Основания для определения перспектив позиции коммунистов дает анализ программных документов компартий по национальному вопросу. Он засвидетельствовал, что компартии стран Западной Европы и Северной Америки в повседневной деятельности уделяют огромное внимание решению национальных проблем, борьбе против национального угнетения, за социальное равенство всех наций, этнонациональных и иммигрантских групп, проживающих в рамках одного государственного образования.

Эту линию коммунистические партии проводили с постоянством и настойчивостью в самых неблагоприятных для их деятельности условиях. Данное обстоятельство играет немаловажную роль в завоевании авторитета коммунистами среди самых широких слоев населения, разумеется, в первую очередь в среде иностранных рабочих и национальных меньшинств. А упорная борьба рабочего класса за осуществление интересов последних открывает большие возможности для его лидерства и утверждения пролетарской идеологии в качестве ведущей в национальных движениях в полиэтнических странах капитала.

Развертывание борьбы в капиталистических странах за демократическое решение национального вопроса подтверждает вывод марксизма-ленинизма о том, что его решение невозможно без коренного переустройства социально-экономической системы. К.Маркс в свое время подчеркивал, что "победа пролетариата над буржуазией является одновременно сигналом к освобождению всех угнетенных наций"³. История доказала жизненность этого вывода — победа Великой Октябрьской социалистической революции открыла всем поработанным народам мира путь к ликвидации национального гнета.

"Образование и успешное развитие СССР имеет непреходящее международное значение, знаменует важный исторический рубеж в вековой борьбе передового человечества за равноправие и дружбу народов, за революционное обновление мира"⁴.

Вклад СССР в изменение соотношения сил на мировой арене в пользу борцов за социальное и национальное освобождение человечества получил всемирное признание и высокую оценку у представителей зарубежной общественности, и в первую очередь народов, борющихся против социального и национального гнета⁵. И, как показал опыт Советского Союза, рабочий класс в этом процессе проявил себя наиболее решительной» наиболее последовательной силой, что является примером для пролетариата стран Западной Европы и Северной Америки в его борьбе за решение национальных проблем.

Примечания

1. World politics, 1972, Apr., 24, p.326.
2. XXV съезд Коммунистической партии Канады. — М., 1983, с.97.
3. Маркс К., Энгельс Ф. О Польше. — Соч. 2-е изд., т.4, с.371.
4. О 60-й годовщине образования Союза Советских Социалистических Республик: Постановление ЦК КПСС от 19 февраля 1982 г. - М., 1982, с. 10.
5. XXVI съезд коммунистической партии Советского Союза: Стеногр. отчет, — М., 1981, т. 3. с.194.

*Глава 4 и заключения коллективной монографии:
Рабочий класс и национальный вопрос в странах
Западной Европы и Северной Америки, 60-80-е гг. / [А.
Н. Шлепаков, И. И. Седых, В. Б. Евтух и др. ; редкол. :
А. Н. Шлепаков (отв. ред.) и др.]. — Київ : Наукова
думка, 1985. — 160 с.*

ФІЛЬМИ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В ГРЕЦІЇ

Слово “мегаліо” (велич, величне творіння) та його похідні вживаються для характеристики особи чи результатів її діяльності в сучасній грецькій мові не так уже й часто. Греки знають ціну цьому слову – давня грецька культура й історія полишили багату спадщину й чимало творінь думки й рук людських, що стали своєрідним еталоном вживання слова “мегаліо”. Той факт, що саме воно раз у раз звучало у відгуках на показані минулого року в Греції стрічки Олександра Довженка, переконливо свідчить про реакцію глядачів і критики.

Власне, це була перша зустріч греків з О.Довженком - кіномитцем. Ініціатором тижневого фестивалю фільмів українського режисера стали молодіжна організація “Комуністична молодь Греції” та газета “Одігітіс”. Після повалення у 1974 році хунти “чорних полковників” фестивалі прогресивної грецької й зарубіжної культури стали щорічними. Своєрідним девізом показу фільмів О.Довженка, що проходив у афінському кінотеатрі “Алкіоніда”, були слова: “Перший у когорті комуністів - кінорежисерів”.

Грецькі глядачі мали змогу подивитися стрічки “Звенигора”, “Іван”, “Аероград” та “Щорс”. Оскільки йдеться про мало відомі грекам сторінки життя українського народу, організатори кінофестивалю попередньо через пресу, розповіли про сюжети фільмів і їх зв’язок з дійсністю. Ось як, наприклад, газета “Ріzosпастіс” писала у своєму спеціальному недільному додатку в статті “Велич Довженка” про картину “Щорс”: “Микола Щорс – це реально існуюча людина, це – український Чапаєв, це – революціонер, який віддав усе більшовикам. Можна сказати, що це – зразок інтелігента, борця й героя, обдарованого полководця, наділеного унікальною рішучістю”. Водночас читач мав змогу ознайомитися з подіями громадянської війни, боротьбою українського народу

проти німецьких окупантів та білополяків.

Особливий інтерес викликала “Звенигора”. Цю стрічку, в якій волею режисера майстерно переплетені дійсність і фантазія, “Різоспастис” назвала “справді новаторською, прогресивною з усіх точок зору”.

Говорячи про успіх фільмів Олександра Довженка на грецькій землі, ми розуміємо, чому тут вони стали відомі лише через півсторіччя після виходу на екран. Причину цього слід шукати у нестабільності політичної обстановки в країні, починаючи з 30-х років і аж до 70-х. Правлячі кола країни не могли дозволити показ “надто революційних” стрічок радянського кінорежисера.

Опубліковано: Всесвіт. – 1985. – № 10. – С. 163.

ЧУЖІ У ВЛАСНОМУ ДОМІ: НИМИ СТАЮТЬ ТІ, ХТО НА ПОРОЗІ ЖИТТЯ ОПИНИВСЯ БЕЗ РОБОТИ

Останніми роками на площах, центральних вулицях західних міст усе частіше можна зіткнутися з такою картиною: молоді люди грають на музичних інструментах, співають або малюють на асфальті, а поряд стоїть якась посудина, в яку час від часу перехожі кидають монети. Це – ті, хто втратив роботу чи, здобувши певну спеціальність не може знайти собі робочого місця. Збільшується й кількість тих, котрі у відчаї йдуть жебракувати. Жителі великих міст Франції, Сполучених Штатів, ФРН, Іспанії та інших капіталістичних країн уже звикли бачити юнаків і дівчат з табличками – проханням хоч чимось допомогти їм, адже багато з них не має жодних засобів до існування.

Радянським громадянам, особливо молодим, які не знають, що таке безробіття, навіть важко уявити, що в «багатих» країнах Заходу люди, повні здоров'я, змушені жебрачити. Але це так і це не поодинокі випадки, таке явище перетворюється на масове. Недарма проблему безробіття вважають на Заході соціальним лихом номер один, бо число безробітних постійно зростає. Скажімо, якщо наприкінці 70-х років у двадцяти чотирьох капіталістичних країнах, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) налічувалось 16 мільйонів безробітних, то у 1982 році – вже 28, а через півтора року – близько 35 мільйонів. За офіційною статистикою, торік у США не мали роботи 9 мільйонів чоловік, у Великобританії – понад 3 мільйони, Західній Німеччині – близько 3 мільйонів, у Франції – понад 2 мільйони, в Канаді – близько двох. У Сполучених штатах, наприклад, за період з 1970- по 1982 рік безробітними один або ж кілька разів були 84,7 мільйона американців!

Як правило, сьогодні на Заході від безробіття найбільше страждає молодь. А вона, до речі, становить чималу частину населення. За підрахунками експертів ООН, молодь у віці 15-25 років (саме вік, коли юнаки й дівчата починають трудове життя) сягає 20 процентів населення.(860 млн.) земної кулі. Рівень безробіття серед неї завжди був високий, а за останні п'ять-шість років зростав значно швидшими темпами порівняно з представниками інших поколінь: У Великобританії він становить 23,2 проценти, у Франції – 21, у Західній Німеччині 10,8, а Сполучених Штатах – 22 проценти. Варто нагадати, що у названих країнах молодь серед безробітних становить від 27 до 46 процентів. Причому в країнах з поліетнічним складом населення, якими, наприклад, є США, Канада, Великобританія, цифри безробітності в середовищі кольорової молоді вражаючі – у США вони дорівнюють 44 процентам. В Канаді кожна п'ята молода людина відмічається на біржах праці, а в країнах – членах ОЕСР у пошуках роботи перебуває 10,25 мільйона юнаків і дівчат.

Справжньою катастрофою для молоді західних країн стало безробіття спеціалістів з вищою освітою. Ще десять-п'ятнадцять років тому вони могли відносно спокійно почуватися на ринку праці, бо капіталістичне виробництво, перебудовуючись відповідно до вимог сучасного науково-технічного процесу, потребувало дипломованих фахівців. Нині ж – їх надвиробництво. Така ситуація склалася в результаті впровадження досягнень НТР, що викликало скорочення робочих місць не лише у суто виробничій сфері, а й у сфері управління. У так званих непродуктивних галузях кількість зайвих людей з вищою освітою збільшується внаслідок скорочення асигнувань на соціальні потреби: освіти, медичне обслуговування тощо. У Федеративній Республіці Німеччини, наприклад, чисельність безробітних з вищою і середньою спеціальною освітою впродовж 1981-1982 років зросла на 38 процентів, кожен п'ятий випускник вузів у 1984 році залишився без роботи: у Франції лише 30 процентів дипломованих спеціалістів знаходять заняття за своєю кваліфікацією, а в Іспанії взагалі 80 процентів молодих людей з вищою освітою (1983 р.) не могли влаштуватися на роботу. Отже, зростання безробітних «білих комірців», «пролетаріату з вузівськими дипломами» перетворюється у стійку тенденцію, непереборну проблему. Це підтверджують наведені вище дані, а також прогнози західних фахівців на майбутнє. Зокрема, за підрахунками західнонімецьких економістів, у 90-х роках у ФРН як мінімум 1 мільйон 300 тисяч спеціалістів з вищою освітою залишатимуться без роботи., або , іншими словами, тільки 15 процентів молодих людей з вузівськими дипломами будуть зайняті в промисловості й державних установах.

Наведені факти – переконливе свідчення незбагнених масштабів соціального лиха, що перетворилось у постійного супутника життя в капіталістичному світі. Воно настільки пронизало всі його сфери, так укоренилось у свідомості людей, що більшість мешканців Заходу не уявляють суспільства без проблеми безробіття. Така думка, до речі, свідомо насаджується в молодіжному середовищі: у США рейганівська адміністрація переконує громадян у тому, що для «нормального» функціонування економіки необхідний певний процент (називають його «природним») безробітних. Для чого буржуазній пропаганді подібні вигадки?

По-перше половинчаті заходи, якими у США, Великобританії, ФРН, інших країнах намагалися дещо ослабити цю пекучу проблему, виявилися неефективними. У цьому контексті варто згадати стимулювання ділової активності, якій американська пропаганда надала великого розголосу. Аби дещо зменшити застійне безробіття, федеральний уряд США почав видавати в більших розмірах кредити та субсидії, за рахунок яких можна було б перекривати витрати підприємств у зв'язку з наймом тих, хто тривалий час залишався без роботи.

Значна частина цих коштів має витратитися на скорочення літнього безробіття, тобто надання роботи юнакам і дівчатам з 1 травня по 30 вересня. У результаті цих заходів, що нібито спрямовувались на боротьбу з безробіттям, зростали прибутки підприємців, адже вони отримували практично дармову робочу силу, бо, скажімо, у 1983 році мінімальна погодинна оплата праці знизилася з 3,35 до 2,5 долара, а витрати компаній, пов'язані з оплатою праці молоді в літній час, не перевищували 50 центів за годину на одного працюючого. Самі ж програми скорочення літнього безробіття охоплюють мінімальну кількість молоді в зонах найвищого рівня безробіття: у США їх близько двох тисяч, а програми діють лише у 75.

По-друге, характер розвитку капіталістичної економіки одночасно вказує на те, що в майбутньому не доводиться сподіватись на щонайменше поліпшення у сфері зайнятості, особливо молодого покоління. Спад виробництва, який апологети капіталістичного ладу називали тимчасовим, насправді виявився затяжним. Сьогодні він супроводжується довготривалими структурними кризами в ряді традиційних галузей промисловості – чорній металургії, автомобільній, хімічній та інших. Власне, там де зайнята велика кількість робочої сили. Так, лише у Сполучених Штатах за останнє десятиліття припинили роботу понад 13 тисяч великих промислових підприємств, а персонал металургійних заводів у Франції скоротився на 30 процентів, а у ФРН –

на 17 процентів, у Великобританії – більш як удвоє. Скорочення цілих галузей промисловості продовжується. Про це свідчать спеціально розроблені плани комісії Європейської економічної співдружності (ЄЕС). Вона, зокрема, поставила вимогу перед своїми учасниками до 1985 року більш як на третину скоротити потужності з виплавки сталі, що означає закриття 20 великих підприємств і втрату десятків тисяч робочих місць. Західнонімецькі фахівці підраховали, що при збереженні нинішніх темпів скорочення виробництва у найближчі десять років ще 2-4 мільйонам працюючих доведеться розпрощатись із своїми робочими місцями. Передусім це стосується людей старшого віку та молоді.

Структурне безробіття, зумовлене спадом у традиційних галузях промисловості, до того ж сконцентрованих у певних географічних районах, додасть нові проблеми. Безробітні фактично не матимуть змоги знайти нове місце, оскільки вивільнюється велика кількість людей однакової спеціальностей і кваліфікацій.

Це, безумовно, збільшить тривалість їх перебування у статусі безробітних. Адже на відміну від минулих років сьогодні переважна частина втрачених при скороченні виробництва робочих місць не поповнюється, а для перекваліфікації «вивільнених» спеціалістів потрібен більший період через відсутність програм перекваліфікації і скорочення їх фінансування. Торік асигнування на це були урізані на третину, внаслідок чого 600 тисяч безробітних не змогли дістати спеціальність, на яку був попит на ринку праці. Нинішня адміністрація планує скоротити у 1986 фінансовому році асигнування на професійну підготовку населення на 63 проценти. Отже, шанси безробітних отримати необхідну кваліфікацію, а відповідно і роботу, значно зменшуються. Мінімальні вони й у тих молодих людей, які завершують навчання і мусять вступати в трудове життя.

Щоправда, у заявах офіційних кіл, буржуазній пресі зустрічаються повідомлення про відкриття нових підприємств, створення додаткових робочих місць. Це рекламується як пожвавлення капіталістичної економіки. Однак в дійсності нові додаткові місця не вирішують проблеми безробіття. Судіть самі: у 1983 році 12 процентів англійських компаній планували залучення нової робочої сили, водночас 37 процентів їх передбачали скорочення працюючих. Заходи залучення нових робітників аж ніяк не вплинули на зменшення рівня безробіття, зокрема серед випускників англійських шкіл, він становить нині майже 60 процентів.

У Сполучених Штатах завзято поширюють вигадку про те, ніби гонка озброєнь – це благо для тих, хто шукає роботи. Вона, мовляв, забезпечує зайнятість мільйонам робочих рук. Дійсно, за підрахунками американських спеціалістів, асигнування на військові потреби у позаминулому році дозволили створити 5 мільйонів 53 тисячі робочих місць. Але якби ці асигнування направити у невідільні галузі промисловості, то кількість робочих місць становила б 7 мільйонів 69 тисяч. Таким чином, гонка озброєнь в буквальному розумінні слова зжерла у Сполучених Штатах 2 мільйони робочих місць, а в усіх промислово розвинутих капіталістичних країнах ця цифра сягає п'яти мільйонів. За даними західноберлінського Інституту німецької промисловості, кошти вкладені у цивільне виробництво, створюють на 49,4 проценти більше робочих місць, ніж капіталовкладення у воєнні галузі. Отже, всілякого роду демагогічні заяви, паліативні заходи не в змозі замаскувати справжніх масштабів безробіття, тим більше його негативних наслідків які даються в знаки в усіх сферах суспільного життя країн капіталу.

Коли на Заході говорять, що страх безробіття домокловим мечем нависає над мільйонами й мільйонами громадян і в першу чергу над молоддю, то мають на увазі передусім його соціальні наслідки. І туту варто особливо підкреслити, що сьогоднішній безробітний у розвинутих капіталістичних країнах, зокрема 50 процентів молодих людей, у такому становищі перебувають значно довший час, ніж, скажімо, безробітні кінця 70-х років. Тобто нині зростає рівень довготривалого безробіття і, відповідно, зменшуються надії на працевлаштування. Якщо у США в 1978 році кількість безробітних, що не мали роботи до 5-ти тижнів, становила 46,2 процента, то у 1983 році їх частка скоротилася до 33,3 процента. Натомість зросла кількість людей, що не мали роботи впродовж 27 й більше тижнів – з 10,4 до 23,9 процента. Починаючи з 60-х років тривале безробіття постійно збільшувалося: у 60-х роках кожен безробітний залишався без роботи в середньому 11,5 тижня, у 1977 році – 14,3, а в 1984-му – 20, 5.

Що ж до прогнозів на майбутнє, то, як свідчать дослідження Міжнародної організації праці (МОП) при нинішньому рівні безробіття в 10 процентів (принаймні у державах – учасниках ОЕСР він залишається без змін, а в окремих країнах Західної Європи зростає ще на два проценти) місця на біржі праці тих, кому вдається знайти роботу, займе приблизно така ж кількість нових безробітних, а в деяких країнах і більше. Як правило, це будуть молоді люди, які ще не вступили у трудове життя. Для тих, хто не мав роботи тривалий час, і до кого з недовірою ставляться підприємці (адже за період безробіття вони

об'єктивно втратили необхідний рівень кваліфікації), перспектива ще невтішніша. Вони є першими кандидатами в армію так званих «довічних безробітних»

Про цю категорію безробітних до недавнього часу на Заході зовсім мовчали, бо їх частка була не дуже великою. Але протягом останніх двох-трьох років вона настільки зросла, що замовчати її стало не можливо. Сьогодні західні фахівці говорять про формування цілої армії «довічних безробітних». Поки що немає точних даних вікового складу цієї «армії», але є всі підстави вважати, що саме молодь, яка закінчує навчання, становить велику її частину. Адже в загальній кількості безробітних молоді люди – це 50 процентів, зокрема з вищою освітою, і саме вони, ще не набувши практичних навичок на виробництві і у державних установах, вважаються не перспективними через втрату професійних знань.

Необхідно наголосити також на обмеженні можливостей отримання допомоги по безробіттю. Вже саме збільшення масштабів соціального лиха номер один веде до скорочення як розмірів виплати цієї допомоги (зазначимо, що ті, хто ніколи не приступав до роботи або ж не був застрахований на випадок безробіття, не мають права її одержувати), так і тривалості цих виплат. У Сполучених Штатах цей термін скоротився в середньому з 39 до 26 тижнів. Як правило, така допомога, якщо її й отримують, не сягає й половини заробітної плати робітника. У зв'язку із скороченням асигнувань на соціальні потреби (за рейганівської адміністрації вони охопили 250 програм і у 1981-1984 роках становили 110,2 мільярди доларів) урізаються і розміри, і тривалість виплат по безробіттю – за вказаний період їх сума зменшилась на 27 мільярдів. Останнім часом унаслідок втягнення країн Західної Європи в шалену гонку озброєнь усе частіше й частіше уряди Великобританії, Франції, ФРН оголошують зменшення бюджетів на соціальні потреби. Так, у Західній Німеччині чотири роки тому витрати на допомогу по безробіттю були скорочені на 250 мільйонів марок. Подібне явище, крім того, що погіршує матеріальне становище самих безробітних, фактично позбавляє будь-яких можливостей членів їх сімей здобути загальну освіту, професію, тож їх чекає невтішна перспектива – поповнити лави тих 35 мільйонів мешканців США і 30 мільйонів громадян у країнах «Спільного ринку» які живуть нище за офіційний «рівень бідності».

До тяжких соціально-економічних наслідків безробіття додаються його морально-психологічні проблеми, особливо гострі в молодіжному середовищі. Річ у тім, що корисна праця має неабияке значення для того, щоб відчутти себе необхідним суспільству, його складовою частиною (таку впевненість молодому

поколінню дає соціалістичний лад). Коли ж конкретна соціальна дійсність (безробіття, обмеженні можливості вчитися, дискримінація у доступі до культурних надбань і т. д.) не забезпечує реалізації такого прагнення, то у молодих людей настає психологічний розлад. Він супроводжується зростанням злочинності, вживанням наркотиків і як крайньою формою протесту – самогубство.

Західні вчені встановили зв'язок між безробіттям і зростанням негативних морально-психологічних явищ в капіталістичному суспільстві. Цей зв'язок вчені США ілюструють такими цифрами: підвищення безробіття на один процент зумовлює збільшення смертей на 37 тисяч, в тому числі 920 самогубств; кількість хворих у психдиспансерах зростає на чотири тисячі, а в'язнів – на 3300 чоловік. Якщо сюди додати й інші країни капіталістичного світу, то цифри будуть приголомшливі: згідно з новітніми даними, зростання чисельності безробітних на один мільйон протягом п'яти років означає близько 50 тисяч передчасних смертей, понад 60 тисяч психічних захворювань, близько 14 тисяч ув'язнень.

Таке становище на ринку, особливо його негативні наслідки, є переконливим свідченням того, що капіталістичному суспільству не під силу подолати найпекучішу соціальну проблему, воно не здатне запропонувати реальну альтернативу молодому поколінню, за якої могло б бути реалізовано його право на працю, зрештою – на життя.

І все ж передова частина юнаків і дівчат західного світу навіть у таких складних умовах шукає шляхи поліпшення свого становища. Разом з представниками старших поколінь вони збираються на конгреси безробітних (У США такий відбувся влітку 1983 року, у ФРН – у грудні 1982 року), де намічають конкретну програму дій; беруть участь у класових боях пролетаріату (тільки протягом першого півріччя минулого року понад 10 мільйонів трудящих стали учасниками соціальних і класових конфліктів з капіталом у США, Канаді, західноєвропейських країнах); створюють ініціативні групи дій за місцем проживання (Канада, Франція, Італія) тощо.

В ході наполегливої боротьби з панівним класом значна частина молоді заходу не лише демонструє своє небажання миритися з існуючим становищем, а й глибше розуміє необхідність цієї боротьби, доходить висновку, що право на працю, на майбутнє можна здобути за умов докорінних соціальних перетворень. Орієнтиром для них на цьому шляху слугують чіткі програми комуністів, а надихаючим прикладом є Радянський Союз, досвід якого ушент розбиває

фальсифікаторські твердження буржуазної пропаганди про неможливість у будь-якому суспільстві вирішити проблему безробіття.

*Опубліковано: Трибуна лектора. – 1985. – № 7. –
С. 40-42.*

ЗНАРЯДДЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ
(РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: КАМІНСЬКИЙ Є. Є.
УКРАЇНСЬКИЙ БУРЖУАЗНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В
ПСИХОЛОГІЧНІЙ ВІЙНІ АМЕРИКАНСЬКОГО
ІМПЕРІАЛІЗМУ. – КИЇВ: НАУКОВА ДУМКА, 1983. – 139 С.)

Оголосивши «хрестовий похід» проти комунізму, розгорнувши психологічну війну проти Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, офіційний Вашингтон, його спецслужби, ідеологічно-пропагандистський апарат певну ставку роблять на реакційні емігрантські організації, що складаються з вихідців із СРСР та країн Східної Європи.

Дослідженню місця й ролі організацій українських буржуазних націоналістів у психологічній війні американського імперіалізму проти СРСР наприкінці 70-х – на початку 80-х років, показові неспроможності націоналістичної пропаганди, розвінчанню провокаційних акцій так званих українських секцій “Голосу Америки” і “Радіо Свобода” присвячене монографічне дослідження кандидата історичних наук Є.Є.Камінського “України буржуазний націоналізм в психологічній війні американського імперіалізму” (К., “Наукова думка”, 1983).

У роботі дано класову оцінку апологетичного щодо капіталістичного суспільства характеру діяльності націоналістичних реакціонерів. Фарисейські заяви націоналістичних контрреволюціонерів про “вірність” Україні, їх удаваний “патріотизм” і тому подібне теж виявляється не чим іншим, як пропагандою капіталізму, вихвалянням культу наживи, спробами поширювати уявлення про американські “свободи” (с. 19).

На підтвердження провакаційного, підривного спрямування націоналістичних підступів проти СРСР і його невід’ємної складової частини – Української РСР, а також людей праці у США та інших країнах поселення зарубіжних українців, автор наводить чимало нових, досі невідомих фактів,

пов'язаних з виступами українських націоналістів проти прогресивних профспілок на Заході. На підставі критичного аналізу буржуазних і буржуазно-націоналістичних джерел у монографії аргументовано спростовується провокаційна теза західних “радянологів” про “подвійний патріотизм” націоналістичного зарубіжжя.

Книга не залишає сумнівів у тому, що організації українських буржуазних націоналістів своїм існуванням зобов'язані Центральному розвідувальному управлінню Сполучених Штатів.

Особливе місце відведено показові неспроможності антирадянської пропаганди українських буржуазних націоналістів, при посередництві якої відбувається, зокрема, своєрідна апробація упередженої і явно брехливої “інформації”, що, як пише автор, “згодом підхоплюється тією чи іншою офіційною особою, яка, до речі, часто-густо і є дійсним ініціатором і творцем вигадки” (с. 21). Після цього вже, так би мовити, апробовані наклепницькі твердження нерідко виносяться на офіційні трибуни політичного життя у США. Одна з форм використання націоналістичних фальшивок – друкування їх у протоколах американського конгресу. “Влаштовуючи подібні публікації, американські законодавці планують надавати вигляду “більшої об’єктивності” нагнітання антирадянської істерії, тобто показати, що вона є результатом “тиску знизу”, “вимог мас”, - робиться висновок у монографії (с. 23).

Такого роду маневрування реакційних сил у Вашингтоні лише підтверджує, що його діячі практично ставлять себе на один щабель з націоналістичними тінями гітлерівського минулого, всіляко підтримуючи їх і вдаючись до їх послуг.

Окремо спиняється автор на ролі українських буржуазно-націоналістичних формувань в операції “анти розрядка”, організованій у другій половині 70-х років передусім реакційними колами США. Викриваються підступи націоналістичних маріонеток імперіалізму проти Загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва, а також проти наступних зустрічей представників країн-учасниць у Белграді й Мадриді.

Проявом того, що націоналістичні реакціонери і ті, хто їх утримує, стоять на позиціях мракобісів і паліїв війни, були їхні виступи за американську агресію у В’єтнамі до “переможного кінця”, бомбардування і знищення в’єтнамських міст. У цьому ж аспекті розглянуто виступи націоналістів проти антивоєнного руху в США і країнах Західної Європи.

Пропагандисти, лектори знайдуть для себе чимало корисного матеріалу в розділі про кадри психологічної війни. У монографії викривається, зокрема, ряд

воєнних злочинців, що нині перебувають на службі спец відомств США, працюють у пропагандистських рупорах імперіалізму. Покривання воєнних злочинців американськими реакційними колами суперечить міжнародному праву і радянсько-американським домовленостям, а нерідко й американським законам і біллям (окремі з них цитуються чи наводяться у викладі).

Про радіорупори ненависті й злоби, якими є “Голос Америки” і “Радіо Свобода”, їх програми українською мовою йдеться ще в одному з п’яти розділів рецензованої праці. Показано, що ці програми узяли на своє озброєння методи геббелівської пропагандистської служби. Розкриваються форми діяльності цих підрозділів підривної радіо пропаганди США, їх кадровий склад.

Одне слово, для всіх, кого цікавлять проблеми сучасного ідеологічного протиборства на міжнародній арені, передусім для пропагандистів, лекторів, це актуальне дослідження стане у великій пригоді. Монографія написана доступною мовою, витримана на високому контр пропагандистському запалі, насичена фактичним матеріалом.

*Опубліковано: Трибуна лектора. – 1985. – № 2. –
С. 45-46.*

О РЕЛИГИИ ПЕЙОТИЗМА В СЕВЕРНОЙ АМЕРИКЕ

1. ГЕРБЕР П.

**РЕЛИГИЯ ПЕЙОТИЗМА. СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИЕ ИНДЕЙЦЫ В ПОИСКАХ
САМОБЫТНОСТИ**

GERBER P.

**Die Peyote—Religion. Nordamerikanische Indianer auf der Suchenach einer Indentitat. —
Zurich. Volkerkundemuseum der Universität Zurich, 1980. —210 S.**

2. АБЕРЛЕ Д.Ф.

РЕЛИГИЯ ПЕЙОТИЗМА СРЕДИ НАВАХО

ABERLE D.F.

The Peyote Religion among the Navaho,—L.: Univ. of Chicago press, 1982.-XIII, 454 p.

Усилившееся в 60 -70-х годах движение коренного населения Северной Америки за сохранение своей самобытности, за восстановление социальной справедливости, порождая новые явления социального и этнонационального порядка, вызывает все больший научный интерес не только в США, Канаде, Мексике, но и в странах Старого Света. Североамериканские индейцы являются, в частности, предметом изучения в Цюрихском университете: здесь для студентов организован специальный семинар по изучению религиозных движений, в котором значительное место отведено индейским религиям; в этнографическом музее при университете ведутся исследования коренных жителей Северной Америки, результаты которых публикуются в "Этнологическом журнале".

Настоящая работа - итог многолетнего чтения курса по индейским религиям доцентом Цюрихского университета Петером Гербером. В ней автор ставит своей целью проследить, насколько цементирующей может оказаться одна из относительно новых индейских религий - религия пейота - в сохранении коренными жителями Северной Америки своей самобытности. Общей посылкой, определяющей роль религии в этом плане, служит для автора

утвердившееся в буржуазной литературе положение о том, что все движения индейцев за сохранение "культурной идентичности проходили под знаком религии" (1, с.5).

Выбирая для исследования религию пейота, П. Гербер упоминает о том, что, после того как впервые эту религию в 3891 г. описал американский этнолог Джеймс Муни, ее историография насчитывает уже более тысячи работ. По утверждению П. Гербера, большинство этих работ носит скорее описательный характер. Поэтому он в своей книге пытается уделить больше внимания теории, методологии и истории этой религии. Ее возникновение и распространение П. Гербер рассматривает в контексте так называемых кризисных движений. По П. Герберу, все движения вызываются кризисами или по крайней мере осуществляются в условиях кризиса, как "переходная" или "решающая" фаза (1, с.74). "Сами же кризисные движения являются преимущественно результатом контакта двух социокультурных систем; они характерны для представителей более низкой или подчиненной силой системы" (1, с. 10).

В книге содержатся подробные сведения о религии пейота. Ее название связано с названием одного из встречающихся в Северной Америке видов кактуса - пейот, известного еще в 7500 г. до н.э. Пейотизм, приспособившись к изменяющимся социальным условиям, подвергался Определённой трансформации, особенно после завоевания американских земель испанцами. Упомянутый период П.Гербер условно называет периодом "мексиканского пейотизма" и не определяет его как религию, а скорее как обычай (1, с. 17). В XVII— XVIII вв. этой обычай был известен севернее реки Рио-Гранде. П.Гербер рассматривает его как "переходной" пейотизм - от обычая к религии. То же, что было открыто Джеймсом Муни в конце XIX в. в штате Оклахома, в резервации индейских племен Кайова, автор классифицирует как "северо-американский" пейотизм в форме религии пейота' (1, с. 26). Религией данный обычай Дж. Муни позволили назвать такие составные части, присущие описанному культу, как учение, этика и ритуал, подробно изложенные П. Гербером в реферируемой книге (1, с.32-37). Как подчеркивает П. Гербер, религия пейота очень быстро распространялась на территории Северной Америки, сначала среди индейцев прерий, а к концу XIX в., она достигла резерваций северо-восточных индейцев, обитавших у Великих озер. В 30-е годы XX в. она перешагнула границы Канады, а в 60-е годы нынешнего столетия, по словам П. Гербера, превратилась в наиболее распространенную индейскую религию. В подтверждение этой мысли в книге приводятся, в частности, данные, что около четверти всех индейцев США и Канады (250 тыс.) исповедуют данную религию, а также тот факт, что в

1918 г. она была официально признана в штате Оклахома, а с 1945 г. во всех США известна под названием "Туземная церковь Северной Америки" (**Native American Church—NAC**).

Чрезвычайно важным в оценке идеологической роли религии пейота в жизни американских индейцев является выяснение вопроса, представляет ли собой кактус пейота наркотик. Не случайно в книге данному аспекту посвящена целая глава (1, с.41-60). Дело в том, что в процессе быстрого распространения религия пейота в значительной степени трансформировалась в соответствии с социально-культурными условиями жизни индейцев, которые, кстати, особенно в последнее время были сходными для многих племен. И, как показали наблюдения американских и других исследователей, этнические различия индейцев не являлись большим препятствием на пути ее распространения, а даже наоборот - пейотизм постепенно превращается в мощный фактор, стимулирующий консолидацию индейцев, оказывая благотворное влияние на развитие паниндейской солидарности (1, с.28). Идеологи американского истеблишмента, в частности, понимая значение объединительного фактора в современном движении индейцев за восстановление социальной справедливости, пытаются представить пейот как наркотик, а связанную с ним религию как неприемлимую, отрицательно влияющую на психическое состояние человека (1, с.54). П. Гербер в упомянутом разделе, ссылаясь на мнение авторитетных ученых-этнологов, химиков, психологов, врачей, утверждает, правда со многими оговорками, что пейот не является наркотиком, поскольку его употребление во время ритуала не вызывает чрезмерного возбуждения, апатии, нарушения координации движений; в индейских племенах Северной Америки не наблюдалось оргий, связанных с осуществлением ритуала (1, с. 80). В качестве подтверждения данной мысли в определенной степени может служить и приводимая в приложении таблица о химическом составе содержащихся в кактусе алкалоидов (1, с. 180-181). В зарубежной специальной литературе достаточно доказательств того, что употребление кактуса вызывает лишь успокаивающее действие и не побуждает к насильственным действиям (1, с.59). Но тем не менее П. Гербер высказывает опасения, что под предлогом борьбы с наркотиками могут усилиться атаки и на религию пейота (1, с.57).

На чем же основывает автор неоднократно повторяющуюся в книге мысль о том, что религия пейота способствует формированию коллективной индейской общности? Во-первых, по мнению П. Гербера, эта религия доступна (1, с.68); во-вторых, в условиях конфликта между господствующей культурой и культурой дискриминируемого меньшинства относительно новая религия представляется

альтернативой: как в отношении традиционной, так и недостижимой и ненавистной индейцам культуры США (1, с.122). Она, по убеждению П. Гербера, обладает способностью проявляться именно в тех сферах, где влияние ценностей господствующей системы наименее ощутимо (1, с. 117); в-третьих, по убеждению П. Гербера, формирование общностей, исповедующих пейот, и появление общеиндейской Туземной церкви Северной Америки вносят новую струю в наблюдающееся в последнее время оживление этнических структур (имеются ввиду негосподствующие этнические образования), усиливая коллективизм и препятствуя разобщению индейцев (1, с. 119). Это в свою очередь способствует "восстановлению индейской самобытности" (1, с.'121). Успех этой религии, утверждает автор, предопределен также тем, что ее этика обращена к внутреннему миру человека и вызывает изменения традиционного характера индейцев (1, с. 133). Кроме прочего, ритуал дает возможность компенсировать недостаточность академических знаний знаниями, необходимыми в повседневной жизни, например, как преодолеть психические и физические болезни. Превращению религии пейота в межэтническую религию способствует и тот факт, что социальные и культурные различия индейцев, проживающих в резервациях и вышедших из одного культурного ареала, в любом случае менее значительны, чем в сравнении с таковыми американской системы (1, с. 123). Данный вывод автор подтверждает размышлением о том, что люди склонны максимализировать значение тех ценностей своей группы, общности или организации, которые разделяют представители других групп (1, с. 124).

Эти и другие приводимые в исследовании доводы позволяют П.Герберу определять перспективу развития религии пейота как фактора, способствующего утверждению нового индейского самосознания, означающего не что иное, как паниндианизм (1, с.135).

Правда, автор воздерживается от окончательных выводов о роли этой религии в этнообъединительных процессах. Очевидно, такая осторожность связана с отмеченной П. Гербером, как и другими исследователями, сохраняющейся внутренней напряженностью в отношениях между отдельными племенами, которая, кстати сказать, искусственно нагнетается правящей верхушкой господствующих наций в странах Северной Америки. К тому же, часты довольно острые споры и столкновения между сторонниками и противниками ПАС (1, с.59). Упоминания в книге случаев, когда видения или галлюцинации не способствуют укреплению доверия к данной религии и даже наоборот в результате их воздействия определенная часть индейцев отходит от

религии пейота (1, с.47), наводят на размышления, что само по себе быстрое его распространение еще не означает ее устойчивости даже среди отмеченного П. Гербером количества индейцев.

Исследование П. Гербера содержит много других интересных сюжетов, например о современном положении североамериканских индейцев и их борьбе против национального угнетения (1, с.98-106), краткий очерк этнографии индейцев прерий и равнин с указанием численности отдельных племен и их языков (1, с.183-189), об этимологии самого слова пейот идентификации и ботанике кактуса пейот (1, с. 170- 178).

Аналогичная проблематика освещается Дэвидом Аберле, крупнейшим американским исследователем религии пейота в среде индейцев племени навахо. В настоящее время он - профессор Университета Британской Колумбии (Канада), где преподает на факультете антропологии и социологии.

Реферируемая книга - второе, исправленное и дополненное новыми фактами и теоретическими заключениями издание хорошо известной специалистам монографии, вышедшей в 1966 г. Основу книги составляет научная интерпретация полевого материала, собранного Д. Аберле во время его довольно продолжительных летних экспедиций по территориям, населенным индейцами навахо, в 1949-1953 гг., а также недельной экспедиции в 1954 г. и более длительной в 1965 г. В пяти частях и двадцати двух главах освещаются практически все стороны жизни навахо. В третьей главе, например, рассматривается ранняя история навахо до завоевания их американцами, а также экономическая жизнь, деятельность политических и племенных организаций, религия после подписания договора 1868 г. до 1932 г. Здесь, в частности, подчеркивается, что контакты с белым населением США, а также изменения в экономической жизни американского общества вызвали соответствующие изменения в среде индейцев. Они начали в большей степени использовать те же орудия труда, которыми пользовались белые, постепенно стал увеличиваться процент детей, посещающих школы (2, с.50-51). В то же время, контакты с "цивилизацией белых" имели и негативные последствия: промышленное освоение новых территорий значительно сокращало источники существования навахо, а экономические кризисы существенно ухудшали их экономическое положение. В подтверждение этой мысли автор приводит такие данные: с 1930-х по 50-е годы в результате политики правительства поголовье скота уменьшилось наполовину, в то время как численность индейцев навахо возросла почти вдвое - до 74 тыс. человек. Детальный анализ подобных явлений занимает в работе Д. Аберле немалое место. Он усматривает непосредственную связь между

состоянием, в которое попали навахо в результате сокращения поголовья скота, и принятием пейотизма (2, с.52).

Отдельная глава исследования посвящена анализу жизни навахо в 50^{ТМ}е годы. Помещенные на с.94-102 статистические таблицы дают полное представление о социальной, возрастно-половой структуре, внутриплеменных отношениях и других аспектах жизни навахо в двух общинах - Анет и Мексикэн Спрингс. Однако основное внимание в книге уделено месту и роли религии пейота среди навахо, которую автор определяет как часть их истории и культуры, которая распространена и среди других индейских племен Соединенных Штатов (2, с. 109). Учитывая распространенность этой религии на территории Северной Америки, Д. Аберле в специальной главе рассматривает саму сущность религии (в первом издании он определяет ее довольно узко как культ, а во втором он уже говорит как о религии, считая, что последнее более верно отражает сущность данного феномена). Отмечая особенности религии пейота, он подчеркивает три момента: 1) пейотизм - закономерная реакция на деградированный статус индейцев; 2) пейотизм предлагает кодекс морали, наиболее соответствующий современной социально-экономической ситуации в среде навахо; 3) пейотизм обладает поливалентным характером. В последнем случае имеется в виду тот факт, что одни усматривают в нем религию, обладающую чудотворными излечивающими свойствами, другие - возможность познания естественных жизненных процессов, третьи - спасение от грехов и т.д. (2, с. 15-16), Завоевание сегодняшних позиций религией пейота среди навахо было сопряжено с огромными трудностями и сопровождалось постоянными конфликтами между ее сторонниками и противниками как внутри племени, так и за его пределами. Оппозиционные действия противников религии пейота внутри племени основываются на следующем: 1) она - не традиционна; 2) она опасно воздействует на ум и тело; 3) при отправлении культа возникают ситуации неконтролируемого поведения, и в частности - сексуального; 4) она - одна из форм отравления (имеется в виду употребление кактуса пейота; наблюдались случаи, когда от употребления большого количества кактуса навахо умирали или заболели); 5) она в той или иной форме снижает приспособляемость навахо к экономическим условиям; 6) она развивает лень и порождает безразличие к образованию детей (имеется в виду то, что религия пейота якобы восполняет недостаток академических знаний, сведениями, необходимыми в ежедневном обиходе); 7) многие из исповедующих пейотизм действуют в противовес своим идеалам и т.д. (2, с.221). Что касается официальных властей США, то они постоянно ведут кампанию против этой

религии под предлогом борьбы с наркотиками, усматривая в кактусе пейота, употребляемом во время проведения ритуала, наркотик. Власти часто обвиняли служителей пейота в распространении наркотиков, а в 1938 г. впервые за все время существования этой религии были арестованы два священника (2, с. 110). В последующем такие случаи повторялись неоднократно. Д. Аберле, говоря о борьбе с пейотизмом, подчеркивает: эта борьба началась в форме спонтанных индивидуальных и групповых выступлений самих навахо и переросла в полицейские акции 1938 г. и законодательные меры 1940 г., когда были приняты антипейотистские законы. Пейотисты, в свою очередь от спонтанных усилий самозащиты перешли к о все более организованным действиям, в результате которых во многих случаях удалось отменить антипейотистские законы (с.122).

В девятой главе Д. Аберле подробно описывает сам ритуал религии пейота - митинг. По его утверждениям, он проводится чаще всего с целью лечения в первую очередь физических заболеваний, а иногда и психических (2,с.125). Описание увиденных митингов автор дополняет многочисленными фотографиями. Религия пейота, центральным ядром которой является совершение ритуала-митинга, "обращается к человеку, который ищет излечения после кризиса, к человеку расстроенному и несчастному" (2, с.194), и поэтому она находит отклик среди навахо, пребывающих в угнетенном состоянии. Отмечая то, что пейотизм значительно отличается от традиционно исповедуемой навахо религией, Д. Аберле показывает притягательность новой религии, которая стала идеологией определенной части навахо. Дело в том, что пейотизм появился в то время, когда были сильно нарушены естественно сложившиеся устои жизни индейцев этого племени, значительно подорвана экономическая основа их существования (овцеводство), а обращение к сверхъестественной силе традиционных религий не смогло приостановить разрушительного процесса.

Религия пейота обратилась к индейцам с призывом "осознать, кем они являются", подумать над "целью, ради которой они призваны на эту землю", почувствовать ответственность за свои семьи, подумать о своих, пусть даже невидимых для других, грехах. К тому же пейотизм непримирим к употреблению алкоголя, он культивирует чувство родства, предоставляет возможность "защищаться" от злой силы и другое. Все это в условиях ослабления традиционной религии возымело эффективное действие на навахо, и в этом Д. Аберле видится некоторая перспектива пейотизма (2, с. 199-204).

Значительная часть работы Д. Аберле посвящена роли религии пейота в освободительном движении индейцев навахо. Сам пейотизм автор классифицирует как социальное освободительное движение, подразумевая под

социальным движением "организованную попытку группы или индивидуума добиться изменений при наличии сопротивления других людей" (2, с.315). Сравнивая несколько типов социальных движений (трансформативные, реформативные, освободительные, альтернативные), автор подчеркивает, что характернейшей чертой освободительного движения является состояние, когда группы, находящиеся в неудовлетворяющих их социально-экономических и экологических нишах, вынуждены искать новые ниши в рамках более крупных социальных систем (2, с.333). Классифицируя пейотизм как освободительное движение, Д. Аберле выделяет оппозиционный характер его символов и ценностей, что, по его мнению, объединяет его с освободительными движениями, развивающимися не на этнической основе, и отделяет его от трансформативных движений, стремящихся к коренным изменениям в рамках существующих систем (2, с.342,317). Как освободительное движение пейотизм привлекает все большее внимание навахо и распространяется и среди других индейских племен, живущих в сходных социально-экономических условиях. Это, замечает автор, дает возможность некоторым лидерам пейотизма рассматривать его в качестве символа индейской самобытности (2, с.351). В данном контексте большие надежды возлагаются на Туземную церковь Северной Америки (НАС), сторонники которой есть практически в каждой индейской общине, причем число их постоянно растет. Если, к примеру, в 1951 г. 12-14% всего племени навахо исповедовало религию пейота, а в 1965 г. - до 40%, то в семидесятые годы - более 50% или 60-70 тыс. человек, что значительно превосходит количество протестантов, католиков и других верующих. Д. Аберле будущее НАС в среде навахо ставит в прямую зависимость от привлекательности существующих религий: пейотизма, традиционной религии навахо, христианства и новой волны христианских братств. По его мнению, наличие множества форм участия в религиозной деятельности затрудняет прогнозирование судеб НАС. В будущем, по мнению Д. Аберле, можно будет наблюдать полярную ситуацию: на одной стороне будут находиться те, кто привержен традиционной религии навахо или сторонники религии пейота, а также навахо, исповедующие ту и другую религию (их число будет увеличиваться) и члены христианской церкви, которая не настаивает на решительном отказе своих прихожан от религии навахо. Для них традиционный церемониал и церемониал пейота станет частью их традиций. На другом полюсе будут находиться члены разных евангелистских братств и прихожане государственной церкви, отвергающей как пейотизм, так и религию навахо. Индейцы с сильным чувством самосознания, среди них хорошо образованные,

живущие вне резерваций, останутся приверженцами религии навахо и NAC. Конечно, новые формы протестантства смогут отвлечь часть пейотистов, но некоторые из них со временем вернутся к NAC. Д. Аберле заключает: красивый ритуал NAC, ее моральный кодекс, ее попытки удержать общину от раздробления, ее значение как символа индейской самобытности, ее реакция на угнетение индейцев многие годы будут привлекать к себе десятки тысяч индейцев племени навахо.

Опубликовано: Североамериканские индейцы в прошлом и настоящем: реф. сб. / Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая; [ред.-сост. Коновалов В. С.]. – Москва : ИНИОН, 1985.

Цього року також було опубліковано статтю:

Американская и канадская марксистская историография национальных отношений в США и Канаде // Марксизм-ленинизм и развитие исторической науки в странах Западной Европы и Америки. – Т. 2. – Москва : ИНИОН АН СССР, 1985.

ЗМІСТ

1982.....	
БУРЖУАЗНІ ТЕОРІЇ Й КОНЦЕПЦІЇ ЕТНОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ США.....	
ИСТОРИОГРАФИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В США И КАНАДЕ (60-70-е годы).....	
ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СЛАВЯНСКОЙ ИММИГРАЦИИ В США И КАНАДЕ.....	
ПОЛІТИКА НАТО – ЗАГРОЗА МИРОВІ.....	
УКРАЇНСЬКА ПРОГРЕСИВНА ІММІГРАЦІЯ США І КАНАДИ У БОРОТЬБИ ЗА МИР І РОЗРЯДКУ	
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ В. А. КОЛЕНЕКО «КВЕБЕКСКАЯ ПРОБЛЕМА В ПОСЛЕВОЕННОЙ КАНАДЕ» М.: НАУКА, 1981, 280 С.	
1983.....	
ЇХ ДОЛЯ – ДИСКРИМІНАЦІЯ Й ВИЗИ.СК: НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШОСТІ ТА ІММІГРАНТИ В КАПІТАЛІСТИЧНОМУ СВІТІ.....	
КАПІТАЛІСТИЧНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ. ПРАВДА І ВИГАДКИ. ТЕЗИ ДО ЦИКЛУ ЛЕКЦІЙ «СУЧАСНЕ КАПІТАЛІСТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО».....	
СЕЙШЕЛЬСЬКІ ОСТРОВИ.....	

СПАДЩИНА І СПАДКОЄМЦІ	
1984.....	
ДОЛАЮЧИ ПЕРЕШКОДИ. РАДЯНСЬКО-КАНАДСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	
ЛАУ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ.....	
НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА И ИММИГРАНТЫ В СОВРЕМЕННОМ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОМ МИРЕ	
НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАНАДИ.....	
ОСОБЕННОСТИ АССИМИЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КАНАДЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	
ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДУ ОПОВІДАННЯ ХОРСТА ШЕПОНІКА «СВІТЛОТІНІ ЕЛЛАДИ».....	
СОЦІАЛІСТИЧНА ДЕСТИРУІВСЬКА ПАРТІЯ ТУНІСУ.....	
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ В. А. ТИШКОВА, Л. В. КОШЕЛЕВА. «ИСТОРИЯ КАНАДЫ». М.: ИЗД-ВО «МЫСЛЬ», 1982, 270С.....	
1985	
БЕЗ ПРАВА НА МАЙБУТНЄ.....	
ВОНИ ПІДТРИМУВАЛИ РЕВОЛЮЦІЮ	
ЗАПАДНЫЕ ЭТНОЛОГИ О ПЕЙОТИЗМЕ В ЖИЗНИ СЕВЕРОАМЕРИКАНСКИХ ИНДЕЙЦЕВ.....	
ЗГЛЯНЬТЕСЯ НАД МОЄЮ ДОЛЕЮ	
СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАНАДЕ.....	
МУЗЕЙ НАРОДНОГО ИСКУССТВА КИПРА.....	

ПРОГРАМА «ЕТНІЧНОЇ СПАДЩИНИ» ТА «БІЛІНГВІЗМУ» У ШКОЛАХ США

РАБОЧИЙ КЛАСС И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СЕВЕРНОЙ АМЕРИКИ, 60-80-Е ГГ.....

ФІЛЬМИ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В ГРЕЦІЇ.....

ЧУЖІ У ВЛАСНОМУ ДОМІ: НИМИ СТАЮТЬ ТІ, ХТО НА ПОРОЗІ ЖИТТЯ ОПИНИВСЯ БЕЗ РОБОТИ.....

ЗНАРЯДДА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: КАМІНСЬКИЙ Є. Є. УКРАЇНСЬКИЙ БУРЖУАЗНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ВІЙНІ АМЕРИКАНСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ. – КИЇВ: НАУКОВА ДУМКА, 1983. – 139 С.).....

О РЕЛИГИИ ПЕЙОТИЗМА В СЕВЕРНОЙ АМЕРИКЕ.....

Наукове видання

**Володимир Борисович
ЄВТУХ**

Зібрання творів

**ТОМ 2
1982-1985**

Упорядкування та підготовка до друку:

Л. В. Савенкова

О. М. Коротич

Редактор Г. О. Голіцина